T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SÖZ YAPIMI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER **Ferdi GÜZEL**

ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SÖZ YAPIMI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	**Ferdi GÜZEL**

Jürimiz, 30 / 12 / 2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Prof. Dr. Erhan AYDIN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı

Ferdi Güzel

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Eski Türk Dili Bilim Dalı
Elazığ-2015, Sayfa: XXXII+638

Bu çalışmada 250 civarında kitap, tez, makale ve bildirinin taranması ile elde edilen yaklaşık 24.000 kelimelik türemiş söz varlığına dayanarak Türkiye Türkçesi ağızlarının söz yapımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada klasik sınıflandırma kullanılmış, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil yapma ekleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. İncelemede 296 yapım eki tespit edilmiş, Türkiye Türkçesi ağızlarının yazı diline göre daha zengin bir ek varlığına sahip olduğu, pek çok ekin yazı diline göre daha işlek olduğu ve bu eklerin yazı dilinde görülmeyen pek çok farklı işlevinin bulunduğu ortaya konmuştur. Tarihî lehçelerde kullanılıp da yazı dilimizde unutulan pek çok ekin Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını koruduğu, çağdaş lehçelerde kullanılan ama yazı dilimizde bulunmayan pek çok ekin de Türkiye Türkçesi ağızlarında benzer işlevlerle yer aldığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kelime ve şekillerin Türk dili tarihinin pek çok sorununa ışık tuttuğu, bu sorunların çözümüne katkı sağladığı belirlenmiş, yazı dilinin kelime türetiminde ağızlardan mutlaka yararlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, söz yapımı, yapım ekleri.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Word Formation in The Dialects of Turkish in Turkey

Ferdi Güzel

The University of Fırat
Institute of Social Science
Department of Turkish Language and Litrature
Discipline of Old Turkish Language
Elazığ-2015, Pages: XXXII+638

In this study, the word formation of the dialects of Turkish in Turkey is presented based on derivatives with about 24.000 words after analysing about 250 books, thesis and articles. In the study, a standard classification is used and denominal nouns, deverbal nouns, denominal verbs, deverbal verbs that exist in the dialects of Turkish in Turkey are elaborately analysed. In the analysis 296 derivational suffixes were determined. Moreover, it is pointed out that the dialects of Turkish in Turkey have more suffixes than the written language. Most of these suffixes are more practical and have many different functions that do not exist in the written language. It is seen that most of the suffixes used in historical dialects but forgotten in our written language keep their existence in the dialects of Turkish in Turkey. It is also seen that most of the suffixes that do not exist in our written language but used in modern dialects are in the dialects of Turkish in Turkey with similar functions. It is concluded that the words and forms in the dialects of Turkish in Turkey enlighten many problems in the Turkish Language history and contribute to their solutions and written language must absolutely benefit from the dialects in word derivations.

Key words: dialects of Turkish in Turkey, word formation, derivational suffixes.

İÇİNDEKİLER

ÖZET II
ABSTRACT III
İÇİNDEKİLER IV
ÖN SÖZ XIII
KISALTMALAR XIV
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ XVII
TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI XVIII
GİRİŞ 1
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SÖZ YAPIMI 6
1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ 6
1.1. +A 6
1.2. +ABA 11
1.3. +Aç 12
1.4. +AdAk 14
1.5. +AdAn 15
1.6. +AdAnAk 16
1.7. +AğI 17
1.8. +Ak 19
1.9. +Al 25
1.10. +AlAk 26
1.11. +AmIk / +AmUk 29
1.12. +Am 31
1.13. +Aŋ, +An 32
1.14. +AnAk 37
1.15. +AŋI 38
1.16. +AntA 39
1.17. +ar 40
1.18. +At 40
1.19. +Ay 41
1.20. +Az 42
1.21. +CA 45
1.22. +CAğIz, +CIğAz 52
1.23. +CAk 53
1.24. +CAlIk 60
1.25. +CAn 63

1.26. +cAnA 65
1.27. +CI / +CU 66
1.28. +CIk / +CUk 72
1.29. +CIl / +CUl 81
1.30. +cılaḫ / +culaḫ 85
1.31. +cIlAyIn 85
1.32. +CIlIk / +CUlUk 86
1.33. +CIn / +CUn 87
1.34. +(I)ç / +(U)ç 89
1.35. +dAç 91
1.36. +DAk 92
1.37. +dAlIk 96
1.38. +dAn 96
1.39. +dAm 97
1.40. +DAş 98
1.41. +dIç / +dUç 100
1.42. +dIk / +dUk 100
1.43. +dIm / +dUm 102
1.44. +DIr / +DUr 102
1.45. +DIrIk / +DUrUk 104
1.46. +dIrIm / +dUrUm 108
1.47. +DIrmA / +DUrmA 109
1.48. +eğin (< +egün) 109
1.49. +eli, +ēni 109
1.50. +GA 110
1.51. +GAç 113
1.52. +GAn 114
1.53. +GI / +GU 116
1.54. +GIç / +GUç 118
1.55. +GIn / +GUn 119
1.56. +gIr 120
1.57. +gIl / +gUl 120
1.58. +gil 121
1.59. +gine 122
1.60. +I / +U 124
1.61. +Il / +Ul 128

1.62. +In / +Un 130
1.63. +Ir / +Ur 132
1.64. +Iş / +Uş 134
1.65. +kA, +ko 134
1.66. +(I)k / +(U)k 136
1.67. +ki 144
1.68. +(I)l / +(U)l 145
1.69. +lA 147
1.70. +lA (< + lA - g) 148
1.71. +lAç 149
1.72. +lAğI 150
1.73. +lAk 153
1.74. +lAmA 159
1.75. +lAn 165
1.76. +lAyIn 168
1.77. +lAz 170
1.78. +lI / +lU 171
1.79. +lIk / +lUk 178
1.80. +mA 192
1.81. +mAç 194
1.82. +mAk 195
1.83. +mAl 199
1.84. +mAldAk 199
1.85. +mAn 200
1.86. +mAr 205
1.87. +(I)m / +(U)m 205
1.88. +mcak 207
1.89. +mçıl 207
1.90. +mIk / +mUk 207
1.91. +mIr / +mUr 209
1.92. +(I)msAk 209
1.93. +msAvI 210
1.94. +(I)msI / +(U)msU 210
1.95. +msUk 211
1.96. +(I)msIrAk 211
1.97. +mtI 211

1.98. +(ı)mtık / +(u)mtuk 212
1.99. +(u)mtul 212
1.100. +(I)mtırak / +(U)mtırak 213
1.101. +mUş 213
1.102. +(I)n / +(Un) 213
1.103. +(I)ncI / +(U)ncU 216
1.104. +(I)ntI / +(U)ntU 216
1.105. +o 217
1.106. +oş 219
1.107. +(I)r / +(U)r 221
1.108. +rAk 222
1.109. +sA 225
1.110. +sAğI 227
1.111. +sAk 228
1.112. +sAl 232
1.113. +sAlIk 233
1.114. +sAn 234
1.115. +sI / +sU (< +sI-g) 235
1.116. +sIk / +sUk 237
1.117. +sIl / +sUl 238
1.118. +sIn / +sUn 239
1.119. +sIrAk 240
1.120. +sIz / +sUz 240
1.121. +(I)ş / +(U)ş 243
1.122. +şIn 245
1.123. +(I)t / +(U)t 245
1.124. +tA 247
1.125. +tI / +tU 248
1.126. +y 250
1.127. +(I)z / +(U)z 251
2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ 253
2.1. -(y)A 253
2.2. -(y)AcAk 255
2.3. -AcAn 259
2.4. -Aç 260
2.5. -AğAn 264

2.6. -AğI 267
2.7. -Ak 268
2.8. -AklI 278
2.9. -Al 278
2.10. -AlAç 279
2.11. -AlAk 279
2.12. -AlgA 281
2.13. -Am 283
2.14. -AmA 284
2.15. -AmAç 286
2.16. -AmAk 286
2.17. -AmAt 288
2.18. -(y)An 288
2.19. -AnA 294
2.20. -AnAk 295
2.21. -ArAk 297
2.22. -ArcA 298
2.23. -ArgI 299
2.24. -ArI 299
2.25. -AsI 300
2.26. -At 301
2.27. -Az 302
2.28. -CA 304
2.29. -cAk 305
2.30. -cAmA 308
2.31. -CAn 309
2.32. -cI 310
2.33. -cIn, -cIm 311
2.34. -ç / -nç 312
2.35. -DA 314
2.36. -dAç (< -DAçI) 314
2.37. -DI / -DU 315
2.38. -DIk / -DUk 320
2.39. -dIrIk / -dUrUk 322
2.40. -GA 323
2.41. -GAç 326

2.42. -GAl 331
2.43. -GAn 333
2.44. -GI / -GU 339
2.45. -GIç / -GUç 346
2.46. -GIn / -GUn 350
2.47. -GIntI / -GUntU 355
2.48. -GIr / -GUr 355
2.49. -GIt / -GUt 356
2.50. -gAz 357
2.51. -I / -U 358
2.52. -(y)IcI / -(y)UcU 364
2.53. -Iç / -Uç 367
2.54. -(I)k / -(U)k 369
2.55. -(I)l / -(U)l 381
2.56. -lAmA 383
2.57. -(I)m / -(U)m 383
2.58. -(I)mlI / -(U)mlU 391
2.59. -msIk / -msUk 391
2.60. -msur 392
2.61. -(I)msIrAk / -(U)msIrAk 392
2.62. -mA 393
2.63. -mAcA 403
2.64. -mAç 406
2.65. -mAk 412
2.66. -mAl 416
2.67. -mAn 417
2.68. -mAntI, -mAntA 420
2.69. -mAz 422
2.70. -mIk / -mUk 424
2.71. -mIr / -mUr, -mAr 428
2.72. -mIş / -mUş 429
2.73. -mIt / -mUt 430
2.74. -(I)n / -(U)n 431
2.75. -nAl 433
2.76. -r, -Ar, -(I)r / -(U)r 433
2.77. -sAk 437

2.78. -sAl 438
2.79. -sAn 439
2.80. -sI / -sU 439
2.81. -sIk / -sUk 440
2.82. -sIn 440
2.83. -(I)ş / (U)ş-, (y)Iş / -(y)Uş 441
2.84. -(I)t / -(U)t 445
2.85. -tI / -tU, -(I)ntI / -(U)ntU 447
2.86. -vIk / -vUk, -yIk / -yUk 456
2.87. -(I)z / -(U)z 459
3. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ 462
3.1. +A- 462
3.2. +Al- 465
3.3. +AlA- 469
3.4. +An- 469
3.5. +Ar- (< +gAr- , +A-r-) 470
3.6. +Ar- (< er-) 471
3.7. +Aş- 473
3.8. +At- 474
3.9. +CA- 475
3.10. +CI- / +CU- 475
3.11. +DA- 477
3.12. +DIr- / +DUr- 479
3.13. +GA- 480
3.14. +I - / +U- 481
3.15. +(I)k- / +(U)k- 483
3.16. +kIr- / +kUr- 485
3.17. +(I)ksA- / +(U)ksA- 487
3.18. +lA- 487
3.19. +lAn- 498
3.20. +lAş- 502
3.21. +lAt- 504
3.22. +(I)msA- / +(U)msA- 505
3.23. +(I)msIrA- / +(U)msUrA- 506
3.24. +(I)r- / +(U)r- 507
3.25. +(I)rgA- 508

3.26. +sA- 509
3.27. +sI- / +sU- 510
3.28. +sIk- / +sUk- 514
3.29. +sIn- / +sUn- 515
3.30. +sIrA- 518
4. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ 520
4.1. -A- 520
4.2. -AklA- 522
4.3. -AlA- 523
4.4. -AnlA- 527
4.5. -Ar- 528
4.6. -ArlA- 529
4.7. -AtlA- 530
4.8. -cA- 531
4.9. -CAlA- 532
4.10. -CI- / -CU- 533
4.11. -ç- 534
4.12. -DA- 535
4.13. -DAlA- 535
4.14. -DAr- 536
4.15. -DIr- / -DUr- 537
4.16. -GA- 541
4.17. -GAlA- 543
4.18. -gIlA- / -gUlA- 543
4.19. -GIn- / -GUn- 544
4.20. -GIr- / -GUr- 545
4.21. -GIt- / -GUt- 545
4.22. -I- / -U- 546
4.23. -(I)k- / -(U)k- 548
4.24. -(I)ksA- / -(U)ksA- 551
4.25. -(I)ktIr- / -(U)ktUr- 552
4.26. -(I)l- / -(U)l- 552
4.27. -lA- 556
4.28. -lAn- 557
4.29. -lAş- 558
4.30. -mAlA- 558

4.31. -mAn- ... 559
4.32. -mAş- ... 560
4.33. -mAzlAn- ... 561
4.34. -(I)msA- / -(U)msA- ... 561
4.35. -(ü)msūre- ... 563
4.36. -(I)n- / -(U)n- ... 563
4.37. -nAş- ... 568
4.38. -p-, -pI- / -pU- ... 569
4.39. -pA- ... 570
4.40. -(I)r- / -(U)r- ... 571
4.41. -(I)rgA- ... 573
4.42. -sI-/ -sU- ... 574
4.43. -sIk- / -sUk- ... 575
4.44. -sIn- / -sUn- ... 575
4.45. -sIt- / -sUt- ... 576
4.46. -(I)ş- / -(U)ş- ... 577
4.47. (I)şlA- / -(U)şlA- ... 581
4.48. -şIr- / -şUr- ... 582
4.49. -(I)ştIr- / -(U)ştUr- ... 583
4.50. -(I)t- / -(U)t- ... 585
4.51. -y- (< -d̲-) ... 589
4.52. -(I)z- / -(U)z- ... 590
SONUÇ ... 591
KAYNAKLAR ... 614
ORİJİNALLİK RAPORU ... 637
ÖZ GEÇMİŞ ... 638

ÖN SÖZ

Dünyanın en zengin dillerinden biri olan dilimizin bitmez tükenmez hazinesi ağızlarda yazı diline kazandırılmayı bekleyen pek çok kelime ve kullanılması, işlenmesi gereken pek çok gramer şekli vardır. Türkiye Türkçesi ağızları dil tarihimizdeki karanlık noktaları aydınlatacak, Türkiye Türkçesi ile tarihî ve çağdaş lehçeler arasında köprü kuracak pek çok veri ile doludur.

Türkiye Türkçesi ağızlarının söz yapımını ortaya koymayı, Türkçenin ağızlarımızdaki türetim gücünü ve zenginliğini göstermeyi amaçladığımız bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın "Giriş" bölümünde terim türetmenin önemi, ağız çalışmalarının yazı diline katkısı, böyle bir çalışmaya niçin gerek duyulduğu, çalışmanın hazırlanma aşaması ve hazırlanmasında izlenen yöntem üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana bölümünü "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı" oluşturmaktadır. Dört alt bölüme ayrılan bu ana bölümde Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil yapma ekleri ele alınmış, eklerin işlevleri ve bu eklerle türetilen kelimelere yer verilmiştir. Çalışmanın "Sonuç" bölümünde incelenen malzeme hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, varılan sonuçlar maddeler halinde sıralanmıştır.

Çalışmamın her aşamasında, her konuda yardımcı olan, görüş ve önerileri ile çalışmama katkıda bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahat Üstüner'e, yetişmemizde emeği geçen değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Buran, Prof. Dr. Nadir İlhan, Prof. Dr. Ercan Alkaya ve Yrd. Doç. Dr. Çimen Özçam'a teşekkürü borç bilirim.

Elazığ - 2015 Ferdi GÜZEL

KISALTMALAR

aa.	aynı anlam
ADDL	Azərbaycan Dilininin Dialektoloji Lüğəti
ADİL	Azərbaycan Dilininin İzahlı Lüğəti
age.	adı geçen eser
AH	Atebetü'l-Hakayık.
Alt.	Altay Türkçesi
Ar.	Arapça
ATBS	Azerice Türkçe Büyük Sözlük
ATS	Altayca-Türkçe Sözlük
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Başk.	Başkurt Türkçesi
bk.	bakınız
C.	cilt
Çağ.	Çağatay Türkçesi
çev.	Çeviren
Çin.	Çince
DAET	Directe arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch (Tietze, 1999)
DLT	Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi
DLTD	Divanü Lûgat-it Türk Dizini
DS	Derleme Sözlüğü
EDAL	Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish
Erm.	Ermenice
ET	Eski Türkçe
ETG	Eski Türkçenin Grameri
ETT	Eski Türkiye Türkçesi
ETY	Eski Türk Yazıtları
Far.	Farsça
GLAT	Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch (Tietze, 1999)
Hak.	Hakas Türkçesi
Hlç.	Halaç Türkçesi
Hor.	Horasan Türkçesi

İKPÖ	İyi ve Kötü Prens öyküsü
İML	İbnü Mühennâ Lûgati (Hilyetü'l-İnsân ve Heybetü'l-Lisân)
İt.	İtalyanca
KB	Kutadgu Bilig
KBİ	Kutadgu Bilig III - İndeks
KBS	Türkiye Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü
Kırg.	Kırgız Türkçesi
KırgS	Kırgız Sözlüğü.
KKlp.	Karakalpak Türkçesi
KMTS	Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
Krç.	Karaçay-Malkar Türkçesi
krş.	karşılaştırınız
KTat.	Kırım Tatar Türkçesi
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KTSV	Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı
Kürt.	Kürtçe
Kzk.	Kazak Türkçesi
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
Mo.	Moğolca
MTAD	Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
NSÇT	Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OT	Orta Türkçe
OTG	Orhon Türkçesi Grameri
OTWF	Old Turkic Word Formation
Özb.	Özbek Türkçesi
s.	sayfa
S.	sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SLTV	Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache (Tietze, 1999)
SN	Süheyl ü Nev-bahar
SS	Sözlerin Soyağacı
Şor.	Şor Türkçesi

ŞS	Şor Sözlüğü
Tat.	Tatar Türkçesi
TAS	Teleüt Ağzı Sözlüğü
TDA	Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY-B	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDES	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TDK	Türk Dil Kurumu
Tel.	Teleüt Türkçesi
Trkm.	Türkmen Türkçesi
TrkmTS	Türkmence-Türkçe Sözlük
TS-VII	Tarama Sözlüğü VII-Ekler
TSYK	Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler
TTA	Türkiye Türkçesi ağızları
TTAAÇB	Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri
TTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, I. Cilt (A-E)
TTL-II	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, II. Cilt (F-J)
TTT	Tarihî Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
TuvTS	Tuva Türkçesi Sözlüğü
TÜBAR	Türklük Bilimi Araştırmaları
Türk.	Türkçe
UDDTS	Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu
UTDK	Uluslararası Türk Dili Kongresi/ Kurultayı
Uyg.	Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri.
Yak.	Yakut Türkçesi
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü
Yun.	Yunanca
YUTS	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
YUyg.	Yeni Uygur Türkçesi
YY	Yenisey Yazıtları

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ā	uzun a ünlüsü
d̲	dişler arası (sızıcı) d ünsüzü
ē	uzun e ünlüsü
ė	kapalı e ünlüsü
ġ	art damak g ünsüzü
ḫ	sızıcı (hırıltılı) h ünsüzü
ī	uzun ı ünlüsü
ī	uzun i ünlüsü
ŋ	damaksı n ünsüzü
ō	uzun o ünlüsü
ō̤	uzun ö ünlüsü
ū	uzun u ünlüsü
ṳ̄	uzun ü ünlüsü
w	çift dudak (sızıcı) v ünsüzü

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI [1]

Kitaplar

AA	AKSOY, Ömer Asım (1946), *Gaziantep Ağzı III*, TDK Yayınları, Ankara.
AADS	NAKİB, Bülent (2004), *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Folklor*, Hatay Folklor Araştırmaları Yayınları, Antakya.
AAS	UYGUÇ, Arif A. (2006), *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*, Kolalı Matbaası, Aydın.
AAT	CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara.
ADÜM-I	CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, TDK Yayınları, Ankara.
ADÜM-II	CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, TDK Yayınları, Ankara.
AİAD	CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara.
AİAS	BOZYİĞİT, A. Esat (1998), *Ankara İli Ağzı Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

[1] Taranan fakat diğer çalışmalarda yer alanlardan farklı bir kelime ve şekle rastlanmadığı için kullanılmayan eserler: ERDEM, M. Dursun; Günay DAĞDELEN (2012), *Karabük ve Yöresi Ağızları*, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük; KARASAKALOĞLU, Nuri (2005), *Aydın Merkez Ağzı*, Atatürk Ü. SBE, Doktora Tezi, Erzurum; GEDİZLİ, Mehmet (1999), *Kavaklıdere ve Yöresi Ağzı*, Muğla Ü. SBE, YL Tezi, Muğla; KORKMAZLAR, Alaaddin (1991), *Talas ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri; ERGÜL, Çiğdem (1999), *Gesi Yöresi Ağız Araştırması Folkloru Halk Edebiyatı Etnografyası*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri; OYAR, Ahmet (1998), *Salihli İlçesi ve Köyleri Ağızlarından Derlemeler*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne; TAŞ, Pınar (2006), *Şarkışla ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri; ELEREN, Yüksel (1997), *Şuhut Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon; GUVCİ, Keziban (2004), *Kayseri-İncesu İlçesi Subaşı Köyü Ağzı*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri; MANAV, Aslı (2006), *Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı*, Pamukkale Ü. SBE, YL Tezi, Denizli; BALCI, Naci (2000), *Gönen ve Köyleri Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri*, Sakarya Ü. SBE, YL Tezi, Sakarya; ÖZER, Osman (1990), *Karlıova ve Yöresi Ağızları*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ; ZEYBEK, Fatih Süleyman (2008), *Bayat Köyleri Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar; ÖZDEN, Muharrem (2000), *Bilecik İli Söğüt İlçesi ve Köyleri Ağız Araştırması*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne; KILINÇ, Gülay (2009), *Bolu İli Seben İlçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara; SALİHMEHMED, Neylan (2006), *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne; ÇOBAN, Sıtkı (2005), *Düzce İli ve Yöresi Ağızları*, Sakarya Ü. SBE, YL Tezi, Sakarya; KALAY, Emin (1990), *Edirne İli Hafsa İlçesi ve Köyleri Ağızları*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne; İŞCANOĞLU, İ. Bayrak (2007), *Eldivan İlçesi (Çankırı) Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara; BURAN, Ahmet (1996), "Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Türk Dili*, S. 535, s. 38-43; ACAR, Kenan (2013), "Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne Kandıra Ağzından Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 8/9, p. 375-386; HAZAR, Mehmet (2007), "Nevşehir Folkloru'ndan Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Türk Dili*, S. 669, s. 580-584; İLERİ, Canan (2011), "Eskişehir Ağızlarından Türkiye Türkçesinin Söz Varlığına Katkılar", *Folklor/ Edebiyat*, S. 66, s. 9-22.

AİYA	YAVUZ, Serdar (2013), *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları*, Türkish Studies Yayınları, Ankara.
AKD	OLCAY, Selahattin; A. Bican ERCİLASUN; Ensar ASLAN (1998), *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara.
AMA	BOZ, Erdoğan (2006), *Afyonkarahisar Merkez Ağzı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
AOA	YILDIRIM, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
AUKA	TURAN, Zikri (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
AybA	AYDIN, Mehmet (2002), *Aybastı Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
AYA	ERDEM, M. Dursun; R. BÖLÜKBAŞI (2011), *Antalya ve Yöresi Ağızları*, Gazi Kitabevi, Ankara.
AYF	TOKDEMİR, Hayrettin (1993), *Artvin Yöresi Fokloru*, Ankara.
BADS	TUTAL, Ali (2013), *Bademler Ağzı Derleme Sözlüğü ve Bademler Kültürü*, Etki Yayıncılık, İzmir.
BYA	KORKMAZ, Zeynep (1994), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
ÇKTA	TÜRKMENOĞLU, Ahmet (2008), *Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
DA	ERTEN, Münir (1994), *Diyarbakır Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
DÇÇY	ÖZÇELİK, Sadettin; Erdoğan BOZ (2001), *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
DİAS	UYGUR, C. Vedat (2007), *Denizli İli Ağız Sözlüğü*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
DİAT	CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Doğu illerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara
DRTA	MOLLOVA, M. Rıza (2003), *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara
DTAS	CEBECİ İsa (2010), *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
DTYA	OLCAY, Selahattin (1995), *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
EAFS	ATILCAN, İhsan Coşkun (1977), Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü, Erzurum Halk Oyunları Halk Türküleri Derneği Yayınları, Erzurum.

EdA	KALAY, Emin (1998), *Edirne İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
EİA	GEMALMAZ, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları III (Bibliyografya, Sözlük ve Dizinler)*, TDK Yayınları, Ankara.
EKBK	DEMİRSOY, Ali (2001), *Eğin'de Kullanılan ya da Kullanılmış Kökü Belirsiz ya da Başka Bir Dilden Aynen ya da Değiştirilerek Alınmış ve Anadolu'da Kısmen Kullanılan Bazı Kelimeler ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Bazı Yer Adları*, Ankara.
EMİYA	İLERİ, Canan (2008), *Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
ErzA	OLCAY, Selahattin (1995), *Erzurum Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
EYA	SAĞIR, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
EYDS	ERDOĞAN, Mustafa (2008), *Ereğli Yöresinden Derlemeler Sözlüğü*, İlya Yayınevi, İzmir.
EYSV	BURAN, Ahmet; N. İLHAN (2008), *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
GAA	KORKMAZ, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
GDIA	ERKAP, Selahattin (1999), *Gül Dili Isparta Ağzı*, Mina Ajans, Ankara.
GİAT	CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK yayınları, ANKARA.
GİYA	DEMİR, Necati; Ö. AYDOĞDU (2009), *Giresun ili ve Yöresi Ağızları, Giresun Valiliği Yayınları*, Giresun.
GKA	SAN, S. Özcan (1990), *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
GRS	KARA, İsmail (2001), *Güneyce-Rize Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
HA	ÖZTÜRK, Jale (2009), *Hatay Ağzı*, Karahan Kitabevi, Adana.
HBA	SİS, Nesrin (2010), *Hatay Belen Ağzı*, Serhat Matbaacılık, Malatya.
HKTS	HAKERİ, H. Bener (2003), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa.
HPES	ARICI, Sabahattin (2008), *Dambur Tarihi (Hemşin-Purim Etimolojik Sözlüğü)*, Kızkulesi Yayıncılık, İstanbul.
HrpA	GÜLER, Zülfü (1992), *Harput Ağzı*, Elazığ Belediyesi Yayınları, Elazığ.
IMA	YILDIZ, Osman (2002), *Isparta Merkez Ağzı*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

ITT	BAYATLI, Hidayet Kemal (1996), *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.
KA	YEDEKÇİOĞLU, Kazım (1992), *Kayseri Ağzı II-Sözcükler*, Kayseri.
KbrA	SARACOĞLU Erdoğan (2004), *Kıbrıs Ağzı*, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa.
KBTA	DALLI, Hüseyin (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları, Ankara.
KÇA	KOÇ, Cahit (2013), *Kulu Alp ve Çarsancak Ailesi*, Ankara.
KhYA	ERDEM, M. Dursun; E. KİRİK (2011), *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*, Öncü Basımevi, Ankara.
KİA	ERCİLASUN, A. Bican (1983), *Kars İli Ağızları*, Gazi Ü. Yayınları, Ankara.
KİAT	CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara.
KS	Hüseyin Hüsnü (1934), *Kayseri Sözlüğü*, Yeni Matbaa, Kayseri.
KrTS	HÜRMÜZLÜ, Habib (2003), *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
KYA	GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
KYAS	GÜNŞEN, Ahmet (2001), *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*, Ocak Yayınları, Ankara.
MA	AKAR, Ali (2004), *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
MAS	TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Kebikeç Yayınları, İstanbul.
MİA	GÜLSEREN, Cemil (2000), *Malatya İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
MİAS	ÇINAR, A. Abbas (2004), *Muğla İli Ağzı Sözlüğü*, Birleşik Matbaacılık, İzmir.
MKS	KAYA, Ömer; H. Abdullah KOZAN (2003), *Mahalli Kelimeler Sözlüğü*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
MTA	CANHASİ, Suzan (2014), *Mitroviça Türk Ağzı*, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara.
NF	GÜNEY, Emrullah; H. GÜNEY (2006), *Nevşehir Folkloru 1*, Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
NYA	KORKMAZ, Zeynep (1994), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
OAAD	CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yayınları, Ankara.

OİYA DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

PTK YAPICI, Süleyman (2004), *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Siyasi Yapı*, Kendi Yayını, Elazığ.

RİA GÜNAY, Turgut (1978), *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

SA BÖLÜK, Ramazan (2012), *Serik Ağzı*, Alioğlu Matbaacılık, İstanbul.

SİYA DEMİR, Necati; Ülker ŞEN (2006), *Sivas İli ve Yöresi Ağızları*, Gazi Kitabevi, Ankara.

SMA ÖZÇELİK, Sadettin; Erdoğan BOZ (2009), *Siverek Merkez Ağzı*, Gazi Yayınları, Ankara.

SMYA ÖZTÜRK, Erol (2009), *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

STİAT CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara.

TİYA DEMİR, Necati (2006), *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Gazi Kitabevi, Ankara.

TMES EMİROĞLU, Kudret (1989), *Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Kebikeç Yayınları, İstanbul.

TYA DEMİR, Necati (2006), *Trabzon ve Yöresi Ağızları III (Sözlük)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

UA Urfalı Kemal Edip (1991), *Urfa Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

UİA GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

UMA ÖZÇELİK, Sadettin (1997), *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

ZBKA EREN, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

Doktora ve Doçentlik Tezleri

D-AİA AKCA, Hakan (2009), *Ankara İli Ağızları*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

D-BİA MUTLU, H. Kahraman (2008), *Balıkesir İli Ağızları*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

D-BlcİA ÖZDEN, Muharrem (2009), *Bilecik İli Ağız İncelemesi*, Trakya Ü. SBE, Doktora Tezi, Edirne.

D-ÇİYA AYDOĞDU, Özkan (2011), *Çankırı İli ve Yöresi Ağızları*, Fırat Ü. SBE, Doktora Tezi, Elazığ.

D-DGBA TOK, Turgut (2002), *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Pamukkale Ü. SBE, Doktora Tezi, Denizli.

D-EAA NURİ, M. Kevser (1987), *Erbil ve Amirli Ağızları*, İstanbul Ü. SBE, Doktora Tezi, İstanbul.

D-GBA GÜL, Rıza (1999), *Gaziantep Barakları Ağzı*, Çukurova Ü. SBE, Doktora Tezi, Adana.

D-GYHA ACAR, Turgut (1982), *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, Erzurum.

D-KİA UYSAL, İdris Nebi (2009), *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*, Pamukkale Ü. SBE, Doktora Tezi, Denizli.

D-KMİA BAYRAKTAR, F. Sibel (2000), *Kayseri Merkez İlçe Ağzı*, Trakya Ü. SBE, Doktora Tezi, Edirne.

D-KTA JABLE, Ergin (2010), *Kosova Türk Ağızları*, Sakarya Ü. SBE, Doktora Tezi, Sakarya.

D-SİA ÖÇALAN, Muharrem (2004), *Sakarya İli Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, Doktora Tezi, Kayseri.

D-VGHA GÖKÇUR, Engin (2012), *Van Gölü Havzası Ağızları III (Sözlük)*, Fırat Ü. SBE, Doktora Tezi, Elazığ.

Yüksek Lisans Tezleri

Y-AAA AVCI, Yusuf (1998), *Amasya Aydınca Ağzı*, Cumhuriyet Ü. SBE, YL Tezi, Sivas.

Y-ABİA YILDIRIM, Mehmet (2007), *Ankara Beypazarı ilçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-AÇİA DERİN, İsmail (1995), *Acıpayam ve Çameli İlçeleri (Denizli) Ağızları*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-AdA ÖZTÜRK, İrfan (2001), *Adilcevaz Ağzı*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.

Y-ADDA SİNAN, Ahmet Turan (1992), *Akçadağ, Doğanşehir ve Darende Ağızları*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.

Y-AEİA BALYEMEZ, Sedat (2004), *Ankara Evren İlçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-AkçYA BAŞDAŞ, Cahit (1992), *Akçadağ Yöresi Ağızları*, İnönü Ü. SBE, YL Tezi, Malatya.

Y-AKGS	GÜNAY, E. Gülin (2008), *Adıyaman-Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.
Y-AkYA	ELGÜN, Abdullah (1993), *Akkışla ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-AKYA	YILDIRIM, Ünal (2007), *Ayrancı (Karaman) Yöresi Ağızları*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.
Y-AlYA	ERATALAY, Sevda (2007), *Alaşehir ve Yöresi Ağızları*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.
Y-AsA	ERDEM, M. Dursun (2001), *Asarcık Ağzı*, On Dokuz Mayıs Ü. SBE, YL Tezi, Samsun.
Y-AYA	ÖZKAN, İ. Ethem (1994), *Ardanuç ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-AYGA	İLASLAN, Özlem (2005), *Adana İli Yüreğir ve Çevresi Göçmen Ağzı*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-BBA	BÜLBÜL, Gülfiye (2007), *Balıkesir Bigadiç Ağzı*, Balıkesir Ü. SBE, YL Tezi, Balıkesir.
Y-BÇÇA	SOLMAZ, Erhan (2007), *Bolvadin, Çay ve Çobanlar Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-BDA	DİNAR, Talat (2006), *Başmakçı ve Dazkırı Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-BğYA	SARIYILDIZ, Nurettin (1996), *Boğazlıyan ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-BİA	KAYA, Fatih (2004), *Bala İlçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-BMA	ŞAHİN, Eda (1999), *Bayat Merkez Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-BMİA	KÜÇÜKER, Paki (1988), *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.
Y-BnİA	DÜLGER, Ersan (2007), *Banaz İlçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-BnYA	DOĞAN, İbrahim (1991), *Bünyan ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-BrYA	BOZALAN, Hale (2008), *Bergama Yörükleri Ağzı*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne.
Y-BTKA	GÖKER, Osman (1996), *Bolvadin'deki Türkmen-Karabağ Köylerinin Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.

Y-BYA	KİBAR, Osman (1998), *Biga Yöresi Ağızları*, Çanakkale On Sekiz Mart Ü. SBE, YL Tezi, Çanakkale.
Y-ÇçYA	KARAMAN, Sevgi (2007), *Çiçekdağı ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-ÇYA	AKÇATAŞ, Ahmet (1996), *Çay Yörük Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-DA	YAZICI, Serdar (2006), *Dörtyol Ağzı*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.
Y-DBİA	KANAÇ, Işılay (2010), *Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı*, Pamukkale Ü. SBE, YL Tezi, Denizli.
Y-DEYA	UYSAL, Bilal (2007), *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*, Dumlupınar Ü. SBE, YL Tezi, Kütahya .
Y-DlmA	KARADAĞ, Sibel (2001), *Dalaman Ağzı*, Muğla Ü. SBE, YL Tezi, Muğla.
Y-DMİA	YELOK, V. Savaş (1999), *Divriği Merkez İlçe Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-DvA	ÜNAL, K. Güner (1987), *Develi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-DVA	YAĞCI, İsmail (1986), *Devrez Vadisi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-EASV	ÜSTÜN, M. Cihat (2008), *Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı*, Kafkas Ü. SBE, YL Tezi, Kars.
Y-EmA	ÖRNEKKOL, Fatih (2006), *Emirdağ Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-ETA	İLERİ, Canan (1993), *Eskişehir Türkmen Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-EYA	PİLANCI, Hülya (1991), *Eskişehir ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-FA	ERSOY, N. Asım (2001), *Fethiye Ağzı*, Muğla Ü. SBE, YL Tezi, Muğla.
Y-GAMA	DELİCEOĞLU, Fatma (2002), *Gesi, Ağırnas ve Mimarsinan Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-GBTA	ÇEBİ, İ. Sabri (1986), *Güneydoğu Bulgaristan Türk Ağızları*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-GMKA	YEŞİLKAYA, Mehmet (2007), *Gerger Merkez ve Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van .
Y-HAİ	HAŞİMİ, Ahmet (2001), *Hassa Ağzı İncelemesi*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.

Y-İİA	YILMAZ, Mehmet (2006), *İncehisar ve İhsaniye Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyonkarahisar.
Y-İYA	ABAZ, Ayşe (2004), *Çorum-İskilip ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-KBÇK	GÜNEŞ, Nurcihan (2009), *Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları*, İnönü Ü. SBE, YL Tezi, Malatya.
Y-KBLG	BATKAN, Narin Ağa (2000), *Kıbrıs Baf ve Limasol Türk Göçmenlerinin Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-KBMİ	HÜNERLİ, Bülent (2006), *Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne.
Y-KdA	DOBUR, Battal (2002), *Kadirli Ağzı*, Selçuk Ü. SBE, YL Tezi, Konya.
Y-KGKA	ALTINDİŞ, Deniz (2004), *Kayseri İli Gömürgen Kasabası Ağzı*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-KİYA	DEMİRAY, Erdinç (2003), *Kepsut İlçesi ve Yöresi Ağızları*, Niğde Ü. SBE, YL Tezi, Niğde.
Y-KkA	YAVUZ, Serdar (2003), *Karakeçili Ağzı (Kırıkkale)*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.
Y-KMA	KILIÇ, Mine (2001), *Kahramanmaraş Merkez Ağzı*, Kahramanmaraş Ü. SBE, YL Tezi, Kahramanmaraş.
Y-KMİA	ACAR, Ergün (2008), *Kastamonu Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne.
Y-KMİK	ŞANLI, Cevdet (1990), *Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağızları*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne.
Y-KMKA	GÜL, Rıza (1993), *Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları*, Çukurova Ü. SBE, YL Tezi, Adana.
Y-KorYA	ATMACA, Emine (2005), *Korkuteli ve Yöresi Ağızları*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-KPTA	TUNUSLU, Erdinç (2005), *Kosova-Priştine Türk Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-KrYA	KORAŞ, Hikmet (1992), *Karaman ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-KSBİ	TÜREDİ, Kerim (2002), *Karaman ili Sarıveliler ve Başyayla İlçeleri Ağzı*, Sakarya Ü. SBE, YL Tezi, Sakarya.
Y-KYA	TEKİN, Feridun (1994), *Kaman ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-MMA	ÖZMEN, Şeyda (2007), *Muş Merkez Ağzı*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.

Y-MMK	AKYOL, Senem (2006), *Manisa Merkez Kuzeybatı Köylerinin Ağız Özellikleri*, Celal Bayar Ü. SBE, YL Tezi, Manisa.
Y-MTA	KANDEMİR, Serpil (2006), *Manyas Türkmen Ağzı*, Çanakkale On sekiz Mart Ü. SBE, YL Tezi, Çanakkale.
Y-NEKA	KARATEKİN, Selami (2003), *Niğde İli Elmalı Kasabası ve Yöresi Ağızları*, Niğde Ü. SBE, YL Tezi, Niğde.
Y-NİKA	YILDIRIM, Ayşe (2004), *Niğde İli İçmeli Kasabası Ağzı*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-NÜAY	YEŞİLÖZ, Zafer (1993), *Nevşehir İli Ürgüp ve Avanos Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-NYA	BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (1996), *Niğde ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-RİHA	PEHLİVAN, Serkan (2002), *Rize İli Hemşin Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-SA	CENGİZ, Murat (1998), *Saimbeyli (Adana) Ağızları*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.
Y-SFSİ	KÜÇÜKASLAN, Cihat (2005), *Sakarya İli Ferizli ve Söğütlü İlçeleri Ağızları*, Sakarya Ü. SBE, YL Tezi, Sakarya.
Y-SİA	PAÇACIOĞLU, Burhan (1987), *Sivas İlbeyli Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.
Y-SKİA	TEKDAL, İsmail (2001), *Sakarya İli Kaynarca İlçesi Ağzı*, Sakarya Ü. SBE, YL Tezi, Sakarya.
Y-SMA	DOĞAN, Şaban (2001), *Sivas Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.
Y-SnA	ZEYBEK, Harun (2007), *Sinanpaşa Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.
Y-SoA	PEKACAR, Tevfik (2003), *Suluova Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.
Y-SrA	BAĞCI, Hasan (1997), *Sarıcakaya Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.
Y-SuA	ŞENYİĞİT, Yavuz (2006), *Sultandağı Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.
Y-SvA	AKÇAY, Halit (1997), *Sıvaslı Ağzı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.
Y-SYA	ÖZKAN, İbrahim (2001), *Sandıklı ve Yöresi Ağız Özellikleri*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.

Y-SYYA GÜNEŞ, İ. Teoman (2009), *Savaştepe Yöresi Yörük Ağızlarının İncelenmesi ve Türkçenin Gelişip Zenginleşmesine Katkıları*, Dokuz Eylül Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YL Tezi, İzmir.

Y-ŞbYA KELEŞ, İrfan (1986), *Şabanözü Yöresi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Çankırı.

Y-ŞhYA ERDOĞAN, Ferhat (2007), *Şuhut ve Yöresi Ağızları*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.

Y-ŞvYA POLAT, Fadime (2000), *Şavşat ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-TA ÇOLAKOĞLU, B. Kahraman (2003), *Trabzon Ağzı*, Niğde Ü. SBE, YL Tezi, Niğde.

Y-THA KUYUMCU, Osman (2006), *Türkçenin Hemşin Ağzı*, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul.

Y-TKYA AKÇAM, Murat (1999), *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-TrYA ÖRÜNDÜ, Fuat (2001), *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, Karadeniz Teknik Ü. SBE, YL Tezi, Trabzon.

Y-TSİA DURMAZER, Ayhan (1996), *Tekirdağ İli Saray İlçesi Köyleri Ağız Derlemeleri*, Trakya Ü. SBE, YL Tezi, Edirne.

Y-TYA TAYŞİ, Mustafa (2007), *Tavşanlı ve Yöresi Ağız İncelemeleri*, Dumlupınar Ü. SBE, YL Tezi, Kütahya.

Y-UA GÜLBAHAR, Burcu (2010), *Uluborlu Ağzı*, Süleyman Demirel Ü. SBE, YL Tezi, Isparta.

Y-UYA KIRLI, Ali (1999), *Ula ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-VÇTA İBRAHİM, Nazim (1997), *Vrapçişte ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-VGKH GÖNEN, M. Emin (2003), *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları*, Dicle Ü. SBE, YL Tezi, Diyarbakır.

Y-VKTA İGCİ, Alpay (2010), *Vıçıtırın-Kosova Türk Ağzı*, Ege Ü. SBE, YL Tezi, İzmir.

Y-VMKA GÖKÇUR, Engin (2006), *Van ve Merkez Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.

Y-YÇA İLASLAN, Ümit (2006), *Yozgat Çandır Ağzı*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-YİA KİREMİT, Mehmet (1986), *Yapraklı İlçesi (Çankırı) Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-YKYA DEMİREZEN, Ünal (1995), *Yozgat İli Kadışehri ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-YSİA ÜMÜT, Adem (2006), *Yozgat Sorgun İlçesi Ağzı*, Gazi Ü. SBE, YL Tezi, Ankara.

Y-YşlYA EKİNCİ, Mustafa (1993), *Yeşilhisar ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-YYA ACER, Fatih (2003), *Yerköy ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

Y-YzYA KILIÇER, İsmail (1998), *Yozgat ve Yöresi Ağızları*, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, YL Tezi, Van.

Makale ve Bildiriler

M-AADK GÜLENSOY, Tuncer (1998), *"*Anadolu Ağızları Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Türk Dili*, S. 553, s. 14-16.

M-ADK ERALTAY, Sevda; S. ERALTAY (2012), "Alaşehir (Manisa) Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *4. UDDTS (22-24 Aralık 2011, Muğla)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, Muğla.

M-AkA-I DOĞAN, Muhammer (2009), "Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar-1", *Turkish Studies*, Vol. 4/ 4, p. 236-249.

M-AkA-II DOĞAN, Muhammer (2010), "Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar- 2", *Turkish Studies*, Vol. 5/ 1, p. 294-312.

M-AkA-III DOĞAN, Muhammer (2012), "Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar-3", *Diyalektolog*, S. 4, s. 9-21.

M-AKGA CİN, Ali (2011), "Arıkuyusu/ Kuşak (Gülnar) Ağzı", *Mediterranean Journal of Humanities*, Vol. I/2, p. 21-46.

M-AnDK TOKATLI, S. Suzi; G. ERDEM NAS (2012), "Anamur Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Diyalektolog*, S. 5, s. 33-45.

M-ARDK ŞANLI, Cevdet (1999), "Anadolu ve Rumeli Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar-II", *Türk Dili*, S. 572, s. 670-680.

M-BDAY KARADEMİR, Fevzi (2009), "Bilmece Dilinde Ağız Yansımaları", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK yayınları, Ankara, s. 415-452.

M-BKHK YILDIRIM, Ali (2004), "Berendi Köyü Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler", *TDAY-B* 2002, s. 95-105.

M-BTA MOLLOVA, Mefküre R. (1974), "Balkanlarda Türk e- Ağızları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, s. 357-414.

M-CYA TORUN, Yeter (2007), "Birinci Türk Dili Kurultayı ve Ceyhan Yörük Ağzı Kelimelerinin Derleme Sözlüğündeki Kullanımları", *Türk Dili*, S. 669, s. 573-579.

M-ÇADK TOKAT, Feyza (2014), "Çavdır Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Uluslararası TEKE Dergisi*, S. 3/1, s. 153-166.

M-DADK DAĞDAŞ, Said; F. Betül DAĞDAŞ (2005), "Denizli-Acıpayam Dodurgalar Kasabasından Derlenen Kelimelerimiz", *TDAY-B* 2005, s. 7-55.

M-DDK BİRAY, Nergis (2009), "Denizli Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 4/ 8, p. 747-776.

M-DSİ KORAŞ, Hikmet (2002), "Derleme Sözlüğü'ne İlaveler", *TÜBAR*, S. 12, s. 171-208.

M-DSTYK TOKER, Mustafa (2011), "Derleme Sözlüğü ve Mersin Ağzı Sözlüğü'ne Tarsus Yöresinden Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 6/3, p. 1229-1249.

M-EA DURMUŞ, Oğuzhan (2004), "Edirne Ağzı", *İlmî Araştırmalar*, S.18, s. 135-150.

M-EADK CANKAYA, Mahir (2013), "Erzincan Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 8/9, p. 899-910.

M-EDK-I KALAY, Emin (1997), "Edirne İli Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Türk Dili*, S. 547, s. 25-33.

M-EDK-II KALAY, Emin (2004), "Edirne İli Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar-2", *Türk Dili*, S. 633, s. 250-259.

M-EYADK ÖZGÜR, Can (2006), "Eskişehir Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *TDAY-B* 2004-1, s. 93-98.

M-EYADS KAMACI, Duygu (2011),"Erzurum Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Mediterranean Journal of Humanities*, S. I/1, s. 157-164.

M-GDÇD SEVİNÇLİ, Efdal (2009), "Özel / Gizli Bir Dil: Çepnidili", *Journal of Yasar University*, Vol. 4/13, p. 1923-1949.

M-IDK YILDIZ, Osman (2007), "Isparta Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 2/ 2, p. 790-800.

M-KABF SAKAOĞLU, Saim (2007), "Konya Ağzında Kullanımdan Düşmeye Başlayan Bazı Fiiller", *IV. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara.

M-KAD GÜNDÜZ, Mustafa (2006), "Köseçobanlı Ağzından Derlemeler", *TDAY-B* 2004-I, s. 45-62.

M-KDAD AYVA, Aziz (2003), "Konya Dağ Köyleri Ağızlarından Derlemeler", *Yeni İpek Yolu (Özel Sayı)*, s. 273-280.

M-KDKDF AYVA, Aziz (2006), "Konya Dağ Köyleri Ağızlarından Derlenen Fiiller", *Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, s. 97-106.

M-KEADK ŞANLI, Cevdet (1997), "Kırklareli, Erzurum ve Artvin İllerimizden Derleme Sözlüğü'ne Katkılar -I", *Türk Dili*, S. 552, s. 542-547.

M-KIAD KARAÖRS, Metin (1994), "Kayseri, Isparta, Adana İllerimizden Derlemeler", *Türk Dili*, S. 505, s. 65-67.

M-KİBK SAKAOĞLU, Saim (1996), "Konya İl Merkezinde Tespit Edilen Bazı Kelimeler Üzerine", *UTDK 1988*, TDK Yayınları, Ankara, s. 357-362.

M-KYAÜ AKTAN, Bilal (2002), "Kütahya ve Yöresi Ağızları Üzerine", *Atatürk Ü. TAED*, S. 20, s. 9-21.

M-MKAFE AYVA, Aziz (2006), "Mehmet Ali Köyü (Güneysınır / Konya) Ağzında Kullanılan Fiillere Ekler", *TDAY-B* 2003-II, s. 39-56.

M-MKAK AYVA, Aziz (2002), "Mehmet Ali Köyü (Güneysınır / Konya) Ağzında Kullanılan Bazı Kelimeler", *Türk Dili*, S. 609, s. 742-753.

M-MYDK ÖZTÜRK, Erol (2009), "Mersin Yörüklerinden Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Türk Dili*, S. 689, s. 405-411.

M-NDK ERSÖZ, Serpil (2009), "Nazilli Ağzından DS'ye Katkılar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, s. 37-62.

M-NLDK YEŞİLÖZ, Zafer (2012), "Nevşehir Lakaplarından DS'ye Katkılar", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, s. 22-27.

M-OGE DURMAZ, Ramazan (2009), *"Oğuzcadan* Gelen Esinti: Karakoyunlu Yörükleri Ağzından Büyük Türkçe Sözlüğe Katkılar", *Turkish Studies*, Vol. 4/4, p. 331-466.

M-SADK KARAMAN, Ahmet (2011), "Sandıklı Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 273-286.

M-SBADK TERES, Ersin (2011), "Söğüt (Bilecik) Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar", *Folklor/ Edebiyat*, S. 65, s. 19-26.

M-ŞDK-I GÜZEL, Ferdi (2012), "Şahsuvar (Elazığ) Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Türk Dili*, S. 728, s. 68-80.

M-ŞDK-II GÜZEL, Ferdi (2013), "Şahsuvar (Elazığ) Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar 2", *Diyalektolog*, S. 6, s. 15-33.

M-TKTA KEMALOĞLU, Muhammet (2012), "Terekeme-Karapapah Türkleri Ağzına Ait Sözcükler Muş-Bulanık Çevresi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, s. 61-97.

M-VADK ÖZDARENDELİ, Nursel (2013), "Velimeşe Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar", *Selçuk Ü. TAD*, S. 34, s. 57-79.

M-VAO BEDRİ, Sarıca (2003), "Van Ağzının Oluşumu ve Bazı Özellikleri", *İlmî Araştırmalar*, S.15, s. 71-90.

GİRİŞ

Teknoloji ve bilim hızla gelişmekte, her gün pek çok yeni kavram ortaya çıkmaktadır. Her bilimsel gelişme, ülkemize giren her teknolojik araç beraberinde pek çok yabancı kelimeyi de getirmekte, dilimiz adeta yabancı kelime istilasına uğramaktadır.

Hem dilimizi istila eden yabancı kelimelere karşılık bulmak, hem de ortaya koyduğumuz ürünleri ve kavramları isimlendirmek için Türkçe kelimelerden terim üretilmesi zorunludur. Ağızlarda kullanılan kelimelere ve gramer şekillerine başvurmak terim üretmenin en önemli yollarından biridir. Ağızlarda eklere yüklenen yeni ya da farklı işlevleri ve kullanılabilecek kelimeleri yazı diline kazandırmak dilimizi ve dilimizin söz varlığını zenginleştirecektir (Buran, 2008a: 206-207).

Derleme yöntemlerindeki sorunlar sebebiyle ağız çalışmalarının sözlük bölümlerinde hep aynı kısır kelime kadrosunun görülmesi, derlenen metinler iyi taranmadığı için pek çok kelimenin, çalışmaların sözlük bölümünde yer almaması, eklerin işlevleri ve özellikleri hakkında yeterince durulmaması ağız araştırmalarındaki önemli eksiklerdir (Zülfikar, 2013: 4894). Bu eksikler yüzünden ağızlardan kelime türetmede yeterince yararlanılamamakta, Türkçe varlık içinde yokluk çekmekte ve yabancı dillere yönelmek zorunda kalmaktadır (Zülfikar, 2013: 4896).

Hangi kelimelerin Türkçe köklere dayandığı konusunda bir çalışmanın yapılmamış, Derleme Sözlüğü ve diğer ağız eserlerinin kavramlar dizinin henüz oluşturulmamış olması da ağızlardan yararlanmayı zorlaştırmaktadır (Zülfikar, 1991: 176, Erten, 1999: 104).

Anadolu ağızlarındaki söz varlığından yararlanma daha çok kişisel çabalarla gerçekleştirilebilmiş, rastlanan ilgi çekici sözler, Türkçe Sözlük'e *'hlk.'* kısaltmasıyla aktarılmıştır (Zülfikar, 1991: 177). *Köken, özek, töz, çalgın, utku, oylum, yolak, sergen* gibi ağızlardan alınarak yazı diline kazandırılan pek çok kelime bugün yazı dilinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ahmet Buran'ın yaptığı bir incelemeye göre Türkçe Sözlük'ün 1988 baskısında halk ağzından derlenmiş 1673 kelime yer almaktadır (Buran, 2008a: 208). Ağızlarımızda yazı diline kazandırılacak daha pek çok kelime ve yararlanılması, işletilmesi gereken pek çok ek vardır.[2]

[2] Konu hakkında bazı çalışmalar ve bu çalışmalardaki teklifler için bk. TAN, Ali (2013), "Ağız Çalışmalarının Türkçe Sözlük'e Katkısı", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4053-4067; ERTEN, Münir (1999), "Ağızlarımızda Yaşayan ve Kaybolmak Üzere Olan Kelimelerimizi Yeniden Kazanmak",

Türetme çalışmalarında başarı elde edilebilmesi, türetilen kelimelerin tutunabilmesi, benimsenebilmesi ve daha önce yaşanan aksaklıkların tekrarlanmaması için ekleri çok iyi tanımak gerekir. Bazı eklerin TTA'da daha işlek olduğu, yazı dilinde görülmeyen işlevlere sahip olduğu göz önüne alınınca ekleri tanımak ve eklerin işlevlerini daha sağlıklı bir şekilde ortaya koymak açısından ağızların önemi bir kat daha artmaktadır.

TTA aynı zamanda dil tarihimizdeki pek çok soruna ışık tutacak veriler ile doludur. Tarihî lehçelerdeki pek çok kelimenin ve şeklin ağızlarımızda korunduğu, çağdaş lehçelerde bulunan birçok kelime ve şeklin TTA'da aynen veya benzer biçimlerle yer aldığı görülmektedir. TTA, adeta Türk dünyasının küçültülmüş bir örneğidir. Birçok özelliğin bozulmadan saklanması veya birçok özelliğin örneklenmesi bakımından bu ağızlar bir laboratuvar işlevi görmektedir (Buran, 1999: 90).

Dilimizin zenginleşmesine büyük katkıları olacak, dil tarihimiz ile ilgili pek çok probleme ışık tutacak bu hazineden yeterince yararlandığımız söylenemez.

Türkiye Türkçesi ağızlarının söz yapımı üzerine yapılmış kapsamlı bir akademik çalışma bulunmamaktadır. TTA'da bulunan yapım ekleri üzerine yapılmış çalışmaların [3] genellikle kısmî olması ve geniş bir malzemeye dayanmaması yüzünden böyle bir çalışmanın gerekli olduğuna kanaat getirilmiştir.

Çalışma için mümkün olduğu kadar Türkiye Türkçesi ağız sahası[4] içinde bulunan farklı yerlerden malzeme toplanmaya gayret gösterildi. Fakat bazı yerler hakkında yeterli

---

Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, TDK Yayınları, Ankara, s. 97-106; ÖZTEK, Zafer (2004), "Türk Dilinin Zenginleştirilmesinde Derleme Sözlüğü'nün Yeri", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2342-2344.

[3] Türkiye Türkçesi ağızlarında söz yapımını ilgilendiren çalışmaların sayısı fazla değildir. Bu çalışmalardan altısı yüksek lisans tezidir: ACUN, Veysel (1999), *Anadolu Ağızlarında İsimden İsim Yapım Ekleri*, Niğde Ü. SBE, YL Tezi, Niğde; ELBİR, Zekiye Gül (1994), *Anadolu Ağızlarında Fiil Yapım Ekleri*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ; ÖZEK, Fatih (2003), *Türkiye Türkçesi Ağızlarının Şekil Bilgisi*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ; SARIÇİÇEK, Mümtaz (1990), *Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ; SAKA, Ramazan (2002), *Derleme Sözlüğü'ne Göre Fiilden İsim Yapan Ekler*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon; AVŞAR, Şükran (2003), *Derleme Sözlüğü'ne Göre Araç-Gereç İsimlerinin Yapıları*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon; TOKATLI, Suzan (2007), *Anadolu Ağızlarının Söz Varlığından Yararlanılarak Türetilen İsimler*, Laçin Yayınları, Kayseri.

[4] Türkiye Türkçesi ağızlarının sınırları için bk. GÜLENSOY, Tuncer (2009), "Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Sınırı Nereden Başlar, Nerede Biter? ", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 231-236.

çalışmanın olmaması[5] ve bazı kaynaklara ulaşmakta yaşanan sorunlar yüzünden bu amaca tam ulaşılamadı. Bu çalışma için 84 kitap, 1 doçentlik tezi, 13 doktora tezi, 121 yüksek lisans tezi, 50 makale ve bildiri incelendi. İncelenen ağız sözlüklerinden, Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak amacıyla yazılan makale ve bildirilerden, diğer ağız çalışmalarının sözlük ve şekil bilgisi bölümlerinden yaklaşık 40.000 kelime fişlendi ve 1500 sayfa civarında bir sözlük oluşturuldu. Asıl amaç yazı dilinde bulunmayan türemiş kelimeleri toplamak, yazı dilinde bulunmayan ekleri tespit etmek ve eklerin farklı işlevlerini belirlemek olduğu için yazı dilinde bulunan ve ağızlarda aynen veya çeşitli ses olayları ile farklı şekillerde yer alan kelimelere fişlerde yer verilmedi.[6] İncelemeye tabi tutulan malzemenin zenginliği sebebiyle bu çalışmada yalnız yapım ekleri ile türetilen kelimeler ele alındı, birleştirme yoluyla kurulan sözler incelenmedi.

Türemiş olabileceği düşünülen kelimelerin yapısının anlaşılabilmesi için etimolojik kaynaklar incelendi, Türkçedeki yabancı unsurlar hakkında yapılan çalışmalara, tarihî ve çağdaş lehçeler ile ilgili sözlüklere başvuruldu. Aynı kelimenin çeşitli ses olayları ile ortaya çıkmış şekilleri asıl şekille birleştirildi ve yabancı olduklarına kesin kanaat getirilen kelimeler ile yapısı hakkında herhangi bir hükme varılamayan kelimeler çıkarıldı. Geriye kalan yaklaşık 24.000 kelime eklere göre sınıflandırıldı. Aynı zamanda TTA üzerine hazırlanmış ağız çalışmalarındaki yapım ekleri hakkında verilen farklı bilgiler fişlendi.

İncelenen eserlerde farklı çeviri yazı işaretleri kullanıldığı için kelimelerin aynı şekilde aktarılması büyük bir karmaşaya yol açacaktı. Bu çalışmadaki asıl amaç ses bilgisi üzerinde durmak olmadığı için yazı dilindeki harfler dışında sadece uzun ünlüler, kapalı e, damaksı n, hırıltılı h ve art damak g'si gösterildi. Birlik sağlamak ve karışıklığı önlemek amacıyla bazı eserlerde aynı sesi göstermek için kullanılan farklı işaretler o ses için Türk Dil Kurumu'nun önerdiği çeviri yazı işareti ile değiştirildi.

---

[5] TTA'da çalışma yapılmamış yerler için bk. BULUT, Serdar (2013), "Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler", *Turkish Studies*, Vol. 8/1, p. 1129-1149. Bulut, Türkiye sınırları dışında kalan yerlere temas etmemiştir. Suriye Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır (Gülensoy ve Alkaya, 2013: 244). Balkan Türk ağızlarının bazıları hakkında çalışma sayısı bir hayli fazladır fakat Yunanistan ve Arnavutluk Türk ağızları hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır.

[6] Türkçe Sözlük'te *'hlk.'* kısaltmasıyla yer alan yazı dilinde yaygınlık kazanmamış bazı kelimeler ile nadir görülen eklerle kurulu birkaç kelimenin TTA'daki farklı şekilleri de -ekin yapısının aydınlatılmasına katkı sağlayabileceği düşüncesiyle- çalışmaya dahil edildi.

Yapım eklerinin çokluğu ve pek çok ekin birçok işleve sahip olması sebebiyle anlamı esas alan bir sınıflandırma büyük bir karmaşa doğuracağı için sınıflandırmada klasik yöntem kullanıldı.

Çalışmada TTA'daki ekler alfabetik sıraya göre madde başı olarak ele alındı. Her ekin çeşitli ses olayları ile ortaya çıkan farklı şekilleri parantez içinde gösterildi. Eklerin farklı şekilleri, taranan eserlerin şekil bilgisi bölümünden aktarıldı. TTA'da eklerin bu eserlerde yer almayan farklı şekilleri de tespit edilmişse bu bölüme eklendi.

İkinci olarak Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Vecihe Hatipoğlu ve Hamza Zülfikar'ın konu ile ilgili temel çalışmalarından[7] yararlanılarak madde başı yapılan ek hakkında kısa bilgi verildi. Gerekli durumlarda tarihî ve çağdaş lehçeler ile ilgili gramer kitaplarından ve ekler hakkındaki diğer çalışmalardan elde edilen bilgiler de kullanıldı.

Madde başı ek hakkında bilgi verildikten sonra, ekin TTA' daki işlevleri maddeler halinde gösterildi, her işlev için yeterli sayıda örnek kelime sıralandı. Nadir görülen eklerle türetilmiş kelimelerin tamamı, az işlek eklerle türetilmiş kelimelerin tamamına yakını, işlek ve çok işlek eklerle türetilmiş kelimelerin bir kısmı örnek olarak verildi. Madde başı yapılan her kelimeden sonra kelimenin ilgili kaynaktaki tanımı verildi, sonra kelimenin alındığı kaynak ve sayfa numarası parantez içinde gösterildi. Kelimenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak veriler köşeli parantez içinde, italik dizilerek yazıldı. Madde başı kelimenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için verilen bilgilerin mümkün olduğu kadar kısa ve açık olmasına gayret edildi. İhtiyaç duyulması halinde köşeli parantez içinde:

1. TTA'da madde başı kelimenin çeşitli ses olayları ile oluşan varyantlarına, kelimenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak aynı kökten türemiş kelimelere yer verildi. Bu bölümü rakam kalabalığına boğmamak için madde başı kelime ile köşeli parantez içindeki veriler aynı sayfadan alınmışsa köşeli parantez içindeki

[7] ERGİN, Muharrem (1990), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, Ankara; BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara; KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara; HATİPOĞLU, Vecihe (1974), *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara; ZÜLFİKAR, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

veriden sonra sayfa numarası gösterilmedi. Madde başı kelime ile köşeli parantez içindeki kelime aynı ses değerine sahipse, köşeli parantez içinde bu kelime tekrar yazılmadı, sadece tırnak işareti içinde kelimenin anlamına yer verildi.

2. Madde başı kelime veya kelimenin türediği kök, tarihî lehçelerde yer alıyorsa gösterildi.
3. Madde başı kelime veya kelimenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak benzer kelimeler çağdaş lehçelerde yer alıyorsa gösterildi.
4. Etimolojik çalışmalarda ve diğer kaynaklarda kelimenin kökeni ve yapısı hakkında bilgiler yer alıyorsa, kelime hakkında açıklamanın yer aldığı kaynak ve sayfa numarası gösterildi. Gerekli durumlarda kelimenin etimolojisine yer verildi.
5. Kelimenin etimolojisi hakkında kendi görüşümüz belirtildi.

Bu bölümler arasındaki geçiş noktalı virgül işareti ile gösterildi. Kaynaklarda bazı kelimeler ile ilgili yanlış bilgileri ve basım hatalarından kaynaklanan yanlış şekilleri göstermek için dipnot kullanıldı.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SÖZ YAPIMI

1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

1.1. +A

[+o, +(y)e]

Kelimeye ilgili olma, dayanma kavramları katar; küçültme [8], eşitlik, aitlik ve pekiştirme ifade eder. Bazen de eklendiği kelimenin anlamını değiştirmeyen bir genişletme eki olarak kullanılır (Hatipoğlu, 1974: 13, Zülfikar, 1991: 49, Korkmaz, 2003: 33, Kaçalin, 2006: 183-191, Güner, 2013: 107, Sertkaya, 2006: 59-60).

1.1.1. Bazı kelimelerde küçültme anlamı taşıyan ek çoğunlukla eklendiği kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getirmemekte, bir genişletme eki olarak kullanılmaktadır.

böke: aşık kemiğinin yumru tarafı *[DS: bök aa.]* (DS 767).

çoma: toparlak, yuvarlak, yumru *[DS: çom "ağaç gövdesindeki yumru, budak"]* (DS 1264).

dike: itaatsiz, inatçı, dik kafalı (DS 1484).

dike: sarp, dik, yüksek yer (DS 4485).

doğa: aşık kemiğinin üst ve düz olan yanı *[DS: doğ aa.]* (DS1536).

doma: topaç *[DS: "ur" 4487]* (DS 1548).

döme: küçük tepe (DS 1580).

göke: gök rengi (GKA 304).

göze: suyun çıktığı yer, kaynak; hıyar dikmek için açılan çukur (DS 2176).

güne: çok güneş alan yer (DS 2227).

güre: sık, gür (DS 2235).

kıra: çevre, kıyı, kenar, uç (DS 2815).

koba: mağara; baca *[krş. DS: kop "dağlarda büyük kayaların içindeki boşluk, doğal mağara" 2919]* (DS 2888).

---

[8] Küçültme işlevi taşıyan ekler için bk. KONONOV, A. N (1969), "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY-B* 1968, s.81-88; KALSIN, Şirvan (2013), "Tarihî Türk Lehçelerinde Küçültme Ekleri ve İşlevleri", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2449-2460.

koğa: güvercin vb. kuşların gübresi *[OT koġ "toz, toprak, kül, pislik" (DLTD: 338)]* (DS 2900).

koşa: sınırdaş, yan yana; av tüfeği, çifte; çift, ikiz *[OT koş "çift" (DLTD: 348)]* (DS 2932).

küpe: küp (DS 3040).

örke: döveni boyunduruğa bağlayan ağaç parçası *[DS: örk "hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir"]* (DS 3347).

püse: çiğ, kırağı (DS 3501).

salta: tek, yalnız *[Kaçalin, 2006: 188]* (DS 4667).

sıva/ suva: derin olmayan su, sığ (DS 3620).

soya: iz sürmede, avda hayvanın aldığı koku *[DS: soy aa.]* (DS 3668).

şişe: tavan taklaları arasındaki açıklığı kapatmak için uzunluğuna çakılan 4-6 cm. eninde düzgün tahtalardan biri; köy arabalarındaki parmaklık (DS 3786).

taya: ot, ekin yığını *[DS: tay "tütün dengi; denk, çuval" 3850]* (DS 3851).

teğe: asma *[DS: teğ aa., DS: teğe "bitki dalı" 4746]* (DS 3859).

toka: bilye; topaç (DS 3946).

tosa: sopayla vurularak oynanan yuvarlak taş (DS 3971).

tuna: yavru (insan için) *[KBS: OT tun "kadının ilk çocuğu" + a 932]* (DS 3992).

yava: kaplumbağa *[DS: yap "yavaş, yavaşça" 4175; Kaçalin, 2006: 190]* (DS 4203).

zile: nemli yerde kendiliğinden çıkan arpa, buğday *[DS: zil "filiz"]* (DS 4386)

zile: silinip düzeltilmiş aşık *[DS: zil "aşığın düzeltilmiş tarafı"]* (DS 4386)

alaza: dökülen tohumlarla ertesi yıl kendiliğinden çıkan tahıl, soğan vb. (DS 205).

çamura: sazlık, bataklık (DS 1066).

çığra: karlı yerlerde kürekle açılan yol; taşlı yol, patika *[Kaçalin, 2006: 184]* (DS 1160).

çöpeze: akan su üzerinde toplanan çör çöp (DS 1288).

çöpre: pekmez artığı *[DS: çöpüre "üzüm posası" 1291; < çöp+re (Vasary, 2013: 4493, KBS: 205)]* (OİYA 340).

eneze: cılız, zayıf, kudretsiz *[DS: iğeze "süreğen hastalıklı" 2510; < iğ "hastalık" + ez +e (TDES: 135, KBS: 334)]* (DS 1752).

eşemene: hafif ekşi tatta, yeşille siyah karışımı kabuğu olan, çok güzel kokan bir çeşit meyve *[DS: ekşimen "yeşil köklü ve yuvarlak yapraklı mayhoş bir bitki" 1699]* (DS 1790).

gövene: gök (DS 2168).

gözene: arılardan korunmak için başa giyilen ön tarafı tel olan başlık (DS 2179).

gözene: suyun çıktığı yer, kaynak *[DS: gözen "sulak yer; pınar"]* (DS 2179).

kekire: ekşi, mayhoş (DS 2774).

ketre: taşlık ve çalılık yer *[DS: ketir aa.]* (DS 2774).

kodana: içi boş, silindir biçiminde bir kap, ortadan kesilmiş yayık *[krş. YUyg. kodaŋ "çukur, kuyu" (YUTS: 201); krş. DS: kotmak "silindir biçiminde, içi boş kutu" 4566]* (DS 2898).

konra: çocuk başındaki kepekler (Y-EYA 181).

köpene: çocuk bezi, kundak bezi *[DS: köpen aa.]* (DS 2960).

öneze: ön, önden, önceden *[DS: öŋez "önceleri, eskiden" 3338]* (Y-BYA 209).

öneze: avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, av bekleme yeri *[DS: öğez aa.]* (DS 3338).

örene: taş yığını; taşla yapılan duvar *[Kaçalin, 2006: 188]* (DS 3346).

palaza: kaz yavrusu *[EİA: palaz aa. 254]* (DS 4632).

pürene: yenmeyen bir çeşit yabanıl ot (DS 3498).

sanra: hayvan pisliği, gübre; koyun memesindeki kir, pislik *[DS: samura "çöp yığını", samra "gübre" 3533, TTT samra "gübre" (YTS:179), OT saŋ "kuş pisliği" (DLTD:488)]* (DS 3538).

sürmene: yaramaz, kötü *[DS: sürpene "kötü yolda kadın" 4714]* (DS 4714).

taraka: başında tarak biçiminde tüyleri olan bir çeşit kuş *[DS: tarakçıl aa.]* (DS 3831).

tetire: yeşil ceviz kabuğu, nar vb. bitkilerin bıraktığı durağan boya lekesi *[DS: tetir aa.]* (DS 3899).

topana: kütle, topak (Y-BTKA 174).

topuza: topacın dönmesini sağlayan koni biçimince yuvarlak çivi (DS 3966).

torpuna: bir yaşında doğuran koyun, inek vb. hayvanlar *[DS: torpuç/ torpuk/ turpuna aa.; ET torpı "dana, buzağı" (EDPT: 533)]* (DS 3969).

törene: alışkı, adet *[KBS: 927, Kaçalin, 2006: 189]* (DS 3983).

vozana: vızıldayan yeşil böcek (DS 4107).

yalaza: alev (DS 4141).

1.1.2. "bir, üç, beş, yedi" sayılarından sonra gelerek zaman isimleri türetir (Aksoy, 1945: 212, Eren, 1999: 48). [9]

bire: nisan (DS 699).

üçe: çiftçi halk takvimine göre beşe'den sonra gelen, güllerin açtığı zaman (AA 708).

beşe: şubat; martın son üç günü ve nisanın ilk iki günü *[AA: "çiftçi halk takvimine göre 'yediye'den sonra gelen ve şubat sonları ile mart ayına rastlayan zamandır" 95, MKS: beşe ayları "Türkmen takviminde bahar ayları" 32]* (DS 640).

yediye: kasımın ikinci haftası *[AA: yėddiye "çiftçi halk takvimine göre ocak ayı ile şubatın iki, üç haftasına denir ki tohum ekme zamanıdır" 744]* (DS 4222).

1.1.3. Yansıma kök ve gövdelerden hayvan, hastalık, araç, eşya adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetir. Yansıma köklerin büyük bir kısmının ikilemeli olduğu görülmektedir (Zülfikar, 1995: 102).

1.1.3.1. Alet, eşya adları türetir.

civcive: bez dokuma tezgâhının tahta makarası (DS 988).

çıkçıka: dokuma tezgâhlarında ayakçalar ile gücüleri aşağı yukarı hareket ettiren makaralar; yoyo denilen oyuncak (DS 1166).

danġa: silah (KİA 374).

fırfıra: topaç; ucuna ip bağlanıp havada çevrilince ses çıkaran bir çocuk oyuncağı *[TTL-II: < Far. farfara 55]* (DS 1854).

gırgıra: delinmiş iki cevizin ortasından değnek geçirilerek yapılan döndürek (DS 2056).

lıklıka: toprak sürahi (DS 3077).

şıkşıka: bir çeşit çocuk oyuncağı, çıngırak (DS 4724).

taktuka: tahta havan, döveç (DS 3806).

takatuka: karga, tilki, tavşan vb. hayvanların tarlaya girmemesi için direk üstüne yapılmış, su ile dönen ve bir yere vurarak ses çıkaran araç, fırıldak (DS 3806).

taktaka/ taktuka: takunya (DS 3810).

dıngıra: tambur, bağlama gibi mızrapla çalınan bütün sazlar (DS 1465).

---

[9] "Cenupta Türkmen Oymakları" adlı eserde bu halk takvimi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *yediye ayları "ocak ayının birinci gününden başlar", beşe ayları "hangi aya rastladığı tam olarak bilinmiyorsa da şubat sonuyla mart içi olduğunda şüphe yoktur" , üçe ayları "ilkbahar ve yaza yakın; nisan ortaları ve mayıs başları", bire ayları "orak zamanı".* Bu özel sınıflandırma için halkın ağzında şu tekerleme söylenmektedir: *Yediyenin yelleri / Beşenin selleri/ Üçenin gonca gülleri / Bire biçimsiz çıkmaz* (Yalman, 1977: 53-54).

patpata: eskiden motorsiklete verilen ad (KrTS 287).

1.1.3.2. Hayvan adları türetir.

çırçıra: ağustos böceği (DS 1186).

dakdaka: ağaçkakan (DS 1330).

dıradıra: koyu yeşil renkli, arı kuşuna benzeyen, başlıca gıdası çekirge olan bir kuş (DS 1466).

gıragıra: sığırcık cinsinden siyah ve küçük bir kuş, ötleğen kuşu (DS 2051).

kaçkaça: saksağan *[TTA kaçkaçi "saksağan" < Gür. (Güllüdağ, 2009: 243)]* (DS 2587).

sırsıra: yarasa (DS 3618).

mığmığa: sivrisinek (DS 4594).

çekçeko: çekirge *[DS: çekçeki aa. 1108]* (PTK 272)

1.1.3.3. Nitelik bildiren sıfatlar türetir

carcara: geveze, dedikoducu (DS 859).

dızdıza: titiz, huysuz, çabuk öfkelenen (DS 1476).

farfara: saf, çocuk yaratılışlı, düşünmeden konuşan (EAFS 49).

fıtfıta: civelek, bir dalda duramayan (DS 1861).

kuşkuşa: anlaksız, beyinsiz (DS 3016).

lampa: tembel, uyuşuk; salak, sözünü bilmez (DS 3062).

şahşuha: utanmaz (DS 3735).

1.1.3.4. Çeşitli adlar türetir.

hışhışa: büyükbaş hayvanlarda deri ile et arasında olan bir çeşit hastalık (DS 2376).

ġumba: takla (EİA 146).

hurhura: küçük çağlayan (DS 2444).

gürgüre: yüksek yerden dökülen su, çağlayan (DS 2235).

lığlığa: boğaz (DS 3076).

lınga: atın bozuk yürüyüşü, eşkin (DS 3077).

şakşaka: fındık (DS 3740).

taptapa: sığır dışkısı (DS 4739).

varvara: gürültü (DS 4092).

pata: patlatılmış mısır (DS 3406).

1.2. +ABA

(+opa, +ope, +pe)

Yazı dilimizde bulunmayan, diğer lehçelerde bir iki kelimede görülen (Atalay, 1941: 20, 99) [10] bu ekin yapısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görünmüyor (krş. +mA).

çelepe: sulu sepken *[krş. EYSV: şılope "sulu kar" 195, EİA: şılopa "sulu kar" 293, DS: cıl "yaş" 906, şıl "yaş, yeşil, taze; nemli" 3767, cılmık/ cılmuk "çok sulu" 914, cılamuk "sıvık yoğurt" 907]* (DS 1120)?

danapa: büyük aşık (DS 1357)?

denepe: şaşkın, ahmak (DS 1422).

dulapa: geveze *[krş. DS: dulaz "bilmediği halde her işe burnunu sokan" 1596]* (DS 1596).

gılapa: ekinlerin cılız, zayıf olduğunu anlatır (DS 2038).

hösebe: saf, beceriksiz *[krş. DS: höselek "asık yüzlü, sinsi, kaba (kimse)" 2436, üse "bön" 4073]* (DS 2436).

karnapa: şişman adam; ağırcanlı, vurdumduymaz *[Az. garınpa "obur, pisboğaz" (ATBS: 325); krş. OT karnaġu/ karnak "koca karınlı" (DLTD: 273); DS: karnal "karnı büyük insan"]* (DS 2666).

korapa: dikkatsiz, yalpalayarak yürüyen (DS 2924).

körepe: çalışamaz duruma gelmiş kimse (DS 2965).

solapa: solak (DS 4702).

sölepe: elinden iş gelmeyen, beceriksiz; saygısız *[krş. solapa]* (DS 3677)?

şirepe/ şilpe: yapışkan (DS 3784).

torapa: ekmek yapılan sacın altına konan topraktan yapılmış bir araç (DS 3968).

totaba/ tataba: hizmetçi kadın *[krş. DS: tat "dilsiz; çirkin, sevimsiz; sıra, saygı gözetmeyen, şaşkın, aptal" 3841]* (DS 3974)?

[10] Atalay'ın bu ek için örnek gösterdiği *kulaba 'fenalık, manasızlık, saçma'* (Atalay, 1941: 20) kelimesinde kök ile türemiş kelime arasında bağlantı kurmak zordur.

1.3. +Aç

(+aj, +Aş, +ac)

Benzetme,[11] pekiştirme, küçültme[12] işlevi taşıyan bu ek yazı dilimizde nadir görülür (Ergin, 1990: 167, Banguoğlu, 2004: 171, Hatipoğlu, 1974: 41, Zülfikar, 1991: 51, Korkmaz, 2003: 34). Bu ek muhtemelen sonu düz-geniş ünlü ile biten kelimelere getirilen +(I)ç ekinden ortaya çıkmıştır. Anaç, ataç vb. örneklerde kelimenin köküne ait olan düz-geniş ünlünün ekin bir parçası sanılması ile oluşmuş, zamanla diğer kelimelere de getirilerek yaygınlaşmış olabilir (bk. +(I)ç).[13]

1.3.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

güneç: çok güneş alan yer (DS 2227).

kızılaç: kızıl toprak; gübresiz, verimsiz toprak (DS 2863).

kökeç: el ve ayak parmakları olmayan adam (DS 2951).

lökeş/ lökgeş: davranışları ağır, durgun kimse (DS 3090).

toraş: çok yiyen, obur (DS 3968).

daraş: dar, sıkışık (Y-KPTA 433).

1.3.2. Yer adları türetir.

annaç/ arnaç/ alnaç: karşı, ön, gözönü, her taraftan görülebilen yer (DS 266).

topaç: tepe (STİAT 265).

yanaç: yan, karşı, yakın (DS 4159).

yolaç: kayalıklardaki dar geçit, delik (DS 4823).

eneç: iki sırt arasındaki düz arazi; tepe üzerinde çukur yer *[DS: en "iki yamaç arasındaki düz ve verimli toprak parçası" 1743; TTL: 723, KBS: 333]* (DS 1747).

yeleç: dağ sırtı *[TYA: "rüzgarlı yer" 255; KBS: 1112]* (DS 4232).

---

[11] Benzetme işlevi taşıyan ekler hakkında bk. BANGUOĞLU, Tahsin (1988), "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY-B* 1957, s. 13-27; ÖZÇELİK, Sadettin (2004b), "Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üstüne", *İlmî Araştırmalar*, S. 17, s.143-154; KONONOV, A. N (1969), "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY-B* 1968, s.81-88.

[12] Karaağaç, "ata+ç, ana+ç" kelimelerinde yer alan +ç' nin küçültme eki olmadığını, ET ok ~ çak - tağ > teg "gibi; tam, aynı" edatından geliyor olabileceğini öne sürerek ekin küçültme değil benzerlik, gibilik, kadarlık, eşitlik işlevi taşıdığını ifade etmiştir (2009b: 240).

[13] Benzer bir durum +Az / +(I)z , +Al / +(I)l vb. ekler için de düşünülebilir.

1.3.3. Hayvan adları türetir. [14]

erkeç: üç ya da dört yaşlarında olan enenmiş erkek keçi; keçi sürüsünün başından giden iri ve güzel yapılı erkek keçi *[TDES: irk "koç" +eç 137, OTWF: * irk +geç 85]* (DS 1773-74).

öğeç/ öveç: bir yaşından dört yaşına kadar erkek koyun, koç *[TDES: ög "orta yaşı bulup büyümüş hayvan" +eç 318, KBS: öge "yaşlı" +ç 649]* [15] (DS 3315).

1.3.4. Bitki adları türetir.

kılaç: ince ve beyaz tüyleri olan yulafa benzer bir ot (KYAS 158).

çimeç: çimen *[MAS: "taze otlar, çimen" 92]* (DS 1223).

1.3.5. Alet, eşya adları türetir.

küpeç: küçük küp, çömlek, kazan; küçük testi (DS 3040).

topaç: çevresine altın dizilmiş kadın fesi (DS 3961).

bağaş: kadınların kullandıkları renkli yün, sırma veya iple örülmüş kuşak, bel bağı (DS 475).

1.3.6. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

gakaç: donma (DS 1895).

göleç: on dönüm büyüklüğünde bir alanı kaplayan su (DS 2141).

koneç: kir *[krş. DS: konak "yeni doğmuş buzağının pisliği; saçtaki kepek" 2915]* (DS 2917).

sağaç: sağdıç (Y-MMK 435).

tekeç: tekleri birbirine uymayan, benzemeyen, tek kalan ayakkabı, eldiven, öküz vb. çiftler için *[DS: tekiş aa.]* (DS 3852).

topaç: yumru büyüklüğünde kuru toprak parçası, kesek (DS 3961).

---

[14] Bitki ve hayvan adlarında görülen ekin Eski Türkçede bitki ve hayvan adları türeten +gAç (bk. Erdal, 1991: 83-85) ekinden geliştiği de düşünülebilir. Fakat +(I)ç eki ile de bazı hayvan ve bitki adları türetilmiştir.

[15] Dankoff, *hogeç, höğeç, höğüç vb.* kelime başında h- türemesi olan benzer anlamdaki verileri, hangi dilden diğerine geçtiği belli olmayan kelimeler olarak ele almış fakat diğer verilere değinmemiştir (1995: E123). Kelimenin etimolojisi için bk. STACHOWSKİ, Marek (2010a), "Ist das slavische Schaf (**овьса*, **овьсь*) bis nach Transkaukasien (*hōgač*) und Anatolien (*öveč, ögeč*) gewandert?", *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 15, s. 127-136.

1.4. +AdAk

(+adaḫ ,+ıdak, +ıdaḫ,+AdA, +dAk)

Genellikle tek heceli ses yansımalı sözlere getirilen ek, +dA- isimden fiil ve -k fiilden isim yapma eklerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Kelimede hareket tarzını bildiren zarflar türetir; gürültünün, hareketin ani olarak kesilmesini anlatır (Banguoğlu, 2004: 172, Zülfikar, 1991: 51, Korkmaz, 2003: 34, Tietze, 2002: 419, Zülfikar 1995: 145-147). Ekin ön sesi /A/ büyük bir ihtimalle Türk hece sisteminin gerektirdiği türeme bir sestir (Zülfikar, 1995: 145-147). Bazı kelimelerde ek +dAk şeklinde görülür.

1.4.1. Yansıma kelimeler üzerine gelerek işin aniden yapıldığını anlatan zarflar türetir.

bangıdak: birdenbire (DS 520).

cayıradak: birdenbire, şiddetli, çarçabuk (DS 869).

cazzadak: birdenbire, şiddetli, çarçabuk (DS 869).

farradak: birdenbire, aniden (DS 1836).

gıffadak: hava ile dolu bir şeyin havasının boşalmasını, inmesini anlatır (DS 2035).

gürdek: birdenbire anlamında kullanılır (DS 2234).

gürpedek: birdenbire, ansızın *[DS: "güpüredek" çabucak 2233]* (DS 2237).

harpadak/ harpıdak/ harradak/ hartadak: birden bire (DS 2294).

hoppadak: bir atılışta, birdenbire (DS 2406).

kağışadak: ses çıkararak ve birden (suyu boşaltma için) (DS 2594).

kirpedek: birdenbire, aniden (ÇKTA 59).

kütdek/ kütedek: birdenbire ve "küt" diye ses çıkararak (vurmak, düşmek için) (DS 3053).

kütüredek/ kütürtdek: küt diye ses çıkararak (DS 3055).

lambırsadak: birdenbire, çabucak (DTAS 178).

lapadak: ansızın, birdenbire (DS 3064).

lüpedek/ löpüdek/ lürpedek: yumuşak, küçük bir şeyi birdenbire yutmak için (DS 3096).

patdak: birdenbire (DS 3409).

payıradak: birdenbire (DS 3415).

pırradak: birdenbire ve ses çıkararak (uçmak için) *[DS: pırıdak "birdenbire (uçmak için)" 3442]* (DS 3444).

pırtadak: kabuğundan, bulunduğu yerden akarak, kayarak çıkmayı anlatır (DS 3444).

pıtıdak: usulca (DS 3448).

şakkadak: birdenbire (DS 3736).

şaŋgadak: hızlı ve gürültülü bir biçimde kapamak için (DS 3742).
şıppadak: çarçabuk (DS 3771).
tıpadak: tıpatıp (uyma için) (DS 3917).
tırpadak: birdenbire (DS 3833).
tıyırtdak: gaz çıkarma (yellenme için) (DS 3927).
tossadak: tos sesi çıkarıp durma hareketi (GDIA 357).
vazırtdak: birden, gürültülü (yellenme için) (DS 4094).
yalpadak: birdenbire, ışık saçarak, şimşek çakar gibi *[DS: yalpıdak "hızla, şimşek gibi" 4149]* (AA 727).
zangadak/ zangadanak: birdenbire *[DS: zıngadak aa. 4371]* (DS 4347).

1.4.2. Ek az da olsa yansımalar dışındaki kelimelere eklenerek zarf oluşturur.
kippedek: tıpatıp, tamtamına uygun (DS 2875).
usulladak: yavaşça, yavaşçacık (AA 700).

1.4.3. Nadiren nitelik bildiren sıfatlar türetir.
dingedek: maskara, soytarı (DS 1503).
gofadak: kendini beğenmiş (DS 2093).

- Birkaç kelimede aynı işlevde kullanılan +AdA eki de görülmektedir. Muhtemelen +AdAk ekinin son sesinin düşmesi ile ortaya çıkmış bir yapıdır (krş. +AdAnA).[16]

carpada: birdenbire, çabucak (AOA 460).
tarpada: birdenbire, çabucak (AOA 166).
usulada: usulca, usulcacık (AybA 156).
langada/ lengede: çabucak (DS 3063).

1.5. +AdAn

(+den, +IdAn)

Yansıma kökler üzerine gelen ek zarf görevinde kelimeler türetir ve herhangi bir hareketin, olayın ansızın yapıldığını anlatır. +dA- fiil yapma eki ile -n isim yapma ekinden oluşmuş birleşik bir ektir (Zülfikar, 1995: 144, Tietze, 2002: 484, Çotuksöken, 2011: 43).

[16] Maraş'ta *zırpada 'zırpadak'* şekli de tespit edilmiştir (Deny, 1941: 557).

cayıradan: birdenbire, şiddetli, çarçabuk (DS 869).

cıvadan: çok çabuk (DS 942).

cızıradan: ince ve tiz sesle konuşma (DS 950).

cirpeden/ cirpiden: hemen, birdenbire *[SMYA: cırbadan aa. 133]* (DS 986).

darpadan: birdenbire, hemen (DS 1372).

faradan: herhangi bir hayvan sürüsünün birden ve toplu olarak kalktığı zaman çıkardığı ses (DS 1834).

fırıdan: birdenbire, aniden yapılan bir hareketi anlatır (DS 1855).

fassadan: birdenbire kabarmayı anlatır (DS 1839).

gürpeden: birdenbire, ansızın (DS 2237).

ġıcırtdadan: gıcırtıyla ve birdenbire (AOA 471).

hışadan: birden ve sert bir hışırtı ile (DS 2376).

kirpeden: birdenbire (DS 2881).

küteden: birdenbire ve 'küt'diye ses çıkararak (vurmak, düşmek için) (DS 3053).

lambadan: ansızın, birdenbire (DS 3085).

partadan: birdenbire, ansızın (DS 3401).

şaradan: şar sesi çıkararak (akmak için) (DS 3748).

şarkadan: şark diye ses çıkararak (DS 3749).

şipirden: çarçabuk (DS 3771)

tıpadan: tıpatıp (uyma için) (DS 3917).

zırpadan: birdenbire (AOA 497).

1.6. +AdAnAk

(+ıdanak, +AdAnA, +üdene)

Yazı dilinde sadece *'şapadanak'* kelimesinde (Doğan, 2014: 116) yer alan ek ağızlarda birkaç kelime daha türetmiştir. +AdAk ve +AdAn ekleri ile aynı işlevi taşıyan ek, +AdAn ve +Ak eklerinin birleşmesinden oluşmuştur.

harttadanak: kaba bir ses çıkararak ısırmayı anlatır (DS 2296).

kıfıdanak: yavaşça (DS 2788).

lüpedenek: yumuşak, küçük bir şeyi birdenbire yutmak için (DS 3096).

pattadanak: birdenbire, ansızın (DS 3413).

şapadanak: birdenbire (DS 3743).

tarpadanak: birdenbire (DS 3833).
zangadanak: birdenbire (DS 4347).

❖ Birkaç kelimede son sesin düştüğü görülmektedir (krş. +AdA).

hapadana: ansızın, birdenbire (DS 2276).
hırpadana: tıpatıp (DS 2372).
gürpüdene: birdenbire (MİA 404).

1.7. +AğI

(+a, +aa, +ā, +af, +agı, +ağ, +ağa, +ağe, +ağu, +ah, +aı, +āı, +av, +avı, +avi, +avu, +ayı, +āyı, +āyi, +e, +ee, +ē, +ef, +egi, +eğ, +eğe, +eği, +eğü, +ev, +evi, +evü, +ey, +eyi, +iy, +o, +ō, +oğ, +ov, +ovu, +övü, +ugı)

İsimden fiil türeten +A- eki ile fiilden isim türeten -gI ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek genellikle alet adları ve nitelik bildiren sıfatlar üretir (Banguoğlu, 2004: 172, Hatipoğlu, 1974: 24, Korkmaz, 2003: 34, Erdal, 1991: 162). Erdal, bu ek ile +Ak eki arasında ilgi kurmuştur (1991: 163).

TTA'da ek hastalık adları ve çeşitli somut adlar da türetmiştir. Ekin nadiren zarf türettiği de görülmektedir.

başağı: baştan çıkmış, söz dinlemeyen çocuk (DS 550).
başağı: hayvanın başına takılan ip, yular (DS 550).
demreği/ demravi/ demre/ demreğe/ demreğü/ demuravi: temriye, egzama *[TDES: 402, KBS: 879]* (DS 1419).
dileği/ dilo: konuşamayan, konuşma bozukluğu olan, kekeme (TYA 76).
duma/ dumağı/ dumağu/ dumah/ dumo/ düma/ dımağ/ domağa: nezle, grip, bronşit *[KBS: 307]* (DS 1600).
dumayı: büsbütün, tamamen *[AA: dümāyi aa. 234]* (DS 1602).
düzegi: yüksek dağların tepelerindeki düzlükler *[DS: düzeŋ/ düzeŋi aa.]* (DS 1644).
göğef: taze cevizin dışındaki yeşil kabuk *[DS: gövek "cevizin yeşil kabuğu" 2167]* (DS 2127).
göteği: at ve eşekte görülen bir çeşit hastalık (DS 2165).
güneği/ günevi: çok güneş alan yer *[DS: güneyi "her zaman güneş alan yer" 2228]* (DS 2227).

kekevi: kekeme, peltek (DS 2722)

içeği: hastaların iyileşmesi için sarılan yaş, taze hayvan derisi *[EDPT: 25]* (DS 2504).

kėnāyı: inadına, zıddına, rağmen *[DS: ken "kin" 2741, AA: kėn "kin; öfkeyle inadına, zıddına yapılan iş", kėn et- "öfkelenip inadına, zıddına iş yapmak" 447]* (AA 447).

kılağı/ kılav: keskinlik *[EİA: ġılev "bileme", ġılevi "bileyitaşı" 136]* (DS 2792).

kılağı: ustura yarası *[Tekin, 2003c: 117]* (DS 2792).

kılovu: çocukların küçük sabun parçalarını sığırların kılları içine koyarak yaptıkları yuvarlak el sabunu (DS 2801).

kırağı: çevre, kıyı, kenar, uç (DS 2815).

kıroğ/ kırov: saçı kırlaşmış adam (DS 2835).

kumav: kumlu alan (DS 2999).

manav: tutuk konuştuğu için sözleri anlaşılmayan; akılsız, ahmak *[DS: banavi "ahmak, budala" 516; < mang "sersem" + ağı (Atay, 2008: 91)]* (DS 3117).

pasaf: pislik, süprüntü; yemek artığı, kazan ve tencere dibine yapışmış yemek *[krş. pasak]* (DS 3403).

pasağı: kene (DS 3403)?

pepeği: kekeme (DS 3426).

püsövü: sisli havalarda dallarda donan kar, kırağı, kırç *[DS: besevü/ beseği "su buharının havanın soğumasıyla dallar üzerinde meydana getirdiği kar tanecikleri" 639]* (DS 3502).

sahrav: çekirdeği ile yenecek kısmı birbirinden ayrılamayan şeftali vb. meyve türü (bu yüzden, kolayca ayrılıp yenemez ve bulaşır, ezilir) *[bk. OT sakır "elbiseye bulaşan meyve suyu veya hurma pekmezi gibi nesneler" (DLTD: 484)]* (AUKA 271).

sağrağı: en çok atlarda görülen ve insanlara da bulaşan, öldürücü bir hayvan hastalığı, sakağı *[DS: sanrağa/ saŋrağı "toz nedeniyle koyun ve keçilerde görülen nezle" 3538, sanra/ sangra/ sanrağ "nezle, soğuk algınlığı" 3538; ET seŋregü "burnundan sürekli irin akan at; sakağı hastalığına yakalanmış at" (EDPT: 841, OTWF: 163)]* (DS 3514).

sanavu: sağır (DS 3535).

selevi: bahçe ve bağ arasından geçen suyolu, su yatağı (DS 3576).

tatavu: kekeme *[DS: tat aa.]* (DS 3841).

yalağı: alev (DS 4141).

öneği: duvarın yıkılmaması için koyulan destek direği *[DS: önaa/ önek aa.; TTT önegi "destek, payanda" (YTS:168), OT oŋ "destek" (ME: 162)]* (DS 3337).

patavı: beceriksiz *[DS: patağı "ağır" 3407]* (DS 3409).

yılagı: yıllanmış şarap *[KBS: 1138]* (DS 4264).

1.8. +Ak

(+ag, +aġ, +ağ, +aḫ, +eyh)

Genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme, küçültme, pekiştirme; bir yerde, bir noktada yoğunlaşma, toplanma bildirir, organ adları yapar (Ergin 1993: 167, Banguoğlu, 2004: 173, Hatipoğlu, 1974: 82, Zülfikar, 1991: 54, Korkmaz, 2003: 35).[17] Bu kelimelerin bir kısmında ek, eski Türkçe +gAk ekinden gelmektedir (Banguoğlu, 2004: 173, Korkmaz, 2003: 35) (bk. +(I)k).[18]

1.8.1. Yer adları türetir.

anlak/ arnak: karşı, ön, göz önü, her taraftan görülebilen yer (DS 266).

belek: üzerinden yol geçen tepe *[TTL: 309]* (DS 611).

borak: taşlık, işlenmemiş, sert toprak, ekilmemiş tarla *[DS: bor aa.]* (DS 736).

çarak: yüznumara *[krş. DS: çara "yeni doğan yavrunun ilk pisliği; bağırsaktan gelen sıyrıntı"]* (DS 1080).

çığrak: taşlı yol, patika *[DS: çığır*[19] *aa., MAS: çığırak "yaya yolu" 87]* (DS 1160).

çimek: çimenli tepe (DS 1223).

çukrak: dağ başındaki çukurluk (DS 1302).

dömek: küçük tepe (DS 1580).

ġaraġ: karlı yer (OİYA 345).

---

[17] TTA'da +Ak ve +(I)k ile kurulu kelimeler ve bu eklerin işlevleri hakkında bk. ÖZEK, Fatih (2015), "+Ak ve +(I)k eklerinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, s.57-67.

[18] +Ak eki ile +(I)k eki arasında belirgin bir işlev farkı yoktur. Sadece +(I)k eki yansıma kelimeler üzerine daha çok gelmektedir. İki ek arasında işlev farkı olmadığı için bu ekleri aynı başlık altında ele almak da mümkündür. Gabain (1988: 45) ve Clauson (2007: 189) Eski Türkçede bu ekleri +(V)k şeklinde aynı başlık altında ele almışlar, Erdal ise Eski Türkçede eklerde ünlü değişimi bulunmadığını ifade ederek bu yaklaşımı doğru bulmadığını ifade etmiştir (1991: 40).

[19] *'çığır'* ve türevleri için bk. GÜNGÖRDÜ, Erol (2012), "Köken Bilimlik Çözümlemeler- I: çiğne- (1), çiğne- (2); esne- (1), esne- (2)", *Gazi Türkiyat*, S.10, s.109-126.

gölek: küçük su birikintisi, gölcük *[ET kölek "küçük göl, gölet" (OTG: 248)]* (DS 2144).

gözek: suyun çıktığı yer, kaynak (DS 2174).

günek: çok güneş alan yer (DS 2227).

kırak: çevre, kıyı, kenar, uç (DS 2815).

kırtak: ekin bitmeyen kıraç yer *[DS: kırtlan/ kırtlaz/ kırtıl aa.]* (DS 2828).

kozak: güneş görmeyen, gölgede kalan yer (DS 2945).

kuyak: engebeli, çukur yer *[KBS: 548]* (DS 3019).

milek: milli toprak; çürüyüp kokan sazlıklar (DS 3199).

odak: kışı geçirmek için yapılan çoban kulübesi (DS 3264).

oyak: toprak üstündeki küçüklü büyüklü çukurlar *[OT oy "oyuk, çukur" (DLTD: 446)]* (DS 3303).

özek: tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak *[DS: öz/ özmek/ özen aa.; DS: öz "dere, çay, ırmak; küçük göl; pınar, derelerin çıktığı yer", öz/ özü/ özen/ özek "sulak, verimli yer, otlak"; ET öz "vadi" (OTG: 251, YY: 209), özek "küçük dere" (EUTS: 103)]* (DS 3368).

pötüraḫ: yeşillik *[DS: pötürlük "çalılık" 3481]* (AİAD 273).

sazak: bataklık, sazlık; pınarların, derelerin ayağındaki otluk yerler *[OT saz "bataklık, çamur" (KTS: 230); KBS: 746]* (DS 3562).

topaġ: ev, alaçık, çadır (ADÜM-I 207).

töbek: tepe *[KBS: 925]* (DS 3977).

yivek: koyak, dağ aralarındaki çukur *[DS: yiv "iz, aralık, yarık, girinti"; KBS: 1149]* (DS 4283).

yolak: suyolu, ark, oluk; keçiyolu, küçük geçit (DS 4289).

tümbek: baca (DS 4010).

tozak: tozlu yer (DS 3976).

1.8.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

alak: karışık tüylü (DS 189).

boynak: boynu eğri *[DS: boynik aa.; KBS: < boynu eğik 164]* (DS 746).

dilag: dilbaz, tatlı dilli (GDIA 249).

dinek: boynuzları dik ve sivri olan hayvan (DS 1501).

dobak: kısa boylu, tıknaz kimse (DS 1533).

dombak: yuvarlak (DS 1551).

geŋzek: genizden konuşan, konuşurken burnunun tutukluğu belli olan *[TTL-II: geniz + ? 131, KBS: keniz +ek 365]* (DS 1993).

gödek: kısa (boy için); şiş karınlı (DS 2123).

hırak: cılız, çelimsiz, sıska; kimsesiz çocuk, küçük çocuk *[DS: hıra aa.; TTL-II: 306, Dankoff, 1995: E83]* (DS 2367).

kekrek: ekşi, diş kamaştırıcı (KYAS 154).

kofak: içi boş, kof (DS 2898).

koğuzak: az açık, kıynaşık (AİAS 175).

kolak: çolak *[TDES: 97]* (DS 2907).

kürek: kesme özelliği, sivriliği kaybolmuş kesici araç (DS 3053).

kütek: kötürüm, sakat *[DS: küt aa.]* (MİAS 218).

ödek: korkak *[DS: hödek aa.; TDES: 180]* (DS 3310).

ögek: üvey (D-VGHA 107).

panak: üzgün, sıkılgan, sessiz *[DS: pan "dikkatsiz; aptal; davranışları ağır, tembel"]* (DS 3389).

posak: sıcak, sisli ve bunaltıcı hava (DS 3472).

sazaḫ: güneşsiz, bulutlu hava (M-ŞDK-II 30).

sıvak: derin olmayan su, sığ (DS 3620).

solak: inatçı, ters (kişi ya da hayvan; beceriksiz; dengesiz) *[DS: solak "kullanışlı olmayan, ters gelen" 4701]* (DS 3660)

soyak: soy; iyi cins *[KS: "soyu sopu temiz adam" 79]* (DS 3669).

ünek: ünlü, yiğit *[KBS: ün+ e- "ünlenmek" + -k 991]* (DS 4066).

yavaşak: tembel (DS 4204).

yekek: yeğlenen, seçilmeye değer olan (DS 4228).

yüzek: arsız, utanmaz (DS 4336).

1.8.3. Alet, eşya adları türetir.

bakırak/ bakrak: bakraç (DS 493).

citek: kuşları canlı avlamak için yapılmış tahta parmaklıklı tuzak (DS 986).

dagak: bilye; gülle (DS 4482).

demrek: kalın ağaç, çatıda kullanılan en kuvvetli ve kalın ana ağaç *[DS: demren aa.]* (DS 1419).

gözek: dürbün *[< göz+e-k ?]* (DS 2178).

koynak: zıpzıp, bilye; koyundan çıkarılan aşık kemiği (DS 2942).

yelek: yelden korunmak için, tepeliğin (tavana döşenen keçe) bağına ayrıca bağlanan bağ (DS 4232).

zopuk: sopa, deynek (M-AKGA 44).

günek: takvim (MKS 89, DS 2227).

duvak: topraktan yapılmış tencere, güveç, küp kapağı *[TDES: tuğ "örtü, kapak" + ak 124, KBS: 308]* (DS 1614).

kobak: topaç *[DS: gobak aa. 2088, AUKA: kop "şiş, yuvarlak ur, şişkinlik" 244]* (DS 2889).

tombak: bilye, zıpzıp (DS 3955).

tömek: iplik yumağı (DS 3981).

1.8.4. Hayvan, hayvan yavrusu adları türetir.

apalak: ayı yavrusu; köpek yavrusu *[DS: apal "tombul, gürbüz, sevimli; iri, büyük"]* (DS 283).

cibenek: sinek (DS 954).

kotak: manda yavrusu *[DS: kodak/ koduk/ kotmak "eşek yavrusu, sıpa" 2896]* (DS 2935).

soyak: av köpeği; şahine benzer bir çeşit yırtıcı kuş (DS 3669).

1.8.5. Organ adları türetir.

böğrek: böbrek *[OT bögrek aa. (KTS: 35), TTT bögrek aa. (YTS: 38); EDPT: 328, TDES: 60]* (DS 764).

çiğnek: iki küreğin üst kısmı *[EKBK: çiğneğini yere getir- "pes ettirmek"]* (EKBK 37).

dılak: kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, bızır *[OT tılak "kadınlık organı" (DLTD: 615); EDPT: 495, TDES: 111, TTL: 607]* (DS 1457).

memek: meme (DS 3159).

tombak: mide (DS 3955).

1.8.6. Bitki adları türetir.

cimek: tohumdan yetiştirilen çim (DS 972).

hupbak/ hoppak: portakal (DS 2444).

suvanaḫ: kokusu sarımsak kokusuna benzer bir bitki *[DS: suvan "soğan" 3702]* (KYAS 216).

tombak: kayısı; şeftali (DS 3955).
tozak: tozları süpürmeye yarayan ince dallı bir bitki (DS 3976).

1.8.7. Küçültme, yakınlık, benzerlik ifade eder.
yaşak: nemli *[KBS: 1084]* (DS 4196).
tembelek: az tembel, tembelce (DS 4749).
cinek: küçücük, mini mini *[DS: cin aa.]* (DS 974).

1.8.8. Yansıma kelimelerden çeşitli adlar ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.
cagak: geveze, dedikoducu (DS 847).
cakak: saksağan (DS 847).
carak: kurbağa (DS 859).
combak: küçük göl *[DS: cumbak "yağmur sularının biriktiği küçük çukurlar" 4474; TTL: ? 452]* (DS 997).
cozak: hastalıklı, soluk yüzlü kimse; çürümüş meyve (DS 1004).
çızak/ cızak/ cızzak: tahterevalli (DS 1201).
folak: peltek, kelimeleri tam ve doğru söyleyemeyen (DS 1875).
labbak: davranışları yavaş olan (DS 3057).
lapak: iri kar parçası (DS 3064).
patpatanak: salep bitkisi (DS 4639).
pırpırek: kelebek (D-VGHA 111).
pıtpıdak: bıldırcın *[DTAS: pıtpidik "ötücü bir tarla kuşu" 211]* (DS 3450).
şıbbak: terlik (DS 3770).
tapbak: havan (DS 3824).
çinçinek: kelebek (DS 1227).
çompak: yayık kolu, bişeği (DS 1266).

1.8.9. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.
belek: hedef *[DS: bel "işaret, nişan" 605]* (DS 609).
büsek: katran *[DS: büs "tutkal"]* (DS 830).
çamırak: bulanık su (DS 1065).
çotak: meyvenin dalında sık olması *[DS: çot "çok sık" 1274]* (M-SADK 276).
dümbek: şişmiş çocuk karnı (DS 1628).
gödenek: hayvanlarda son, eş (DS 2125).

gövek: cevizin yeşil kabuğu (DS 2167).

gözek: gözenek, küçük delik (Y-BYA 170).

karak/ korak: karda açılan iz (DS 2923).

kesek: belin ya da çapanın çıkardığı sıkışmış, kuru, iri toprak parçası *[OT kes "kesek, abdest bozduktan sonra bununla temizlenir" (DLTD: 305); EDPT: 749, OTWF: 40]* (DS 2761).

kıhak: koyun, keçi gübresi *[DS: kıh aa.; OT kıg "gübre" (DLTD: 312)]* (DS 2790).

kobak: ham incir *[DS: gobak "olmamış incir" 2099, AUKA: kop "şiş, yuvarlak ur, şişkinlik" 244]* (DS 2889).

kozak: çam, meşe, haşhaş vb. ağaçların, bitkilerin meyvesi, kozası; ham meyve, olmamış meyve (DS 2945).

odak: hizmetçi (DS 3264).

ölek: ekin *[DS: öl "toprağın nemi, tav; ıslaklık"; OT öl "ıslak, yaş, nem" (DLTD: 456)]* (DS 3330).

özek: ağacın, bitkinin içi; bir şeyin ortası, içi; karpuzun ortası, göbeği (DS 3370).

pusurak: ağaçların ince dalları (DS 3491).

sapağ: sap, kulp (meyve vb. için) (DS 3539).

soyak: iz sürmede, avda hayvanın aldığı koku (DS 3669).

tazak: kuşların ufak tüyleri (tüy ile birlikte kullanılır) *[KBS: 873]* (DS 3853).

tevek/ teğek: asma, kavun, karpuz, kabak vb. bitkilerin dalları; kavun, karpuz, hıyar vb. bitkilerin yaprakları *[DS: teğ "asma, asma filizi, sürgün; kavun, karpuz vb. bitkilerin toprak üstündeki yaprak ve dalları" 4746; TDES: teğ +ek 405, KBS: < tay "ince, taze"+ uk 887]* (DS 3902).

torak: yağı alınmış süt ya da yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek *[TDES: < Far. ? 413, TTL: ? 647, KBS: *to- "toplanmak, bir araya gelmek" -r +ak]* (DS 3967).

tozak: toz gibi ince ince ve hafif yağan kar; ince ince yağan yağmur (DS 3976).

tozzak: sorguç biçimindeki tüy *[DS: tozak "düğünlerde gelinin başına takılan çeşitli renge boyanmış kuş tüyleri" 3976; KBS: toz "yaylara sarılan sırım" + ak 925]* (DS 3977).

tömek: ekin yığını *[DS: tömbek/ tömek "küçük toprak yığınları ya da yuvarlak tepecikler" 3980]* (DS 3981).

törenek: töre *[DS: törene "alışkı, adet" 3983]* (MİA 421).

yolak: çözüm yolu (DS 4289).

1.9. +Al

Az kullanılan isimden isim yapma eklerinden biridir (Hatipoğlu, 1974: 85, Atalay, 1941: 26). Yazı dilinde de bazı kelimelerde bulunmasına rağmen gramer kitaplarının çoğunda bu eke yer verilmemiştir. Çoğunlukla nitelik bildiren sıfatlar ve yer adları türetir. +Al ve +(I)l ekleri benzer işlevlere sahip olduğu için sonu ünlü ile biten kelimelerde görülen +l'nin hangi ek ile ilgili olduğunu kesin olarak saptamak zordur. +Al eki, +(I)l ekinden ortaya çıkmış olabilir (bk. +(I)l).

bozal: boz keçi (DS 748).

çepel: çamur, pislik, bulaşık, kir; toz, saman, yoz tohumlarla karışık hububat; çalı çırpı, çör çöp *[DS: çöpel "çöp; içinde çörçöp olan buğday, pirinç, fasulye vb." 1289; TDES: çöp +el 85, Vasary, 2013: 4496]* (DS 1151).

çiğel: su birikintisi *[Reychman, 1966: 388]* (DS 1206).

dabal: kısa boylu (DS 1311).

dadal: dilsiz *[DS: dada aa., DS: tat aa. 3841]* (DS 1317).

danġal : vurdum duymaz (Y-KMİA 443).

dangal: husye, erkeklik bezi (DS 1358).

değel: oyunda yapılan hile; hileci *[krş. OT tew "hile" (DLTD: 608)]* (DS 1400).

dikel: dik, engebeli, dağlık (HA 439).

domal: tepe (DS 1549).

ekel: bilgili, kültürlü, tecrübeli *[DS: hökel "büyüklük, çalım, kurum, gösteriş" 2429]* (EYSV 63).

göbel: sınırları ayırmak için tarlaların kenarına yapılan toprak tepecikler *[TTL-II: ? 166]* (DS 2115).

godal: kısa (boy için) *[DS: godel "boynuzsuz keçi, öküz ya da koç" 2092, kotol "kısa boylu, cüce" 2937]* (DS 2123).

gövel: yeşil başlı *[DS: göğel ördek "yeşil ördek" 2128]* (DS 2167).

kağal: yıkıntı; döküntü yığını (DS 2593).

karnal: karnı büyük insan; işkembesi büyük hayvan *[krş. OT karnak/ karnagu "koca karınlı" (DLTD: 273)]* (DS 2666).

kartal: çok yaşlı manda (DS 4536).

keçel: kel *[Kaçalin, 2006: 248]* (DS 4541).

kobal/ kubal: bir başı kalın ve yuvarlak çoban, bekçi sopası [20] *[DS: kobal "sırık, büyük değnek; çamaşır tokacı"; < Erm. kopal < Far. kūpāl (Dankoff, 1995: 378), Tzitzilis, 1987: 224; krş. AUKA: kop "şiş, yuvarlak ur, şişkinlik" 244]* (DS 2889).

oval: ova tarafı (D-KİA 951).

pampal: tombul, şişman, gürbüz çocuk *[DS: pampu/ pampalak aa.]* (DS 3388).

parçal: kesinti, ulak; kalan, faiz "*Niye paranın parçalını alıyı?"* (MİA 415)?

patal: gereğinden çok büyük, iri, hantal *[krş. DS: patak "güçlü, kuvvetli ve dolgun vücutlu" 3407]* (DS 3407).

tangal: hayvanların boynuna takılan tok sesli bakır çan *[RİA: "keçi çanı" 333]* (Y-THA 769).

tangal: oval (cisimler) (DS 3819).

tepel: ot yığını (DS 4752).

tönbel: küçük tepe, tümsek *[DS: tüm aa. 4010, KS: tombal "dağ tepesindeki yığınlar" 86]* (DS 3956).

tonkal: çok, bol (mal için) (DS 3960).

tülel: güç *[krş. DS: töl "güç, kuvvet, erk" 3979]* (DS 4007)?

yaŋal/ yanal: karşılıklı iki yan; bir yanı ötekinden daha çok ya da az gelişen (DS 4159).

yaşal: yaşlı, orta yaşı geçmiş *[KBS: 1084]* (DS 4196).

yığal: tava gelmiş, nemli toprak *[DS: ığal "topraktaki yaşlık, nem" 2456]* (DS 4262).

yuval: küçük tencere *[krş. DS: yuvaca aa. 4322]* (DS 4323).

ġayāl: kayalarla çevrilmiş, kaçacak yeri olmayan yer (MAS 170).

1.10. +AlAk

(+alaḫ, +elik)

Küçültme anlamı taşıyan bu ek bitki ve hayvan adları, insan nitelikleri ile ilgili kelimeler türetmiştir. İnsan nitelikleri ile ilgili türetilen bazı kelimelerde aşağılama anlamı vardır (Banguoğlu, 2004: 174, Atalay, 1941: 27) (bk. +lAk).

TTA'da ek alet, nesne adları, yemek adları ve küçültme anlamı taşıyan çeşitli somut adlar da türetmiştir.

[20] Elazığ'ın Şahsuvar köyünden derlediğimiz *'ġopbuz'* kelimesi de aynı anlama gelmektedir.

1.10.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

angalak: aptal *[DS: ang/ anga/ angak aa.]* (DS 261).

civelek: küçük tipli kimse *[DS: civek/ civil aa.]* (DS 988).

cozalak: hastalıklı, soluk yüzlü kimse (DS 1004).

çörtelek: cılız, zayıf *[DS: cörtelik "ufak yapılı olduğu halde kabadayılık taslayan" 4474, çört "cılız, zayıf (insan veya hayvan hk.)" 1293]* (DS 1297).

fosalak: şişman olduğu halde, kuvvetsiz olan (DS 1877).

gozalak: iri gözlü adam (DS 2112).

günelek: çok güneş alan yer *[DS: günek aa.]* (DS 2227).

hotalak: sert hareketli, kaba *[DS: hot "ters, sinirli"]* (DS 2418).

hödelek: korkak *[DS:hödek/ ödek aa.]* (DS 2427).

höselek: asık yüzlü, sinsi, kaba (DS 2436).

kartalak: kart, yaşlı (DS 2670).

kavalak: kuru ve hafif olan şey (DS 2686).

kobalak: toparlak, yuvarlak *[DS: kop "insan ve hayvan vücudunda çıkan kabarcık, şiş, kabartı" 2919]* (DS 2889).

kofalak: içi boş, kof (DS 2898).

kütelek: kısa boylu, şişman, bodur (DS 3054).

pampalak: tombul, şişman, gürbüz çocuk (DS 3388).

patalak: şişman (çocuk) (DS 3407).

şenelek: hoppa (DS 4723).

tokalak: kısa boylu, tıknaz (DS 3947).

vazalak: geveze, sözünü bilmez; aptal, serseri (DS 4093).

zartalak: kaba, çirkin biçimsiz; kaba, yakışıksız konuşan (DS 4351).

zırtalak: yavan, özsüz (DS 4379).

1.10.2. Hayvan adları türetir.

bozalak: ötleğen kuşu *[KBS:166]* (DS 748).

gövelek: sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek *[DS: göven/ göveğen "sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek"]* (DS 2167).

şaḫalaġ: güzel öten bir tür kuş *[AA: şaḫalak "küçük, eti yenir bir kuş" 631]* (D-GBA 444).

vizelek: sığıra dadanan bir sinek (DS 4106).

1.10.3. Bitki adları türetir.

domalak: patatese benzeyen ve yenilen bir çeşit mantar; yer elması (DS 1543).

gövelek: erik, armut, çam vb. ağaçların üzerinde asalak olarak yetişen, yaz kış yeşil kalan bir çeşit sarmaşık; olmamış ham meyve *[DS: göğelek "ağaçlarda görülen ve asalak olarak yaşayan bir bitki, ökseotu" 2126; KBS: 388]* (DS 2167).

kabalak: palamut ağacının ya da karaçalının yemişi (DS 2889).

posalak: kuruyunca toz gibi ufalanan bir çeşit mantar (DS 3472).

topalak: ceviz büyüklüğündeki yumru kökü yenilen bir çeşit bitki; domates *[TİYA: "patates" 456]* (DS 3962).

1.10.4. Çeşitli somut adlar türetir.

çepelek: göz çapağı (DS 1141).

çongalak: sobaya girebilecek boyda meşe kütüğü *[krş. YUyg. çoŋ "büyük" (YUTS: 85)]* (DS 1268).

çötelek: toprak altından çıkarılan ağaç kökleri (DS 1296).

dangalak: bir şeyin büyüğü, irisi *[OT taŋ "şaşılacak nesne" (DLTD: 570)]* (DS 1358).

gahalah: kurutulmuş meyve (AKD 391).

kığalak: koyun, keçi gübresi *[DS: gıgalak "deve, keçi, koyun vb. hayvanların pisliği" 2036, kıh/ kığ/ gığ aa.]* (DS 2790).

kodalak: boğazda olan şişkinlik, ur; karpuz, nar gibi yuvarlak meyvelerin büyümeyeni, ufak kalanı; çam kozalağı *[DS: hodalak "küçük kavun, karpuz" 2391, hotalak "toparlak, yuvarlak" 2419, hot "biçimi yuvarlak olan" 2418]* (DS 2897).

köpelek: köstebeklerin tarlalarda kabarttıkları, yığdıkları toprak (DS 2960).

özelek: bir şeyin özü veya göbeği *[DS: özek aa. 3370]* (DTAS 204).

dobalak: eni, boyu birbirine eşit olan, şişman; küçük çömlek (DS 1533).

şapalak: kamçı ucundaki kösele parçası (DS 3743).

şapalak: tokat (DS 3744).

topalak: yumru büyüklüğünde kuru toprak parçası, kesek; dolu (yağış biçimi) (DS 3961).

topalak: kıyma ve bulgurdan yapılan sulu köfte (DS 3962).

yanalak: bir yanı çökük kavun, karpuz (DS 4160).

yilelek: kâğıt, kamış ve tahtadan yapılmış fırıldak (DS 4277).

takalak: bütün olarak fırında kurutulan armut *[KrTS: tağalağ "fazla kurutulmuş pide" 327]* (DS 3805).

takalak: eğlendirici hoş vakit geçiren söyleşiler; kahkaha (DS 3806).

1.11. +AmIk / +AmUk

(+ambuk, +embük, +anbuk, +umuk, +bIk, +bük, +mıḫ)

Daha çok renk adlarına eklenen birleşik bir ektir, aynı zamanda 'aşağılama, küçültme' bildiren isimler yaptığı düşünülmektedir (Hatipoğlu, 1974: 28, Atalay, 1941: 30, Clauson, 2007: 189, Erdal, 1991: 100).[21]

+A- ile -mIk eklerinin birleşmesinden oluşuğu düşünülmektedir (Hatipoğlu, 1974: 28, Erdal, 1991: 102) (bk. +mIk).

Sonu düz-geniş ünlü ile biten bazı kelimelere bu ek getirilince ekteki /m/ sesinden sonra /b/, /p/ sesleri türemektedir.[22] TTA'da işlek sayılabilecek bir ektir.

1.11.1. Bitki adları türetir.

acımık: sık dallı, acı ve fena kokulu bir bitki; sütleğen; peygamber çiçeği *[ADÜM-II: "böğürtlen" 155, DS: acamuk "dağlarda yetişen bir çeşit yabani elma" 37, acemik "acı ve yapışkan bir ot" 44]* (DS 50).

bozamık: ufak, boz renkli yakılan bir ot *[KBS:166]* (DS 749).

ekşimik: kuzukulağı (DS 1699).

gızamık: küçük, kırmızı meyvesi olan bir çeşit ağaç *[DS: gızılcık aa., DS: kızambuk "koyu kırmızı ve salkıma benzer yemişi ekşi olan, ağacının kökünden katran çıkarılan, kırlarda yetişen dikenli bir ağaç" 2860]* (DS 2069).

karamık/ karanbuk: saçma büyüklüğünde meyveleri olan dikenli bir bitki, çalı *[EDPT: 660]* (DS 2650).

kılamık/ kılamuk: kurak yerlerde yetişen bir çeşit ot, ayrık otu *[DS: kılamık "süpürge otu" 4551]* (DS 2792).

kıramık: hamken yeşil, olgunlaşınca siyah, küçük meyveleri olan bir çeşit funda (DS 2815).

moramık: bahçe çevresinde çit yerine kullanılan, mor renkli meyveleri olan çalılar (DS 3210).

---

[21] Pek çok kaynakta +AmIk / +mIk eki yer almıyor. 'karamık', 'kızamık' gibi kelimeler bazı kaynaklarda fiilden isim yapan –mIk ile türetilmiş gösteriliyor (Banguoğlu, 2004: 272, Korkmaz, 2003: 99, Zülfikar, 1991: 126).

[22] /m/ sesinen sonra /b/ ve /p/ türemesi ve açıklama için bk. -mA, -mAç.

turşumuk: kabuğu soyulup yenen ekşimsi bir ot *[D-VGHA: turşumaḫ aa.]* (D-VGHA 138).

yasmık: mercimek *[< yası "yassı" +mık; ET yasımuk "darı" (EUTS: 188), OT yası "yassı, enli" (DLTD: 755); < yas- "yaymak" + muk (EDPT: 975, KBS: 1080), EDAL: 1515]* (DS 4195).

çıtmık: çitlembik *[DS: çıtımık "sakız ağacının meyvesi" 1196]* (DS 1198).

1.11.2. Benzerlik ve küçültme anlamı taşıyan kelimeler türetir.

acımuk/ acımık: az acı, acımsı (DS 52).

bozumuk: boza çalar renk (DS 753).

ġırcamıklı: gri renkli olan (Y-KİYA 406).

ekşümük: ekşimek üzere olan, az ekşimiş (GİYA 610).

accımuk: azıcık (DS 41).

kıcumuk: ufacık, küçücük *[DS: gıcı "büyümemiş, ufak hayvan; tütün ya da küçük boylu sebzelerin tohumu; ufak, yuvarlak kar tanesi, dolu" 2025]* (AİAD 270).

1.11.3. Hastalık adları türetir.

akçamuk: saçkırana benzeyen bir tür saç hastalığı (DS 146).

çoramık: gözden hastalık dolayısıyla akan su *[AOA: "göz iltihabı" 464]* (DS 1270).

karamuk/ karamık: vücutta siyah kabarcıklar çıkaran bir hastalık *[KBS: 465, 466]* (DS 2651).

1.11.4. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

acamuk: doymak bilmeyen kimse (DS 37).

alabık: arabozucu kimse (çocuk oyunlarında) *[KS: "münafık" 5]* (DS 174).

tıskamuk: sarı benizli, sıska, zayıf *[DS: tıska aa.]* (DS 3926).

toplumuk: şişmanca, semiz (AİAD 280).

cılamuk: sıvık yoğurt *[DS: cılmık/ cılmuk "çok sulu" 914, cıl "yaş" 906]* (DS 907).

gıcımık: kısa boylu (DS 2027).

hıramık: zayıf, hastalıklı, büyüyememiş, gelişememiş kimse *[Y-EASV: ḫaremük aa. 189, DS: hıra "cılız, çelimsiz, sıska" 2367]* (DS 2368).

gegebük: çürük, bozuk, ufak *[DS: gege "çelimsiz, zayıf, cüce"]* (DS 1968).

saramuk: hastalıklı, arık, cılız (DS 3542).

evcimik: tutumlu *[DS: evcümük "ev işlerinde becerikli, çalışkan, derleyip toparlayan"]*

(DS 1802).

karamık/ karamuk: iri ve kahverengi göz için (DS 4534).

dalamuk: boyu bosu düzgün *[DS: dalaman "uzun" 1337, daldak "uzun boylu kimse" 1341]* (DS 1337).

1.11.5. Çeşitli somut adlar türetir.

acımık torbası: safra kesesi (DS 51).

alamık/ alamuk: rüzgarlı ve bulutlu havada güneşin ara sıra görünmesi (DS 194).

kızamuk: arıların peteklerin bazı gözlerine doldurdukları acı madde *[krş. KS: acınık "acı bal" 3]* (DS 2860).

çitembik: sebze bahçesi (DS 1241).

kıramık: dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır *[OT kır* [23] *"basık dağ, açık yer" (DLTD: 316)]* (DS 2815).

karamuk/ karambuk: içi boş, çürük, gelişmemiş fındık (DS 2651).

telemük: süpürge çöpü *[DS: telek aa.]* (DS 3869).

çisemük: sisli ve yağmurlu hava (DS 1239).

1.12. +Am

(+en)

Tarihî ve çağdaş lehçelerde nadir görülen bir ektir (Atalay, 1941: 28, 107). Türkiye Türkçesinde görülmeyen bu ek Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde sayılara eklenmektedir: *Az. birem birem 'birer birer'* [24]*, Trkm. üçem 'üç tane; aşık oyununun bir türü', dördem 'dördüz'* (Biray, 1999: 78) (krş. +In, +Im).

TTA'da ek sayılar dışındaki kelimelere de gelmektedir. Bu kelimelerde görülen ek +An ekinin bir varyantı olmalıdır (krş. +An).

birem birem: birer birer *[DS: biren biren/ birim birim aa.]* [25] (DS 699)?

---

[23] *"kır"* ve türevleri için bk. EKER, Süer (2006), "Altayca Gezgin Bir Kelime: Kır", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s.17-37.

[24] Ayrıca bk. Az. *dördem / dördeme 'dört nala'* (ATBS: 224), *üçem 'üçüz; üç kat' , üçem üçem 'üçer üçer'* (ATBS: 759).

[25] Tietze, "*birem birem" (birem birem < birer birer)* şeklini edatlarda görülen "-m" (belkim, sankim, aferim …) temayülüne bağlıyor (2002: 352). OT metinlerde görülen *birin birin "birer birer", ikin ikin "ikişer ikişer"* gibi yapılarda yer alan ek, vasıta hali eki olarak kabul edilmektedir (Korkmaz, 2000: 24). Fakat

biren: beş taş oyununda taşların her biri (DS 700).

goşam: bir ya da iki avuç dolusu *[DS: goç avuç aa.]* (DS 2107).

tekem: bir avuç (Y-EASV 214).

güzem: sonbaharda kırkılan koyun, kuzu yünü *[Az. güzəm "yayın ikinci yarısında qırxılan qoyun yunu; quzu yunu" (ADİL-II: 316)]* (DS 2243).

kökem: bağlam, top, tutam (DS 4568).

göğem: bir çeşit yabani erik *[DS: göyen "böğürtlen" 2171, göğemcik "böğürtlen" 2128, gövem "sonbaharda yetişen bir çeşit siyah üzüm" 2168; Az. göyem "çakal eriği" (ATBS: 394); TTL-II: gök + ? 168, KBS: gök + em 375]* (DS 2128).

göğem: koyun, keçi gibi hayvanların ilkbaharda yeşil ot yedikten sonraki dışkısı (DS 2128).

gövem: bitki yeşilliği *[DS: göğem "yapraklanmış ekin", göğen "yeşillik" 2128; Az. göyemi "çivit rengi" (ATBS: 394), gövennih "çayırlık, çimenlik" (ATBS: 393); TTL-II: < ET *köke- "yeşermek" 168]* (DS 2168).

gövem: kınalı (DS 2168).

telem: ince saç örgüsü (DS 3869)?

1.13. +Aŋ, +An

(+ān, +ang, +ank, +eng, +eğ, +enk)[26]

Eski Türkçede birkaç kelimede görülen (Korkmaz, 2003: 60-61, Banguoğlu, 2004: 181, Gabain, 1988: 47, Erdal, 1991: 160) ve bugün yazı dilimizde ölü bir ek konumunda olan +Aŋ/ +(I)ŋ [27] TTA'da işlek bir ek olarak kabul edilebilir. +Aŋ eki ile Eski Türkçede pekiştirme ve çokluk işlevi taşıyan, bazı bilim adamlarına göre küçültme işlevine de sahip olan +An (Ergin 1993: 165, Banguoğlu, 2004: 174, Hatipoğlu, 1974: 29, Zülfikar, 1991: 58, Korkmaz, 2003: 35, Gabain, 1988: 44, Erdal, 1991: 91) ekinin ŋ > n değişimi sonucu dil şuurunda birbirine karıştığı anlaşılmaktadır.[28]

---

sayılarda görülen +An ve +Am ekleri ile vasıta hali eki arasında bir ilginin olup olmadığını belirlemek güçtür.

[26] Bunların hepsi +Aŋ ekinin varyantlarıdır.

[27] +(I)ŋ hakkında açıklama için bk. +(I)n.

[28] Ekler arasındaki karışma diğer lehçelerde de görülmektedir. Kuzey grubu Türk lehçelerinde küçültme anlamı taşıyan +Aŋ eki bulunmaktadır: Tat. *kartaŋ 'biraz yaşlı', buşaŋ 'tam dolu olmayan, biraz boş* (Alkaya, 2008a: 210). Krgz. *caşaŋ "yaş, yeşil", kartaŋ "yaşlı", boşoŋ "gevşek"* (Çengel, 2005: 106).

TTA'daki bazı kelimelerde de, ET'de hayvan ve bitki isimleri yapan +gAn (Erdal, 1991: 85) ekindeki /g/ sesinin düşmesi ile oluşan +An eki söz konusudur. Yansıma kelimelerde yer alan +An ekinin ise bu eklerden hangisi ile ilgili olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Burada yer alan örneklerde en az üç farklı kaynaktan gelen ek söz konusudur. Ekler birbirine karıştığı için bunları net bir şekilde birbirinden ayırt etmek mümkün görünmemektedir. [29]

1.13.1. Yer adları ve bir yerin özelliğini gösteren sıfatlar türetir.

balkan: sazlık, bataklık; pis suların biriktiği yer; su birikintisi; sık ormanlık; ovalık, alçak yerler *[ET balık "balçık, çamur" (OTG: 239); TDES: 36, KBS: 110]* (DS 507).

belen/ beleŋ: dağ silsilesi, sıradağ *[DS: bel aa., DS: belen/ beleŋ/ belenk "tepe, yüksek yer, üzeri yassı tepe, ufak tepe"]* (DS 605).

çaraŋ: bataklık *[DS: çaran "nemli toprak" 1080; krş. DS: çar/ çara "memeli hayvanların kızgınlık zamanlarında ve doğumları yaklaşınca dişilik organlarından akan sıvı", çarak "yüz numara" 1080]* (MAS 80).

dazan: rüzgar tutan tepe *[DS: daz "otsuz, çıplak arazi, tepe" 1390; OT taz "kel, bitkisiz, çorak" (DLTD: 591)]* (DS 1390).

düzeŋ: yüksek dağların tepelerindeki düzlükler *[DS: düz/ düzen "ova, kır, düzlük yer" 1642, düzeŋi "iki tepe arasındaki düz yerler, vadi" 1643]* (DS 1642).

gözen: sulak yer; pınar (DS 2179).

kıran: çevre, kıyı, kenar, uç; dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır; dağ tepesindeki ağaçsız, çıplak düzlük; dağ eteği *[DS: kırān "büyük kaya", kırak/ kırank "kıyı" 4554; Eker, 2006: 27]* (DS 2815-2816).

ölen: çiçekli çayır *[ET öleŋ "sulak yer, bataklık" (EUTS: 100); KBS: 661, EDAL: 1169, EDPT: öleŋ < öli- 147, NSÇT: öleŋ < öl neng 985]* (DS 3330).

geren: verimsiz, tuzlu, çorak toprak; bataklık yer; damın üzerine serilen su geçirmez killi toprak *[AAS: gereŋ aa. 182, TDES: ? 154]* (DS 1998).

gözen: sulak yer (DS 2179).

kortan: yalçın ve diklemesine kesik kayalar (DS 2927).

koyān: dağ üzerinde otu bol olan çukur yer; iki dağ arasındaki boşluk, dağların kesikleri (MİA 410).

[29] Ana hatlarıyla yer adları ve nitelik bildiren sıfatlarda görülen ekin +Aŋ, küçültme ve genişletme işlevi taşıyan ekin +An, bitki adlarında görülen ekin +gAn olduğu söylenebilir.

selen: sel yatağı (DS 3575).

yeleken: yelin fazla estiği yer *[DS: yelek "dağın doruğa yakın bölümü" 4232]* (DS 4223).

yiven/ yiveng: koyak, dağ aralarındaki çukur *[SİYA: "iki tepenin arasındaki yüksek geçit" 715, DS: yiv "iz, aralık, yarık, girinti" 4283; KBS: 1149]* (DS 4283).

milen/ milenğ: bulanık su; milli toprak *[DS: milek aa.]* (DS 3199).

külen: sulanmayan verimli ve çakılsız toprak; gübreli, kül rengi toprak (DS 3028).

lapan: üstü az çamurlu, altı kuru toprak (DS 3065).

kayran: taşlı, kumlu, ekime elverişli olmayan toprak; kireçli, verimsiz sarı toprak *[DS: kayır "kalın kum; tabaka tabaka olan sert ve sarı toprak" 2700-2701; NSÇT: 985]* (DS 2707).

kartan: saban işlemeyen sert toprak; engebeli alan *[DS: kartlan "dağ üzerindeki çok taşlı, kayalık yer", kartın "sarp kaya, yamaç"]* (DS 2670).

çoran: tuzlu toprak, çorak (DS 1271).

yėleŋ: ova, düzlük *[DS: yelen "ova, çöl" 4233; EDAL: *jalaŋ "field, steppe" 962]* (DS 4818).

bozan: sürülmemiş boz tarla (DS 751).

gölen: küçük su birikintisi, gölcük *[ET kölüŋ "gölcük" (EDPT: 719, OTWF: 161)]* (DS 2141).

keşen/ keşenk: kırımızı özlü yapı yapışkan toprak *[krş. DS: keş "nemli toprak; çok sulanmış toprak"]* (DS 2770).

1.13.2. Alet, eşya adları türetir.

çiten: küçük sepet, küfe; çamaşır sepeti *[TDES: 95, KBS: 245]* (DS 1242).

örken: hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip; hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ucu halkalı demir kazık; kement *[DS: örk "hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir" ; TDES: 424, KBS: ör-gen 668]* (DS 3347).

demren: kalın ağaç, çatıda kullanılan en kuvvetli ve kalın ana ağaç (DS 1419).

topan: yağ bularken tencerenin altına konulan toparlanmış bez *[DS: "iplik yumağı" 3963]* (MAS 363).

köken: hayvan bağlanan küçük kazık; bir ucu koyun ya da keçinin ayağına diğer ucu kazığa bağlanan kısa ip *[EDAL: 833, < kök "bağ"+gen (Tezcan, 2011: 825)]* (DS 2952).

1.13.3. Bitki adları türetir.

göğen: bir çeşit mantar (DS 2128).

göyen: böğürtlen *[DS: göğemcik aa. 2128]* (DS 2171).

kaban: palamut ağacının ya da karaçalının yemişi *[DS: kobak aa., DS: gaban/ gabak "meşe kozalağı" 1882]* (DS 2889).

yemişen: kırmızı ufak yemişleri olan, dikenli, yabanıl bir ağaç *[DS: yemişken/ yemişgen aa., DS: yemişan/ yemişen "iğde meyvesi" 4242; EDPT: 939, TDES: 452, KBS: 1118]* (DS 4242).

yemşen: incir (DS 4242).

püren: çam ağacı; ardıç ve çam ağaçlarının yapraklı ince dalları, ağaçların budanmış ince dalları *[DS: pürem "çam dalı" 4656; KBS: 706]* (DS 3495).

1.13.4. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

göbben: karnı şişkin *[KS: köbben aa. 39]* (DS 2113).

gözen: başkasının ilgisini çeken, gösterişli kimse *[DS: gözeni aa.]* (DS 2179).

poran: yıpranmış, bitkin *[krş. DS: por "çürük taş" 3469; YUyg. por "kuvvetsiz, zayıf; boş; çürük" (YUTS: 325)]* (DS 3469).

saltan: yalnız, tek; arı, saf *[Kaçalin, 2006: 135]* (DS 3529).

sayaŋ: inatçı; katı, sert *[DS: sayanı "vurdumduymaz, aldırmaz, arsız" 3558, D-KİA: sayaŋı[30] "uyuşuk, tembel" 952; krş. Krgz. say "öteye beriye koşan, rahat durmayan", sayak "tek başına dolaşan serseri (KrgzS: 640-641), YUyg. sayak "serseri, avare", sayan "deli, akılsız" (YUTS: 343); krş. DS: say "dik kayalık, taşlık yer" 3556]* (DS 4675).

sıvan: derin olmayan su, sığ (DS 3620).

todan: uyuşuk, hantal, uyuntu *[DS: tot "topaç; top; kısa" 3974]* (DS 3943).

topan: yuvarlak, küre biçiminde; şişman, tombul (kimse) (DS 3963).

doran: boylu boslu; yiğit adam (DS 1563)

1.13.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir. Bu adlarda ekin küçültme, kuvvetlendirme, genişletme işlevi söz konusudur.

cicen: kızkardaş *[DS: cice / cica "abla" 957]* (KS 16).

çepezen: yağmurlu; çamurlu hava (DS 1143).

[30] TTA'da birkaç kelimede görülen +AnI / AŋI ekinin +Aŋ ve +AğI ekleri ile ilgili olduğu kesindir.

çotan: dalı ile birlikte koparılmış meyve topluluğu *[DS: çot "ağaç dallarının meyveye birleştiği yer" 1274]* (DS 1274).

göden: karın, işkembe; mide *[TDES: 5]* (DS 2125).

göden: kurbağa; kaplumbağa (DS 2125).

göven/ güven: toprağın bitirme kuvveti, biteklik (DS 2168).

guvan: kötü ahlaklı kadın *[DS: kovan "cinsel sapıklığa uğramış erkek" 2939]* (DS 2203).

kaçan: ne zaman, ne vakit? *[EDPT: 592]* (DS 2586).

kayan: akarsu, sel *[OT kaḍ "kar fırtınası, tipi" (DLTD: 247); EDPT: 593, TDES: 220, KBS: 482]* (DS 2696).

kesen: çamurlu yollardaki tekerlek ve hayvanların kurumuş ayak izleri (DS 2762).

kılan: sert keçi kılı (DS 2792).

kılan: tüyü bozulmuş, kılı çoğalmış tiftik keçisi *[DS: kılanı aa.]* (DS 4552).

kıran: suyun buz tutmuş durumu (DS 2816).

köken: kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları *[TDES: 256, < kök "bağ"+gen (Tezcan, 2011: 825)]* (DS 2952).

köken: soy asıl, ata (DS 2952).

köten: kar yığını *[DS: "hayvanların karınlarının altında olan şiş, bir çeşit çıban" 2980; krş. ET köt "yüksek, yukarı" (İKPÖ: 197)]* (KS 62).

külen: boz renk (eşek vb. hayvanlarda) (DS 3029).

kümen: hepsi (Y-AlYA 295).

örken: kavun, karpuz, kabak vb. sebzelerin toprağın üstüne yayılan kol gibi dalları *[DS: örk aa.]* (DS 3347).

örten: orman, çayır vb. geniş yerleri saran yangın *[KBS: ört "yanık, alev" +en 671, EDAL: 1172]* (DS 3349).

pusaŋ: sis *[DS: pus/ püsen/ pösen/ pesen aa., DS: püsen* [31] *"sisli havalarda dallarda donan kar, kırağı" 3502; KBS: 706, EDAL: 957]* (DS 3489).

sönen: ıslaklık, nem *[OT sül "ette ve ağaçta olan yaşlık ve tazelik" (DLTD: 549)]* (DS 3679).

tuman: nem, çiğ *[DS: tum aa.]* (DS 3990).

yalan: ateşin sönen alevi (AİAS 263).

---

[31] EDAL'da bu kelime *'sis'* anlamındaki kelimeden farklı bir köke bağlanmıştır: **bes "hoar-frost" (иней): Tur. dial. besim, peseyü, pesen* (EDAL: 1087).

yeğen: büyük dallardan çıkan ince dallar *[krş. DS: yevek "asma yaprağı" 4259, teğ "bitki dalları" 3859]* (DS 4223).

yelen: kasırga *[KBS: 1113]* (DS 4233).

yemişen: bir öküz hastalığı (DS 4242).

yılazan: şimşek *[KBS: 1138]* (DS 4266).

1.13.6. Çoğunlukla tekrarlanmış yansımalara eklenerek çeşitli somut adlar oluşturur.

çılçılan: çağlayan, şelale (DS 1171).

çıtçıtan ağacı: çitlembik (DS 1192).

dukdugan: baykuş (DS 1596).

kaçkaçan: saksağan *[DS: kaçkaç aa.]* (DS 2587).

meçmeçen: salyangoz (DS 3148)?

cızan: tahterevalli (DS 1201).

şifan: hızlı yağmur *[krş. DS: şif "sel suyu, tarla içinde biriken su" 3775]* (DS 3776).

şoran: akan kan (D-VGHA 129).

tapan: basılmaktan sertleşmiş yol, toprak, kar *[TSYK: 638, Dankoff, 1995: 703]* (DS 3823).

1.14. +AnAk

(+anaḫ)

+An ve +Ak küçültme eklerinin birleşmesinden oluştuğu anlaşılmaktadır (krş. +AlAk).

bozanak: ufak, boz renkli yakılan bir ot (DS 749).

cırkanak: posa, ezik *[DS: cırk ol- "ezilmek"]* (DS 931).

çakanak: çer çöp (DS 1042).

çakanah: tavuğun midesi (PTK 272).

çıtanak: küçük dal *[DS: çıtın aa.]* (DS 1192).

çitenek: küçük sepet, küfe *[DS: çiten aa.]* (DS 1242).

çiğenek/ çiyenek: hamur, tarhana, yoğurt vb. nin suda ezilmeyen parçaları (DS 1207).

çotanak: üzerinde ikiden fazla fındık bulunan dal *[DS: çot "ağaç dallarının gövdeye bitiştiği yer ve bunlardan iki dalın arasında kalan kısım; çok sık"]* (DS 1274).

doğanak/ doğnak: yük, denk sarılacak iplerin ucuna geçirilen ağaç halka *[DS: doğ "halka, araba tekerleği; ağaçları birbirine bağlamak için tahta ya da deriden yapılan bağ" 1535]* (DS 1536).

fırcanak: nal deliği *[DS: fırçanak aa. 1853]* (KS 35)?

gözenek: soğanı yenilen çiğdeme benzer bir bitki (DS 2179).

gözenek: pencere; balkon; raf, dolap ya da duvarlarda oyularak yapılan eşya konulan delik; çekmece, kafes, panjur; küçük delik (DS 2179).

katanak: ceviz içinin yarısı; insan kıçının her iki tarafı (DTAS 155).

susanak: sisli, kapalı hava *[OT sas "sis, buhar" (KTS: 228)]* (DS 3700).

zığanak: çıkışma *[DS: zığ aa.]* (DS 4366).

ölenek: çiçekli çayır *[DS: ölen aa.]* (DS 3330).

püsenek: ince ince yağan kar, yağmur, çisenti *[DS: püsen aa.]* (DS 3502).

bodanak: ayı yavrusu; deve yavrusu *[DS: patanak "domuz yavrusu; ayı yavrusu" 3408, portanak "deve yavrusu" 3475]* (DS 717).

caranak: şimşek ve gök gürültüsüyle yağan hızlı yağmur, sağanak *[OİYA: coranak "sağanak, yağış" 339]* (DS 4469).

1.15. +AŋI

(+AnI, +angı, +anğı, +ankı, +engi, +enği, +eŋü)

Çoğunlukla nitelik bildiren sıfatlar türeten bu ek (Atalay, 1941: 114, Erdal, 1991: 163) [32] yazı dilinde görülmez. TTA'da birkaç kelimede tespit ettiğimiz bu ek +Aŋ ve +AğI ekleri ile ilgilidir. Ek, ET'de birkaç kelimede +AŋU şeklinde görülmektedir (Erdal, 1991: 163). [33] Daha sonra çeşitli ses değişiklikleri ile ekin farklı şekilleri oluşmuştur.

başangı/ başanı: baştan çıkmış, huysuz, yaramaz, ele avuca sığmaz, ahlaksız *[DS: başağı "baştan çıkmış, söz, nasihat dinlemeyen, terbiyesiz (çocuk)" 550]* (DS 552).

çisengi: ince yağmur (DS 1239).

dişengi/ dişenği: ipe ilmik atılarak hayvanın ağzına yapılan gem (DS 1524)?

---

[32] Atalay, -eni eki için tek örnek olarak *gözeni (gözengi) 'çok güzel, çok sevimli'* (1941: 114) kelimesini göstermiştir. Yazar, -angı eki için de *yalangı 'alev'* ve *karangı 'karanlık'* (1941: 33) örneklerini vermiştir. Ramstedt *karangu* kelimesindeki eki '*n +gu' şeklinde ele almıştır (Räsänen, 1957: 108).

[33] Krş. Yak. +AŋA: *xaraŋa 'dunkel', tīsäŋä 'Kalb. od. füllen im 3. jahre (wo die zähne ausfallen)'* (Räsänen, 1957: 108).

düzeŋi: iki tepe arasındaki düz yerler, vadi *[DS: düzen aa.]* (DS 1643).

eteni: şişmanca, etine dolgun *[MAS: eteŋi "toplu, kilolu" 145]* (DS 1798).

girengi: sıcak, sisli, boğucu hava *[DS: giran/ giren/ gireng/ girengi "havanın bulutlu, sisli, kapalı olması hali" 2081, geren/ gerengi/ gereŋimek "hafif bulutlu, sisli hava" 1998]* (DS 4509)?

gözeni: başkasının ilgisini çeken, gösterişli kimse *[DS: gözen/ gözem aa., KA: gözeni "iyi, seçkin" 300, DS: güzem/ güsüm "güzel, şirin, edalı" 2243; TTL-II: ? 184]* (DS 2179).

içeŋü: içli, duygulu, alıngan (DS 2503).

kefengi: kolay işlenilen yumuşak taş *[DS: kefek aa.]* (DS 2718)?

kılanı: tüyü bozulmuş, kılı çoğalmış tiftik keçi *[DS: kılan aa.]* (DS 4552).

pesengi: soğuk nedeniyle ağaç dalları, kapı ellerinin buz tutmuş durumu *[DS: pesenk/ peseği/ pesen aa., DS: püsen/ püsengi/ püsövü "sisli havalarda dallarda donan kar, kırağı, kırç" 3502]* (DS 3433).

peseŋü: sis *[DS: pösen/ püsen aa.]* (DS 3502).

sayanı: vurdumduymaz, aldırmaz, arsız *[D-KİA: sayaŋı "uyuşuk, tembel" 952, DS: sayaŋ "inatçı" 4675]* (DS 3558).

yalangı: tutuşturucu, talaş, ince kuru odun vb. *[DS: yalağı aa.; KBS: yalangı < yalın "alev" + gı 1042]* (DS 4139).

yalangı/ yalaŋkı/ yalaŋı: dağlarda biten ve süpürge yapılan bir çeşit ot (DS 4139).

yalaŋı/ yalangı/ yalangğı: alev *[DS: yalağu aa., DS: yalangı "bağları vuran sam; ateş, güneş ısısı", yalangu "fırında ikinci kez ekmek pişirmek için yakılan ateş"; KBS: yalangı < yalın "alev" +gı 1042]* (DS 4139).

yalaŋkı: lokmaya benzeyen, daha iri ve yassı olarak yapılan bir tatlı *[krş. DS: yalaçan "yayvan, derinliksiz" 4133, yalavıç "derinliği az olan kap" 4141, yalpı "iki tepe arasındaki düzlük" 4149, yėleŋ "ova, düzlük" 4818; EDAL: *jalaŋ "field, steppe" 962]* (DS 4139).

1.16. +AntA

(+ende)

Nadir görülen bir ektir (Atalay, 1941: 35). +(I)ntI ekinin bir varyantı olarak değerlendirilebilir. Ekin iki küçültme ekinden (+An, +tA) oluştuğu da düşünülebilir (bk. +tA). Ek bazı kelimelere aşağılama, küçük görme anlamı katmıştır.

haranta: gösterişli tavır, çalım *[krş. DS: har "atın biniciyi sarsmadan yürüyüşü, rahvan; atın bir ve iki vuruşlu yürüyüşü" 2281]* (DS 2285).

zıranta: uzun, iriyarı, gürbüz *[GDIA: zırampa "destursuz, iri yarı olup iri iri laf eden" 374, krş. EİA: zırla- "boy atmak; uzamak" 350]* (DS 4836).

yovanta: işsiz güçsüz, tembel, başkasından geçinen *[DS: yova/ yava/ yuva "başıboş, evden, sürüden kaçma huyunda olan; iyesiz, sahipsiz (hayvan için)"; krş. DS:oya/ oyanta "sürüden ayrıldıktan sonra orada burada otlayıp arkadan gelen davar, sığır" 3300]* (DS 4300).

simente: beceriksiz *[krş. DS: simil/ similti "aptal" 3636]* (DS 3636).

gözende: sığırlarda olan bir çeşit hastalık *[krş. DS: gözdeki "halk arasında yem yiyen bir hayvana bakan aç bir hayvanın imrenmesinden meydana geldiği sanılan, çoğunlukla at ve merkeplerde görülen göz zarının sertleşmesi hastalığı" 2177]* (DS 2179)?

hokente: başıboş, işe yaramaz, avare *[krş. DS: höke "kibirli, ukala" 2429]* (M-KAD 56).

kıranta: yaşlı (çoğunlukla erkek için) *[bk. DS: gıranta/ gırbaş/ gırcıman "saçına kır düşmüş orta yaşlı kimse" 2053; Atalay, 1941: 35, Kaymaz, 2000: 322, TDES: < İt. "guaranta, kırk yaşında" 237, SS: < kır ? / < İt. grande "büyük, yüce, gösterişli 323)]* (DS 2816).

1.17. +ar

Sadece birkaç kelimede görülen ekin yapısı ve işlevi belirsizdir (Atalay, 1941: 36) (krş. +(I)r).

başar: başçı, oyunu idare eden ebe (ADÜM-II 144).

tasar: saban oku, boyunduruk vb. şeyler yapmak için yontularak biçimlendirilen odun *[KBS: 864]* (DS 3836).

yağar: çam sakızı, reçine *[DS: yağır aa.; KBS: 1028]* (DS 4120).

topar: tepe, tümsek *[KBS: 912]* (DS 3963).

çontar: çolak adam *[krş. DS: çot "el veya ayağı sakat olan kimse, kötürüm, çolak" 1274, krş. DS: çont "felç, inme", çontur "pürüzlü, eğri büğrü, kambur"]* (DS 1268).

1.18. +At

Kökün verdiği anlamı küçülten adlar kurar (Atalay, 1941: 40, 120, Hatipoğlu, 1974: 147, Çotuksöken, 2011: 49). Ek çağdaş lehçelerin bazılarında yer adı yapmaktadır:

Alt. künet 'güneş alan yaka, kıyı, güney', carat 'kıyı, sahil, kenar (Dilek, 2007: 1020), *YUyg. kumat 'kumlu toprak'* (YUTS: 248).

beket: hudut *[DTAS: "sınır karakolu, bekleme yeri" 68, DS: bek "nöbet, bekleme, gözetme; bekçi kulübesi" 600]* (DS 601).

enet: savan, çarşaf, bez gibi dokumaları oluşturan parçalardan her biri, her bir eni (MAS 140).

gölet: küçük su birikintisi, gölcük; tarla içerisinde bulunan su havuzu; içinde ham deri ıslatılan dört köşeli havuz *[TDES: 160]* (DS 2144).

suvat: çay, dere kıyılarında hayvanların su içmesine elverişli yer; göze, pınar, kaynak; su kıyısı; sulu bölge, sulak yer *[DS: sıvat "sulak ve otu bol otlak" 3622; KBS: suv +a-t 775]* (DS 3703).

yönet: yön; alnaç (karşı, ön) (DS 4306).

savat: söz (AKD 396).

başat: haşarı, tek başına egemen (NF 98).

hopat: külçe *[DS: hopak hopak "top top, öbek öbek" 2404, AUKA: kop "şiş, yuvarlak ur, şişkinlik" 24]* (DRTA 203).

kotat: kesik, küt, kısa (HPES 556).

kosat: orta boylu, tıknaz kimse *[krş. DS: kosso "iri, heybetli insan" 2931]* (DS 2930).

onat: kumaşın dış yüzü, kullanılacak yanı; tersin karşıtı, yüz, doğru *[DS: yönet "düz" 4824]* (DS 3282).

patat: peltek konuşan, kekeme, dilsiz *[MKS: "kekeme" 125]* (DS 3409).

tiket: ısırılıp bırakılmış artık ekmek *[DS: tike "parça, lokma, dilim" 3929]* (DS 3930).

yanat: arkadaş (DS 4160).

gözet: gözetleme yeri; baharda geceleri hayvan otlatılan yer *[< göz+e-t ?]* (DS 2181).

1.19. +Ay

İlgi ifade eden, zarf görevinde kelimeler türeten bir ektir. İşlek değildir (Ergin, 1990: 168, Hatipoğlu, 1974: 35, Korkmaz, 2003: 35, Zülfikar, 1991: 61, Räsänen, 1957: 92, Tezcan, 1981a: 42, Güner 2013: 110).

Ek, Eski Türkçedeki +gAy ekinden geliyor olmalıdır. Erdal'a göre çok nadir olan bu ek yön adları ve insan niteliklerini gösteren sıfatlar yapmaktadır: *ilgey, özgey 'sadık, inançlı', küçgey 'sert'* (1991: 165-166). Lehçelerde de +gAy şeklinde görülmektedir.

YUyg. küngäy 'güney', täriskäy 'kuzey' (Ersoy, 2007: 369)*, Kzk. küngey 'güneş tarafı, gün doğusu', betkey 'yamaç', teriskey 'ters yön, kuzey'* (Tamir, 2007: 441), *KKlp. betkey 'yamaç'* (Uygur, 2007: 556).

iley: ön, karşı, kat *[< *il 'ön taraf, doğu' +ey (Ş. Tekin, 2001: 235, OTWF: 165, NSÇT: 947, Tezcan, 1981a: 42), TTL: ? 385)]* (DS 2521).

kolay: zayıf *[Tezcan, 1981a: 42]* (DS 2908).

düzey: düzlük yer (DS 1645).

kuzay: güneş görmeyen, gölgeli yer; nemli, ıslak yer *[DS: güzey "güneş görmeyen yer" 2204]* (DS 3021).

otay: karşı "*Otay dağda kurt gördüm."* (DS 3293).

tüney: güney; güneşin batmasına yakın zaman, akşamüzeri *[KBS: 946]* (DS 4011).

ücey: uç, taraf (AKD 397).

1.20. +Az

(+as, +es, +s, +oz, +z)

İşlek olmayan bu ek küçültme işlevi taşır. Eklendiği kökle kaynaşıp kalıplaşmıştır (Ergin, 1990: 168, Banguoğlu, 2004: 175, Hatipoğlu, 1974: 164, Zülfikar, 1991: 146, Korkmaz, 2003: 36). Ek, insan bedeniyle ilgili göze çarpan bir özelliği göstermek için de kullanılmaktadır (Tietze, 2002: 139, 534).[34]

Banguoğlu, ekin *'az'* kelimesinden geldiği görüşündedir (2004: 175). Ekin +cIğAz / +cAğIz birleşik ekinde görülen +Iz / +Az eki ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Banguoğlu, 2004: 174, Korkmaz, 2003: 36, Hatipoğlu, 1974: 164).

1.20.1. Genellikle aşağılama, küçük görme anlamı taşıyan sıfatlar türetir. Bu sıfatların bir kısmı yansıma köklerden türetilmiştir.

angaz: aptal *[DS: ang "ahmak, sersem, akılsız, dangalak"]* (DS 261).

---

[34] Tietze, *arıkaz, burnaz vb.* kelimelerde görülen ekle Yunanca –as eki arasında ilgi kurmuş, bu ekle kurulu kelimelerin bazılarının doğrudan Yunancadan geçmiş olabileceğini iddia etmiştir. Yazara göre Türkçe +Az eki ile Yunanca –as eki arasındaki benzerliğin tesadüfi mi yoksa genetik bir alakaya mı dayalı olduğu henüz belli değildir (2002: 139). Alay ifadesi taşıyan birkaç kelimenin Yunanca –os/-oz eki ile kurulduğu daha önce Deny tarafından da dile getirilmiştir (1941: 557). Nişanyan, +oz ekinin 19. yüzyıldan itibaren delilik veya akılsızlık ifade eden yarı-argo niteliğinde sözcükler yaptığını ve muhtemelen Yun. *'salos'* sözcüğünden analoji yoluyla üretildiğini belirtmiştir (2009: 709). Bazı kelimelerde, bahsedilen Yunanca ekin var olduğu olduğu kabul edilebilir fakat TTA'da işlek sayılabilecek +Az eki için yabancı bir kaynak aramak doğru bir yaklaşım değildir.

argaz: zayıf, sıska, cılız; dert hastalık; kıskançlık *[TTT arıkaz [35] "zayıfça" (YTS: 12); TTL: 195]* (DS 316).

burnaz: büyük burunlu *[TDES: 64, TTL: 399]* (DS 801).

çörez: zayıf, sıska, büyümemiş (DS 1292).

dangaz: müsrif, aptal, budala; yüksek, biçimsiz (DS 1359).

dulaz: yaramaz; yetim *[DS: dolaz "işsiz güçsüz (kimse); ipsiz sapsız (kimse)" 1545, tolaz/ talloz "başıboş, işsiz güçsüz, serseri" 3952; OT tulas "benzi soluk, soluk benizli" (KBİ: 465); tolas (yüz) "somurtkan (yüz)" (DLT-I: 396) [36]; EDPT: 502, Tezcan, 2001: 183-184, Taş, 2009a: 24]* (DS 1596).

götoz: hakaret sözü (kadın karı) *[krş. OT kötiç "genç çocuğa sövüldüğü zaman söylenen bir kelime" (DLTD: 367)]* (HPES 535)?

hınaz: içinden pazarlıklı, sinsi, hain (DS 2363).

iğez: zayıf, hastalıklı, cılız (DS 2511).

kakuraz: eğri, kambur *[DS: kakur aa.]* (DS 2606).

karnaz: kıskanç, çekemeyen *[krş. DS: karnalmaz/ karınsız aa.]* (DS 2666).

kekez: kekeme, peltek (DS 2722).

kelez: hasta, cılız, zayıf; büyümemiş, gelişmemiş (DS 2731).

korez: kesici özelliğini kaybetmiş kör bıçak vb. (DS 2616).

körez: sönük, donuk, az pırıltılı (ateş, ışık vb.) (DS 2965).

langaz: tembel (DS 3063).

loppaz: kendini beğenmiş, bencil; geveze (DS 3087).

palaz: güzel, canlı (genç kız); gürbüz şişman *[TDES: 322, KBS: 684]* (DS 3384).

tomaz: tombul, toparlak, tıknaz *[NF: "şişman" 157]* (DS 3953).

takas: topal ya da hasta olduğundan sürüye uyamayarak arkada kalan koyun, keçi vb. hayvanlar *[DS: takalak aa.]* (DS 3806).

tepes tüpes: inişli çıkışlı, engebeli, yamru yumru (AADS 355).

çukraz: çukurca (DRTA 79).

göğez: koyu mor *[TTL-II: < kökri-z 169]* (DS 2131).

1.20.2. Çeşitli somut adlar türetir. Bir örnekte ek zarf türetmiştir.

---

[35] Ekten önceki ses için *'Neden /ğ/ değil de /k/ ?'* diye soran Tietze (2002: 139), TTA'daki bu veriyi gözden kaçırmış olmalı.

[36] Kelime, DLT dizininde yer almıyor. Diğer kaynaklarda kelime *'tulas'* şeklinde okunmuştur.

alaz: alev; ucu ateşli odunun sallanmasıyla meydana gelen ışıklı çizgi *[KBS: *(y)al "kızıl" + az 63]* (DS 205).

alaz: yarı karlı toprak (DS 203).

boraz: yağmurdan sonra toprağın üstünde meydana gelen tuzlu beyaz tabaka; taşlık, işlenmemiş sert toprak; ekilmemiş tarla (DS 739).

çayraz: bataklık iken tarla haline getirilen toprak (DS 1098).

çepez: bozuk ipek kozası; denizde yosun, sünger taşları ile sazlı yerler *[TDES: ? 85]* (DS 1143).

dıngaz: tepe, uç, doruk *[OT tiŋ "dik" (DLTD: 624)]* (DS 1503).

dömbez: toprak üzerinde köstebek yuvasına benzeyen küçük tepecikler *[DS: döme "küçük tepe"]* (DS 1580).

giğez: deve, keçi, koyun vb. hayvanların pisliği *[OT kıg "gübre" (DLTD: 312)]* (DS 2036).

göğez: ufuk (DS 2131).

gölez: çok sulanmış yer (DS 2144).

güvenez: yaz günü sığırların kanını emen bir sinek *[DS: göven/ güven aa. 2167]* (DTAS 128).

kötez: içinden çıkılmayan yer, çıkılamayan sarp yer; küme, yığın, sürü (DS 2982).

küpenez: şalvarın paça bağı (DS 3041).

sağaz: sağ ayaktan çıkarılan aşık (ADÜM-II 150).

solaz: sol ayaktan çıkarılan aşık (ADÜM-II 150).

tepez: güvercin, tavuk, horoz vb. hayvanların başındaki kabarık tüyler *[KBS: 882]* (DS 3883).

tomas: kaymaktan yapılan bir tür tulum peyniri (DS 3954).

tombaz: yuvarlak biçimde bağlanmış saz demeti (DS 3956).

çavanoz: eşeğin erkeklik organı *[DS: çavan aa. 1092]* (MAS 81).

kelez: verimsiz, kıraç toprak (DS 2748).

öŋez: önceleri, eskiden (DS 3338).

1.21. +CA

(+ja)

Aslında bir çekim eki olan bu ek [37] klişeleşerek veya fonksiyon değiştirerek yapım eki olarak kullanılmaktadır. Küçültme, benzetme ve pekiştirme işlevi taşıyan bu çok işlek ekin yapım eki olarak en yaygın işlevi dil adları türetmektir. Aynı zamanda renk, alet, bitki, hayvan, hastalık, yer adları türetir (Ergin, 1990: 158, Banguoğlu, 2004: 161, Hatipoğlu, 1974: 44, 52, Korkmaz, 2003: 37, Zülfikar, 1991: 63).

Sancaklı ağzında ekin farklı bir işlevi tespit edilmiştir. +CA eki, kişi isimlerine getirilerek bu kişiler hakkındaki olumsuz duyguların yansıtıldığı yeni özel isimler yapmaktadır: *'sultanca, fahrice'* (Ersöz, 2009: 942-943). Ersöz, Anadolu'nun bazı yerlerinde ekin tam tersi kullanımını da tespit etmiştir. Doğanköy, Silifke ve Erdemli'de ek sevgi ve saygı bildirmek için kullanılmaktadır (2009: 943). [38]

1.21.1. Sevgi, küçültme, benzerlik, yakınlık bildirir.

balaca: çocuk, yavru, küçük; oğlan çocuğu (DS 496).

acıca: az acı, acımsı (DS 52).

ağca: ağımsı, ak, alaca, apak (DS 86).

düzce: yarı düz, oval (GİYA 608).

ekece: yaşı küçük olduğu halde sözleri ve işleri büyük olan çocuk (DS 1692).

kekece: biraz kekeme (EMİYA 713).

uluca: ana baba; aile büyüğü; kuma *[Y-VKTA: ulice "saygıdeğer yaşlı, yaşlı" 254, D-KTA: ulice "reis" 69; < ulu ece ?]* (DS 4034).

odaça: oda (DS 3264).

birce: bir tek (AKD 390).

tekce: biricik (AybA 154).

---

[37] Ekin kökeni ve yapısı ile ilgili görüşler için bk. KORKMAZ, Zeynep (1995), "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Ü. DTCF Dergisi*, S. 3-4, s.277-278.

[38] Yazarın *'Sadece yaşlı ve büyük kadınların isimlerine eklenir."* (2009: 943) açıklamasıyla verdiği *'sultancem, eşecem'* gibi kelimelerde *'ece'* kelimesi söz konusu olmalıdır. TTA'daki birkaç kelimede de '*ece'* kelimesinin bulunduğu anlaşılamaktadır: TTA gelince 'kendinden büyük ve evli bir kadın için *hanım abla* anlamında kullanılır' (DS 1979), TTA abuca 'abla, büyük kız kardeş; amca; hala' (DS 3). Akrabalık adlarında görülen +cA, +kA vb. unsurların '*ece', 'aka (ağa)'* gibi akrabalık adlarından geldiği düşünülmektedir (bk. Tekin, 2005c: 201-212, Karaağaç, 2009b: 235-246).

gökçe: yeşil, yemyeşil (DS 2134).

gırca: kıra çalar renk, gri (SMYA 418).

yokçe: yok gibi, çok az (HPES 599).

1.21.2. Bitki adları türetir.

çakırca: yeni olgunlaşmağa başlamış meyve (DS 1044).

ağcaca: baharda tarlalarda biten ve yemeği yapılan bir tür ot (DS 86).

damarlıca: damar otu *[TYA: damarca aa. 67] (*DS 1350).

daşlıca: yumruk büyüklüğünde yabani karpuz (DS 1376).

duvaklıca: yenilebilen, lezzetli bir çeşit mantar (DS 1614).

ekşice: ilkbaharda kurak yerlerde biten ekşi bir ot *[DS: ekşilice "sarı renkli, huni biçiminde soğan köklü bir bitki" 1699]* (DS 1698).

göğce/ gökçe: ağaçlarda görülen ve asalak olarak yaşayan bir bitki, ökseotu (DS 2126).

göyce: can eriği (DS 2169).

ilikçe: aşılamak için dişi incir ağacına asılan erkek incir (DS 2524).

kaplıca: bulgurluk bir çeşit buğday *[DS: kapulca "taneleri küçük bir cins buğday" 2636]* (DS 2634).

karaca: karamuk otu; soğan tohumu (DS 2638-2639).

kıvrımca: toprak altında bulunan fındık büyüklüğünde bir ot kökü, devetabanı (DS 2853).

kızılca: kırmızıya çalan bir çeşit buğday; pazı bitkisi; bir çeşit ot (DS 2864).

kirlice: şarap ve sirke yapmaya yarayan, üzeri benekli, yapıncak denilen bir çeşit üzüm (DS 2879).

öksüzce: çiğdem (DS 3326).

pamuça: hayvanlara yedirilen yoncaya benzer bir çeşit ot (DS 3389).

sakarca: çiğdem (DS 3518).

sütlüce: bir çeşit mantar *[HKTS: "düğün çiçeği; süt gibi beyaz sıvısı olan bir ot" 275]* (DS 3727).

tomatça: patates (DS 3954).

topluca: yemeği yapılan bir çeşit ot (DS 3964).

unnuca: toprak evlerin üstünde, haziranda biten, yapraklarında un gibi bir madde olan bitki (DS 4040).

üçlüce: yabanıl yonca (DS 4056).

yağlıca: odun tutuşturmak için yakılan ince, kuru, dikenli ot (DS 4122).

yumurca: anasonun arasında yetişen kokulu bir bitki (DS 4317).

ballıca: ballıbaba (DS 510).

delice: yabani aşılanmamış zeytin ağacı sürgünü, yabani ağaç (DS 1411).

karamanca: kara lahana (DS 2650).

kanlıca: kırmızı renkli, yenilen bir tür mantar (DS 2626).

1.21.3. Hayvan adları türetir.

güzelce: gelincik denilen hayvan (DS 2243).

gılıcce: kılıç gibi petek yapan arı (DS 2042).

çamırca: balıkçıl (DS 1065).

delice: şahin, atmaca; çaylak (DS 1411).

dikence: serçe kuşuna benzeyen, sarı renkli, ufak bir çeşit kuş (DS 1486).

göğce/ gökçe: hamsiye benzer bir çeşit tatlı su balığı (DS 2127).

köylüce: serçe (DS 2984).

örümce: buğdaya zarar veren bir çeşit tırtıl (DS 3354).

sakarca: bir çeşit yaban ördeği *[DS: seherce "alnı ak, kara tüylü bir çeşit su kuşu" 3567; TDES: 351]* (DS 3518).

tellice: saka kuşu (DS 3872).

yağmurca: bir çeşit geyik, dağ keçisi (DS 4124).

yeşilce: kertenkele (DS 4255).

bitlice: bir tür küçük atmaca (MAS 53).

yercegöğce/ yercegüce/ yircegöce: kokarca *[KBTA: yerce aa. 192; TTT yiyir "pis kokulu, pis", yiyirce göcen "kokarca denilen hayvan, gelincik" (YTS: 248); User, 2010: 136]* (DS 4249).

bokluca: bir balık adı (AOA 459).

sarıca: yüzgeçleri ve sırtı sarı renkli bir tür balık (AOA 487).

tahtaca: dil balığı (AOA 491).

kızılca: buzağı (DS 2864).

1.21.4. Hastalık adları türetir.

bozca: hayvanların memelerinde olan bir hastalık *[AOA: bosça "bir saç hastalığı" 459]* (DS 750).

eyrice: keçi ve koyunlarda olan bir hastalık DS 1826).

issice: verem (DS 2559).

kızılca: kızamık hastalığı (DS 2864).

kötüce: nezle (DS 2982).

morca: kara çıban; şarbon çıbanı; olmamış küçük kan çıbanı (DS 3210).

öykence: boğmaca öksürüğü (DS 3365).

suluca: genellikle çocukların yüz ve başlarında görülen iyileştirilmediğinde kelliğe dönüşen irinli yara (DS 3691).

tüylüce: koyunların ön ayaklarında olan bir hastalık *[DS: tülüce "davarların tırnaklarında oluşan bir hastalık" 4009]* (DS 4017).

yarımca: koyunların kuyruğunda görülen bir tür yara (DS 4184).

yenirce: frengi; şirpençe; cüzzam *[DS: yenür "frengi" 4248; KBS: < yağır +ca 1123]* (DS 4246).

böğürce: böbrek sancısı (DS 4464).

dağca: akciğeryangısı, zatürre (DS 4482).

terlikçe: karabasan (DS 4754).

tatarca: şiddetli karın ağrısı (DS 3842).

kızılca: ateş, yüksek vücut ısısı (DS 2862).

1.21.5. Araç, eşya adları türetir.

yarımca: üç perdeli küçük flüt (DS 4184).

bakırca: bakraç (DS 493).

basmanca: zembereğin boşalmasını önleyen kısım, tetik (DS 545).

değirmence: el değirmeni (DS 1401).

ellice: küçük sepet; yağ tavası; kulplu küçük tencere *[DS: elce aa.]* (DS 1721).

kolluca: üstten kulplu, kamış ya da söğüt dalından yapılan sepet (DS 2911).

şeytanca: açık pencere kapaklarının sağa sola çarpmamalarını sağlayan çengel (DS 3765).

telçe: ip sarmaya yarayan bir aygıt; bir çeşit ot (DS 3868).

topça: süt ve yoğurt konulan toprak kap (DS 3963).

elce: cezve (DS 4492).

düyçe: iplik yumağı (AKD 391).

kızılca: dudak boyası, ruj (Y-KPTA 441).

kulpluca: bir çeşit kova (M-AnDK 38).

sekçe: alçak ayaklı, arkalıksız iskemle (DS 3569).

yumuca: ağaç saplı çakı *[KBS: 1176]* (DS 4316).

kumburça: sefer tası *[krş. DS: kumbul "çam, söğüt, çınar vb. ağaçların kabuğundan yapılan kap"; krş. kumbara*[39]*]* (DS 2999).

çatalca: dokumacılıkta ipliği ayarlayan aygıt (DS 1088).

dişlice: çatal; yedi ya da dokuz dişli tırmık *[DTAS: "el tırmığı" 103]* (DS 1525).

ışıkça: ışık veren araç, mum, lamba vb. şeyler (DS 2495).

kapanca: tuzak, kapan (DS 2630).

etekçe: üç etekli elbise (DS 1797).

pulluca: pullu, oyalı tülbent (MAS 308).

killica: tüylü deriden ibaret kıyafet (AUKA 252).

1.21.6. Yemek adları türetir.

ballıca: ekmek parçalarını pekmezli veya ballı suya koyarak yapılan ekmek tatlısı (DS 509).

gürcüce: çerkez tavuğu yemeği (DS 2233).

tuzluca: kavrulmuş tuzlu nohut (DS 4003).

soğança: yağda kızartılmış soğan (DİAT 276).

külüçe: külde pişirilen çörek (MİAS 215).

söbüce: bir çeşit hamur aşı (DRTA 344).

datlıca: tatlı, tatlılı, güzel yemek (BADS 21).

kırca: hamura ıspanak karıştırılarak yapılan bir çeşit yemek (DS 2817).

bohluca: ekşi pekmez (DS 732).

şirince: nişan törenince içilen şerbet, yenilen meyve (DS 3784).

karamanca: havyar, balık yumurtası (DS 2650).

dürümce: dürüm benzeri bir yemek, dürüm (EYSV 61).

1.21.7. Organ adları türetir.

katıca: kümes hayvanlarının midesi *[KBS: 475]* (M-EDK-II 253).

kızılca: göğsün koltuk altına gelen kısmı (DS 2863).

taşlıca: tavuk midesi, taşlık (DS 3841).

tişice: şeytantırnağı (DS 4764).

---

[39] 'kumbara' kelimesinin ve *'oyuk'* anlamı taşıyan bazı araç gereç adlarının etimolojisi için bk. USMANOVA, Shoira (2008), "Altay Dillerindeki Bazı Ev Araç Gereç Adları Üzerine" (Çev. Galip Güner), *İlmî Araştırmalar,* S. 25, s. 97-103.

bağlıca: aşık kemiği (AİAS 25).

bilekce: hayvanın topuğu ile tırnağının arası (D-KMİA 297).

gözlüce: geviş getiren hayvanlarda kırkbayır da denilen üçüncü mide (DS 2183).

dillice: küçük parmak (DS 1496).

karaca: koldaki kas kitlesi (DS 2639).

1.21.8. Yer adları türetir.

bökçe: tepe (DS 390).

burunca: tepe (DS 803).

cağca: lavabo, banyo *[DS: cağ aa.]* (DS 843).

hodulca: yüksek tepe (DS 2393).

suluca: mutfakta su dökülen yer, su deposu (M-BDAY 446).

yenice: yeni yetişen bağ (DS 4245).

kaynarca: kaynak *[DRTA: ġaynārca "ılıca; fıskiye" 148]* (DS 2704).

börtlence: böğürtlenlik (DİAS 62).

1.21.9. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

aksakarca: dağ tepelerinde görülen beyaz bulut (DS 161).

ardca: düğünden sonra gelin ve güveyin anne babalarının birbirlerine verdikleri ziyafet (DS 304).

damlamca: damlaya damlaya akan su (DS 1354).

dilce: lisan (DS 1492).

doluca: bulgurcuktan iri kar tanesi (DS 1547).

emce: ilaç, merhem (DS 1729).

gökçe: gökyüzü (DS 2134).

gözçe: kilimde bir desen adı (Y-SYA 493).

günce: gazete (DS 2225).

ölüce: çocuğun ıslattığı bebe toprağı (DS 3333).

sepçe: düğünde geline verilen armağan *[OT sep "gelinin malı olan çeyiz" (DLTD: 506)]* (DS 3583).

suca: güzellik, tazelik *[krş. DS: sulan- "semirmek, güzelleşmek, gelişmek" 3691]* (AKD 397).

umuca: umut *[DS: umu "umut, iyi dilek" 4036]* (DS 4785).

yerlice: Türkçe (DS 4252).

delikçe: yere çukurlar kazılarak oynanan bir çeşit oyun (DS 1412).
cevizçe: ceviz ve bozuk para ile oynanan bir çocuk oyunu (M-EDK-II 251).

1.21.10. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.
bitce: ufak tefek kişilere verilen sıfat (Y-UA 218).
bokluca: hiçbir şeyden anlamayan (Y-MTA 190).
bükrüce: kambur (DS 818).
çemrekçe: derli toplu (DS 1131).
dilce: söylemeye değer, dile göre (D-BİA 672).
göyce: olmamış, ham (MİA 403).
hıraca: cılız, çelimsiz, sıska *[DS: hıra aa.]* (DS 2367).
koldamca: kullanışlı, kullanışı kolay; derli toplu, düzgün; kol ile taşınabilecek ağırlıkta ve büyüklükte olan şey *[DTAS: "elde taşınacak kadar büyük" 167]* (DS 2909).
kutça: orta büyüklükte sağlam nesne *[DS: kut "sağlam, dayanıklı" 3017]* (DS 4574).
silice: temiz, tertemiz *[ET silig "arı, temiz" (EUTS: 135)]* (DS 4696).
sütce: şiş karınlı, kansız (DS 3726).
üsece: bön, saf *[DS: üse "bön" 4073]* (DS 4795).
yetice: tuzu fazla kaçmış *[DS: iti "çok tuzlu; acı" 2568]* (DS 4257).
tüylüce: varlıklı, paralı (DS 4017).
çalaca: eski, kullanılmış (DS 1047).

1.21.11. Çeşitli zarflar türetir.
allahca: doğrudan, haktan yana olarak, Allah için (Y-AYA 99).
ayakça: ayaküstü (DRTA 23).
bazıca: bazı, ara sıra (DS 586).
bilece: beraber, birlikte (DS 691).
çalaca: bir an, bir ara (DS 1047).
ġadınca: güzelce (Y-DEYA 503).
götçe: götü üzerinde (DTAS 126).
kıççа: geri doğru (DTAS 161).
kirtçe: sertçe, kuvvetlice (Y-KkA 217).
koşaca: bir arada, birlikte ve mutlu (DS 4566).
kömelce: toptan *[DS: kömelice "çokça" 2957]* (AİAS 177).
nelikçe: ne güçlükle, ne sıkıntı çekerek (DS 3245).

nohudluca: nohutlu olarak, nohut katılarak (D-AİA 1128).

onaççа/ onahça/ onatça: iyice, güzelce (DS 3281).

tāmilce: tahminen (KYAS 224).

tazece: şimdi (KİA 383).

tezce: çabucak, hemen (DS 3905).

uççа: yavaş *[DS: uççа uççа "yavaş yavaş"]* (DS 4021).

uğrunca: gizlice (DS 4028).

usulca: yöntemiyle, yoluyla (DS 4787).

uzca: ustaca, becerikli olarak (DS 4790).

yapça: çok yavaş (DS 4176).

yenice: şimdi, pek az önce (DS 4246).

yolca: kuralların gerektirdiği gibi (Y-ETA 621).

yukaca: yüzeyden, yüzünden (MAS 398).

1.22. +CAğIz, +CIğAz

(+cAAz, +cagız, +cağez, +cAIz, +cas, +cās, +cavız, +cAz, +cĀz, +cıvaz, +cuğaz, +cuvaz, +çaıs, +çās)

Sevgi, küçültme ve acıma ifadesi taşıyan, küçültme adları türeten bu ek, +CAk eki ile pekiştirme işlevi taşıyan +Az / +Iz ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Ergin 1993: 157, Hatipoğlu, 1974: 164, Zülfikar, 1991: 64, Korkmaz, 2003: 41).

Tekin'e göre +cAğIz eki, +cuğaz (< +cuk +az) şeklinden gelişmiştir (2005: 163). Deny de eki +CIk ekinin genişlemiş şekli kabul etmiştir (1941: 306).

Ekin +cAz şekli büzülme ile oluşmuştur. Ekin bu şekli, küçültme işlevi ile Balkan ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılır (Mollova, 1974: 393).

Ekin TTA'da birkaç tane kalıcı isim türettiği görülmektedir.

agcağız: marul tadında yabani bir bitki; yaprakları beyaz rekli bir diken *[< ağca + ağız ?]* (DS 76).

atcığaz: atlıkarınca (DS 367).

bağcaz: bağcağız, küçük bağ (D-DGBA 464).

biceğiz: bir tane, bir tanecik *[UİA: bicēz aa. 372]* (DS 681).

buncağız: küçük, az, kısa, hafif *[DS: buncaz/ buncāz/ buncuğaz "bu kadarcık", buncıvaz "zavallıcık, küçük"]* (DS 792).

çācāz: çaycağız (D-BİA 667).

ġıycuvaz: kıyıcık, kıyı, kenar (ZBKA 186).

götcēz: kıç (UİA 380).

günciğez: güneş (DS 2225).

kimcağez: şahıs, kimceğiz (SMYA 423).

mendilcāz: mendilceğiz (Y-KBÇK 214).

nenceğiz: ne kadarcık, ne kadar küçük (DS 3246).

nincağez: hangi (SMYA 425).

oncavız/ oncuğaz/ oncıvaz/ oncuvaz/ oncāz: o denli az, azıcık (DS 3282).

oncāz: zavallı o (UİA 385).

sonacāz: sonra (UİA 387).

şuncıvaz/ şuncuvaz/ şuncağız: şu kadarcık *[UİA: huncaz "şu" 381]* (DS 3794).

tamamıncaz: tümüyle (DS 3816).

otçās/ otçāz: otçuk (M-BTA 393)

1.23. +CAk

(+cAg, +caġ, +caḫ, +Ceyh, +çağ, +şAk)

+CA eki ile +ok pekiştirme ekinin kaynaşması ile oluşan bir ektir. Temel işlevi küçültme, sevgi bildirmek olan ek küçültme sıfatları, sıfatlardan pekiştirilmiş bazı zarflar, hayvan, alet, yer, eşya adları türetir (Ergin, 1990: 156, Banguoğlu, 2004: 161, Hatipoğlu, 1974: 35, Zülfikar, 1991: 64, Korkmaz, 2003: 39).

Evcek, köycek, ailecek gibi topluluk adlarından 'olarak' ve 'birlikte' anlamında zarflar türettiği gibi halk ağzında 'sırf, sadece' anlamında zarflar da türetir: *'çorapcak (sırf çoraplı olarak), doncak (sırf don ile), gömlekçek…'* (Korkmaz, 2003: 40, Zülfikar, 1991: 64, Aksoy, 1945: 204).

İsmin sonuna gelerek 'kendisinde bu ismin anlattığı şey bulunan' anlamında karakter özelliği belirten sıfatlar meydana getirir: *küşümcek 'küşüm eden, küşüm etme huyunda bulunan', uyınçaq 'oyun oynamayı seven'* (Aksoy, 1945: 205, Alkaya, 2008a: 212, Ceritoğlu, 1998: 55).

Ramstedt ekin +ç ve +k eklerinin birleşmesi ile oluştuğunu savunurken (Räsänen, 1957: 93) Erdal ekin Orta Farsça ve Soğdcada küçültme eki olan +ıcak'tan gelmiş olabileceğini, en azından iki ek arasında bir ilişki olabileceğini iddia etmiştir (1991: 46).

1.23.1. Araç, eşya adları türetir. Bu adların bir kısmı yansıma kelimelerden türetilmiştir.

bağırçak: at ve öküz arabalarında ön yastık ile ön dingil arasına konulan ve dingil üzerindeki oku yerinde tutmaya yarayan enli uzun parça *[OT bağırçak " eşek semeri" (DLTD: 59); EDPT: 318]* (DS 474).

bağcak: kadınların kullandıkları renkli yün, sırma veya iple örülmüş kuşak, bel bağı; kundaklı çocuğu sırta bağlamaya yarayan ip (DS 475).

bakırcak: yemek pişirmeye ve su ısıtmaya yarayan tek kulplu bakır kap (DS 493).

belcek: kuşak, kemer, uçkur; kısa kadın entarisi; eteklik; mintan, içlik (DS 607).

bilekçek: kelepçe (DS 692).

boyuncak: boyunduruk (DS 747).

çamçak/ çapçak: ağaçtan oyularak yapılmış büyük kaşık, kepçe *[TDES: 77, KBS: 216]* (DS 1064).

çıkırcak: tarlalardan hayvanların geçmesine yarayan kapı (DS 1168).

altıncak: gelin ata binerken baştan aşağı örtülen örtünün altındaki desenli örtü (MAS 26).

ayakçak: dokuma tezgahı pedalı; takma ayak, çocukların ve cambazların ayaklarına takıp gezdikleri sırık (DS 400).

demcek: semaverlerde çaydanlığı üzerine koymaya yarayan, semaverin tepesine geçirilen bir araç *[EA: "semaverin demlik konulan yeri" 116]* (DS 1415).

demircek: parmaklık (DS 1417).

dibcek: kazan ya da leğenin dibinin yere deymemesi için ot, hasır, bağ çubuğundan yapılmış simit şeklinde altlık (DS 1478).

egmecek: ağaç dallarını eğmek için kullanılan ucu eğri sırık (DS 1673).

elcek: eli korumak için ele takılan ya da alınan kanca gibi bir araç; yağ eritmeye yarayan küçük kap; eldiven (DS 1704-1706).

etekcek: kadınların önlerine bağladıkları önlük; üç etekli elbise (DS 1796).

gavcak: içine çakmak ya da kav konulan deri cüzdan (DS 1939).

gerimşek: el değirmenlerinin üst taşının ortasındaki deliğe konulan ağaç ya da demir aygıt *[DS: kerimcek aa. 2754]* (DS 2002).

gerimçek: çamaşır ipi (DS 2004).

götçek: tandırın üstüne örtülen çul; oturma tahtası (DS 2164).

gözcek: gözlük (DS 2175).

gözçek: arılardan korunmak için başa giyilen ön tarafı tel olan başlık (DS 2179).

güncek: şemsiye (DS 2230).

ilikcek: düğme iliği (DS 2521).

kabırcak: tabut *[DS: kapıncak/ kapurcak "tahta kutu" 2633, kabucak "iki kapağı düz, elips biçiminde kutu" 2584; ET kapırçak "tabut" (OTG: 246), OT kabırçak "tabut" (DLTD: 243), TTT kaburcak/ kapurçak "kutu, koku kutusu" (YTS: 121); < *kapır +çak (Tekin 2003e: 120, Kaçalin, 2006: 133, KBS: 448, EDAL: 763), EDPT: kabarçak 586]* (DS 2583).

kapçak: raf, sergen; kitap, defter yaprağı (DS 2631).

kavurçak: bebek *[OT kuḍurçuk "kukla, bebek" (DLTD: 374); < ET koḍuz "kadın, cariye" +çak (Tekin, 2003c: 14, KBS: 480)]* (DS 2693).

kolçak: ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk; eldiven; kollara çoğunlukla dirsekten yukarıya takılan bilezik *[DS: kolşak "eldiven" 2911]* (DS 2909).

korkucak: bostan korkuluğu (DS 2926).

kulakçak: küpe *[DS: "kulaklık" 4571]* (DS 2994).

okçak: kağnı arabalarını içini çevreleyen ve öne doğru bir üçgen yaparak boyundurukta birleşen ağaçlar (DS 2374).

onurcak: göğse takılan süslü parça (DS 3284).

öncek: iş önlüğü; peştamal; eteklik (DS 3335).

sapçak: saplı su tası, maşrapa (DS 3541).

tengirşek: çember, tekerlek; fötr şapka (DS 3879-3880).

yancak: kağnı yanlarına yükün düşmemesi için konulan tahtalar; çoban dağarcığı (DS 4162).

göncek: don; köylü kadınların giydikleri don (DS 2152).

göyüncek: iç çamaşırı, bir tür fanila (AOA 473).

1.23.2. Hayvan adları türetir.

bo͞rcek: ipek böceği (DRTA 51).

çekürcek: çekirge (DS 1117).

darılcak: serçe (DS 1369).

ibicek: çavuş kuşu *[DS: ibik aa.]* (DS 2500).

iplicek: tenya, şerit (DS 2545).

corcah: güvercinden küçük bir cins siyah renkli kuş *[DS: corcu/ corlayık aa.]* (DS 1000).

1.23.3. Hastalık adları türetir.

ağrıcak: gözde sürekli çapak yapan bir göz hastalığı (DS 109).

damakcak: damağın kabarması şeklinde olan hastalık (DS 1349).

datlıcak: dudak kenarlarında çıkan bir çeşit yara (DS 1378).

iplicek: karaciğer ve gırtlakta meydana gelen bir çeşit hastalık, yemen çıbanı (DS 2546).

ökencek: göğüs tutukluğu, nefes darlığı (DS 3325).

pambucak/ pamucak: küçük çocukların ağzında olan pamukçuk hastalığı (DS 3388).

yumrucak: veba *[RİA: "veba, hıyarcık" 336, DS: yumurcak "iyileşmeyen çıban" 4317]* (DS 4316).

belcek: sığırlarda görülen bir hastalık (DS 607).

1.23.4. Bitki adları türetir.

ağşak: sarı renkte bir çeşit üzüm (DİAS 9).

goğulcak: binboğa dağlarında yetişen kokulu bir çeşit ot (M-KIAD 66).

cıyırcak: ince parlak yapraklı, dokundukça cıyışdayan, yenilen bir tür ot (MAS 71).

gelinçek: kırmızı zambak (MİAS 144).

guluncak: çayırlarda biten yaprakları parçalı olan ve yemeği yapılan bir bitki (DS 2193).

oklucak: genel olarak "kömeç" olarak adlandırılan yenilebilir otların içinde yer alan bir tür ot (HA 451).

soğucak: semizotu (DS 3665).

pamucak: sarı renkli, iri taneli bir çeşit buğday (DS 3389).

sütlücek: sütü çıkan bitkiler (OİYA 355).

yağlıcak: kırda yetişen, çiğ yenilen bir bitki (DS 4122).

yumurcak: anasona benzeyen bir çeşit bitki (DS 4825).

1.23.5. Yer adları türetir.

ayakcak: hela (DS 399).

doncak: çamaşırlık (DS 1561).

ıscak/ ısıcak: hamam *[KBS: 419]* (DS 2489).

içmecağ: kaynak (DS 2565).

sūlcak: sulu ve bataklık yer (DRTA 345).

sulucak: oda içinde küçük banyo, gusülhane (DS 3692).

tombülcek: küçük tepe, tümsek (DS 3956).

yücek/ yüğcek: ovadaki küçük yükselti, hüyük *[DS: yüğ aa.; KBS: 1187, EDAL: 614]* (DS 4325).

dolcak: aşınarak kuyulaşmış satıh, kuytu yer, köşe *[DS: dul "siper; gizli, kuytu yer, kenar, saklanılacak yer" 1596]* (GRS 70).

bolmacag: ahşap evlerde ahır ile odalar arasındaki boşluk (YTHA 860).

1.23.6. Organ adları türetir.

balıcak: kolun üst kısmında şişkince duran kas kitlesi, pazı (DS 504).

iplicek: uyluk kemiğini kalçaya bağlayan kas; iki kemiği birbirine tutturan kas; hayvanların oynak yerlerindeki kemiklerin içindeki ilik (DS 2545).

kaşıcak: mide (DS 2679).

dilcek: küçük dil; bademcik (DS 1492).

ağırşak/ ağşak: memenin uç kısmı (DS 92).

1.23.7. Oyun adları türetir.

hüplemecek: küçük çakıl taşı ya da fındıkla oynanan bir çocuk oyunu (DS 2451).

kemicek: aşık oyunu *[< kemik +cek]* (DS 2738).

sinmecek: saklambaç oyunu (DS 3640).

1.23.8. Alışkanlık, düşkünlük ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.

hısımcak: akrabalarını çok seven kimse (DS 2375).

kibircek: kibirine yediremeyen, gururlu (MAS 261).

kömcek: sevimli *[KBS: < köngül + cek 552]* (DS 2956).

küşümcek: küşüm eden, küşümlenen (AA 473).

oğulşak: yavrusu yokken süt veren hayvan (DS 4609).

dilcek: dilsiz; geveze (DS 1492).

uykucak: uykuyu çok seven, çok uyuyan (KA 590).

yalıncak: çıplak; yoksul (DS 4145).

ġaygıcaḫ: her şeyi kendine dert edinen, hassas (D-KMİA 383).

gökçek: güzel insan; yiğit, cesur; taze körpe *[< görk +cek (Kaçalin, 2006: 161)]* (DS 2136).

hincek: kötülük düşünen (DS 2385).

kaygıcak: olur olmaz şeyleri tasa yapacak kadar aşırı duyarlı (KA 380).

yonçak: yan, eğri (HPES 600).

yalbırcak: çıplak, yarı çıplak, don gömlek *[DS: yalbır aa.]* (DS 4142).

süksüncek: öne eğik duran, kambur *[DS: süksün "eğri boyunlu; ense"]* (DS 3707).

tezcek: ivecen *[AİYA: "hemen tepki gösteren" 808]* (DS 3905).

yağmurcaḫ: yağmurlu, yağışlı (DS 4124).

yaŋġıcak: cana yakın, yakınlarına düşkün olan (MAS 382).

yeğnicek/ yeynicek/ yenilcek: hafif (DS 4226).

yumucak: ufak, açıkken aralıkmış gibi duran (göz için) *[KBS: 1176]* (DS 4316).

1.23.9. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

oğurcaḫ: hırsızlık (AKD 395).

aydıncak: aydınlık (DS 412).

bulgurçak: küçük dolu tanesi (DS 788).

bozcak: ısınılmak üzere yakılmış ateş *[EYA: bozcaḫ aa. 411]* (TYA 41).

dölcek/ dölecek: kuzunun doğduğunu müjdeleyen çobana sahibinin verdiği bahşiş (DS 1576).

düğülcek/ dügürcek/ düğücük: kışın soğuk havalarda yağan sert ve yuvarlak kar tanecikleri (DS 1624).

ġırcag: kır, dağ işleri (D-BİA 678).

kincek: kin, öfke, kızgınlık (DS 2869).

kovçak: delik, kovuk, çukur (DS 2939).

köceg: soy *[UA: kömcek "kök", kök kömcek "soy sop" 118]* (EYSV 136).

kömçek: ot kökü *[EYSV: "köklerdeki emici kıllar" 137]* (DS 2956).

doncak: kışın suların ve yerlerin donmuş hali (DS 1559).

datlıcak: kıtlık *[AA: "yiyeceklerin az ve pahalı olduğu zaman" 193]* (DS 1378).

dişcek: koyun, keçi vb. hayvanların yeni doğmuş dişi yavruları (DS 1520).

duluḫcak: şakaktan sarkan saçlar (KYAS 79).

göcek: bir karış boyunda büyümüş ekin; taze meyve; yeni dikilmiş bağ; ağaçların dibinden çıkan sürgün [< *gök + cek (TDES: 158, TTL-II: 166)]* (DS 2119).

karacak: ağacın kurumaya başlamış dalları (DS 2639).

tomçak/ tomşak: gonca *[KBS: 909]* (DS 3956).

1.23.10. Küçültme, benzerlik işlevi ile kullanılır.

arcak/ arıcak: temiz (DS 302).

azcak: azıcık (MAS 38).

encek: hayvan yavrusu; beş altı yaşına kadar olan çocuk (DS 1744).

ġarġıcak: ince kargı (MAS 163).

ılıcak: ılıkça (DS 2470).
dolucak: dolu (DS 1547).

1.23.11. Üzerinde sırf kökte belirtilen giysi olduğu halde veya olmadan anlamında zarflar türetir.
atletcek: sırf atlet ile (Y-DBİA 250).
çorapcak: çorapsız, çorapsız olarak *[GDIA: çorapcag "çorapla, çoraplı olarak" 241]* (AA 172).
doncak: donsuz, çıplak; üstünde yalnız iç donu olarak (DS 1559).
tercek: çıplak vaziyette, apaçık *[< ten + cek]* (AADS 240).
terlikcek: terliksiz olarak veya terliğinin üstüne bir şey giymemiş olarak, yalnız terliğiyle (AA 667).
entericeg: entari ile, sade entari giymiş olarak (GDIA 261).
etekcek: etek ile (D-KMİA 364).
fisdancak: sadece elbiseli, elbisenin üzerinden şalvar giyilmemiş olarak (MAS 151).
göynekcek: göynekli, üzerinde sadece fanilası olarak (MAS 202).
tumançah: donsuz, çıplak (DS 4774).

1.23.12. Çeşitli zarflar türetir.
akırancek: akranlarca, yaşıtlarca (D-DGBA).
arkadaşcak: arkadaşlar olarak *[AAT: argadaşcak "arkadaşça" 203]* (D-BİA 660).
bircek: birer birer *[BYA: bürcük bürcük aa. 23]* (DS 698).
dalıncah: arkasınca (DİAT 241).
evcek: tüm aile (DS 4499).
ġadıncak: kadınlarla birlikte, sadece kadınlarla (ZBKA 52).
hasçak: iyi, güzel (DS 2298).
hepcek: hep birlikte (DS 2341).
hėyetcek: heyetçek, toplu bir biçimde (Y-KSBİ 253).
ilcek: hep birlikte, hep beraber, el birliği ile (Y-KİYA 410).
isimcek: isim olarak (EMİYA 705).
orguncak: gizlice (AİYA 779).
peşicek: peşinden (AKD 395).
takımcak: takımıyla *[KA: "takım halinde" 553, Y-ABİA: dakımcak "takım şeklinde, hepsi bir" 297]* (DS 4374).

yüzcek: yüz yüze (DS 4335).

zoruncaḫ: zorla, güçlükle (MİA 425).

1.24. +CAlIk

(+calıg, +Calıġ, +Calıḫ, +cılıḫ, +cIlIk,+cülük, +çılık, +çeluḫ, +şalık)

+CA eki ile +lIk ekinin birleşmesinden oluşmuş bu ek daha çok araç, giyecek ve yiyecek adları yapar. Aynı göreve sahip iki ekin üst üste gelmesi +CA ekinin tahsis işlevinin zayıflamış olduğunu göstermektedir (Aksoy, 1945: 206, Korkmaz, 1959: 332-333, Yedekçioğlu, 1992: 40-41).

1.24.1. Alet, eşya adları türetir.

ağıçalık/ ağaçalık: köy kadınlarının iş yaparken giydikleri uçkurlu, geniş ağlı ve uzun paçalı don, şalvar (DS 88).

ayakçalık: sacayak; meyve toplamaya yarayan üç ayaklı merdiven (DS 401- 402).

ayakçılık: çorabın taban kısmı; dokuma tezgâhı pedalı (DS 402).

barmaḫcalıḫ: parmaklık (AOA 457).

barmakçalık: çıta, düzgün biçilmiş ince uzun tahta (DS 534).

buruncalık: burunsalık (DS 803).

çevrecilik: genç erkeklerin kullandığı büyük mendil, çevre (DS 1154).

gatarcalıġ: bir deveyi diğer deveye bağlayan ip (ADÜM-I 172).

golcalıḫ: kola takılan kolluk (ADÜM-I 175).

göüscelik: göğse takılan süs eşyası (Y-BTKA 168).

ilmekçelik: çengelli iğne (DS 2533).

kapçalık: raf, sergen (DS 2631).

kapıcalık: soğuğa engel olmak için oda kapısının dışına yapılan ve dışarıya açılan yarısı camlı ikinci kapı (DS 2633).

kapucalık: camlı dolap, vitrin (DS 2636).

korkunççalık: köprü kenarlarına yapılan parmaklık *[MAS: ġorkuncalık "korkuluk, parmaklık" 194]* (DS 2926).

körgecelik: gölge yapsın diye kullanılan şey *[DS: körge "gölge" 2965]* (AA 464).

kurtçalık: çoban köpeğinin boynuna takılan mahmuzlu demir halka (DS 4572).

oğurcalık: çocuk yemek önlüğü *[DS: uğurcalık aa. 4030]* (DS 4610).

öncülük: iş önlüğü; peştamal; eteklik (DS 3334).

üstecelik: giysi (DS 4075).

1.24.2. Bir işe, hizmete karşılık olarak verilen şey, nesne ve birşeye mahsus olan, onun için yapılan şey anlamında isimler türetir.

ağacalık: bir iş yapana ücretinden başka verilen şey, para; gelinin erkek kardeşine yapılan elbise *[DS: ağcalık "sevinmelik, bahşiş" 4407]* (DS 79).

allahcalıg: sadaka (Y-HAİ 34).

armançalıh: harman zamanı harmanlardan toplanan sadaka (DS 2292).

bayramçalık/ bayramcılık/ bayramşalık: bayram elbisesi (DS 584).

çobancalık: çoban hakkı, çoban bahşişi; sürüden herhangi bir koyun satıldığında alıcı tarafından çobana verilen başlık; ağıl yakınında çobanların oturması için yapılmış ev (DS 1253).

dogunçalıh: doğumu yaptıran köy ebelerine verilen hediye; davar, sığır yavruladığı zaman çobana verilen bahşiş *[GKA: doğumcalıḫ "ebeye verilen hediye" 467]* (DS 1535).

düğüncelik: düğün yapanlara komşular tarafından yapılan düğün yardımı (DS 1625).

emmicelik: bir kız evlenirken güveyin babası tarafından kızın amcalarına verilen para ya da herhangi bir eşya (DS 1741).

ergencelik: dul bir kadının genç bir erkekle evlendiği zaman kocasına verdiği armağan, tazminat (DS 1768).

gapıcalıh: gelin evden çıkarken verilen bahşiş, para (DS 1916).

görümcelik: ilk görülen bir şeye yapılan tören ya da karşılığında verilen armağan *[M-ŞDK-I: görmeçeluḫ "ev yapan veya alan kişiye götürülen hediye" 74]* (DS 2163).

kırmacalık: öğütme ücreti (DS 2833).

püşmancalıḫ: söz verip de pişman olduktan sonra ödenmesi gereken para ya da başka bir şey (GKA 564).

satımcalık: mal alım satımında aracıya verilen pay, komisyon (NF 149).

şirincelik: nişan için yapılan şerbet töreni *[GİAT: "nişanlısının kıza gönderdiği şeker ve çerez" 307, SD: "şerbet" 153]* (DS 3784).

şükrancalık: gelin, güvey evine giderken güveyin pencereden gelinin başına saçtığı para ve çerez (DS 3794).

cūmacelik: perşembe gününe mahsus yapılan yardım (M-AkA-III 15).

kurtumcalık: sıkıntıdan kurtulan insanın gönül borcunu ödemek için yaptığı şey *[< kurtulmacalık (Aksoy, 1945: 207)]* (DS 3011).

ebecelik: doğumda ebeye verilen armağan ya da bahşiş (DS 1652).

sapancalıh: gelini babası evinden götürürken verilen para, bahşiş *[AİYA: sapançalığ aa. 792]* (MİA 416).

1.24.3. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

adamcalıḫ: hayvanların insana alışması (Y-AEİA 314).

ayrımcalık: ayrımcılık (Y-KİYA 393).

bayramcalık: mide ekşimesi (DS 584).

bozancalık/ bozancılık: kavga *[SİYA: bozmancalık "iş bozanlık" 572]* (DS 749).

doncalık: don tutması, çok soğuk (Y-BYA 156).

düşgüncelik: hastalanmak, bakıma muhtaç hale gelmek (Y-NİKA 157).

ergençelik: evlenmemiş kız ya da erkeğin yüzünde ve boynunda çıkan sivilceler (DS 1768).

ġormezçelik: görmemezlik (Y-BİA 320).

kaypançalık: sulu, cıvık çamurlu yer (DS 2706).

nubarçalıḫ: mevsimin başında ilk yetişen, turfanda *[DS: nubar aa. 3256]* (D-VGHA 105).

pişmancalık: pişmanlık *[D-KMİA: püşmancalıḫ aa. 487]* (AA 558).

sapancalıḫ: dengesizlik, yaramazlık *[DS: sapan "anlayış; denge" 3539]* (Y-ADDA 168).

üstçelik: dörde bölünen bir gövde davar etinin but tarafıyla birlikte olan kısmı (KA 594).

yarımcalık/ yarımcılık: ortaklık (Y-BYA 243).

tatlıcalık: helva; lokum (DS 4742).

umarcalık: menfaat (MKS 148).

1.24.4. Zarf türetir.

çoğuncalık/ çokçalık: çok kez (DS 1257).

eyicelik: güzelce, iyice, çok iyi (MAS 147).

duşçalık: pek (DS 1609).

yüzcelik: yaranmak amacı ile, riyakarlık (EYDS 255).

üsdecelik: üstüne üstlük *[UMA: üsteçelik "üstelik" 270, DS: üstencelik "üstelik, fazladan" 4075]* (Y-EASV 218).

1.25. +CAn

(+cAm, +çam, +şAn)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen ek diğer Türk lehçelerinin çoğunda mevcuttur. Kuvvetli bir eğilimi, bir özelliği veya kabiliyeti ifade eden sıfatlar türetir: *işçen 'çalışkan, gayretli', izçen 'iz süren', oyçan 'düşünceli', sözçen 'geveze', boyçan 'uzun boylu', öyçan 'evine bağlı, evini seven', akuvçan 'akışkan, akıcı', hövesceŋ 'hevesli', ārcaŋ 'namuslu'* (Räsänen, 1957: 93, Clauson, 2007: 194, Çeneli, 1997: 1, Biray, 1999: 79, Koraş, 1998: 50, Kasapoğlu Çengel, 2005: 108, Alkaya, 2008a: 212).

Ramstedt eki, Korece çjan (usta) kelimesine bağlamış (Räsänen, 1957: 93), Choi ise Tunguzca +cen, Korece +çang küçültme ekleri ile karşılaştırmıştır (2010: 227). Korkmaz'a göre bu ek, +CA eki ile +n vasıta hali kaynaşmasından yahut Moğolcada da bulunan isimden fiil yapan +çA- eki ile -n isim yapım ekinin birleşmesinden oluşmuş olabilir. Yazar iki ek arasında bir karışmayı da ihtimal dâhilinde görmüştür (1959: 337-340).

1.25.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

alavçan: sert mizaçlı (DS 202).

delecen: patlak, acayip bakışlı göz *[krş. DS: delecem "korkunç, sevimsiz, anormal"]* (DS 1409).

dilcan: geveze (DS 1492).

ġabacan: tombul (DRTA 125).

gılcan: ince yapılı (DS 2039).

gökcen: güzel insan (DS 2136).

gökçen: mavi gözlü; sarışın *[DS: gövşen "maviye çalan renk" 2170]* (DS 2138).

kekecen: kekeme, peltek (DS 2722).

kofulcan: aralık, açık (DS 2900).

tırcan: zayıf, kansız, cansız, sıska *[DS: tırgın/ tırık/ tırıl aa.]* (DS 3919).

toraşan: toy, deneyimsiz *[DS: "dokuz, on, on iki yaşlarında çocuk" 3968, tor "toy" 3966]* (DS 4769).

kılçan: seyrek saçlı (DS 2794).

1.25.2. Alet, eşya adları türetir.

ayahcan: merdiven *[M-DADK: ayakcan aa. 15]* (SİYA 561).

kılçan/ kılçam: keçi kılından yapılmış keçe, çul *[DS: kılcar "kıldan yapılmış kepenek" , kılcan "at kılından yapılan kuş tuzağı", kılçar/ kılıcan "keçi kılından, dokuma kumaştan yapılmış don, şalvar; kıldan yapılmış kumaş" 2974, kırçan "kıldan yapılan iplik" 2818, D-DGBA: kılçır "kıldan dokunan pantolon çeşidi" 475)* (DS 2794).

yaymaçan: yayvan, geniş ağızlı kap kacak (Y-BYA 244).

1.25.3. Bitki adları türetir (krş. +GAn).

arapcan: su kenarında yetişen dikenli, ince, uzun bir tür bitki (DS 299).

darıcan: sulak yerlerde biten, ayrık gibi çabuk üreyen bir çeşit ot *[DS: daracan "kuş yemine, darıya benzeyen, sulak yerlerde yetişen yabani bir ot" 1365]* (DS 1371).

karaçan: bağ kenarlarına çit olarak dikilen, koyu kırmızı nohut büyüklüğünde meyveleri olan dikenli bir ağaç *[ÇKTA: karacan "demirciğe benzeyen bir orman ağacı" 53]* (DS 2640).

kekilcen: teke sakalı da denilen, çiğ yenen bir kır bitkisi (DS 2722).

otcam: çörekotu (DS 4616).

sütlücen: bir çeşit ilkbahar bitkisi (DS 3727).

tekercen: yenilebilir bir çeşit yabanıl ot (DS 3863).

tekecen: tarlalarda biten bir çeşit ot (DS 3863).

1.25.4. Hayvan adları türetir.

darıcan: serçeden biraz büyük, boz renkli, boynu kırmızılı, kışın gitmeyen yerli kuş *[DS: darcan/ daracan/ darıcan/ darılcan "serçe" 1369]* (DS 1371).

kumcan: kumda yaşayan küçük kayabalığı (DS 2999).

kılçan: tavuklara dadanan bir hayvan, gelincik (DS 2794).

yircen: tehlike anında pis koku yayarak kendini koruyan bir *hayvan (< yiğir + cen; krş. DS: yercegöğce "kokarca" 4249]* (EYDS 252).

1.25.5. Çeşitli somut adlar türetir.

gılçan: içinde sert kıllar bulunan yapağı (DS 2039).

güpçen: küp biçiminde su mahzeni (DS 2232).

kılçan: kılçık; seyrek bitkili toprak; sert lifli yün (DS 2794).

kılçar: atın kuyruk ve yelesinden koparılan kıl (DS 2794).

koraçan: kömür ateşinde pişirilen et *[DS: goraçan aa. 2104]* (DS 2923).

1.26. +cAnA

(+cAnAm, +cenek, +canaḫ, +cAm, +cAmA, +cAmAk, +cAmAn, +cemez, +cemene, +cemenez, +cime, +mAcAnA, +çan, +çana, +çama)

+CA eki ile +nA (< ET +kIñA) küçültme ekinin birleşmesinden oluşmuş olan bu ek küçültme sıfatları ve aşırılık anlamı taşıyan tarz zarfları türetir (Korkmaz, 2003: 36, Korkmaz, 1959: 326, Alkaya, 2008b: 59, Tietze, 2002: 84).

Korkmaz'a göre +cAmAn eki, +CA eki ile +mAn eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (1959: 327).

ahacana: işte, orada, hemen şurada, bu (DS 121).
arıcaman: temiz (DS 312).
arıcana: temiz, tertemiz, saf, iyi (DS 312).
ayric'ene: ayrıca (RİA 310).
bolcana: çokça, genişçe *[DS: bolcaman aa.]* (DS 735).
böylecemen/ böylemecene: böylece, bu şekilde *[RİA: boylec'ene aa. 312]* (DS 773).
çokcana: çok kez *[M-EA: çokçana "çok miktarda" 146]* (DS 1257).
eyiceme/ eyicemen/ eycene: iyice, adamakıllı *[ErzA: eycemen aa. 118, OAAD: iyicemen aa. 248, AYA: iyicemek aa. 145, DS: iyicenem "çok iyi" 2574]* (DS 1821).
ġalıncana: kalına yakın (D-AİA 922).
goyamacana: sanki, güya (DS 2105).
güzelcemen/ güzelceme: güzelce *[KYA: gözelcene aa. 248, DÇÇY: güzelcenek "güzelce, uygun şekilde" 242]* (EİA 151).
indicene: hemencik, şimdicik (DS 2540).
ȫlecene: öylece *[M-ŞDK-II: elecene "öylece, olduğu gibi" 17, DS: öylemecene "bu biçimde, öyle" 3366]* (GİYA 665).
oncaman: o denli (çok olan şeyler için) (DS 3283).
sessüzceme: sessizce (EYA 128).
şöylemecene/ şölecemen: şu biçimde (DS 3792).
tepelemecene: tepe biçimi oluşturacak denli dolu (DS 3882).
ussulcana: usulcacık, yavaşça *[DS: uscanam "yavaşça, sessizce" 4044]* (M-ŞDK-I 79).
yapçan/ yapçana: çok yavaş (DS 4176).
yavaşcama: yavaşça *[KYAS: yavaşcana aa. 247]* (EYA 128).

1.27. +CI / +CU

(+ji, +şi, +şü)

Türkçenin en işlek eklerinden biridir. ‘Bir işi yapan kimse’ anlamında kelimeler türetir. Meslek ve uğraşı ile ilgili adlar, alışanlık sıfatları, bir görüşü, bir inanışı, bir düşünceyi benimseme bildiren sıfatlar yapar (Ergin 1993: 148, Banguoğlu, 2004: 162, Hatipoğlu, 1974: 53, Zülfikar, 1991: 66, Korkmaz, 2003: 41).

Ramstedt, ekin Korece çja (adam) kelimesinden gelmiş olabileceğini ileri sürmüştür (Çeneli, 1997: 8).

1.27.1. Bir işi yapanı, bir işle uğraşanı gösteren adlar türetir.

algıcı: tahsildar (DS 213).

alverci: tüccar (DS 235).

arkacı: hamal, koruyucu *[AADS: “pamuk tarlasında çapa yapan işçilerin arkasından giderek eksik kalan yerleri bildiren veya kendisi yapan işçi” 45]* (DS 325).

aşıcı/ aşlakçı: sağlık memuru *[DRTA: aşlamacı “aşı vuran” 19)* DS 353).

atımcı: hallaç (DS 368).

ayakçı: ayakta çalışan işçi, garson; seyyar satıcı, çerçi (DS 402).

baççı: tahsildar, vergici (DS 458).

bahtçı: falcı (DİAS 41).

bakımcı: orman bakım memuru (DS 492).

bancı: müezzin (DS 517).

başçı: başkan, amale başı (DS 556).

belci: bel ile yapılan işlerde çalışan işçi (DS 607).

beşşikçi: çocuk bakıcısı (MKS 32).

bezekçi: gelin süsleyen kadın (DS 650).

biçimci: terzi (TİYA 448).

bitici/ bitikci: yazman (DS 710).

borucu: çalgıcı, mızıkacı (Y-ÇçYA 145).

buyrumcu: davet eden, karşılayan (DS 808).

çapacı: mezar kazıcı (UİA 373).

çapkıcı: akıncı (DS 1076).

çarḫacı: bir tür savaşçı *[KYAS: çarhalan- "düşmanı çevirmek için askeri hareket, manevra" 54; TTT çarḫacı/ çarkacı "öncü asker" (YTS: 51); TTL: 477]* (D-GBA 261).

çekimci: kameraman (D-KİA 619).

dehci: hafiye (DS 1404).

dilekçi: kız istemeye giden kimse (DS 1492).

doğrultmacı: kaporta tamircisi (HKTS 79).

dökmeci: sergici, işportacı (DS 1573).

emci: eczacı; doktor, operatör, ebe (DS 1731).

enci/ enekçi: hayvanları eneleyen, iğdiş eden adam (DS 1744).

gezekçi: sığır çobanı (DS 2021).

gizci: casus (DS 2086).

ġolcu: orman bekçisi (EYA 417).

golçı: kaleci (futbol oyununda) (KrTS 161).

ġuyrukcu: tarlada çalışan işçilerin arka ucunda durup işçileri denetleyen kişi (MAS 209).

günaaççılar: günahçı melekler *[Y-BYA: günāçı "zebani" 171]* (DTAS 127).

hamleci: kayık ve sandalda kürek çeken (DS 2268).

ırıkçı: ağrıları nefesle ya da büyü ile iyileştirdiğine inanılan kimse, büyücü (DS 2485).

ipci: tarlaların alanınını ölçen, kadastro memuru (DS 2545).

kasacı: vezneci (DRTA 229).

kazmacı: çapa işçisi (AADS 154).

kılıkçı: fotoğrafçı *[DS: kılık "resim, fotoğraf" 2798]* (DS 2798).

kırkımcı: kumaş tüccarı (DS 2829).

konakçı: konuğa yer hazırlayan kimse *[DS: "otelci" 4564]* (DS 2915).

koyunci: çoban (HPES 557).

kökçü: işçi, ırgat; evlerde ağır işlerde çalıştırılan işçi (DS 2951).

kömekçi: yardımcı (DS 2957).

kütükçü: kereste tüccarı (DS 3055).

malcı: büyükbaş hayvan yetiştiren kimse (D-AİA 1097).

nahırcı: çoban (DS 3232).

noktacı: tek başına nöbet bekleyen nöbetçi (HKTS 224, KbrA 332).

olçumcu: halk hekimi *[DS: orçumcu "bilinmeyen geçmişten ya da olacaktan haber veren" 3287]* (MAS 289).

ölçekci: tahıl vergisi tahsil eden tahsildar (D-BİA 694).

pulcu: maden ocağından çıkan arabaları sayan işçi (DS 3484).

sağıcı: parayla tutulan ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlayan kadın (DS 3513).

savcı: sözcü, mektupçu *[ET sab "söz, haber", sabçı "haberci" (OTG: 251)]* (DS 3553).

savrumcu: ekini samandan ayırmak için savuran kişilere verilen ad (Y-ŞbYA 156).

sayımcı: nüfus ya da hayvan sayımı yapan memur (DS 3559).

sergici: pazarcı, çerçi (OİYA 354).

sezekçi: gözetleyici (DS 3559).

şekilci: fotoğrafçı, ressam *[DS: şikilci "ressam" 3776]* (DİAT 278).

tamgacı: yazman, kâtip (DS 3817).

tarancı: çiftçi *[KBS: tarı- "ekin ekmek" + -n + cı 860]* (DS 3832).

taslakçı: model yapan kimse (DS 3837).

tėlçi: telgraf memuru (KrTS 333).

teyāreci: pilot (DRTA 368).

toyçu: davulcu, çalgıcı (DS 4771).

uncu: değirmenci (DS 4039).

ümeci: yardımcı *[Tat., Başk. öme "el birliği ile yapılan iş, imece" (Tekin, 2013: 44); TDES: 189]* (DS 4065).

yakıcı: cerrah (DS 4128).

yapıcı: mimar *[AAS: "inşaatçı" 324]* (HKTS 312).

yasakçı: bekçi, korucu, nöbetçi (DS 4190).

yaygıcı/ yayımcı: bohçacı, gezici kumaş satıcısı (DS 4209).

yazımcı: yazıcı, katip (D-KİA 917).

yemekçi: aşçı *[D-KİA: yemegci aa. 919]* (KYAS 249).

yırtımcı: manifaturacı (DS 4274).

yomcu: yorumlayıcı (MAS 395).

yonġacı: ağaç yonarak biçim veren usta (TYA 260).

yozcu: koyun tecimeni *[DS: yosçu "büyükbaş hayvan çobanı" 4299]* (DS 4303).

yunakçı: çamaşırcı, çamaşır yıkayan (DS 4319).

yükçü: çerçi (DS 4328).

zencirci: gardiyan (DS 4360).

1.27.2. Huy, alışkanlık, nitelik gösteren sıfatlar türetir.

açıkçı: beleşçi, bedavadan geçinen (DS 59).

ahçı: ah çeken kimse (DS 127).

akılcı: akılveren (DS 151).

amancı: kusur bulan, kusurları açıklayan (DS 236).

ankaracı: sadece maaşını düşünen kişi (M-DADK 13).

artıkcı: fazla olanı giyen, yiyen, artan öteberinden yararlanan (DS 334).

bahacı: fazla fiyata satan (M-KAD 50).

banakçı/ banışcı: dilenci tabiatlı, pisboğaz (DS 516).

benbenci/ benlikçi/ bennikçi: kendini beğenmiş, kendini öven, gururlu, kibirli, şımarık *[DRTA: benci aa. 37]* (DS 625).

boğazcı: hazır yiyici (DS 725).

buçukçu: pinti *[HKTS: "çıkarcı, otlakçı" 42]* (DS 777).

çapcı: dolandırıcı (DS 1074).

dalcı: zeytin vb. ağaçların dallarına uzanıp yemeye alışmış büyükbaş hayvan (AAS 133).

dancı: ayıp arayıcı, ayıplayıcı (DS 1357).

düzmeci: yalancı (DS 1646).

elci: insana alışkın hayvan (DS 1705).

elekçi: dilenci; zevksiz, tabiatsız *[TYA: "çok gezen kadın" 87]* (DS 1709).

fenci: dalevereci, hilekâr (ErzA 118).

gaynahçı: söylentilerin doğrusunu ortaya çıkaran kimse (DS 1948).

geçgüncü: elinde bulunanı bol harcayan (DS 1962).

gözci: nazarcı (HPES 535).

günücü: kıskanç (DS 2231).

hārpçı: cengaver (DRTA 197).

hayırcı: hayır toplayan, dilenen (UİA 381).

huhcu : katı din anlayışında olan kişiler (Y-KBMİ 372).

icatcı: kendi kendine bahane uydurup çıkar elde eden, yalancı, düzenbaz (D-KMİA 437).

kanatçı: sürüye girmeyen koyun ve keçi (DS 2618).

karacı: iftiracı, kara süren (DS 2639).

kesikçi: kısa ve öz konuşarak tartışmaya son veren (DS 2764).

kurtçu: kurtboğan, atılgan köpek (DS 3010).

kutuci: eline geçen kıymetli şeyleri saklayan, biriktiren kişi (GRS 124).

kuzguncu: hoşa gitmeyen bilgileri duyuran kimse (DS 3021).

lüpcü/ lopçu/ löpçü/ löplöpçü: hazır yiyici, beleşçi; rüşvet alan kimse (DS 3095).
maalümedci: ukela, bilmiş, havalı, malumat satan (GDIA 315).
mābetçi: muhabbetçi, hoşsohbet (DRTA 264).
nemelazımcı: ilgilenmesi gereken şeylerle ilgilenmekten kaçınan (HKTS 224).
noktacı: sürekli kusur bulan (MAS 287).
obacı: evde oturmayıp sık sık gezen kimse (DS 3259).
öykenmeci: taklitçi (D-BİA 695).
sındımcı: arabayı çekmeyen at (DS 3610).
sikimeci: ne olursa olsun umursamaz olan, aldırmayan (kimse) (HKTS 265).
tuyumcu: gelişigüzel konuşan, düşünmeden söyleyen (DS 4003).
ufakçı: her şeyin özellikle de paranın en ince hesabını yapan kişi (M-ÇADK 159).
yektenci: kavgada aniden vuran kişi (EYSV 225).
yıldamcı: her yıl doğuran (DS 4267).
yiyimci: dolandırıcı (DS 4284).
yordamcı: gösterişçi, başkalarıyla yarışmaya düşkün (DS 4297).
bellekçi: akıllı, çabuk öğrenen (DS 621).

1.27.3. Sevgi, düşkünlük bildiren sıfatlar türetir.
ablacı: ablasını çok seven (DS 23).
anacı: annesini çok seven (DS 244).
bacıcı: kızkardeşine düşkün, onu koruyan erkek çocuk (DS 457).
hısımcı: akrabalara düşkün olan (DTAS 133).
karıcı: çapkın erkek (DS 4535).
kocacı: erkeğini çok seven kadın (DS 4562).
komşucu: konuksever (Y-BYA 189).
misaafiici: misafire sevinen kişi (DTAS 187).
cavırcı: işgal kuvvetlerine yardım edenlere verilen ad (D-BİA 666, UİA 372).
ḫumarcı: kumarbaz (HBA 148).
ibadetçi: ibadetlerine sıkı sıkıya bağlı, hakkını vererek ibadet yapan kişi (GRS 96).
evci: evinden, ailesinden ayrılmayan erkek *[D-DGBA: "evcil, uysal" 469]* (DS 4499).
allahçı: dindar (DRTA 10).

1.27.4. Hayvan adları türetir.
bardakçı: ağaçlarda, taş kovuklarında bardak şeklinde yuva yapan bir kuş (DS 529).

bürükcü: ormanlarda bulunan bir çeşit kuş *[DS: bürük "orman"]* (DS 828).

çamırcı: balıkçıl (DS 1065).

çömlekçi: sarp kayalarda çamur ile çömlek şeklinde yuva yapan bir çeşit kuş (DS 1287).

ıslıkcı: bir çeşit yabani ördek (DS 2492).

kaşıkçı: kurbağa yavrusu (DS 2679).

muştucu: girdiği evlere sevindirici haber getirdiğine inanılan, kelebeğe benzer kahverengi bir böcek (DS 3224).

sümükcü: bir kuş türü (DİAS 271).

yılancı: çaylarda bulunan ince, küçük bir balık (DS 4264).

kuşçu: küçük gövdeli bir çeşit av köpeği (DS 3015).

1.27.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

kömürcü: koyu renkli bulut (DS 2957).

sılacı: yabancı yerden memleketine dönen kimse (DS 3607).

ẖepisçi: mahpus, cezaevinde yatan suçlu (KrTS 186).

borşcu: alacaklı (Y-DlmA 159).

göreci: düğünün ertesi günü (DS 2158).

yugacı: loğ taşını yürütmek için kullanılan demir ağaç *[KBS: 1170]* (DS 4312).

gonahcı: konaklanan, misafir kalınan yer (DS 2100).

yalancı: kaburga dolması; asma yaprağıyla yapılan zeytinyağlı dolma (DS 4138).

1.27.6. Bazı kelimelerde ek işlevsizdir.

bağmançı: bağ bekçisi (DS 484).

azġıncı: azgınlık yapan (Y-DA 357).

bahçıvancı: bahçıvan (DS 490).

çalağancı: doğan kuşu (DS 1048).

çaşıtçı: gözetleyici (AAS 118).

çengici: düğünlerde para karşılığı müzik eşliğinde oynayan kadın (M-NDK 40).

göçebecī: göçebe (Y-MMK 420).

cazıcı: büyücü (Y-İİA 294).

1.28. +CIk / +CUk

(+cIg, +cıġ, +cıḫ, +ciyh, +cuġ, +cuḫ, +cüg, +cüyh, +jik)

İsimlere ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan, aynı zamanda alet, hastalık, bitki, hayvan, yer adları türeten işlek bir ektir (Ergin, 1991: 155, Banguoğlu, 2004: 164, Hatipoğlu, 1974: 39, Zülfikar, 1991: 68, Korkmaz, 2003: 43).

Ekin, Küçültme ekleri +ç ve +k'nin birleşip kalıplaşmasından oluştuğu görüşü yaygındır (Räsänen, 1957: 93, Öner, 1998: 44, Karaağaç, 2009b: 240). Ganiyev'e göre ise ek 'küçücük, ufacık' anlamındaki 'çak' sözüne dayanmaktadır (2013: 67).

Hatay ağzında kişi adlarının sonuna gelerek samimilik ifadesi verir. Ek, hitap sözcüklerinde değil üçüncü kişilerden söz edilirken kullanılır: *Hasancık, Alicik, Fatmacık…* (Nakip, 2004: 70). Mersin ağzında ise büyüklere hitap ederken ya da büyüklerden söz ederken, saygı ifadesi vermek için bu ek kullanılmaktadır: *ağacık "saygıdeğer ağabey"* (Tor, 2004: 19).

1.28.1. Alet, eşya adları türetir.

arḫacık: giyilen bir elbise nevi (GİAT 263).

bakırcık: küçük bakraç (DS 493).

aygırcık: araba yastığının oturduğu ağaç tabla (DS 414).

bağacık: çorap bağı, ip; bağ, bahçe kapılarına yapılan tahta kilit (DS 473).

bağcık: arabalarda okun arabaya takılan yeri (DS 475).

baltacık: değirmen taşının ortasında bulunan ve onu döndüren haç şeklindeki demir; hacamat neşteri (DS 511).

burġucuk: burmalı altın bilezik (D-DGBA 465).

dilçik: kuş, fare vb. hayvanları yakalamak için kullanılan kapanların emniyet düzeni (DS 1492).

elcik: masa çekmecelerine takılan kulp; eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç (DS 1705).

iğcik: yün eğrilen iğin altına konan tabla (DS 2509).

kurbağacık: araba okunu hamuta bağlayan çengel; değirmenlerde üst taşın oturduğu mili çeviren kurbağa biçiminde demir parçası (DS 3005).

parmakçık: kafes (DS 4636).

tavacık: değirmen çarkının dönmesini sağlayan dolabın tahtasına çakılan demir parçası (DS 3845).

yancık: köylü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler; kadınların, yün eğirirken sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası; çobanların azık torbası; kese, cüzdan *[DS: yancuk "kese, çanta, cüzdan", OAAD: yancıḫ "cep" 262; OT yançuk "para kesesi" (DLTD: 740)*[40]*, TTT yancık "kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta" (YTS: 233); EDPT: 945]* (DS 4162).

yatırcık: ocak demiri *[KBS: 1089]* (DS 4201).

arabacık: el arabası, oyuncak araba (Y-BYA 127).

babacık: araba teknesini korumak için teknenin iki tarafına konulan çift ağaç, dayama (DS 448).

dabancık: ayakkabı (DS 1314).

kapçık: boş mermi; deri torba (DS 2632).

küpecik: küçük küp, çömlek, kazan; küçük testi (DS 3040).

sucuk: sürahi; ağacın yeşil dalından yapılan, su fışkırtmaya yarayan bir araç (DS 3687).

süpürgecik: unlukta unları bir araya toplamaya yarayan küçük süpürge (TYA 214).

aldanmacık: aldatıcı oyuncak (DRTA 9).

beyazcık: ipek böceğinden elde edilen ipek (HKTS 30).

1.28.2. Bitki adları türetir.

ağıcık/ ağılcık: zakkum (DS 80).

altıncık: latin çiçeği (DS 231).

arpacık: tohumluk buğday, tohumluk soğan, taze ufak hıyar (DS 330).

baharcık: kalın gövdeli, yaprakları bağ yaprağına benzer, morumsu çiçekli, saçaklı köklü bir bitki (MAS 39).

bardacık: uzun, kokulu, sarı veya mor renkte bir çeşit erik (DS 527).

bebekçik: gelinçiçeği (DS 590).

bekmezcik: tarlalarda yetişen bir çeşit ot (DS 604).

bübercik: süsbiberi gibi acı, dalları ve yaprakları maydanozun tohumlanmış biçimine benzer top top tohumları bulunan, hoş kokolu bir bitki (MAS 65).

damarcık: damar otu (DS 1350).

davarcuk: yenilebilen bir ot (D-AİA 828).

---

[40] Erdal, kelimenin küçültme eki ile kurulmadığı görüşündedir. Yazara göre burada yer adları üreten +çU / +çUk eki söz konusudur (OTWF: 106). EDAL'da ise kelimenin '*yan'* ile ilgili olmadığı belirtilmiştir: *(related to *jān 'side' by folk-etymology), *jĀmčik > *jāńčik "pocket, sash, bag"* (EDAL: 866).

davşancık: kolay yanabilen, kuş yumurtası gibi meyvesi olan hoş kokulu bir bitki (DS 1382).

demircik: dişbudak ağacı (DS 1417).

dikencik: ufak dikenleri olan, ardıca benzeyen bir ağaç (DS 1486).

düğmecik: ekinlerin içinde biten yaprakları oval biçiminde olan ve mavi renkli çiçek açan bir ot (DS 1621).

ekşimcik: kuzukulağı (DS 1699).

göğemcik: böğürtlen (DS 2128).

kulecik: kırda yetişen bir çeşit mantar (DS 2995).

iğcik: yaprakları söğüt yaprağına benzeyen, güzel kokulu çiçekleri olan bir çeşit ağaç (DS 2509).

karacık: buğday tarlalarında biten yuvarlak, kara tohumlu bir çeşit bitki (DS 4533).

karpuzcuk: düğün çiçeği (DS 2667).

kızılcık: kırmızı renkli, nohut iriliğinde tek çekirdekli, dikenli bir meyve, yaban elması (DS 2864).

nevbetçik: papatya (DS 3248).

otçik: turşusu yapılan bir ot (TYA 183).

pancarcık: yaban pancarı (DS 3390).

pürçük: taze soğan (DS 3495).

saatçık: tohumları kuyruklu bir bitki (HKTS 251).

sepetçik: sepet örmeye yarayan bir çeşit bitki ve çubuklar (DS 3584).

urgancık: yabani ot (DİAS 291).

yıldızçık: çiçek adı (Y-BYA 245).

yüksükcük: yüksükotu (DS 4328).

hatuncuk: süpürge yapılan bir çeşit ot (DS 2307).

1.28.3. Hayvan adları türetir.

ayşecik: uğurböceği (KbrA 265).

akkayacık: yuvasını kayalara yapan kanatları siyah tüylü küçük bir kuş (DS 155).

akşamcık kuşu: yarasa (DS 162).

alamançık: kanarya kuşu (DS 193).

pirecik: asmalara, tahıla dadanarak onları kurutan zararlı bir böcek (DS 3458).

bağarcık/ bağcık: kaplumbağa (DS 473).

balıkçık: balıkçıl (DS 504).

boynuzcuk: yumuşakçalardan, sırma kabuklu küçük bir hayvan (HKTS 41).

buğdaycık: serçe (DS 780).

darıcık: serçe (AAS 134).

elmacık: saka kuşu (DS 1725).

fatmacık: kırk kanatlılardan, kurtçukları yediği için faydalı sayılan bir böcek (DS 1839).

gelincik: bir çeşit kuş (DS 1979).

gugucuk/ gugukçuk/ guguşcuk: kumru; yusufçuk kuşu (DS 2189).

hanımcık: saka kuşu (DS 2274).

hatuncuḫ: sincap (AybA 140).

karıncacuk: ağustos böceği (DS 2663).

kepçecik: yumurtadan yeni çıkmış kurbağa yavrusu (DS 2744).

kokarcık: sincap; sansar (DS 2904).

kumacık: koyun ve kuzuya dadanan bir sinek (DS 2997).

mecik: oğlak (DS 3147).

muratçık: baykuş (DS 3129).

ormancık: serçe büyüklüğünde siyah ya da boz renkli, sürüyle gezen kuş (DS 3288).

sıçancık: kerkenez kuşu (DS 3600).

tavşancık: bir çeşit kuş (DS 3848).

tohumcuk: sarı gagalı kara karga (DS 3945).

üzümcük: sarı asma (arı kuşu) (DRTA 391).

yağmurcuk: mavi renkli yabani kuş (M-EDK-I 31).

yumacık: kirpi *[KBS: yumak + cık 1174]* (DS 4314).

tavacık: kurbağa yavrusu (DS 3845).

1.28.4. Organ adları türetir.

almacık: kalça kemiği (DS 226).

böğürcük: böbrek (DS 764).

dencik: kümes hayvanlarının kursağı *[DS: den "tavuk vb. verilen yem"]* (DS 1420).

dilcik: kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, bızır (DS 1458)

ipçik: boynun arkasındaki çukur (DS 2545).

mulucuk: oğlak midesinin bağırsak tarafındaki uç bölümü *[MAS: mulu aa.]* (MAS 283).

yapracık: kulak (DS 4179).

yüksükcük: aşık kemiği (DS 4328).

süleymancık: kertenkele; tavuk vb. hayvanların yüreği (DS 3708).

kapçık: göz kapağı (DS 2632).

1.28.5. Yemek adları türetir.

basmacık: şeftali ve armudun içine ceviz doldurularak kurutulmuşu *[AADS: "bir zeytin çeşidi" 54, EYSV: basmacuḫ "eşbabiye, kurutulmuş meyve" 15]* (DS 544).

çengelcik: pekmezle yapılan bir tür tatlı (HKTS 61).

ġıvırımcık: bir tür tatlı (MAS 186).

külcük: külde pişirilen yemek (DS 3027).

tıkılcuk: tulumba tatlısı (OİYA 356).

morcuk: kesilmiş sütün süzülüp tuzlanmışı (DS 3210).

şekercik: konuklara ikram edilmek üzere kağıda sarılmış şeker, konuk şekeri (HKTS 279).

1.28.6. Oyun adları türetir. Ek bu işleviyle çoğunlukla Balkan ağızlarında ve Balkan göçmenlerinin yoğun olarak bulunduğu yerlerde kullanılır.

aldırmacık: taş ile, para ile oynanan bir çocuk oyunu (DRTA 9).

çamırcık: çamurla oynanan çocuk oyunu (Y-BYA 145).

çelikçik: sopayla oynanan çocuk oyunu (Y-BYA 147).

çizgicik: çocuk oyunu (Y-BYA 149).

çomçacık: yağmur duasına çıkan çocukların oynadığı oyun (MAS 96).

çörçöpçük: erkek çocukların oynadıkları bilye oyunu (DRTA 79).

çukurcuk: bir çeşit çocuk oyunu (HKTS 66).

domuzcuk: bir tür oyun *[DRTA: domusçuk "birdirbir oyunu" 103]* (DS 1555).

ebecik: çocukların oynadığı bir çeşit oyun (DS 1652).

ġuyucuk: erkek çocukların bir çukura taş veya ceviz atarak oynadıkları bir oyun (DRTA 188).

koşturmacık: kovalamaca, çocuk oyunu (Y-BYA 190).

mendilcik: oyunculardan birinin arkasına mendil saklayarak oynanan çocuk oyunu (DRTA 275).

paracık: bir çocuk oyunu (DRTA 303).

sıçancık: bir erkek çocuk oyunu (DRTA 336).

topçik: çocukların oynadığı bir tür oyun (Y-KPTA 456).

topçuk: futbol (Y-BYA 233).

tüfekçik: çocuk oyunu (Y-BYA 234).

yumuşacık: kadınların, nitelikleri değişik nesneleri bir örtü altından, elden ele geçirerek oynadıkları, eğlenceli bir ev oyunu (DS 4318).

1.28.7. Hastalık adları türetir.

boğmacıġ: boğmaca hastalığı (D-DGBA 247).

damaḫcıḫ: bir çocuk hastalığı (Y-ÇçYA 148).

damlacık: inme, felç (DS 1383).

dilçik: av köpeklerinin dillerinde olan bir hastalık (DS 1492).

gelincik: verem; kalp hastalığı; yılancık hastalığı (DS 1979).

ḫıyarcıḫ: küçük çocukların kasıklarında beze şişmesi (D-KMİA 422).

horazcık: bir çeşit boğaz hastalığı *[TTL-II: 326]* (DS 2411).

karıncacık: vücutta çıkan, kaşıntı yapan kara kabarcıklar (DS 2663).

kınacık: tahıl bitkileri çiçekteyken yağmurun çok yağması nedeniyle, başakların arasında kalan damlaların oluşturduğu pas rengindeki hastalık (DS 2804).

kurbağacık/ kurbacık: sığırlarda dil ve nefes borusunun şişmesiyle beliren bir hastalık; küçük çocukların dil ve damaklarında olan kabarcıklar (DS 3005).

tatarcık: şiddetli karın ağrısı (DS 3842).

tavşancık: eşeklerde kulakların dikleşmesiyle beliren bir çeşit hastalık (DS 3848).

teknecuk: ineğin başı ve boğazının şişmesiyle tezahür eden ölümcül bir hastalık (GRS 170).

yılancık: kemik veremi; yüzde şişme biçiminde görülen bir hastalık (DS 4264).

akarcık: küçük sivilce (DS 139).

1.28.8. Yer adları türetir.

ağılcık: gece, kırda yatırılan koyun sürüsünü korumak için yapılan çitle çevrili küçük yer (GİYA 565).

alancık: küçük düzlük (DS 195).

arıncık: küçük göl (DS 321).

basdırmacık: çatının ağaç dallarıyla örtülmesi ile yapılan kulübe (D-BİA 662).

daracık: dar sokak; iki duvar arası *[Y-SYA: "çıkmaz sokak" 482]* (DS 1366).

evcik: keklik avlağı (DS 1781).

gözçük: duvarı oyarak yapılan küçük dolap (DS 2177).

hamamcık: küçük hamam, gusülhane (DS 2263).

kazancık: çukur, oyuk (DS 2710).

kırancık: dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır (DS 2815).

kovancık: köstebek, fare ve benzeri hayvanların yerde açtıkları tünel gibi oyuk (DS 2939).

örencik: yaylalarda hayvanların sulandığı su başı (DS 3346).

1.28.9. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

dilçik: kolay ve inandırıcı konuşan; çok konuşan *[KA: "konuşması tatlı, sevimli kız çocukları için kullanılır" 229, DS: dilcik/ dilicik "geveze"]* (DS 1492).

hıracık: cılız, çelimsiz, sıska *[DS: hıra aa.]* (DS 2367).

dölecik: uslu, terbiyeli, ağırbaşlı ; uyanık, dikkatli; uysal; eli işe yatkın (DS 1577).

dulcuk: yaşına göre bilgi ve duygusu fazla olan kız çocuğu *[DS: dulçuk "dedikoducu"]* (DS 1596).

ebecük: büyük insanlar gibi konuşan çocuk, iş bilir, akıllı (DS 1652).

elcik: sürüden ayrı olarak elde beslenen ve insana çok alışkın olan hayvan (DS 1705).

gökçecik: güzel insan (DS 2136).

keleşcecik/ keleşcik: güzel (MAS 252).

lüpcük: yerinden kıpırdayamayacak kadar şişman (DS 3096).

tomalacık: tombul, toparlak, tıknaz (DS 3953).

yılmancık: yürekli, yılmaz (DS 4272).

yumalacık: tombul, dolgun (DS 4315).

bencik: kendini beğenmiş, kendini öven, gururlu, kibirli, şımarık (DS 625).

buldumcuk: şirin (DS 787).

1.28.10. Küçültme, benzerlik, sevgi, saygı bildirme işlevi ile kullanılır.

ağacık: saygıdeğer ağabey *[DS:* "ağabey" 75, *EKBK: ağacuh "küçük ağa (lakap olarak kullanılır)" 27]* (MAS 19).

bicecik: bir tane, bir tanecik (DS 681).

buncacuğum: sevilen, küçük için kullanılır (DS 792).

oncacık: o denli az, azıcık (DS 3282).

oncuk: o zamirinin küçültme şekli (DTAS 197).

dorumcuk: deve yavrusu (DS 1566).

ẖatuncuẖ: yenge, hanımcığaz (STİAT 245).

kadıncık: görümce (DS 2590).
mincecik: küçük, minicik (DS 4597).
söbelecik: biraz oval (MAS 332).
ağcik: beyazımsı (EYSV 2).
akcacık: bembeyaz (DS 136).
alajik: çok renkli (DS 188).
anacık: kaynana (Y-BBA 109).
anacuḫ: annesine benzeyen, annesi gibi davranan (M-ŞDK-II 18).
babacık: kaynata (Y-BBA 110).
babacuḫ: babasına benzeyen, babası gibi davranan (M-ŞDK-II 19).
balacıh: yavrucuk (M-BDAY 427).
morçuk: mora çalan kırmızı (DS 3210).
nancacik: azıcık (DS 3239).
ekmekcik: küçük, beyaz ekmek (DS 1696).
kıdımcuk/ kımıcık: bir cismin en küçük parçası, molekül (DS 2786).
yukacık: incecik (MAS 398).
ġalinciḫ: kalınca (AybA 131).

1.28.11. Zarf türetir. Kelimelerin çoğunda bir genişletme eki olarak işlev üstlenir, anlam değişikliği meydana getirmez.
ahacık/ ahancık: işte orada, hemen şurada, bu (DS 121).
ancacuk: ancak (DS 254).
anılcacık: yavaşça (DS 269).
dahacık: işte, orada, şurada (DS 1327).
eptencik: kalıcı, tamamen (M-VADK 70).
hamacuh: hemen, şimdi (DS 2262).
helecik: hele şükür (M-DADK 29).
helecük: şimdilik (DS 2331).
iştecik: işte *[AADS: "işte, burada" 144]* (DS 2566).
usdacıg: usulca, sessizce (AADS 360).
yapcacık: çok yavaş (DS 4176).
bürcük bürcük: birer birer *[DS: bircek aa. 698]* (BYA 23).

1.28.12. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

balcık: ağaç balı, karan bitkisinden sızan tatlımsı sıvı (DS 501).

barmacık: kilim ve dokumalarda kullanılan bir motif (DS 534).

bulgurcuk: küçük taneler halinde yağan kar; küçük dolu tanesi (DS 788).

depecik: bir kilim motifinin adı (DS 1427).

doburcuk: iri taneli yağmur (DS 1534).

durucuk: sidik (DS 1607).

döğücük/ düğücük/ düğürcük: elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur *[TTL: 670, KBS: 311]* (DS 1622).

düğülcük: kışın soğuk havalarda yağan sert ve yuvarlak kar tanecikleri; küçük dolu (DS 1624).

düğüncük: hediye (DS 1625).

düğürcük: tomurcuk; düğüm; sivilce (DS 1625).

fısılcuk: gizli konuşulan şey, sır (DS 1858).

gebercik: ölü (DS 1956).

gumcug: ince kum, mil (AAS 196).

günücük: kıskançlık, haset (DS 2232).

hölicik: şişkinlik, kabarıklık, çıkıntı (DS 2430).

ığırcık: tan vakti; akşamüzeri olan alaca karanlık *[OT iŋir/ imir "alacakaranlık" (DLTD: 231, 233); EDPT: 162, EDAL: 587]* (DS 2458).

kapcık: mısır koçanının üzerindeki yeşil kabuk; böcek kabuğu (DS 2631).

kapicik: özellikle eski evlerde, evlerin avlusundan komşu eve geçmeyi sağlayan ve komşular arası güvenin göstergesi sayılan küçük kapı, kapıcık (Y-VKTA 243).

karacuk: yılsırtı/ mart dokuzu gününden başlayıp dokuz gün hava tahmini yaptıktan sonra geriye kalan üç gün *[GKA: ġarıcıḫ "kocakarı fırtınası" 501, DS: karıcığ "10 şubatta başlayan yedi gün süren soğuk" 2661]* (GİYA 639, TYA 140).

kelçük: meyve artığı, meyvenin yenmeyen çekirdekli kısmı (DS 2725).

kepçecik: yağmur duası (DS 2744).

nedircik: ne olduğu söylenmek istenmeyen şeye verilen ad (DS 3243).

sakarcık: deniz dalgası *[AİAD: "köpüklü dalga" 274]* (DS 3518).

sıcancık: evde kirli giysi yıkandığı için çok sıçan olacağına inanılan 13 mayıs günü (DS 4687).

tepecik: büyük sap yığını (DS 3881).

1.28.13. Ek, çocuk dilinde birkaç kelimede görülür.

agucuk: ağlayan küçük çocukları susturmak için söylenir (DS 76).

hapıcık: çocuk dilinde bir lokma, bir yudum (DS 2280).

özencik: küçük çocukların arkadaşlarını kıskandırmak amacıyla ellerindeki şeyi göstererek söyledikleri sözcük (DS 3371).

yemecik: çocukların oyun içinde birbirlerine verdikleri küçük şölen (DS 4241).

kakacık: çocuk dilinde pis veya kirli (DTAS 149).

ohcuk/ ohucuk: çocuklar arasında "oh olsun" anlamında kullanılır (DS 3272).

1.29. +CIl / +CUl

(+cIr)

Eklendiği ada bir şeye düşkünlük, alışkanlık, bağımlılık işlevleri katar, 'yiyen' ve 'seven' anlamı taşıyan kelimeler türetir. Ekin çoğunlukla kuş isimlerine eklendiği görülmektedir (Ergin, 1990: 166, Banguoğlu, 2004: 165, Hatipoğlu, 1974: 55-56, Zülfikar, 1991: 71, Korkmaz, 2003: 44, Deny, 1941: 331).

Renk adlarına yalnızca +çIl/ +çUl biçimiyle gelerek eklendiği ada 'benzerlik, yakınlık' anlamı katar (Korkmaz, 2003: 44-45, Ergin, 1990: 166). Banguoğlu'na göre renk adlarına gelen ek, anlatımı ve ön sesinin akıcılar önünde ünlüleşmesi ile +CIl ekinden ayrılır. Renk adlarına gelen bu ek 'çil (benekli)' kelimesinden yakın bir zamanda oluşmuş olabilir (2004: 166). Deny'e göre renk adlarında görülen -cıl bir ek değildir, 'kül rengi, benekli' anlamına gelir ve birleşik sıfat oluşturur (1941: 332). Elöve ve Hatipoğlu ise renk isimleri ile kullanılan +çIl ekini benzerlik ifade eden +sI ve +sIl ekine bağlamışlardır (Deny, 1941: 332, Hatipoğlu, 1974b: 332).

Ek, Türkçenin diğer lehçelerinde Türkiye Türkçesine nazaran daha canlıdır (Öner, 1998: 49, Biray, 1999: 56, Kasapoğlu Çengel, 2005: 110).

Ekin +CI ve +l eklerinin birleşmesinden oluştuğu görüşü yaygındır (Räsänen, 1957: 95, Hatipoğlu, 1974b: 332, Söyegow vd. 1999: 84). Güngördü ise ekin isimden fiil yapan +çI- ile fiilden isim yapan -l'nin birleşmesinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (2002a: 174).

1.29.1. Hayvan adları türetir. Bunların büyük bir çoğunluğu kuş adıdır.

arıcıl: arıkuşu (DS 314).

arpacıl: tahıl tarlalarında bulunan serçe büyüklüğünde bir tür kuş (DS 330).

bardakcıl: ağaçlarda, taş kovuklarında bardak şeklinde yuva yapan bir kuş (DS 529).

bokcul: sahilde yaşayan, serçe büyüklüğünde, yeşil, kırmızı, boz renkli kuş (MAS 55).

cincil: bir cins kuş (DS 976).

çalıcıl: çalı kuşu (DS 1054).

çamurçıl: balıkçıl (DS 1065).

çölmekçil: kayabaşlarında yaşayan kırmızı ve kahverengi tüylü, serçe büyüklüğünde bir çeşit kuş (DS 1283).

dikencir: serçe kuşuna benzeyen, sarı renkli, ufak bir çeşit kuş (DS 1486).

inekcil: kuyruksallayan kuşu (DS 2541).

kepçecil: kaşıkçıl kuşu (DS 2744).

sıçancıl: kerkenez kuşu (DS 3600).

sinekçil: boz ve yeşilimsi renkli, küçük bir çeşit kuş (DS 3639).

tarakçıl: başında tarak biçiminde tüyleri olan bir çeşit kuş (DS 3831).

urukçul: arıkuşu (DS 4041).

kaymakçıl: kertenkele (DS 2704).

sıcıl: kurbağa (DS 3600)?

balcıl: işçi arı (DS 501).

kırçıl: tavşan; ihtiyarlamış erkek domuz (DS 2819).

1.29.2. Düşkünlük, alışkanlık, istek, yetenek, nitelik vb. bildiren sıfatlar türetir.

alımcıl: anlayışlı, hassas, alıngan, onurlu (DS 218-219).

anacıl: annesini çok seven (DS 244).

babacıl: babasına düşkün çocuk *[DTAS: bubacı aa. 74]* (DS 448).

avcıl/ avcil: iyi av avlayan hayvan (DS 379).

evcil: evine düşkün adam (DS 1801).

eyicil: iyicik etmeyi seven (HKTS 92).

hastacıl: hastalıklı (DS 2300).

ḫoruzcul: horoza düşkün tavuk (AA 412).

kefcil: eğlenmeyi seven, yaşamayı bilen (DS 2718).

kemikçil: aşık oyununa tutkun çocuk (DS 4544).

namazcıl: sürekli namaz kılan (DS 3236).

kincil: intikamcı (DS 2873).

kurtçul: kurtboğan, atılgan köpek (DS 3010).

barcıl: meyve veren ağaç; verimli *[KrTS: bar tut- "meyve ağacı ürün vermek", bar ver- "meyve ağacı, meyve vermeye başlamak" 83]* (DS 4444).

bencil: ara bozan (DS 626).

boğazcıl: hazır yiyici *[DS: boğaççıl "obur, pisboğaz" 728]* (DS 725).

paracıl: parayı taparcasına seven (KA 483, D-KMİA 484).

sıçancıl: avcı kedi (DS 4687).

tahlacıl: havada takla atan güvercin (DS 3801).

tavıkcıl: tavuğa çok düşkün horoz (AA 657).

toprakçıl: toprağa bağlı, toprağa düşkün (AYA 146).

alımcıl: talip, müşteri, almaya istekli *[DS: alımcır aa.]* (DS 218).

virimcil: vermeye gönüllü *[DS: verimcil ol- "verme isteğinde olmak" 4803]* (DS 4106).

tütüncül: deve için tütüne düşkün (MAS 368).

sokumcul: obur (DS 4701).

yatakcıl: düşkün, sürekli yatmaya gereksinme duyan (DS 4199).

yatakçıl: cinsel ilişkiye düşkün (DS 4199).

yıldamcıl: her yıl doğuran (inek) (HKTS 316).

demeyhcil it: avcıların küçük inlere sokmak için yanlarında taşıdıkları küçük köpek, zağar *[DS: demek "yabanî hayvanların yattığı yer, in, yuva" 1416]* (DS 1416).

adamcıl: insandan kaçmayan, evcil (hayvan için) (DS 4405).

adamçil: kimselerle sohbetten ve dostluk kurmaktan kaçınan insan *[MAS: adamcıl "insana saldırıp ısıran deve" 18]* (KrTS 55).

elcil: sürüden ayrı olarak elde beslenen ve insana çok alışkın olan hayvan (DS 1705).

yabancıl: yabancı, göçmen (DS 4112).

essahcıl: gerçek, taklit olmayan (EYSV 68).

yalancıl: aslı olmayan, taklit, sahte (EYSV 211).

dadmacıl: tadımlık (EYSV 49).

doymacıl: doyumluk (EYSV 59).

hurçul: guatrlı (TMES 222).

olumcul: olacak şey (DS 3279).

1.29.3. Benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan kelimeler türetir.

ağcıl: beyazlı, beyazı çok *[EAFS: "az kızarmış, rengi açık" 17]* (DS 86).

akcıl/ akçıl: beyaza yakın, rengi solmuş (DS 145).

gökçül: mora yakın, mavi, mavimsi *[AAS: gögcül gāga "alaca karga" 191]* (DS 2136).
körçül: kör gibi *[AAT: körçün aa.]* (AAT 250).
ölümcül: can çekişen, ağır hasta (DS 3333).
yaşcıl: nemli (DS 4196).

1.29.4. Sıralama ifade eder.
başcıl: başkan, amale başı; çocuk oyunlarına baş olan ve oyuna ilk başlayan *[ADÜM-II: başçıl "hömbek oyununda en iyi atlayan kimse" 144, DS: başçıl "önder, lider" 4446]* (DS 555).
dibcil: sonuncu; birbirinin sırtından atlayarak oynanan bir çocuk oyununda ebenin söylediklerini unutarak söyleyemeyen oyuncu (DS 1478).
ortancıl: ortancı, ikinci (DS 3289).
öncül: kılavuz, önder *[DS: encül "birinci" 1744, ökcül "ilk başlayan, ilk gelen, birinci" 3325]* (DS 3335).
soncul: sonuncu, sonuncu çocuk (DS 3664).

1.29.5. Alet, eşya adları türetir.
ayakcıl: küçük el merdiveni, seyyar merdiven *[DS: ayakcıl/ ayakçıl "çocukların ve cambazların boylarını yükseltmek için ayaklarına takıp gezdikleri sırık"]* (DS 400-401).
barmaḫcıl: çorap vb. dikerken iğnenin parmağa batmasını engellemek amacıyla işaret parmağına takılan deri kılıf (M-ŞDK-I 71).
övcül: peştemal (DS 3361)
sıçancıl: çıtasız kağıt uçurtma (DS 3600).

1.29.6. Bitki adları türetir.
bayamçıl: yabani badem (DS 578).
gırçıl: dağda taşlık yerlerde yetişen buğdaygillerden bir bitki (DS 2055).
tikancıl: yenilen yabani bir ot (M-ŞDK-I 78).

1.29.7. Oyun adları türetir. [41]
göz yummacıl: saklambaç (EYSV 94).

[41] Elazığ ağzında ekin oyun adlarında kullanılması yaygındır. Güler, örnek olarak anlamını vermediği şu oyun adlarını da göstermiştir: *dögmecil, vurmacıl, gale gapmacıl* (1992: 43).

saḫlamacıl: mendil saklama oyunu (EYSV 181).
sekmencil: tek ayak üstünde yürüme, seksek *[DS: sekmen aa.]* (DS 3572).

1.29.8. Çeşitli somut kelimeler türetir.
damarcıl: kulunç (DS 1350).
tavşancıl: sığırlarda görülen öldürücü bir çeşit hastalık (DS 3848).
gökcül: delikanlı (DS 2135).
mėyremçil: yer adı (AOA 165).

1.30. +cılaḫ / +culaḫ

(+culuḫ)

Daha çok işaret sıfatları üzerine gelen bu birleşik ek küçültme anlamı taşır. Sadece Erzurum ve Elazığ ağızlarında tespit edilmiştir. Elazığ ağzında ekin +lAk parçasının ünlüsü daralmıştır (Gemalmaz, 1995: 237, Güler, 1992: 42).

azıcılaḫ: azıcık (EİA 34).
bunculaḫ: bu kadarcık *[ErzA: "ufacık, küçücük" 115, EYSV: bunculuḫ "biraz, birazcık; bu kadarcık" 25, EAFS: bunculaḫ "bu kadarcık, küçücük bir parça" 29, DS: ambunculuḫ "işte bu kadar anlamında büyüklük, küçüklük tarifi" 238]* (EİA 51).
onculah: o denli az, azıcık *[EİA: onculaḫ "o kadarcık" 248, HrpA: onculuḫ aa. 42]* (DS 3282).
şunculuḫ: şu kadarcık (HrpA 42).
nancılaḫ: ne kadarcık (EİA 238).

1.31. +cIlAyIn

(+calayın, +cėlėyin, +cıleyin, +cilen, +cileŋ, +ciliyin, +culayın, +culėyn)

ETT'de çok yaygın olan ek, işlekliğini zamanla kaybetmiştir. Eklendiği zamirlere 'gibi' ve 'kadar' anlamlarını katar. Ekin +cI parçası genellikle +çA ekine bağlanmıştır (Ergin, 1991: 165, Tietze, 2002: 174). Erdal ise ekin bu unsurunu yerle ilgili isimler yapan +çU eki şeklinde göstermiştir (1991: 106-108, 410-411).

sencileyin: senin gibi *[AAS: sencileŋ aa. 28, DRTA: "sana göre" 332]* (DS 3580).
bencilen/ bencileŋ/ bencileyin: benim gibi; bence, benim görüşüme göre' *[DS: bencėlėyin aa. 4453]* (DS 626).

onculayın: onun gibi *[AA: onculėyn aa. 521, DS: ancılayın/ ancıleyin "öyle, onun gibi" 255]* (DS 4613).

1.32. +CIlIk / +CUlUk

(+cılıġ, +çılığ, +Cılıḫ, +ciluk, +culuḫ)

Bu birleşik ek meslekleri karşılamak için kullanılır. Uğraşma ve alışkanlık haline getirilmiş işler bu ek aracılığı ile adlandırılır. Ek ilişkinlik, eğilim bildiren isimler ve soyut isimler türetir (Zülfikar, 1991: 73, Zülfikar, 2010a: 185, Zeynalov, 1993: 52, Karadoğan, 2004: 544).

Burada sadece +CI'lı kullanımları olmayan kelimelere yer verilmiştir.

1.32.1. Meslek, uğraşı adları yapar, alışkanlık haline getirilmiş işleri ifade etmek için kullanılır.

algıncılık: hırsızlık (DS 4415).

bencilcilik: kendini beğenme, övme, kibir (DS 629).

binacılıġ: ev yapma işi (DÇÇY 239).

dağcıluk: ağaç kesme, yama, biçme işleri (GRS 63).

ġabalçılıḫ: gabal usulüyle tarla, çayır vb. biçme (EİA 115).

getmecilik: gidici olma hali, yolculuk (AA 319).

ġızcılık: zamparalık, hovardalık (D-DGBA 471).

haybatçılık: abartıcılık, yaygaracılık (DS 4516).

köycülük: çerçilik (DS 2983).

malcılık: hayvancılık *[HPES: malciluk aa. 562]* (AOA 481).

sürmencilik: çobancılık (Y-ÇYA 197).

tarımcılık: çiftçilik (TYA 223).

tekçilik: tek öküzü olanların öküzlerini sırayla birleştirip çalıştırmak için yaptıkları yardımlaşma *[GİYA: tekcilik aa. 683]* (DS 3862).

ufakçılık: küçük ve önemsiz şeylerin hesabını yapma (M-ÇADK 159).

yabacılık: ırgatlık, rençberlik (DS 4110).

yedekçilik: dalkavukluk (DS 4220).

1.32.2. Bazı kelimelerde +cI ekinin herhangi bir işlevi yoktur.

belbercilik: berberlik (M-BTA 393).

çobancılık: çobanlık *[TYA: çobanculuk aa. 61]* (D-KİA 625).

ġardaşcılıġ: süt veya kan kardeşliği (D-KİA 692).

ġasapçılık: kasaplık (DRTA 142).

hamalcılık: hamallık *[TYA: ḫamalcılık aa. 115]* (DRTA 195).

maymunculuk: yaramazlık *[DTAS: maymıncılık "gülünç hareketler" 185]* (DRTA 272).

şaşġıncılık: şaşgınlık (SMYA 428).

tüşmançılıḫ: düşmanlık (DS 4779).

yārımçılığ: yarıda kalan, tamamlanmayan iş (KrTS 363).

yataḫcılıḫ/ yataḫculuḫ: yataklık; hırsızları barındırma (EİA 335).

1.33. +CIn / +CUn

(+çim, +com, +çum, +şin)

Daha çok kuş adları türeten bir ektir, kuş adları dışında birkaç kelimede daha görülmektedir (Banguoğlu, 2004: 166, Hatipoğlu, 1974: 57, Zülfikar, 1991: 76, Korkmaz, 2003: 45, Atalay, 1941: 74).

Çoğunlukla ekin +cIl ekinden 'l~n' değişimi ile oluştuğu kabul edilmektedir (Korkmaz, 2003: 45, Deny, 1941: 332, Clauson, 2007: 190, Gülensoy, 2007: 236, Kara, 2011: 51). Ekin yapısı ile ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Erdal'a göre bu ek, +cI ekinin genişlemiş bir şekli olabilir (1991: 118).

1.33.1. Hayvan adları türetir. Bunların çoğu kuş adıdır.

bardakçın: ağaçlarda, taş kovuklarında bardak şeklinde yuva yapan bir kuş (DS 529).

bayırcın: bir tür tarla kuşu (DS 580).

buruççun: kınalı tüylü, düz gagalı, güvercin büyüklüğünde bir kuş (DS 802).

kelebcin: bıyıklı, koca başlı, dar gövdeli, kılçıksız bir balık, yayın balığı (DS 2725).

sığırçın: sığırcık kuşu (DS 4688).

sinekçin: boz ve yeşilimsi renkli, küçük bir çeşit kuş (DS 3639).

tarakçın: başında tarak biçiminde tüyleri olan bir çeşit kuş (DS 3831).

tarlacın: toygarkuşu, tarlakuşu (DS 3834).

1.33.2. Benzerlik, yakınlık ifade eder.

ağılcın: tam olgunlaşmamış yarı ham meyve veya sebze *[Az. ağarçın "beyaz renkli" (ATBS: 8)]* (DS 90).

akırcınlı: aklı, yer yer akları olan (kumaş) (DS 4411).

körçün: kör gibi (AAT 250).

1.33.3. Alet, eşya adları türetir.

ayakçın: dokuma tezgahı pedalı (DS 400).

kapçın: çuhadan yapılmış siyah kaytanlı bir çeşit tozluk *[DS: "tabanı deri mest" 4533]* (DS 2632).

karçın: yün tozluk, yünden dokunmuş torba, çuval *[MAS: ġalçın/ ġalçun/ ġarçın/ kılçaŋ "çarığın içine giyilen uzun konçlu kıl çorap" 155; KBS: kar + çın 357, SS: < İt. calzoni "uzun çorap veya iç don" 291]* (DS 2656).

ortēciŋ: evlerin ortadaki ana direği, orta ağacı (D-DGBA 478).

tokmarcom: su arkı *[DS: tokorcom aa. 3949, DS: tokurcun "damların saçaklarına konan yassı ağaçlar", tokur "su kabı; toparlak" 3950; krş. Alt. tokpar/ tokpak "odun, kütük" (ATS: 107)]* (MİAS 207).

1.33.4. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

cağcın: çalımlı *[DS: caga/ cağa "caka, gösteriş" 840]* (DS 843).

dipçin: kuvvetli, gürbüz kimse; yaramaz (DS 1510).

elcin: insana alışkın hayvan; çabuk aldanan ve kanan (DS 1705).

lopçum: obur (DS 3087).

hapırcın: birdenbire sevinen (DS 2280).

1.33.5. Fail adları türetir.

emcin: eczacı; doktor, operatör, ebe (DS 1731).

tekgeşin/ tekkeşin: tekkeşin, tekke bekçisi (gardien de tekge) (DRTA 365).

başçın: önder, lider; en başta gelen, en iyi (DS 4446).

1.33.6. Çeşitli somut adlar türetir.

boyaçın: kökünden boya yapılan bir tür ot (DS 744).

dokurcun: dokuztaş oyunu; çeşitli sayılardaki ekin demetlerinden yapılmış yığın *[DS: tokurcun aa. 3951; < *dokur < dokuz +cun (Tekin, 2003c: 18, TTL: 639, KBS: 294, TDES: 117)]* [42] (DS 1541).

[42] Şçerbak'a göre bu kelime *gurbalcin 'üç köşeli', dörbelcin 'dört köşeli' , tobulcun 'beş köşeli'* gibi Moğolca kelimelerin etkisi altında meydana gelimiştir (1996: 130). Nuri Yüce ise bu kelimedeki ekin Moğolca olduğunu savunmuştur (TTL: 639). Banguoğlu, bu kelime ile *ikircim/ ikircin 'kararsızlık'* kelimesinde de kuş adları türeten +CIn ekinin söz konusu olabileceği ifade etmiş (2004: 166). Korkmaz,

elçin/ elçim: tutam, bir avucun alabileceği miktar, bir demet, bir parça *[Az. elçim/ elçin 'tutam' (ATBS: 254); < el + çim < +çi-m (Güngördü 2002a: 179)]* (DS 1706).

yıldırcın: az sayıda yapıda kullanılan bir çeşit ağaç (DS 4267).

1.34. +(I)ç / +(U)ç

(+ş, +ic, +oç, +uc)

Benzetme, pekiştirme, küçültme, sevgi ve okşama işlevi taşıyan bir ektir (Ergin, 1990: 166, Hatipoğlu, 1974: 41, Zülfikar, 1991: 76, Erdal, 1991: 44, Gabain, 1988: 43).

Eski Türkçede Ekin hitap işlevinde kullanılması da yaygındır (Arat, 1991: 408, Erdal, 1991: 46).

1.34.1. Benzerlik ve küçültme anlamı taşıyan kelimeler türetir.

abaç: annesi gibi, annesine çeken (DS 5).

anaç: huy ve şekil bakımından anneye benzeyen (DS 246).

babaç: her bakımdan babasına benzeyen çocuk *[BADS: "anadan çok babaya düşkün olan çocuk, babanın huyunu suyunu gösteren çocuk" 7]* (DS 448).

kadaç: kendinden küçük olan kimse *[DS: kada "küçük kardeş" 4528]* (DS 2587).

1.34.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

alaç: siyahla beyaz karışık renk, siyah beyazlı; kahverengi ile kırmızı arası renk; ela (göz) *[NF: alaç "ala köpeklere takılan ad" 93]* (DS 166-167).

anaç: köklü, eski; kurnaz, tecübeli *[M-OGE: "anaya özgü tüm davranışları sergileyen; koruyucu, kollayıcı, üretken" 341]* (DS 246).

duduş: kekeme (GRS 72).

gabaç: iri gövdeli büyük ağaç (DS 1882).

gebeç: başak vermeye başlayan ekin (DS 1955).

gemeç: alt ya da üst çenesi uzun *[DS: geme aa.]* (DS 1986).

gobuç: çolak *[DS: gobik aa., DS: kop "bir kolu sakat (kimse)" 2919]* (DS 2088).

gödeş: semiz, etli *[TDES: göt +eş 158]* (DS 2125).

kakaç: kötü, fena (çocuk) (DS 2600).

kekeç: kekeme, peltek (DS 2722).

---

bu kelimelerde görülen ekin kuş adları yapan +CIn ekinden farklı bir işleve sahip olduğunu belirtmiştir (2003: 45).

köseç: tüyü kısa bir tür koyun (DS 2970).

lepeç: şişman (DS 3073).

momaç: aptal, sersem (DS 3209).

pepeç: pepe, tutuk dilli (Y-MTA 204).

topuç: boyuna göre kol ve bacakları kısa, vücudu şişman *[DS: topaç/ topuc "kötürüm" 3961]* (DS 3965).

yanıç: topal, yan yan yürüyen *[TTT yanıç "yan yan, yana doğru" (YTS: 233); KBS: 1057]* (DS 4167).

1.34.3. Yer adları türetir.

arkaç: kuytu, siper yer; hafif meyilli yer, bayır *[TTL: arka +ç 197]* (DS 325).

ortaç: tepe *[KBS: 632, Kaçalin, 2006: 192]* (DS 3288).

omaç: tarlada köstebek yuvasını üstündeki toprak yığını *[KBS: 623]* (DS 3279).

1.34.4. Hayvan adları türetir.

ebeç: kurbağa (DS 1652).

sıpıç: küçük sıpa *[OT sıp "iki yaşına girmiş olan tay" (DLTD: 517)]* (DS 3613).

dığıç: kuzu, oğlak *[DS: dığı aa.]* (DS 1452).

kapliç: kaplumbağa *[DS: kaplenti/ kaplak/ kaplı aa.]* (DS 2634).

torpuç: bir yaşında doğuran koyun, inek vb. hayvanlar *[DS: torpuk/ torpuna/ turpuna aa., ET torpı [43] "dana, buzağı" (EDPT: 533); KBS: tor "toy" + pu+ç 919]* (DS 3969).

1.34.5. Bitki adları türetir.

topoç: karpuz (DS 3964).

börügüç: fasulye *[< böğür+üç? , krş. börülce]* (DS 772).

1.34.6. Alet, eşya adları türetir.

topic: bir çeşit tokmak (DS 4769).

lömbüç: yuvarlak ve yassı taşlarla oynanan oyunda kaleye dikilen şey (DS 3091).

hörküç: kalın halat (DS 2434).

anaç: büyük kerpiç, çatıda kullanılan büyük kereste (DS 243).

[43] Kelimeyi, Caferoğu, *turpı 'dana'* (EUTS: 166), Atalay, *turbı 'tosun'* şeklinde vermiştir (DLTD: 655).

1.34.7. Organ adları türetir.

dobaç: pazı kemiğinin omuzla birleştiği yer (DS 1533).

domaç: öküz ve ineğin aşık kemiği (DS 1548).

dalıç: koyun kuyruğu, kuyruk ucu (DS 1344).

hopuç: sırt *[DS: hopuk "kucak" 2406]* (MKS 95).

1.34.8. Yemek adları türetir.

topuç: bir çeşit tandır ekmeği *[MAS: "yuvarlanıp kurutulmuş kekikli, kırmızı biberli çökelek bezesi" 363]* (DS 3965).

topoç: kavrulduktan sonra yağı ile dondurulmuş kıyma (DS 3964).

1.34.9. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

ebeç: fide *[AA: "yetişip büyümüş fide" 239, DS: ebe "budanmış asma dallarının bir ya da iki yılda uzamış kısımları" 1650]* (DS 1652).

momoç: ayı; çocuk dilinde kurt vb. hayvanlar; hayali, korkunç yaratık (DS 3209).

öngüç: kılavuz, önder (DS 3339).

önüç/ öŋüç: önce, ilk önce, başta; önceden, eskiden (DS 3342).

pağaç: bir organın içinde oluşan sertlik, ur; çamurlu toprağın yüzündeki sertleşmiş tabaka *[DS: bağa "vücudun herhangi bir yerinde olan şiş, ur" 472]* (DS 3379).

tekiç: tekleri birbirine uymayan, benzemeyen, tek kalan ayakkabı, eldiven, öküz vb. çiftler için *[DS: tekeç aa.]* (DS 3852).

töbeç: sürülen tarlada ezilmeden kalan toprak parçaları *[KBS: 925]* (DS 3977).

yėngiç: elbise kolunun ağzı, yen *[KrTS: yėng aa.]* (KrTS 366).

zıngıç: fren (DS 4371).

domaç: aşık kemiği ile oynanan bir oyun (DS 1548).

dılıç: konuşma (DS 1458)?

1.35. +dAç

(+duc)

Yazı dilimizde görülmeyen bir ektir (Atalay, 1941: 78). Ek Çağatay Türkçesinde bir örnekte tespit edilmiş olan +taç ve Hakas Türkçesindeki +dAş eki ile benzer işleve sahiptir. Alet, nesne adları türetir: *Çağ. yaptaç 'keçe ceket'* (Brockelmann, 1954: 140, Räsänen, 1957: 113), *Hak. emdeş 'omuza asılan ve içine şerbetçi otu konulan torba',*

pĭlektes 'bilezik', purundos 'atların burunlarına takılan torba', kiptes 'kalpak, şapka' (Kara, 2005: 67-68). [44]

eldeç: mısır, buğday gibi tahılları dövmekte kullanılan taş ya da ağaçtan yapılmış dibek tokmağı (DS 1707).

yağdaç: lamba *[KBS: yağ+ da-ç 1026]* (DS 4118).

çığdaç: süt kazanlarının üzerini kapatmak için kamıştan yapılan örtü *[DS: çığ aa.]* (DS 1152).

bağduc: çocuğu beşiğe bağlayan bez *[< bağ+da- ç ?]* (KrTS 80).

1.36. +DAk

(+dAġ, +daḫ,)

İkincil biçimler adı verilen +Il ve +Ir ile genişletilmiş ses yansımalı şekillerden fiiller türeten +dA- ekine -k fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Çoğunlukla alet adları türetir. Bu ekle türetilen kelimelerin bir kısmı sıfat ve zarf olarak kullanılmaktadır (Banguoğlu, 2004: 167, Zülfikar, 1991: 77, Hatipoğlu, 1974: 81, Korkmaz, 2003: 45, Deny, 1941: 498). Ek 'insanın bir kusurunu veya olumsuz nitelikleri olan kişileri' anlatan kelimeler de türetmiştir (Aydın, 2014: 55-56).

'İsim +dA-' şeklinde kullanımı bulunan kelimelere getirilen +dAk ekinin '+dA-k' şeklinde ayrı bir ek olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Banguoğlu, 2004: 168, Aydın, 2014: 55-56).

TTA'da ek yansımalar dışındaki kelimelerde de görülmektedir (Atalay, 1941, 253, Zülfikar, 1991: 78).

1.36.1. Yansıma köklerden kelimeler türetir.

1.36.1.1. Sıfat türetir, aşağılayıcı anlamda nitelik bildiren sıfatlar çoğunluktadır.

apıldak: fazla şişman, etli (DS 286).

bebildek: iyi konuşamayan söylediği anlaşılmayan (DS 590).

cızıldak: yerli yersiz ağlayan (DS 951).

civildek: ince sesiyle hiç durmadan konuşan (DS 989).

divildek: yerinde duramayan, sessiz, sedasız bir şeyle uğraşan (DS 1526).

---

[44] Kara, bu kelimelerdeki eki ortaklık ve beraberlik bildiren +dAş eki ile aynı kabul etmiş ve ekin nesne isimleri yapma işlevi de taşıdığını iddia etmiştir.

fosurdak: burnu tıkalı olup da nefes alırken göğsü körük gibi ses çıkarak kimse (DS 1878).
dırıldak: geveze (DRTA 95).
gıfıldak: telaşlı (DS 2035).
gozurdak: fazla öğünen (DS 2113).
homurdak: öfkelenerek kendi kendine konuşan kimse (DS 2401).
kütürdek: gevrek (DS 3055).
mıyıldak: mıymıntı (DS 3194).
mızıldak: mızmız, durmadan ağlayan, inleyen (AİAS 191).
kıpırdak: hoppa, oynak, hafif (kadın); yerinde duramayan (DS 2813).
pepildek: kekeme (DS 3427).
pipildek: evhamlı, tembel *[DTAS: "savsakçı" 212]* (Y-BYA 213).
sızıldak: sızlanan (DRTA 339).
şakırdak: şen, geveze (DS 3736).

1.36.1.2. Alet, eşya adları türetir.
cığıştak/ cağıştak: hayvan sürmek için kullanılan 25-30 cm boyunda, ucunda sivri bir cisim bulunan zincirli bizlengiç (DS 902).
cızırdak: topaç (DS 950).
dangırdak/ donguldak: deve, sığır, koyun sürülerinin önünde giden hayvana takılan kalın sacdan yapılmış çan, çıngırak (DS 1359).
dümbürdek: ağaçtan yaplmış yayık (DS 1629).
fırıldak: topaç (DS 4503).
fısıldak: vantilatör (DS 1858).
fışkırdak: su fışkırtan araç (DS 1860).
gizildek: topaç; kirman (DS 2087).
ışıldak: elektrik; projektör (DS 2496).
patırdak: motosiklet (DRTA 305).
pırıldak: vantilatör (DS 3444).
takıldak: mürver ağacından yapılan bir çeşit çocuk tabancası (DS 3808).
takırdak: takunya (DS 3810).
tıngırdak: havan, dibek (DS 3915).

1.36.1.3. Hayvan adları türetir.
bübürdek: bülbül (DS 811).

dongurdak: siyah, sert kabuklu ufak böcek (DS 1560).
tıkırdak: bir çeşit yaban ördeği (DS 3910).

1.36.1.4. Bitki adları türetir.
çıyırdak: yanarken ses çıkaran dikenli bir ot (DS 1201).
çiyirdek: yeni büyümekte olan çayır; olmamış kavun (DS 1250).
ġığışdak: parlak yapraklı, yıkarken cıyış cıyış ses çıkaran yenilen bir ot (MAS 181).
çakıldak: börülce; kabuğu ile kurutulmuş fasulye (DS 1043).

1.36.1.5. Yer adları türetir.
büngüldek: kaynak, pınar (DS 813).
cağıldak: çağlayan (DS 843).
güldürdek/ gümbüldek/ gümbürdek: çağlayan (DS 2236).
şarıldak: çağlayan (DS 3749).
ziŋgirdek: yankılı mağara (DS 4388).

1.36.1.6. Çeşitli somut adlar türetir.
kımıldak: sinema (DS 4552).
cızıldak: yağda veya sacda pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmek (DS 950).
ışıldak: göz (DS 2495).
tıngırdek: böbrek (DS 3915).

1.36.2. Yansıma kelimeler dışında +DAk ile kurulan diğer kelimelerde ekin pek çok farklı işlevi söz konusu olduğu için ek için birden çok kaynak (+lAk, +dIk, +dUk < +dUrUk vb.) düşünmek gereklidir. Ana hatlarıyla benzerlik, yakınlık, küçültme işlevleri söz konusudur.
akıldak: aynı akılda olan kafa dengi (DS 151).
angıdak/ angıldak/ anıldak: aptal (DS 261).
bağaltak: hırka *[OT bagıltak "zırh altına giyilen kaftan" (NSÇT: 906); EDPT: 319; bk. bağırdak]* (DS 473).
bağırdak: çocuğun düşmemesi için beşiğe veya salıncağa bağlanan enli kuşak; küçük çocukların göğüslerine sarılan kuşak; çocuk kundağı *[OT bagırdak "kadın göğüslüğü" (DLTD: 59), EDPT: 319]* (DS 478).

başdak: başı açık (DS 556).

baştak: başbuğ *[krş. DS: baştan "başkan, rehber"]* (DS 565).

baştak: tek başına, yalnız, kimsesi olmayan; başıboş, işsiz güçsüz, yaramaz; müstakil (ev) (DS 565).

bortak: kırçıl renkli yaban ördeği *[< boz+dak (Tekin, 2003c: 11, KBS: 161)]* (DS 740).

buruntah: yular *[OT burundak/ burunduk/ burunduruk "yular, gem, binek hayvanlarının burnuna takılan şey" (KTS: 38)]* (DS 804).

bürdek: tomurcuk *[DS: bür aa.]* (DS 824).

çepirdek: karışık, eğri büğrü *[DS: çepildek "fıstığı alınmış çam kozası" 4477]* (DS 1144).

dildek: kekeme, peltek (M-KYAÜ 12).

eldeğ: el ile iyice işlenmiş düzgün ve kaliteli taş bilye (KrTS 146).

eldek: bulgur taşının üstündeki elle tutulan kısım (DS 1707).

eldek: ihtiyat, tedbir; ele geçirilmesi kolay kadın (DS 1707).

gürdek: yeşillik *[DS: gür "çalılık, ormanlık" 2233]* (DS 2234).

keltek: saçları dökük, başı yağlı, kirli (DS 4543).

kıldak: kadınlarla arkadaşlıktan hoşlanan (DS 2794).

koltak/ koltuk: küçük oda *[krş. DS: kol "kiler" 2906]* (DS 2911).

kuytak: çukur, kuytu yer *[DS: koytak "yel değmeyen yer, çukur; yer altındaki boşluklar" 2943; KBS: 583]* (DS 3021).

oğuldak: tahılın sonradan verdiği başak *[OT oğulduk "ağaç kökünden çıkan ufacık dallar, sürgünler; tohum" (KTS: 203), TTT oğulduruk "bitkilerin dibinden süren filiz" (YTS:160); Kaçalin, 2006: 207]* (DS 3270).

oruntak: milletvekili; delege, elçi (DS 3290).

özdek: çekirdek (DS 3369).

purdak: yığın, bir nevi demet (EKBK 65).

söbüldek: bir çeşit hamur aşı (DRTA 344).

söbüldek: sivri, sivrice (DS 3673).

tastak: yakışıksız *[KBS: tas+ ta-k 865]* (DS 3838).

yalkandak: kötü, yenmeyen et (DS 4147).

yandak: çatıya sonradan yapılan oda (DS 4163).

yaşdak: dilek (DS 4197)?

yaykıldak: genişçe, büyükçe *[KBS: yay- kı+ l- da-k 1098]* (DS 4211).

1.37. +dAlIk

(+daluḫ, +talığ)

+dA bulunma hali eki ile +lIk ekinin kaynaşmasından oluşan bu ek işlek değildir.

evdaluḫ: gündelik, güncelik giyim (AYF 641).
özdelik: kimlik cüzdanı (DS 3369).
anaçtalığ: sabah kahvaltısı *[KrTS: anaç "sabah kahvaltısı öncesi vakit"]* (KrTS 60).

1.38. +dAn

(+tan)

Çoğunlukla +Il ve +Ir ile genişletilmiş ses yansımalı şekillerden fiiller türeten +dA- ekine -n fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. +dAk eki ile aynı işleve sahiptir.

1.38.1. Yansıma kelimelerden somut ve soyut adlar, sıfatlar türetir.
cıbırdan: az sulanmış toprak (DS 894).
cıpıldan: suyun sığ yeri (DS 925).
cızdan: tahterevalli (DS 1201).
cipilden: bataklık (DS 983).
hışırden: dalların eğilecek kadar meyveyle dolu oluşu *[DS: hışırdım aa.]* (DS 2378).
homurdan: çok konuşan, geveze (DS 2401).
coşdan: boşboğaz, geveze *[MAS: çoşdam "bilgiçlik taslayan, şımarık" 97; krş. MİA: çoş "deli, çabuk, oynak" 395, DS: coş "genç", coştar "çapkın" 1003, çoştar "her işe burnunu sokan, fazla atılgan" 1274]* (DS 1003)?

1.38.2. Yansımalar dışında birkaç kelimede daha görülen +dAn eki farklı bir kaynaktan gelmektedir. Bu kelimelerden 'oltan' DLT'de[45], 'baştan/ baştın' eski Uygur metinlerinde[46] geçmektedir. 'özden' ve 'koytan' kelimeleri de bunlar gibi Eski ve Orta Türkçede birkaç kelime türetmiş olan +dIŋ,/ dUŋ, +dAŋ (Räsänen, 1957: 96, Clauson, 2007: 190, Erdal, 1991: 155-156) eki ile ilgili olabilir. 'özden' ve 'koytan' kelimelerinin küçültme anlamı taşıyan farklı bir +dAn eki ile kurulu olduğu da düşünülebilir (krş. +dAk).

[45] *uldaŋ 'papuç altı, tabanı, mestin alt yanı'* (DLTD: 689).

[46] *baştıŋ/ baştaŋ/ başdaŋ 'leader'* (OTWF: 156).

baştan: başkan, rehber *[DS: başdın "başkan, elebaşı" 555; OTWF: 156]* (DS 565).

oltan: kesilip dikilmeye hazırlanmış yemeni; eskiyen yemeni, ayakkabı altına vurulan pençe; çarığın içine konulan bez ya da deri parçası *[ET ul "dip, zemin, toprak" (ETG: 304, EUTS: 172); OT ul "duvar temeli" (DLTD: 688); EDPT: 131, TDES: 305, KBS: 622, EDAL: 1492]* (DS 3278).

özden: dere, çay, ırmak; suların geçtiği yer, su geçidi; özsu; ağaç gövdesi *[DS: öz "dere, çay, ırmak; küçük göl; pınar, derelerin çıktığı yer" 3368; ET öz "vadi" (OTG: 251, YY: 209), özek "küçük dere" (EUTS: 103), TTT özdek "esas, gövde, temel, kök, öz; hülasa, iç, öz" (YTS: 171)]* (DS 3369).

koytan: mezarın iç kısmının köşesi; dairemsi köşe *[DS: kuy "suyun akarak ağaçlar altında yaptığı oyuklar", kuyak "engebeli, çukur yer" 3019, koy "mağara" 4567, OT kuy "dere, kuytu yer, dip" (DLTD: 390), TTT koytan "mezarın bir yanındaki yarık, lahit" (YTS: 145); Şor. kuy "mağara, in"* [47] *(ŞS: 71); EDPT: 674; krş. kuytu]* (DS 2943).

1.39. +dAm

(+tem)

Seyrek görülen bir ektir. Örnek sayısı az olduğu için ekin işlevi hakkında kesin bir şey söylemek zordur (Banguoğlu, 2004: 168, Hatipoğlu, 1974: 58, Zülfikar, 1991: 78, Korkmaz, 2003: 46, Gabain, 1988: 46, Räsänen, 1957: 95, Arat, 1991: 318).

Ekin benzetme işlevi taşıdığı iddia edilmiştir (Erdal, 1991: 68, Clauson, 2007: 190).

Burada yer verilen bazı kelimelerde +dAk eki ile aynı işleve sahip olan +dAn eki söz konusu olabilir.

bürdem: bütün *[DS: birdemle- "birleştirmek, demet yapmak" 698] (*DS 825).

eldem/ elden: alışkın, ehli *[DS: eldeŋ "ele tez gelen, insana alışkın hayvan" 4493]* (DS 1707).

gündem: uysal, her şeyi kolay kabul eden kimse *[< yön ?]* (DS 2226).

[47] Kelime Kuzeydoğu Türk lehçelerinin bir kısmında aynı anlamı taşımaktadır: Hak. xuy, Tuv. kuy "a cave" (EDPT: 674).

kokurdan: kuyu gibi olan kuyular, çöküntüler *[EİA: "kuyu, derin çukur, çöküntü kuyuları" 203; < kokuz "çukur, çöküntü, dağ geçidi" + dam (Tekin, 2003c: 15)]* (DS 2906).

koldam: kullanışlı, kullanışı kolay *[DS: koldan "kurala uygun, normal" 2910; KBS: kol + dam 535; krş. kolay]* (DS 2909).

yordam/ yurdam: kural, yöntem *[DS: yoldam "kural, yöntem; eğitim görmüş, incelikli" 4290; TTT yol "adap, erkân, âdet, meslek, usul, kaide" (YTS: 249)]* (DS 4296).

yordam: kılavuz, yardımcı; deney, beceri, yatkınlık; gelenek, görenek; anlayış, yerinde davranış; gidiş, davranış biçimi *[krş. OT yorçı "usta, kılavuz" (DLTD: 802)*[48]*, KBS: < *yor- 'uz olmak' + -dam 1162, SS: yordam "yürüyüş tarzı" < yort- am < yorı-t- "yürütmek, hızlı yürümek" + -am 679]* (DS 4297).

yöntem: yüz, alnaç *[DS: yön aa., DS: yöndem "yüz, surat" 4824]* (DS 4305).

yöndem: yol, uygun biçim; albeni, güzellik; uğur *[DS: yöntem "uygun; yakın, kolay" 4307]* (DS 4305).

kuvaldam: çıplak, çorapsız *[krş. DS: kuvaldak/ kuvaltak "aralık, az açık (pencere ve kapı için)"]* (DS 3018)?

1.40. +DAş

(+deç)

Ortaklık ve beraberlik bildiren kelimeler türeten, işlekliği son zamanlarda artmış bir ektir (Ergin, 1993: 158, Banguoğlu, 2004: 170, Hatipoğlu, 1974: 58, Zülfikar, 1991: 79, Korkmaz, 2003: 46).

Ekin +dA bulunma hali eki ve 'eş' kelimesinden geldiği (Bang, 1980: 62, Caferoğlu, 1929: 5, Banguoğlu, 2004: 170), 'adaş' kelimesinden, hece bölünmesi ile ortaya çıkan parçanın ek sanılması *(ad + aş > a+daş > +daş)* sonucu oluştuğu (Deny, 1941: 331, Kaçalin, 2006: 193), +dA- isimden fiil yapma eki ile -ş ekinin birleşmesi ile ortaya çıktığı (Gabain, 1988: 46) yolunda farklı görüşler mevcuttur. [49]

1.40.1. Ortaklık, beraberlik bildiren isimler türetir.

---

[48] Clauson kelimeyi *'yerçi'* şeklinde okumuştur (EDPT: 958). Ercilasun ve Akkoyonlu'da kelimeye *'yorçı'* şeklinde yer verilmiş, 'ye' harfinin açık bir şekilde ötreli olduğu belirtilmiştir (2014: 361).

[49] Ekin ince ünlülü şeklinin olup olmadığı tartışmalıdır. Golas'ın 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesi üzerine yazılmış Latin harfli metinleri tarayarak oluşturduğu eserinde bu ekin sadece kalın ünlülü şeklinin kullanıldığı görülmektedir (1997: 61-62).

amaştaş: denk, uygun, beraber (DS 237).

ayakdaş: eş, zevce; yol arkadaşı, arkadaş, yoldaş *[DS: ayaktaş "suç ortağı"404]* (DS 402).

bendeş: benzer, eş *[TTL: ben/ beŋ " kuşun yavrusuna taşıdığı yem, yiyecek + deş 313 ?]* (DS 627).

boydaş: aynı boyda olan, arkadaş (Y-VKTA 233, KbrA 272).

büzükteş: kafadar, arkadaş (DTAS 77, Y-BYA 142).

çağdaş: hem yaş, yaşıt (KS 19).

çiindaş: dışarıdan alınan gelin, kardeş (Y-AAA 306).

denktaş/ denkteş: akran, yaşıt, eş (DS 1425).

emteş: yaşıt *[< emig+deş]* (KrTS 147).

eşdaş: akran *[MKS: eşdeş aa. 72]* (DS 1788).

eşdeş: uygun (Y-AKGS).

evdeş: karı koca *[TYA: "eş, hanım" 91]* (DS 1802).

gizdeş: sırdaş (HKTS 119).

götdaş: arkadaş *[TYA: "kötü işlerde ortak arkadaş" 109, Y-DBİA: götdeş "kafa dengi, birlikte gezilen oturulan, gezilen arkadaşlardan her biri" 384]* (OİYA 347).

gündaş: çok kadınla evli erkeğin karılarından her biri, kuma *[DS: günü aa. 2231; ET küni "kıskançlık" (OTG: 249), OT küni "kuma" (DLTD: 399); YUyg. kündeşlik "bir kişinin kadınları arasındaki rekabet hali" (YUTS: 212)]* (DS 2225).

haldaş: dert ortağı (KYAS 128, EİA 154).

ildaş: kentteş, ildeş (DS 4523).

isteş: dost (DS 4525).

koldaş: bir işi beraber yapan kimseler, ortak (DS 2910).

kundaş: koyun koyuna yatan (DS 3001).

kūdeş: köydeş, aynı köyden olan kimse (DRTA 257).

sabadaş: arkadaş *[DS: sabak "ders" 3507]* (DS 4659).

şardaş: aynı kentli (DS 3748).

taydaş: eşit, denk, yaşıt *[TYA: "ikiz kardeş" 224, EİA: taydaş/ taytuş aa. 301]* (DS 3850).

tekdeş: benzer (DS 4747).

tenteş: birbirine benzeyen ya da yakışan, yaşıt, denk (DS 3881).

yaşdaş: yaşıt (DS 4197).

yerdeş: ildeş, hemşehri (DS 4250).

yoldaş: eş (DS 4289).

1.40.2. Ek bir örnekte "oğlu (Far. zāde)" kelimesinin yerine, bir örnekte de "kardeş" yerine kullanılmıştır.

emmideş: amcaoğlu (DS 1741).

kistaş: kız kardeş (GRS 113).

1.41. +dIç / +dUç

(+deş?)

Sadece birkaç kelimede bulunan ve işlevi belli olmayan bir ektir (Gökyay, 1996: 169-172, Clauson, 2007: 189, Deny, 1941: 547, Räsänen, 1957: 96).

öndüç: başta yürüyen; haberci, muştucu *[Deny, 1941: 547; krş. DS: öndaş "kılavuz, önder" 3335, EYDS: öndeş "lider, yönlendiren" 188]* (DS 3336).

sağdıç/ sadıç: yakın arkadaş *[DS: saldıç "arkadaş, dost" 3523, AKD: saldıç/ sağdıç "düğünde gelinin ve damadın sağ yanında bulunanlar" 396; ET sagdıç "yoldaş, arkadaş" (ETY: 847, EDPT: 806), OT sagdıç "dost" (DLTD: 480); EDPT: sağdıç < sağ 806; KBS: < sağdıç/ sağdaç < sağ+da eş 711]*[50] (DS 4661).

soldiç: gelinin sol yanındaki arkadaşı *[STİAT: solduş aa. 262, DİAT: soldış "düğünde erkeğin solunda oturan vekili" 276, AKD: solduş/ solduç "damadın ve kızın iki yanındaki nedimelerden sol tarafta bulunan" 396]* (DS 3660).

yandeş: yan taraf (MA 310)?

1.42. +dIk / +dUk

(+dıḫ, +duḫ, +tıġ)

İşlek olmayan bu ek, alet adları ve somut adlar türetmiştir. Ekin +dIrIk eki ile ilgili olduğu iddia edilmiştir (Räsänen, 1957: 97, Clauson, 2007: 189, Erdal, 1991: 104, Vasary, 2007: 388). Taş, bu görüşü hece başındaki /r/ ünsüzünün düşmesini kanıtlayan bir veri olmadığı için tartışmaya açık bir görüş olarak değerlendirmiştir (2009: 34). Bu ekin +lIk ekinin bir varyantı olduğu da iddia edilmiştir (Popova, 2013: 3650). Ganiyev, ekin tek kaynaktan gelmediği görüşündedir. Yazara göre ek, birçok ekin ayrı ayrı

[50] *'sağdıç'* kelimesi için bk. İNAN, Abdülkadir (1998), " 'Adaş' ve 'Sağdıç' Kelimelerinin En Eski Anlamları", *Makaleler ve İncelemeler-I*, TTK Yayınları, Ankara, s. 295-304.

birleşmesi ile oluşmuş şekillerde kullanılır: *şarkıldık < şarkıldavık; karındık < karındırık; töndik < tönlik 'gecelik'* (2013: 77).

TTA' da ekin çoğunlukla küçültme işlevi ile kullanıldığı görülmektedir.

bürtük: tahıl tanesi *[DS: bür/ bürdek "tomurcuk" 824, bürtek "tane"]* (DS 828).

büzdük: mıymıntı, beceriksiz, pısırık *[DS: büz büz/ büzdek aa.]* (DS 833).

çöğürdük: dikenli, güzel kokulu, turşu yapımında kullanılan bir çeşit *ot [DS: çördük/ çövürdük "ekinler arasında yetişen, kökü yenilebilen bir çeşit kokulu ot" 1292, çördük "yaban armudu, ahlat", çördek "bir çeşit ot, diken" 1291]* (DS 1280).

çöpürdük: pis *[AAS: çöpündürük "çör çöp, su kıyısı moloz birikintisi" 127]* (DS 1291).

goldik: kuyruksuz ya da kısa kuyruklu tavuk vb. hayvanlar *[Dankoff, 1995: 117; krş. Krgz. kolo "köknar kerestesi" (KrgzS: 480); DS: kolak "çolak" 2907]* (DS 2097).

koltuk: mısır ve buğday fidesinin yanlarından çıkan filizler (DS 2912).

koltuk: küçük oda *[DS: koltak aa.]* (DS 2912).

kostik: eğri büğrü, düzensiz gelişmiş şey (EYSV 136).

koytuk: kenar, köşe; saklanacak, gizlenecek çukurumsu yer *[DS: koytak/ kuytak aa.]* (DS 2943).

pastik: beceriksiz, iyi temizlik yapamayan *[krş. DS: paslak "kirli, pis, pasaklı" 3404]* (DS 3405).

püstük: çok eskimiş, yıpranmış *[KS: "bakiye" 74]* (DS 3503).

ġarātıġ: bostan korkuluğu (KrTS 228).

şaştik: şaşı *[Y-EASV: şaşdik "gözü şaşı olan" 212]* (EKBK 68).

üçürdük: çulfalık tarağının iki dişi arasına giren üçü bir arada iplik *[krş. DS: üçürdüm "üç kat (yün, iplik için)" 4057]* (MAS 373)?

yalamtık: az, bir parça (yemek) *[TTT "yalayacak kadar, pek az" (YTS: 231)]* [51] (DS 4138).

zobandık: iri yarı, kalın, kaba *[DS: zobu aa.; krş. DS: zobunduruk "kalın sopa"]* (DS 4391).

çiğirdik: filiz, taze yaprak *[DS: çiğindirik aa.]* (DS 1208)

[51] Deny'e göre bu kelimedeki ek, +(I)mtIk ekinden örnekseme ile oluşmuştur (1941: 510).

1.43. +dIm / +dUm

TTA dışında herhangi bir yerde tespit edemediğimiz bu ek çoğunlukla yansıma gövdelerden sonra kullanılır. İşlek değildir, genellikle küçültme, genişletme işlevi ile kullanılmıştır.

cığıldım: kuru gürültücü, geveze (DS 901).

cilbirdim: çılbır *[krş. DS: cilbirti aa. 965]* (ADÜM-I 158).

combultum: derin uçurum (DS 997).

cumbuldum: büyük, derin dere (DS 1015).

çiğirdim: filiz, taze yaprak *[DS: çiğirdik/ çiğindirik aa.]* (DS 1208).

çipildim: sulu çamur, su birikintisi *[DS: çıpıldum "derinliği birkaç santimetreyi geçmeyen su birikintileri" 1183]* (DS 955).

çoturdum: büyük, girintili çıkıntılı kaya *[krş. DS: çotur "fundalık; dikenli yer" 1275]* (Y-KrYA 306).

çözdüm: davarın iç yağı *[DS: çöz "bağırsak yağı" 1299]* (Y-BÇÇA 275)?

hışırdım: ağır; çok; dalların eğilecek kadar meyve ile dolu oluşu *[DS: hışır "bol"]* (DS 2378).

kütürdüm: çalgılı, her şeyi tamam (düğün) (HKTS 197).

şapırdım: hızlı, iri iri yağan yağmur *[DS: şapurdum "iri taneli yağmur" 3748]* (DS 3743).

şıkırdım: bol, kalabalık, sık; oynak, kıvrak; sert, cilalı şey (DS 3766).

şıkırdım: hızlı yağmur *[KBS: şı "yansıma"+ kır-dım 842]* (DS 3766).

şipildim: damla damla akan çeşme; sulak yer (DS S782).

zığırdım: esintiyle savrularak yağan karla karışık yağmur, çıvgın *[DS: zığır zığır "taneler ya da damlalar durumunda sürekli ve ses çıkararak yağmak, dökülmek için"]* (DS 4366).

1.44. +DIr / +DUr

Yazı dilimizde bulunmayan, TTA'da nadir görülen bu ek (Atalay, 1941: 87, 90) Hakas Türkçesindeki +dIr eki ile benzerlik taşımaktadır: *Hak. piltir 'beyaz yan böğürlü, belli' (< pil 'bel'), xondır 'hayvanların kaybolmaması için takılan çan' (< hon 'yansıma')*

(Kara, 2005: 77-78).[52] Genellikle yansıma kökler üzerine gelen ekin yapısı açık değildir. Ekin çoğunlukla sıfat türettiği görülmektedir.

beldir: patlak *gözlü [DS: beldir beldir "manasız, aptal aptal bakmayı anlatmak için; canlı ve dikkatli bakışı anlatmak için"]* (DS 608).

cıldır: dilsiz, kekeme, peltek konuşan (kimse); az akan su (DS 909).

çındır: sinir *[DS: "sinirli ve köpüklü et" 1179; krş. DS: çın "ağaç uru" 1178]* (SMA 281).

çildir: ince, uzun boylu, zayıf adam (DS 1214).

çildir: teninin rengi çil renginde olan kimse (DS 1214).

çondur: cılız *[krş. DS: çandır "cılız; ince, uzun bacaklı insan" 1068; krş. KA: çönez/ çonaz "cılız, sıska çocuk; büyümemiş, kurumuş ağaç" 206]* (DS 1268)

deliştir: oturduğu kalktığı yeri bilmeyen *[krş. delişmen]* (Y-BnİA 165).

dığdır: hasta ağacın ufak kalan, büyümeyen meyvesi *[krş. DS: dığ "saçsız, kel" 1450, dığı "cüce", dığdığ "zayıf, kara kuru"]* (DS 1452).

dıldır: hoppa, şımarık, yüzsüz *[krş. DS: dıl "geçen, sona eren, süreksiz" 1457, dılıcan "canlı, enerjik; büyük insan gibi konuşan kız çocuğu"; krş. Tuv. dılgır "konuşkan, dilbaz" (Arıkoğlu, 2007: 1164)]* (DS 1458).

dızdır: keman (DS 1476).

diştir: ön dişleri dışarıya doğru fırlak olan kimse (DS 1525).

holdur holdur: çok bol olmayı anlatır (DS 2396).

hoydur: başıboş, serseri (DS 2422).

ıldır: alacakaranlık (DS 2465).

iğdir: hastalıklı, cılız, çok zayıf (DS 2509).

kıldır: yaramaz, afacan, şakacı (DS 2796).

köstür köstür: başı yere eğerek iri adımlarla yürümek için (DS 2977).

mandır mandır: şaşkın şaşkın (DS 3120).

---

[52] Tietze, *'beldir beldir', 'feldir feldir'* gibi kelime gruplarında yer alan +dIr'ın *paldır küldür, fıldır fıldır vb*. yansıma kelimelerde yer alan +dIr unsurundan benzeşme ile ortaya çıktığı görüşünü soru işareti ile vermiş, fakat yansıma kelimelerdeki +dIr hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (2002: 309; 2009: 41).

mıstır: yaygaracı, şımarık; alıngan; kurnaz *[DS: mıstır mıstır "kurnazca, sezdirmeden"]* (DS 3192).

şıldır: ışıklı, aydınlık, parlak; göz; renkli zıp zıp *[DS: şıldır şıldır "ışıl ışıl, ışıltılı"; KBS: 842]* (DS 3768).

ülgüdür: örnek *[DS: ülgüt/ ülküt aa., krş. DS: ülgudür "beden; varlık, cisim" 4793; Az. ülgü "kalıp, biçki modeli; ölçü" (ATBS:760), Krgz. ülgü "örnek, model; biçki kalıbı" (KrgzS:794); KBS: < ülkü "ahit, peyman" + dür]* (DS 4063)?

yaldır: patavatsız; becerikli hırsız; açıkgöz (DS 4143).

yeldir: yerinde duramayan, kıpırdayan; yeğni, hafif *[DS: yeldir yeldir "kıpırdayan nesneler için kıpır kıpır; az az, hafif hafif"]* (DS 4818).

zıldır: çıplak, aç, yoksul *[DS: zıldır zıldır "çırılçıplak, eski püskü giysili" 4367, zılgır/ zıldır "başıboş, işsiz" 4833]* (DS 4367).

zılgıdır: zayıf, dayanıksız; tokmak *[DS: çılgıdır "tüfeğin harbisi"; krş. DS: çılgı "çalı çırpı" 1173]* (DS 4368).

çönetir: sakat *[krş. DS: çona "parmakları açılmayan kimse" 1268]* (DS 1228).

1.45. +DIrIk / +DUrUk

(+dırak, +dırıġ, +dırıḫ, +dırik, +dillik, +dirlik, +direk, +duruḫ)

Ek, çoğunlukla /n/ ve /l/ ünsüzleri ile biten insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek 'tutan, durduran' anlamında alet adları türetir. Tarihî lehçelerde ek bazı istisnalarla birlikte genelde koşum malzemesinde kullanılmaktadır. Ekin dur- fiilinden geldiği görüşü yaygındır (Ergin, 1990: 166, Banguoğlu, 2004: 170, Hatipoğlu, 1974: 62, Zülfikar, 1991: 82, Korkmaz, 2003: 47, Räsänen 1957: 97, Erdal, 1991: 104, Vasary, 2007: 371, 390, Popova, 2013: 3652).[53]

Eki, -DIr- ettirgenlik eki ile fiilden isim yapan -(I)k ekinin birleşimi olarak değerlendiren bilim adamları da vardır (Eckmann, 2009: 47, Kononov, 1969: 84).

1.45.1. Alet, eşya adları türetir.

[53] Ek hakkında detaylı bilgi ve Türkçede bu ek ile türetilmiş kelimeler için bk. VASARY, İstvan (2007), "Notes On The Formative +dXrXk in Turkic", *TDA*, S. 17, s. 371-395. [(Vasary, tarihî ve çağdaş lehçelerde bu ekle kurulu kırk dört kelime tespit etmiştir. Bu kelimelerin yirmi altısı tek veridir (2007: 372-392)].

ağızdırık: ağızlık, sigara takımı (DS 96).

cibindirik: cibinlik *[OT çıbun "sinek" (KBİ: 129)]* (DS 956).

çiğindirik: su taşıyanların kullandıkları omuzluk (DS 1208).

dabandırıġ: baskül (SMYA 415).

dandirik: topaç; fırıldak *[TTL: dan+dirik < çocuk dili 557, KBS: 165]* (DS 1358).

dapındırık: bir tarafına kova, bir tarafına taş bağlı ve ortadan destekli kuyudan su çekmeye yarayan ağaçtan kaldıraç; hayvanların kaçmasını önlemek için ayaklarına bağlanmak suretiyle yapılan engel, köstek *[DS: tapındırık "sığırın kaçmaması için boynuyla bacakları arasına bağlanan, bir ucu yerde sürünen sırık; atın başını yukarı kaldırmaması için başından ön ayaklarına bağlanan kayış" 3825; Vasary, 2007: 383, KBS: *tap –ın + dırık 859]* (DS 1364).

dişindirik/ dişendirik: ipe ilmik atılarak hayvanın ağzına yapılan gem (DS 1524).

gişendillik: hayvanın ağzına gem gibi vurulan yular *[OT kişen "köstek", kişe- "kösteklemek, bağlamak" (DLTD: 334)]* (DS 2085).

gömüldürük: madenden yapılmış kemer tokası *[< ET köŋül "gönül" +dürük (TTL-II: 170, EDPT: 722, Vasary, 2007: 380), < *köm "at göğsü" (Tekin, 1987: 37-38)]* (DS 2151).

gülündürük: dama enine konan uzun ağaç (DS 2221).

içindirik: yorgan, yastık, döşek gibi eşyaların içlerinin konulduğu kılıf (DTAS 140).

kendürük/ kendirik: deriden, çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı, sofra örtüsü *[DS: kendir aa.; < kön "gön, deri" +dürük (Kaçalin, 2006: 218)]* (DS 2472)?

sabındırık/ sabunduruk: kağnı arabalarında mazının yanmasını önlemek için sürülen bezir yağının, sabun suyunun konduğu teneke ya da boynuzdan kap (DS 3507).

sakandırak/ sakındırık: şapka ya da başlığın çene altından bağlanan ip bağı *[ADÜM-I: sakanturuġ aa. 200, KbrA: sahandırıg "bebeğin çene altından geçirilerek başına bağlanan tülbent" 342, TDES: < sakalduruk 351, < sakak "çene" +dırık (Vasary, 2007: 380, OTWF: 104)]* (DS 3518).

yağandırık: kağnıda boyunduruğu oka tutturan kayış parçası *[KBS: < yağar "iki omuz arası" + dırık 1026]* (DS 4116).

yağıldırık: boyunduruk (DS 4119).

zobunduruk: kalın sopa (DS 4391).

1.45.2. Bitki adları türetir.

ışıldırik: sazlık yerde biten geniş yapraklı yeşil bir bitki *[KBS: 421]* (DS 2496).

sakızdırık: çitlembik de denilen mercimek büyüklüğünde meyveleri burukça, fıstık tadında bir çeşit sakız ağacı *[DS: sakızlık aa.]* (DS 3520).

1.45.3. Hayvan adları türetir.

cıvıldırak/ cıldırık/ cıvıldırık/ çıldırık: serçe (DS 943).

civildirik: sürüler halinde dolaşan küçük bir kuş türü (AADS 72).

teyindirik: sincap *[DS: teyin aa.; OT tiyiŋ aa. (KBİ: 454)]* (DS 4756).

1.45.4. Giysinin bir bölümünü, parçasını gösteren adlar türetir.

boyunduruk: gömlek yakası (DS 4463).

eğindirlik: elbise, gömlek gibi şeylerin çabuk eskimemesi için yakanın ön ve arka taraflarına konan astar *[DS: ekindirek "elbisede koltuk altına dikilen parça" 1694; TTT egindirik "çabuk eskimemesi için entari ve gömleğin çepeçevre omuz kısmına konulan astar" (YTS: 78); Vasary, 2007: 377]* (DS 1678).

1.45.5. Organ adları türetir.

oğulduruk: döl yatağı *[TDES: 305, Vasary, 2007: 381]* (DS 3270).

sakandırık: sığırların boyunları altından sarkan deri (DS 4663).

1.45.6. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir. Bu kelimelerin bir kısmında küçültme, aşağılama anlamı söz konusudur. Burada yer alan bazı kelimelerde ek farklı bir kaynaktan geliyor olabilir (krş. +DIr, krş. +DIrmA).

buğduruk: ağaçların çiçek döktükten sonraki küçük meyvesi *[OT bük "tomurcuk" (DLTD: 123)]* (DS 780).

cabındırık: tatsız *[DS: cabın aa., DS: cıbındırık "sinirli, yağsız et" 945]* (DS 838).

cıbındırık: geçim darlığı çeken, yoksul (DS 892).

cıyındırık/ cındırık/ çığındırık: sinirli, yağsız et *[DS: cıyındırlık, cıyındırın aa.; KBS: *cıyın "sinir" ? + dırık 204]* (DS 945).

civildirik: sıcaktan bunalarak bayılan kimse (DS 989).

çipendirikli: yağmurlu, soğuk hava *[DS: çiperlik aa.]* (DS 1231).

çivindirik: ağaçların küçük taze dalı, filiz *[DS: çiğindirik "filiz, taze yaprak" 1208, civindirik "tomurcuklanma" 989, çibindirik "söğüt ağacının çiçeği" 1203; KBS: 282]* (DS 1248).

çomturuk: küt, yumak halinde *[DS: çom "küme, topluluk; ağaç gövdesindeki yumru, budak" 1264]* (Y-BYA 149).

çöpündürük: çör çöp, su kıyısı moloz birikintisi *[krş. DS: çöpürdük "pis" 1291]* (AAS 127).

eğindirik: piraplazmoz hastalığı (DS 1678).

fosturuk: iyi ya da kötü hiçbir olaya aldırış etmeyen kimse (DS 1877).

hoyduruk: yürüyüş ve davranışları kaba olan kimse *[DS: hoydur aa.]* (DS 2422).

ışındırıḫ: pencere (KYAS 141).

içindirikli: duygulu, içli (NF 132).

karandırık/ karanduruk: karanlık (DS 2651).

kızılıdrık: gökkuşağı (DS 2865).

mintirik: çok küçük, mini mini; çok az *[DS: mindek/ mindek "çok küçük, mini mini" 3200]* (DS 3202).

oğulduruk: soy sop *[DS: oğunduruk "tükenmekte olan büyük bir ailenin küçük çocukları" 3270]* (DS 4663).

olduruk: ince, genç çam ağacı; ağaç filizi, sürgün *[DS: oğunduruk "taze çam" 3270, ovundurum "ekinin dibinden süren filiz, sürgün"* 3299, *uğunduruk "arpa ve buğdayın kökten süren çatal sapı" 4029; OT oğulduk "ağaç kökünden çıkan ufacık dallar, sürgünler" (KTS: 203), TTT oğulduruk "bitkilerin dibinden süren filiz" (YTS: 160); Kaçalin, 2006: 207]* (DS 3277) .

oyunduruk: sık ağaçlık; çam fidanı *[DS: oyunturuk "çam fidanı"; KBS: oy "saz, kamış" +un + duruk 644]* (DS 3305).

sömündürük: iğe sarılmış ip *[DS: sömen "taranmış yumak biçiminde yün" 3679]* (DS 4705).

şarpındırık: arık, yağsız (et için) *[DS: şırpıntırık aa. 3773]* (DS 3750).

şepildirik: başaklanmaya yüz tutmuş ekin (DS 3761).

şiftirik: gereksiz konuşan, geveze *[krş. DS: şiptirme /şipdirim "hoppa, oynak kadın" 4728]* (DS 3776).

uzunduruk: uzun boylu kimse için söylenen "uzun adam" anlamına bir aşağsama kelimesi *[KA: "sevilmeyen bir kimseyi tanımlamak için" 591]* (AA 707).

zıbındırık: uzun boylu (DS 4365).

zivindirik: sivilce (DS 4390).

1.46. +dIrIm / +dUrUm

Yazı dilimizde bulunmayan bu ek, +DIrIk eki ile aynı işleve sahiptir. +DIrIk ekinin bir varyantı olarak değerlendirilebilir. [54]

çildirim: çay kıyılarında yetişen bir ot (DS 4479).

çaldurum: dağların engebeli taşlık yerleri *[DS: çoldurum "taşlık yer" 1263, çal "çakıl ve taş yığını; taşlık yer, çıplak tepe" 1046]* (DS 1050).

dildirim: fazla gevezelik eden, gelişigüzel konuşan *[krş. DS: dildirik "oynak, hoppa kimse"]* (DS 1492).

koldurum: duvarla saçak arasındaki boşluk *[DTAS: "köy evlerinde çatı mertekleri ile duvar arasında bulunan ve ufak tefek şeyleri koymaya yarayan dar boşluk" 167, DS: kuldurum "balıkların yumurtaları sakladıkları su kenarlarındaki yerler, ağaç kovukları; uçurum, dik yamaç" 2995, küldürüm "dikildiği yerde çürüyüp içi boşalmış ağaç, içi kof ağaç" 3027; krş. OT kol "kılıç veya bıçakta bulunan yol biçimi, oyma" (DLTD: 340), OT kol "vadi, nehir yatağı" (KTS: 152); krş. DS: koltak/ koltuk "küçük oda" 2911, koltuk "yapılarda duvarların birleştiği yer, köşe" 4564, kolçak "dağların yamaçlarında ocak şeklindeki oyuk ya da çukur" 2909, kul "ayakyolu, hela" 2993]* (DS 2910).

güldürüm: büyükçe taş parçası (DS 2218).

sıldırım: yalçın, sarp *[AKD: "sarp kayalık" 396, DİAT: sıldırımlıḫ "altı uçurumlu kayalık" 275]* (DS 3607)?

şipdirim: hoppa, oynak kadın *[krş. DS: şiptirme aa.; DS: şiftirik "gereksiz konuşan, geveze" 3776]* (DS 4728).

ovundurum: ekinin dibinden süren filiz, sürgün *[DS: oğunduruk "taze çam" 3270, uğunduruk "arpa ve buğdayın kökten süren çatal sapı" 4029]* (DS 3299).

---

[54] Hakas Türkçesinde bir örnekte +DIrIk eki ile aynı işlevi taşıyan +tırım şekli tespit edilmiştir: *xoltırıx/ xoltırım 'elbisenin koltuk altındaki dikişleri' (< xol 'kol')* (Kara, 2005: 78-81).

1.47. +DIrmA / +DUrmA

Sadece birkaç kelimede rastladığımız bu ek +DIrIk eki ile aynı işlevi taşımaktadır. +DIrIk ekinin bir varyantı olabileceği gibi, +DIr- ile -mA eklerinin birleşmesinden meydana gelmiş de olabilir (bk. +DIr-).

çiğindirme: omuzla getirilen uzun odun *[krş. DS: çiğindirik "su taşıyanların kullandıkları omuzluk" 1208]* (DS 1207).

şiptirme: hoppa, oynak kadın *[DS: şipdirim aa.; krş. DS: şiftirik "gereksiz konuşan, geveze" 3776]* (DS 4728)?

şişdirme/ şüşdürme: sacın üzerinde iyice kızartılıp şişe sarılarak rulo haline getirilmiş gevrek yufka ekmek (MAS 345).

1.48. +eğin (< +egün)

(+eğen, +evin, +avun)

Benzerlik anlamı taşıyan bu ek Orta Türkçede sadece bir kelimede *'+egün'* şeklinde tespit edilmiştir (Bilgen, 1989: 12). TTA'da birkaç kelimede daha bu ekin olabileceğini düşünüyoruz.

göveğin/ göveğen: sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek *[OT kökegün "gök sinek" (DLTD: 357); EDPT: < *köke- < kök 710, KBS: kök + eğen 388]* (DS 2167).

gürevin: kuvvetli, dinç *[DS: güre aa.; krş. ET kür "müthiş, sarsılmaz" (ETY: 817), OT kür "yiğit, sarsılmaz, yürekli" (DLTD: 399)]* (DS 2235).

ėtėvinli: şişmanca, etine dolgun *[DS: eteni aa., MAS: eteŋi aa. 145]* (DS 1798).

yalavun: yüksek alev (DS 4141)?

1.49. +eli, +ēni

(+ēli, +eni, +ēnĕ +eyli, +eyni, +iin, +in , + ī̇n, + ī̇n(i), +īn, +ıyn / +iyn, +ıynı, +ıyl, +ıylı, +ıylın)

+gil[55] eki ile aynı işleve sahipolan +eli ve varyantları Aydın, izmir, Kütahya, Adana, Edirne, Bursa, Kırklareli, Manisa illerimiz ile Kuzeydoğu Bulgaristan

[55] DS'de, sadece Pötürge (Malatya)'den gönderilen bir fişte +gil ile aynı işleve sahip +mol ekinden bahsedilmiş, ek için '*Hasanmola gittik.*' örnek cümlesi verilmiştir (DS: 3208). Taradığımız kaynaklarda böyle bir ekle karşılaşmadık.

(Deliorman)'da [56] tespit edilmiştir (Ersöz, 2008: 362-363, Günşen, 2004: 156-158, Akyol, 2006: 203). Ek, Türkiye Türkçesi ağızlarının büyük bir bölümünde, özellikle de yörükler ve göçmenler arasında, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Ersöz, 2008: 372).

Gülensoy, ekin '*ev'* kelimesinden geliştiğini ileri sürmüş (1988: 77), Günşen -gil ekinin başındaki g ünsüzünün düşmesi ve ünlü uzaması ile ekin +īl biçimini aldığını, 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri üzerine gelen ekin ilerleyici benzeşme ile +īn biçimine kavuştuğunu iddia ettimiştir (2004: 158).

agamıylı: ağamlar *[DTAS: aganiini "ağabeyingiller" 50]* (EdA 63).
anameli/ anameyli: anne evi *[DTAS: anamiin "anamgil, anamlar" 54]* (DS 251).
bobameyni: babamgil *[Y-MMK: bubameli aa. 406, EdA: bobamıyn "babamlar" 63]* (KYA 77).

1.50. +GA

(+ġa, +ğa)

Yazı dilimizde eskiden beri, donmuş olarak bir iki kelimede bulunur (Ergin, 1990: 166, Gabain, 1988: 45). Eski Türkçede az da olsa hayvan ve bitki isimleri de türetmiştir (Erdal, 1991: 83).

TTA'da ekin yansıma kelimelere de eklendiği görülmektedir. Ek TTA'da küçültme ve genişletme işlevi ile pek çok kelimede görülmektedir.

1.50.1. Hayvan adları türetir.

cırga: ağustos böceği (DS 928).
cırġa: civciv (D-BlcİA 857).
kösürge: köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan *[OT kösürge/ kösürken "köstebek" (DLTD: 366); EDPT: 752, OTWF: 83]* (DİAS 217)
mısırga/ mısırka/ misirke: hindi *[DS: mısır/ misir aa.]* (DS 3189).
sakırga: kene *[OT sakırku aa. (DLTD: 484); TDES: 351, KBS: 719, EDPT: 351, EDAL: 1204, < sakır "sticky" + t +gu (Tekin, 2003e: 122)* [57]*]* (DS 3519).

[56] Ersöz ve Günşen'in çalışmalarında ekin görüldüğü yerler arasında Manisa ili ve Deliorman bölgesi yer almıyor. Manisa ağzında '+eli' şeklinde görülen ek için *'anameli, bubameli'* örnekleri verilmiştir (Akyol, 2006: 203).

[57] Tekin, sakız ile sakırgu kelimelerinin aynı kökten olduğunu iddia etmiş, anlam ilgisini desteklemek için de *yapışak (yavşak "bit")* örneğini vermiştir (2003e: 122).

1.50.2. Bitki adları türetir.

çakırga: mazı ağacı *[TTL: 466]* (DS 1044).

ilikge: ham incir *[DS: iğlek/ ilek "baba incir, erkek incir" 2510; OT ilek "incir" (KTS: 109)]* (DS 2524).

kındırga: çayır otuna benzer, derin köklü bir bitki *[DS: gındırga "iğne gibi tepesi olan, çorak yerlerde yetişen yapraksız bir ot; bodur kamış" 2049]* (DS 2809).

topka: çekirdeği top gibi çıkan bir tür kavun (SİYA 700).

1.50.3. Çeşitli somut, soyut adlar ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.

başka: usta *[DS: başka çık- "çıraklık dönemini bitirip ustalık yetkisi kazanmak"]* (DS 561).

cemişge: kaşık *[krş. DS: çömüş "kepçe, büyük tahta kaşık" 1288]* (DS 4470).

cimke: nokta; küçük çıkıntı, kabarcık; küçük yonga *[krş. DS: cin/ cinek "küçücük, mini mini" 974, çim "az, biraz" 1221]* (DS 974).

coşka: dikkatsiz *[krş. DS: coş "genç" 1003, MİA: çoş "deli, çabuk, oynak" 395]* (DS 1003)?

çeneke: çenenin uç tarafı (DS 1136).

çıbışga: ince, uzun, yaş değnek (DS 1158).

çıtırga: meşe yaprağı (DS 1194).

çiyirge: pekmez, susam ve afyonun kaynatılmasından yapılan tatlı (DS 1250).

çöpürge: çalı çırpı (M-VADK 69).

dizge [58]: erkeklerin giydiği getr biçiminde çorap, tozluk; dize kadar uzanan uzun konçlu çorap (DS 1531).

gıcırga: loğ taşını çekmek için ortasından takılan demir ya da ağaç araç, kol (DS 2028).

gözge: çeşme (DS 2181).

gübürge: selin sürüklediği ağaç ya da başka şeyler (DS 2206).

içge: saygılı, kibar *[NSÇT: içke "ince" < yinç + ge 947, EDPT: yinçge < *yinç- 945, EDAL: 1010]* (DS 2504).

[58] Nevzat Özkan, Kıpçak Türkçesinde de görülen bu kelimede hal eki kalıplaşması olduğunu ifade etmiş (2001: 156), Eren ise fiilden isim yapan -gA ekinin '*diz'* ismine getirildiğini öne sürmüştür (TDES: 116).

kaşka: hayvanların alnındaki beyazlık, ak leke ve alnı beyaz lekeli olan hayvan *[ET gaşga "alnı akıtmalı at" (YY: 203), OT kaş "lekesiz beyaz veya kara taş", kaşga at "yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at" (DLTD: 276-277); KBS: 473]* (DS 2680).

kındırğa: kurumuş, sertleşmiş (DS 2809).

kıravga: kıraç toprak *[DS: gıravga "verimsiz, kolay sulanmayan toprak" 2051, NF: gıravga "kıraç, işlenmemiş, verimsiz toprak" 125]* (DS 2815).

koska: çalımlı, iyi giyinmiş, güzel yakışıklı *[DS: kosga "yiğit, kabadayı, yürekli" 2930, gosga "gururlu, kibirli" 2016; krş. kostak]* (DS 2930).

mısırga: mısır unundan yapılan bir çeşit yiyecek, kaçamak (DS 3190).

nėfiske: gözü yemeğe doymayan, boğazına düşkün, pisboğaz (KrTS 271).

özge: iki dağ arasındaki dereciklerin birleştiği yer, derenin başlangıcı *[ET öz "vadi" (OTG: 251); OT öz "iki dağ arasında bulunan dere" (DLTD: 472); KBS: 681]* (DS 3371).

özge: iyi, güzel; şakacı; cana yakın, sıcakkanlı; yürekli, gözü pek *[DS: özke "sağlam, dayanıklı; temiz yürekli" 3372; KBS: 682]* (DS 3371).

pasafka: aşağılık, onursuz, değersiz kimse *[DS: pasaf "kir, süprüntü; kirli, pasaklı"]* (DS 3403).

posurga: yere devrilip çürümüş ağaç (DS 3473).

sapanga: taş atmak için kullanılan ip ya da lastikten yapılmış bir araç, atambaç (DS 3539).

sonka: son, sonuncu, son çocuk *[Y-BYA: sonku aa.]* (Y-BYA 222).

söveke: uzun boy *[DS: söve boy aa.]* (DS 3681).

tırka: her şeye çabuk kızan, sinirli *[DS: tırlak aa.]* (DS 3921).

tıska: sarı benizli, sıska, zayıf *[DS: tıs/ tısık/ tıslı aa.; KBS: 897]* (DS 3926).

tilişge: tahta, odun kırıntısı, talaş *[DS: tiliş "parça, dilim"]* (DS 4762).

titirge: meyve ağaçlarının çatlak ve yaralı yerlerinden akan zamk *[krş. DS: tetir/ tetire "yeşil ceviz kabuğu, nar vb. bitkilerin bıraktığı durağan boya lekesi" 3898]* (DS 3941).

toska: genç, küçük manda *[DS: tosmak aa.; KBS: *tos "tay" +ka 921]* (DS 3972).

tönge/ tömge: tırpanla ekin biçenlerin korumak için sol ayaklarına bağladıkları ot bağlamı *[krş. DS: töm "küçük toprak yığını" 3980; KBS: < tön- "dönmek" + -ge 926]* (DS 3981).

töske: ocağa konacak biçimde kesilmiş küçük kütükler (DS 3984).

yeşge: haşarı *[< *yaş "genç"+ga; krş. DS: yaş "çok çevik, sağlam" 4196]* (DS 4255)?

yelke: dağın doruğa yakın bölümü; küçük tepe (DS 4235).

1.51. +GAç

Yazı dilimizde görülmeyen bu ek küçültme işlevi taşır. ET'den beri az kullanılan bu ek bitki, hayvan ve alet adları türetmiştir (Deny 1941: 545, Räsänen, 1957: 101, Erdal, 1991: 83, Clauson, 2007: 189).

Bazı örneklerde +cAk ekinin göçüşmeye uğrayarak +GAç şekline girdiği görülmektedir.

buturgaç: haşarı, yaramaz *[DS: butur [59] aa.]* (DS 807).
çıkırangaç: bir çeşit tahterevalli *[DS: çıngırşak/ çıkırancık aa.]* (DS 1168).
çuḫurġaç: çukurluk yer (Y-YYA 39).
çungurgaç: salıncak *[Y-TYA: çungurgeç "urganlı salıncak" 174]* (DS 1304).
dombalakeş: takla (DS 1551).
elbürgeç: birdirbir oyunu (DS 1704).
elgeç: haşhaş sürtmekte kullanılan küçük el taşı *[Y-SYA: elcek aa.]* (Y-SYA 485).
gıcırgaç: salıncak (2028).
ilankaç: dönemeçli yol *[DS: ilankavığı aa.]* (DS 2518).
karkaç: saksağan *[krş. DS: karrak aa. 2667]* (AUKA 244).
kıcıngaç/ kıncırgıç/ kındırgeç/ kıngırgıç: tahterevalli *[DS: gıncırgeç/ gıngırgaç "tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı" 2047]* (DS 2807).
kolkaç: ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk *[DS: kolçak aa.]* (DS 2909).
loğkeç: loğ taşına takılan iki kollu ağaç *[DS: loğdur aa.]* (DS 3083)?
sukaç: çeşme *[KBS: 813]* (DS 3690).
tapkaç: tokuç (DS 3826).
temkeç: çaydanlık (DS 3876).
vızırgaç: topaç, dönen oyuncak (NF 160).
yalgeç: köpeğin yal kabı (Y-AYA 137).
yaykeç: yün atılan alet (SİYA 712).
zıngırgeç: dönme dolap (DS 4373).

[59] *'butur'* için bk. TTL: 402.

1.52. +GAn

(+ğan, +yen)

Eski Türkçede genellikle bitki ve hayvan adları türetmek için kullanılan ek 'benzerlik, küçültme, yoğunlaştırma' ifade eder (Atalay, 1941: 127, 133, Bilgen, 1989: 17, Erdal, 1991: 87, Biray, 1999: 63, Kaçalin, 2006: 123).

Moğolcadaki +gAn / +gAnA küçültme eki ile benzerlik taşır (Poppe, 1992: 46-47, Erdal, 1991: 87, Karaağaç, 2009b: 238).

1.52.1. Bitki adları türetir.

arpagan: yabani arpa *[OT "arpaya benzeyen bir bitki" (DLTD: 36); TDES: 19, Kaçalin, 2006: 123]* (DS 330).

badırgan: yaprağı maydanoza benzeyen ve sapı soyularak yenen bir bitki (DS 468).

bodurgan: tatlı, siyah renkli bir yemiş çeşidi (DS 722).

çıçırgan: bir çeşit dikenli çalının meyvesi *[EİA: "diken" 64]* (DS 1158).

çıtırgan: sakızlık ağacına benzer küçük çalı (MKS 49).

dargan/ darikan/ darkan: çavdar *[Dankoff, 1995: 702]* (DS 1370).

ġığışkan: parlak yapraklı, yıkarken cıyış cıyış ses çıkaran yenilen bir ot *[MAS: cıyışġan aa. 71]* (MAS 181).

karağan: fırça gibi kullanılan sert tüylü bir bitki; yapışkan ve kokulu yaprağı olan, bodur funda boyunda dikensiz bir bitki *[DS: karagan "yaprakları yapışkan, bodur bir çeşit bitki" 4533, karan "yaban nanesine benzeyen bir bitki" 2651; OT karakan "dağ ağacının bir çeşidi" (DLTD: 267)]* (DS 2544).

kavgan/ kavkan: hayvanların, özellikle develerin, severek yediği dikenli bir ot, deve dikeni *[DS: kavgaz/ kavız aa.]* (DS 2688).

kurugan: ekin içlerinde biten, yemeği yapılan bir bitki (DS 3011).

özgen: kuzukulağı otunun filizleri *[KBS: 681]* (DS 3372).

pıtırğan: dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüylerine yapışan bir ot *[OT buturgak "pıtrak" (DLTD: 121)]* (DS 3449).

pizirgan: her hastalığı iyileştirdiğine inanılan ot, sultanotu (DS 3465).

südgen: kesildiğinde ortasından süt gibi bir sıvı akan; ilaç ve yakacak olarak kullanılan bir bitki, sütleğen (D-VGHA 123).

yemişgen: dağda yetişen bir tür meyve (TİYA 457).

1.52.2. Hayvan adları türetir.

bıcırgan: midye (DS 655).

çekgen: çekirge (AOA 462).

çayırğan: siyah beyez lekeli, keklik büyüklüğünde bir kuş (AADS 76).

çırgan: ağustos böceği *[DS: cığırgan/ cığırtgan/ cıyırgan aa. 926]* (DS 1186).

mısırgan: hindi (DS 3189).

pisigen: kedi (DS 3461).

sakızgan: saksağan kuşu *[OT saġzıġan aa. (DLTD: 483)]* (AAS 277).

yeşilgan: yeşil renkli, kertenkeleye benzer bir hayvan *[krş. TTT yaşılġan "yemyeşil" (YTS: 238)]* (DS 4255).

tabışgan/ tabışkan: evi beklediği sanılan, fakat görünmeyen, bazı duvardan sesi işitilen hayvan *[bk. DS: tavıştı "ses, hafif gürültü, tıkırtı" 3846; ET tavış "gürültü, şamata" (EUTS: 150); Tel. tabış "ses, haber" (TAS: 106)]* (DRTA 359).

yeleken: kerkenez kuşu *[DS: yelkesen aa.; KBS: yel + eğen 1112]* (DS 4233)?

1.52.3. Yer adları türetir.

çamlığan: çamlık (DS 1065).

garağan: çalıların çok bulunduğu yer (DS 1919).

kırağan: geçit, dağın boynu *[DS: kıramık "dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır" 2815]* (DS 2814).

vıcırgan: bataklık (DS 4098).

buzluğan: buzu eksik olmayan tepe *[KBS: 191]* (DS 811).

suluğan: abdest alınan yer *[krş. DS: sulağan "sulu yer" 4707]* (DS 3692)?

1.52.4. Çeşitli somut adlar türetir.

çipilgen: çamurlu *[DS: çipil "sulu çamur" 1232]* (DS 1233).

dişleyen: büyük dişli kimse (DS 1525).

dölgen: tohum (DS 4487).

ezgen: her zaman nemli olan, nemli kalabilen toprak *[< öz + gen]* (DS 1829).

golğan: hayvanların boynuna takılan yuvarlak, irili ufaklı zil *[krş. DS: hol "topaç" 2396]* (DS 2097).

gözgen: kapaksız, küçük dolap (DS 2181).

güngen: saat, takvim *[Kaçalin, 2006: 124]* (DS 2229).

karagan: toprak çanak (DS 2642).

talagan: kara yapağıdan dokunan bir çeşit kepenek *[krş. DS: tala "kırkılmış koyun, keçi" 4735]* (DS 3812).

tekirgen: üzüm suyunu arıtmaya yarayan büyük tekne *[DS: tekir "yuvarlak"]* (DS 3865).

yedigen: büyük ayı da denilen takım yıldızı *[OT yetigen* [60] *"yedi kardeşler adı verilen yıldız" (DLTD:777); EDPT: 889]* (DS 4221).

yelken: hava açıkken görünen ve yel çıkacağının belirtisi sayılan bulutçuk; dağın başındaki sis *[DRTA: "yelli, rüzgarlı" 408]* (DS 4235).

yengen: elbisenin kolu (SMYA 431).

1.53. +GI / +GU

(+ğI, +vu)

Genellikle yansıma gövdelerden sonra gelen ek küçültme, genişletme eki olarak kullanılmakta, +(I)k ve +tI eklerinin işlevine benzer bir işlev taşımaktadır.

Yansıma kelimeler dışında görülen +gI eki ET'de çeşitli anlamda isim ve sıfatlar yapan, genişletme işlevi taşıyan +gU eki (Gabain, 1988: 45, Räsänen, 1957: 104, Clauson, 2007: 188, Erdal, 1991: 164) ile ilgili olmalıdır.

1.53.1. Alet, eşya adları türetir.

çımkı/ çıpkı: ince, uzun değnek *[DS: çıpkıç/ çıpkın/ çıprağı aa., DS: cıpkı "kamçı" 925; bk. OT çıp "ince ve yumuşak dal" (DLTD: 150); TTL: ? 509]* (DS 1177).

gıcırgı: loğ taşını çekmek için ortasından takılan demir ya da ağaç araç, kol (DS 2028).

gıldırgu: çocukların oynadığı ucunda tekerlek olan değnek (DS 2040).

gıygı: bir çeşit keman *[DS: kıykı aa. 2857; TTL-II: < krş. Alm. geige "keman" 152; < gıy "yansıma" +gı]* (DS 2066).

güldürgü: deve ve koyunlara takılan büyük çan *[DS: gildirgi "küçük çan; büyük çan" 2039, kıldırgı "oğlak ve kuzuların boynuna takılan küçük çan, çıngırak" 2795]* (DS 2217).

ışılgı: lamba *[KBS: 422]* (DS 2496).

---

[60] Bu kelimedeki ek küçültme işlevi taşıyan ve bitki, hayvan isimleri yapan +gAn ekinden farklı bir ek olarak kabul edilmektedir. Bu ekin yalnız unvanlarda, özel adlarda kullanıldığı ifade edilmiştir: *başkan, yetiken, tarkan, teŋriken* (Ergin, 1990: 166, Gabain, 1988: 44, Tekin, 2003a: 82, Taş 2009: 40, Erdal, 1991: 76). Bilgen, bu kelimede ekin topluluk ismi yaptığını öne sürmüştür (1989: 20).

şüdürgü: kamış dilli düdük (DS 3794).

tablağı: tabla (DS 3798).

tıbılğı/ tıbırğı: ağaç dallarından yapılmış kaba süpürge *[M-BDYA: tubulgu "ince çubuk" 448]* (EİA 309).

yelgi: rüzgargülü *[MİAS: "havanın hareketlerini ve rüzgarların cihetlerini gösterir alet" 290; KBS: 1113]* (DS 4234).

yüzgü: ayna[61] *[DS: yüzüngü/ yüzünge aa., DS: görgü, gözgü aa. 2160, 2181; ET közŋü aa. (YY: 206), közüngü aa. (EUTS: 80), OT közŋü/ közüŋü aa. (DLTD: 371-372), közgi/közgü aa. (KTS: 161), TTT gözgü/ gözüngü aa. (YTS: 101), bk. ET közün- "gözükmek, görünmek" (EUTS: 80), OT közün- "görülmek" (DLTD: 372); EDPT: közŋü/ közüŋü < közün- 761]* (DS 4339)?

1.53.2. Sıfat türetir.

cıdırgı: titiz, sinirli *[DS: cıdırlı aa., DS: cıdır "öfke, sinir"]* (DS 897).

mıskı/ mısgı: cimri *[DS: mısıkçı/ mıskıç aa.]* (DS 3190)?

ödürgü: korkak; uykudan tez uyanan *[DS: ödürlü "uykuda korkan, korkmayı huy edinmiş olan, kâbus gören; korkudan kalbi çok çarpan" 3312]* (DS 4620).

çıtırgı: ince düşünen (DS 1194).

gezenki: çok gezen *[DS: gezençi/ gezente/ gezenti aa.]* (DS 2019).

1.53.3. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

karağı: güneş battıktan sonra göz görmeme hastalığı, tavukkarası; karanlık *[KBS: 464]* (DS 2644).

özlengi: sivilce, ergenlik *[krş. DS: özlen "su kaynağı, küçük dere" 3372]* (DS 4631).

cıtırgı: deniz kenarında yetişen bir bitki (HKTS 51).

karağı: fırça gibi kullanılan sert tüylü bir bitki (DS 2544).

çıtılgı/ çıtımgı: söğüt ve kavak ağaçlarının ince dalları *[DS: çıtırıh aa., DS: çıtırgı "ardıç dallarının yapraklı uçları" 1194, D-KMİA: çıtırgı "kolay ateş alan kurumuş ince dallar" 329; TTL: *çıtıl- < çatıl- 512 [62]]* (DS 1193).

çıtırgu: küçük dolu tanesi *[DS: çıtırık aa.]* (DS 1198).

---

[61] *yüzüngü* ve *yüzünge* şekilleri de bu kelimenin *közŋü/ közüŋgü/ közgü* kelimesinden benzeşme ile ortaya çıktığını gösteriyor.

[62] Yazar ilk hecelerin *"dalların kırılırken çıkardıkları seslerin taklidi"* olabileceğini de ifade etmiştir (TTL: 512).

çıtırgu: fırtına (DS 1198).

dorangı: dalları kesilmiş olan dikili ağaç (DS 1564).

ılımgı: telaş *[DS: ilim ilim "çabuk çabuk" 2525]* (KYAS 140).

karavu: domates salçası; kızılcık marmeladı (DS 2654).

kırgı: dağ ve yaylaların yalçın, sarp, keskin yerleri; taşlık arazi; çevre, kıyı, kenar, uç (DS 2821).

kulunku: gebe hayvan (SİYA 659).

kupgü: küreğin, baltanın sap takılan yeri *[DS: köp/ küp aa.]* (DS 3040).

özgü: kutsal (DS 3372).

püskü: duman, tütsü (KYAS 201).

şidirgi: hızlı yağmur (DS 3775).

tırıngı: oyun, oyun havası (AKD 397).

yadırgı: yabancı *[DS: yadrek aa.; KBS: 1024]* (DS 4114).

yelki: uzun kanat (DS 4236).

1.54. +GIç / +GUç

(+guş, +uş, +vuç)

Genellikle yansıma kelimelere eklenerek alet ve oyun adları türetir. +gAç ekinin bir varyantı olduğu düşünülebilir. Bazı örneklerde +cIk ekinin göçüşmeye uğramış şekli olması da ihtimal dâhilindedir.

çayguş: çaydanlık (AA 151).

çurlunguç: bir tür oyun aracı (Y-TYA 171).

dombalaguç: tepetakla (KrTS 139).

gıcırgıç: tahterevalliye benzer bir oyun (AİYA 727).

gıldırgıç: geçimsizlik, karışıklık; karıştırıcı, arabozucu *[DTAS: gıldıgıç "baş ağrıtıcı iş" 123]* (DS 2040).

gıvgıç: keman yayı *[DS: gıygı "bir çeşit keman" 2066]* (DS 2063).

gildirgiç: yassı taşlarla oynanan bir çocuk oyunu (DS 2076).

gizgiç: ağaç kabuğu soymaya yarayan yassı ağaç parçası *[krş. DS: gez "dokunmakta olan bez, kilim vb. şeyleri gergin tutmaya yarayan ve dokunan tarafa takılan iki ucu sivri ağaç; çorap şişi" 2018]* (DS 2087).

goçgıç: yer elması (DS 2091).

hastauş/ hastavuç: hastalıklı, zayıf (DS 2300).

ırlımagıç: yavaş hareket eden (DİAS 183).

kabankuç: büyük, iri ağaç (DS 2581).

kırgıç: topaç *[krş. DS: kirildek aa. 2827]* (DS 2821).

mıskıç: cimri *[DS: mısgı/ mıskı aa.]* (DS 3190).

sektekkiç: çocukların karşılıklı geçip bir ayak üstünde sıçrayarak oynadıkları oyun *[KBS: 750]* (DS 3573).

vızgıç: tahtadan yapılma yoyo da denilen bir oyuncak *[KBS: 1017]* (DS 4102).

yaygıç: keman yayı (ADÜM-I 212).

1.55. +GIn / +GUn

Yazı dilinde görülmeyen bu eki Kaçalin küçültme eki +gAn ile karşılaştırmıştır (2006:173). TTA'da çoğunlukla nitelik bildiren sıfatlar türettiği görülmektedir.

çavgın: hayvanların erkeklik organı *[DS: çav/ çavın/ çavun aa., < çav "yüksek ses" + gın (Kaçalin, 2006: 173)]* (DS 1093).

dipkin: meşe, karaağaç vb. nin düzgün ve 4-5 cm kalınlıktaki fidanı (DS 1510).

gürgün: pek gür, işlek (NF 128).

hösgün: hanas balığına benzer, içi pembemsi bir çeşit tatlı su balığı *[TTL-II: ? 331]* (DS 2436)?

işkin: işi çok seven *[krş. DS: işgir "becerikli" 2563]* (DS 2564).

nezgin: halsiz, bitkin; genellikle sıvılar ve özellikle de akarsu için az anlamında *[krş. DS: nezel- "güçsüzleşmek, zayıflamak" 3249]* (Y-SYA 502).

ölgün: nemini, tavını almış toprak için kullanılır *[DS: öl "ıslaklık (toprak için)" 4623, ölgün tav "toprağın sürülmeye elverişli olan tavı" 3332; ET öl "yaşlık, ıslaklık" (EUTS: 100)]* (Y-DBİA 394).

tırgın/ tırık: zayıf, kansız, cansız, sıska (DS 3919).

toygun: genç *[krş. ET taygun "tay gibi oğullar" (OTG: 253), OT tayuk /taylaŋ "ince kibar genç" (DLTD: 590); KBS: toy "*genç, acemi" + gun 922]* (DS 3975).

yüzgün: fazla derin olmayan *[krş. DS: yüzlek "sığ" 4337]* (HKTS 319).

1.56. +gIr

(+kır)

Tarihî ve çağdaş lehçelerin bir kısmında nadir görülen bu ek 'sahip olma, gibilik, benzerlik' ifade eden sıfatlar türetmiştir: *Öz. tengqur 'yaşıt, akran', Alt. bozıtkır 'sert adımlı at', oygor 'bilge, akıllı', üngür 'sedalı, tonlu', Tuv. dılgır 'konuşkan, dilbaz', sütkür 'sütü bol', işkir 'içli, içi geniş', okkur 'ok gibi hızlı'* (Atalay, 1941: 183, Kaçalin, 2006: 149-151, Arıkoğlu, 2007: 1164, Dilek, 2007: 1022, Koraş, 1998: 103, Coşkun, 2000: 36) (krş. -gIr).

daşgır: arpa eleği *[Az. daşgır/ daşgir "gözer" (ATBS: 176)* [63]*]* (AKD 390).
dazkır: saçsız, kel (MİA 396).
dişgir: dişli, hasmına yenilmeyen (MKS 61).
işgir/ işingir: becerikli (DS 2563).
keşgir: sevinç, neşe *[krş. DS: keşlen- "alay etmek, eğlenmek" 2772]* (DS 2771).
mızgır: zayıf, büyümemiş (insan ya da hayvan); uyuşuk (DS 3194).
mızgır: çalışkan; inatçı (DS 3194).
taşgır: taş ev *[< Far. kargir'in etkisiyle?]* (DS 3840).

1.57. +gIl / +gUl

(+kIl, +kırt, +gıt < +gılt, +gut < +gult)

İşlek olmayan ve ilgi ifade eden bu ek geometrik şekiller gösteren kelimeler ile renk tonlarını gösteren benzerlik sıfatları türetir (Ergin, 1990: 168, Banguoğlu, 1988: 24, Atalay, 1941: 135, Räsänen, 1957: 98, 103 [64], Clauson, 2007: 190, Erdal, 1991: 98).

Räsänen eki kol kelimesinden getirmiştir (Räsänen: 1957: 103).[65] Ek, Kuzey grubu lehçelerde nispeten daha işlektir. Bu lehçelerde ekin genişlemiş şekilleri de görülür: *kızgılt, kızgıldım, kögüldügüm, yeşkilt, yeşkildim* (Banguoğlu, 1988: 25, Kasapoğlu

[63] Az. Türkçesi ağızlarında kelimenin *'daşgir'* şekli daha yaygındır (ADDL: 118). Bu kelime ve buradaki bazı kelimeler Farsça '+gir' eki ile kurulmuş olabilir.

[64] Räsänen, renk tonlarını gösteren ek ile geometrik şekiller türeten eki farklı başlıklar altında incelemiştir.

[65] Erdal, hayvan vücutlarının belli bir kısmını gösteren kelimeler türeten +Il ekini +gIl eki ile ilgili görüyor. Yazara göre ek iki heceli kelimelere eklendiğinde kökün ikinci ünlüsü düşer ve ek /g/ sesini kaybeder: *bögür +gül < bögrül, kuḍruk+gul <ġuyrul* (1991: 98).

Çengel, 2005: 114, Alkaya, 2008a: 215). Bu lehçelerde yer alan +gılt şekli TTA'da da birkaç kelimede görülmektedir.

dırgıl: alacalı, çeşitli renkli *[krş. DS: tarsı "duman rengi" 3835; OT targıl "alaca" (DLTD: 57); KBS: *tar + gıl 267, < *tar/ *taz "multicolored, varicolored" +gıl, Kzk., Kırg. tarlan "gray (of horses)" < tarıl + an, Kzk. tarman "white with yellow cirsles" (Tekin, 2003c: 16), < tar- "serpiştirmek" + -gıl (Bilgen, 1989: 52)]* (DS 1469).

dırgıl: zayıf, kuru, mecalsiz kimse *[DS: dırık dırıç/ dırıt/ dırız/ dırtlak aa.]* (DS 1469).

doşgil: kısa boylu, şişman, göbekli kimse *[AUKA: doş "döş" 213]* (DS 1567).

dörtgül: dört köşe, dört kenarlı *[TDES: 121]* (DS 1588).

güvengil: böğelek sineği *[KS: "yeşil başlı bir sinek" 41, DS: göven/ göveğen aa. 2167]* (DS 2240).

içkilli: duygusal, içli (MAS 237).

kırgıl: kır saçlı insan ya da kır tüylü hayvan *[DS: kırgıl "aklı karalı, kır renkte olan" 2829; OT kırgıl "kırçıl" (DLTD: 318)]* (DS 2818).

kırkıl: cılız kalmış tay (DS 2829).

kızgıl: kırmızımtırak renk *[EdA: ġızgıllı "kıraç, çabuk kuruyan kumlu toprak" 262]* (DS 2862).

kızkırt: kızılımtırak, beyazla karışık kızıl renk *[DS: gızılgıt "kızıla yakın renk" 2070]* (DS 2868).

kurgul: ince, narin *[OT kur "kuru" (DLTD: 379)]* (DS 3007).

sarılgıt: çok renkli *[krş. DS: sargut "açık saman rengi, sarımsı" 3544; KBS: < sarı + ılgıt 736]* (DS 3546).

üçgül: üç köşeli yer *[Krgz. üçkül "üçgen" (KrgzS: 793)]* (DS 4056).

üçgül: yabanıl yonca; kokulu, sarı bir ot; çayırotu *[TDES: 427, KBS: < üç + Far. 985]* (DS 4056).

1.58. +gil

Şahıs ve akrabalık adlarına eklenerek mensubiyet bildiren kelimeler türeten bu ek sadece Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde tespit edilmiştir (Ergin, 1990: 168, Zülfikar, 1991: 90, Korkmaz, 2003: 47, Biray, 1999: 77).

Ersoy, ekin Çuvaşçada halen yaşamakta olan *kil 'ev, aile, topluluk'* kelimesinden ekleştiği görüşündedir (Ersoy, 2007: 22-27)[66]. Adamoviç ise +gil ekininin bir kelimeden ekleştiği yolundaki görüşe katılmamıştır. Yazara göre +gil yazı dilindeki +*kiler*'in halk ağzındaki söyleniş biçimidir, +*kiler* eki, bir isme eklendiğinde uzun bir yapı ortaya çıktığı için bu yapı konuşma dilinde kısaltılmıştır (2014: 73). Elöve, ekin +ki ilgi eki ile +l ekinin birleşmesinden oluştuğunu iddia etmiştir (Deny, 1941: 332).

Ek, TTA'da sülale adları yapmak için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Artvin yöresi ağızlarında ekin yer adları da yaptığı görülmektedir (Turan, 2006: 75, Polat, 2000: 64)

firavungil: firavun ve yanındakiler (D-AİA 912).
deveçigil: Diyarbakır'da bir sülale adı (DA 183).
asnıgil: yer adı (Y-ŞvYA 136).
goşnugil: yer adı (Y-ŞvYA 136).
paşagil: yaşantısı iyi olanlar (EYA 424).

1.59. +gine

(+gena,+gene, +gėne, +genne, +ginelik, +gelen, +gelene, +genem, +genine, +ğine, +kine, +kına)

Eski Türkçede +kIñA şeklinde görülen bu ek pekiştirme ve küçültme bildirir (Gabain, 1988: 105, Erdal, 1991: 47, Tekin, 2003a: 82, Alkaya, 2008b: 44-46, Taş, 2009: 42).[67] Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde unutulmuş olan ekin Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunması ilgi çekicidir. Ek Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında (Ordu, Giresun, Trabzon, Artvin) ve Malatya ağzında yaygındır. Ekin görüldüğü yerler göz önüne alındığında bu durum Kıpçak Türkçesinin etkisi ile açıklanabilir (Alkaya, 2008b: 63-64).

Ekin ağızlarda daha çok eşitlik eki anlamı taşıdığı, durum zarfları yaptığı görülmektedir. Bazı örneklerde ise küçültme anlamı vardır (Alkaya, 2008b: 56-57).

---

[66] Ekin kaynağı olduğu iddia edilen kelime *(*gül)* için bk. EDAL: 571.

[67] Ek hakkında detaylı bilgi için bk. ALKAYA, Ercan (2008b), "Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 3/4, p. 43-72.

Ekin doğramak, kıymak anlamındaki ‘kıy-/ kıyın-’ fiilinden ortaya çıkmış olabileceği iddia edilmiştir (Hamilton, 2011: 256).

Bazı kelimelerde benzerlik, yakınlık işleviyle görülen ‘gelen/ gelene’ unsurunun da bu ekle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[68]

1.59.1. Ek benzerlik, yakınlık bildiren sıfatlar ve durum bildiren zarflar türetir.

beyazgine: beyazımsı, beyazca *[DS: beyazgelen “az beyaz, beyazca” 647]* (M-DSİ 178).

bihoş gelen: bir tuhaf, değişik (DS 688).

bolgenne: bolca (MİA 390).

böylecukgine: böylece (AybA 121).

böyukgine: büyükçe *[MİA: böyyük gelene aa. 132]* (AybA 121).

ėyigine: iyice (AybA 129).

gizliğine: gizlice (GİYA 621).

güzelgenine/ gözelgenem: güzelce, güzellikle, güzel olarak *[HBA: gözelgelene “güzelce” 145]* (MİA 402).

içeri gelen: az içeride (DS 2504).

iyigelen: iyice, tamamıyla, geniş ölçüde (DS 2574).

kabagelen: yumuşakça, az yumuşak (DS 2577).

katı gelen: katıca, az katı *[DS: kattıgelen “çok katı” 2685]* (DS 2682).

kertik gelen: pürüzlü gibi, az pürüzlenmiş (DS 2757).

kesegelen: kısadan, kestirmeden (DS 2760).

kısagelen: kısaca, biraz kısa (DS 2839).

kızılgelen: az kızıl, kızılca (DS 2865).

köşeli gelen: köşeli gibi, köşelice (DS 2980).

küçkine: küçücük *[D-EAA: kıç’kına aa. 204]* (DS 3024).

morgelen: morca, mor gibi (DS 3210).

safgele: saf, safça (ZBKA 190).

sarıgelen: sarımsı (DS 3545).

sertgine: sertçe, hızlıca (AybA 151).

sıkıgelen: sıkıca (DS 3605).

---

[68] O. Nedim Tuna’ya göre *‘gelen’*, küçültme eki *‘+GInAn’* ile ilgilidir (Kaymaz, 2000: 305). DS’de *‘gelen’* unsuru *‘Sıfatlara eklenerek az çok anlamını verir.’* şeklinde açıklanmıştır (DS: 1975).

şöylegine: şöylece (AybA 153).
temuzcegine: temiz, tertemiz (AybA 154).
tezgine: tez olarak (DS 4758).
yassıgelen/ yassıcagelen: yassıca, yassı gibi (DS 4195).
yēnikgine: hafif, hafifçe (AybA 159).
yeşilgelen: yeşilimsi (DS 4255).
zöbegelen: ovalimsi (DS 4398).

1.59.2. Ek bazı kelimelerde +lIk eki ile genişleyerek zarf yapma işleviyle kullanılır.
düzgünginelik: düzgünce, düzgün olarak (MİA 399).
güzel ginelik: güzel bir biçimde (GİYA 625, TYA 113).
inceginelik: incecik, ince olarak (MİA 406).
temizginelik: temizce, temiz olarak (MİA 420).

1.60. +I / +U

Daha çok ses taklidi tekrarlanmış bazı kelimelere eklenerek alet adları türetir (Aksoy, 1945: 228, Zülfikar, 1995: 102-103, Yedekçioğlu, 1992: 51). Çağatay Türkçesinde bir örnekte ölçü birimi adı türetmiştir: *karı 'endaze, arşın' (< kar 'kol')* (Eckmann, 2009: 48).

1.60.1. Ek çoğunlukla, küçültme ve genişletme işleviyle kullanılmaktadır.
aŋı: bir şey üzerine yapılan çentik *[DS: aŋ "birşey üzerinde yapılan çentik, yontuk" 241]* (MİAS 25).
çiği: çiğ, pişmemiş (DS 1207).
çomu: küçük kulaklı koyun veya keçi (DS 1267).
çöpü: yün temizlendikten sonra geriye kalan kısım (DS 1290).
çörü: kurumaya yüz tutmuş ağaç (M-BDAY 431).
doğu: kağnıyı durdurmaya yarayan kazık (DS 1538).
kayı/ kayu: fırtına *[OT kaḍ "kar fırtınası" (DLTD: 247)]* (DS 4539).
kezi: bürümcük *[OT kez "ipekli çin kumaşı" (DLTD: 310)]* (DS 4550).
kipi: uygun, tıpatıp gelen *[DS: kip/ kirp aa.]* (DS 2873).
körezi: sönük, donuk, az pırıltılı (ateş, ışık vb.) *[DS: körez aa.]* (DS 2967).
özü: sulak, verimli yer, otlak *[DS: öz aa.]* (DS 3368).
özü: sevinç, şenlik; arkadaş; cana yakın *[KBS: 683]* (DS 3373).

pürü: ardıç ve çam ağaçlarının yapraklı ince dalları, ağaçların budanmış ince dalları (DS 3495).

sepi: düğünde geline verilen armağan *[OT sep "gelinin malı olan çeyiz" (DLTD: 506); KBS: 753]* (DS 3583).

yalazı: alev; tutuşturucu talaş, ince, kuru odun vb. (DS 4139).

yalazı: korda pişen küçük ekmek (M-VADK 73).

yaşı: küçük çocuklarda pislikten oluşan bir deri hastalığı (DS 4197).

yoku: leke, iz, kalıntı, bulaşık *[DS: yok aa.; DLT yok/ yuk/ yak "çanak bulaşığı" 1152; EDAL: 1022]* (DS 4287).

tölü: yeni doğan kuzu, oğlak (DS 4772).

kakı: meyve kurusu; oyularak kurutulmuş patlıcan (DS 2602).

goğu: dedikodu (NF 125).

kıh/ kığı: koyun, keçi gübresi *[OT kıg "gübre" (DLTD: 312)]* (DS 2790).

kırçı: çatı saçaklarını, ağaç dallarını saran buzlar *[DS: kırç aa.]* (DS 4554).

katkatı: katmerli (DS 2684).

telteli: pekmezden kadayıf gibi yapılan bir tatlı çeşidi *[DS: teltel "pişmaniye" 3872]* (KYAS 227).

1.60.2. Ek yansıma köklerden çeşitli kelimeler türetir. Daha çok tekrarlanmış yansımalar üzerine geldiği görülmektedir.

1.60.2.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

bıtbıdı/ bıdıbıdı: geveze (DS 671).

cakcakı: değirmende buğdayın bittiğini haber veren aygıt (DS 848).

cekceki: çenebaz, ukala (OAAD 227).

cimcimi: parlak (HKTS 52).

farfarı: tutumsuz, savurgan; herhangi bir yerde yerleşip oturamayan *[OAAD: "işi gürültüye, aceleye getiren kimse" 236]* (DS 1833).

carcarı: kötü sesli , geveze, dedikoducu (DS 860).

fırfırı: sözünde durmayan, dönek (DS 1854).

lağlağı: çok konuşan geveze; aptal; güzel konuşmayı beceremeyen *[Dankoff, 1995: 193]* (DS 3060).

loklokı: ırgalana ırgalana giden at (UA 125).

pirpiri: temiz, titiz, derli toplu; ivecen (DS 3459).

tıktıkı: cimri; ikircimli, kararsız; hain (DS 3912).

vırıvırı: geveze, dedikoducu (DS 4099).

cofu: gösterişli, görkemli *[AİYA: cofcofi "cafcaf, gösteriş" 697]* (DS 995).

patı: şişmanlıktan sendeleyerek yürüyen (DS 4639).

pepi: kekeme (DS 3426).

toku/ toḫu: küt, kısa boylu (NF 156).

1.60.2.2. Alet, eşya adları türetir.

cığıcığı: gerdanlık (DS 901).

cırcırı: fermuar (ÇKTA 22).

çakçakı: değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir aygıt *[TTL: < Ar. ca'ca'a 465]* (DS 1042).

çıtçıtı: bakır tabak veya tepsi (DS 1192).

fışfışı: su fışkırtan araç (DS 1860).

gargarı: tahtadan yapılmış bir oyuncak *[AA: "gar gar ses çıkaran oyuncak, kaynana zırıltısı" 295]* (DS 1923).

gingini: saz, keman (DS 2079).

hışhışı: sapı içine ufak cisimler konulduğundan hareket ettikçe hış hış ses çıkaran hançer (AA 407).

lıklık: küçük testi; kulpsuz testi (DS 3077).

patpatı: motorsiklet (DS 4639).

şıkşık: kapı mandalı (DS 3767).

tıktıkı: takunya (DS 3810).

tüftüfü: kuş avlamaya yarayan mermileri hızla üflenerek atılan bir çeşit tüfek (DS 4004).

şakşağı: elde oynanan büyük taneli teşbih; çocukların mısır sapından yaptıkları ses veren bir oyuncak; kapı tokmağı *[KS: şakşakı "büyük taneli tespih" 81]* (DS 3737).

çığı: düdük yapılan kamış (DS 1159).

çıtı: çıtçıt; mısır patlatmak için kullanılan bir tava (DS 1192).

çini: topaç (DS 1228).

dımbı: ağaçtan ya da topraktan yapılmış küçük yayık (DS 1459).

kığı: çalgı (DS 4551).

püfü: maltız, ocak (DS 3494).

1.60.2.3. Hayvan adları türetir.

bızbızı: uçarken “bızz” diye ses çıkaran kelebek (AADS 60).

bitbiti: incirkuşu (AADS 62).

cakcakı/ cekceki: serçe büyüklüğünde gri renkli bir kuş (DS 876).

cığıcığı: ağustos böceği (DS 926).

cikciki: çalıkuşu (DS 964).

çekçeki: çekirge (DS 1108).

mığmığı: tatarcık; sivrisinek (DS 3179).

parparı: kelebek (DS 3398).

taktakı: ağaçkakan (DS 3811).

vozvozu: ilkbaharında sonunda çıkarak bir ay kadar yaşayan bir böcek (DS 4107).

yakyakı: cırlayık gibi, gök renginde, döşü kırmızı, kışın yak yak diye ses çıkaran bir av kuşu (DRTA 398).

bupi: ibibik kuşu (D-VGHA 16).

dığı: kuzu, oğlak *[DS: dığıç aa.]* (DS 1452).

güğü: sivrisinekten küçük, yakarca da denilen bir sinek (DS 2216).

mığı: tatarcık; sivrisinek (DS 3179).

cızı: ağustos böceği (DS 948).

1.60.2.4. Yemek adları türetir.

patpatı: ateşte kavrularak patlatılmış mısır; arpa unundan katıca yoğrulup sac üstünde pişirilen ekmek (DS 3411).

pıtpıtı: ince bulgurdan yapılan lapa (DS 3450).

şakşakı: kavrulmuş fındık ve peynir şekeri karışımı çerez (DS 3738).

taptabı: mısır unundan yapılan bazlama (DS 3829).

tıktıkı: bir çeşit nişasta tatlısı (DS 3912).

gıttı: şeker *[DS: kıttı “leblebi” 2848]* (DS 2063).

1.60.2.5. Bitki adları türetir.

kıtkıtı: bir tür üzüm (EYSV 135).

şakşakı: fındık; ceviz (DS 3738).

şıkşıkı: bir cins armut (EYSV 195).

dığdığı: ahlat, yaban armudu (DS 1451).

dırı: gül fidanına benzeyen dikenli bir çalı (DS 1469).

1.60.2.6. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

cofcofi: cafcaf, gösteriş (AİYA 696).

motmotu: dedikodu (DS 3211).

vıyvıyı: ivecenlik, kaygı, tasa (DS 4102).

çarçarı: birdirbir oyunu (DS 1080).

dımdımı: suyun damla damla aktığı mağara (DS 1460).

1.61. +Il / +Ul

Ses yansımalı köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ektir. Bu şekiller yeni türetmelere ad gövdeliği yaptığı gibi ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılabilir (Hatipoğlu, 1974: 86, Zülfikar, 1991: 95, Korkmaz, 2003: 47, Zülfikar, 1995: 101-102).

TTA'da ekin yansıma kökler üzerine gelerek sıfatlar ve çeşitli adlar oluşturduğu da görülmektedir.

1.61.1. Tekrarlanmış yansımalara eklenerek zarf ve sıfat oluşturur.

bağıl bağıl/ bığıl bığıl: şarıl şarıl, çağıl çağıl (DS 477).

bıngıl bıngıl: etli, yağlı, şişman, tıkız, semiz *[KBS: 141]* (DS 667).

bıdıl bıdıl: çocuğun tatlı tatlı konuşmasını anlatır (DS 661).

cabıl cubul/ cambul cumbul: su içinde hareket eden cismin çıkardığı ses (DS 838).

cozul cozul: fazla ses çıkararak kaynamayı anlatır (DİAS 78).

dabıl dubul: çabuk ve ne dediği anlaşılmayan konuşma (DS 1316).

hamul hamul: çabuk çabuk ve görgüsüzce yemek için (DS 2269).

ıkıl ıkıl: zorla güçlükle (DS 2462).

ımıl ımıl: yavaş yavaş, hafif hafif (DS 2474).

ıpıl ıpıl: pırıl pırıl; yavaş yavaş *[TTL-II: 350]* (DS 2479).

ipil ipil: parça parça, lime lime *[TTL-II: 403]* (DS 2545).

kıfıl kıfıl: ılık ılık (yel esmesi için); mışıl mışıl (uyumak) (DS 2789).

löngül löngül: deve yürüyüşü için (DS 3092).

marçıl marçıl: yemek yerken çıkan ses (DS 4586).

mıyıl mıyıl: sıkılgan sıkılgan; aptal aptal; uykulu uykulu (bakmak) (DS 3194).

ombul ombul: oburların yemek yerken çıkardığı ses için (DS 4613).

tokul tokul: boğuk ve tok bir sesle ciğer sökülürcesine öksürmek için (KA 573).

zövül zövül: bit, pire, yılan, solucan gibi (yürüme için) (DS 4400).

1.61.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.
cıbıl: çıplak *[KBS: 201, TTL: 435]* (DS 890).
dingil: hafif, oynak, yerinde duramayan (OİYA 341).
dumbul: erkekliği iyi giderilmemiş erkek koyun (DS 1602).
haşıl: çok kaynar şey; sıcak suda ıslatılmış çamaşır (DS 2303).
hombul: biçimsiz, iri vücutlu kimse; obur (DS 2390).
hüpül: şişman (DS 2451).
ipil: parlak (DS 2545).
mumul: yavaş çalışan ve davranan kimse (DS 3218).
pepil: kekeme (DS 3427).
şingil: hoppa (DS 3780).
tırıl: dargın, küskün (DS 4760).
tırtıl: hasta, zayıf; çopur; parasız (DS 3925).
tortol: sakar, beceriksiz (GRS 174).
zırtıl: delimsi, deli (DS 4379).

1.61.3. Alet, eşya adları türetir.
cıŋġıl: türlü ses çıkaran süs eşyalarından oluşan bir başlık (D-BİA 667).
conbul: su güğümü (DS 998).
çumbul: maşrapa (DS 1304).
dımbıl: ağaçtan ya da topraktan yapılmış küçük yayık (DS 1459).
dıngıl: iki kulplu testi (DS 1463).
ḫışıl: altından mamül süs eşyası (KrTS 196).
tıngıl: küçük sepet (DS 3915).

1.61.4. Hayvan adları türetir.
cırıl: tiz sesle öten kuş (DS 930).
cuğul: hindi (DS 1009).
çivil: karasinek (DS 1248).
höngül: deve (DS 2433).
tingil: peynir kurdu (DS 4763).

1.61.5. Çeşitli somut adlar türetir.

cibil: sulu çamur (DS 955).

ciğil: iri kum tanesi *[DS: çiyil/ çeyil "çakıl" 1250]* (DS 963).

çıtıl: dikenlik (DS 1193).

çibil: çok sulak yer, çayır; çayın sığ olan yeri (DS 1202).

çibil: su içinde yetişen bir çeşit ot (DS 1202).

çopul: su biriken yer *[DS: çapul "obruk, su doldurulan çukur" 838, çöpül "kırdaki sulak yer" 1290]* (DS 1269).

dıngıl: böbrek; çocuğun erkeklik organı; erkeklik bezi, husye (DS 1463).

höngül: patates, yer elması, şalgam, pancar (DS 2433).

kıtıl: kuru ağaç kabuğu (DS 2847).

pambıl: kavrularak patlatılmış mısır (DS 3388).

posul: közlenmiş meyve ve sebze *[DS: fosul "fırınlanmış sebze ya da meyve" 1877]* (TİYA 445).

pütül: sivilce (DS 3504).

1.62. +In / +Un

(+im, +um, +ŋ)

Bu ek vasıta hali olup kalıplaşmış bazı kelimelerde zarf yapma görevi üstlenir. Zaman zarflarında görülür, tekrarlamayla tarz zarfları yapar (Banguoğlu, 2004: 180, Korkmaz, 2003: 48, Hatipoğlu, 1974: 128, Zülfikar, 1991: 132, Korkmaz, 2000: 18). Bir ve iki sayı adlarına eklenerek +Ar üleştirme ekinin işlevine benzer bir işlevle tarz zafları yapar: *birin birin, ikin ikin* (Korkmaz, 2000: 24).

Erzurum, Gümüşhane ve Rize ağızlarında çarpma işleminde çarpılan sayıya getirilen ve 'defa, kere' yerine kullanılan ek de vasıta hali eki olabilir: *üç ikin 'üç kere iki', beş onum 'beş kere on', dört dördün 'dört kere dört'; üç beşin on beş, dört altın yigirmi dört* (San, 1990: 171, Gemalmaz, 1995: 239, Turgut, 1978: 109). Sayılarda kullanılan bu ek Gemalmaz'a göre iyelik eki menşelidir (1995: 239), Turgut'a göre -n beraberlik eki ile 2. teklik şahıs iyelik ekinin semantik yönden kaynaşmasıyla oluşmuştur (1978: 109).

acın acın: aç olarak, aç aç *[KA: acın "aç olarak, aç halde" 96]* (MAS 17).

ardın ardın: kıçın kıçın (DS 306).

argun: gizli, saklı *[OT akru/ akrun "yavaş" (DLTD: 16), TTT arkun "aheste, yavaş, ağır, sakin" (YTS: 13); EDPT: 89, EDAL: 282; krş. uğrun]* (DS 311).

azın azın: azar azar (M-VADK 69).

bayahın: demin, az önce, şimdi (DS 575).

bayakın: adamakıllı, epeyce, oldukça (DS 577).

bazarın: pazar zamanı (DS 4450).

birim birim [69]: birer birer, teker teker (DS 4460).

darın: daradar, güçlükle (HKTS 69, DS 1371).

dizin dizin: dizleri üstünde, dizleriyle (DS 1531).

evelin: evelce (Y-RİHA 268).

ġayetin: gayet fazla, çok fazla olarak (KYAS 105).

gayrın: artık, bundan böyle (DS 1950).

gizlin/ gizlėn: gizlice *[D-VGHA: gizlim aa. 50]* (EİA 140).

götün götün: geri geri, geriye doğru (DS 2166).

gücün: güçlükle *[DS: gücün gücün aa.; TTL-II: 199]* (DS 2187).

günüzün: gündüzleyin, gündüz vakti (MİA 403).

ikizin: iki kişi olarak (AOA 477).

ilkin: önce (EİA 181).

kıçın kıçın: oturarak (yürüyüş için); arka arka, geri geri (DS 2785).

kıyın kıçın: isteksiz, az az, ucundan (yemek için) (DS 2856).

kıyın kıyın: kıyıdan kıyıdan; yol değiştirerek, gizli gizli (DS 2856).

öğün: ön taraf (DİAT 271).

sahın: gece yarısı *[DS: sak "sessiz, sakin (insan için kullanılmaz)" 3517]* (Y-AlYA 296).

soğun: bari, madem, hiç olmazsa, sonunda *[DS: "işin sonu" 3656; KBS: song+ un 792]* (TMES 209).

tağın: gene *[KBS: takı/ dakı + n 851]* (DS 3799).

ucun kıyın: köşesinden, kıyısından, azar azar (DS 4020).

ucun ucun: yavaş yavaş, azar azar *[DS: "kıyıdan, uçtan uçtan" 4780]* (DS 4020).

uğrun: gizli *[DS: uğrun uğrun "gizli gizli; sessizce, yavaşça" 4028; KBS: oğrı "gizli" +n 960]* (DS 4028).

---

[69] Kilis'te benzer kuruluşta, *birim ikim "birer ikişer"* ikilemesi tespit edilmiştir: "*Gökte yıldız birim ikim kavuşur."* (Yalman, 1977: 47).

yallızıŋ: yalnız olarak (Y-BİA 329).

yanın/ yanın yanın: yanı üzerine, yan yan, yan tarafına doğru (AA 739).

yılın yılın: yıllarca *[KA: yılın yılın git- "hemen döneceği yerden çok geç gelmek" 627]* (ÇKTA 94).

yüzün yüzün: yüzü üstüne, yüzünü yere sürterek (DS 4339).

zoŋġın: apartopar (AOA 497).

1.63. +Ir / +Ur

Ses yansımalı köklerden yeni türetmeler yapılabilmesi için gövde oluşturan bir ektir. Bu ekle oluşturulan şekiller yeni türetmelere ad gövdeliği yaptığı gibi ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılabilir. TTA'da az da olsa bu ekle kurulu isimler de vardır (Korkmaz, 2003: 48, Zülfikar, 1991: 96, Hatipoğlu, 1974: 136, Zülfikar, 1995: 101).

1.63.1. Tekrarlanmış yansıma kelimelerden sıfatlar ve durum zarfları türetir.

debir debür: dengesiz, sarsak, sendeleyerek, el yordamıyla, tökezleyerek (DS 1396).

dıvır dıvır: kendi kendine konuşma, mırıldanmayı anlatır (DS 1450).

dımır dımır: damla damla (Y-VMKA 449).

diğir diğir: bir yüzeyin pürüzlü, diş diş, pürüzlü olduğunu anlatır (DS 1483).

güfür güfür: hışırtı, rüzgâr sesini anlatır (DS 2215).

kayır kayır: küçük taşların birbirine sürtünmesinden çıkan sesi anlatır (DS 2700).

kıyır kıyır: elma, armut vb. meyveleri yerken çıkan ses, hışır hışır (DS 2856).

lambur lumbur: patavatsız; patavatsızca söylenen söz (DS 3062).

lingir lingir: fıkır fıkır, oynak (DS 3080).

mıcır mıcır: çürümüş ve sulanmış meyve; yağlı, sıvaşık, bulaşık, yapışkan (DS 3178).

mıkır mıkır: çok kalabalık; çok dolu; semiz ve sıkı (et için) (DS 3182).

payır payır: aralıksız, sürekli (konuşma); kâğıt, bez vb. şeyler yırtılırken çıkan ses *[DS: pıyır pıyır "kesilen, yırtılan yenilen şeylerin çıkardığı ses" 3450]* (DS 3415).

yalbır yalbır: parıl parıl (DS 4142).

yangır yungur: saçma sapan (DS 4813).

1.63.2. Sıfat türetir.

cığır: oyunbozan, mızıkçı *[DS: cığız aa.]* (DS 903).

gofur: kendini beğenmiş (DS 2093).

kığır: burnundan konuşan adam, hımhım (DS 2789).

kıpır: yavaş (DS 2813).

kosur: beğenen, onurlu *[DS: kozur/ kozurdak aa.]* (DS 2931).

lıvır: boşboğaz geveze (DS 3078).

pepir: kekeme *[DS: pepil aa.]* (DS 3427).

tongur: zor anlayan, kalın kafalı; çirkin sesli kimse; yuvarlak kimse (DS 3960).

vıcır: durmaksızın oynayan, kımıldayan (DS 4098).

tıngır: kel (DS 3916).

1.63.3. Alet, eşya adları türetir.

fısır: basma (kumaş) (DS 1858).

çıngır: bakır kap, su kovası (DS 1181).

çıtır: kibrit (DS 1194).

gıcır: yün şalvar; uzun çorap lastiği (DS 2028).

gümbür: bir çeşit yayık (DS 2221).

lıkır: küçük testi; kulpsuz testi (DS 3077).

löngür: yayık (DS 4581).

tıngır/ tingir: çinko, teneke ya da bakırdan yapılmış leğen, kova vb. şeyler (DS 3915).

tokur: büyük bilye; taş bilye; su kabı (DS 3950).

takur: takunya (DS 3810).

tıkır: tahta su kabı; sürahi; teneke; ufak zil *[AİYA: "daha çok çocukların giydiği naylondan yapılmış sandalet" 808]* (DS 3910).

1.63.4. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

compur: toplantı *[TTL: < Ar. cumhur 452; krş. DS: com ol-/ comlaş- "toplanmak"]* (DS 998)?

cumburt: küçük göl (DS 1016).

çayır: ördek (DS 1097).

efir üfür: hava akımı (DS 1670).

hombur: boğaz (DS 2400).

kıtır: ateşte kızartılıp ufak parçalara bölünmüş yufka ekmeği; patlamış mısır (DS 2847).

kofur: gösteriş, kibir, kendini beğeniş (DS 2900).

kütür: küçük sac ekmeği; olmuş karpuz (DS 3055).

löngür: açılan çukura belli bir yerden taş atılarak oynanan oyun (DS 3092).

lüngür: kuyu gibi derin, çukur yer; çeşme oluğu (DS 3095).

tıkır: düzen, uygunluk, tav (DS 3910).

fosur: homoseksüel erkek (DS 1877).

1.64. +Iş / +Uş

Çoğunlukla yansıma gövdeler oluşturan bu ek nadiren yansıma köklerden kalıcı kelimeler de türetmiştir (Zülfikar, 1995: 101, 103) Yansıma köklerden gövdeler oluşturan +Il ve +Ir ekleri ile aynı işleve sahip olan +Iş eki diğer iki eke göre daha az kullanılır.

davış/davuş: ses, hafif gürültü, hışırtı, tıkırtı; ayak sesi *[ET tavış "gürültü, şamata" (EUTS: 150); Tel. tabış "ses, haber" (TAS: 106); EDPT: 446]* (DS 1379).

ıkış: ağır canlı, vurdum duymaz; şişmanlık vb. nedenlerle zor yürüyen (DS 2463).

ıkış ıkış: ağır ağır (yürüyüş için) (DS 2463).

gığış: efelik otunun dalında kuruyan tohumları (DS 2037).

gıbış gıbış: kısa ve hızlı yürümeyi, çocuk yürüyüşünü anlatır (DS 2024).

kağış kağış: sıvının bol bol, gürültülü dökülmesi için; katı ve kuru şeylerin birbirine değerek çıkardığı ses (DS 2594).

kığış kığış: derenin çakıllar arasında ses çıkararak akışı; kuru yapraklar ve sert cisimler birbirine dokunarak ses çıkarması (DS 2790).

kığış: kışın, nehir ve çayların sürüklediği buz parçaları (DS 2790).

cıyış cıyış: hastalıklı koyunların ağır ağır yürüyüşünü anlatır (DS 945).

çığış çığış: harman savururken yabanın çıkardığı ses (DS 1162).

tınış: kel *[DS: tıngır aa.]* (DS 3916).

1.65. +kA, +ko

(+go)

Akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar. Lehçelerde +kA, +kI, +kAy [70] şekillerinde görülmektedir (Brockelmann, 1954: 111, Räsänen, 1957: 100-101, Kononov, 1969: 85, 87, Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 97, Öner, 1998: 45, Uygur, 2007: 556, Arıkoğlu, 2007: 1165) [71] (krş. +GA).

[70] Räsänen +kAy ekini, +kA küçültme eki ve +y vokatif eki şeklinde açıklamaktadır (Räsänen, 1957: 101). Baskakov +kA ekini sevgi ifade eden +kAy / +Ay/ +y ekleri arasında göstermiştir (Uygur, 1994: 138-139).

[71] +kA eki Moğolca, Tunguzca ve Korecede de küçültme işlevinde kullanılmaktadır (Choi, 2010: 230).

Yazı dilimizde bulunmayan bu ek daha çok Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızları ile Balkan ağızlarında görülmektedir (Günay, 1978: 105, Gemalmaz, 1995: 241, Deny, 1941: 513).[72]

DLT (III / 212)'de akrabalık bildiren isimlerin sonuna gelerek 'acıma' ve 'sevgi' ifade eden 'kı' unsurunu *(anakı 'anacığım', atakı 'babacığım')* Clauson, saygı ifade eden bir ek olarak ele almıştır (1972: 48). Ali Ulvi, +ko ekini DLT'de geçen +kı'ya bağlamaktadır. Yazarın verdiği örneklerde [73] ekin özel isimlere, bazı isim ve sıfatlara geldiği görülmektedir: *aliye,'alko', emine 'emko', hanife 'hanko', safiye 'safko'*; *caniko, şişko* (Deny, 1941: 513). Buran, +ko ekini, *+k 'küçültme eki' + o 'kısaltılan bazı isimlerin sonuna getirilen ses'* şeklinde çözümlemiştir (2008b: 79).

Bazı bilim adamlarına göre birtakım akrabalık adlarında görülen +kA / +ko eki Slav dillerine ait olan +ka küçültme ekidir. Bu ek hitap halinde +ko'ya dönüşmektedir (Tietze, 2002: 17). Komşu dillerde de benzer ses ve işleve sahip ekler olduğu için bazı kelimelerde yabancı eklerin bulunması ve ekler arasında bir karışmanın olması mümkünse de Türk coğrafyasının hemen her yerinde görülen bu eki yabancı bir kaynağa bağlamanın doğru olmadığını düşünüyoruz. Bize göre ek +kAy küçültme ekindeki /y/ sesinin erimesi ve ekin ünlüsünün yuvarlaklaşması ile +ko şeklini almıştır.[74] +kA ekinin benzer işleve sahip olan +o ekinin etkisiyle yuvarlaklaşması da ihtimal dâhilindedir.

abaka: abla, büyük kız kardeş; amca; hala *[krş. Çağ. abuşka < abu+ş+ka (Räsänen, 1957: 93, Kononov, 1969: 86)]*[75] (DS 6).

Karaaağaç, Macarcadaki +ka / +ko küçültme eki ile Fincedeki +kka küçültme ekini Türkçe küçültme eki +k ve onun Altayca eşleri ile paralellik arz eden ekler olarak değerlendirmiştir (2009: 239).

[72] Ek Erzurum ağzında çağırma eki +li ile birleşerek +koli şeklinde de kullanılmaktadır: *anakoli 'hey anneciğim', babakoli 'babacığım'* (Gemalmaz, 1995: 241). +koli eki DS'de *"adların sonuna eklenerek sevgi bildirir süzcük yapan ek"* şeklinde tanımlanmıştır (DS: 2910). Gemalmaz'ın çağırma eki olarak gösterdiği +li (1995: 291), Erzurum ağzı dışında sadece Artvin'de tek örnekte tespit edilmiştir: *analı "anneciğim"* (DS:249). Bu ek Elazığ ağzında da +lė , +lo şekillerinde görülmekte, 'ana' ve 'baba' kelimelerine eklenerek şaşkınlık, korku, heyecan vb. ifade etmek için kullanılmakadır.

[73] Yazar, verdiği örneklerin tamamını Rumeli'de duyduğunu ifade etmiştir (Deny, 1941: 513).

[74] Açıklama için bk. +o eki.

[75] Tekin, çağdaş lehçelerde 'babanın büyük kardeşi, amca' anlamına gelen *abaġa* kelimesini < **aba ağa-sı 'babanın ağabeyi'?* şeklinde çözümlemiştir (2005c: 206-207). Le ise bu kelimenin Moğolca olduğunu ileri sürmüştür (1999: 124). Karaağaç akrabalık adlarında görülen *+kA, +çA, +m* gibi yapıların dişilik veya küçültme eki olarak değerlendirilmesini eleştirmiş bunların aslında ek değil, çeşitli unvan ve akrabalık adlarının yıpranmış şekilleri olduğunu vurgulamıştır (2009b: 235-237).

alika: Alicik (RİA 105).

aniko: anneciğim *[EKBK: anikko aa. 28, RİA: anaka aa. 105]* (DS 273).

babiko [76]: babanın çocuğuna sevgi hitabı *[TTL: < baba + iko "Yun. okşama ve küçültme eki" 254]* (DS 453).

baciko: bacıcığım (EİA 35).

dedeka: dedecik (RİA 105).

dayko: dayı (MTA 119).

dişko: dişleri dışarı doğru çıkık olan kimse *[AYF: dişḫo "seyrek ve iri dişli" 640]* (DS 1525).

göbüşko: göbekli, şişman (Y-BYA 169).

leşko: şişman; çok yemekten karnı büyümüş kimse *[DS: leşgarın aa.]* (DS 3074).

neneka: ninecik (RİA 105).

tosgo: şişman *[krş. şişko]* (EYSV 208).

1.66. +(I)k / +(U)k

(+ıḫ, +uḫ, +iyh, +üyh, +oġ)

Yazı dilinde işlek olmayan bir ektir. Benzerlik, küçültme ve sevgi ifade eden bu ek organ adı da yapmıştır (Ergin, 1990: 167, Gabain, 1988: 45, Clauson, 2007: 189, Bang, 1980: 55, Erdal, 1991: 43, Güner 2013: 119) (bk. +Ak).

Ek aynı zamanda +Ir ekiyle kurulmuş ses yansımalı gövdelerden sonra gelerek küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türetir (Zülfikar, 1991: 94, Korkmaz, 2003: 47). Az da olsa ek ses yansımalı birincil köklerden sonra da gelmektedir, bunların çoğu ikileme biçiminde kullanılır (Hatipoğlu, 1974: 81).

Ek, Doğu Anadolu ağızlarında (Demirsoy, 2001: 53) ve Ahıska Türkçesinde [77] özel isimlere de sevgi, okşama işlevi ile eklenmekte, eklendiği özel isimde kısalma [78]

---

[76] Şahsuvar (Elazığ) ağzında *babıkko 'babacığım'* anlamına gelmektedir. Yine bu ağızda *canıkke 'canım, sevgilim'* anlamını taşımaktadır. Erzurum ağzında *ağako 'ağacığım'* kelimesi de bu ekle oluşturulmuştur (Gemalmaz, 1995: 241).

[77] KAZIMOV, İsmayıl, Axıska (Mesxed) Türklerinin Dili, (Elektronik Sürüm), http:// www. axiska.narod.ru/ 4.2.1..htm, Erişim Tarihi: 02.09.2014.

[78] Küçültme eklerinin eklendiği kelimeyi kısaltması diğer lehçelerde de görülmektedir: Krgz. *Asan > Asake, Mambet > Make vb.* (Uygur, 1994: 138-139). Kısalma hadisesi için ayrıca bk. +o eki.

meydana gelmektedir: *memik 'mehmet', sürik 'süreyya', mizik 'mizayya', fatik 'fatma', alik 'ali', mıstik 'mustafa'...*

Özellikle Doğu grubu ağızlarında ekin ünlüsünün çoğunlukla ince ve dar olması dikkat çekmektedir. Benzer sesi taşıyan küçültme eklerinin komşu dillerde de olduğu göz önüne alındığında bu ekle kurulu bazı kelimelerin hangi dile ait olduğunu kesin olarak belirlemek güçtür (Güler, 1992: 44-45).

1.66.1. Küçültme, sevgi, hitap işlevi ile kullanılır.

adık: güzel (ad hakkında) (DRTA 3).

anik: kız çocuklarını çağırmak için kullanılan bir hitap (DS 273).

balik: sevgilim, balım (EKBK 29).

başik: sevimli bir şekilde baş için söylenir (çocuklara) (EKBK 29).

memik: Mehmet'in sevimli hitap şekli (EKBK 61).

tinik: küçük *[DS: tini aa.]* (DS 3935).

kırtik: pek az, azıcık *[KBS: kırt "kısa" + ik 515, Dankoff, 1995: 804]* (DS 2838).

cinik: pek küçük şey *[DS: cin/ cinek "küçücük, minimini" 974; Dankoff, 1995: D22]* (DS 980).

1.66.2. Benzerlik, yakınlık ifade eder.

tenik: az kirli çamaşır (DS 3880).

sasuk: açık renk *[< saz + ık ?]* (DS 3549).

uzunik: upuzun (DS 4053).

gaynaruh: kaynamaya yakın (DS 1948).

kirik: boza yakın renk (DS 2877).

bozik: sarı (EKBK 32).

1.66.3. Küçültme işlevi ile hayvan yavrusu adları türetir. Çoğunlukla yansıma köklere ve tekrarlanmış yansımalara eklenerek hayvan adları oluşturur.

balak: manda yavrusu; tavşan, ayı, kedi yavrusu *[DS: malak "buzağı, manda yavrusu" 3108]* (DS 497-498).

bazak/ bozak: domuz yavrusu *[DS: boza aa.; DS: moza/ mozak aa. 3212, pozak "domuz yavrusu; ayı yavrusu" 3477]* (DS 585).

koduk: eşek yavrusu, sıpa *[DS: kodak/ kotmak aa., DS: kotak "manda yavrusu" 2935]* (DS 2896)

potuk/ potak: deve yavrusu *[DS: boduk "deve yavrusu, ayı yavrusu" 721, patah "domuz yavrusu" 3407; OT botu/ botuk "deve yavrusu" (DLTD: 105); TDES: 339, EDAL: 901]* (DS 3475).

bücük/ becik/ bıcık/ bocik/ böcük: buzağı *[KBS: 143]* (DS 811).

danik: dana (EKBK 38).

gıdık/ gıcık/ güdük: keçi yavrusu (DS 2032).

gulik/ guluk: hindi *[KBS: 567]* (DS 2191).

kurik: eşek yavrusu, sıpa *[DS: gürük "eşek" 2238; EDPT: 645, KBS: kur "yansıma" +ık 512]* (DS 3008).

torpuk: bir yaşında doğuran koyun, inek vb. hayvanlar *[ET torpı "dana, buzağı"* [79] *(EDPT: 533); krş. Krgz. toropoy "domuz yavrusu", torpok "ikinci yaşına basmış olan tosun" (KrgzS: 751), Tel. torpok "iki yıllık buzağı" (TAS: 116)]* (DS 3969).

zırık: erkek eşek (DS 4377).

morik: koyu kırmızı renkli bir hayvan (DS 3210).

bavuk: kedi (DS 574).

bıtbıdık: bıldırcın (DS 671).

cırrık: ağustos böceği (DS 926).

cırık: serçeye benzer bir kuş; kuş yavrusu, piliç *[DS: curruk "martı; kışın görülen, güvercinden küçük sarı renkli bir kuş" 1019]* (DS 929).

cızcızık: ağustos böceği *[M-ADK: cızzık aa. 359]* (EYSV 31).

çekik: serçe büyüklüğünde tarla kuşu *[MİAS: "çekirge" 77; DS: cekcek/cekceki "serçe büyüklüğünde gri renkli bir kuş" 876; TTL: 491]* (DS 1112).

çırçırık: ağustos böceği (EYSV 41).

çüşük: çocuk dili ile merkep (DS 1309).

gurgurik: solucana benzeyen ve geceleri gur gur diye ses çıkaran bir böcek; kurbağa (EYSV 96).

ẖecẖecık: kırlangıç (SMA 285)?

kıtırık: tırtıl (EYSV 132).

kürrük: üveyik kuşu (DS 3046).

mırmırık: kedi (DS 3188).

oşik: küçük köpek *[EKBK: "köpek" 62]* (DS 3292).

---

[79] Kelimeyi, Caferoğu, *turpı 'dana'* (EUTS: 166), Atalay, *turbı 'tosun'* şeklinde vermiştir (DLTD: 655).

perperik: kelebek (EYSV 170).

pürük: serçeden küçük boz renkli, ötücü bir kuş (DS 3500).

vırrık: ördek yavrusu; arı kuşu (DS 4101).

vızzık/ vizik: sivrisinek *[DS: vızık "sinek" 4805]* (DS 4104).

1.66.4. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

annık: alnı fazla çıkıntılı insan *[< alın+ık]* (DS 279).

aydaşık: beceriksiz, aciz *[DS: aydaş/ aydaşık "zayıf, cılız" 400]* (DS 411).

boynik: boynu eğri *[DS: boynak aa.]* (DS 747).

büsmürük: eski, yırtık elbiseli kimse (DS 830).

cızırık: yerli yersiz ağlayan (DS 951).

çoturuk: dişleri düzgün olmayan adam (DS 1275).

dızik: korkak, ödlek (EYSV 56).

fısırık: sonucu olmayan boş iş (DS 1858).

fıtfıtik: çok hareketli, yerinde duramayan (kişi) (M-ŞDK-I 73).

fossuk/ fosuk: içi boş, çürük (DS 1877).

gıçuk: topal (DS 2031).

gıldırik: küre, toparlak; kırıntı; küçük, ince (DS 2041).

hımık/ hımik: burundan, genizden konuşan kimse *[TTL-II: < Erm. 304, Dankoff, 1995: 255]* (DS 2361).

hırik: zayıf, hastalıklı (DS 2373).

hoyuḫ: alık, serseri (DS 4518).

kıfık: asil olmayan *[DS: kıf "kir, pislik"]* (DS 2788).

kıtırik: çok kuru (DS 2848).

kızrık/ kızzık: kavrulmuş, yanmış (DS 2868).

kikirik: çıtkırıldım; yerli yersiz gülen (DS 2870).

kobuk: kolsuz, parmaksız kimse *[DS: koppik "kötürüm" 2921, kop "insan ve hayvan vücudunda çıkan kabarcık, şiş, kabartı; bir kolu sakat (kimse); top, yumak" 2919]* (DS 2890).

kuzuk/ kozik/ kuzzik: kambur (DS 3008).

loğik: yuvarlak, silindir biçimli (EYSV 145).

muşuk: uyuşuk, yerinden kıpırdamak istemeyen (DS 3225).

öfnezik/ öhnezik: zayıf, cılız, ölmek üzere olan (DS 3313).

pufik: yumuşak, ince (DS 3482).

sızık: çok ağlayan, sızlanan kimse (DS 3628).

şirnik: tatlı (DS 3784).

tombilik/ tombik: şişmanca, tombul *[DS: topik "tombul, şişman" 3965, EYSV: topbilik "yusyuvarlak" 207; KBS: 908]* (DS 3956).

toruk: dik kafalı *[KBS: 919]* (DS 3970).

totuk: güçlü, yiğit *[krş. DS: tot "şişman" 3974]* (DS 3974).

yampirik: yan yan yürüyen (DS 4156).

yavaşık: ağırkanlı (DS 4816).

zoruk: yoksul (NF 166, DS 4397).

1.66.5. Bitki adları türetir.

bozık/ bozik: boz armut, pancar *[EKBK: bozik "bir armut çeşidi" 32]* (DS 751).

buğdayık: buğdaya benzeyen bir tür ot, yabani buğday *[TTL: 389]* (DS 780).

çıtırık: ağaç şeklinde büyüyen sakızlı bitki (DS 1195).

kışık: ekşi, bir çeşit kışlık armut (DS 2845).

pışpışik: tazeyken kavrularak yenilen, yeşil yapraklı, dikenli bir ot *[Dankoff, 1995: 750]* (DS 3448).

pürük: pancar (DS 3500).

soğanik: yabani sarımsak (Y-EASV 211).

tokuk: gül goncası (DS 3950).

topuk: badem ve ceviz büyüklüğünde yumru kökleri olan bir çeşit ot (DS 3965).

toruk: yeni yetişen çam ağacı, fidan *[DS: toru aa., DS: tor "fidan" 3967]* (DS 3970).

1.66.6. Alet, eşya adları türetir.

çanik: küçük çanak, toprak kap (EKBK 35).

çantik: çanta, küçük torba (DS 1072).

çitik: başörtüsü, yemeni; basma kumaş *[DS: çit aa.]* (DS 1241).

özük: içi sırlı, küçük, yağ çömleği *[DS: özlük "küçük çömlek" 3372]* (DS 3373).

parçik: küp, bardak, topraktan yapılmış emzikli testi, yoğurt kabı *[DS: parç "bakır su tası, emzikli testi, topraktan yapılmış ibrik" 3395* [80]*)* (MİA 415).

söbük: ibrik vb. şeylerin emziği (DS 3673).

şeytanoġ : gazete parçasına ip takılarak yapılan uçurtma (D-VGHA 127).

tasık: küçük çömlek *[EKBK: tasik aa. 70; KBS: 864]* (DS 3837).

tolik: su kabağı, asma kabağı *[DS: tol "su kabağı" 3952]* (DS 3953).

çukuruk: çitlere yapılan kapı (DS 1302).

dındınık: yapma bebek, çocuk oyuncağı (DS 1463).

fırfırık: topaç; ucuna ip bağlanıp havada çevrilince ses çıkaran bir çocuk oyuncağı *[DS: fırfırik "rüzgargülü" 4503, EA: fırfırik "topaç" 118; TTL-II: < Far. farfaruk 55]* (DS 1854).

patirik: mürver ağacından yapılan oyuncak silah *[DRTA: "koltuk değneği" 305]* (EKBK 64)

taŋgırik: iki tekerlekli ve yaylı at arabası (DTAS 245).

tırtırik: motorsiklet (EYSV 206).

1.66.7. Organ adları türetir.

dübürük: kalın bağırsağın sona erdiği yer, büzük (KbrA 286).

kovuk: sidik torbası *[DS: kavuk aa. 2693; KBS: 547]* (DS 2940).

komuk: topuk kemiği (DS 2914).

dızık: kıç, makat (DS 1476).

hopuk: kucak *[DS: hop aa.]* (DS 2405).

1.66.8. Hastalık adları türetir.

karık: bir göz hastalığı *[DS: "kara bakmakla oluşan göz hastalığı" 4535, krş. DS: karıklık "kar ve güneş gözlüğü"; < gari "barley" (Dankoff, 1995: 92)*[81]*]* (DS 2661).

bırbırık: ishal (M-EDK-I 26).

---

[80] Tezcan, Eski Osm. *barç 'kova'*, Az. *parç 'maşraba'* kelimelerinin ET *bart 'bardak'* ilgili olabileceğini belirtmiştir. Yazar *bakraç* kelimesini de *'*barç + ak'* şeklinde çözümlemiş, kelimenin sonradan *bakır* ile bulaşmaya uğradığını öne sürmüştür (1981c: 285).

[81] Yazar, *"kara bakmaktan oluşan göz hastalığı"* tanımını halk etimolojisi olarak değerlendirmiştir. Dankoff'un DS'deki '*karıklık'* kelimesini görmediği veya dikkate almadığı anlaşılıyor. Eren, kelimenin kar ile ilgili Türkçe bir türev olduğunu belirtmiştir (1995: 865).

hırtik: boğmacaya benzer bir çeşit hastalık; kuş palazı gibi nefes darlığı yapan bir hastalık (DS 2374).

tırık: sürgün, ishal *[DS: tırlak aa; < t'rik' "dung, excrement" (Dankoff, 1995: 187)]* (DS 3919).

virik: sürgün, ishal *[< vrik "plain soup made of bulgur flour; bulgur broth" (Dankoff, 1995: 691)*[82]*]* (DS 4106).

yavaşık: küçükbaş hayvanlarda, özellikle koyunlarda görülen hastalık *[DS: yavaşak aa.]* (DS 4204).

1.66.9. Yemek adları türetir.

kakık: etin yağlı ve zarlı yerlerinin kavrulmasıyla yapılan kavurmamsı yiyecek (M-MKAK 750).

kofik: içerisi oyulmuş patlıcan ya da biber kurusu (DS 2900).

küzürük: kuyruk kavrularak elde edilen kıkırdak (DS 4579).

toptopik: yoğurtlu köfte (PTK 292).

kıtık: leblebi (DS 2848).

kıtırik: ateşte kızartılıp ufak parçalara bölünmüş yufka ekmeği (DS 2848).

mırmırık: tatsız; sulu ayran; çok ekşimiş boza *[Dankoff, 1995: E150]* (DS 3188).

pofik: somun ekmek (EYSV 173).

1.66.10. Yer adları türetir.

koyuk: dağın ve kayanın kuytu yeri (DS 2943).

kulik: cezaevi *[krş. DS: koltuk/ koltak "küçük oda" 2911]* (DS 2996).

topuk: deniz ve göllerde sonradan oluşan adacıklar (DS 3965).

tümük: hüyük *[DS: tüm "tepe, tümsek" 4010]* (DS 4011).

gömbük: bir akarsuyun iki yanı sıra uzanan ya da kaynakları çevreleyen yeşillik, çayırlık kısım *[DS: göm "yeşil" 2146]* (DS 2147).

gömük: köşe (çuval, cep, oda, tarla vb. şeyler için) *[krş. DS: göpcük aa.]* (DS 2156).

duluk: duvarın gölge olan tarafı *[DS: dul "evin arka ve yan tarafları; siper, kuytu yer" 1596]* (DS 1598).

dırık: hela (DS 1469).

çıtırık: fundalık; dağ eteklerindeki taşlı yol (DS 1195).

---

[82] Dankoff, yansıma köklerden türemiş pek çok kelimeyi zorlama yorumlarla Ermeniceye bağlamıştır.

1.66.11. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

belik: işaret, nişan *[DS: bel/ bellik aa.]* (DS 604).

beşik: keçi, koyun ve sığır gibi hayvanların alınlarındaki beyazlık veya böyle bir lekeye sahip olan hayvan *[< baş+ık ? [83]; DS: beş aa.; TTL: beş/ beşik < Kürt. 323, 325]* (DS 642).

birik: eş, benzer (DS 701).

birik: yalnız, tek başına (D-VGHA 15).

cücük/ cicik/ cikcik/ çücük: tomurcuk; filiz, çil; meyve ve sebzelerin en küçüğü *[TTL: 454]* (DS 1023).

çamrık: bulanık su birikintisi *[DS: çamrak aa.]* (DS 1066).

çatırık: toprağın don tutma zamanı, çok soğuk *[KBS: 223]* (DS 1090).

çığrık: taşlı yol, patika; iz *[DS: çığır/ çığrak aa.]* (DS 1160).

çomuk: bodur, bacaksız, kısa boylu *[MKS: "eksiği bulunan tam olmayan" 51]* (DS 1267).

çotuk: kesilmiş ağacın toprakta kalan kısmı, kök başı *[TTL: *çot- uk 532, KBS: çot + uk 251]* (DTAS 94).

çöpük: yünün kirli ve çöplü yerleri *[DS: çöpün/ çöpür aa.; M-BDAY: çöpürük "kirli, çöplü, kıllı" 431; ET çöbik "çöp, bulanıklı" (ETG: 272); TTL: 535, Vasary, 2013: 4492]* (DS 1290).

çöpürük: hastalık, suç, kabahat (DS 1291).

darık: keder, üzüntü (DS 1371).

incirik: ezilmiş incir (DS 2539).

kıcık: çam kozalağı *[DS: kıcı aa.]* (DS 2782).

kıltık: yatağın baş ya da ayak ucu *[DS: kılt aa.]* (DS 2801).

kırtık: sigara izmariti (DS 2837).

kozuk: cevizin yeşil kabuğu (DS 2946).

küfük: içi boş, çürük (DS 3026).

kürtük: kuytu yerlere toplanmış kar ya da kum yığını *[DS: kürtüm/ kürtül/ kürtün aa.; TDES: 276, KBS: 398, EDAL: 724)]* [84] (DS 3047).

---

[83] krş. OT *başıl "tepesinde beyazı bulunan"* (DLTD: 74). *'beşik'* ile aynı anlamı taşıyan *'beş'* kelimesi ile *bel "işaret, nişan"* arasında ilgi kurmak ve bu verileri sigmatizm örneği olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir.

[84] Dankoff'un *gürtük 'çukurlara toplanmış kar'* verisini, *kord 'çukur'* (1995: 388) ile birleştirmesi ve kelimeyi Ermeniceye mal etmesi kabul edilemez.

mamak: çocuk yemeği, mama (DS 4584).

moruk: leylak (DS 3210).

öçürük: tarlalara zarar vermemesi için hayvanın üç ayağı bağlanmış durumu (DS 3309).

önüklerde: geçenlerde (DS 4625).

örük: zaman *[DS: "bir şeyin yapılması, bir borcun ödenmesi için verilen süre" 3352; ET ür "uzun zaman, müddet, süre" (EUTS: 178); Arat, 1991: 335]* (DS 4627)

pusuk: sis (DS 3489).

tomruk: yumru, ur *[DS: tomur aa.]* (DS 3957).

totik: çocukların taş oyununda ortaya koydukları hedef taşı *[DS: tot "top; şişman"]* (DS 3974).

ucik: köşe, kenar *[DS: üçük aa. 4791]* (DS 4019).

yapık: dolaşık saç; dolaşık, karışık, birbirine girmiş saç, ip vb. (DS 4177).

yaşık: yaşıt (DS 4197).

yiyik: hastalık *[KBS: < ig "hastalık" + ik 1150]* (DS 4284).

çapık: alkış *[DS: çepik/ çepük "alkış, el çırpma" 1143; KBS: çap "yansıma" +ık 220, Dankoff, 1995: 293 [85]]* (DS 1075).

çıtırık: küçük dolu tanesi (DS 1194).

çıtırık: kıvılcım (DS 1196).

fıyık: ıslık (DS 1862).

ġıjjiyh: kayma (EİA 135).

tapik: uyku (DS 3826).

1.67. +ki

(+kı, +kU, +gI, +ġı,+ḫı, +hi, +ḫu)

Aitlik, içinde bulunma bildirir. Çoğunlukla sıfat türeten bu ek kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler türetmiştir (Banguoğlu, 2004: 184, Zülfikar, 1991: 100, Hatipoğlu, 1974: 85).

bizimki: koca ve eşi birbiri için söylerler (ErzA 114).

dağdaki: kurt; domuz (DS 1324).

[85] Eren, Dankoff'un görüşünü aktarmakla yetinmiştir (TDES: 85).

içērki: akraba *[DS: içertiler "aile, akraba" 2504; ET içreki "saray mensupları ve harem halkı" (OTG: 244, EUTS: 59)]* (DRTA 211).

kündeki: hergünkü; günlük *[EİA: kündeki külli çöreyh "bıkkınlık veren şey; çok alışılmış şey veya kimse"]* (EİA 208).

oġaki: ilki *[AUKA: oġa "evvela, önce"]* (AUKA 262).

önkü: ilk, önceki, birinci *[DS: öngü "birinci" 4624, GAA: öŋgü "öndeki" 119]* (DS 3340).

sonku: son, sonuncu, son çocuk (Y-BYA 222).

yılkı: at sürüsü; başıboş bırakılmış at, öküz, inek vb. sürüsü *[< yıl "sene" + kı (Räsänen, 1957: 200, EDPT: 925, KBS: 1141), < DLT ıl- "inmek" + -kı (Demir, 2001: 539)]* (DS 4271).

ötekisi: sağdıç (DS 3357).

1.68. +(I)l / +(U)l

Benzerlik ifade eden, isimlere 'renk', 'bulundurulan, yansıtılan özellik' kavramlarını katan, nadir eklerden biridir (Ergin, 1990: 168, Banguoğlu, 2004: 177, Hatipoğlu, 1974: 85, Zülfikar, 1991: 100, Korkmaz, 2003: 49).

Ergin, eki *+sIl'*dan getirmiş (1990: 168), Banguoğlu ekin +gIl ekinden gelmiş olabileceğini söylemiştir (2004: 177). Erdal da hayvanların vücutlarındaki belli bir noktayı göstermek için kullanılan +Il ekinin +gIl'dan geldiği görüşündedir (1991: 99).[86]

1.68.1. Vücudunun belli bir bölümü beyaz olan hayvanları gösteren kelimeler türetir. [87]

borül: boğazı beyaz sığır *[OT boġrul koy "boğazı beyaz koyun" (DLT-I: 481) [88]; Tekin, 2003c: 10, OTWF: 99]* (AybA 120).

boymul: boynunda beyazlık bulunan sığır *[DS: "boynu siyah koyun" 476, MKS: boymut "boynu kara koyun" 35; ET boymul "beyaz boyunlu" (OTG: 241), OT boymul "boynu ak olan hayvan" (DLTD: 105); KBS: 164]* (AybA120).

---

[86] Bang, *yeşil* ve *kızıl* kelimelerini +sIl eki ile türetildiğini iddia etmiş, ekin hiç değişmeden Kzk. *aksıl* kelimesinde olduğunu belirtmiştir. Renk adlarına gelen +çIl ekini de bu ekle aynı kabul ederek '*akçıl, gökçül'* örneklerini vermiştir (1980: 67). Tekin, Bang'ın bu görüşünü Türk lehçelerinde kelime içindeki -zs- ve -ss- ünsüz çiftlerinin korunmuş olmasını gerekçe göstererek kabul etmemiştir (2004b: 418-419).

[87] bk. Bilgen, 1989: 18, 21, Erdal, 1991: 99.

[88] Kelime DLT dizininde yer almıyor.

böğrül: yan tarafı beyaz olan sığır *[OT bögrül "böğrü ak olan hayvan" (DLTD: 107); OTWF: 99]* (DS 765).

kuyruğul: kuyruğunun ucu ak olan hayvan *[KİAT: guyrul aa. 325; OTWF: 99] (DS 4574).*

tepel: alnında ak leke olan inek, öküz vb. hayvanlar *[TDES: 402, KBS: 880, Kaçalin, 2006: 248; krş. OT başıl/ başġıl "tepesinde beyazı bulunan koyun" (DLTD: 74)]* (DS 3882).

1.68.2. Geometrik şekil adları türetir.

dördül: dört köşeli yüzey, kare; hacim ölçüsü, küp; kesiti kare olan üç, dört metre boyunda ağaç direk, dilme *[AAS: dȫdüllü "kare biçiminde olan yer" 146; ET törtkil "kare, dörtgen" (EUTS: 160); EDPT: 535, KBS: 304]* (DS 1587).

kapıl: dikdörtgen (DS 2633).

1.68.3. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

angıl: aptal bakışlı (DS 266).

beşil beşarat: çok çirkin *[beşil < *beş < baş "yara, bere, iz" +il ?; TTL: < Ar. beşarat ve ilk hecenin tekrarı + ıl genişlemesi 325]* (DS 644).

güdül: kısa, bodur, gelişmemiş *[KBS: *küt "eksik, kırık" + ül 393]* (DS 2209).

küpül: iri karınlı kimse (DS 3042).

sütül: henüz sertleşmemiş başak (DS 3728).

usul: yakışıklı [89] *[KYAS: "uzun, salınan" 236; Türk, 2013: 4346]* (DS 4044).

yatakul: yatak hastası (MİAS 287).

yüreğil: yürekli, cesaretli (MKS 156).

ağılcın: tam olgunlaşmamış yarı ham meyve veya sebze (DS 90).

kobul: içi boşalmış, kof (ağaç, kabuklu yemiş vb. şeyler); çukur, içi oyuk şey (DS 2890).

gonrul: hayvanların bel kemiğinin üzerindeki tüylerin rengi (DS 2101).

çomul: küçük kulaklı koyun veya keçi *[DS: çomu aa.]* (DS 1267).

simbil: sinsi *[DS: simil simil "sessizce; sinsi sinsi" 3636, 4697; krş. Hak. sim "silence" (EDAL: 1252)]* (DS 3636).

şapul: ayağı çarpık, biçimsiz yürüyen *[DS: çap "aykırı, eğri, dolaşık" 1072]* (DS 3748).

pekil: sağlam, dayanıklı; sert, katı (DS 4642).

---

[89] *'Boyu usul, beli ince olmalı'* örnek cümlesine göre kelimenin *'uzun, düzgün'* anlamına geldiği anlaşılıyor. bk. TTT *usul boy 'mütenasip, mevzun endam'* (YTS: 220).

zöbel: yüzü yuvarlak olan (M-NLDK 26).

yukal: yüzeysel *[KBS: 1172]* (DS 4313).

1.68.4. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

çotul: ağacın büyük dalları veya dalların çatallara ayrıldığı yer *[DS: çot "ağaç dallarının gövdeye bitiştiği yer; ağaç dalı" 1274]* (DS 1275).

dingil: tepe, uç, doruk *[DS: tingil/ tin "bir şeyin tepesi" 3934; KBS: ting "dik" + il 899]* (DS 1503).

düğül: darıdan yapılan yarma (DS 1623).

kertil: geçit, boğaz *[DS: kert/ kertel aa.; KBS: 500]* (DS 2757).

kığıl: koyun, keçi gübresi *[DS: giğil "deve, keçi, koyun vb. hayvanların pisliği" 2036, kığ/ kıh "koyun, keçi gübresi" 2790*; *OT kıġ "toprağı kabartmakta kullanılan gübre*" *(DLTD: 312)]* (DS 2790).

kırtıl: ekin bitmeyen kıraç yer *[DS: kırtlan/ kırtlaz aa.]* (DS 2828).

kobul: toprak kap; kavanoz; küp (DS 2890).

kösül: ocak içlerine yapılan kül deliği (DS 2977).

kürtül: kuytu yerlere toplanmış kar ya da kum yığını *[DS: kürtün/ kürtük aa.]* (DS 3047).

mungul: sıkıntı (DS 3129).

poğul: haşlama *[< buğ ?]* (DS 4651).

samıl: ağaç dallarında biriken kar *[DS: san/ samul aa., DS: sambul "ağacın karla kaplanmış durumu" 3531, sanğ "buz" 3538; OT seng "buz topağı" (KTS: 474)]* (DS 3532).

tebel: kıvrım, kat (DS 3854).

topul: ekinin bir destesi (SİYA 700).

topul: ham domates (DS 3965).

tömbül: dört, beş taneli küçük üzüm salkımı (DS 3980).

tümbül: hep, bütün (DS 4011).

yiril: leş *[DS: yiril yiril "leş gibi; kötü koku için" 4822]* (DS 4279).

1.69. +lA

(+nA)

Yazı dilimizde bulunmayan bir ektir. Pekiştirilmiş zarflar, çoğunlukla zaman zarfları türetir (Gabain: 2003: 47, Erdal, 1991: 403, Taş 2009: 43, Gülsevin 1997: 117, TS-VII : 171).

Nalbant, eki Moğolcaya bağlarken (2004: 2162), Hamilton ekin *il- 'bağlı, asılı, ilişkili olmak'* fiilinden türediğini öne sürmüiştür (2011: 67). Tulum da, ekin *il-* fiilinden gelişmiş olabileceği ihtimalini dile getirmiştir (1993: 162). Pekiştirme işlevi taşıyan ve enklitik (ek-edat) olarak kabul edilen +lA eki hakkında son yıllarda pek çok yazı kaleme alınmış, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. [90]

aşamıla: akşamleyin (M-ÇADK 159).

çıkla: sadece, yalnız; tamamen; tıpkı, aynı *[OT çak "bir şeyin özünü, aynını gösteren kelime; tam, işte, aynı" (DLTD: 131), TTT çak/ çık "tam, tamam; sırf, salt, sade, yalnız, safi, halis" (YTS: 49); TTL: ? 437]* (DS 1168-1169).

çokçala/ çokcalası: çok kez *[DS: çokculam "çok fazla" 1260]* (DS 1257).

dünle/ dünne: sabah erken, gün ağarmadan *[KBS: 312]* (DS 1631).

dünne: sahur yemeği (DS 1632).

katlam/ gatla: kez (DS 4537).

peşinne: peşin olarak (Y-BYA 212).

sabala: sabahleyin *[MAS: sabāla/ sabāna/ sabālana "sabah vakti, sabah erkenden" 310]* (DS 4659).

sıcāla: sıcakta, sıcağın çok olduğu vakit (MAS 321).

yenile/ yeŋile: şimdi, pek az önce *[OT yaŋıla "tekrar, yeniden, ikinci defa" (DLTD:742), TTT yeŋile "yeni, henüz, yeniden, pek yeni" (YTS: 242)]* (DS 4246).

yetikle: yetecek kadar *[KBS: 1130]* (DS 4257).

1.70. +lA (< + lA - g)

(+ne, +ra?)

+lA- isimden fiil yapma eki ile fiilden isim yapma eki -g'nin birleşmesi ile oluşmuştur. Ekin sonundaki -g sesinin düşmesi ile günümüze +lA şeklinde ulaşmıştır.

---

[90] Ek hakkında detaylı bilgi ve tartışmalar için bk. ÜSTÜNER, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Ü. Basımevi, Elazığ.; ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), "LA Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 35-56.; ERSOY Feyzi (2008), "Çuvaş Türkçesindeki +lA Eki Üzerine", *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 57-71.; NALBANT, Mehmet Vefa (2004), "Türkçe Enklitik Edatı 'LA' ", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2157-2173.; ÖNLER, Zafer (1996), "Türkçede -lA Zarf Eki", *UTDK 1992*, TDK Yayınları, Ankara, s. 9-15.; TULUM, Mertol (1993), "-La/ -Le Ekine Dair", *TDED*, Cilt XXVI, s. 157-164.; KORKMAZ, Zeynep (2011), " 'La" Pekiştirme Ek Edatının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Uzantıları ve -AlA- Tekrarlama Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 2010-I, s.7-20.

Kökle bağlantılı ‘yer, arazi’ adları oluşturur (Ergin, 1990: 169, Banguoğlu, 2004: 186, Hatipoğlu, 1974: 94, Zülfikar, 1991: 102, Korkmaz, 2003: 49, Erdal, 1991: 108). Burada yer alan bazı kelimelerde görülen +lA ekinin +lAğI ekinden geldiği düşünülebilir.

güzle: yörüklerin en son oturdukları daha az serin ve köye yakın olan yayla; bağ evi; kışlık ev *[OİYA: “güz evi” 347]* (DS 2244).

kışla: koyun ve keçi sürülerinin gecelediği ya da kışın barındıkları kapalı ağıl (DS 2846).

sinne: ölü gömülen yer, kabir *[DS: sinnik aa.; < sin+leği ?]* (DS 3637).

suvla: sulu bölge, sulak yer *[KBS: 813]* (DS 3703).

toyla: bitki yetişmeyen taşlı toprak; kumlu tepe *[DS: doyla “killi, çorak toprak” 2568, toyra “verimsiz, killi toprak” 3976, toylan “bitki yetişemeyen, taşlı toprak; yele açık olan alan; ormansız, çıplak alan” 3975; OT toy [91] “çanak yapılan çamur” (DLTD: 642); KBS: 922, EDPT: 567]* (DS 3975).

tumla: höyük *[< tum+lağı ?]* (DS 3991).

tuzla: davarlara kırda tuz verilen düz, taşlık ve kayalık yerler; otları tuzlu olan ya da hiç ot bitmeyen çorak, verimsiz yerler (DS 4003).

yazla: balkon; sofa; yazın göçülen ya da gezmeye gidilen yüksek, serin yer, yayla *[DTAS: yazlaa “evin yazlık kısmı” 273]* (DS 4127).

1.71. +lAç

(+lAc, +leş, +neç)

Yazı dilinde bulunmayan bu ek Türk dilinde nadir görülen isimden isim yapma eklerinden biridir: *etleç ‘etli olan kimse’, Trkm. güŋleç ‘boğuk’, kȭseleç ‘köse gibi’, Tat. kartlaç ‘moruk’* (Atalay, 1941: 187, 193, Tabaklar, 1994: 14, Ganiyev, 2013: 93). Küçültme ve benzerlik ifade eder.

abalac: sevici kadın *[DS: ablacı aa. 23, AA: ablaç aa. 26]* (DS 6).

babalaç: iri, büyük (insan veya hayvan) (DS 450).

bitleş: bitli (DS 711).

dünbelec: çok şişman (DS 1630).

---

[91] *‘toy’* ve türevleri için bk. TEZCAN, Semih (1981b), “Peter Zieme Manichäisch-türkische Texte. Berliner Turfantexte V, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1975. 90 s. + 56 tablo üzerinde 178 tıpkıbasım, 4°”, *TDAY-B* 1978-1979, s. 297.

gartlaç: yaşlı, ihtiyar; yenme zamanı geçmiş, sertleşmiş, taze olmayan bitki *[DS: kartalaç "kart, yaşlı" 2670]* (DS 1930).

gezleç: ikinci kez yavrulayan koyun *[krş. DS: gez "bir yaşında keçi, oğlak" 2019]* (EYDS 108).

ġızlaç: çok sıcak yer *[DS: kızlaç "sıkıntılı, havasız yer" 2868]* (MAS 190).

gödeleç: boyu kısa, geniş karınlı küp (DS 2124).

kıllaç: oyun bozan, hile yapan *[< kır "yansıma" + laç ?]* (PTK 282).

kızlaç: sıcağa dayanıklı bir çeşit kızıl toprak (DS 2868).

kuzleç: güneş görmeyen, gölgeli yer; nemli, ıslak yer (DS 3021).

küteleç: ağaç kökü, kütük (DS 3054).

sapalaç: ters yol *[KBS: sap-a+la-ç 732]* (DS 3539).

sopalaç: aptal (DS 3665).

tekeneç: yenilebilen bir ot *[Y-ETA: teke sakalı aa.]* (Y-ETA 617)

tokalaç: bodur, şişman çocuk *[DS: "düz olmayan, eğri (öküz boynuzu vb. şeyler için)" 3947, toka "bilye; topaç" 3946]* (DS 4765).

yıllaç: yılını doldurmuş saka vb. kafes kuşu (DS 4271).

1.72. +lAğI

(+la, +laa, +lā, +lağ, +lAğA, +lağu, +lAvI, +lavi, +lengi, +lev, +levü, +leye, +li, +löğü, +lüğü, +na, +nağı +neğe, +nege)

+lA- eki ile -gI ekinden oluşan birleşik bir ektir. Daha çok alet, organ ve yer adları yapar. Kökteki ismin çok bulunduğu yeri belirtir (Atalay, 1941: 188, Aksoy, 1945: 246, Kaçalin ve Bilgin, 1997: 71-76, Tietze, 2002: 232).

1.72.1. Alet, eşya adları türetir. Özellikle ölçek adlarında görülür.

bağlağı: duvarların arasına yatay olarak konulan ağaç (DS 482).

boğazlağı: huni *[DS: boğazlağa aa. 4462]* (DS 728).

boklağı: hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap (DS 732).

buçukla/ buçuklağa/ buçuklağı: yarım kilelik ölçü (DS 777).

demirlā: sabanda, saban demirinin takıldığı yer (DS 1418).

götleğe: ot arabasının orta kısmına vurulan ağaç *[KBS: 387]* (DS 2165).

hakla/ haklaa/ haklağa/ haklağı: tahıl ölçeği *[DS: hak "tahıl; tahıl ölçeği" 2253]* (DS 2255).

namazlağı/ namazlavi/ namazlaa: üstünde namaz kılınan kilim, post vb. şeylerden yapılmış seccade (DS 3236).

postlağı/ poslağı: namaz kılınan post, tüylü deri (M-DSİ 199).

saplā: saplı su tası, maşrapa (DS 3541).

taplağı: takunya (DS 3827).

timinna/ timinnağı/ timinneğe: buğday ölçeği [92] (DS 3933).

tümleği: bir tenekelik tahıl ölçeği (DS 4010).

tümürlevü: yirmi kiloluk tahıl ölçeği *[DS: demirli "on beş kilo buğday alan bir ölçek" 1418]* (DS 4011).

uruplağı/ urupla/ uruplağa: bir tahıl ölçeği (DS 4042).

yarımlağı: on beş kilo buğday alan ve şinik de denilen bir ölçek *[DS: yarımlağa "yedi kilo tahıl alan, tahtadan bir tahıl ölçeği; on litre tahıl alan ölçek" 4184]* (DS 4185).

çamurla/ çamurlağı: okun dingil hizasında durması için altına konulan destek (DS 1066).

çıngırlavı: çocuk oyuncağı (DS 1182).

kaşıkla/ kaşıklağı: kaşık konulan sepet, kaşıklık *[DS: gaşşıklā aa. 1934]* (DS 2679).

1.72.2. Yer adları türetir.

ayazlağı: rüzgarı kesen, soğuktan koruyan ağaç ya da eğreti çardak (DS 409).

bağla/ bağlağı: akarsuların seviyesini yükseltmek, suları toplamak veya başka yöne çevirmek için yapılan bent *[AADS: bağlağı "tarlaları korumak için, kenarlarına çekilen harçsız duvar, çit" 52]* (DS 482).

bağlağı: avın sürekli geçtiği, avcılarca tutulan yer (MAS 39).

balıklağı: kışın balıkların biriktiği ve çok olduğu yer *[DS: balık kulağı aa.; KBS: balık + awla "toplanmak, üşüşmek" +k +ı 110, TDES: balık + kulak "yağmur ve sel sularının toplandığı çukur, sel yatağı" + ı 136 [93]]* (DS 505).

boklağı: hela *[TTL: 367, KBS: 158]* (DS 732).

çağlağa: akarsu seti (DS 1037).

domuzla/ donızlağı: su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer (DS 1557).

duzlağı: hayvanlara tuz verilen yer (DS 1615).

---

[92] *"timin"* için bk. DAET: 32.

[93] Kelimenin yapısı hakkındaki görüşler için bk. EREN, Hasan (1993), "Türk Dili - Türk Yurdu: Balıklava", *Türk Dili*, S. 500, s. 111-117.

ekinnege: dağ aralarında ya da tepelerde, tepeler üzerinde bulunan düz ve verimli yerler (DS 1695).

gözleği: gözetleme yeri *[MAS: gözleği "av beklenen yer" 203]* (DS 2182).

gözlev: pınar, pınarbaşı (HPES 535).

gürlevi: sulak ve gür çalılık yer (DS 2237).

kamuşlağı: kamışlık (DS 2616).

kumlağı: çeşme yollarında birkaç yerde kum toplanması için yapılan engel (DS 3000).

kuzleği: tandırlardaki hava deliği (DS 3022).

küpleği/ küplengi/ küplevü: küreğin, baltanın sap takılan yeri *[DS: köp/ küp aa.]* (DS 3040).

pabıçlağı: ayakkabı konulan yer (DS 3375).

sağlağa: altından su çıkan tarla *[KS: soğlağa aa. 78, NF: soğlağı/ sığlağı aa. 152]* (DS 3514).

selleği/ selleğü: sel yatağı (DS 3577).

sellöğü: bağ, bahçe ve evleri sel sularından korumak için toprak ya da ağaçtan yapılan engeller, setler (DS 3577).

sepetlā: içine öğütülecek buğdayın doldurulduğu değirmen haznesi *[DS: sepetlek "değirmende, buğdayın döküldüğü kesik koni biçiminde yer" 3584]* (SİYA 685)

1.72.3. Bitki adları türetir.

sındılā/ sındılağa/ sındılavı: zakkum (MAS 323).

sokuğlā/ soğuklağı: semizotu (MAS 329)

buynuzlaa: meyvesi boynuza benzeyen küçük kır bitkisi (EYDS 39).

pamukla: ladin (DS 3389).

1.72.4. Çeşitli somut adlar türetir.

bağlağa: sazların yapraklı olan uç kısımları (DS 481).

dağlağ: damga (DS 1325).

dipleye: kesilen ağacın toprağın üstünde kalan kısmı (DS 1511).

dipleyi/ dipleği: etsiz lahana yemeği *[DS: dible "ince ince doğranmış kara pancara pirinç ve kıyma konularak yapılan yemek"]* (DS 1480).

dişarla: keşişleme rüzgarı (RİA 315)?

dorumlağı: küçükbaş hayvanların ağzında oluşan, topluiğne başı gibi başı olan bir yara (MAS 123).

omuzlağa/ omuzlağı: bir omuzluk yük *[MAS: omuzlağı "büyük odun" 290]* (DS 3280).
pamuklağa: bebeklerin ağzında çıkan pamukçuklar (MAS 302).
poyrazlağı: kuzey yönü (DS 3476).
sepetleği: göğüs kemiği *[AİAS: "bir laşenin etleri mahvolduktan sonra sepet şeklinde kalan kaburga kemikleri" 220, DS: sepetleğe "hayvanlarda belden sonraki bölüm, sağrı" 4684]* (DS 3582).
songulağa: son turfanda meyve, sebze vb.; son kez (DS 4702).
süblüğü: çaydanlık ve testi ibiği *[KBS: < sibek + leği 818]* (DS 3704).

1.72.5. Nadiren sıfat ve zarf türetir.
artıklağu [94] / artıklavı: fazla *[AA: artıklā "fazla, gereğinden çok, artık" 51]* (DS 334).
sarıtlā/ sarıtlağı: sarımsı (MAS 315)
yüzleğe: sığ, derin olmayan (KA 639).

1.73. +lAk

(+dAk, +lAg, +lAğ, +laḫ, +lāh, +lēk, +leyh, +nAk, +naḫ)

İsimden fiil türeten +lA eki ile fiilden isim türeten -k ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Çeşitli insan tiplerini belirten aşağılayıcı manada sıfatlar oluşturur, eklendiği ada abartma, aşırılık anlamı katar. Yer adları ve çeşitli özellikte ad ve sıfatlar türetir (Banguoğlu, 2004: 186, Hatipoğlu, 1974: 94, Zülfikar, 1991: 102, Korkmaz, 2003: 50). Ek, ET'de hayvan adları da türetmiştir (Erdal, 1991: 89, Tietze, 2002: 26).

Küçültme işlevi taşıyan +lAk ekinin bu ekle ilgisi açık değildir.[95]

1.73.1. Yer adları türetir.
avlak: avı bol yer (DS 389).
bozlak: sürülmemiş boz tarla; killi toprak; kısır tarla, çayır çimen *[KBS: 167]* (DS 751).

---

[94] Önler, kelimedeki eki, zarf türeten +lA ve +ġı (<ki) eklerinin birleşimi olarak değerlendirmiştir (1996: 14).

[95] Koraş, Özbek Türkçesinde küçültme ve sevgi işlevi taşıyan +laq ekininin yer adları türeten +laq ekinden farklı olduğunu belirtmiştir (1998: 82). Serebrennikov ve Gadjieva küçültme işlevi taşıyan bu ekin yapısında +Ak küçültme eki olduğunu ileri sürmüşlerdir (2011: 98).

bağlak: av hayvanlarının geçeceği yer, avlanma yeri; ormanlık veya kayalık yerlerdeki geçit (DS 481).

çöllek: akarsuyun dolduğu yer *[DS: çöllen "çağlayan" 1283]* (AİYA 702).

döllek: koyun ve keçilerin yavruladıkları yer (DS 1579).

dörlek: buzağı konulan ahır (DS 1587).

dunnak: kuytu yer *[DS: tun "köşe bucak, gizli yer" 3992]* (DS 1604).

düzlek: düzlük yer (DS 1645).

gizlek: çevresi ağaçlarla kapalı, soğuğa karşı dayanıklı toprak alan (DS 2087).

göllek: sazlık; ağaçları sulamak için köklerinde açılan çukur (DS 2145).

gözdek: pınar, kaynak (HPES 535).

güzlek: yörüklerin en son oturdukları daha az serin ve köye yakın olan yayla; bağ evi (DS 2243-2244).

ırmaklak: çamaşırhane (DS 2488).

kertlek: yokuş başı *[KBS: 500]* (DS 2758).

kışlak: köy (DS 2846).

oylak: çukur yer *[KBS: 641]* (DS 3301).

örtlek: sönmüş yanardağ; ormanı fundalığı yakarak açılan tarla *[TDES: 317]* (DS 3350).

saylak: üstü ince toprak katmanıyla örtülü taşlık yer, kayalık; sarp yer *[DS: say "dik kayalık, taşlık yer; ekime elverişsiz, altında taş, kum ve kil tabakası bulunan toprak"]* (DS 3560).

sepetlek: değirmende, buğdayın döküldüğü kesik koni biçiminde yer (DS 3584).

sulak: hayvan sürülerinin sulandığı yer (DS 3691).

şorlağ: verimli olmayan, tuz oranı yüksek arazi (KrTS 322).

taplak: tepe ya dağ üstündeki düzlükler *[DS: tap aa.]* (DS 3827).

yannak: yan, yön (Y-BYA 242).

yaylak: otlak (DS 4212).

yurtlak: yörüklerin yazın ya da kışın oturdukları yer (DS 4321).

tuzlak: davarlara kırda tuz verilen düz, taşlık ve kayalık yerler; otları tuzlu olan ya da hiç ot bitmeyen çorak, verimsiz yerler (DS 4003).

yazlak: bağ, bostan kulübesi; bol otlu sulak yer (DS 4127).

cablak: obruk, su doldurulan çukur (DS 838).

çorlak: çorak yer (DS 1271).

1.73.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

avlak: avlanmayı bilen hayvan (DS 389).

allek [96]: düzenci, yalancı, dönek *[DS: allāk "dönek" 4416; ET al "hile" (EUTS: 7), DAET: 153]* (DS 224-225).

avırtlak/ avırtdak: avurdu yumru, sarkık olan insan veya hayvan *[DS: avurtlak "yanakları büyük" 396]* (DS 384)

bağırtlah: geveze, çok bağıran, yaygaracı, gürültücü (DS 480).

başlak: bağımsız, hür kimse; başı açık (DS 562).

benlek: ukala *[DS: bennek "kendini beğenmiş, kendini öven, gururlu, kibirli, şımarık" 625]* (DS 629).

boğazlak: boğazsak (DS 728).

boşlaḫ: serbest, başıboş *[OT boşlaġ "boş, avare" (KBİ: 104)]* (D-KMİA 300).

cavlak: zayıf, cılız (DS 4469).

çömeklek: oturmayı çok seven tembel kişi (AADS 81).

dikelek/ diŋelek: itaatsiz, inatçı, dik kafalı *[DS: dike aa.]* (DS 1484).

diplek: ahlaksız, anormal cinsel istek duyan erkek ve kadın *[DS: diplek "kısa boylu, şişman; esaslı, köklü, temelli" 1511]* (EYDS 74).

dişleg: dişleri dışarı doğru çıkık olan kimse *[HPES: dişneg "az dişli ya da dişsiz" 522]* (DS 1525).

dişlek: dişleyen, ısıran (HPES 522).

domuzlak: hali vakti yerinde olan (kimse); işini bilen (kimse) (DS 1556).

eslek: söz tutan, yumuşak başlı; çalışkan, gayretli, atılgan çevik *[KBS: 342, Türk, 2013: 4346]* (DS 1784).

gebelek: hastalık nedeniyle şiş karınlı (DS 4507).

götlek: homoseksüel; kalçası büyük ve düşük kimse *[DS: gödlek "ahlaksız adam" 2126; OT kötlük "söğmek için kullanılır; puşt" (DLTD: 367)]* (DS 2165).

güzdek: sıska ve çok üşüyen kimse (DS 2243).

içerlek: duygulu (KbrA 317).

iğlek: zayıf, güçsüz, hastalıklı; hastalık ya da susuzluktan olgunlaşmamış, zayıf kalmış meyve (DS 2511).

işlek: çalışkan (insan) (EYSV 122).

---

[96] Kelime, Türkçe olduğu halde Arapça zannedilmiştir (Ayverdi, 2006: 112).

kaklak: zayıf, kuru, ince; kocamış, iş göremeyecek duruma gelmiş (DS 2604).

kavlak: içi çürük, kurumuş ağaç (DS 2688).

kekelek: kekeme (OİYA 349).

koflak: dişleri dökülmüş kimse (DS 2900).

körlek: tembel, uyuşuk; içerlek, işlek olmayan yer (DS 2966).

küplek: şiş karınlı, sıtmalı, şişman (DS 3041).

paslak: pis, kirli, pasaklı (DS 3404).

semelek: aptal, sersem, budala *[DS: seme aa.; TDES: 361]* (DS 3578).

sırlak: düzgün, pürüzsüz, parlak *[DS: sırlan aa.]* (DS 3617).

taslak: kaba, biçimsiz, yakışıksız *[D-KMİA: taslaḫ "yassı ve yuvarlak geniş yüzlülere denir" 517]* (DS 4741).

toslak: yaşından iri, gürbüz çocuk (DS 3972).

yozlak: doğurması yakın, ağrı çeken hayvan *[KBS: 1165]* (DS 4303).

yüzlek: sığ (DS 4337).

torlak: toy, işe alışkın olmayan (insan ya da hayvan için) *[TDES: 414]* (DS 3968).

taylak/ toylak: toy *[DS: taylaḫ "birinin arkasında gezen kimse, çocuk" 4744]* (DS 3850).

göbelek: şişkin, kabarık (DS 2115).

1.73.3. Alet, eşya adları türetir.

bağartlak/ bağırtlak: çocuğun önünü kirletmemesi için takılan önlük, çocuğun düşmemesi için beşiğe veya salıncağa bağlanan enli kuşak *[DS: bağırtlak "*kadınların göğüslerini kapamak için kullandıkları göğüslük" *535]* (DS 474).

bağlak: değirmen çarkını frenleyen ağaç; su bendi tıkacı; su bendi tıkacı (DS 481).

bağlak: yemeni, renkli basmadan yapılan başörtüsü; köylü kadınların bacaklarına giydikleri dizlik (DS 482).

bellek: kitapta okunacak yere konan genellikle kağıttan yapılmış işaret *[KA 138, D-KMİA 295).*

bellek: devenin beline örtülen dokuma (MAS 46).

ağızlah: ağızlık (DS 97).

içlek: iç çamaşırı (DS 2506).

saplak: saplı su tası, maşrapa *[KBS: 733]* (DS 3541).

yağlak: kağnıların dingilini yaklamak için, içinde sabun, bezir yağı saklanan, boynuzdan yapılmış kap (DS 4121).

yannah: evlerin üstüne çatı kapatılmadan önce döşenen yassı tahtalar *[STİAT: yannaḫ "gelinlerin ve güveyilerin yakalarını örten, süslü, pullu önlük" 269]* (DS 4172).

yazlah: yazın giyilen üzeri delikli, yazlık ayakkabı (SİYA 712).

çitlek: çıt çıt, fermejüb (DS 1241).

yemlek: tavuğun yem torbası (DS 4242).

1.73.4. Hayvan adları ve hayvan yavrusu adları türetir.

bozlak: bir çeşit kuş (DS 751).

kaplak: kaplumbağa *[DS: kaplı/ kapliç aa.]* (DS 2634).

sakırtlak: kene (DS 3519).

dazlak: ayı; leylek (DS 1391).

tülek: çok tüylü bir çeşit deve *[KBS: 944]* (DS 4007).

corlak: bağırtlak denilen kuş (DS 1001).

parlak: kelebek (AİAS 206).

cırlak: karga, boz renkli bir çeşit kuş (DS 932).

böğelek/ büvelek/ bükenek: sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği *[DS: büve "at sineği" 830; TTL: 380, KBS:191]* (DS 759).

buzalah: buzağı (DS 810).

mozalak: domuz yavrusu *[DS: moza/ mozak/ mozu aa.]* (DS 3212).

portlak: deve yavrusu, manda yavrusu *[DS: portmak aa.]* (DS 3470).

taylak: yeni doğmuş at yavrusu *[TDES: 399]* (DS 3852).

yazarlak: bir yaşındaki domuz yavrusu (DS 4215).

1.73.5. Bitki adları türetir.

boğurtlak/ boğurdak: başak tutmaya başlamış ekin *[DS: boğartlak "yeni çıkan başak" 723; ET boğuz "tane halindeki ekin" (EUTS: 31)]* (DS 731).

buflak: yumru şeklinde olup kuruduğunda içi siyah toz haline gelen yabani mantar (M-EDK-II 251).

burçalah: burçak (DS 795).

çiğelek: çilek *[DS: çiğelem aa.; < çig +ge +lek (User, 2010: 135)]* (DS 1206).

guvalak: hasır örülen, süpürge yapılan yuvarlak gövdeli ince saz (DS 2203).

gozlak: çalıya benzer yabani bir ağaç (DS 2113).

parçalak: lahana (DS 3395).

sulak: taze soğan (TMES 210).

toplāḫ: incir (AİYA 810).

tuğlak: ceviz (DS 4773).

kabalak: çoğunlukla davarların yattığı yerlerde biten, yenilen bir çeşit mantar (DS 2579).

söbelek: tarlada biten bir çeşit mantar (DS 3672).

1.73.6. Küçültme, yakınlık, benzerlik ifade eden kelimeler türetir.[97]

bozlak: bozumsu renkte *[KBS: 167]* (DS 751).

gövlek: ham meyve (DS 2170).

kabalak: az kaba (DTAS 147).

mazalak/ mozalak: ham, olmamış meyve *[DS: mazak/ mozak aa.]* (DS 3143).

mıdılak: küçük, minik *[DS: mıdık "cüce, kısa boylu"]* (DS 3179).

sertlek: sert, sertçe (Y-BYA 219).

söbelek: konimsi, sivri; yumru gibi, yumruca (DS 3672).

tepelek: yüksekçe yer (DS 3882).

1.73.7. Çeşitli somut isimler türetir.

aylak: bir aylığına tutulan işçi, hizmetçi (DS 423).

bellek: entarinin belden yukarı kısmı (DS 615).

gaklak: iskelet *[DS: kaklak "zayıf, kuru, ince" 2604]* (DS 1896).

güzlek: sonbahar soğuğu; sonbahar yağmuru; sonbahar yağmuru ile yeniden yeşeren otlar; sonbaharda ekilen tahıl (DS 2244).

kabartlak: mayalı hamurdan yapılan tatlı (DS 2582).

özlek: toprağın özlü, verimli yeri (DS 3372).

özlek: zaman *[OT öḏ "zaman, vakit", öḏlek "zaman, felek" (DLTD: 449, 450); EDPT: *öḏle-g < öḏ+le-g 55]* (DS 3372).

tenelek: bulgur pilavı (DS 3878).

1.73.8. Nadiren zarf türetir.

çiftilek: ikisi birden, çift olarak (DS 1205).

ġadarlēk: kadarınca, kadarıyla (D-DGBA 470).

[97] Buradaki bazı kelimelerde +rAk eki söz konusu olabilir.

1.74. +lAmA

(+dama, +lıma, +lüme, +lümü, +nama, +reme)

İsimden fiil türeten +lA- eki ile fiilden isim türeten -mA ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Başta yemek adları olmak üzere çeşitli adlar ve tarz zarfları oluşturur (Banguoğlu, 2004: 187, Hatipoğlu, 1974: 95, Zülfikar, 1991: 104, Korkmaz, 2003: 50). Ek, nadiren üleştirme sayılarına da eklenmektedir: *beşerleme, üçerleme* (Tietze, 2002: 324).

1.74.1. Alet, eşya adları türetir.

ayaklıma: takma ayak, çocukların ve cambazların ayaklarına takıp gezdikleri sırık (DS 404).

belleme: binek hayvanını soğuktan korumak için beline sarılan veya eyerin altına konulan keçe, eyerin üstüne konulan yastık; eteklik (DS 621)

boğlama: boyuna, başa sarılan örtü, yazma, çatkı (DS 729).

boylama: bir bağla boyuna takılan muska; kadın entarisi (DS 746).

cağlama: bahçe kapısı, ağaçtan yapılmış korkuluk *[M-ŞDK-II: "balkon ve pencerelere çekilen demir" 20]* (EYSV 27).

çelikleme: kısa odun (DS 1123).

dallama: yelek *[TDES: tal "arka, sırt" + lama 263]* (DS 1345).

dipleme: toprak sacın en küçük boyutu (EMİYA 569).

dişleme: çatal (DS 1525).

dizleme: erkeklerin giydiği getr biçiminde çorap, tozluk; dize kadar uzanan uzun konçlu çorap *[DS: "uzun çorap" 4486]* (DS 1531).

eşekleme: sucuların eşeğin iki yanına sardıkları ve su tenekesi koydukları kasa (DS 1789).

gısalama: kadın iç çamaşırı (Y-KMA 144).

ġollama: bir tür orak (DRTA 171).

güdükleme: kısa ceket (DS 2213).

kıllama: köylü kızların bellerine bağladıkları yünden yapılmış püsküllü kuşak (DS 2800).

sayalama: yörede giyilen bir tür özel elbise (Y-KrYA 314).

taslama: kalas (DS 3838).

topuklama: kısa çorap (DS 4769).

yastılama: yapılarda kullanılan yassıca taş (DS 4195).

yivleme: çatı tahtalarının aralıklarını geçici kapatmada kullanılan tahtalar (DS 4284).

kaşıklama: kaşık konulan sepet, kaşıklık (DS 2679).

1.74.2. Hastalık adları türetir.

alaflama: yüzde çıban şeklinde çıkan bir hastalık (DS 185).

alazlama: yüzde ve vücutta çıkan çıban, kızartı (DS 206).

arpalama: çok arpa yemekten ileri gelen bir hayvan hastalığı (DS 330).

aşıklama: atların arka ayak bileğinin burkulmasından doğan topallama (DS 354).

bulgurlama: bölgeye ait bir hastalık (Y-YYA 147).

çalıklama: koyunların memelerinde görülen hastalık (DS 1055).

çullama: kızıl hastalığı (DS 1303).

gelincikleme: heyecandan ileri gelen bir çeşit sinir hastalığı (DS 1980).

gemleme: ağızda olan bir hastalık (DS 1987).

güveleme: ishal (DS 2240).

kazıklama: fıtık hastalığı (DS 2717).

kıylama: parmak uçlarında çıkan iltihaplı yara, dolama *[DS: gıylama "elde çıkan bir çeşit yara" 2067]* (DS 2857).

kurbağlama: at, eşek vb. hayvanlarda görülen, dil altında çıkan ve damaktan kan alınarak iyileştirilen kabarcıklar (DS 3005).

külleme: frengi hastalığı (DS 3030).

küpleme: karında su birikmesi nedeniyle olan ve şişmeyle beliren hastalık (DS 3041).

mıhlama: nallanan hayvanlarda yanlış vurulan çivi nedeniyle olan topallık (DS 3180).

seğleme: şap ile iyi edilen hastalık *[DS: seğ "şap" 3565]* (DS 3566).

şaplama: hayvanlarda görülen şap hastalığı (DS 3745).

şerbetleme: frengi (DS 3762).

taraklama: at ve eşeklerde karın altında olan şişlik parmaklık (DS 3831).

yemleme: çok yem yemekten olan bir hayvan hastalığı (DS 4242).

yüğüleme: tüy dökme hastalığı *[OT yük "kuş tüyü" (DLTD: 822); EDAL: 468]* (DS 4327).

1.74.3. Yemek adları türetir.

acılama: şalgam yemeği (DS 50).

boçalama: köfte (DS 731).

cıyıklama: yumurta, kıyma, biber, bal ve yağla yapılan bir yemek *[MKS: cıvıklama "sebzeli pilav" 41]* (DS 945).

cizlama: taş üzerinde pişirilen yufka (DS 992).

çıtlama: bir hamsi yemeği (DS 1196).

çiğleme: yağsız sütten yapılan peynir, çökelek, çiğ sütten alınan yağ (DS 1210).

çirleme: erik ve kayısı çirinden yapılmış tatlı *[Y-AkYA: çilleme "kurutulmuş kayısıdan yapılan bir çeşit yemek" 210]* (KYAS 60).

çöpleme: çöpe takılarak pişirilen bir çeşit kebap (DS 1290).

çörekleme: bazlamanın küçüğü (MAS 99).

dolaylama: yufkanın içine ceviz koyup, tepsinin içine çörekleme dizerek yapılan bir çeşit tatlı (DS 1543).

ekşileme: hamur köftesi *[DS: eğşileme "kuş eti ve soğanla yapılan yahniye benzer bir yemek" 1689]* (DS 1699).

gabartlama: lokma tatlısı (DS 1884).

kepleme: çerezden dövülerek elde edilen un (şeker, badem, leblebi, ceviz vb.) (DS 4545).

külleme: külde pişirilen yemek (DS 3027).

mayalama: sacda pişirilen buğday ekmeği (TİYA 454).

soğanlama: soğandan yapılan ya da soğan ağırlıklı bir yemek çeşidi *[KYAS: suvannama "etli bir yemek çeşidi" 216]* (KYAS 213).

şivleme: üzüm, dut posasından çıkarılan rakı (DS 3789).

telleme: peynir kırıntısı ve çökelek küpe basılarak yapılan peynir (DS 3871).

üzümleme: et, yağ, üzüm ve erikle pişirilen bir yemek (DS 4087).

1.74.4. Sıfat türetir.

asıllama: aslı bozuk, soysuz (Y-BYA 128).

baalama: aptal, aklı bağlanmış (DTAS 64).

bōzlama: pisboğaz (DRTA 50).

dölleme: yaramaz çocuk; piç (DS 1579).

dullama: boşanmış kadın; geveze (DS 1598).

duşlama: düşünmeden yapılan yerli yerinde olmayan (MAS 126).

gocalama: büyükçe (HA 443).

ġocalama: yaşlı, kocamış (MAS 191).

ipleme: bağlanacak derecede deli (DS 2545).

iyleme: zayıf, hastalıklı (DS 2574).

kıllama: özenti (DS 4552).

külleme: ele avuca sığmayan, terbiyesiz çocuk (DS 3030).
naletleme: nefret edilecek kimse (DS 3235).
odunnama: davranışları, konuşması kaba ve kırıcı (KA 467).
saslama: sağlıksız, renksiz kimse *[DS: sasık aa.]* (DS 3549).
tekleme: değişik eşli (Y-AAA 315).
tekleme: tek başına, yalnız (D-KMİA 518).
uzlama: ahmak (DS 4053).
yakalama: eğimli (DS 4127).
yelleme: terbiyesiz, arsız, yüzsüz (DS 4236).
ġoleme: ağzına kadar dolu, susuz rakı kadehi (KYAS 115).
kafalama: iri (kömür için) (DS 2592).
sonnama: ailenin en küçük çocuğu, son doğan çocuk (M-ŞDK-II 30).

1.74.5. Yer adları türetir.
arkaçlama: güneye bakan yamaç (MAS 31).
düzleme: düzlük yer (DS 1645).
gölleme: su birikintisi (TMES 110).
kaşlama: duvar, duvarın üstü; çatı saçağı (DS 2677).
kökleme: tarla yapmak için ormanda yakılarak açılan yer (DS 2953).
nallama: dağlardaki ince yol; taş döşenmiş patika (DS 3236).
sırtleme: sırt, tümsek, bayır (RİA 332).
temekleme: tavşanın kar altında gizlenerek barındığı yer (DS 3874).
tiyhleme: yokuş (DS 3942).
yanlama: sınır; bir evin çatısına ekleme olarak yapılan oda (DS 4170).
yazlama: yazın göçülen ya da gezmeye gidilen yüksek, serin yer, yayla (DS 4127).
yüzleme: yapıya, temelden sonra yapılan arka duvar (DS 4337).
aralama: evlerin ara duvarı (DS 295).
ağızlama: tarlayı kazarken kazılan yerle kazılacak yer arasındaki genişlik (DS 97).

1.74.6. Belli bir yaştaki hayvanları gösteren adlar türetir.
çiğileme: iki yaşında olan keçi *[KYAS: çiğleme aa. 59]* (Y-KkA 211).
gezleme: iki yaşından sonra doğurmayan kısır keçi ya da koyun (DS 2019).
göveleme: iki yaşındaki kısır keçi; ilk kez yavrulayacak keçi *[DS: göğüleme/ göğleme "keçi yavrusu" 2133]* (DS 2168).

yazlama: iki yaşında keçi (DS 4217).

1.74.7. Oyun adları türetir.

ığıllama: bilye ya da mazı ile oynanan bir çocuk oyunu (DS 2456).

üçleme: bir eşkenar dörtgeni dörde bölen çizgilerin kesişme noktaları üstüne çakıl taşı konularak, karşılıklı oynanan oyun *[DS: "kareyi dörde bölen çizgiler üstünde üç taşla oynanan bir oyun" 4791]* (DS 4056).

uçlama: top ve kiremitle oynanan bir çocuk oyunu (M-EDK-II 256).

ateşleme: bir çocuk oyunu (DS 368).

göğleme: çocukların oynadıkları bir oyun (DS 2131).

1.74.8. Zarf türetir.

artıḫlama: dahası, üstelik (D-VGHA 7).

dikleme: doğrudan, dolaysız (Y-BYA 155).

dizleme: diz boyu (DS 1532).

doruklama: tepeleme, tıka basa (DS 1555).

dūrlama: doğrudan, dolaysız (Y-BYA 157).

gıygaçlama: bir köşeden karşı köşeye (DS 2065).

gubatlama: kabaca (DS 2186).

kabalama: sıkıştırmadan, gevşek (un, tahıl vb. doldurmak için) *[GDIA: gabalama "ölçüsüz, tartısız, göz karararı" 268]* (DS 4527).

ortaklama: el birliğiyle, birlikte (DS 3288).

tekleme: biraz (DS 3866).

tersleme: ters tarafa doğru (Y-SKİA 330).

1.74.9. Sayılara eklenerek geometrik şekilleri gösteren adlar ile çeşitli adlar ve sıfatlar türetir.

dördülleme: dört köşeli yüzey, kare (DS 1587).

üçleme: üçgen (DS 4056).

beşerleme: atın dörtnala koşusu *[KİAT: "at yürüyüşünün bir nevi" 309]* (DS 643)

beşerleme: tarlada biçilen ekinin, susamın destelenerek bir yere yığılması (DS 643).

dokuzarlama: dokuz demetten yapılan ekin yığını (DS 1541).

üçelleme: tırıs koşma (DS 4056).

üçerleme: Karadeniz'e özel bir dalga biçimi *[DS: içerleme "ardı ardına gelen, zaman zaman çoğalan dalgalar" 2504]* (DS 4056).

üçerleme: ramazan ayının başında, ortasında, sonunda üçer gün oruç tutma (DS 4791).

üçleme: üçü bir arada biten fındık, elma gibi yemiş (DS 4056).

üçleme: üç dizelik halk türküsü (DS 4057).

dörtleme: atın dört nala koşması (DS 1588).

dörtleme: ucunda dört tane fındık bulunan fındık dalı (DS 1588).

dortleme: mirastan kadına düşen dörtte bir hisse (GRS 70).

tekleme: dalda tek tük kalan fındıklar *[MKS: "yaylacılara, sürü sahibi olmayıp birkaç hayvanla katılan köylüler" 142]* (DS 3866).

1.74.10. Çeşitli somut adlar türetir.

ballama: karın ağrısını geçirmek için bal ve nane ile yapılan koca karı ilacı (DS 509).

başlama: giyim, kuşam (baştan ayağa) (EİA 38).

deyişleme: kafiyeli atasözü (DS 1447).

dipleme: herhangi bir kaydın ana defteri, tapu ve nüfus kütükleri (DS 1510).

direkleme: sağanak halinde yağan yağmur (DS 1512).

dōrulama: kestirme yol (DS 1566).

garşilama: karşılıklı söylenen türkü, atma türkü (RİA 317).

ġatlama: kırkbayır (MAS 167).

gıtlama: kıtlık, kıt olma hali ve zamanı (AA 335).

götleme: güvercinin sarma (uçarken havada takla atma) dönemine gelmeden önceki durumu (KA 299).

güveleme: düğünde cuma gecesi dostlarından birinin damada ve arkadaşlarına verdiği yemek (DS 2240).

gövleme: taze ve yeşil halde bulunan sebzeler ve bitkiler (AA 360).

hıyarlama: ham kavun (DS 2381).

horuzlama: fal *[krş. DS: oruz "düşün, düşünce" 3290]* (KYAS 137).

ışıklama: küçük pencere (DS 2495).

karalama: kara haber, ölüm bildiren belge (DS 2649).

karlama: çok karlı günlerde tutulan ve ötmeyen keklik (DS 2664).

kökleme: başka yere dikilmek için köküyle sökülen fidan; bağ çubuklarının toprağa gömülüp kök saldıktan sonraki durumu (DS 2952).

kütükleme: söz arasında ya da vaiz ederken anlatılan asılsız öykü (DS 3055).
neferleme: bağda, asmada kalan üzüm (Y-SYA 502).
omuzlama: bir omuzluk yük *[AİAD: "en büyüğü masa kadar olan maden taşı" 263, DS: "omuzda taşınabilen uzun odun" 4613]* (DS 3280).
ödünçleme: imece; değiş tokuş (DS 3311).
öğsüzleme: büyük çamlara bitişik, küçük çıralı çam (DS 3319).
pullama: para karşılığında eşekle odun taşıyan kimse (DS 4654).
selleme: birden gelen ve çok devam etmeyen sel (AA 586).
selleme: sulak yerlerde yetişen kokusuz, beyaz çiçekli, yenilebilen bir bitki (MAS 319).
sonlama: son parça; fındıklar toplandıktan sonra dalda kalanları (DS 3664).
tandırlama: masal, boş inanç; dedikodu, asılsız söz (DS 3819).
güzleme: yaşlı kadının doğurduğu çocuk (NF 128).
ġazelleme: piç (MAS 171).

1.75. +lAn

(+lAŋ, +lām, +lem, +lim)

+lAk eki ile aynı işleve sahip bu ek isimden fiil türeten +lA- eki ile fiilden isim türeten -n ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Bazı örneklerde +(I)l ile genişlemiş gövdelere +An ekinin geldiği de düşünülebilir. Ek yansıma kelimelerden de bazı türetmeler yapmıştır.

1.75.1. Yer adları türetir.
arklan: ufak ve düzensiz su yolu (DS 327).
coplan: büyük, derin dere; bataklık *[DS: çoplan/ çopul "su biriken yer" 1269]* (DS 992).
çaylan: akarsuların geçit verdiği yer; çakıllı kumlu yer (DS 1098).
çığlan: suların sığ ve balık yatağı olan yer *[Reychman, 1966: 388]* (DS 1163).
çorağlan: çorak yer (DS 1270).
çorlan: küçük su birikintisi (DS 1272)
dızlan: ağaçsız, çıplak dağ (DS1477).
düzlen: düz, ova *[D-DGBA: "yüksekteki düzlük arazi" 468]* (ADÜM-I 167).
kartlan: dağ üzerindeki çok taşlı, kayalık yer *[DS: kartan "saban işlemeyen, sert toprak; engebeli alan", kartın "sarp kaya, yamaç"]* (DS 2670).
kaylan: taşlı toprak *[DS: kayır aa.]* (DS 2700).

kırtlan: ekin bitmeyen kıraç yer *[DS: kırtlaz/ kırtıl aa.; DS: gırtlan "verimsiz, kolay sulanmayan toprak" 2051]* (DS 2828).

kızlan: killi, çorap toprak; kırmızı topraklı yer *[MİAS: "çoğunlukla krom madeni çıkarılan toprak" 201]* (DS 2868).

kortlan: kayalarda küçük oyuklar (DS 2927).

küflen: hayvanların toz ve güneş banyosu yaptığı yer (M-OGE 424).

özlen: su kaynağı; küçük dere *[KBS: 682]* (DS 3372).

saylan/ saylam: yar, uçurum *[DS: say "dik kayalık, taşlık yer; kayalık yar, uçurum" 3556; KBS: 745]* (DS 3560).

seklām: tarla ve bahçelerdeki basamak biçimindeki düzlükler *[DS: sek/ seki "toprak üstündeki yükseklik, doğal set"]* (DS 3568).

sulan: bataklık, sazlık, sulu yer *[DRTA: sulam/ sulamnık aa. 345; KBS: 813]* (DS 3691).

toylan: yele açık olan alan; ormansız, çıplak alan; bitki yetişemeyen, taşlı toprak; zeytin yetiştirmeye elverişli toprak *[OT toy* [98] *"çanak yapılan çamur" (DLTD: 642); KBS: 922, EDPT: 567]* (DS 3975).

yivlen: dağlar arasındaki çukur yer, vadi *[DS: yivlim aa., DS: yiv "yarık, çıkıntı", yivek "dağdaki çukur" 4283]* (DS 4284).

1.75.2. Benzerlik, yakınlık küçültme ifade eden sıfatlar türetir.

aklan: beyazca, beyaza yakın; tombul, beyaz (DS 157).

bozlaŋ: bozumsu renkte; kireçli toprak (DS 752).

cıvlan: sulu (DS 944).

diplen: kısa boylu, şişman *[DS: diplek aa.]* (DS1511).

dişlen/ dişleŋ: dişleri dışarı doğru çıkık olan kimse *[MAS: dişleŋ "üst dişleri, alt dişlerinden ilerde olan" 119]* (DS 1525).

kırlan: yıkık, bakımsız (DS 2831).

sazlaŋ: kahverengimsi renkli keçi (MAS 317).

sırlan: düzgün, pürüzsüz, parlak *[DS: sırlak aa.]* (DS 3617).

---

[98] *'toy'* ve türevleri için bk. TEZCAN, Semih (1981b), "Peter Zieme Manichäisch-türkische Texte. Berliner Turfantexte V, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1975. 90 s. + 56 tablo üzerinde 178 tıpkıbasım, 4°", *TDAY-B* 1978-1979, s. 297.

söpleŋ: oval, yuvarlak *[DS: söplem "yuvarlak, oval biçiminde" 3680, söblen "yumurta biçimi, oval" 3671]* (MAS 333).

toylan: gelişmiş, yakışıklı, gösterişli kız, delikanlı *[krş. OT taylaŋ er "ince, kibar, güzel, boylu boslu" (DLTD: 590) [99]]* (DS 4771).

tuğlan: kabarık (saç) (DS 3986).

zırtlan: terbiyesiz (DS 4380).

1.75.3. Bitki adları türetir.

oklan: ince çam ağacı (DS 2375).

çiğelem: çilek *[DS: çiğelek aa.; User, 2010: 135]* (DS 1206).

dobalan: patates; yağmurdan sonra çıkan ve yenilebilen bir çeşit mantar *[DS: domalan "yer elması; yumurta; patatese benzeyen ve yenilebilen bir çeşit mantar" 1543; krş. DS: doma "topaç" 1548; < dom+al-an (TTL: 643, KBS: 295), TDES: < top 118 [100]]* (DS 1533).

düğlen: kavun, iyi cins kavun *[< düğü +len ?; DS: dülek/ düğelek/ düğülek/ divlek/ düvlek aa.; TTL: düğlek < Çağ. tüynek "ham kavun" 503, KBS: 290, 305, 310]* (DS 1621).

ġabartlan: yaprakları nergis yaprağına benzer çiçeksiz bir bitki (MAS 153).

göğelen: armut, kayısı, erik, vb. ağaçlarda çıkan (biten, büyüyen) açık yeşil renkli otsu bitkiye verilen ad (M-KDAD 6).

höbelen: bir çeşit mantar *[DS: höbelek aa.]* (DS 2426).

söbelen: kır ve dağlarda biten yumurta biçiminde bir çeşit mantar (DS 4704).

1.75.4. Hayvan adları türetir.

bavurtlan: çil kekliğe benzeyen boz renkli bir tarla kuşu (DS 574).

böcelen: sığır sineği (ADÜM-I 156).

domuzlan/ donuzlan: sert kabuklu siyah gübre böceği *[KBS: 298]* (DS 1556).

1.75.5. Çeşitli somut adlar türetir.

---

[99] Clauson, DLT'de sadece tek yerde geçen bu kelimenin etimolojisini vermemiş, yine DLT'de tek yerde geçen ve *taylaŋ* ile aynı anlamı taşıyan *tayuk* kelimesi ile bu kelimenin birbiriyle ilgili olabileceğini ama +lAŋ ekinin Türkçede bilinen bir ek olmadığını belirtmiştir (EDPT: 568-569). Kelimenin '*tay'* ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki pek çok kelimeden de anlaşıldığı gibi +lAn/ +lAŋ eki, +lAk ile aynı işlevi taşıyan -küçültme, benzerlik işlevi ağır basan- bir ektir.

[100] Eren, daha önceki bir çalışmasında da kelimeyi '*top'* köküne bağlamıştır. Yazar bu çalışmasında domalan kelimesinde +An küçültme ekinin bulunduğunu, domalan ile aynı anlama gelen domalak kelimesinde de +Ak küçültme ekinin var olduğunu belirtmiştir (1981: 15).

göklen: yeşillik, çimenlik (DS 2138).

gürlen: ağzı geniş, iki kulplu su testisi (DS 2237).

höbelen: dikdörtgen biçimindeki yemek sahanı (DS 2426).

kozalan: pamuk kozası (DS 2945).

küklen: ilkbahar *[DS: köklem aa. 2952]* (DS 3026).

öbelen: kazları şişmanlatmak için yutturulan, fındık, iç badem, mısır unu ve sulu kepekten yapılan hamur topacı (DS 3307).

özlen: ağaç kökü *[DS: özlem "kimi bitkilerin tohum için uzayan göbek bölümleri" 4631, özlenk "kemik ya da ağacın özü"]* (DS 3372).

toylan: tipili, fırtınalı, bozuk hava (DS 3975).

yelevlen: kasırga *[DS: yelen aa.]* (DS 4233).

1.76. +lAyIn

(+lam, +lAn, +lAy, +lAyI, +lein, +leŋ, +lėyn, +lin, +liyin, +luyun, +nayı, +nayın, +nayn, +nen, +niye, +niyin)

Birleşik eklerden biridir. Eski Türkiye Türkçesinde ve Batı grubu Türk lehçelerinde eklendiği kelimeye 'gibi' ve 'göre' anlamı katmıştır. Bir kaç örnekte ise kalıplaşarak zaman adları türetmiştir (Ergin, 1990: 164-165, Banguoğlu, 2004: 191, Hatipoğlu, 1974: 100, Zülfikar, 1991: 108, TS-VII : 177-182, Aksoy, 1945: 252).

+lA- isimden fiil yapma eki , -I zarf-fiil eki ve +n vasıta hali ekinin birleşip kaynaşması ile oluştuğu iddia edilmiştir (Ergin, 1990: 164, Çağatay, 1943: 104). Banguoğlu ise ekin iki birgelik (vasıta) ekinin üst üste gelmesinden oluştuğunu ileri sürmüştür (2004: 191).[101]

1.76.1. Durum zarfları ve yön gösteren zarflar türetir.

annakleyin: karşıdan (DS 277).

çavşırılay: çapraz, çaprazlama (MAS 81).

gizginnen: gizlice (AKD 393).

haḫlayın: emeği karşılığında, hak kazanarak (DS 4514).

havaslayı: heves ederek, isteyerek, severek (MAS 219).

[101] Ek hakkında detaylı bilgi ve tartışmalar için bk. ARAT, R. Rahmeti (1992), Atebetü'l Hakayık, TDK Yayınları, Ankara, s. 136-140.; TEKİN, Şinasi (2001), "Türkçede Bazı Çekim Eklerinin Tarihi Üzerine Düşünceler ve +leyin Eki Hakkında", *İştikakçının Köşesi*, Simurg Yayınları, İstanbul, s. 229-245.

ılgarlen: birdenbire (DS 2467).
kabaklayı: yukarı doğru (DS 2578).
kabalayı: üstünkörü *[Y-KMİA: ġabalayı "kaba olarak" 451]* (DS 4527).
karşıleyi: karşı karşıya, karşıdan *[ErzA: ġarşıliyin "karşı, karşı tarafa" 119]* (DS 2669).
ortalayı: yarı yarıya; yan tutmaksızın (DS 4615).
sıralay/ sıraley: sıra sıra *[EİA: sıraliyin "sırayla, sırasıyla" 279]* (MAS 323).
şėylelėyn: şu durumda, şu türlü, şöylece (AA 641).
uğurlayın: gizlice *[AA: uğrulėyn aa. 693]* (DS 4030).
usulliyin: yavaşça *[AADS: usullam "usulca, sessizce" 360]* (EİA 319).
uzunlėyn: uzun olarak, uzunlamasına (AA 707).
vereplėyn: verev olarak (AA 716).
yamaçlayın: yamaca doğru (Y-İYA 55).
yaŋlışlay/ yaŋlışlayı: yanlışlıkla (MAS 382).
yavaşliyin: yavaşça *[GAA: yavaşcalan aa. 123, AA: yavaşlėyn aa. 739]* (EİA 336).
yöreplėyn: yörep durumda, yöreplemesine (AA 771).

1.76.2. Zaman gösteren zarflar türetir.
armanleyin: harmanda, harman zamanı (M-KEADK 544).
āşamnen/ āşamnayn: akşamleyin (D-BlcİA 848).
bayaklan/ bayakleyin: demin, az önce, şimdi (DS 575).
ėrkenniyin: erkenden (EİA 97).
erteleyin: şafakla beraber (DS 1778).
önceleyin: ilk önce, daha önce (DS 3335).
sabāleŋ: sabahleyin *[RİA: sabalan aa. 330, OİYA: zabalin aa. 99]* (HKTS 277).
vaktılayın/ vaktileyin: çok eski bir zamanda, vaktiyle (AADS 250).
yatsılayın: yatsı vakti (M-AkA-I 244).

1.76.3. Ek bazı kelimelerde -ken zarf fiil ekinin işlevini taşımaktadır.
gelmişleyin: gelmiş iken (Y-ÇçYA 152).
getmişleyin: gitmiş iken (KYAS 109).

1.76.4. Küçültme, yaklaşıklık, benzerlik işlevi ile sıfatlar türetir.
bollayın: bolca (MİA 121).
büyükleyin: büyükçe (DS 832).

kıllıkleyin: dairevi, oval *[DS: gıllik "deve, keçi, koyun vb. hayvanların pisliği" 2036]* (AYF 651).

kırmızıleyin: kırmızımsı (DS 2834).

kısaleyin: kısaca, biraz kısa (DS 2839).

küçükleyin: küçükçe, az küçük (DS 3025).

mavileyin: mavimsi (DS 3137).

mınıḫlayın: küçük küçük, minikçe (MİA 121).

uzunleyin: uzunca, az uzun (DS 4053).

yastılayın: baygın, süzgün (göz) (DS 4196).

1.76.5. Bir örnekte ek benzetme ilgisi ile yer adı oluşturmuştur.

dillileyin: denize doğru dil gibi uzanmış kara parçası, burun (DS 1497).

1.77. +lAz

İsimden fiil yapan +lA- eki ile fiilden isim yapan -z ekinin kaynaşmasından oluşmuş olan bu ek çoğunlukla yansıma kelimelere gelerek aşağılama anlamı veren bazı sıfatlar türetmiştir. +lAz, eklendiği kelimeye yakınlık, benzerlik, düşkünlük anlamı da katar (Banguoğlu, 2004: 191, Korkmaz, 2003: 53, Atalay, 1941: 192, 195, Aksoy, 1945: 253).

avlaz: av meraklısı (DS 389).

bağırtlaz: yabani ördeğe benzeyen geceleri çok öten koyu kurşuni renkte bir av kuşu *[DS: bağırtlak aa.]* (DS 480).

bellez: beli çökük hayvan (DS 623).

çiğlez/ çivlez/ çizlez: yakışıklı *[DS: civlaz "ince, uzun boylu adam" 990]* (DS 1210).

çiğlez: çiğce (AA 163).

çiylez: yaşlık (KS 22).

gotlez: puşt, ibne (DS 2108).

gödelez: şişman ve kısa boylu çocuk (DS 2124).

götlez: kısa ve tıknaz; kuyruksuz tavuk ya da horoz *[DS: gütlez "şişman kimse" 2239]* (DS 2165).

gövlez: sağlam, güçlü, kuvvetli; tamamıyla sararmamış yeşil (ekin için kullanılır) (DS 2170).

iğlez: zayıf, hastalıklı, cılız (DS 2511).

kamartlaz: kurdeşen hastalığı (DS 2613).

kamatlaz: uyuşmuş organ *[OT kam- / kama- "kamaşmak" (KBİ: 218)]* (DS 2614).

kertlez: burnunun üstü çökük olan, basık burunlu *[AA: "kertilmiş, çentilmiş gibi olan (burun)" 450]* (DS 2758).

kırtlaz: ekin bitmeyen kıraç yer *[DS: kırtlan/ kırtıl aa.]* (DS 2828).

köklez: toprağa gömülen köksüz bağ çubuklarının bir yıl sonra köklenmiş durumda olanı (DS 2953).

kümelez: kimi yerleri aşınmış aşık kemiği (DS 3034).

löklaz: uyuşuk, tembel (DS 4581).

öflez/ öhlez: zayıf, cılız, ölmek üzere olan *[DS: üflez "zayıf, cılız; ışığı az idare lambası" 4058]* (DS 3313).

sulaz: sulak, suyu bol toprak (DS 3690).

şirlez: duvar yapılırken araya dökülen sulu çamur (DS 3785).

tüylez/ tüğlez: ağacın en yüksek noktasındaki tepe dalları (SİYA 703).

1.78. +lI / +lU

(+nI, +nU, +dI, +dU, +rI, +tI, +ġı, +kı, +çi)

Türkçenin en işlek eklerinden biridir. Kelimeye 'kendinde bulundurma, sahip olma, bağlı olma, bir arada olma' anlamları katar, aynı zamanda yer adları türetir (Ergin 1993: 150, Banguoğlu, 2004: 191, Hatipoğlu, 1974: 100, Zülfikar, 1991: 108, Korkmaz, 2003: 53).

Hamilton ekin *il- 'bağlı, asılı, ilişkili olmak'* fiilinden türediğini düşünmektedir (2011: 67), Bang da aynı görüştedir (Räsänen, 1957: 105). Zafer Önler'e göre farklı kaynaklardan gelen +lI ekleri vardır. Yazar, özel adlardan türetilen yer adları ile çeşitli adlardan türetilen devlet, hanlık ve boy adlarının *'oğlu'* veya *'eli/ ili*' kelimesinden ekleşen +lI eki ile kurulduğunu iddia etmiştir (2004: 2208).[102]

1.78.1. Kendinde bulundurma, sahip olma, ait olma vb. anlamlar ile sıfat türetir.

adaklı: adanmış, nişanlı kız (DS 62).

adlı: adı olan, şöhretli (D-GBA 208).

---

[102] Eski Türkiye Türkçesinde bu ekle kurulu kelimeler ile ekin kalıcı ve geçici kelimeler oluşturma işlevi hakkında bk. BOZ, Erdoğan (2003), "Eski Anadolu Türkçesinde +lU Eki Üzerine", *TDAY- B* 2001, Ankara, s. 35-42.

annamaklı/ annamakġı/ annamakkı [103]: anlayan, sürat-i intikali olan (DRTA 12).

ayaklı: yüksek boylu, iri, bakımlı hayvan; çabuk yürüyen hayvan (DS 403).

başlı: tepeleme dolu ağız ağıza dolu *[DS: başdı aa. 557]* (DS 562).

bellekli: belleği kuvvetli olan (DS 621).

boğazlı: obur, pisboğaz (DS 728).

boylu: gebe (DS 746).

börklü: otoriter, şerefli, metin (DS 770).

buluşatlı: akıllı, icat yeteneği olan (DS 790).

burunlu: kibirli; kızgın, asık suratlı (DS 804).

ciğerli: atılgan, merhametli (DS 963).

çağlı: yaşlı, kocamış (DS 1037).

çatkılı: çizgili; çatallı *[DTAS: "kareli, ekose" 86]* (DS 1090).

çekmeceli: dolambaçlı, çok anlamlı (DS 1115).

çekneşikli: davalı (DS 1116).

çorlu: hastalıklı, dertli, illetli; akılsız, deli; zayıf (DS 1272).

dalaklı: uzun yola gelemeyen (DS 1337).

damarlı: huysuz, inatçı *[AYF: "soylu" 638]* (DS 1350).

denekli: tecrübeli *[DTAS: "her şeyi gören veya deneyen" 100]* (DS 1421).

dernekli: eğlenceli *[ADÜM-I: "etrafında cemiyet yaratan, sosyete adamı" 164]* (Y-ABİA 298).

dipli: köklü, zengin, oturaklı, soylu (DS 1511).

dökümlü: verimi bol olan ürün; yumuşak, buruşmayan, duruşu güzel olan (DS 1574).

dörttekli: kare biçiminde olan (DS 1588).

döyümlü/ döymelli: sabırlı, tahammüllü; sabırlı, dayanıklı (DS 1594).

düzenli: yalancı (DS 1646).

evinli: özlü (buğday, arpa vb. için) (DS 1807).

ġaçamannı: müslümanlık icabı, yabancı erkekten kaçan kadın (DRTA 127).

gafalı: akıllı *[SMYA: kafalı "zeki" 422]* (DS 1891).

---

[103] Doğu Rodop Türk ağızlarında diğer ağızlarımızda tespit edemediğimiz bir benzeşme hadisesi söz konusudur. Sonu /k/ sesi ile biten kelimelere /l/ ile başlayan bir ek geldiğinde /l/ sesi / ġ/ veya / k/ sesine dönüşür: *aralıkla-/ aralıkġa-/ aralıkka; ayaklı/ ayakġı/ ayakkı; ayaklan-/ ayakġan-/ ayakkan-* ... Doğu Rodop ağızlarında / l/ ile başlayan eklerde dikkat çeken diğer benzeşme örnekleri de şunlardır: /l/ sesi /ş/ ile biten kelimelerde /t/ veya /d/ ' ye, /p/ ile biten kelimelerde /p/ veya /b/ ' ye, /ç/ ile biten kelimelerde /ç/ 'ye dönüşür: *beşlik/ beşdik/ beştik; çöplen-/ çöpben-/ çöppen-; dönemeçli/ dönemeççi.*

gazatalı: dile düşmüş (M-ÇADK 159).

ġıraḫli: taşralı (EİA 137).

günlü: suçlu (DS 2229).

hoylu: yarı deli, dengesiz (DS 2422).

içerili: yerli, bu evin ya da bu yurdun adamı *[DRTA: içelli "bir ailede kadınların kendisinden kaçmadığı yakın akraba veya komşu" 21]* (DS 2504).

içerli: her şeye üzülen, alınan *[M-ŞDK-I: "hassas, duygusal" 75]* (SİYA 639).

iğli: zayıf, hastalıklı, cılız (DS 2511).

insanlıklı: insancıl, insan seven *[Y-AYA: insannuhli "insancıl, yardımsever" 117]* (TYA 130).

kabıklu: sünnetsiz *[AYF: kabuḫli aa. 647]* (DS 2583).

kırağılı: keskin *[DS: kıralı "parlak, cilalı"]* (DS 2815).

kırıklı: aşığı, dostu olan kötü kadın *[DS: gırıklı "yasaya ve töreye aykırı olarak erkekle ilgi kuran, sevgilisi olan kötü kadın" 2058]* (DS 2825).

koldamlı: kullanışlı, kullanışı kolay (DS 2909).

köstekli: çok düşen, iyi yürüyemeyen çocuk; tutuk adımlarla yürüyen kimse (DS 2976).

kursaklı: terbiyeli, namuslu *[DS: gursaklı "işine düşkün, çalışkan" 2200]* (DS 3009).

kurtlu: kıskanç, kurnaz (DS 3010).

lastikli: esnek, elastik (DRTA 261).

ocaklı: soylu aileden gelen (DS 3263).

onglu: bitek, verimli (DS 3283).

oylu: desenli, nakışlı (EYDS 186).

oyunlu: sözünden dönen, düzenci (DS 3305).

öllü: yaş, nemli (toprak) (DS 3332).

örflü: sözünü geçiren, yetkili kimse; görünüşü korkunç, korku verici olan (DS 3346).

peçeli: utangaç, çekingen (DS 3419).

saklangıçlı: tutumlu (DS 3520).

sāplı: gizli sahibi olduğu sanılan (ev, kuyu, yer) (DRTA 326).

secereli/ secireli: suçlu, suç işleyeceği bilinen kimse (DS 3563).

tecekli: tutumlu, hesabını bilir (DS 3856).

telli: nazlı, alıngan, çabuk küsen (DS 3872).

tıslı: sarı benizli, sıska, zayıf *[DS: tıs aa.]* (DS 3926).

töreli: iyi, güzel; konuk ağırlamayı seven, sofrası açık; soylu (DS 3983).

udlu: utangaç, sıkılgan *[DS: utlu aa. 4045]* (DS 4781).

uslu: yaşlı, sözü dinlenir (DS 4043).

vakıtlı: varsıl *[DS: vaḫıtlı "variyetli" 4801]* (DS 4089).

varlı/ varrı: varlıklı (DS 4802).

vergili/ verimli: eli açık (DS 4096).

yanarlı: fosforlu (DİAS 302).

yangılı: sıcakkanlı (DS 4165).

yelli: bir yerde duramayan, kararsız; hızlı; romatizmalı (DS 4236-4237).

yolaklı: çizgili, dilimli *[DS: yolak "dokuma üstündeki kıyı çizgileri, süsleri" 4288]* (DS 4823).

yollu: kötü yola düşmüş kadın (DS 4290).

yordamlı: yakışıklı, gösterişli; giyimli kuşamlı; eli yatkın, becerikli, hünerli (DS 4297).

yönlü: uygun, iyi, doğru, yerinde; ucuz *[DS: yönetli/ yönnü "düzgün, yöntemli, düzenli" 4307]* (DS 4306).

yularlı: kılıbık (DS 4314).

yüklü: gebe; meyvesi bol (ağaç) (DS 4328).

yüzlü: yağlı *[OT üz "yağ" (EDPT: 278, DLTD: 471)*[104]*]* (SİYA 718).

gülüşlü: komik (D-BlcİA 878).

zorlu: güzel, çok güzel, iyi; yakışıklı; güçlü, dayanıklı; yürekli, cesur; zorba (DS 4396).

yoklu: yoksul (DS 4287).

1.78.2. Alet, eşya adları türetir.

aynalı: bir çeşit kilim (DS 427).

beşli: beş fişek alan tabanca, tüfek (DS 644).

beştelli: bir bağlama çeşidi (DS 645).

borulu: sulamaç (DRTA 48).

delikli: süzgeç , kevgir (DS 1412).

demirli: on beş kilo buğday alan bir ölçek (DS 1418).

dilli: söğüt, kavak gibi ağaçların ince dallarından yapılan bir çeşit düdük (M-BDAY 431).

dişli: yemek çatalına verilen ad (M-MKAK 747).

dörtlü: dört tekerlekli römork (Y-BYA 157).

elekli: süzek (MAS 135).

---

[104] Kelimeyi Atalay, *"öz"* şeklinde okumuştur.

elli: ekmeği tandıra salıvermeye yarar araç, pişirgeç (DS 1721).

emzikli: ağaçtan yapılmış su kabı (DS 1742).

ıldızlı: ortasına fener ilave edilmiş bir uçurtma nevi (ADÜM-II 147).

kasnaklı: bir çeşit uçurma (DS 2676).

kollu: ince çubuktan örülmüş, yandan kulplu büyük sepet (DS 2911).

kulaklı: büyük tencere, kazan; iki kulplu sahan, yumurta tavası (DS 2994).

kuşaklı: büyük küp (DS 3014).

kuyruklu: yağ tavası; arkası uzun bol, kadın giysisi (DS 3021).

saçaklı: havlu (DS 3508).

sandıklı: tarlaya tohum ekmekte kullanılan tarım aracı (Y-ETA 614).

saplı: büyük kepçe, kevgir (DS 3541).

tokalı: iki kulplu küçük kazan (M-AkA-II 300).

toptu: başa ya da yakaya takılan süs iğnesi *[DS: toplu "firkete" 3964]* (DS 3965).

tülü: halı; hamam havlusu (DS 4008).

1.78.3. Hayvan adları türetir.

altıboğumlu: akrep (DS 231).

azılı: kart erkek yaban domuzu *[DS: "yaşlı domuz" 4437, AOA: "domuz" 457, DS: azulu "vahşi, yırtıcı, yabani" 443, ET azıglıg [105] "azılı, vahşi, korkunç" (OTG: 239, YY: 194)]* (DS 439).

baltalı: çavuş kuşu (DS 512).

benni: küçük sarı benekli bir çeşit tatlı su balığı (DS 630).

bıyıklı: sazan balığına benzeyen bir balık; çay balığı; yayın balığı (DS 673).

devletli: baykuş (DS 1443).

dişli: kaya balığı (DS 1525).

halkalı: üveyik kuşundan büyük, boynu beyaz bir çeşit kuş (DS 2261).

ibikli: çavuş kuşu (DS 2500).

incirli: incir kuşu; sarı asma da denilen serçe büyüklüğünde sarı bir çeşit kuş (DS 2539).

kapaklı: tepelikli, sorguçlu tavuk (DS 2629).

kaplı: kaplumbağa (DS 2634).

---

[105] Kelimenin etimolojisi için bk. AYDIN, Erhan (2010), "Uybat VI (E98) Yazıtında Geçen Azıglıg Kelimesi Üzerine Bir Anlamlandırma Denemesi", *TDAY-B* 2007-II, s. 15-20.

kazmalı: saksağan (DS 2173).

kezli: karıncadan ufak bir hayvan *[DS: gez "makas, kerpeten" 2018]* (KS 56).

kuyruklu: akrep (DS 3021).

pullu: üstü pullu tatlı su balığı (DS 3485).

sümüklü: kaya balığı (DS 3713).

sürmeli: sığırcık büyüklüğünde böcekle beslenen bir kuş (D-KMİA 500).

taraklı: başında tarak biçiminde tüyleri olan bir çeşit kuş (DS 3831).

tātalı: yabani güvercin (D-BİA 701).

terkili: akrep (DS 4753).

yallı: sırtlan *[DS: yağlı aa. 4122, KS: "azgın kurt" 91]* (DS 4147).

yanıyivli: istavrit (DS 4169).

1.78.4. Bitki adları türetir.

acısulu: kenger sakızı (DS 52).

ballı: çok tatlı bir tür kiraz (DS 509).

bıyıklı: çalı fasulyesi (DS 673).

dirsekli: sulak yerlerde yetişen, dalı boğum boğum yükselen, ekin yaprağına benzer yaprağı olan bir ot (MAS 119).

düğmeli: yapraklarının üzeri benekli olan ve çoğunlukla su kıyılarında bulunan hayvanlara yedirilen bir çeşit ot (DS 1622).

gō̄nekli: bir mantar türü (KBTA 183).

karakıllı: kestane (DS 2645).

küpeli: bir çeşit çiçek (DS 3041).

pürçekli: havuç (DS 3496).

sürmeli: bir çeşit buğday (DS 3722).

tetirli: kayalık yerlerde yetişen ve boyasından yararlanılan bir çeşit bitki (DS 3900).

tülü: toprak altında yetişen ak, yumru gövdesi yenilen, ince, yeşil yapraklı bir çeşit bitki; şeftali (DS 4008).

üvezli: bir çeşit kavak (DS 4798).

1.78.5. Yemek adları türetir.

ayrannı: içine peynir veya bazı bitkiler konularak yapılan bir tür börek (ADÜM-I 151).

balcanlı: patlıcanlı kebap (UMA 256).

çakırlı: ısırganla yapılmış börek (DS 1044).

çiçekli: çeşitli çiçeklerin taç yapraklarının pekmezle kaynatılmasından elde edilen bir çeşit yemek (DS 1203).

dizmeli: patates tavası (MAS 120).

ekşili: turşu, buğday ununa ekşimiş maya katarak yapılan ekmek (DS 1699).

göbekli: bir çeşit poğaça (DS 2114).

güllü: gül reçeli (DS 2219).

hamurlu: mayalı hamurdan yapılan ve saç üzerinde pişirilen bir çeşit ekmek (DS 2270).

hayvalı: ayva reçeli (MAS 221).

içli: bumbar dolması (DS 2506).

katıklı: yoğurtlu bulgur ya da yarmadan yapılan çorba (DS 2682).

katmelli: arasına ceviz ve peynir konarak pişirilen çörek (DS 2685).

kesikli: çökelek ya da peynirle yapılan bir börek (DS 2764).

saraylı: sarığıburma tatlısı (DS 3543).

susamlı: az şekerli, susamlı bir çeşit hafif tatlı (DS 3700).

sütlü: sütlaç (DS 3727).

tuzlu: poğaça (EYSV 211).

üzümlü: üzüm, et, pekmezle yapılan bir düğün yemeği (DS 4087).

yağlı: börek; pide; yağlanmış ekmek (DS 4121).

1.78.6. Oyun adları türetir.

ateşli: bir çocuk oyunu *[RİA: "iki küme halinde oynanan koşmaca oyunu" 310]* (DS 368).

atmalı: çocukların oynadığı bir ceviz oyunu (DS 372).

cızılı: bir çocuk oyunu *[KYAS: cızġılı "aşık veya cevizle oynanan bir çocuk oyunu" 48]* (DS 950).

ilikli: düğme ile oynanan bir oyun (DS 2524).

katmalı: 'enek'siz oynanan bir aşık oyunu (KA 378).

kusturmalı: bir tür aşık oyunu *[D-KMİA: ġusdurmalı aa. 393]* (KA 423).

1.78.7. Bazı kelimelerde ek işlevsizdir.

nişannılı: nişanlı (AADS 196).

oburlu: boğazına düşkün (DS 3260).

oḫumuşli: tahsilli (DÇÇY 246).

münasıplı: münasip olan (Y-SİA 90).

içtenli: samimi (DS 2507).

1.78.8. Yer adları türetir.

ambarlı: ova (DS 237).

yapıklı: çalılık yer, palamut, pırnal gibi ağaçlar bulunan yer (MAS 383).

düdüklü: ağız yanaşmayacak kadar dar olan ve suyu ancak kamışla içilebilen su birikintisi (DS 1618).

1.78.9. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

bağli: maaş, aylık (EİA 36).

dumlu: duman (M-BDAY 432).

dereceli: ermiş, veli (KYAS 70).

eksikli: kadın (DS 1697).

evlü: kardeş (DS 1811).

küllü: bir çeşit bitki hastalığı (DS 3030).

meşeli: bir çeşit halk oyunu (DS 4593).

ortalı: ortanca (M-AnDK 40).

sırmalı: subay (Y-DEYA 301).

torbalı: çingene (DS 3968).

ulaçlı: katırcı; yük hayvanı kiracısı (DS 4031).

uluslu: köy yaşlılar kurulu (DS 4035).

ükümetli: memur (Y-BYA 237).

yaşmaḫli: gelinin kayınvalide ve kayınpeder ile konuşmadığı devre (AİAD 285).

1.78.10. Zarf yapar.

köklü: büsbütün, çok, tüm (DS 2953).

tökeli: hep, sürekli *[ET tükellig "kamilen, noksansız" (EUTS: 168)]* (DS 3879).

yerli: tümü, hepsi; tümden, bütünden (DS 4252).

1.79. +lIk / +lUk

(+lėg, +lėḫ, +lėkh, +lėyh, +lIg, +lıġ, +lığ, +lıḫ, +lih, +likh, +liy, +liyh, +log, +loḫ, +lUg, +luġ, +luḫ, +lüğ, +lükh, +lüyh, +dığ, +dıḫ, +dik, +dig, +diyh, +dUk, +duḫ, +düyh, +nıġ, +nıḫ, +nih, +niy, +niyh, +nIk, +noḫ, +nug, +nuġ, +nuḫ, +nUk, +nüy, +nüyh, +rıḫ, +riyh, +ruḫ, +tih, +tuk)

Türkçenin en işlek eklerinden biri olup isimlerden yer, alet, meslek ve uğraşı adları, soyut adlar ve sıfatlar türetir (Ergin, 1990: 146, Banguoğlu, 2004: 193, Hatipoğlu, 1974: 102, Zülfikar, 1991: 110, Korkmaz, 2003: 55, Golas, 1997: 91).[106]

Bang ve Hamilton ekin *il- 'bağlı, asılı, ilişkili olmak'* fiilinden türediğini iddia etmişlerdir (Räsänen, 1957: 105, Hamilton 2011: 67).

1.79.1. Yer adları türetir.

adamlık: evlerde erkeklerin oturduğu yer (DS 63).

aglık: odun yığılan yer, odunluk *[ET ağı "hazine", ağılığ "hazine, ambar, depo" (EUTS: 4-5)]* (DS 77).

almalık: eşya koymaya yarayan ve tavana yakın yapılan raf, terek *[DS: elmalık aa. 1725]* (DS 227).

almazlık: kuzusunu emzirmeyen koyunu alıştırmak için yavrusuyla birlikte konulduğu çukur (DS 228).

aralık: iki ev ve duvar arasındaki boşluk; çıkmaz sokak *[DS: aralıh "sofa, hol, koridor" 297]* (DS 297).

aşmalık: ormanda açılan yer (DS 361).

ataşlık: kibrit, çakmak, ateş yakılan yer, ocak (DS 366).

ayaklık: aptesane, hela, ayak yolu; evlerde ayakkabıların çıkarıldığı yer (DS 404).

ayazlık: balkon, taraça, tahtaboş; salon; çardak; sofa (DS 409).

azıklık: kiler (DS 4437).

balgamlık/ balkanlık: ormanlık, sık ağaçlık yer (DS 503).

baltalık: kesmek için ayrılan orman (DS 512).

bokluk: hela (DS 732).

bozluk: step, bozkır (DTAS 73).

buğluk: hamam, hamamlık (DS 781).

büklük: çalılık, sazlık ve ormanların en sık olduğu yer (DS 815).

cünüplük: banyo (Y-EASV 171).

çigitlik: meyve tohumlarının ekilerek fidan yetiştirildiği yer *[GKA: cigitlik aa. 447]* (Y-EASV 172).

---

[106] Ağızlarda +lIk eki ile kurulu kelimeler hakkında geniş bir inceleme için bk. TOR, Gülseren (2011), "Anadolu Ağızlarında {+lık} Ekinin İşlevleri I", *1. UDDTS (20-21 Kasım 2008, Ankara),* TDK Yayınları, Ankara, s.305-318.

çimetlik/ çimişlik: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

çökeklik: bataklık, sazlık (Y-SFSİ 193).

çöllığ: tenha yer, ıssız yer (KrTS 122).

daşlık: avlu (DS 1377).

davarlıh: ahır (DS 1278).

derelik: su kenarlarında kadınların çamaşır yıkamaları için yapılan kulübe (DS 1432).

domuzluk/ doğuzluk/ domuzduh/ donguzluh/ donuzluk: su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer (DS 1557).

döllük: koyun ve keçilerin yavruladıkları yer (DS 1579).

düdenlik: tarıma elverişli olmayan yer (DS 1617).

fırınlık: mutfak (DS 1855).

geçelik: karşılık, cevap; karşı taraf, ön taraf (DS 1961).

geysilik/ geyceklik: çamaşır yıkanan yer (DS 2018).

gezintilik: balkon (Y-SYA 491).

ġırlıḫ: kırsal (Y-DEYA 506).

göğerilik: su kenarında sebze ekmek için ayrılan tarla *[DS: göverilik "sebze ekilen yer" 2169, gügerenliğ "otlak" 2216]* (DS 2118).

günlük/ güneşlik: balkon, sere (DS 2230).

havuçluk: sebze tarlası (DS 2313).

huzurluk: balkon (DS 2447).

ıscaklık: hamam (DS 2489).

ışıklık: pencere (DS 2495).

illik: diyar, iklim, memleket, ülke, yurt, vilayet (DS 2531).

irimlik: kenarları çalı ve dikenlerle kaplı dar yol, patika (BADS 57).

işlik: iş yeri, atölye; el tezgahı (DS 2564).

karlık: yazın kullanmak için kışın kar depo edilen kuyu, çukur (DS 2664).

kesmelik: taş ocağı (DS 2767).

kolluk: karakol (DS 2911).

kökenlik: sebzelik (DS 2952).

körüklük: demirci dükkânı (DS 2969).

kuruluk: kiler (Y-SoA 213).

küplığ: su küpü ve diğer korunması gereken gıda maddelerinin konulduğu evin en serin yeri (KrTS 222).

meşelik: küçük orman (DS 3173).

ocaklık: mutfak; baca (DS 3262).

odunluk: odun kesilen orman (TYA 180).

otluḫ: ot mereği (EİA 249).

ölülük: mezarlık (DS 3333).

örtülük: yatak, yorgan konulan yer, yüklük (DS 3351).

özmelik: sık çalılık (DS 3372).

sekilik: stadyum, hipodrom gibi açık seyir yerlerinde seyirciler için yapılmış oturulacak yer (HKTS 258).

sinlik: mezarlık (DS 3643).

soğukluk: köy evlerinde yapılan bir çeşit geniş balkon *[GBAA: "teras" 120]* (DS 3665).

suluk: oda içinde küçük banyo, gusülhane; el yıkamak için kullanılan yer, lavabo; hayvan sulanan yer; su deposu (DS 3692).

sunamluk: şehitlik *[DS: sunam "şehit; kurban"]* (DS 4708).

şāyinnik: şahini çok olan yer (DRTA 353).

terelik: bahçe (DİAS 282).

tospalık: verimsiz, kumlu toprak *[M-EA: tospālık: "verimsiz arazi" 149]* (DS 3973)

tütünlük: baca *[DS: tütselik aa. 4015]* (DS 4016).

uraŋgalık: talan yer (DTAS 258).

ürünlük: otu üstünde kurumuş, güzün, kışın hayvan otlatmaya elverişli yer (DS 4072).

yabannık: bozkır *[KİA: yabanalıḫ "uzak, ıssız yer" 385]* (DRTA 397).

yanaşlık: iskele *[KBS: 1054]* (DS 4160).

yavşanlık: işlenmediği için bol bol yavşan otu yetişen toprak (DS 4207).

yazlık: sofa (DS 4217).

yellik: balkon, sundurma; çok yel alan tepe (DS 4237).

yeşillik: sebze; sebze bahçesi. (DS 4256).

yılannık: yılanı çok olan yer (DRTA 410).

yunaklık/ yümelik/ yünceklik: çamaşır yıkanan yer, çamaşırlık *[DS: yüneklik "ölü yıkanan yer" 4826]* (DS 4319).

yuntuluk/ yunduluk: el yıkama yeri (DS 4320).

yurtluk: yörükçülükte belli bir süre oturulacak yer (M-OGE 463).

rumluk/ urumluk: ahalisi Rum olan yer *[DRTA: urumnuk "Rum ülkesi" 384 [107]]* (HKTS 250).

manawlık: Anadolu Türklerinin çok olduğu yer (DRTA 267).

1.79.2. Alet, eşya adları türetir.

adamlık: düğün veya bayramlarda giyilen elbise, yabanlık; erkek hırkası *[DRTA: adamnık "resmi elbise" 3]* (DS 63).

ağırlık: tabanca (DS 4407).

aklık: pudra; tebeşir (DS 158).

alınlık: kitabe, levha, tabela (DS 219).

allık: başa örtülen uzun örtü (Y-ŞhYA 374).

arılık: ayna (DS 320).

arkalık: ceket (DS 326).

ayaklık: kadınlar için basma şalvar (MİAS 35).

bağırlık: çocuğun önünü kirletmemesi için takılan önlük (DS 474).

ballık: bal kabı, arı kovanı (DS 510).

bellik: binek hayvanını soğuktan korumak için beline sarılan veya eyerin altına konulan keçe; kuşak, kemer (DS 621).

boğazlıh: çoban köpeğinin boynuna takılan mahmuzlu demir halka (DS 4462).

burunluk: anasını emmemesi için buzağıların burunlarına geçirilen başlık (DS 804).

buttuk: kısa don *[TTT butluk "şalvar, zırhın şalvar kısmı" (YTS: 402)]* (DS 806).

camlık: göstermelik şeylerin konulduğu bölme ya da dolap; vitrin, sergen (HTKS 48).

çivilık: askı (MTA 119).

çulluh: çul dokuma aygıtı (DS 1303).

dışarılık/ dışlık: yabanlık elbise (DS 1473).

dişlik: dizgin yerine ata takılan ip (DS 1525).

dizlik: pantolon, şalvar; iç donu (DS 1532).

döğüşlük: silah (MKS 63).

döşlük: göğüslük, önlük *[KYAS: "eskiden kadınların giydiği bir çeşit gömlek" 78]* (DS 1591).

---

[107] Ekin, bir milletin, toplumun çok bulunduğu, yaşadığı yeri gösterme, ülke adı türetme işlevi için bk. Tietze, 2002: 190.

duldalık: şemsiye (DS 1597).

ellik: eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç (DS 1723).

emcekliğ: sütyen (DS 1730).

golluġ: bir nevi bilezik (ADÜM-I 175).

gölgelik: şemsiye (DS 2144).

götlük: eteklik, etek; arkasız iskemle (DS 2165).

gözlük: arılardan korunmak için başa giyilen ön tarafı tel olan başlık (DS 2163).

günlük/ güneşlik: şemsiye *[DS: künlük aa. 3039]* (DS 2230).

kargılık: deriden yapılmış bir çeşit fişeklik (DS 2659).

karıklık: kar ve güneş gözlüğü (DS 2662).

karşılık: ayna (DS 2669).

kavlık: içine çakmak, para vb. konulan kese (DS 2690).

kılıklık: ayna (DS 2798).

kırmızılık: dudak boyası, ruj (HKTS 181).

közlük: mangal (DS 2986).

kulaklık: küpe (DS 2994).

memeliyh: sütyen *[AADS: memeklik aa. 185]* (EİA 223).

namazlık: başörtüsü, tülbent (DS 3237).

özlük: kimlik cüzdanı (DS 3372).

serinlik: vantilatör, yelpaze (HKTS 259).

sırtlık: palto, giysi (DS 36219).

suluk: hamam takımı, hamam havlusu; sürahi (DS 3692).

sütlük: süt soğutmaya yarayan, yemek saklanan bir çeşit dolap (DS 3727).

taraklık: içine tarak vb. konulan bez kese (DS 4739).

üzlüğ: yüzü kaplayan örtü, maske *[DS: üzlük "kar başlığı" 4799]* (KrTS 353).

üzlük/ üznük: topraktan yapılmış ufak, kulpsuz çömlek *[DS: özlük "topraktan yapılmış su kabı, bardak; küçük çömlek" 3372; OT üz "yağ" (DLTD: 471); TDES: 431, KBS: *yüz-/ yoz- "çok akmak" +-ük+ lük 1008]* (DS 4085).

yabanlık: el içinde özel günlerde giyilen giysi, papuç (DS 4112).

yağlık: mendil; başörtüsü; havlu (DS 4123).

yanaklık: allık (DS 4159).

yarlık: çocuk önlüğü (DS 4187).

yazılık: kalem (EYSV 224).

yellik: yelpaze (DS 4233).

zifirlik: tütün işçilerinin giydiği önlük (DS 4385).

1.79.3. Akrabalık adlarına eklenerek ‘üvey, öz olmayan’ anlamı katar. Sıhrî akrabalık adları oluşturur.

abalık: üvey anne, analık (DS 8).

nenelik: üvey anne, üvey nine (UİA 385).

aġalık: gelinin ağabeyi, üvey ağabey *[DTAS: agalık “yaşça büyük kayınbirader” 49]* (Y-BYA 121).

analık: kaynana (DS 251).

atalık: kayınbaba, üvey baba (DS 365).

babalık: kayınbaba, üvey baba *[Y-MTA “babanın arkadaşı” 189]* (DS 451).

bacılık: kardeş yerine konan yakın arkadaş, kardeşlik *[Y-MTA “babanın arkadaşının kızı” 189]* (DS 458).

emilik: üvey amca (DS 1736).

ġızanlık: evlatlık, evlat yerine sayılma durumu (M-NDK).

kızlık: üvey kız, manevi kız (DS 2868).

oğulluk: üvey oğul; damat (DS 3270).

1.79.4. Bitki adları türetir.

ballık: ballıbaba (DS 510).

boyalık: kökünden boya yapılan bir tür ot (DS 744).

buzağılık: dağda taşların arasında biten çayıra benzer bir ot (DS 809).

çavdarlık: çavdar bitkisi kadar büyüyen, başak verdiği halde tanesi olmayan, çalı içlerinde büyüyen bir çeşit bitki (DS 1093).

çıtlık: çitlembik (DS 1196).

daraklık: iğne yapraklı bir ağaç (DS 1366).

düdüklük: mürver ağacı (KBTA 182).

ekşilik: kuzukulağı (DS 1699).

ellik: geniş ve kalın yapraklı bir bitki (DS 1724).

iğnelik: saat otu, turnagagası otu *[DS: innelik aa. 2544]* (DS 2512).

kızıllık: üzerinde kızılcığa benzer meyvesi biten bir çalı (DS 2864).

pamukluk: ormanlarda yetişen, yaz kış yapraklarını dökmeyen, yabangülüne benzer, çiçekleri güzel kokulu bir çeşit küçük ağaç *[DS: pamıklık "ipek böceğine yedirilen güzel kokulu bir dağ bitkisi" 3388]* (DS 3389).

sakızlık: çitlembik de denilen mercimek büyüklüğünde meyveleri burukça, fıstık tadında bir çeşit sakız ağacı; hindiba (DS 3520).

sarıklık: çiğdem (DS 3545).

soğukluk: semizotu (DS 3665).

suvarmılık: dişbudak ağacı (DS 3702).

tesbihlik: ayfındığı ağacı (DS 3896).

yemlik: ilkbaharda yetişen uzun ve sivri yapraklı, toplanıp yenilen bir yabanıl ot (DS 4243).

ebelik: yabani pancar; tütüne benzeyen bir bitki; ebegümeci (DS 1654).

1.79.5. Organ adları türetir.

bıkağılık: ayak, bilek, diz eklemi (DS 663).

bohluh: mide, karın (DS 732).

buzakluk: inek rahmi (TMES 59).

çocukluk: döl yatağı (DS 1255).

çüklük: küçük çocuklarda apış bezi (DS 1307).

dendik: kümes hayvanlarının kursağı *[STİAT: dennik aa. 227]* (DS 1420).

havalık: balıklardaki solungaç (DS 2308).

işeklik: öküz işkembesi (D-VGHA 69).

kavluk: sidik torbası (DS 2693).

kulunluk: hayvanın döl yatağı (DS 2997).

kuzuluk: hayvanlarda döl yatağı (DS 3023).

sepetlik: kaburga kemiği, göğüs kafesi *[GRS: sebetluk "ineğin karın kısmı" 157]* (DS 3584).

soluẖluẖ: kaburganın altında yanlardaki boşluk (DS 4702).

suluk: vücutta suyu depo ettiği sanılan kesecik; sidik torbası (DS 3692).

taraklık: el ve ayak parmaklarındaki küçük kemikler (DS 3832).

uşaklık: döl yatağı (DS 4045).

uykuluk: karaciğer; dalak (DS 4049).

üzengilik: ayak altı çukuru (DS 4084).

biçaklık: hayvanların çene altı, kesilirken bıçağın geldiği yer (DS 682).

1.79.6. Yemek zamanı, öğün bildiren kelimeler türetir.

akşamlık: akşam yemeği (DS 162).

başdanlık: sahur yemeği (DS 556).

doyalıḫ: sahur yemeği (KYAS 78).

dünyalık: sahur yemeği (DS 1633).

erlik/ ertelik: sahur yemeği *[DS: irlik aa. 2553]* (DS 1765).

gecelik: ramazanda gece yenen yemek, sahur (DS 1958).

günortalıġ: öyle yemeği (ITT 202).

öylelik: yolluk, öğlen yenmek üzere hazırlanan yemek (EKBK 63).

sabalık: kahvaltı (Y-VÇTA 290).

sonnuḫ: ölmeden önce yenilen yemek, son yemek (DS 4702).

uyḫuluḫ: yatmadan önce yenilen hafif yemek (EİA 320).

yatsılık: gece yatmadan önce yenilen çerez (DS 4202).

zöhürlük: sahur yemeği (DS 4399).

1.79.7. Yemek adları türetir.

ağızlık: inek doğurduktan sonra sağılan sütü ile yapılan yemek (DS 98).

aşkılık: yufka böreği gibi bir yemek (DS 359).

aşlık: buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorba, bulgur gibi yemeklikler (DS 360).

yazlık: ayran (DS 4717).

yeşillik: sofraya konulan, marul, tere, yeşil soğan (DS 4256).

soğukluk: yemek ardından yenilen ya da içilen meyve, hoşaf ayran vb. (DS 3665).

1.79.8. Hayvan adları türetir.

çillik: çil denilen tarla kuşu; çil tavuk (DTAS 92).

geculik: ateşböceği (Y-THA 864).

iğnedenlik/ iğnelik: ince uzun gövdeli, dört tane kanadı olan, güvengil ve büvelek denilen sinekleri yiyen bir çeşit sinek *[DS: innelik "uzun karınlı ve ince kanatlı bir çeşit sinek" 2544]* (DS 2512).

sarılık: sığırcık büyüklüğünde bir çeşit av kuşu (DS 3546).

şirinlik: sebzelere dadanan zararlı bir böcek (DS 3784).

tülük: piliç (DS 4009).

ufaklık: bit (DS 4024).

1.79.9. Hastalık adları türetir.

aylık: çocuklarda ayda bir ishal ve sancı şeklinde beliren bir hastalık *[DRTA: "hayız" 26]* (DS 423).

burukluk: amel (DS 802).

dolaşığlığ: zihnini toplayamama, hastalık (D-KİA 653).

güzellik: şark çıbanı (DS 2243).

ısılık: sıcaktan, terden yüzde meydana gelen küçük, kırmızı sivilceler (DS 2555).

karalıh: tanelerin içi kara tozla dolan bir çeşit tahıl hastalığı (DS 2649).

kızıllık: başaklarda görülen ve kırmızı toz durumunda olan bir çeşit hastalık (DS 2864).

oğlanlık: bebeklerde yüksek ateş nedeniyle beliren bir hastalık, havale (DS 3268).

sıkkınlık: sıcaktan deriden oluşan küçük kırmızı sivilceler, isilik (DS 3606).

sürmennik: tahıl başaklarında oluşan, kurum gibi simsiyah görünen, başakların gelişimini engelleyen bir hastalık, sürme (MAS 337).

torluk: hareketsizlikten ileri gelen rahatsızlık (D-BİA 703).

uşaklık: havale hastalığı (AİAS 256).

yarımlık: fıtık; sakatlık (DS 4185).

yaşıtlık: bir çocuk hastalığı *[DS: yaşıt aa.]* (DS 4197).

yıllık: antepçıbanı *[DS: yılyarası aa. 4272]* (DS 4271).

1.79.10. Bir şey için elverişli bir şeye uygun olan; bir şeye mahsus, bir şey için anlamında ad ve sıfatlar türetir.

arabalık: bir araba geçecek kadar dar yol (DRTA 14).

arkışlık: bir kışa yetecek yiyecek (DS 327).

besilik: eti için beslenen hayvan *[DS: beslik "damızlık koyun" 640]* (DS 4455).

bıçaklık: kasaplık, kesilecek hayvan (DS 4456).

bırakmalık: etin kemiksiz, kaba kısmı, külbastılık (DS 669).

bişümelik: pişirmeye elverişli (DS 707).

dedelig: halktan toplanan bir tür vergi, pay (D-GBA 275).

değirmenlik: öğütülmek üzere değirmene gönderilecek tahıl (DS 1401).

doğuluk: çocuk doğduğu zaman götürülen hediye (DS 1539).

döllük: damızlık hayvan *[NF: "kadın, eş" 117]* (DS 1579).

eğlencelik: yemiş (Y-EASV 178).

etlik: kış için etinden kıyma, kavurma, pastırma ve sucuk yapılan semiz hayvan (DS 1799).

evgörmelik: herhangi bir kimseye götürülen yeni ev hediyesi (DS 1806).

gorluk: cenaze için saklanan para *[DS: gorluh kefinnih "ölünce kullanılmak üzere saklanan eşya ya da para" 2105]* (M-MTKA 69).

görülük: geline verilen para, hediye (D-KİA 731).

güdülük: çobana verilen para (DS 2215).

övendirelik: üvendire yapmaya uygun ağaç dalı (DS 3362).

saplık: balta, çapa vb. araçlara sap yapmakta kullanılan odun (DS 3542).

semerlik: dört yaşında eşek (DS 3579).

serenlik: sergen yapmaya uygun ağaç (DS 3587).

sorumluk: armağan (DS 3666).

söyletmelik: düğün gecesi gelini konuşturmak için damadın verdiği armağan, para (DS 3684).

şişlik: düğünde güreşen pehlivanlardan yenene verilen armağan (DS 3787).

toylığ: düğün yemeği (DS 4771).

ulaklık: ek için gerekli ya da elverişli parça (DS 4032).

umutluḫ: umut bağlanan nesne, yer vb. (DS 4786).

ütmelik: biçilme zamanı yaklaşmış buğday, mısır (DS 4080).

yapılıḫ: yapıya uygun kereste vb. (DS 4177).

yimelik: yemelik, erzak (DTAS 277).

yoklamalık: geline, lohusaya, hastaya vb. götürülecek armağan (DS 4287).

yolluk: yolculukta giymek için ayrılan giysi (DS 4290).

zopalık: sopa yapmaya elverişli (DS 4395).

1.79.11. Çeşitli somut adlar türetir.

aklık: samanyolu (DS 158).

danlık: ufuk (DS 1363).

dibliğ: bekâret, kızlık zarı; bekârlık (DS 1480).

ellik: yabancı; tercüman; ev halkı, topluluk; hükümet makamı (DS 1724).

erlik: meni (DS 1775).

eşkilik: hamur mayası (DS 1794).

gınalik: kırmızı (DS 2046).

göklük/ gövlük: yeşillik, yeşerti, sebze (DS 2118).

günnük: beş vakit namaz (DS 2230).

heylik: yuha (DS 2354).

ırġatlıḫ: bir yüz ölçüsü birimi olarak kullanılır (D-KMİA 435).

oyluk: toprak *[KBS: 641]* (DS 3301) .

senelik: kira (DS 4683).

taslık: ölçü birimi (UİA 388).

topluk: ağırlık merkezi (DS 3964).

torlaklık: ham yiğitlik devri (KS 87).

türkiyecilik: Türkiye'ye göç (DRTA 378).

yarımlık: şinik denilen tahıl ölçü biriminin yarısı (DS 4185).

yüzlük: bir çocuk oyunu (DS 4337).

canlık: besin (DS 857).

güzlük: sonbaharda ekilen tahıl *[DS: güzdüyh aa. 2243]* (DS 2244).

donluk: maaş *[DS: tonluk "bir yıllık hizmetçi ücreti" 3960]* (DS 1561).

1.79.12. Soyut adlar türetir.

alacalık: döneklik ikiyüzlülük (DS 177).

ataklık: cömertlik (DS 365).

avratlık: iyi ev kadınlığı (DS 391).

baylık: mutluluk, refah, huzur, ferahlık; zenginlik (DS 582).

bedloḫ: çirkin durum veya görünüş (AUKA 193).

benlik/ benbenlik/ bennik: kendini beğenme, övme, kibir (DS 629).

buluk: bu olma durumu (Y-THA 518).

buŋluk: sıkıntı, sıkıntılı *[KS: "fevkalade darlık" 14, MAS: "sıkıntı, ıstırap" 62; ET buŋ "yokluk, dert, sıkıntı" (OTG: 242)]* (D-AİA 776).

delibaşlık: şımarıklık (DRTA 92).

devamsızlıḫ: münasebetsizlik (ErzA 117).

dışlık: rahat, huzur, neşe, iç ferahlığı; iyi geçinme, geçim *[KBS: tınç+lık 892]* (DS 1473).

dirimlik: hayat, sağlık (DS 1517).

dirimseklik: egemenlik (DS 1517).

döğümlük/ dözümlük/ düğümlük: sabır, tahammül, kuvvet, kudret (DS 1572).

dönüklük: irtica (DS 1586).

duzsuzluk: yavanlık, bencillik (DS 1615).

düşerlik: ödev (DS 1638).

düşlük: hayal, olmayacak iş (DS 1639).

düzenlik: geçim, uyuşma *[NF: düzenginlik "dirlik, düzen" 118]* (DS 1644).

ekmeklik: bönlüğü yüzünden başkalarına alay konusu olan adam (DS 1697).

ektilik: dilenci tabiatlı olanın hali (DS 1701).

elgördülük: başkalarına karşı göstermelik davranış, birine hoş görünmek için yapılan yapmacık davranış, gösteriş (NF 119, MAS 135).

ġadınnık: iyilik, güzel (DRTA 128).

gönçlük: refah (DS 2153).

görmelik: görülmeye değer olma; tabi olmayan, tuhaf (DS 2162).

kendimelik: bencillik *[DS: "kendine, kendisi için" 2741]* (DS 4544).

kiplik: şıklık, zariflik (DS 2875).

künilik: adalet, doğruluk *[ET köni "dürüst, doğru, sadık, gerçek" (EUTS: 77)]* (DS 3038).

ordubozannıḫ: mızıkçılık (DS 4614).

özlük: kişilik; gurur (DS 3372).

1.79.13. Zaman adları türetir.

çürüklük: çürük ayı, halk takvimine göre temmuz-ağustos arası günler (GİYA 598).

ırgatlık: hasat mevsimi (DS 2484).

oruçluk: ramazan ayı (DS 3290).

remazanlıġ: ramazan ayı *[UİA: ramazannık aa. 383]* (AİYA 789).

1.79.14. Yön gösterme eki almış zamirlerin üzerine gelerek +sI iyelik eki ile aynı işlevde kullanılır. [108]

buralık: bura, burası (DS 794).

nerelik: neresi *[UMA: nerelıg aa. 265]* (AADS 195).

oralıḫ: ora, orası *[TTT oralık "ora" (YTS: 163)]* (AA 522, UMA 265).

şuralık: şurası (AA 647, AADS 178).

[108] Ekin bulunma hali eki ile genişlemiş +lIktA şekli *bura*, *ora* ve *şura* kelimelerine eklenerek +dA eki yerine kullanılır: *Ceketim oralıkta* (DS: 3077, AADS: 179).

1.79.15. Alet adları türeten Farsça +dAn ekinden sonra gelir. Aynı işleve sahip bu iki ek, ek yığılması ile birleşik bir yapı oluşturur.

beldenlik: kuşak, kemer, uçkur (DS 608).

eldenlik: salepçilerin üzerine bardak koyup ellerinde taşıdıkları teneke bardaklık (DS 1708).

gülümdanlık: gülsuyu ve kolonya şişesi (DS 2220).

kildanlıh: kil kabı (SMA 288).

mumdannık: şamdan (DRTA 282).

sürmedanlıġ: içine sürmelik konan kap (DÇÇY 248).

yağdanlık: yağ koymakta kullanılan kap (DS 4119).

1.79.16 +CI eki ile genişlemiş tabanlara gelerek meslek adları ve soyut adlar türetir.

ayangacılık: tütün kaçakçılığı, göz boyacılığı, ticaret (DS 407).

buruculuk/ burukçuluk: tosun ve boğaları burma işi (DS 802).

cilcilik: sepet ve hasır dokuma sanatı *[DS: cil "hasır örülen ot" 964]* (DS 965).

düğencilik: döven yapıp satma (DS 1620).

ġabalçılıḫ: gabal usulüyle tarla, çayır vb. biçme (EİA 115).

kuruculuk: inşaat işleri *[DTAS: kurucu "bina ustası, inşaatçı"]* (DTAS 172).

kütükçülük: kereste alım satımı (DS 3055).

mazıcılık: kağnı dingili yapma işi (DS 3145)

meracılık: mera bekçiliği (DTAS 186).

orakçılık: ekin biçme işi (DS 3286).

öncülük: kılavuzluk (DS 3335).

parmakcılık: bağ, bahçe çevresine ağaçtan parmaklık yapma sanatı (DS 3397).

sınıkçılık: kırık ve çıkık kemikleri yerine getirip sarma, bağlama becerisi (DS 3612).

yedekçilik: at bakıcılığı (MAS 388).

yörecilik: değirmen işçiliği (DS 4309).

zencircilik: gardiyanlık (DS 4360).

1.79.17. +CA eki ile benzer bir işlevde kullanılarak yakınlık, benzerlik gösteren sıfatlar ve çeşitli zarflar türetir. Ek bu işlevle Mersin ağzında yaygın bir şekilde kullanılır.

beyazlık: beyazca, beyaza yakın; bembeyaz (M-DSİ 178).

bolluk: bolca (MAS 55).

ġalınlık: kalınca (MAS 156).

gocamannık: büyük, iri (DS 2089).
ġolaylık: kolayca (MAS 192).
böyüklük: geniş, genişçe (MAS 60).
höylelik: böylece, şöyle (MAS 230).
güzellik: güzelce (MAS 214).
keleşlik: güzelce (MAS 250).
öylelik: öyle, öylece (MAS 300).
tezlik: çabuk (MAS 357).
ufaklık: küçük, küçükçe (MAS 369).
uzunnuk: uzunca (MAS 372).
topaklık: topakça, yuvarlakça (Y-KrYA 102).
acelelik: biraz acele, ivedice (MAS 17).
bizlik: bize göre (DS 715).
yetesiyelig: yetecek kadar *[Y-DA: yetizlik "yeteri kadar" 396]* (Y-SA 250).
nelik: niçin; ne işe yarar; kim *[ET nelük "niçin, nasıl, ne gibi" (EUTS: 91)]* (DS 3245).
falanlıḫ: falanca (Y-DYA 298).

1.79.18. Ek bazı kelimelerde işlevsizdir.
datlılıḫ: tatlı (D-AİA 827).
edaletlih: adalet (KİA 375).
hamamlık: küçük hamam, gusülhane (DS 2263).
kumalıḫ: bir erkeğe ikinci eş olarak giden kadın (Y-BİA 323).
sulukluk: havlu gibi kurulanılan bez (DS 4707).
zulumlug: zulüm, eziyet hali (DÇÇY 252).
güllüklük: gül bahçesi (M-BTA 393).
banyoluġ: yunak, çimeklik (EMİYA 495).
dördüllük: dört köşeli yüzey, kare *[DS: dördül aa.]* (DS 1587).

1.80. +mA

(+ba, +pe, +mBe, +AmpA, +eme)

Az kullanılan eklerden biridir. Ek bazı Türk lehçelerinde de birkaç kelimede görülmektedir. Küçültme, benzerlik, yakınlık ve pekiştirme işlevi taşımaktadır: *Çağ.*

özme 'kendisini bilir', gölme [109] *'havuz, gölcük', Hak. sispe 'kazık', köspe 'sihirli ayna, televizyon'* (Kaçalin, 2011: 988, Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 98, Kara, 2005: 25). Ek Sibirya Tatar Türkçesinde renk adlarına gelerek eklendiği kelimeye benzerlik, yaklaşıklık anlamı katmaktadır: *quŋırma 'kahverengimsi', kügiltirme 'mavimsi'* (Alkaya, 2008a: 219) (krş. +ABA).

çorma: bataklık yer (DS 1272).

dikeme/dikme: yokuş *[DS: dike/ diken aa.; KBS: 283]* 1486

düşergeme: pay, miras payı *[DS: düşerge aa.]* (DS 1638).

ġarama: kara olay, üzücü olay (AKD 391).

gölpe: havuz (DS 4510).

ilizma: sakin ve ince akan su *[krş. DS: iliz iliz "yavaş yavaş (sıvı bir şeyin akması için)" 2529]* (AAT 236).

kelteme: verimsiz toprak; küçük toprak yığını, tümsek *[DS: kelte "verimsiz toprak" 2735]* (DS 2736).

kıcıma: çam kozalağı *[DS: kıcı aa.]* (DS 2782).

kıçmala-: çifte atmak *[krş. DS: kıç "ayak" 2784, kıçmık/ kıçmuk "tekme"]* (DS 2785).

kırma: ot bitmeyen bayır yer; engebeli toprak; dağ ve tepelerdeki kuytu yerler *[DS: gırma "pürüzlü ve engebeli alan; beyaz topraklı yer" 2059]* (DS 2833).

pepeme: kekeme (DS 3426).

pupuma: yumuşak kalpli kimse (DS 3486).

sağba: davarın sağ bacak bileğinden çıkan aşık (KA 497).

sekme: merdiven, merdiven basamağı *[DS: sek "seki; toprak üstündeki yükseklik, doğal set" 3567]* (DS 3569).

solba: davarın sol bacak bileğinden çıkan aşık *[ADÜM-II: solaz aa. 150]* (KA 526, D-KMİA 498).

soykama: yaramaz, huysuz *[DS: soyka aa.]* (DS 3669).

şapma: parmaklarla vurulan şaplak *[DS: "tokat" 4720]* (KrTS 318).

tarma: köy evlerinde, ahırlarda yük koymaya ya da yatmaya yarayan büyük sergen; yapılardaki çıkma, balkon; ırmağa doğru uzatılmış iskele *[Dankoff, 1995: E50]* (DS 3834)?

[109] Örneklere Azerbaycan Türkçesinden şu kelime de eklenebilir: *qarınpa 'çoxyeyen'* (ADDL: 283).

tohma: genç, delikanlı *[DS: "manda" 3944, krş. DS: toğ "iri ve dolgun" 3943]* (DS 4765).

yalba: yakma için toplanan ot (MKS 151).

gergeme: paravana *[DS: gerge "bostan gölgeliği"]* (DS 2000).

tülümbe: dallarından çalı süpürgesi yapılan dikenli bitki, bir tür çalı (HKTS 298, KbrA 354).

gürempe: çalılık, ormanlık *[DS: gür/ gürlük aa., DS: güre "sık, gür" 2235]* (DS 2233).

zırampa: destursuz, iri yarı olup iri iri laf eden *[krş. DS: zıranta "uzun, iriyarı, gürbüz" 4836]* (GDIA 374).

1.81. +mAç

(+amaç [110], +abuç, +paç)

Nadir görülen bu ek yazı dilinde işi yapanı gösteren adlar türetmiştir: *dilmaç, sığırtmaç* (Hatipoğlu, 1974: 113, Golas: 1997: 169, Eren, 1999: 113, Güner 2013: 125).

TTA'da ekin daha çok küçültme işlevi taşıdığı görülmektedir.

arnamaç: karşı, ön taraf, göz önü, her taraftan görülebilen yer, meydan, açıklık (DS 266).

ayakmaç: dokuma tezgâhı pedalı (DS 404).

ayınpaç: hırsız (DS 4434).

dorabuç: tostoparlak, şişman (DS 1563).

egişmeç: tandırdaki ateşleri karıştırmaya ve düzeltmeye yarayan bir araç *[DS: eğiş aa.]* (DS 1680).

eğişmeç: bostanın su yolu *[DS: eğiş"tahıl ve bostanları sulamak için sabanla açılan yol"]* (DS 1680).

gırmaç: kır, yeşillik olmayan arazi (UİA 379).

ġoltırmaç: işçi kadınların tarlada çalışırken kol altıdan geçirerek göğüs ve omuzlarına bağladıkları renkli kumaş (KrTS 240).

gölmeç: küçük su birikintisi, gölcük *[DS: golmeç aa. 2098, Y-EASV: "arktaki çukurlarda biriken su" 187]* (DS 2145).

---

[110] +mAç, +mAk , -mAç, -mAk, -cAn vb. üç sesten oluşan bazı isim yapma eklerinin başında görülen /A/ sesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu unsurun bir ek mi yoksa türeme bir ses mi olduğu kesin olarak belli değildir. Bahsettiğimiz özelliğe sahip olan eklerden +mAç ve +mAk'ta ek başında /A/ sesi daha nadir görülmektedir. Bu eklerde, ekin /A/ sesini taşıyan şekli ile tek tük örnekler görüldüğü için ayrı bir başlık oluşturulmamış /A/ sesini taşıyan eklerle türetilen kelimelere de aynı başlıkta yer verilmiştir.

halkamaç: eğri, bükük (DS 2261).

hüngülmeç/ hongülmeç: tahterevalli (AA 414).

ilikmeç: düğme iliği; kolay çözülebilen bir çeşit düğüm (DS 2524).

kakamaç: çok zayıf, cılız, ayakta duramayan *[DS: kakaç "zayıf" 2600]* (M-ŞDK-I 76).

kazmaç: kış, yaz yapraklarını dökmeyen dağlarda yetişen bodur ağaç *[KBS: kaz-maç 490]* (DS 2713)?

kökmeç: yakılabilecek ağaç kökü (DS 2952).

kütmeç: ağaç kökü, kütük (DS 3054).

nakırtmaç: çoban (DS 3232).

sekmeç: tarla ve bahçelerdeki basamak biçimindeki düzlükler *[DS: "yerden 40-50 cm. yükseklikte, oturmak, yatmak için taş ya da topraktan yapılan yer" 4680, sek/ seki*[111] *"toprak üstündeki yükseklik, doğal set"]* (DS 3568).

sıramaç: sıraya dizilmiş, sıralanmış (DS 3614).

tahtamaç: kanepe minderi (DS 3804).

tortmaç: yamru yumru, kalın ya da şişkin (DS 3969).

yağırtmaç: fazla reçineli ağaç parçası *[DS: yağır "çamsakızı, reçine"; KBS: 1028]* (DS 4120).

yalmaç: inek, köpek vb. hayvanlara yedirmek için hazırlanan unla kepek karışımı sulu yiyecek (DS 4131).

yelmeç: yoğurt, peynir küfü *[ET yel "pis koku, çürüklük" (EUTS: 190); KBS: 1115]* (DS 4328).

yolamaç: keçiyolu, küçük geçit (DS 4288).

1.82. +mAk

(+AmAk, +bek, +ebek, +maḫ, +imek, +meg, +pak)

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde daha çok giysi adları türetmek için kullanılan bir ektir. Giysi adları dışında çeşitli sıfatlar türetmiştir: *köküzmek 'göğüs zırhı', kekmek 'pişkin, tecrübeli kişi', başmak 'ayakkabı'* (Bilgen, 1989: 29, Erdal, 1991: 110, Tekin, 2003a: 84, Kaçalin, 2006: 141-143, Teres, 2009: 106).

Kara'ya göre ek 'sıkı, sağlam' anlamındaki *'bek'* kelimesinin ekleşmesi ile oluşmuştur (2005: 27). Kaçalin '+sI, +msI' gibi benzerlik yönünde bazı anlatımlar

[111] *'seki'* için bk. EDPT: 819, TDES: 391, KBS: 748, EDAL: 1246.

taşıdığı söylenen ek hakkında toplanacak malzemeyi beklemenin daha sağlıklı olacağını ifade etmiştir (2006: 141).

Ek Kuzey grubu lehçelerde görülen ve benzerlik ifade eden +sImAk (Deny, 1941: 313, Banguoğlu: 1957: 25, Kasapoğlu Çengel, 2005: 119, Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 99) ekindeki +mAk unsuru ile karşılaştırılabilir. Moğolcada küçültme eki olarak kullanılan -maġ (Poppe, 1992: 49) eki ile ilgisi araştırılmalıdır.

Ek bazı kelimelerde +mIk eki ile aynı işlevde kullanılmaktadır. Benzer işlev taşıyan bu iki ek arasında bir ilgi veya karışma söz konusudur. TTA'da ekin benzerlik, yakınlık, küçültme işlevi taşıdığı görülmektedir.

1.182.1. Küçültme işlevi ile çeşitli somut adlar türetir. Bu adların büyük kısmı alet, eşya ve yer adlarıdır.

acımak: tarlalarda biten acı, sütlü bir ot *[DS: acımık "sütleğen" 50]* (DS 4405).

arıkmak: arıkuşu (MİAS 30).

azmak: akarsu kenarlarında yağmurdan sonra tarlada, yollarda görülen su birikintisi, gölcük; akarsuyun denize döküldüğü yer; kaynak, göze *[< ağız+mak (Kaçalin, 2006: 141)]* (DS 441).

başmak [112]: ayakkabı, takunya, terlik (DS 564).

bezemek: insan veya hayvan vücudunda meydana gelen şişlik (DS 651).

bezemek: yufka ekmeğinin küçük açılmış olanı (DS 651).

çıtırmak: susam helvası (DS 15).

çitimek: çıtlık ağacına benzeyen ve meyvesi yenmeyen bir ağaç (DS 1245).

çötmek: ağaç gövdesinde dal çıkan yumru yer; budak; budanmış asma filizi (DS 1297).

çözmeklik: hayvanların gübrelerinin biriktirildiği yer (DS 1300).

daymak: merdiven *[< tay "yan, destek, direk" + mak (Kaçalin, 2006: 142)]* (DS 1389).

elcimek: eldiven (DS 1723).

garmak: kara dut *[Kaçalin, 2006: 142]* (DS 4507).

gereŋimek: hafif bulutlu, sisli hava *[DS: geren/ gerengi aa.]* (DS 1998).

gevrekmek: kavun keleği *[DS: kevirtmek "ham ve küçük kavun" 2776]* (DS 2014).

---

[112] Etimolojisi karışıktır. Kelimeyi '*baş'* köküne bağlayanların yanı sıra kelimenin *baş-/ başa- 'kertik yapmak'* fiilinden türediğini iddia edenler de olmuştur. Ramstedt kelimenin Korece *palmak 'bir tür deri ayakkabı'* kelimesinden geldiğini öne sürmüştür (EDPT: 382, OTWF: 110, TTL: 292, TDES: 43, KBS: 120, Kaçalin, 2006: 141, Özkan, 2009: 2278).

gölbek/ gölebek: küçük su birikintisi *[Krgz. kölmök/ kölmö "durgun su, durgun suyun irkileceği yer" (KrgzS: 500); krş. Mo. nagur "göl, gölet, havuz", nagurmag "havuz, bataklık, küçük göl, gölet" (MTS: 871, 872, Poppe, 1992: 49)]* (DS 2141).

gözmek: çeşme; küçük delik *[MİAS: "delikçik" 152]* (DS 2183).

gutmek: çukur, oyuk yer (DS 2203).

hotamak/ hotmak: odun ve ağaç dallarının budaklı yeri *[DS: kotmak "kütük parçası" 2937, hot "biçimi yuvarlak olan (taş için); kalça kemiği" 2418]* (DS 2419).

ilikmek: kolay çözülebilen bir çeşit düğüm (DS 2524).

ilikmek: parmak eklemleri (DS 2524).

kartmah: kavun kabuğundaki pürtükler; kir tabakası; yara kabuğu (DS 2670).

kartmak: kayaların sivri çıkıntıları; yerdeki düz kaya parçaları *[krş. DS: kartan "engebeli alan", kartın "sarp kaya, yamaç", kartlan "dağ üzerindeki çok taşlı, kayalık yerler" 2670]* (DS 2671).

kaşmak: ocağın kemeri *[DS: kaş aa.]* (DS 2680).

kıtırmak: iyice kızarmış ekmeklerin üzerinden kopan sert ve ince kabuklar; kıkırdak, yumuşak kemiksi madde *[DRTA: "bir çeşit sucuk" 243]* (DS 2848).

kismek: küçük fıçı *[< kis+mek < kiz (Kaçalin, 2006: 142)]* (DS 2884).

kosmak: ev çatısı; hotoz *[krş. DS: kos "yara üstündeki kabuk" 2929]* (DS 2930).

kotmak: deve yavrusu; eşek yavrusu, sıpa *[DS: hotmak "tavşan yavrusu" 2420, kotak "manda yavrusu", hoduk "tavşan yavrusu; sıpa; kedi yavrusu" 2393 , hotuk "eşek yavrusu" 2420 [113], hot "biçimi yuvarlak olan (taş için); kalça kemiği" 2418]* (DS 2937).

kotmak: silindir biçiminde içi boş kutu; koruyucu kap *[< kot+mak ? (Kaçalin, 2006: 142)]* (DS 4566).

kökmek: kurumuş ya da yıkılmış ağaçların yerde kalan kökü *[DS: kötmek "fındık ocakları arasında kalan kuru kökler" 2982]* (DS 2953).

kütmek: ağaç kökü, kütük; üç, dört bacaklı tabure *[DS: kütemek "yuvarlak küçük odun, kütük" 3054, kötmek "bir çeşit arkalıksız sandalye" 2982, GDIA: kütmek gibi "kütük kalınlığı gibi, el ve ayak bilekleri kalın, kısa ve küt" 312]* (DS 3054).

---

[113] Dankoff, *'hayvan yavrusu'* anlamına gelen *hoduk/ hotuk/ horçuk/ hortuk/ hotdik/ hartık vb.* kelimeleri Ermenice *ort "buzağı, dana"* kelimesine bağlamıştır. *Hotmak* kelimesine yer vermeyen yazar, Türkçe *kotak/ kotmak vb.* verilere de değinmemiştir (1995: 577). Yukarıdaki verilere göre *hoduk* ve *hotuk* kelimelerinin Türkçe olduğunu düşünmek daha mantıklıdır.

muşmak: yumruk; domuzun burnu *[< Far. muşt "yumruk" + mak (Kaçalin, 2006: 142)]* (DS 3224).

oymak: arazinin alçak, çukur yeri *[KBS: oy "çukur" +ma+k 642, Kaçalin: 2006: 142]* (DS 3302).

özmek: tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak; bataklık, sazlık yer; kuytu *[DS: özbek "dere, çay, ırmak" 3368, öz "dere, çay, ırmak; tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak" 3368]* (DS 3372).

patamak: olmamış incir (DS 3407).

portmak: deve yavrusu, manda yavrusu (DS 3470).

posmak: köylerde pis su artıklarının döküldüğü yer (MİA 416).

potamak: birkaç fındığın bir arada bulunduğu küçük dalcık (DS 3473).

pusmak: bulutlu, puslu, yağışlı hava (DS 3489).

sazmak: bataklık, sazlık (DS 3562).

sekemek: toprak üstündeki yükseklik, doğal set [114] (DS 3569).

sekmek: alçak ayaklı, arkalıksız iskemle; tahta sıra *[KBS: sekmen < sek "seki" + men 750 [115]]* (DS 3569).

tıkmak: kuş gagası *[KBS: 891]* (DS 3912).

tokmak: küçük iskemle; hayvanın hızlı gitmemesi için ön bacaklarını geçirilen ağaç *[DRTA: "eklem, masfal" 372]* (DS 3949).

tosmak/ tösmek: odun kütüğü *[DS: tösmek "kesilmiş ağacın toprakta kalan bir karış yüksekliğindeki kökü" 4773]* (DS 3972).

turşumaḫ: kabuğu soyulup yenen ekşimsi bir ot (D-VGHA 138).

türtmek: tepecik *[krş. DS: tortman "tombul, şişman" 3970]* (DS 4014).

tüymek: saç, tel, kıl vb. şeylerin tutamı *[KBS: 951]* (DS 4018).

yamak: tenekeden, küpten yağ çıkarmaya yarayan maşrapa; küçük, derin yağ tavası (DS 4152).

yolamak: keçiyolu, küçük geçit *[KYA: sıçan yolamağı "keçi yolu" 252]* (DS 4288).

1.182.2. Sıfat türetir.

buzmak: koyu mavi (DS 811).

---

[114] *'seki'* için bk. EDPT: 819, TDES: 391, KBS: 748, EDAL: 1246.

[115] Tietze, *'iskemle'* anlamına gelen *sekmeç, sekmen, sekmek vb.* kelimelerin Yunanca olduğunu iddia etmiştir (GLAT: 338). Aynı anlama gelen *sekmen* ve *sekmeç* için bk. TDES: 360.

elcimek: insana alışkın hayvan *[DS: elcimen aa., AAS: elcimeg aa. 155]* (DS 1705).
kartmak: yetişkin, olgun (DS 2670).
kosmak/ kospak: çalımlı, iyi giyinmiş, güzel, yakışıklı (DS 1931).
kotmak: iri yarı, gösterişli (çocuk) (DS 2937).
tosmak: genç, küçük manda; yaşından iri, gürbüz çocuk (DS 3972).

1.182.3. +lA zarf yapma ekinden sonra gelerek zarf türetir.
bollumak: bolca (MAS 55).
çoklamak: çokça, bol bol; hep birden, tümüyle *[TTT çokla "genellikle, daha çok" (YTS: 58)]* (DS 4480).
keleşlemek: güzelce (MAS 250).
tezlemek: çabucak *[DS: tezlimek aa. 3907]* (MAS 357).
yanlamak: yanlamasına (MAS 382).

1.83. +mAl

(+bAl)

TTA'da birkaç kelimede (Atalay, 1941: 204, Gökyay, 1981: 23-32) görülen ve benzerlik ifade eden bu ek +mAn eki ile karşılaştırılabilir. [116]

tasmal: biçimsiz, şişman *[krş. OT tas "her nesnenin kötüsü, bayağısı" (DLTD: 581); < tas- ? (Gökyay, 1981: 28)]* (DS 3838).
gödenbel: çok yiyen, obur *[DS: gödenli/ gödensiz aa.]* (DS 2125).
evcimal: ev işlerinde becerikli, çalışkan olan, derleyip toparlayan (kadın) *[DS: evcimen/ evcümük aa.]* (DS 1801).

1.84. +mAldAk

(+maltak, +mendek)

Yakınlık, benzerlik ifade eden ek işlek değildir. Benzerlik ifade eden +mAl ile küçültme eki +dAk'ın birleşmesinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

akmaltak: beyaza yakın (DS 159).

[116] Ayrıca krş. Kuzey grubu lehçelerde benzerlik işlevi taşıyan +sImAl eki (Deny, 1941: 313, Kasapoğlu Çengel, 2005: 119).

bezmeldek [117]: bir çeşit av kuşu *[DS: mezgeldek/ mezmeldek/ mezmendek/ mezmeltek "yaban ördeği" 3176, mezğeldek "yaban tavuğu" 4593 [118]]* (DS 653).

döşmeldek: orta boylu ve göbekli kimse (DS 1591).

şişmeldek: ham incir; sıska insan; şişmiş (DS 3788).

müzmeldek: çalı türünden olan gıcır ağacının yemişi (DS 3231)?

1.85. +mAn

(+ban, +aman, +aban)

Yazı dilimizde işlek olmayan eklerden biridir. Abartma, aşırılık, benzerlik ve küçültme ifade eder, çoğunlukla kişileri niteleyen sıfatlar türetir (Ergin 1993: 167, Banguoğlu, 2004: 196, Zülfikar, 1991: 123, Korkmaz, 2003: 58, Deny, 1941: 313, Erdal, 1991: 73). Atalay ve takipçilerine göre ek kişi kavramı taşıyan kelimeler türetir (Atalay, 1940: 9, Hatipoğlu, 1974: 116, Özel, 1977: 28).[119]

Atalay, on beş işlevi (isim, sıfat, kişi adı, ulus adı, mübalağa, aygıt adı, azlık ve küçüklük edatı, yer adı, kişi sıfatı, benzeme, meslek adı, eylem adı, zarf, edicilik ve zaman) olduğunu iddia ettiği eki 'ben' zamirine bağlamıştır (1940: 9-18). Choi ise +mAn eki ile Korece küçültme eki +mayng arasında ilgi kurmuştur (2010: 230). Clauson, ET'den beri görülen bu ekin Farçadan gelen +mend eki ile karıştığını ifade etmiştir (2007: 190).

Deny'e göre ekin Kazan ve Altay Türkçesinde +sıman (TT. +sI / +(I)msI), diğer lehçelerde +sıban, +sımal, +sımak şeklinde görülen eke yaklaştırılması mümkündür (1941: 313-314).

---

[117] Lehçelerdeki şekiller için bk. Eren, 1981: 7-8.

[118] krş. Doğu Türkçesi *bíz tumşuq 'gövdesi bir çeşit yabani ördeğinkine benzeyen, uzun bacaklı ve ibiği kırmızımsı tüylü bir kuş, kül rengine çalan sarı renktedir.'* (Ross, 1994: 14), krş. TTA *bizkuyruk 'siyah başlı, sivri, uzun kuyruklu bir yaban ördeği'* (DS: 714). '*bezmeldek'* ve varyantları lehçelerde yaygın olmasına rağmen Ross'un çalışmasında yer almıyor. Bozkaplan ise kuş adları üzerine makalesinde *mezmeldek* ve *mezgeldek* kelimelerini -k fiilden isim yapma ekiyle türemiş kelimeler olarak gösteriyor (1992: 72).

[119] Türkmen ve Kırgız Türkçelerinde ekin -Ar ile genişlemiş şekli de vardır: *eşidermen 'iyi işiten', çaparman 'hızlı koşan', içermen 'çok içen, eğlence heveslisi', bilermen, kaçarman vb.* (Biray, 1999: 66, Ceritoğlu, 1998: 63).

Ek bazı kelimelerde +CI ile genişlemiş gövlerin üstüne gelmektedir. Bu kelimelerdeki eki +cImAn şeklinde birleşik bir ek olarak da almak mümkündür. [120]

1.85.1. Küçültme, benzerlik, yakınlık, abartma işlevi ile sıfatlar türetir

acıman: az acı, acımsı (DS 52).

akman: beyaz, temiz, güzel (DS 159).

alaman: alaca (DS 193).

alaman: büyük, iri, kocaman (DS 193).

alaşman: karışık, melez *[DS: alaş "siyahla beyaz karışık renk" 199]* (DS 200).

cücemen/ cücümen: küçücük (DS 1020).

dalaman: uzun *[DS: dalaban "güzel" 1333, dalamuk "boyu bosu düzgün" 1337, daldak "uzun boylu kimse" 1341]* (DS 1337).

dilcimen: hoş sohbet, tatlı konuşan (DS 1492).

dilmen: güzel kimse (DS 1497).

doluman: bir sürü, çok fazla (MKS 62).

ekemen: kibirli, gururlu (DS 1694).

elcimen: insana alışkın hayvan *[DS: elci/ elcimek aa.]* (DS 1705).

evcimen/ evciman: ev işlerinde becerikli, çalışkan, derleyip toparlayan (kadın) *[DS: evciman "tutumlu" 1802; TTL: 752, KBS: 348, < ev + cimen (Aksoy, 1945: 208)]* (DS 1801).

ġaraman: çok esmer insan (DRTA 138).

gılman: kabarık saçlı kimse (DS 2044).

ġırman: anadan doğma ak saçlı *[DS: kırmanço "ak sakallı kimse" 2833]* (DRTA 161).

gödemen/ gödeşmen: kısa boylu, şişman, göbekli (DS 2122-2123)

gökmen: kül renkli (hayvan); mavi gözlü; sarışın (DS 2138).

gücümen/ güdemen: küçük, ufacık (DS 2207).

ipilman: düzgün, pürüzsüz, kaygan (D-VGHA 68).

işçimen/ işciman: çalışkan, becerikli, iş bilen (DS 2561).

kekemen: kekeme (DTAS 158).

---

[120] TTA'da birkaç kelimede yer alan bu yapı daha çok Kuzey grubu Türk lehçelerinde görülen +sImAn, +sImAk ve Türkmen Türkçesinde görülen +cImAk eki ile karşılaştırılabilir (Deny, 1941: 313-314, Kasapoğlu Çengel, 2005: 119, Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 99, Biray, 1999: 57).

kırcıman: kır saçlı *[DS: gırcıman "saçına kır düşmüş, orta yaşlı kimse" 2053, kırçeman "kırçıl" 2819]* (DS 2818).

kocaman: yaşlı erkek (DS 2892).

kösemen: biraz kısa boylu (DRTA 253).

köşmen: şişman, toplu, tıknaz *[krş. DS: köş "manda" 2979]* (DS 2980).

kötemen: kısa boylu, şişman, bodur (DS 3054).

küçümen: pek küçük, mini mini, minicik (DS 3025).

lıkman: şişman kimse (DS 3077).

öbüzmen: hasta *[DS: öbüz "çok zayıf" 3307]* (DS 4620).

özgümen: anlayışlı (DS 4631).

paraman: yırtık; ısırılıp koparılan parça (DS 3395).

pataman: hantal, uyuşuk, tombul çocuk *[KS: "idmansız" 73]* (DS 3407).

sütsümen: daha tadını yitirmemiş taze yoğurt *[DS: südümen/ südemen "mayayı tam tutmamış yoğurt" 3705]* (DS 3727).

şakaman/ şakıman: şakacı (DS 4718).

şalakman: delikanlı, genç *[DS: şalak "büyüyememiş dana, tosun; büyümemiş kavun, karpuz 3738-3739]* (DS 4719).

şirmen: tatlımsı, şeker gibi tadı olan (AA 644).

tatışman: kekeme (DS 3841).

tekemen: huysuz, hırçın (DS 4747).

terekmen: yuvarlakça (MAS 355).

tortman: tombul, şişman (DS 3970).

toturman: kısa boylu ve şişman (AAS 309).

tülemen: kabarık tüylü *[DRTA: tülmen/ tülümen "biraz tüylü; saçları karışık kadın, kız" 377, DS: tülüş/ tülüşmen "kabarık, dağınık saç" 4009, tüymen saç "gür saç" 4017; Kaçalin: 2006: 164]* (DS 4777).

üzütmen: cılız, ince *[DS: üzüt/ uzut "sıska, renksiz, hastalıklı" 4087]* (DS 4800).

yastıman: eğilip, bükülen (NF 162).

1.85.2. Alet, eşya adları türetir.

ayakman: merdiven, merdiven basamağı; takma ayak, çocukların ve cambazların ayaklarına takıp gezdikleri sırık; takunya, nalın (DS 404).

dalman: pelerin (DS 1346).

gözmen: dolap (SİYA 626).

kütmen: sandalye *[DS: kötmek "bir çeşit arkasız sandalye, tabure" 2982, kütmek "üç, dört bacaklı tabure"]* (DS 3054).

sekmen: alçak ayaklı, arkalıksız iskemle; tahta sıra; sedir, kerevet; oturmaya yarayan ağaç parçası, kütük *[TDES: seki + men 360, KBS: sek "seki" + men 750, GLAT: 338]* (DS 3569).

yasman: çiftçinin tarlaya su götürmekte kullandığı, dibi geniş, ağzı dar ağaç kap *[OT yasıman "su boşaltırken boğazı 'gır gır' eden testi" (DLTD:755); EDPT: 975]* (DS 4195).

1.85.3. Bitki adları türetir.

dilkimen: ormanlarda yetişen, sarmaşık gibi ağaçlara sarılarak uzayan, uçlarından salata, yemek yapılan bir bitki (DS 1495).

ekşimen: kuzukulağı; yeşil köklü ve yuvarlak yapraklı mayhoş bir bitki (DS 1699).

gürmen: böğürtlen *[DS: gür "yabanî gül, böğürtlen" 2233]* (MAS 213).

tülümen: bir çeşit saz (DS 4009).

1.85.4. Yer adları türetir.

kertmen: yamaçlardaki seki gibi dar ve düz yer (DS 2759).

sekmen: tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler; meyilli, su tutmayan yer; ahır ya da ağıllarda çobanın yatması için yapılan yüksekçe yer (DS 3568-3569).

takman: evlek; küçük bahçe *[DS: tak "yan, yön; yarım parça" 3804, AOA: tak "bir bütünün bölünen her bir parçası" 491]* (DS 3810).

dikmen: koni biçiminde sivri tepe; dağların en yüksek yeri; yayla; dik arazideki orman *[KBS: 283]* (DS 1489).

1.85.5. Hayvan adları ve hayvanların özelliklerini gösteren sıfatlar türetir.

soyman: tilki *[DS: soy/ soyak "iz sürmede, avda hayvanın aldığı koku" 3668, soyak " av köpeği" 3669]* (DS 3670).

balaban/ balaman: şişman, gürbüz (kimse, çocuk) (DS 496).

çomman: küçük kulaklı koyun veya keçi (DS 1267).

dekişmen: bir yaşında erkek oğlak, kıl keçisi *[DS: tekiş "erkek oğlak" 4747]* (DS 1407).

düğüşmen: bir yaşında dişi buzağı (DS 1626).

kedimen: küçük kulaklı keçi, koyun (DS 2718).

kıdıman: zamanından önce doğan koyun, keçi, sığır (DS 2787).

mazman: iki yaşındaki kuzu; üç yaşına girmiş koyun; erkekliği giderilmiş beş yaşındaki koyun ya da keçi *[krş. DS: marman "dört, beş yaşındaki yaşlı koyun" 3129, mazmak "kart erkek koyun" 3145, maz "üç yaşına girmiş koyun; 4-5 yaşındaki erkek koyun" 3143]* (DS 3146).

tanaşman: bir yaşında domuz yavrusu *[DS: tanaş aa.]* (DS 3819).

tokluman: bir yaşında kuzulayan koyun *[SİYA: tıklıman aa. 698]* (DS 3948).

toloman: çok tüylü köpek yavrusu (DS 3953).

yaşartman: bir yaşını geçmiş (at, sığır için) *[DS: yaşar aa.]* (DS 4197).

akman: alnı beyazlı sığır (DS 159).

dikmen: boynuzu dik olan hayvan (DS 1489).

1.85.6. Çeşitli somut adlar türetir.

acıman: arıların peteğin birkaç gözüne doldurdukları acı madde *[KS: "acı bal" 3]* (DS 50).

çelikmen: çocukların sopa ile oynadıkları oyun (DS 1123).

çıtırman: hububatın biçildikten sonra yığılmış şekli *[OİYA: "mısır öbeği" 340]* (DS 1195).

dızman: mayasız hamurdan, içine peynir konularak yapılan ve fırında pişirildikten sonra üstüne yoğurt dökülerek yenilen bir çeşit börek (DS 1477).

evcimen: kurul, kurultay, komisyon (DS 1802).

karaman: güneybatıdan esen yel *[DS: "batıdan esen yel, kara yel" 4534]* (DS 2650).

sıraman: birdirbir oyunu (DS 3614).

tüğmen: kimi kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy; perçem *[DS: tuğmen/ tüğmen "tavuğun başındaki kabarık tüy, tepelik" 4773; KBS: 942]* (DS 4004).

yefiman: hırsız *[DS: yefi "düşman"; krş. DS: yeye "zarar veren hırsız kedi, köpek" 4259, yiye "zarar verici, obur (hayvan)" 4284, yiğe "hırsız, zarar veren (hayvan, insan için)" 4276, yeğe "azgın, kötü, zararlı (hayvan, insan için)", yeğa "hırsız kedi" 4223 [121]]* (DS 4222).

yazman: yoz, yavrusuz (DS 4219).

[121] Burada sıralanan verilerin hepsi tek madde başında toplanmalı. Bir kelimenin çeşitli ses olayları sonucu oluşmuş varyantlarının farklı maddelerde ele alınması DS'deki en önemli sorunlardan biridir.

1.86. +mAr

(+bAr)

İsme gelerek isim ve sıfat yapan bu ek nadir görülür: *tokmar, kuşmar, çokmar* (Atalay, 1941: 207, 211). Yazı dilimizde sadece *katmer* kelimesinde görülen bu ek, lehçelerde vasıf isimleri yapan ve kullanım sahası dar olan +mAr eki ile ilgili olabilir: *tilmer 'çevirmen', sözmör 'söz ustası', işmer "becerikli, mahir"* (Brockelman, 1954: 127, Ceritoğlu, 1998: 63, Kasapoğlu Çengel, 2005: 124). Farsça 'merd' kelimesinden geldiği düşünülen bu ek (Kasapoğlu Çengel, 2005: 124) bizce +mAn ekinin bir varyantı da olabilir. [122]

katmar: arasına kaymak ya da yağ sürülerek katlanmış yufka ekmeği *[DS: katmer aa., DS: katmir "hamurdan üç köşe kesilerek yağda kızartılan bir çeşit börek" 2685; TDES: 217, KBS: 476]* (DS 2685).

kaşmar: tepe, dağ *[OT kaş "herhangi bir şeyin kıyısı" (DLTD: 276)]* (DS 2676).

koşmar: birbirinden ayrılmayan kıble yönünden doğan çift yıldız (DS 2934).

tasbar: küçük çömlek *[DS: tasık aa.]* (DS 3837).

çözber: bağırsak ve ciğer arasındaki yağlar *[DS: çöz "bağırsak yağı"]* (DS 1299).

1.87. +(I)m / +(U)m

Yazı dilimizde görülmeyen bir ektir. Çağatay Türkçesinde bu ekle kurulu birkaç kelime tespit edilmiştir: *küçüm* [123] *'güçlü', yolum 'yolluk yer, geçit'* (Räsänen, 1957: 106, Eckmann, 2009: 50). [124] TTA' da bazı örneklerde ekin küçültme işlevi taşıdığı bazılarında da eklendiği kelimenin anlamında değişiklik meydana getirmediği görülmektedir (krş. +(I)n). Yansıma kelimelerde görülen +Im ekinin aynı kaynaktan gelip gelmediği kesin olarak belli değildir.

1.87.1. İsim ve sıfat türetir. Bu örneklerin bir kısmında iyelik ekinin kalıplaşması söz konusu olabilir.

besim: pus, hafif sis (KS 12).

---

[122] bk. YUyg. *sözmel 'palavracı, dedikoducu, palavracı'* (YUTS: 364), YUyg. *sözmen 'hatip, güzel konuşan'* (YUTS: 364), Krgz. *sözmör 'söz ustası'* (KrgS: 666). Krş. balıkçıl/ balıkçın/ balıkçır.

[123] Korkmaz'a göre bu kelimede iyelik ekinin kalıplaşması söz konusudur (2000: 38).

[124] Bu ekle kurulmuş olması mümkün görünen ET *barım 'servet, mal mülk'* kelimesini Clauson *'bar'* isminden (EDPT: 366), Erdal '*bar*-' fiilinden getirmiştir (OTWF: 292-293).

çotum: kalça (DS 1275).

hızım: yıkanan buğdayın su üstünde toplanan artıkları, kapçıkları *[DS: hızmık aa.]* (DS 2383).

huşum: yaramaz, arsız, söz dinlemeyen çocuk (DS 2446).

ığım: dert, hastalık, ağrı, sızı; felaket *[TTL-II: < ekspresif kelimelerden 344]* (DS 2456).

özüm: kardeş gibi tutulan kimse, kardeşlik *[KBS: 683]* (DS 3373).

sağum: sağ, selamet (AAT 251).

tasım: ölçmek, biçmek, tasarı yapmak *[TTT "ölçü, tahmin, usul, kaide, âdet" (YTS: 204)]* (DTAS 246)?

üçüm: üçgen *[KBS: 986]* (DS 4057).

ünüm: ün, san (DS 4794).

dorum: çam, ardıç, köknar fidanı *[DS: doru/ doruk aa.]* (DS 1565).

sarım: sarımtırak, sarımsı *[< sarı +m "benzerlik eki" ?]* (DS 4672).

1.87.2. +Ir ve +Il ile genişlemiş yansıma kelimelerden sonra gelerek sıfat ve isim türetir. Bu örneklerde ek +dIm eki ile benzer bir işlev taşımaktadır.

cobran/ cobrum: büyük, derin dere; bataklık (DS 992).

çatırım: toprağın don tutma zamanı, çok soğuk (DS 1090).

çıtırım: çok güçlü, sert; çok, bol (DS 1195).

fıhırım: çok sıcak, kaynar su (M-EYADS 160).

gıcırım: çok fazla (DS 2029).

güldürüm: büyükçe taş parçası (DS 2218).

harhurum: engebeli toprak (DS 2288).

hırhırım: sessiz, kendi halinde (MİA 405).

hingilim: yersiz yapılan gürültü, patırtı (DS 2387).

höşürüm: kayalardan hızla akan suyun açtığı gedik (DS 2439).

pıtırım: eski, yırtık (DS 4647).

pıtırım: cimri (DS 3449).

pürpürüm: yıpranmış, incelmiş, dökülmüş (DS 3499).

şığşırım: çok sıkışık *[DS: şışırım "çok, yeğin" 4726]* (DS 4724).

şığşırım/ şıkırdım: hızlı yağmur (DS 3766).

1.87.3. Tekrarlanmış yansıma kelimelere eklenerek sıfat ve zarf türetir.

ışlım ışlım: ışıl ışıl (DS 2497).

iplim iplim: pırıl pırıl (DS 2546).

pıylım pıylım/ pıyrım pıyrım/ pillim pillim/ piltim piltim: iyice örselenmiş, eskimiş (giysi, eşya vb.) *[krş. DS: pıyır pıyır "kesilen, yırtılan, yenilen şeylerin çıkardığı hışırtılı ses" 3450]* (DS 3451).

ünüm ünüm: sesle, yüksek sesle *[AAS: "bağıra bağıra" 314]* (DRTA 389).

1.88. +mcak

İki kelimede tespit ettiğimiz bu ek, +(I)msI eki ile aynı işlevde kullanılır.

acımcak: acırak (DS 50).

tatlımcak: tatlımsı (DS 3844).

1.89. +mçıl

Benzerlik ifade eden ek Mişer Tatar Türkçesinde *'karamcıl'* kelimesinde vardır (Alkaya, 2014a: 207). TTA'da da bu ekle türetilmiş tek örnek tespit edilmiştir.

sarımçıl: sarımtırak (D-BİA 698).

1.90. +mIk / +mUk

(+mıḫ)

TTA'da, ilişkili olduğu +AmIk ekine göre daha nadir görülür. Bu ekin sonu ünlü ile biten kelimelere gelen +AmIk ekinden geliştiği ileri sürülebilir. +mIk eki ile daha çok parça, artık anlamı taşıyan kelimeler türetildiği için bu ekin oluşumunda fiilden isim yapan -mIk ekinin etkisinin de olduğu anlaşılmaktadır (bk. +AmIk, bk. -mIk).

Ek, TTA'da çoğunlukla parça, artık, döküntü vb. anlamı taşıyan adlar ile küçültme anlamı taşıyan adlar oluşturmuştur. Az da olsa çeşitli somut kelimeler de türetmiştir.

1.90.1. Parça, artık, döküntü vb. anlamı taşıyan adlar türetir.

çortmuk: toprak altından çıkarılan dallı budaklı, küçük ağaç kütüğü *[MKS: çotmuk aa. 51, DS: çotramık "yarılamayan ağaç kütüğü" 1275]* (DS 1273).

çörtmük: parça parça (DS 1295).

eşemük: elma armut gibi meyvelerin yendikten sonra çekirdek üstünde kalan kısmı *[DS: eşek aa.]* (BYA 24).

ġartmıḫ: kabuk, başta olan kepek *[EİA: ġartmaḫ aa.]* (EİA 121).

gasmuk: kir, pislik; hayvanın burnundaki sümük birikintisi *[OT kas "kabuk" (DLTD: 275)]* (DS 1933).

gatımuk: hamur teknesinin iç yüzünü kaplayan sertleşmiş hamur tabakası (DS 1935).

kakmuk: ağaç kabuğu (DS 4529).

kesmük: başaklı, iri saman; meyvelerin yenilmeyen iç kısımları; sigara artığı, izmarit *[DS: kes/ kesbik/ kesmig "iri saman" 2759, kesmik "iri saman; dövülmüş ot, hayvan yemi" 2767; KBS: kes-mük 503]* (DS 2767-2768).

kızmık: yıkanan buğdayın su ile akan kabuk kısmı *[DS: hızmık aa. 2383, DS: gızmık "elendikten sonra geriye kalan kapçıklı ve çürük buğday" 2071]* (DS 2868).

kösmük: toparlak odun; sigara izmariti; işe yaramayacak kadar eskimiş aygıt, araç *[DS: küsmük "toparlak odun, kütük" 3051]* (DS 2974).

kütmük: ağaç kökü, kütük *[DS: kütmek, kütmeç aa.]* (DS 3054).

tusmuk: kesilmiş ağacın geriye kalan kök kısmı (ÇKTA 87).

1.90.2. Küçültme, benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan adlar ve çeşitli somut adlar kurar.

azarmuk: azar (DS 4436).

çıtırmık: susam helvası *[MA: çıtırmık "susam otu" 295]* (DS 1195).

çitmük: küçük üzüm salkımı (BYA 24).

dirmik: bulgurun kalını (MAS 119).

gabmık: sünnet düğününde gençlere verilen helva ziyafeti (DS 1886).

ılımuk: ılıkça (DS 2470).

irimik/ irimük: kalbur ve elek üzerinde kalan iri taneler, kalburüstü (DS 2550).

kartmık: hayvan karnının kasığa yakın yerleri (DS 2671).

kartmık: yerdeki düz kaya parçaları *[krş. DS: kartan "saban işlemeyen, sert toprak", kartın "sarp kaya, yamaç", kartlan "dağ üzerindeki çok taşlı, kayalık yerler" 2670]* (DS 2671).

kıçmık/ kıçmuk: tekme (DS 2785).

kortmuk: duvarda ve kayalarda açılan oyuk *[DS: kortnuk "kapaksız, ufak dolap" 2928, kort "çukur" 2927]* (DS 2928).

pöşmük: hela; hayvan dışkılarının atıldığı yer, gübrelik, çöplük *[DS: pöslük aa.]* (DS 3481).

telmik: kök (DS 3872).

1.91. +mIr / +mUr

(+bir, +mor, +pür)

TTA'da çoğunlukla eklendiği kelimeye olumsuz anlam katan nadir bir ektir. [125] +mAr eki ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

kösemor/ kösemur: başağı kılçıksız bir çeşit beyaz buğday *[DS: köse buğday aa.]* (DS 2971).

mızmır: hoşa gitmeyen (iş, eşya) (DS 3196).

balamur: kapı üzerindeki kovuk, büyük taş (KS 10)?

tüspür: biçim *[DS: tüs "renk" 4014; ET tüs "görünüş, manzara" (ETY: 872), OT tüs "renk" (KBİ: 481)]* (DS 4015).

büsmürük: eski, yırtık elbiseli kimse *[DS: büs "küspe; tutkal"]* (DS 830).

cıhmır: sadece, arı, yalnız *[krş. DS: çıkla aa.]* (DS 1168)?

hötmür: sabırsız ve kendi bildiğini yapan *[< hat / höt "yansıma" ?; krş. DS: hatmul "hatır gönül dinlemeden konuşan" 2306]* (DS 2439).

hozmur: zayıf, cılız (DS 2425)?

kosbir: ufak tefek, sıska (DS 4566)?

katmir: hamurdan üç köşe kesilerek yağda kızartılan bir çeşit börek *[bk. katmer]* (DS 2685).

1.92. +(I)msAk

İşlek olmayan bu ek benzerlik ifade etmektedir (Räsänen, 1957: 106).

acımsak: acırak (DS 51).

delimsek/ delümsek: sersem, salak, çılgın, delişmen (DS 1413).

karımsak: karısının ya da bir yakınının kötü yolda olmasına göz yuman erkek (DS 2663).

tadımsaklı: fazlaca tatlı gibi (EMİYA 791).

dirimseklik: egemenlik (DS 1517).

[125] Ekin bu özelliği için krş. Krgz. *kakmar 'pis, kaka*' (KrgzS: 386).

1.93. +msAvI

(+msā, +msō)

+sAğI / +sAvI eki ile aynı işleve sahip olan ekin Azerbaycan Türkçesinde +(I)msov şekli de vardır (Biray, 1999: 55, Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 186) (bk. +sAğI).

delimsā: çılgın, delişmen *[AybA: delümsō "deli gibi, delice" 125]* (EYDS 68).
kırmızımsavı: kırmızımsı (KA 507).
kekremsevi: acı su [126] (Y-KkA 217).

1.94. +(I)msI / +(U)msU

Adlara, renk adlarına ve tat bildiren sıfatlara gelerek 'benzerlik, yakınlık, andırma' anlamı veren sıfatlar üretir (Ergin, 1993: 162, Banguoğlu, 2004: 179, Zülfikar, 1991: 129, Hatipoğlu, 1974: 123, Korkmaz, 2003: 59).

Birleşik bir ek olduğu ve ikinci unsurunun ET +sIg ekinden gelen benzetme eki +sI olduğu görüşü kabul edilmektedir. Ama ekin ilk unsuru olan +m[127] hakkındaki görüşler farklıdır. Ergin, başka bir ekten veya sonu -m ile biten bir kelimeden benzeşme yoluyla ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmiştir (1990: 162). Banguoğlu, sonu ünlü ile biten kelimelere gelen +sI benzerlik ekinin iyelik eki ile karışmasını önlemek için ortaya çıkmış bir unsur olabileceğini söylemiş, fiillere gelen -(I)msI- ekinin yanlış örnekseme ile isimlere de gelmiş olabileceğini ileri sürmüştür (1988: 21-23). Kononov +m'nin küçültme eki olduğunu iddia ederken (1969: 85) Ercilasun, 'öyle saymak, öyle görmek' işlevini esas alarak +m morfemini Tuna ve İdil Bulgarcasındaki sıra sayı eki +m'ye bağlamıştır (2007: 16). Bazı araştırmacılar ise eki yardımcı/ türeme ses olarak değerlendirmiştir (Hatipoğlu, 1974: 123, Demircan, 2005: 59, Adalı, 2004: 103, Ganiyev, 2013: 206).

gırımsı: verimsiz, kolay sulanmayan toprak (DS 2051).
gırımsı: küçük taneli dolu (DS 2058).
kekirimsi: buruksu, kekremsi (DS 2724).

---

[126] Anlam yanlış verilmiştir, *"kekremsi, acımtırak"* olmalı. Metinde acı ve tatlı suyun karıştığından, kekremsi bir tat aldığından bahsedilmiştir (Y-KkA 132/ 25).

[127] İçinde bu unsuru taşıyan ekler için bk. ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi", *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 9-20.

sasımsı: tatlımsı, acımsı bir tat (DS 4673).

söbemsi: yumurta biçiminde, oval; koni biçiminde *[HKTS: söbümsü "az söbü" 269]* (DS 3673).

yamayımsı: biraz eğik *[DRTA: yamay "eğik, meyilli"]* (DRTA 400).

1.95. +msUk

(+msek)

Benzerlik ifade eden bu ek işlek değildir.

karamsuk: karamsar, kötümser (DS 2651).

kirlimsük: kirlimsi (DS 2880).

delimsük: sersem, salak, çılgın, delişmen *[DS: delümsek aa.]* (DS 1413).

melemsük: cılız, zayıf *[Trkm. mele* [128] *"açık sarı" (TrkmTS: 453)]* (DS 3155).

1.96. +(I)msIrAk

TTA'da nadir görülen bu birleşik ek +(I)mtIrAk eki ile aynı işleve sahiptir.

acımsırak: acırak, az acı, acımsı (DS 51).

delimsirek/ delimisirek/ delimsirik: sersem, salak, çılgın, delişmen *[TTL: 583]* (DS 1413).

yeşilimsirek: yeşilimtırak (DS 4255).

ġaramsırak: siyaha yakın koyu kahverengi (MAS 162).

1.97. +mtI

(+ntı, +ntu)

+(I)msI ekiyle aynı işleve sahip olan ek Eski Türkiye Türkçesinde birkaç kelime türetmiştir (Banguoğlu, 2004: 179, TS-VII : 127).

Banguoğlu ekin '+tI' parçasının benzerlik sıfatları türeten +sI eki ile aynı işleve sahip olduğunu söylemiştir (1988: 26). Ercilasun'a göre +tI, Göktürk metinlerinde 'katıgdı, edgüti' gibi kelimelerde görülen eşitlik ekidir (2007: 13). Kononov'a göre ise +tI küçültme anlamı taşımaktadır (1969: 83).

---

[128] *'mele'* kelimesi hakkında bk. ÖZKAN, İsa (2004), "Bir Yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2283-2287.

ēşimtili: ekşili (D-BİA 675).

karantı: böğürtlen *[KBS: < kara +ntı 465; krş. M-DADK: karamtul dikeni "50-70 cm yüksekliğinde dikenli bir çalı" 11]* (DS 2651).

karantu: karaması, karamtırak (DS 2652).

1.98. +(ı)mtık / +(u)mtuk

+(I)mtI ekinin genişlemiş şeklidir. Eski Türkiye Tükçesinde görülen ek bugün Kuzey grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde de yaşamaktadır: *bozumtuk, sarımtık, karamtık* (Banguoğlu, 2004: 179, Banguoğlu, 1988: 17, Deny, 1941: 313, Biray, 1999: 54, Güner Dilek, 2007: 1021, Kasapoğlu Çengel, 2005: 118, TS-VII : 33).

Ercilasun, ekin sonunda bulunan /k/ sesini pekiştirici bir unsur olarak kabul etmiştir (2007: 13).

bozumtuk: boza çalar renk (DS 753).

karamtıkkızıl: siyahla kırmızı arası bir renk (DS 2651).

1.99. +(u)mtul

+(I)mtık eki ile aynı işlevi taşıyan ek Türkiye Türkçesinde yoktur. Doğu grubu Türk lehçelerinde daha yaygın olan ek Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde de görülmektedir (Banguoğlu, 2004: 179, Banguoğlu, 1988: 18, Atalay, 1941: 153, Deny, 1941: 313, Eckmann 2009: 50, Biray, 1999: 54, Teres, 2009: 53, Koraş, 1998: 147). Doğu Türkçesinde daha nadir olarak ekin yalın biçimine de rastlanır: *aktul, köktül, kumtul* (Banguoğlu, 1988: 18). Özbek Türkçesinde ekin +(I)mtIr şekli de vardır (Koraş, 1998: 147).

Ercilasun'a göre ekin sonunda bulunan /l/ sesi pekiştirici bir unsurdur (Ercilasun, 2007: 13).

bozumtul: boza çalar renk (DS 753).

karamtul dikeni: 50-70 cm yüksekliğinde dikenli bir çalı (M-DADK 11).

1.100. +(I)mtırak / +(U)mtırak

(+mtıraḫ, +mtireyh, +muraḫ)

+(I)msI ekiyle aynı işlevde kullanılan ama kullanış sahası daha dar olan bir ektir. Tat ve renk isimlerinden sıfat yapmada kullanılır (Ergin, 1990: 162, Banguoğlu, 2004: 180, Hatipoğlu, 1974: 124, Zülfikar, 1991: 130, Korkmaz, 2003: 59).

Eski Türkiye Türkçesinde +msI ile aynı işlevde kullanılan +mtI veya +mtIk eki ile +rAk karşılaştırma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmış bir ektir (Ergin, 1990: 163, Korkmaz, 2003: 60, Banguoğlu, 2004: 180, Banguoğlu, 1988: 18).

Bang, +(I)mtırak vb. eklerin Moğolca +btUr[129] eki ile ilgili olduğunu düşünmektedir (1980: 68).

delimtirek: aptal, geri zekâlı (D-KMİA 340).
garamturah: siyaha yakın bir renk (DS 1921).

1.101. +mUş

(+müz ?)

Yapısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız bu eki +mAç eki ile karşılaştırabiliriz.

ḫezmuş: hırıltı (Y-THA 867).
hotmuş: oyunda yere dikilmiş bir cisim *[krş. DS: hotak aa. 2418, hot "biçimi yuvarlak olan (taş için)" 2418, kotmak "kütük parçası" 2937]* (ADÜM-II 147).
kutmüz: boks, yumruk; ağacın budaklı yeri (DS 3018)?
kütmüş: küçük kütük (MAS 272).
totmuş: karpuzun küçüğü (MAS 365).

1.102. +(I)n / +(Un)

(+ıŋ, +uŋ)

İşlevi tam belli olmayan ekin küçültme, kuvvetlendirme görevinin olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kelimelerde kök ile eki birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ekin en belirgin özelliği organ adlarında kullanılmasıdır: *boyun, çetin, eğin, karın, koyun, kulun, serin, oyun, yeğin* (Banguoğlu, 2004: 181, Korkmaz, 2003: 60, Räsänen, 1957:

[129] Moğolcada renk tonlarına işaret eden isimler yapan bu ek için bk. Poppe, 1992: 44.

107, Taş, 2009: 65, Eraslan 2012: 100).[130] Ek bazı yer ve zaman adları da türetmiştir: *alın, orun, ödün (öğün)* (Gülensoy, 2007: 604).

1.102.1. Sıfat ve ad türetir.

alın: karşı, karşı taraf *[ET "ön taraf" (EUTS: 7), OT "cephe, dağın ön cephesi" (DLTD: 19); EDPT: 147, KBS: 66]* (DS 219).

çavın/ çavun: hayvanların erkeklik organı *[DS: çav aa.; < çav "hayvanların erkeklik organı" + ın (TDES: 81, KBS: 224), çav "yüksek ses" + gın (Kaçalin, 2006: 173), EDAL: 420]* (DS 1093).

çıtın: küçük dal *[OADD: "ince dal, dal ucu" 229, DS: çıtanak aa.]* (DS 1192).

çöpün [131]: günün kirli ve çöplü yerleri *[DS: çöpür aa.]* (DS 1290).

çötün: cılız, zayıf *[DS: çört/ çörtelek aa.]* (DS 1297).

dulun: siper, kuytu yer *[DS: dul aa.]* (DS 1599).

fısın: tavşan yuvasındaki hava deliği; uyku (DS 1858).

ırgın: talih, şans *[DS: ırg/ ırk/ ırık "talih, şans, uğur"; ET ırk "işaret, rumuz" (EUTS: 58), OT ırk "kahinlik, fal" (DLTD: 218)]* (DS 2483).

kıkın: koyun, keçi gübresi *[DS: kıh/ kığ aa.; OT kığ "toprağı kabartmakta kullanılan gübre" (DLTD: 312)]* (DS 2790).

kıldırın: yuvarlak, çıngırak *[DS: kıldırık aa.]* (M-BDAY 440).

kırtıŋ: taşlı tarla ya da yol; düzgün olmayan, tırtıklı *[DS: kırtak/ kırtlan/ kırtlaz/ kırtıl "ekin bitmeyen kıraç yer" 2828]* (MAS 260).

kıyın: yön, taraf; yan (DS 2856).

közün: nazara karşı yapılan bir çeşit ilaç (DS 2986).

kürtün: kuytu yerlere toplanmış kar ya da kum yığını; yeni yağan yumuşak kar; sertleşmiş, buz tutmuş kar *[TDES: kürt "kar yığını" + ün 276, KBS: 592, EDAL: 724]* (DS 3047).

lavın: çağrı (DS 3067)?

---

[130] Eski Türkçede birkaç kelimede görülen ve bugün yazı dilimizde ölü bir ek konumunda olan + (I)ŋ / +(A)ŋ (Korkmaz, 2003: 60-61, Banguoğlu, 2004: 18, Räsänen, 1957: 107, Erdal, 1991: 160) eki ile bu ekin ŋ > n değişimi sonucu dil şuurunda birbirine karıştığı anlaşılmaktadır: *kayın 'hısım', kayıŋ 'ağaç' ; yalın 'alev' , yalıŋ 'çıplak'; kalın 'yoğun', kalıŋ 'bedel, paha'* vb. Bu ekle türetilmiş bazı kelimeler şunlardır: *alaŋ, kıraŋ, deriŋ, beliŋ, yeliŋ, kölüŋ, oduŋ* (Banguoğlu, 2004: 181) (bk. +Aŋ).

[131] Bu şeklin yanlış bir veri olduğunu düşünen Eren, kelimenin *'çöpür'* olarak düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir (1990: 10). Yalnız +(I)n ile kurulu diğer kelimeler bu şeklin doğru olabileceğini göstermektedir.

ofun: alıngan *[UA: ofin "çabuk gücenir" 127]* (DS 3266).

orun: yer, oturulacak yer *[DS: urun "yüce kat" 4042; OT "yer, mekân, mevki" (DLTD: 442); EDPT: 233, EDAL: 1026, KBS: orun < *or + un 633, < ol-ur- "oturmak" + un (Tezcan, 2011: 826)]* (DS 3290).

pekin: acımasız, sert kimse (DS 3421).

sığın: çok, bol; kuş sürüsü *[KBS: sık+ ın 765]* (DS 3603).

tekin: uslu *[DS: tek aa.]* (DS 3862).

tekin: dolu ve önemli yer; boş ve önemsiz yer *[TTT "beyhude, abes, boş" (YTS: 206); KBS: tek "yalnız" +in 876]* [132] (DS 3865).

tuzun: güzel çocuk *[KBS: tüz "asıl, soy sop" + ün 941]* (DS 4003).

uluŋ: buğday, arpa kökü; tahılın ana sapı çevresinde oluşan kardeş saplar *[KBS: ul "temel, dip" + (u)ŋ 965]* (DS 4035).

urgun: karşı yan *[DS: urk/ urğ "ön" 4041; krş. DS: ürkün "köşe başı, dönemeç" 4069, ülkün "evin, damın köşesi; köşe taşı* [133] *" 4063]* (DS 4040).

ürün: süt ve süt ürünlerine verilen genel ad; sağmal hayvan *[ET ürüŋ "beyaz" (OTG: 257), OT ürüŋ "ak, beyaz" (DLTD: 716); krş. Mo. ür "tan, şafak", Hlç. ūr aa. (Tekin, 2003f: 313), Taş, 2009: 66, EDPT: 233, EDAL: 1040]* (DS 4072).

yağrın: sırt *[KBS: yağır + ın 1032, TDES: 439]* (DS 4124).

yeğin/ yegin: bol, bereketli; uygun, yerinde (DS 4224).

yeğin: yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan; iyi, uslu; yardımsever; yakışıklı *[KBS: 1108]* (DS 4223-4224).

yuzin: derin olmayan, yüzeysel, ince (HPES 601).

1.102.2. Bazı tekrarlanmış yansımalar üzerine gelen +(I)n ekinin kaynağı farklı olmalıdır.[134]

cırcırın: bağırsak bozukluğu, ishal (AADS 70).

çekçekun: ses, gürültü (HPES 514).

taktakun: tahtalara vurularak veya çivi çakılırken çıkan ses (HPES 588).

veğveğun/ vejvejun: anlaşılmayan konuşma, ses karmaşası (HPES 594).

---

[132] Korkmaz'a göre kelimede vasıta hali kalıplaşması söz konusudur (2000: 30).

[133] *'köşebaşı'* olmalı.

[134] krş. Çağ. *dupdurun 'ayak sesi'* < **tup+tur+un* (NSÇT: 931).

1.102.3. Bir örnekte ek +IncI ekinin yerine kullanılmıştır.

bişin: beşinci (D-GYHA 270).

1.103. +(I)ncI / +(U)ncU

(+ınci)

Asıl sayı isimlerinden sıra sayı isimleri yapan işlek bir ektir (Ergin, 1990: 159, Korkmaz, 2003: 61, Hatipoğlu, 1974: 130, Zülfikar, 1991: 132). Yazı dilinde sayılar dışında sadece *sonuncu* kelimesinde görülen bu ek ağızlarda birkaç kelimeye daha gelmiştir.

zırınci: son, en sondaki, en alttaki (EİA 350).

ėvelinci: eskiden, önceleri (EMİYA 605).

bitkinci: sonuncu *[DS: bitgi "son" 710; Özkan, 1996: 106]* (DTAS 71, DRTA 44).

bitinci: biten, sonuncu [135] *[DS: bitincisi/ bitkisi "sonu" 711, biti "son, uç" 710]* (D-BİA 665).

1.104. +(I)ntI / +(U)ntU

(+antı, +ntı, +ltı)

Fiilden isim yapan -(I)ntI ekinden örnekseme yoluyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Deny, 1941: 514).

arantı: ahırlarda iki hayvan arasında konulan kalın ve uzun ağaç (DS 299).

başıntı: kaba, iri, kalburun üstünde kalan (DS 4448).

başıntı: önder (DS 4448).

büzüntü: mıymıntı, beceriksiz, pısırık *[DS: büzdek/ büz büz aa.]* (DS 833).

cırhıntı: tatsız, tuzsuz çorba (SİYA 578).

corkuntu: tortu *[DS: cork aa.]* (DS 1001).

direnti: unun içindeki iri taneler, saman ve otun içindeki iri parçalar (DS 1514).

hoşuntu: öç alma isteği; hınç; birinin arkasından atıp tutma *[DS: huşuntu "öç" 2446]* (DS 2417).

---

[135] Yazar kelimeyi *bit-* fiilinden -(I)ncI eki ile türemiş bir kelime kabul etmiştir (D-BİA: 219). Mollova da bu kelimedeki eki fiilden isim yapma eki olarak değerlendirmiş, ek için *geçinci 'yolcu'* örneğini de vermiştir (1974: 392). *'geçinci'* için krş. TTA *geçkinci 'seyyah'* (DS: 1963).

irinti: kalbur ve elek üzerinde kalan iri taneler, kalbur üstü; hayvanların beğenmeyerek yemedikleri iri saman (DS 2551).

kuyuntu: kuytu (Y-BYA 194).

selinti/ selenti/ selüntü: sel sularının sürüklediği çerçöp *[TTT selindi/ selindü "sel suyunun bıraktığı çörçöp, çamur" (YTS: 183); Deny, 1941: 514]* (DS 3576).

selinti: aralıksız yağan güçlü yağmur *[AA: "küçük sel; çok akan salya" 586, GRS: "dere taşmalarına ve sellere de sebep olan büyük fırtına" 158]* (DS 4681).

tevgenti: boş gezen, aylak, tembel, sorumsuz *[DS: tevge/ tevgi "terbiyesiz, ahlaksız; yaramaz; şaşkın, düşüncesiz", tevge/ tevgende "işsiz, başıboş" 3902]* (MAS 356).

tırkıntı: işe yaramaz, elinden iş gelmez (KYAS 229).

tipenti: çisenti (DS 4763).

tömentü: mısır destelerinden oluşan büyük yığın *[DS: töme "küçük toprak yığınları ya da yuvarlak tepecikler" 3980]* (AybA 155).

yabaltı/ yabantı: büyük yaba (DS 4806).

yazıntı: bitek olmayan, kurak yer (DS 4217).

yolantı: sonuna varılmayan yol *[KBS: yol + a-n-tı 1156]* (DS 4289).

ivinti: sınırı başka bir tarla içine sokulmuş üçgen biçiminde ya da uzun tarla (DS 2572).

1.105. +o

Şahıs isimlerinden ve yakın akrabalık isimlerinden sevgi, samimiyet ve küçültme bildiren isimler yapan bu ek aynı zamanda hitap işlevi taşır. Ek özellikle Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Balkan ağızlarında yaygın bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi ağızlarında ve Ahıska Türkçesinde [136] de eke rastlanmaktadır (Gemalmaz, 1995: 242, Lewis, 1967: 58, Naskali, 1999: 493, Hafız, 1996: 248, Alyılmaz, 2000: 15, İbrahim, 2013: 2278, Uyğur, 2013: 67).

Bu ekin en önemli özelliği eklendiği kelimeyi kısaltmasıdır.[137] Ek kelimenin iç sesteki ilk ünsüzüne kadar olan kısmı alınıp geriye kalan kısmı atıldıktan sonra atılan kısmın yerine getirilir: *abo "abdullah', ibo 'ibrahim' tefo 'tevfik', abo 'abidin', bedo*

[136] Kazımov, age., *http:/ / www.axiska.narod.ru/ 4.2.1..htm / Erişim tarihi: 02.09.2014.*

[137] Naskali'ye göre eklendikleri kelimenin son sesinde bulunan sedasızı eritmeleri küçültme eklerinin ortak sayılabilecek özelliklerinden biridir (1999: 493). Özezen, özel isimlerin dünyanın hemen bütün dillerinde çeşitli gerekçelerle değiştirilerek kullanıldığını, kısaltıldığını belirtmiştir (2004: 2269).

'bediha', medo 'mediha' (Gemalmaz, 1995: 242, Lewis, 1967: 58, Hafız, 1996: 248, Naskali, 1999: 493).

Bazı bilim adamları ekin yabancı kaynaklı olduğu görüşündedir. Hafız, ekin Sırp-Hırvat dillerinden geçmiş olabileceğini belirtmiştir (1996: 248-249, 1999: 520). Tietze ise eki Kürtçe ve Zazacada kullanılan +o vokatif ekine bağlayıp bunun da klasik Farsçada isimlere eklenerek vokativ hali oluşturan -a / -ya ekinden geldiğini iddia etmiştir (2002: 294).

Bize göre bu ek sevgi ifade eden +y (+Ay) / +v (+Av) küçültme ekinden gelmektedir. +y / +v ekinin eklendiği kelimenin son ünlüsünü yuvarlaklaştırması ve sonrasında erimesi ile +o eki ortaya çıkmış olabilir.[138] TTA'da özel isimlere +o eki getirilerek yapılan şekiller Kuzey grubu Türk lehçelerinde +v, +y ile yapılmakta ve bu şekiller de aynı şekilde hitap işlevinde kullanılmaktadır: *alav 'alavutdin', kamav 'kamalutdin', sunav 'suna hanum'; ibray 'İbrahim', kamay 'kamalettin', ramay 'ramazan'* (Yoldaşev, 2012: 47-48). Artvin yöresi ağızlarındaki *pado(y) 'fadime',* (Uyğur, 2013: 67) ve DS'deki babey/ babo, bacey/ baco gibi şekiller bu görüşü destekler mahiyettedir. Ayrıca ekin kökeni hakkında düşünürken Eski Türkçede hitap işlevinde kullanılan +A [139] ekini de göz önünde bulundurmak gerekir.

1.105.1. Şahıs isimlerine, akrabalık isimlerine ve sevgi ifade eden bazı kelimelere eklenerek sevgi, samimiyet ve küçültme bildiren isimler yapar, hitap işlevi ile kullanılır. [140]

ağo: ağabey, büyük erkek kardeş; kuvvetli kişi, yiğit (DS 108).
ano: anne (EYSV 6).
babo: baba (DS 453).

---

[138] /y/ ve /v/ seslerinin kendilerinden önce gelen düz ünlüleri yuvarlaklaştırması Türkçede yaygındır: *sab > sav > soy, sev- > söy-, devşir- > döşür- , devlet > dövlet vb.* (Caferoğlu, 1989: 19; Sertkaya, 2006: 52-55, Korkmaz, 1994b: 62). /y/ sesinin kelime sonunda erimesi de örneği olan bir durumdur*: buğday > buğda, koy- > ko- , ağabey > abi, güvey > güve vb.* (Caferoğlu, 1989: 19, Banguoğlu, 2004: 61, Korkmaz, 1994b: 107).

[139] Özel isimlerle hitap işlevinde kullanılan ve (y)A seslenme edatından ortaya çıkmış olabileceği ifade edilen, *'pekiştirme, tasdik, ihtar, şaşırma, hayret bildirme, dikkat çekme'* gibi görevleri olan +A pekiştirme eki Eski Türkçede hitap gruplarından sonra yaygın olarak kullanılmıştır (Tekin, 2004a: 13-24, Erdal, 1991: 57, Üstüner, 2000b: 189-194, Üstüner, 2003: 191, Eraslan, 2012: 93).

[140] *cano 'canım, canımın içi'* kelimesi Doğu grubu ağızlarında yaygın olmasına rağmen taranan çalışmalarda kelimeye rastlanmamıştır.

baco: kız kardeş, abla, bacı (DS 458).

gakko [141]: erkek kardeş *[DS: kaka/ kako aa. 2599, EYSV: ġakġo "ağabey, büyük kardeş" 78]* (DS 1896).

1.105.2. Ek TTA'da diğer kelimelere de eklenerek aşağılama [142] anlamı ifade eder. Ekin geldiği kelimenin son ünsüzünün çoğunlukla ikizleşmesi dikkat çekmektedir.

fosso: iri yapılı olup güçsüz kuvvetsiz olan kişi *[M-ŞDK-II: "işe yaramaz, korkak adam" 17]* (EYSV 75).

gollo: kuyruksuz ya da kısa kuyruklu tavuk vb. hayvanlar (DS 2097).

kındo: minyon, ufak tefek (EYSV 131).

komo: şişman (M-ŞDK-I 76).

koppo: Eli ya da ayağı olmayan, sakat (D- VGHA 86).

kosso: iri, heybetli insan *[DS: kose "boyu kısa (insan için)" 2930]* (DS 2931).

kotto: kısa ve şişman kimse (M-EYADS 161).

lokgo: şişman, hantal (EYSV 145).

toso: pis; aptal; açgözlü (DS 3973).

zırto: kocaman (DS 4380).

zırto: terbiyesiz (DS 4380).

zombo: züppe (DS 4392).

1.105.3. Çocuk dilinde iki kelimede bu ek tespit edilmiştir.

oşo: köpek (EYSV 160).

hapbo: mama, yemek (çocuklar için) (M-ŞDK-I 75).

1.106. +oş

(+oç)

Bu ek +o eki ile aynı işlevde kullanılmakta şahıs isimlerinden ve yakın akrabalık isimlerinden sevgi, samimiyet ve küçültme bildiren isimler yapmaktadır. Aynı şekilde özellikle Doğu, Güneydoğu, Kuzeydoğu Anadolu ve Balkan ağızlarında yaygın bir

[141] Kelime hakkında bk. BURAN, Ahmet (2008c), "Gakgo ve Gakgoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı", *Makaleler*, (Haz. Ercan Alkaya, S.Kaan Yalçın, Murat Şengül), Turkish Studies Publication Series V, Ankara, s. 160-163.

[142] Aşağılama anlamı özel isimlerde de görülmekte, anlam telaffuza göre değişmektedir. Ek, geldiği kelimeye söylenişe göre sevgi, samimiyet veya alay, aşağılama anlamı katmaktadır.

şekilde görülen eke Azerbaycan ağızlarında ve Ahıska Türkçesinde[143] de rastlanmaktadır (Gemalmaz, 1995: 242, Lewis, 1967: 58, Hafız, 1996: 248, Naskali, 1999: 493, Alyılmaz, 2000: 15, Uyğur, 2013: 67).

Ek tıpkı +o eki gibi eklendiği kelimeyi kısaltır, kısalmada aynı kurallar geçerlidir (Gemalmaz, 1995: 242, Hafız, 1996: 248, Lewis, 1967: 58, Naskali, 1999: 493). Erzurum ağzında +oş şekli kural olmamak şartiyle daha çok kadın isimleri için kullanılır (Gemalmaz, 1995: 242).

Tespit edebildiğimiz kadarı ile ekten ilk bahseden kişi olan Elöve, eki 'maviş' ve 'göğüş' kelimelerinde görülen +(I)ş eki ile aynı kabul etmiş bu ekleri de Eski Türkçede görülen +(I)ç küçültme ve sevgi ekine bağlayarak +(I)ş ekinin ç > ş değişimi ile ortaya çıktığını ifade etmiştir (Deny, 1941: 512-513).

Banguoğlu emin olmamakla birlikte eki +o ve +ş unsurlarından oluşmuş bir birleşik olarak göstermiştir (2004: 183). Naskali'ye göre her ikisi de küçütme eki olan +o ve +ş ekleri birleşerek çift küçültme oluşturmuştur (1999: 494).

Ek, TTA'da özel isimler ve akrabalık adları dışında birkaç kelimede daha görülmektedir.

ağoş: kardeş, arkadaş (DS 108).

angoş: aptal *[TTL: 177]* (DS 261).

baboş: güçlü kuvvetli, cesur, yiğit, iri yapılı; genellikle erkek çocuklarına söylenen ve sevgi ifade eden delikanlı anlamındaki söz; arkadaş, kardeş anlamında bir hitap *[D-VGHA: "babacığım" 9 [144]]* (DS 453).

baloş: sevimli, güzel *[krş. DS: balım "sevgili kardeşim, arkadaşım, şekerim anlamında daha çok kadınlar arasında kullanılır" 505]* (DS 510).

ġakġoş: daha ziyade büyüklerin küçüklere taltif için kullandıkları ifade, küçük erkek kardeş (EYSV 78).

partoş: büyük göbekli (EYSV 169).

kotoş: şişman ve sevimli *[bk. RİA: koto "iri, büyük" 324]* (EKBK 57).

[143] Kazımov, age., http:/ / www.axiska.narod.ru/ 4.2.1..htm / *Erişim tarihi: 02.09.2014.*

[144] Şahsuvar köyü (Elazığ) ağzında kadınlar kızlarını çağırırken sevgi ifade eden *'anoş'* hitabını kullanırlar.

1.107. +(I)r / +(U)r

Tarihî lehçelerde de bazı kelimeler türetmiş olmasına rağmen pek çok kaynakta yer almayan bir ektir (Atalay, 1941: 268, 276). Daha çok eklendiği kelimenin anlamını değiştirmeyen bir genişletme eki olarak kullanıldığı görülmektedir.[145] Yansıma köklere eklenen +Ir ile ilgili olabilir. En azından bazı örneklerde iki ekin karışmış olması ihtimal dahilindedir.

bağır: boğazda deri altında olan şiş, guatr *[krş. DS: bağa aa.]* (DS 472)?

cotur: bodur *[DS: çot "bodur, ufak tefek; el veya ayağı sakat olan kimse, kötürüm, çolak" 1274; OT çotur [146] "kötü huylu" (EDPT: 403); krş. DS: çont "felç, inme", çontur "pürüzlü, eğri büğrü, kambur" 1268, çöt/çört "topal, çolak (kimse)" 1293]* (DS1004).

çavır: hayvanların erkeklik organı *[DS: çav/ çavan/ çavgın/ çavın/ çavun aa.]* (DS 1093).

çöpür: yünün kirli ve çöplü yerleri; keçi kılı; keçi kılından yapılan çuval vb.; karışık, dolaşık *[DS: çopur "yün temizlendikten sonra geriye kalan kısım" 1269, cöbür "çör çöp, toz, kir" 1005; TTT çöpür "keçi kılı" (YTS: 59); TDES: 100]* (DS 1291).

dazır: dazlak, kel (NF 113).

dişir dişir: bir yüzeyin pürüzlü, diş diş, pütürlü olduğunu anlatır *[DS: diş diş aa.]* (DS 1483).

domur: kabarık; kabarcık; tomurcuk *[DS: tomur "yumru, ur" 3957; TTL: 644, KBS: 298, EDAL: 1449]* (DS 1553).

höbür: tarlalarda su basmayan tümsek yer *[krş. DS: höbek "yığın, öbek; küçük tepe" 2426]* (DS 2427)?

kakır: zayıf, kuru, ince *[DS: kakıt/ kaklak aa.]* (DS 2603).

kayır: kalın kum; ince kum; taşlı toprak; tabaka tabaka olan sert ve sarı toprak; verimsiz toprak; çakıl taşı *[DS: gayır "akarsuların getirdiği ince kum" 1946, kıyır "kumlu toprak" 2856, OT kayır "kum; kaba topraklı yer" (DLTD: 285); EDPT: 678, EDAL: 694, TDES: 222]* (DS 2700).

kolayır: zayıf *[DS: kolay aa.]* (DS 2908).

oŋür: ön; elbisenin üst kısmının önü (M-DSİ 198).

---

[145] Bu ekle türetildiği düşünülen bazı kelimeler için bk. Güngördü 2012: 115-116.

[146] Atalay, kelimeyi *'çutur'* şeklinde okumuştur (DLTD: 161). Tarihî ve çağdaş lehçerde kelimenin *'çirkin, yassı burunlu, şekilsiz'* anlamları da tespit edilmiştir (EDPT: 403, Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 156).

önür: kendinden önceki, eski *[krş. DS: önürt "geçenlerde, birkaç gün önce", öŋürtleri/ önüklerde "geçenlerde" 4625]* (DS 3342).

püsür: karışık, dolaşık (ip, saç vb. şeyler); kendirin çöplü kısmı; yünün eğirilmeye elverişli olmayan kaba kısmı; eksiklik *[DS: püs "taze fındık ve cevizin dışındaki yeşil kabuk; ağaçlardan sızan zamk" 3501, büs "küspe, tutkal" 830, püslük "çöplük", püsmente "döküntü" 3503; GLAT: 24* [147]*; krş. çöpür]* (DS 3503).

senir/seŋgir: iki dağ arasındaki sırt *[DS: senir/ seŋgir "iki dağ arasındaki sırt" 3582, seğir "sıradağ; dağ sırtı, bayır; iki tarla arasındaki sınır" 3565, semir "sıradağ; yamaç" 3580; ET seŋir "dağ eteği, dağ sırtı, dağın ön cephesi" (YY: 210, EUTS: 132); EDPT: 840, KBS: *seng +ir 751]* (DS 3583).

takur: bir kolu sakat *[krş. Krgz. tökör "sakat, topal" (KrgzS: 754); DS: takır/ takur "fıtık hastalığı" 3808]* (DS 3812)?

tapır: arka *[DS: tap "arka, art" 3822]* (DS 4737).

tapır: tepe ya dağ üstündeki düzlükler *[DS: tap/ taplak aa., DS: taplı "düz, dümdüz yer"]* (DS 3827).

topur: topuk; beygirlerde diz kapağı şişmesiyle beliren bir hastalık; pürüzlü, engebeli alan; yumru büyüklüğünde kuru toprak parçası, kesek *[KBS: 916]* (DS 3965).

uğur: ön; yan; kıyı *[DS: oh "yön, sıra" 3272; ET oğur "zaman, vakit; sebep, fırsat" (EUTS: 93), TTT uğur "ön, yön; yol" (YTS: 218); Tuv. ug "yön, istikamet, cihet" (TuvTS: 111); EDPT: 89, TDES: 422, Güngördü, 2012: 116-118]* (DS 4030).

yağır: çam sakızı, reçine *[DS: yağar aa.; KBS: 1028]* (DS 4120)?

ketir: taşlık ve çalılık yer *[DS: ketir kütür "yüksekli alçaklı, engebeli; düz olmayan, pürüzlü yüzey" 2774, ket "set, engel; çentik, oyuk" 2773]* (DS 2774).

1.108. +rAk

(+lAk, +laḫ, +raḫ, +reyh, +Irak, +Urak, +arak)

Çokluk, fazlalık, ifade eden karşılaştırma ekidir. Eski Türkçeden itibaren işlek olan ekin işlekliği Batı Türkçesinde sonradan gittikçe azalmış, karşılaştırma anlatımını yitirerek renk ve tat sıfatlarından 'oldukça' anlatımında 'benzerlik, gibilik, azlık' ifade

[147] Eren, Tietze'nin görüşünü aktarmakla yetinmiştir (TDES: 341). Tzitzilis, Tükçedeki Rumca kelimeleri ele aldığı eserinde bu kelimeye yer vermemiştir.

eden bir küçültme eki olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 1990:163, Banguoğlu, 2004: 198, Hatipoğlu, 1974: 137, Korkmaz, 2003: 61, Zülfikar, 1991: 136, TS-VII : 242).

Bazı bilim adamları ekin 'ırak' kelimesinden gelmiş olduğu görüşündedir (Deny, 1941: 311, Hamilton: 2011: 259). Bu görüşe katılmayan Eckmann bazı kelimelerde ekin +ırak şeklinde görülme sebebi olarak Türkçe konuşanların yalnız kelime başında değil hece başındaki /r/ sesini telaffuz ederken de zorluk yaşamalarını gerekçe göstermiş, +ırak yapısındaki /ı/ sesini de türeme bir ses olarak ele almıştır. Yazar, Ramstedt'in +rA- eki ile -ğ ekinden türediği yolundaki görüşünü daha kabul edilir bulmuştur (1953a: 51-52). Arıkoğlu ise -ArAK zarf-fiil eki ile +rAk ekinin aynı edattan ekleştiğini, bu edatın da 'ara + ok' gibi bir yapıdan gelmiş olabileceğini iddia etmiştir (2004: 190-191).

1.108.1. Küçültme, benzerlik, yakınlık ifade eder.

acemirek: biraz acemi, acemice (AOA 453).

acırak: az acı, acımsı (DS 52).

acırak: biraz aç, iyice doymamış (DS 52).

ağırrak: az ağır (DS 92).

alçarak: biraz alçak veya kısa (DTAS 51).

arabırak: arap gibi koyu renkli (DS 292).

azarak: azıcık, biraz (DS 430).

berirek: az beride (DS 636).

bozlaŋırak: bozumsu, bozca (MAS 58).

bozūraḫ: bozukça (Y-DA 360).

bozurak: boza çalar renk *[DS: bozarak "açık renk, aka çalan" 4463]* (DS 753).

budalarak: az budala, budalaca (DS 778).

çekerek: orta boylu (DS 4477).

çiğrek: çiğsi, az çiğ (DS 1211).

çukururak: biraz çukur, çukurca (MAS 100).

darrah: darca, biraz dar (DS 1372).

delirek: sersem, salak, çılgın, delişmen (DS 1413).

deperek: tepemsi (DS 1427).

döleğrek: düzümsü (yer) *[MAS: dölerek aa. 124]* (DS 1577).

düzerek: düzümsü (DS 1645).

ehdiyarırak: ihtiyarca, az ihtiyar (DS 1689).

eşkirek: eşkice, eşkimsi, az ekşi (DS 1794).

gecerek/ gecirek: geç, biraz geç (DS 1959).

geŋirgirek: ekşimtırak (MAS 175).

gerirek: az geride *[DS: gerilek "biraz geri" 2002]* (DS 2003).

hafifirek: hafifçe (DS 2250).

hastırak: biraz hasta (DS 2300).

hayınırak: haince, hain gibi (DS 2317).

incerek: incemsi, az ince; nazik, narin *[DRTA: incelek aa. 216]* (DS 2538).

irellek: ileriye doğru, biraz ileri (AOA 477).

irilek: büyükçe (DS 2549).

iyirek: iyice (DS 2574).

keleşirek: güzelce, biraz güzel (MAS 252).

kelirek: biraz kötü *[DS: kel "çirkin, fena, kötü" 2724]* (MAS 253).

kıtırak: kıt, az (DS 2847).

müslümanırak: müslümanca (DS 4601).

öşürek: alacakaranlık, biraz karanlık *[DS: öş "alaca karanlık" 4628]* (MAS 299).

ötürek: az ilerde, ötede *[ÇKTA: öterlek "biraz öte" 72]* (DS 4629).

pekirek: biraz sert (MAS 305).

sasırak: biraz kötü kokulu (MAS 315).

soŋraraḫ: daha sonra *[MAS: soŋurarak "biraz sonra, daha sonraları" 331]* (AOA 489).

söbürek: biraz oval *[MAS: söpleŋirek aa. 333]* (MAS 332).

şaşırak/ şaşılak: az şaşı, şehla (DS 3751).

şekerlirek: şekeri biraz çok (DS 3757).

şişmanırak: şişmanca (MAS 345).

uslurak: usluca (DS 4787).

uzunurak: uzunca (DS 4054).

yakınırak: biraz yakın (MAS 379).

yalançırak: arada bir yalan söyleyen (DS 4139).

yaŋırak: az yan, azıcık yanda olan (DS 4169).

yavanrak: hoşa gitmeyen, tatsız *[MAS: yavanırak "tadı az" 386]* (M-KIAD 67).

yeŋirek: az yeni; yeni sayılabilir (DS 4246).

yovarak: kekeme, dili dönmeme *[DS: yava "peltek, kekeme" 4203]* (M-AnDK 38).

yukarak: biraz ince (MAS 398).

yumşārak: biraz yumuşak, yumuşakça (MAS 399).
yuŋsērek: yüksekçe, az yüksek (DS 4320).
zorurak: zorca (DS 4397).

1.108.2. Karşılaştırma işlevi taşır.
aşağrek: daha aşağı (DS 349).
çekerek: daha küçük (DS 1111).
yeğnirek: diğerlerine göre daha hafif (KA 618).
yücerek: daha yüce (KA 639).

1.108.3. Abartma, aşırılık ifade eder.
akrak: çok ak, apak (HKTS 6).
bolcarak/ bolurak: çokça, genişçe (DS 735).
epeyirek: epeyce (MAS 142).
gaşarak: çok kurumuş (HKTS 110).
ırağırak: oldukça uzak (DS 2480).
yücerek: oldukça yüce (KA 639).

1.108.4. Ek, nadiren kalıcı ad oluşturur.
yeğrek/ yeyrek: üstün, güzel; üstün, iyi *[DS: yekrek "çok iyi; çok temiz, kar gibi" 4230, yeğrek "iyiliksever; çok" 4228, EİA: yėgreyh "bol, bereketli, daha iyi" 338; KBS: 1111; ET yeg "daha iyi" (OTG: 259)]* (DS 4261).
enişirek: meyil, iniş (DS 1752).
söberek: havaneli (DS 3673).
sacrak: üç ayaklı, üzerine çeşitli kapların konduğu demir alet *[< sac + lak ?]* (SİYA 681).
ucrak: ıssız yer (DS 4019)?

1.109. +sA

(+sı)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen, çağdaş lehçelerde de seyrek kullanılan bir ektir. Çağdaş lehçelerde insan ve hayvan uzuvlarını belirten isimlere eklenerek bu uzuvlarla ilgisi olan alet veya eşya isimleri yapmaktadır: *buğursa 'saban', cinse 'kolluk', muyınsa 'kolye', töpse 'altlık', burunsa, tamaksa, ölükse 'ceset', alkımsa 'yular'* (Räsänen, 1957: 109, Eckmann, 2009: 50, Uygur, 1994: 208, Koraş, 1998: 156-157,

Biray, 1999: 79, Ganiyev, 2013: 75, Hanser, 2003: 151). Aynı zamanda nadiren zarf olarak kulanılan isimler türetmektedir: *ölimse 'ölecek halde, çok yaşlı', kekse 'çok yaşlı, çok eski'* (Koraş, 1998: 157).

TTA'da ekin görüldüğü kelimelerde işlev birliği söz konusu olmadığı için farklı kaynaklar düşünmek gereklidir. Ek bazı kelimelerde +sAk bazı kelimelerde +sI ekinin işlevini üstlenmiştir. Bazı kelimelerde ise genişletme eki olarak kullanılmıştır.

damaksa: boyunduruğun öküzün boynunun altına gelen kısmı *[DS: damaçka/ damaksı aa.]* (DS 1349).

ergense: evlenmemiş kız ya da erkeğin yüzünde ve boynunda çıkan sivilceler *[DS: ergenselik aa.]* (DS 1768).

gerense: hafif bulutlu, sisli hava *[DS: geren aa.]* (DS 1998).

gübürse: selin sürüklediği ağaç ya da başka şeyler *[DS: gübür "süprüntü, toz, çöp"]* (DS 2206).

kapsa: çitten ya da aralıklı çakılan tahtalardan yapılmış bahçe kapısı *[DS: kapısalık/ kapsak/ kapsalak/ kapsalık aa., MAS: ġapsā/ ġapsağa aa., ġapıza "giriş kapısı, sokak kapısı" 159, MİA: kapsa "kırda, tarlada çocukları güneşten korumak için yapılan küçük sığınak" 407* [148]*]* (DS 2635).

muysa: boyunduruk *[< boyunsa?; krş. Dankoff, 1995: E148]* (DS 3226).

oyasa: iş yapmak istemeyen, oyalanan, tembel *[DS: oya/ oyanta "elinden iş çıkmayan adam"]* (DS 3300).

sınıksa: üzgün, sessiz, içedönük kimse (DS 3612).

sinirse: ıslak odun, yaş ağaç *[DS: sinirsek aa.]* (DS 3642).

sumsa: tos *[krş. DS: sumsuk "yumruk" 3694]* (NF 153).

tomsa: kısa boylu, şişman (DS 3957).

tumsa: bahçelerin ve tarlaların sulanması için yapılan toprak set (DS 3992).

yelimsa: koyunda meme şişmesiyle beliren bir hastalık *[DS: yelin "hayvanın doğuracağı zaman şişen üreme organının dış bölümü"]* (DS 4235).

[148] Tietze, *'bahçe kapısı'* anlamındaki '*kapsa'* ve '*kapsak'* kelimelerininin (GLAT: 120-121) Rumca olduğunu iddia etmiştir. Tzitzilis, Tükçedeki Rumca kelimeleri ele aldığı eserinde bu kelimelere (1987: 54) yer vermemiştir.

yığımsa: harmanda, düvenin döndüğü yerin yel alan yönüne iki metre yüksekliğinde bağlamlardan yapılan engel *[DS: yımsa "evin ön ve ardındaki alçak, üstü kapalı yer" 4272, yuvun/ yuvunsa "yığın, küme, öbek" 4325]* (DS 4262).

yorasa: deney, görgü *[DS: yora "eğitim, incelik" 4295]* (DS 4296).

1.110. +sAğI

(+sAvI, +sa, +sagı, +sağa, +sağu, +sav, +savu, +seyi)

Yazı dilinde yer almayan, tarihî ve çağdaş lehçelerde de nadir görülen bu ek +(I)msI eki ile aynı işlevde kullanılır, küçültme ve benzerlik bildirir. TTT'de sadece renk adlarına geldiği görülen ek bazı lehçelerde nitelik gösteren sıfatlara da eklenmektedir (Banguoğlu, 1988: 26, Aksoy, 1945: 264, Kaymaz, 2000: 330, TS-VII : 250, DS: 3594, 4673). Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde +sov [149] (Biray, 1999: 55), Tatar Türkçesinde +sUv (Ganiyev, 2013: 206), Karakalpak Türkçesinde +sAv (Räsänen 1957: 111) şeklinde görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ekin +(I)msov şekli de vardır (Biray, 1999: 55, Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 186).[150]

ağasevi: ağa gibi hareket eden ve bu şekilde olmayı seven kişi (D-KİA 938).

ayrıksağa/ ayrıksa/ ayruksağu: başka, bambaşka, apayrı, kimseye benzemeyen, acayip *[DS: ayruksa "huysuz, tabiatsız" 431]* (DS 430).

benimsağanı: benim gibi (DS 4453).

boḫsursavı: boksör gibi (AOA 459).

cünütsevi: bataklık *[DS: cünüt aa.]* (DS 1027).

dağsevi: taşlık ve çevresinden yüksek arazi *[AA: "tepeler arasındaki dağlık, dağımsı (arazi)" 180; krş. DS: dağsal "ormanlık bölge", dağsalı "dağlık bölge, sıradağ" 1326]* (DS 1327).

demirseyi: demirimsi (M-DSİ 182).

erkeksavı: erkeğe benzer (aşağısamak, onur kırmak amacıyla kullanılır) (KA 260).

ġambırsevi: kambur gibi (Y-YYA 150).

---

[149] Ercilasun'a göre, Azerbaycan Türkçesindeki '+sov' eki ET '+slg' dan gelmektedir: *+slg > +slw >sov* (2007: 13).

[150] Van ağzında ekin +sav şekli de tespit edilmiştir: *uzunsav "uzunca"* (Gökçur, 2012: 201). Yazar çalışmasının 3. cildini oluşturan sözlük bölümünde bu kelimeye yer vermemiştir.

kadınsavı: kadınımsı, kadını andırır, kadın gibi *[D-KMİA ġadın savı "kadın gibi" 377]* (KA 361).

kıraçsevi: kıracımsı, kıraca benzer (AA 590).

kızılsavu: kızıla çalan renk, kızılımsı (DS 2866).

körseği: sönük, donuk, az pırıltılı (ateş, ışık vb.) (DS 2967).

kumsavı: kuma benzer bir çeşit toprak *[KA: "kumu biraz fazlaca, kuma benzer" 420, D-KMİA: ġumsavı "kumu çok olan toprak" 392, AA: gumsevi "kumlu, kumu daha çok toprak" 366]* (DS 3000).

samansağı: saman gibi, tatsız (DS 4667).

siğirseği: sert, sinirli et *[DS: siŋirsek aa.]* (DS 4695).

siğirseği: anlayışı az kimse (DS 3631).

yenirseği: memesi körelmiş koyun, keçi, inek (DS 4247).

zenginsevi: zengince, biraz zengin (EYDS 204).

1.111. +sAk

(+sag, +saġ, +saḫ, +sekh, +seyh, +sıḫ, +soḫ)

İstek bildiren isimden fiil yapma eki +sA- ile fiilden isim türeten -k ekinin kaynaşmasından oluşan bu ek yazı dilimizde işlek değildir (Banguoğlu, 2004: 198, Hatipoğlu, 1974: 138, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2003: 61, Kocasavaş, 1998: 423).

İstek ve benzerlik bildirme işlevi dışında kalan kelimeler farklı bir ekle kurulmuş olabilir (Banguoğlu, 2004: 198, Räsänen, 1957, 105, Erdal, 1991: 157, Korkmaz, 2003: 61).

1.111.1. İstek, arzu etme, düşkünlük bildiren kelimeler türetir.

atsak: aygır isteyen kısrak (DS 373).

avsak: ava istekli, av isteklisi (DS 391).

aygırsak: erkek isteyen hayvan veya kadın (DS 414).

boğasak/ boğarsak/ boğsak/ buğursak/ busak: boğaya gelmiş, boğa isteyen inek, dana (DS 724).

boğazsak: obur, pisboğaz (DS 727).

çenesek: çok konuşan, geveze (DS 1136).

dalapsak: at isteyen kısrak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan (DS 1337).

dūnsek: düğün, oyun düşkünü (Y-BYA 158).

ersek: erkeğe düşkün kadın *[DS: erzük aa.]* (DS 1776).

evsek: evini seven (AİAS 103).

göğsek: boğa isteyen, çiftleşmek isteyen inek; cinsel isteği fazla olan ve bunu belli eden kadın *[DS: gövesek "boğa isteyen dişi inek ya da manda" 2169]* (DS 2133).

göresek: çiftleşmek isteyen hayvan *[DS: güre/ güresek "çiftleşmek isteyen kısrak, dişi eşek" 2234]* (DS 2159).

kavımsak: sevimli; akraba ve yakınlarına düşkün *[EYDS: gavumsak aa. 103]* (DS 2689).

kelesek: boğa isteyen inek *[DS: kele "boğa"]* (DS 2730).

kızansak: kızana gelmiş hayvan (DS 2861).

kocasak: koca arayan kız (DS 2892).

koçsak: koç isteyen dişi koyun (DS 2895).

malsak: malına düşkün (AİYA 768).

meğirsek/ meğersek/ mersek/ meyirsek: yavrusuna çok düşkün insan ya da hayvan (DS 3150).

meyirsek: cinsel istek duyan (DS 3175).

öğürsek: çiftleşmek isteyen dişi sığır, kısrak vb. hayvan (DS 3323).

tekesek: çiftleşmek isteyen dişi keçi (DS 4747).

yalıksak: çiftleşme isteği uyanan köpek (DS 4144).

1.111.2. Çoğunlukla benzerlik, yakınlık ifade eden sıfatlar türetir.

balsek: balımsı, tatlımsı (DS 511).

bayırsak: az bayır yer (DS 580).

boğmasak: fazla boğumlu (DS 729).

efesek: efece, efe gibi (UİA 376).

kambıısak: biraz, hafif kambur (DTAS 151).

susak: su tadında, demini almamış çayın ham kokması (NF 153).

taysak: toy (DS 3850).

ölmesek: ölecekmiş gibi, cılız, zayıf olan (DS 3333).

bunsak: sıkıntı verici, loş, nemli *[OADD: bunsaḫ "sıkıntılı, bunaltıcı yer" 226]* (DS 794).

ciğersek: acıya dayanıksız (DS 963).

çığsak: nemli (DS 1163).

damsak: yararını çıkarını düşünen (DS 1354).

dansak: gereksiz, anlamsız; gururlu, kibirli, alaycı, münasebetsiz (DS 1363).

delbesek: serseri, ahmak *[< tilbe ?]* (DS 1408).

faysak: herhangi bir üzüntü ya da hastalığa dayanamayan kendini bırakıveren kimse (DS 1841).

gensek: dinlenmiş toprak *[DS: gen aa.]* (D-KMİA 218).

gensek: istekli, iştahlı *[DS: gen aa.]* (DS 1993).

hölsek: derbeder, sünepe (DS 2431).

kepsek: hafif; çabuk eriyip dağılan, gevrek (DS 2750).

kovsak: eskimiş, yıkılmak üzere olan yapı; duvarlarda yıkıntıdan, eskilikten oluşan aralık, açıklık (DS 2940).

körsek: ıssız, işlek olmayan yol (DS 2968).

körsek: sönük, donuk, az pırıltılı (ateş, ışık vb.) *[AİAS: "karanlık" 178]* (DS 2967).

oğursak/ oğulsak: süt veren koyun; kısır hayvan *[KS: "yavru olduğu halde süt veren hayvan" 69]* (DS 3271).

ödsek/ ötsek: korkak (DS 3310).

pürsek: karışmış, bozulmuş ip, iplik yumağı; kumaşın kenarının tel tel olmuş, tarazlanmış durumu (DS 3499).

samansak: akılsız, budala (DS 3531).

sırımsak: dayanıklı, sağlam (ağaç vb.) (DS 3616).

silimsek: yemek seçen, boğazsız *[DS: silim "yemek seçen, boğazsız" 3635; krş. OT sil "her yemekten tiksinen, boğazsız insan; az yem yiyen hayvan" (DLTD: 522)]* (DS 3634).

sinirsek: çok sinirli (M-DDK 767).

sinirsek: güç kırılan, kırılmaz, sert; bayat, kurumuş, sertleşmiş *[DS: siğirsek/ siŋirsek "sert, sinirli et" 4695]* (DS 3642).

tatsak: yakışıksız (MİAS 263).

tımarsak: saklayan, iyi koruyan, tedarikli (M-CYA 577).

toksak: tutuk, çekingen (DTAS 251).

yağırsak: yağlı yağlı (koku için) *[KBS: 1028]* (DS 4120).

yakımsak: cana yakın, uysal, çabuk alışan *[KBS: 1036]* (DS 4129).

yalımsak: obur; başıboş kişi *[NF: "yavaş, ağır hareketli" 161, D-KMİA: "sümüklü, pisboğaz", OAAD: yalımsaḫ "görgüsü kıt olan kimse" 262]* (DS 4145).

yalınsak: tek gezen azılı kurt; azılı domuz *[EYDS: "tek gezen yaşlı kurt" 243]* (DS 4146).

yarensek : lafı dinlenen (Y-BnİA 173).

yelimsek: tutum ve davranışları ağır başlı olmayan *[DS: yensek "kendini beğenmiş, değersiz kişi" 4248, D-KMİA: yilimsek "ağır başlı davranmayan" 543]* (KA 619).

1.111.3. Hastalık adları türetir.

belinsek: bir çeşit sığır hastalığı (DS 619).

yağarsak: sığırlarda görülen bir hastalık (DS 4118).

yelinsek: memeyi körleştiren bir hastalık *[KBS: 1114]* (DS 4235).

1.111.4. Alet, eşya adları türetir.

susak: kıldan yapılmış süt süzgeci (DS 3700).

boksak: hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap (DS 732).

burunsak: anasını emmemesi için buzağıların burunlarına geçirilen başlık; hayvanın yem yemesine engel olmak için başına takılan aygıt; hayvanların burunlarına takılan ip (DS 804).

eyrisek: yay, eğmeç (DS 1827).

kabsak: hayvanlara yem dökülen ağaç dallarından örülerek yapılmış sepet sele *[EDAL: 763, GLAT: 120-121]* (DS 2584).

kapsak: çitten ya da aralıklı çakılan tahtalardan yapılmış bahçe kapısı *[GLAT: 120]* (DS 2635).

korsak: maşa (DS 2927).

1.111.5. Yer adları türetir.

boğsak: gübrelerin toplandığı yer (DS 730).

dāsak: dağlık arazi (DS 1374).

korsak: sulak yer *[DS: kor "dere" 2922]* (DS 2927).

koysak: üç yanı kaya ile çevrilmiş yer (DS 2943).

1.111.6. Çeşitli somut adlar türetir.

semirsek: bir çeşit kıymalı börek *[HBA: "zeytinyağlı semiz otu yemeği" 155]* (DS 3580).

kavsak: buğday, arpa kepeği ya da dış kabuğu *[KBS: 478]* (DS 2691).

kavursağ: yünlü kumaşların yanarken çıkardığı koku *[KrTS: ġavırsağ "yanarak sertleşmiş olan kumaş ve diğer nesneler" 230, DS: koğursu/ konğursu/ konursu "yanan kıl ya da yün kokusu" 2903]* (DS 4539).

kaysak: yara, çıban kabuğu; sıvıların üzerinde havanın etkisiyle kalınlaşmış tabaka, bar, kaymak; göl ve su birikintilerinin üzerindeki ince buz tabakası; yağmurdan sonra kuruyan toprağın üzerinde oluşan sert kabuk; hamurun üstündeki kabuk *[DS: gay "ekili olan tarlada, tohumun toprak üstüne çıkmasına engel olan sertleşmiş kısım" 1942]* (DS 2707).

siyirsek: küçük dolu (DS 3648).

tömsek: odunun parçalanamayan kalın, yumru yeri; dirsek, çıkıntı (DS 3981).

sokansak: iğne *[KBS: 793]* (DS 3637).

1.112. +sAl

Yazı dilinde, Cumhuriyet döneminde türetilen kelimeler dışında sadece kumsal[151] kelimesinde görülen bu ek en çok tartışılan eklerden biridir (Ergin, 1990: 168, Hatipoğlu, 1974: 139, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2003: 61).[152]

Hatipoğlu eki +sI ve +Al/ +Il eklerinin birleşmesinden oluştuğunu ifade etmiştir (1974b: 331). Temir, ekin Kazan-Tatar Türkçesinde özellikle renklerde eksiklik, zayıflık ifade etmek için kullanılan +sIl ekinin bir varyantı olduğunu öne sürmüştür. Yazara göre ekin +sAl şeklinde görülmesi Osmanlıcada bir yazım yanlışından kaynaklanmaktadır ve bu yanlış şekil tutunarak yaygınlaşmıştır (1996: 5-7). Pek çok bilim adamı +sAl ekinin varlığını kabul etmemiş, Fransızca *national* kelimesine benzetilerek yapılan 'ulusal' kelimesinin sonundaki '-al' unsurunun kumsal ve uysal kelimelerinin baskısı altında yanlış bölünme ile +sal şeklinde bir ek gibi algılandığı ve yeni türetmelerin bu ek sanılan

---

[151] Banguoğlu *'kumsal'* kelimesinin *'kumsu el'* gibi bir birleşikten gelebileğini ifade etmiştir (1987: 268). Eren ise kumsal kelimesindeki *'sal'* unsurunun ek olmadığını TTA'da *'yan, yamaç, etek'* anlamlarına gelen '*sal'* kelimesi olduğunu söylemiş; ağızlardaki *'dağsal/ dağsalı'* örneğini vermiştir. Yazara göre kelime '*kumsalı > kumsal'* şeklinde bir gelişme göstermiştir (2000: 303-304). Korkmaz da Eren'e katılmıştır (2003: 62). Henry Jankowski, Kırım bölgesinde *'sala'* ile kurulu yerler konusundaki yazısında *Biyasala, Yanısala, Kocasala* gibi yer adlarında görülen *'sala'* unsurunun Moğolca olduğunu ve *'dal, kol, çatak'* anlamına geldiğini savunmuştur (Ölmez, 1995: 271).

[152] Görüş ve tartışmalar için bk. EDİSKUN, Haydar (1966), "-el, -il, -sel Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 179, s.1012-1019.; EDİSKUN, Haydar (1967), "Yine -el -il -sel Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 184, s. 264-272.; KORKMAZ, Zeynep (1966), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) - I", *Türk Dili*, S. 181, s. 24-32.; KORKMAZ, Zeynep (1967a), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) - II", *Türk Dili*, S. 187, s. 514-518.; KORKMAZ, Zeynep (1967b), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) - III", *Türk Dili*, S. 188, s. 635-642.; BANGUOĞLU, Tahsin (1987), "Nispet Sıfatları ve -sel, -sal I, II, III, IV", *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul. s. 264-277.

unsur ile oluşturulduğu fikrini savunmuşlardır (Banguoğlu, 1987: 266, Eren, 2000: 302, Korkmaz, 2003: 61).

TTA'da ekin yer adları ve benzerlik, yakınlık, düşkünlük anlamı taşıyan sıfatlar türettiği görülmektedir.

avsal: avı çok olan yer (DS 392).
bağsal: tarlaları korumak için kenarlarına çekilen harçsız duvar, çit (DS 486).
dağsal: ormanlık bölge *[krş. DS: dağsalı "dağlık bölge, sıradağ", dağsalısı "çalılık yer"]* (DS 1326).
ersel: kocasına bağlı kadın (DS 1776).
evsel: evcil (DS 1814).
kavsal: mısırın yeşil yaprağı; içi boş, kof; tam yanmamış, kurumuş, gevşemiş şeyler (DS 2692).
körsel: köz, kor, közleme (Y-BYA 191).
külensal: kül rengi *[DS: küleysi aa., DS: külen "gübreli, külrengi toprak; boz renk (eşek vb. hayvanlarda)"]* (DS 3029).
ölümsel: ölecekmiş gibi zayıf, sağlıksız (DS 4624).
yiyimsel: lezzetli *[DS: yimsel aa., Y-SYA: yemsel "yenilmesi güzel, hoş olan yemek" 513, AİAS: yinsel "yemesi hafif, lezzetli; yenilmesi, hazmı kolay" 272]* (DS 4284).

1.113. +sAlIk

(+salak, +sele, +sil, +silik, +sırık, +sir, +sülük, +sür, +sürü, +sürük)

+dIrIk eki ile aynı işlevde kullanılan ek alet ve yer adları türetir: *bunsalık (sıkıntı), burunsalık, dağsalık 'dağlık yer'* (Atalay, 1941: 237).

Kocasavaş, ekin +sA-, -l ve +lIk eklerinin birleşmesinden oluştuğunu iddia etmiş, -ll- > l örneğinin çok olduğunu belirtmiştir (1998: 427). Bizce ek +sA ve +lIk eklerinin birleşmesi ile oluşmuştur. +sA ekinin araç yapma işlevi köreldiği için ek yığılması ile bu yapı ortaya çıkmıştır. Ekin ilk unsurunun +sAk olduğu da düşünülebilir. TTA' da ekin organ adları türettiği de görülmektedir.

alınsalık: başlığın hayvanın alnına takılan parçası (AMA 295).
bağırsalık: çocuğun önünü kirletmemesi için takılan önlük (DS 479).
boksalak/ boksalık: hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap (DS 732).

boyunsalık: hayvanın boyun altından geçen geme ve yulara takılı ip; boyun atkısı; hamut (DS 748).

boyunsırık: öküzle döven arasında bağlantı kuran çatal ağaç (DS 748).

burunsalık: yularda başlığın burun üstüne gelen parçası *[TTL: 400]* (DS 804).

burunsalık: çocuklarda görülen bir çeşit hastalık (DS 804).

çobansalık: çoban hakkı, çoban bahşişi; ağıl yakınında çobanların oturması için yapılmış ev *[DS: çobancalık aa.]* (DS 1253).

demirselik/ demirsilik: sabanda, saban demirinin takıldığı yer (DS 1418).

döğensilik/ dögensürü/ dögensürük: döven oku *[DS: düğensilik/ düğenselik/ düğensür/ düğensürü/ düğensürük/ düvenselik/ düvensalık/ düvensele/ düvensil/ düvensilik/ düvensir aa. 1620, 1641]* (DS 1570).

ergenselik: evlenmemiş kız ya da erkeğin yüzünde ve boynunda çıkan sivilceler *[DS: ergençelik/ ergense aa.]* (DS 1768).

goğüselik: kadınların giydiği bir çeşit süslü giysi (Y-MTA 197).

götselik: at, eşek, katır gibi hayvanların semerinin ardına ya da kalçasının üstüne gelen dokuma ipten yapılan saçaklı örtü (MKS 86).

günselik: bir şeye başlanacak gün, belli bir gün *[DS: günsalık "düğün için kararlaştırılan tarih" 2230, Y-YSİA: gunsalıh "düğün günü" 245]* (DS 2230).

kapısalık: çitten ya da aralıklı çakılan tahtalardan yapılmış bahçe kapısı *[DS: kapsa/ kapsak/ kapsalak/ kapsalık/ kapuçalık aa.]* (DS 2633).

önselik: iş önlüğü (DS 3342).

öŋsülük: çadır direk üzerine kurulduğunda ön kısma düşen dördüncü direk (MAS 297).

tütünselik: baca (DS 4016).

bağarsılık/ bağarsırık/ barsılık: bağırsak (DS 446).

1.114. +sAn

(+sAŋ)

İsme gelerek sıfat türeten bu ek işlek değildir: *boysan 'levent, uzun boylu'* (Atalay, 1941: 238, Kocasavaş, 1998: 427). +sAk eki ile benzer bir işlev taşımaktadır.

çiğseŋ: tam kaynamamış, iyice pişmemiş (MAS 90).

gömbesen: şişman ve sağlam çocuk (DS 2147).

kocasan: yaşlanmış bitki; boya kalkmış, sararıp başak tutmamış ekin; yaşlı görünüşlü (kimse) *[EYDS: gocasan "yaşlı görünen" 116]* (DS 2892).

milsen: milli toprak (DS 3199).

özsen: uygun, yerinde, yakışık alan (DS 3373).

susaŋ: tatsız *[AOA: "tatsız, su tadında, su gibi" 490]* (DS 4709).

yelsen: yel (DS 4240).

1.115. +sI / +sU (< +sI-g)

Eski Türkçedeki isimden fiil türeten +sI- ekiyle fiilden isim türeten -g ekinin kaynaşmasından oluşmuş ekin kalıntısıdır. 'Benzerlik, yakınlık, andırma' gösteren sıfatlar türetir (Ergin, 1990: 161, Banguoğlu, 2004: 199, Hatipoğlu, 1974: 139, Zülfikar, 1991: 140, Korkmaz, 2003: 62, Gabain, 1988: 48).

Eraslan, ekin +sI- parçasının 'istek' ifadesi taşıdığını buna bağlı olarak 'iddia, farz, tasavvur' gibi nüanslar kazandığını söylemiştir (1996: 48). Şçerbak, ekin sı- 'benzemek' fiilinden geldiğini iddia etmiştir (1996:129-130). [153]

+sI ekinin genişlemiş şekilleri ve bu şekillerin varyantları Kuzey lehçelerinde çok yaygındır: *aksıman, aksımal, aksımak, karasıman, sarızıman, yeşilsimen, ıraksımar, börisımal…* (Banguoğlu, 1988: 25, Şçerbak, 1996: 126).

TTA'da bu ek bazı kalıcı isimler üretmiştir.

avratsı: kadınlığa özenen kız (DS 391).

ayrıksı: başka, bambaşka, apayrı, kimseye benzemeyen, acayip; kendini beğenmiş *[AAT: ayrıksı "ters" 204]* (DS 430).

bayatsı/ bayassı: taze olmayan, bayat (DS 577).

bayırsı: hafif bayır olan arazi, yer (M-DADK 16).

bitsi: küçük küçük (Y-ŞvYA 152).

böyüksü: büyüklere benzer şekilde, kendisini büyük yerine koyarak (AA 114).

çakaksı: iki tepe arasındaki vadi (DS 1041).

çiğsi: (bazlama ya da börek için) birbirinin buharıyla hamurlaşmış (MAS 90).

---

[153] Ekin yapısı hakkındaki diğer görüşler için ve +sI/ +sU , -sI-/-sU- ekleri hakkında detaylı bilgi için bk. ERASLAN, Kemal (1996) "+sı - / + si- (+su- / +sü-) İsimden Fiil Yapma Eki İle -sı- / -si- (-su- /-sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında", *TKAE,* C. XXXII /1-2 *(Zeynep Korkmaz'a Armağan),* Ankara, s. 48-50.

çilsi: az çilli (DS 1220).

diksi: dikey (DS 1489).

dopsi: toplu iğne (SİYA 599).

ġaramansı: epey kara (DRTA 138).

gerensi: boz renkte toprak (DS 1999)

ġırmansı: saçı biraz ağarmış olan (DRTA 161).

göğnüksü: yanık kokusu (DS 2132).

gömüksü: çamurlu, milli su (DS 2150).

günsü: iri, yuvarlak, sulu siyah üzüm; devamlı güneş alan yer (DS 2230).

hanımsı: davranışları hanım gibi, terbiyeli *[AA: hanımsı "hanım gibi, hanım durumu takınarak" 389]* (D-KMİA 419).

katıksı: ekmeğe katık edilecek kıvama gelmiş yiyecek (DS 2683).

kayraksı: çakıllı yer *[DRTA: ġayraksı "biraz taşlı" 149]* (DS 2707).

kedüksü: çukur (Y-KMİA 459).

kirsi: az kirli *[DS: kirsik aa.]* (DS 2881).

körsü: köstebek *[DS: görsü aa. 2162]* (DS 2974).

küfsü: küf kokusunu veya tadını andırır şekilde (AA 465).

küleysi: kül rengi (DS 3029).

seksi: pamuk atarken yayın çenesinin altına konulup, üzerinde oturulan minder ya da katlanmış dokumadan yapılan oturak *[MAS: sekce/ sekgi/ sekge aa.]* (MAS 318).

sıhlamsu: çok ıslanmış, sudan çıkmış (DS 3604).

sırınsı: kurutulmuş, çemensiz et; bayatlamış kuru ekmek; güçlü; bükülen, eğilen, kırılmayan esnek şey *[MAS: "ağır, pis kokulu" 324, KYAS: "kemiğe yapışmış et" 210]* (DS 3617).

silimsi: yemek seçen, boğazsız *[DS: silim "yemek seçen, boğazsız"]* (DS 3634).

siŋirsi: güç pişen, iyi pişmemiş et, sebze vb. (DS 3642).

soysu: ikinci *[D-EAA: soy gün "ikinci gün", soy il "ikinci yıl"]* (D-EAA 234).

sulamsı: az sulu *[DS: sulan "sulu yer, bataklık, sazlık" 3691]* (DRTA 345).

susamsı: yağı, tuzu kıt sebze yemeği (KA 532, D-KMİA 499).

tarsı: duman rengi (hayvan için) (DS 3835).

tekesi: teke gibi (AA 660).

tomsu: küçük tepe, tümsek *[DS: tomsuk/ tümsü aa.]* (DS 3956).

yakası: yamacımsı (DRTA 397).

yāsı: yağ gibi (kokma için) (DS 4192).

yemeksi: kıyma, sucuk vb. için kullanılan et (AMA 325).

yersi: toprak kokusu için (DS 4820).

yiğsi: iğrenç (koku) (DS 4277).

zayıfsı: zayıfça (DS 4354).

1.116. +sIk / +sUk

(+sıḫ, +siyh, +suḫ)

İsimden fiil türeten +sI- ekiyle fiilden isim türeten -k ekinin kaynaşmasından oluşmuş olduğu tahmin edilen ölü bir ektir. İşlevi tam olarak bilinmeyen ek birkaç kelimede görülür: *bağırsuk/ bağırsak 'merhametli', sumsuk/ zumzuk 'yumruk', sümsük, taŋsık 'şaşırtıcı, mucizevi', yüksük* (Banguoğlu, 2004: 201, Korkmaz 2003: 63, Gabain, 1988: 45, Räsänen, 1957: 109, Erdal, 1991: 158, Eraslan, 1996: 50).

Korkmaz ekin +sI ekiyle +k (< ok) pekiştirme ekinin birleşmesinden oluşmuş olabileceğini de belirtmiş (2003: 63), Kaçalin ise ekin +çIk eki gibi düşünülebileceğini ifade etmiştir (2006: 195). Banguoğlu, +sA ve +sI eklerinde olduğu gibi +sAk ve +sIk ekleri arasında da karışma olduğunu vurgulamıştır (2004: 201). Yazar +sIk ile kurulu bütün kelimeler benzerlik ifade etmedikleri için hepsini aynı eke bağlamanın doğru olmadığını, benzerlik ifade eden ekten farklı bir +sIk ekinin söz konusu olabileceğini belirtmiştir (1988: 23-24).

TTA'da ekin daha çok benzerlik, yakınlık işlevi ile sıfatlar türettiği görülmektedir

borsuk: bayat (Y-BYA 139).

çığsık: nemli; sürekli olarak yağan yağmur (DS 1163).

dansuk: düşünmeden kalp kırıcı şekilde konuşan kimse *[DS: dansak/ dansık "gereksiz, anlamsız; gururlu, kibirli, alaycı, münasebetsiz"]* (DS 1363).

darsık: gergin (Y-BYA 151).

densük/ dinsük: hafifmeşrep, şakacı, haşarı, laubali hareketleri olan kimse (DS 1419).

dinsik: av gözetlenen yüksek yer, ağaç tepesi, gözetleme yeri *[DS: din "bir şeyin en sivri ve yüksek noktası" 1500]* (DS 1509).

gömsük: içilmiş sigara artığı, izmarit *[DS: göpçük aa.]* (DS 2150).

homsuk: insanlardan kaçan, içine kapanık (DS 2400).

huysuk: huysuz, ahlaksız (DS 2447).

kaksık: bozulmaya başlamış yiyecek (DS 2606).

kavsuk: meyve kabuğu (DS 2692).

kaysık: yağmurdan sonra kuruyan toprağın üzerinde oluşan sert kabuk (DS 2707).

kifsiyh: küflenmiş, kokmuş (DS 2870).

kirsik: az kirli (DS 2881).

kovsuk/ koysuk: delik, kovuk, çukur *[DS: goğsuk "oyuk, boşluk" 2095]* (DS 2939).

körsük: sönmüş, sönük (DS 2968).

kümsük: yumruk, muşta; yanık kokulu yemek (DS 3035).

onsuk: iyi, eksiksiz, tam (DS 3284).

sücük: loru alındıktan sonra geriye kalan peynir suyu; simit biçimine getirilmiş taze peynir *[DS: şüyük/ şücük/ şüjük "peynir suyu" 3794; krş. OT süçik*[154] *"tatlı, içilecek şey, şarap" (DLTD: 547); Dankoff , 1995: 560]* (DS 3705).

tapsuk tupsuk: lezzetsiz, tatsız tutsuz *[DS: tapsak "tadı iyi olmayan" 3828]* (AİAS 241).

tımsık: çekingen, utangaç (DS 3914).

tivsik: eski giysi *[DS: tifsik "eski, aşınmış" 3928]* (DS 3942).

tomsuk: kısa kütük (DS 3957).

tomsuk: küçük tepe, tümsek (DS 3956).

tümsük: yumruk *[DS: dümsük "yumruk; dirsekle vuruş" 1629; TTL: < *düğümsi-k 672, KBS: < tüm + sü-k 946]* (DS 4011).

yarsık: tutkun, vurgun (DS 4189).

yayımsuk: içe çökmüş, yamulmuş nesne ve organ (DS 4211).

bağarsuk/ bağarsuh: bağırsak *[TTL: 260, KBS: 103]* (DS 474).

tansık: değerli *[KBS: tang "şaşılacak nesne" +suk 856, EDPT: 525, EDAL: 1401, OTWF: 157]* (DS 3821).

1.117. +sIl / +sUl

İsimden fiil türeten +sI- ekiyle fiilden isim türeten -l ekinin kaynaşmasından oluşmuş benzerlik ifade eden nadir bir ektir: *yoksul, aksıl* (Ergin, 1990: 168, Zülfikar, 1991: 141, Korkmaz, 2003: 63, Hatipoğlu, 1974b: 331, Banguoğlu, 1988: 24-25).

Brockelmann (1954: 137) ve Clauson (2007: 190) ekin +çIl ile ilgili olabileceğini belirtmişlerdir.

---

[154] *süçik < süt-sig* (Räsänen, 1957: 111, OTWF: 534).

arasıl: paralel, koşut (DS 300).

göbresil: kullanılmış sabun parçası (MİAS 150).

hömsül: ahmak, aptal (DS 2431).

iğnesil: bir çeşit armut (DS 2512).

kavsul: meyve kabuğu *[DS: kapçuk aa.]* (DS 2692).

kevsil: balı alınmış petek (MAS 259).

körsul: neticeye ulaşmadan öylece kalmış (SİYA 657).

1.118. +sIn / +sUn

(+sim)

+sI- ve -n eklerinin birleşmesinden oluşmuş bir ektir. Örneklerin azlığı sebebiyle türettiği kelimeye kazandırdığı ifadeyi tam olarak tespit etmek güçtür. Moğolca +sUn [155] eki ile ilgili olduğu düşünülebilir (Räsänen, 1957: 111, Eraslan, 1996: 52).

Vasary, Moğolcada da görülen ekin hem fiil hem de isim köklerine ama daha çok isim köklerine geldiğini, tarihî ve çağdaş lehçelerde ekin mevcut olduğunu belirtmiş, +sUn eki ile türetilen kelimelerin farklı eklerle türetilmiş aynı anlama gelen şekillerini örnek göstererek ekin Türkçe olduğunu iddia etmiştir (1992: 1-3). Clauson, +sIn ekinin +çIn, +çIl, +sIl eki gibi hayvan isimlerine gelen bir yapım eki olduğunu söylemiştir (1972: 309). Ganiyev, farklı kaynaklardan gelen birden fazla +sIn eki olduğuna temas etmiştir (2013: 92). TTA'daki örnekler Ganiyev'i doğrulamaktadır.

alısın: tarlada ekine zarar veren yabancı otlar *[TTL: al "ön" + sın 153 [156]]* (DS 220).

avsun: vücutta beliren kabartılar *[TTL: avurt "yanak" +sun 232; krş. TTT avsıl "sığırların dilinde ve ayağında oluşan bir tür hastalık" (YTS:17)]* (DS 393).

badasin: ördek *[TTL: bad/ bab "yansıma" + sin 256]* (DS 363).

çoksun: çok defa, çok zaman *[AAS: çoksuŋ aa. 127]* (DS 1261).

evsin: avlanırken avcıların hayvanlardan gizlendiği yer; kuzu ya da oğlak ağılı; ahırda buzağı için ayrılan özel yer; meşe ya da çınardan yapılmış gölgelik *[DS: avsın "avcıların gizlendiği yer" 388, evsik/ evsim "avlanırken avcıların hayvanlardan gizlendiği yer", evsil "kuzu ya da oğlak ağılı"; KBS: evsin "avcı kulübesi" < ev + sin (< sin- "saklanmak, gizlenmek") 351, TTL: av +sın 153]* (DS 1815-1816).

---

[155] Moğolcada ek, eklendiği kelimeyle aynı anlama gelen isimler yapmaktadır (Poppe, 1992: 50).

[156] Tietze, +sIn ile kurulu kelimeler hakkında yorum yapmamış, Vasary'nin görüşlerine yer vermiştir.

oŋsun: iyi, işe yarayan (EYDS 184).
porsun: tavşan *[KBS: bor +su-n 701]* (DS 3470).
sivsin: söğüt dalından yapılan düdük (DS 4699).
yoksun: yoksul (DS 4287).

1.119. +sIrAk

Yazı dilimizde olmayan bu ek, isimden fiil yapan +sIrA- eki ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşmesi ile oluşmuştur. İstek, düşkünlük anlamı taşıyan kelimeler türetmiştir.[157]

çeŋesirek: geveze (AOA 463).
boğazsırak: obur (hayvan hakkında) *[KBS: 157]* (DS 728).
koçsırak ol-: dişi koyun, erkek koyun istemek (DS 2895).

1.120. +sIz / +sUz

(+sıs)

+lI ekinin olumsuzu olan bu ek, bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder, yokluk, mahrumiyet anlamında sıfatlar türetir (Ergin, 1990: 151, Banguoğlu, 2004: 201, Hatipoğlu, 1974: 141, Zülfikar, 1991: 141, Korkmaz, 2003: 64).[158]

Ekin ET +sIrA-[159] eki ile ilişkili olabileceği ifade edilmiştir (Gabain, 1988: 48, Clauson, 2007: 194, Erdal, 1991: 137, Tekin, 1992: 83). İsimden fiil türeten +sI- ekinin üzerine -z fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşü de yaygındır (Çeneli, 1997: 15, Eraslan, 1996: 54). Bang ise ekin sı- fiii ile -z fiilden isim yapma ekinden oluştuğu kanaatindedir (1980: 57). [160]

1.120.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

---

[157] Ek kırgız Türkçesinde de düşkünlük anlamı ile kullanılmaktadır: *çaysıraak 'çayçıl'* (KrgzS: 257).

[158] Eski Türkçede aynı zamanda çekim eki olarak da kullanılan (Tekin, 1992: 81) ekin Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde de bu işlevini sürdürdüğü, bazı eserlerde vasıta hâli ekinin belirttiği kavramların olumsuz şekillerini ifade ettiği görülmektedir (Üstüner, 2001: 184).

[159] DS'de bir örnekte ET +sIrA ekinin korunduğu görülmektedir: *aŋsıradan/ ansırdan "ansızın, aniden"* (DS: 279).

[160] Ekin yapısı hakkındaki diğer görüşler için bk. CİN, Ali (2006), *"Türkçede +sIz / +sUz Eki Üzerine", TDAY-B* 2004/ I, Ankara, s. 20.

abdestsiz: korkmaz, senli benli (DS 17).

adamlıksız: insaniyetsiz, kıymet bilmez (DS 63).

ağızsız: söz söylemeyi beceremeyen (DS 100).

ahırsız: hiç ahıra bağlanmamış beygir (DS 131).

algısız: sevimsiz, hoş olmayan (DS 214).

amansız: halden anlamaz, zalim (DS 237).

anlagsız: düşüncesiz, kaba (M-VAO 85).

assız: faydasız, beyhude, bir şeye benzemeyen *[DS: asısız "boş yere" 4225; ET asıġ "kazanç, fayda" (OTG: 238, EUTS: 15); EDPT: 244]* (DS 347).

aşıksız: hızlı yürüyen (DS 354).

aynasız: uygunsuz, karaktersiz, kötü (DS 4435).

ayransız: fakir, çirkin (DS 430).

babıçsız: evine sadık olmayan, hovarda (DİAS 38).

cepsiz: parasız, meteliksiz (HKTS 50).

daldasız: kimsesiz (NF 113).

deneksiz: bakıp da görmeyen *[DS: denek "dikkat" 1421]* (DTAS 100).

devamsız: münasebetsiz *[GKA: "sıralı, sırasız konuşan" 464]* (EİA 76).

dibsiz: bakire olmayan kız (DS 1480).

dirliksiz: geçimsiz, huysuz (DS 1518).

dönümsüz: maharetsiz *[KA: "hantal, çevik ve atik olmayan" 236]* (KS 30).

durumsuz: fakir *[KİA: "halsiz, keyifsiz" 375]* (DS 1608).

ekmeksiz: nankör (D-KMİA 361).

evinsiz: özsüz (tahıl için); değersiz, boş söz (DS 1808).

evraksız: namussuz, şerefsiz kimse (DS 1813).

fiilsiz: kötü niyetli *[DS: feyilsiz "işsiz, güçsüz, düşüncesiz" 1849]* (DS 4504).

gıyımsuz: yufka yürekli, merhametli (DS 2067).

götürümsüz: başkalarının varlıklı oluşunu çekemeyen, bencil (DS 2166).

ıldızsız: çirkin, sevimsiz kimse (DS 2466).

inamsız: güvensiz (DRTA 216).

kıyımsız: cimri (DS 2856).

mümkünsüz: imkânı olmayan, yoksul *[DS: mimkinsizlik "olanaksızlık" 4597]* (M-ŞDK-I 76).

namazsız: kirli, aybaşı durumunda *[KrTS: "adeti olan kadın" 268]* (MAS 285).

neticesiz: sonucu almadan atıp tutan, yaptıkları hep hayırsız (GDIA 325).

öğünsüz: vaktini bilmeyen, doymak bilmeyen (DS 3321).

ökçesiz: bir şeye dayanamayan, katlanamayan; korkak (DS 3325).

öksüz: anlayışsız (DS 3327).

ömürsüz: dayanıksız, çürük (DS 3334).

sağsız: hastalıklı, sık sık hasta olan (KA 497, AA 569).

semtsuz: gidiş gelişi kolay olmayan (Y-AYA 132).

sütsüz: sözüne güvenilmez, değersiz kimse; soysuz (DS 3727).

tahretsuz: namaz kılmayan, dinen temiz sayılmayan kişi (GRS 168).

tüpsüz: asılsız *[OT tüp "dip, temel, asıl, kök" (DLTD: 672)]* (DS 4012).

uşkursuz: hovarda, çapkın (NF 158).

vaḫıtsız: yoksul; hasta *[Y-BYA: vakıtsız "fakir" 239]* (DS 4801).

yaksuz: yalnız, kimsesiz (Y-ABİA 307).

yömsüz: uğursuz [161] (DS 4305).

yönsüz: dönek, sözünde durmayan (DS 4824).

yüzsüz: utangaç (DS 4338).

zehinsiz: kavraması kıt; unutkan (DS 4356).

1.120.2. Kalıplaşma yoluyla çeşitli somut adlar ile bazı zarflar türetmiştir.

atsız: ortanca oğul; yüzük parmağı (DS 373).

başsız boğsuz: baş, başkan, yönetici (DS 565).

başsız: başı görünmeyen çıban (DS 565).

çakmaksız: kibrit (DS 1046).

dingilsiz: kapaksız sahan (DS 1506).

duzsuz: fırında pişen bir çeşit tuzsuz çörek (DS 1615).

ecalsiz: ansızın, hastalanmadan (ölmek) (GDIA 257).

emeksiz: üvey evlat, evlatlık; hizmetçi *[DS: "evlilik dışı çocuk, piç" 4495]* (DS 1732).

ġolsuz: kol atmayan, ağaca sarılmayan fasulye (MAS 193).

gözsüz: köstebek (DS 2183).

günsüz: henüz tutuklanmamış suçlu (DS 2231).

---

[161] Bazı kaynaklarda Arapça olduğu iddia edilen *yöm/ yom/ yum 'uğur'* için bk. YENER, M. Levent (2012), "Çuvaşça 'Юм/ Yum'- Ortak Türkçe 'Yum' Sözcüğü Üzerine", *Gazi Türkiyat,* S. 10, s.189-210.; EDAL: 888-889.

ġayruḫsuz: ayrı gayrı gözetmeden (GKA 503).

hafsız: ansızın, habersizce *[DS: afsız "habersiz" 73]* (DS 2251).

hamursuz: mayasız hamurdan yapılan yuvarlak çörek, ekmek (DS 2270).

imansız: yağı alınmış süt ya da yoğurt (DS 2535).

kılcıksız: bir çeşit buğday (DS 2794).

kolsuz: yelek (DS 2911).

neteliksiz: kuşkusuz (DS 3248).

sanısız: ölçüsüzce, dikkatsizce *[MAS: "anlayışsız, düşüncesiz, sorumsuz" 313; KBS: 731]* (DS 3538).

sessiz: dolma tüfek (MKS 133).

tüysüz: palamut balığı (DS 4017).

üzsüz: yağsız peynir; yoğurt (DS 4799).

yensiz: kolsuz gömlek (DS 4248).

yolsuz: kötü yola düşmüş kadın (DS 4290).

besmelesiz: piç (NF 99).

1.121. +(I)ş / +(U)ş

Eski Türkçeden beri kullanılan ve işlek olmayan küçültme eklerinden biridir. Çoğunlukla insan tipi belirten okşama sıfatları ve renk adları yapar (Banguoğlu, 2004: 182, Hatipoğlu, 1974: 144, Räsänen, 1957: 112, Erdal, 1991: 102, Kaçalin, 2006: 220).

Kısaltılmış kişi adlarından okşama adları yapar: *aliş, memiş, ibiş* (Banguoğlu, 2004: 182, Hatipoğlu, 1974: 144). Banguoğlu, 'meduş, nezuş' gibi dar ünlülü şekillerin zamanla azaldığını, 'memoş, fatoş, aloş' gibi şekillerin daha yaygın bir hal aldığını belirtmiştir (2004: 182).

abaş: kızkardeş (DS 12).

abuş: (çocuk dilinde) üvey anne, analık (DS 4).

agaş: kardeş *[DS: ağış "ağabey, büyük erkek kardeş" 92]* (DS 76).

alaş: siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı, yeşil başlı erkek ördek (DS 199).

anaş: sevgi, şefkat bildiren ünlem *[DS: anış "ölen annesinin adını taşıyan çocuğa hitap" 270]* (DS 253).

babaş: güçlü kuvvetli, cesur, yiğit, iri yapılı (DS 451).

bağış: boğum *[OT bağış "parmakların ve başka uzuvların ek yerleri, kamış ve benzerlerinin boğumları" (DLTD: 60)]* (DS 480).

çağış: ağıl önündeki çitle çevrilmiş avlu *[DS: çağ "saz (bitki)" 1033]* (DS 1037).

dadaş: büyük kardeş, ağabey; baba; delikanlı; mert, cesur *[TTL: 544, KBS: dada + (o)ş 259]* (DS 1317).

darış/ dariş: dar *[GKA: darış "rahat oturulamayacak kadar dar yer; darca yapılmış giysi" 462; TTL: 564]* (DS 1371).

döğüş: yavrulu, sağmal inek (DS 1572).

ebeş: yaşı ile uygun söz söylemeyen ve her şeyi bilirim diyen (DS 1656).

eceş: kendinden küçüklere söylenen söz (DS 1660).

ekkeş: yaşından büyük kişilerin bildiğini bilen, bilgiç (çocuk) *[DS: eke "yaşı küçük olduğu halde sözleri ve işleri büyük olan (çocuk)" 1692]* (DS 4492).

fatiş: Fatma (Y-ÇçYA 150).

gagaş: ağabey (SİYA 612).

gebeş/ gembeş: karnı şiş olan kimse *[TDES: 150, TTL-II: 112]* (DS 1956).

geriş: karnı, bacağı, burnu ya da kulakları beyaz ile siyah arası renkte olan keçi, eşek vb. hayvanlar (için) *[DS: ger aa.; krş. DS: geneş "kahverengi inek" 1990]* (DS 1993).

gödeş: kısa (boy için); semiz, etli; her işe karışan, saygısız *[DS: göde/ gödeşmen "kısa boylu, şişman, göbekli" 2122]* (DS 2125-2126).

göğüş: sarı saçlı, mavi gözlü kimse; mavi, masmavi *[TTL-II: 170]* (DS 2134).

göğüş: zehirli, yeşil kertenkele (DS 2139).

kabış/ kabaş: boynuzu çıkmayan hayvan *[DS: kabuş "saçı dökülmüş, başı çıplak adam" 2585]* (DS 2583).

kareş: teni beyaz, kaşı, gözü ve saçı kara olan güzel kadın ya da erkek (DS 2657).

kavuş: tahta *[OT kavuş "içi boş, gevrek" (Paçacıoğlu, 2006: 298)]* (DS 2694).

kıdış: çocuklara söylenen canım, şekerim anlamında sevgi bildirir söz (DS 2783).

köreş: kör gibi bakan *[DS: körüş "şaşı" 4569]* (DS 2965).

leleş: ağabey; baba; çocuğun evde en güvendiği erkek *[DS: lele "baba"]* (DS 3071).

löküş: lök gibi oturan (DTAS 179).

oğuş/ oŋuş: bereketli, çok (DS 4610).

öğüş: torun *[KBS: ög "anne" + üş 655]* (DS 3323).

sıkış: toplu, tıknaz, şişman (DS 3606).

tekeş: boğuşkan, kavgacı (DS 3864).

tekiş: erkek oğlak (DS 4747).

tombiş: şişmanca, tombul (DS 3956).

tombuluş: ense kökü ile sırtın birleştiği yer *[KYAS: dumbul "ense, boyun" 80]* (DS 3956).
totuş: biçimsiz, çirkin *[DS: tot "kısa, şişman"]* (DS 3974).

1.122. +şIn

(+çım)

İşlek olmayan bu ek renklerde kullanılır, yakınlık, benzerlik ifade eder (Ergin, 1990: 167, Hatipoğlu, 1974: 145, Zülfikar, 1991: 143, Korkmaz, 2003: 66, Banguoğlu, 1988: 26).

Clauson, eki +çIn ekine bağlamıştır (2007: 190). Bazı bilim adamlarına göre bu ek renk adlarına gelen +Iş ekinin genişlemiş şeklidir (Banguoğlu, 2004: 182, Erdal, 1991: 103). Laude-Cirtautas ise eki '+Iş +çIn' yapısı ile açıklamıştır: *sarıg +ış+çın < sarışın* (Erdal, 1991: 103). Moğolcadaki -gçin eki (Poppe, 1992: 46) benzer işleve sahiptir.

gökşin: ebe kuşağı, alkım *[DS: gövşen "maviye çalan renk" 2170; OT kökşin "göğümsü, gök renkte" (DLTD: 358), kökçin "göğümsü, kır" (KBİ: 275); EDPT 714]* (DS 2138).
sarıçım: sarışın (DRTA 327).

1.123. +(I)t / +(U)t

İşlek olmayan bu ekin işlevi açık değildir (Banguoğlu, 2004: 183, Hatipoğlu, 1974: 146, Zülfikar, 1991: 144, Korkmaz, 2003: 66, Räsänen, 1957: 112).

Ergin bu ekin denklik ifade ettiğini iddia etmiştir (1993: 167). Banguoğlu, 'yaşıt' ve 'eşit' örneğinde bağlam öbeği kalıbında bir ortaklık anlatımı göründüğünü ama bunu destekleyen başka kelimelerin olmadığını söylemiştir (2004: 183).

TTA'da az görülen bu ek birkaç yer adı türetmiştir. Bazı kelimelerde benzerlik, yakınlık, bazılarında genişletme işlevi taşıyan ek aynı zamanda yansıma kökler üzerine gelerek bazı kelimeler oluşturmuştur.

anıt: iki tarla arasındaki sınır, set şeklindeki ayrıntı *[DS: an aa., DS: ağıt "iki tarlayı birbirinden ayıran set" 93]* (DS 240).
bağıt: ferman, emir (DS 481).
boyut: boy, sülale (D-BİA 665).
büyüt: hile *[DS: büğüt aa.; KBS: büyü + t 197]* (DS 833).
cırkıt: posa, ezik *[krş. DS: cırk ol- "ezilmek" 931]* (DS 931).

cızıt: yağda veya sacda pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmek (DS 950).

çığıt: karlı yerlerde kürekle açılan yol (DS 1160).

çırkıt/ çırgıt: çekirge *[DS: sirkit "ağustos böceği" 3646; TTL: 510, Dankoff, 1995: 301]* (DS 1187).

dadat: bebek, bir aylıktan iki yaşına kadar olan çocuk *[DS: dada aa.]* (DS 1317).

dırıt: zayıf, kuru, mecalsiz kimse (DS 1469).

elit: el, başkaları *[< el + it "köpek" ?]* (GKA 305).

ġarḫıt: iri yapılı olmasına rağmen zayıf ve güçsüz *[krş. DS: karkalak "fundalıkta yetişen, gövdesinin içi yumuşak, ceviz büyüklüğünde meyvesi olan bir çeşit bodur ağaç" 2664]* (KYAS 102).

gerit: damların üzerine konulan su geçirmez killi toprak *[krş. DS: geren/ geriş aa.]* (DS 1998)?

göbüt: şişman, göbekli (DS 2118).

gürüt: gür, bol (Y-ADDA 165).

kakıt: zayıf, kuru, ince *[DS: gagit "kuru ve sert şey için" 1893; KBS: 453]* (DS 2603).

köŋüt: kön atılan yer *[DS: kön "gübre" 2958]* (D-KİA 776).

köpit: ağaçtan yapılan araçların ilk taslağı; mec. kaba saba (AYF 654).

pisütlük: sisli hava *[krş. DS: pus "sis" 3489]* (DS 3461).

sirkit: ağustos böceği *[DS: çırkıt/ sırsır/ zırğıt aa. 1187, 3646, 4836; OT sır "ağustos böceğinin, kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı sesi anlatan kelime" (DLTD: 517); Dankoff , 1995: 301]* [162] (DS 3646).

şibit: terlik *[DS: şibidik aa.]* (DS 3775).

tumut: tümsek *[DS: tüm "tepe, tümsek" 4010]* (DS 292).

uyut: dağ eteğindeki kaynak *[ET uy* [163] *"çukur" (EUTS: 175)]* (DS 4051).

ütüt: sünger gibi yumuşak ve kabarık nesne [164] *[ET üt "delik" (EUTS: 179); krş. DS: ütütü kalkası "yok olası anlamında ilenç"]* (DS 4081).

---

[162] Tietze, '*sırsır'* kelimesinin Arapça olduğunu iddia etmiştir (DAET: 118). Yazara göre aynı anlama gelen *'çırkıt'* ise yansıma köke sahiptir (TTL: 510).

[163] Kelime Atalay'da *'oy'* (DLTD: 446), Clauson'da *'ōy'* (EDPT: 265) şeklinde yer alıyor.

[164] Anlam yanlış verilmiş olmalı. Süngerin yapısı göz önünde bulundurulduğunda ET *ūt 'delik, çukur'* (EUTS: 179, EDPT: 36) kelimesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır: *ütüt 'delikli nesne' ?*

yaşıt/ yaşıtlık: bir çocuk hastalığı *[krş. DS: yaşı "küçük çocuklarda, pislikten oluşan bir deri hastalığı]* (DS 4197).

yeşit: yeşil, parlak yeşil *[KBS: 1129]* (DS 4256).

zobut: kalın sopa; kocaman, ıslak kütük *[DS: zobu "iriyarı, kalın, kaba"]* (DS 4391).

ikit ikit: arka arkaya, çift çift (M-BDAY 435).

önüt: önce, ilkönce, başta; geçen gün *[DS: "geçmişte" 4625]* (DS 3342).

1.124. +tA

(+da)

Küçültme, aşağılama ifade eden +tI ekinin varyantı olabilir. Eklendiği kelimelere çoğunlukla 'aşağılama, küçük görme' anlamı katmıştır. [165]

bağarda: işsiz, boşgezen (DS 474)?

çonata: eli, ayağı tutmayan kötürüm *[DS: çona "parmakları açılmayan kimse" 4480]* (DS 1268).

fığlata: yüksek sesle bağırmayı anlatır *[DS: fığla "çığlık, feryat"]* (DS 1850).

gezeğente/ gezente: çok gezen *[DS: gezenti aa.; Az. gəzəntə "dilenci" (ADDL: 180)]* (DS 2019).

gevende: sözünü sohbetini bilmeyen, her işe karışan, patavatsız *[DS: geven "geveze"]* (MİA 401).

kayarta: fahişe, orospu *[krş. DS: kayar "sövgü; birinin eskiden yaptığı kusurlarını, suçlarını yüzüne vurma" 4539]* (DTAS 156).

lavurta: abartarak konuşan (DS 3068).

püsmente: döküntü *[DS: pespente/ pespenti/ pesvende "döküntü, artık" 3434]* (DS 3503).

salmata: başıboş, serbest *[DS: salma aa., HKTS: salmatı "başıboş" 254]* (DS 3528).

tevgede: işsiz, başıboş *[MAS: tevgenti aa. 356, DS: tevgende aa., DS: tevge/ tevgi "terbiyesiz, ahlaksız; yaramaz; şaşkın, düşüncesiz"]* (DS 3902).

tomta: bağlam, tutam (DS 3958).

serpente: damın çevresine dizilerek çıkıntı yapan yontulmuş, yassı taşlar *[krş. DS: serpen "toprak dam"]* (DS 4685)?

---

[165] krş. Uyg. *kanta 'blutig' < kan 'blut', Çağ. bäktä 'fest' < *bäk 'sehr'* (Räsänen, 1957: 112).

serente: meyve, sebze, tarhana vb. kurutmaya yarayan genişçe, üstü açık balkon *[DS: seren/ serenti/ serendi aa.]* (DS 3587)?

dirgende: çatal *[DS: dirgen aa.]* (DS 155).

petente: tuzak; düzen, oyun *[DS: peten tut- "oyun, düzen yapmak"]* (DS 3436).

azmırta/ azmurta: soyu bozuk, dejenere, yoz *[DS: azmırtı aa.]* (DS 442).

1.125. +tI / +tU

(+dı)

+(I)r ve +(I)l ile uzatılmış yansımalara gelerek isim yapan işlek bir ektir (Ergin, 1990: 168, Banguoğlu, 2004: 203, Hatipoğlu, 1974: 157, Zülfikar, 1991: 145, Korkmaz, 2003: 66). Birkaç kelimede ise ekin 'aşağılama, küçük görme' işlevi ile kullanıldığı görülmektedir: *elti, koytu, pinti, pırtı, tortu* (Banguoğlu, 2004: 203, Korkmaz, 2003: 66) (bk. +(I)ntI).

Bazı bilim adamlarınca ekin fiilden isim yapan -(I)ntI eki ile bağlantılı olabileceği ifade edilmiş, ekler arasındaki işlev koşutluğu vurgulanmıştır (Banguoğlu, 2004: 204, Korkmaz, 2003: 66).

1.125.1. İsim ve sıfatlardan aşağılama, küçük görme anlamı ağır basan kelimeler türetir.

azmırtı: soyu bozuk, dejenere, yoz *[DS: azmırta aa.]* (DS 442).

bozantı: otlak, sulak yer; dağ *[DS: bozan "sürülmemiş, boz tarla" 751]* (DS 749).

cilbirti: peynir, yumurta ve sarımsakla yapılan bir yemek *[DS: çilbir "yoğurtlu yumurta" 1213[166]]* (DS 965).

cöbreti: ırmak ve derelerin getirdiği birikinti (DS 1005).

çatmatı: yörük çadırı, küçük çadır *[DS*: *çatma "duvarları ağaç gövdesinden birbirine takılarak ve çivisiz olarak yapılan yayla evi, yığma ev; yörük çadırı" 1091]* (D-KİA 617).

çığırtı: karlı yerlerde kürekle açılan yol (DS 1160).

eldirti: yabancı, ecnebi (DS 1708).

elekenti: hava alan, rüzgâr tutan yer *[DS: yeleken "yelin fazla estiği yer" 4233]* (DS 1710).

gabıltı: kabul, kabullenme (AAS 171).

---

[166] *'çılbır/ çilbir'* için bk. TDES: 89, TTL: 508, KBS: 236.

gezenti: çok gezen; işsiz, serseri *[DS: gezeğente/ gezente "çok gezen" 2019; KBS: 369]* (DS 2022).

ġıyġıdı: çalgı, müzik (HA 443).

kelpenti: miskin, uyuşuk *[krş. OT keleben/ kelepen "miskin, cüzzamlı" (KTS: 137)]* (DS 2735).

oytu: kuytu yer *[DS: oylak "çukur yer" 3301; ET oy "çukur, delik" (EUTS: 97)]* (DS 3303).

özenti: dağ eteklerinde, iki sırt arasındaki düzlük; su ağzında, dere kıyılarında bulunan düzlük; düz yerdeki çukurlar; kurumuş göl çukuru *[DS: özen "tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak; dere, çay, ırmak"]* (DS 3371).

pisenti/ püsenti: ince ince yağan kar, yağmur, çisenti *[DS: püsen aa.]* (DS 3502).

taytı: birinin arkasına takılan kimse ya da çocuk, takıntı *[DS: tay "toy", taylah "birinin arkasında gezen kimse, çocuk" 3850]* (DS 4745).

teğenti: yem parçaları, ot artıkları, küçük parçalar *[krş. DS: teğek "kavun, karpuz, hıyar vb. bitkilerin yaprakları" 3859; Krgz. tegin "her nevi hububat ve bitkiler" (KrgzS: 721)]* (HPES 584).

yağaltı: yağlı kir, yağ lekesi *[DS: yağar aa.]* (DS 4116).

yarımtı: yarı (GİAT 312).

zırmantı: iri yarı, kaba, şişman *[krş. DS: zırman "adam" 4378, zıranta "uzun, iriyarı, gürbüz" 4836]* (EYDS 261).

gezerti: firar, kaçkın (EYSV 85).

davuştu: mukavele, sözleşme; arkadan konuşma, söz etme *[DS: davış/ tavıştı "ayak sesi" 1379, 3846, davıştı "acele acele gidip gelme; boşuna yorulma" 1380; ET tavış "gürültü" (EUTS: 150); EDPT: 446]* (DS 1382).

çirkinti: görmemiş, kendini bilmeyen kimse *[< çirk+inti ?]* (ITT 159).

1.125.2. +Ir, +Il ve +Iş ile uzatılmış yansımalara gelerek çeşitli isimler türetir.

bıdırtı: yavaş ve anlaşılmayacak halde konuşma, yavaş ses; ağız kavgası (DS 661).

cağıltı/ cığıltı: gürültü, su gürültüsü (DS 845).

cağıltı: diken ağacı (DS 845).

cırıltı: ağlayan çocuk sesi, bağırtı; makine ve araba tekerleği (DS 930).

çağıştı: ot veya çalı arasında gezerken çıkan ses, hışırtı (DS 1037).

çangıltı: zil, çan sesi (DS 1070).

çapırtı: atın yürürken çıkardığı ses (AOA 462).

çeŋilti: köpeğin acı acı haykırması; bağırıp çağırma, hakaret (DS 1139).

çıldırtı: rüzgardan ağaç ve çalıların çıkardığı ses, hışırtı (DS 1172).

çimilti: gizli söz, fısıltı (DS 1223).

dambırtı: ahenksiz ses topluluğu (DS 1351).

dımbırtı/ dımbıltı: davul vb. şeylerin uzaktan duyulan sesi (DS 1459).

dıvıştı: ses, hafif gürültü, hışırtı, tıkırtı; ayak sesi (DS 1474).

efilti: yürek çarpıntı; serin serin esen rüzgâr *[NF: "yürek çarpıntısı, kaygı" 118]* (DS 1669).

güjülti: şimşek sesi, şiddetli ses (M-ŞDK-I 75).

hakırtı: gürültü patırtı; sesli gülme, kahkaha *[AA: hangırtı "kahkaha" 388]* (DS 2254).

hümürtü: yavaş sesle konuşma *[DS: hımırtı "yavaş ses, fısıltı" 2362]* (DS 2450).

ıldırtı: gece küçük dalgacıklarda meydana gelen parıltı, yakamoz (DS 2465).

kağıştı: kuru şeylerin çıkardığı ses, hışırtı *[DS: kığıştı "kuru yaprakların ve sert cisimlerin birbirine değerek çıkardıkları ses" 2790]* (DS 2595).

küfürtü: hafif esen yel (DS 3026).

lavırtı: palavra, boş gürültü (DS 3068).

pipilti: evhamlı, tembel, haylaz (Y-BYA 213).

şırıltı: suyu az akan çeşme (DS 4725).

taŋırtı: ölüyü mezara gömdükten hemen sonra verilen yemek (D-GBA 452).

tırıltı: dışkı, pislik (DS 4760).

zompurtu: hastalık nöbeti, titreme *[AA: zomburtu "insanda şiddetli titreme" 785]* (DS 4393).

1.126. +y

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu ek küçültme ve sevgi ifade eder. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında ve çağdaş lehçelerde akrabalık bildiren kelimelere ve şahıs isimlerine eklenir (Räsänen, 1957: 99, Çeneli, 1997: 16, Kasapoğlu Çengel, 2005: 120, Turan, 2006: 76, Pekacar, 2007: 968, Yoldaşev, 2012: 442, Uyğur, 2013:67).

Hitap işlevinde de kullanılan ekin ay/ ey ünleminin ekleşmesinden meydana gelmiş olabileceği ifade edilmiştir (Räsänen, 1957: 99, Çeneli, 1997: 16, Kara, 2005: 160, Yoldaşev, 2012: 442).

Ek, Kuzey grubu Türk lehçelerinde +v / +w şeklinde de görülmektedir (Yoldaşev, 2012: 441, Pekacar, 2007: 968).

bebey: kırk günlük çocuk, bebek (DS 591).
fatey: Fatma (Y-ÇçYA 150).
niniy: anne (DS 3252).
aney: anne (DS 262).
bacey: kız kardeş, abla, bacı (DS 457).
ağey: ağabey, büyük erkek kardeş (DS 89).
kekey: kardeş (DS 2722).
babey: baba (DS 452).

1.127. +(I)z / +(U)z

(+is, +üs)

İlgi, benzerlik ifade eden bu ek yazı dilinde sadece topuz kelimesinde görülmektedir. Bu ekin asıl sayı isimlerinden topluluk sayı isimleri yapan +(I)z eki ile ilgili olabileceği tahmin edilmektedir (Korkmaz, 2003: 66, Ergin, 1990: 167, Zülfikar, 1991: 146, Atalay, 1941: 271) (krş. +Az).

Ek TTA'da çeşitli somut ve soyut adlar ile nitelik bildiren sıfatlar türetmiştir.

alız: kurnaz, sinsi ve açgözlü *[< al "hile" ?]* (DS 4416).
anız: tarla kenarlarında sınır yerine geçen hendek veya set şeklindeki tümsekler *[DS: an aa.]* (DS 272).
cığız/ cıvız: oyunbozan, mızıkçı, kavgacı, huysuz *[TTL: 437]* (DS 903).
cığız: yol *[krş. DS: çığır "taşlı yol, patika"; < *çığ+ ız (Güngördü, 2012: 115)]* (DS 902).
çoturuz: büyümemiş dal veya ağaç (DS 1275).
dığız: saçsız, kel *[DS: dığ aa.]* (DS 1449).
dıbız: hile, oyun (DS 1449).
dırız: zayıf, kuru, mecalsiz kimse (DS 1469).
gopbuz: yumruk oyunu, boks *[DS: gumbuz "yumruk" 2194; krş. Hor. ġummis aa. (TDES: 164), EDAL: *kop- "1 fist 2 wrist" 718, TTL-II: gumbuz < Erm. 194, Dankoff, 1995: 110]* (DS 2103).

gürüz: çalılık, ormanlık *[DS: gür aa.; KBS: 398]* (DS 2238).

kavız: hayvanların, özellikle develerin, severek yediği dikenli bir ot, deve dikeni (DS 2688).

kavuz: kapçıklı tane; taneyi örten kabuk; soyulmuş, pul pul olmuş deri *[DS: kavız/ kaviz "tahıl kabuğu, kapçık" 2689; TDES: kap "kabuk" +uz 219, KBS: 461]* (DS 2695).

köküz: asma bağlarında sulamayı sağlamak için yapılmış tonçlu parça *[DS: köküs "su akımı göz önüne alınarak tarlalar içinde yapılan bölmeler" 2953, krş. DS: kök "dar ve derin dere" 2951]* (AİAS 177).

kömüz: köz, yanan odunun koru *[krş. DS: köm/ kön "gübre" 2955, 2958, kömsüt- "yemeği yanık kokacak derecede pişirmek" 2957]* (DS 2958).

kütüz: kısa boylu, şişman, bodur (DS 3054).

lıpız: fakir *[DS: lıbız "çıplak, kel" 3078]* (DS 3078)?

özüs: sulu yer; maya, öz (DS 4631).

tepiz/ tepis: toplu iğne *[DS: tebiz "başı boncuklu, süslü toplu iğne, göğüs iğnesi" 3855]* (3885).

tombuz: yumruk, boks; çoban değneğinin kalın ucu; bir avuç, bir tutam; yumru, ur *[DS: dumbuz/ dombuz "yumruk" 1602, krş. DS: tomur "yumru, ur" 3957]* (DS 3956).

topuz: bodur (DS 4769).

yonuz: komşu *[< yan + ız? ; krş. DS: yamız "yan; yamaç" 4156]* (DS 4295).

2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

2.1. -(y)A

İşlek olmayan bu ek zarf-fiil eki -A'nın kalıplaşması ile ortaya çıkmıştır (Ergin, 1990: 183, Banguoğlu, 2004: 227, Hatipoğlu, 1974: 17, Zülfikar, 1991: 48, Korkmaz, 2003: 67).

Çoğunlukla tek heceli fiillere gelerek çeşitli somut adlar ile sıfat, ve zarf görevinde kullanılan kelimeler türetir.

2.1.1. Çeşitli adlar türetir. Bu adların çoğu yer ve alet, eşya adlarıdır.

aka: akarsu (DS 4410).

ayra: ağaç çengel (DS 429).

basıra: iskambil oyunu (DS 4445).

bine: kapıların pencerelerin örtülen tarafına çakılan ve bir çıkıntı yapan çıta *[DS: bini aa.]* (DS 696).

çaka: çakı, bıçak (DS 1041).

çaka: iskambil kâğıtlarıyla oynanan bir oyun (DS 1041).

çala: silah; fırsat (DS 1047).

çala: maya (DS 4475).

dike: iğne (MKS 60).

dize: tahta tırmık (DS 1530).

döne: karşı ziyarette bulunma (DS 1582).

geçe: taraf, yön *[STİAT: "kenar, nehir kıyısı, geçit" 240]* (DS 1960).

gege: meyve ve dallarını eğmek ya da davarları yakalamak için kullanılan ucu çengelli uzun sırık *[DS: gev- "eğmek, bükmek" 2012, keye "hevenk, sepet vb. şeyleri asmaya yarayan ağaçtan yapılmış çengel, çivi" 2776, gege "eğri çizgi" 1968, EDAL: *kek- / *kak- "1 curved 2 stick with a hook 3 latch 4 to bend 5 to bend one's neck" 537]* (DS 1968).

geze: gelinin çeyiz kaldırma töreni; düğünden sonra oğlan ve kız tarafının verdikleri karşılıklı ziyafet *[Y-BYA : "gelin ve damadın ev ziyareti" 167]* (DS 2019).

geze: gezinti yeri (DS 2020).

gömbe/ göme: toprak altına gömülerek saklanmış para ya da değerli şeyler (DS 2150).

göre: evliliğin ikinci günü yapılan takı merasimi *[EYA: "düğün sırasındaki bahşiş parası" 418]* (EKBK 48).

güngöre: pencere (HKTS 135).

kesebiçe: gelin için elbise, bilezik kesme işi (D-EAA 203).

koşa: binaların üstüne konan, kalın, yuvarlak sırık, mertek, düver (DS 2932).

küye: yanık, is (DS 3056).

önge: heykel *[KBS: öng- / üng- "delmek" + -e 664, EDAL: 1501)* (DS 3339).

öre: örek, bina (EİA 252).

öre: saç örgüsü; saç örgülerini bağlamaya yarayan ip, iplik, kumaş parçası (DS 3352).

sala: evlerin önünde balkon gibi çıkmalar (DS 3521).

saya: takma ad, lakap (DS 3557).

sere: başparmakla işaret parmağı arasındaki uzaklık (ölçü için) *[TDES: 362, KBS: 751, EDAL: 1259]* (DS 3586).

tekre: çevre, bölge *[ET tegre "daire, çevre, etraf" (OTG: 254, EUTS: 151); EDPT: *tegir-e 485, < ET *tek- "dönmek, dolaşmak"+-ir-e (Özmen, 1993: 149)]* (DS 3867).

tura: ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerlerine çakılan tahta perde; bahçe kapısını korumak için beşik örtüsü biçiminde tahtadan yapılan örtü; çatı *[OT tura "kalkan, siper" (DLTD: 655); KBS: tur- "yükselmek, kalkmak" + -a 933, < tor- "engel olmak, yolunu kesmek"+ -a (Tekin, 1989: 178)]* (DS 3994).

tura: kimi oyunlarda ebeye vurmak için kullanılan düğümlenmiş mendil *[TDES: ? 418, KBS: tur- "toplanmak, dürmek" + -a 933]* (DS 3994).

üğe: bir ölçek dolusu tahıl *[DS: üğ- "yığmak"; ET ük- / ök- "toplamak, yığmak" (ETY: 827, İKPÖ: 163, EDPT: 100)]* (DS 4059).

yaka: çeşitli otlardan, nesnelerden yapılarak, ağrıyan, hasta organ üstüne konulan bir em *[ET yak- "sürmek" (EUTS: 183)]* (DS 4128).

yanaşa: yan, civar (ITT 312).

yandıra: yakacak (DS 4159).

yuva: loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir *[OT yuv- "yuvarlamak" (DLTD: 818)]* (DS 4322).

2.1.2. Sıfat ve zarf türetir.

basa: fazla, baskın, üstün; arkasından, hemen sonra *[DS: pasa "ardı arkası kesilmeden, durmadan" 3403, AybA: pasa "hep durmadan" 149; TTL: 284]* (DS 536).

büküre: kambur *[OT bügri "eğri büğrü" (DLTD: 123); EDPT: 328, KBS: 193]* (DS 818).

çeke: ufak, sıkı, gergin (DS 1108).

devre: ters, aksi, yolunda olmayan, yanlış (insan ve iş hakkında); bir kumaşın ya da herhangi bir şeyin ters tarafı *[DS: tevre "yanlış, ters" 3903; TTL: ? 604]* (DS 1444).

döne: defa, kere; bunun üzerine (EİA 82).

günaşa: gün aşırı, bir gün ara ile (DS 2224).

kese: çekim edatı, sıra *[KYAS: ardı kese "ardı sıra"]* (KYAS 156).

kese: kestirme, kısa (yol vb.) (DS 2760).

kıypa: aralı, aralıklı (NF 137).

sıka: cimri (DS 3605).

sile: ağzına değin dolu, tam *[DS: silme aa.]* (DS 3633).

sine: kurnaz, sessizce iş yapan (DS 3630).

soka: ağılı *[KBS: 793]* (DS 3657).

şaşa: kör (DS 3751).

2.2. -(y)AcAk

(-AcAg, -acaḫ, -ecaḫ, -eceyh, -acıḫ, -ecik, -ecük, -IcAk, -ucak, -ejeg, -icik, -cAk, -caḫ)

Aslında sıfat-fiil [167] eki olan bu ek, kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı kelimeler türetmiştir. Ekin çoğunlukla geçişli fiillerden alet ve eşya adları türettiği görülmektedir (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 228, Hatipoğlu, 1974: 23, Zülfikar, 1991: 50, Korkmaz, 2003: 68, Üstüner, 2000a: 29, Salman, 2003: 219).

2.2.1. Alet, eşya adları türetir.

açacak: anahtar; kalem açacağı; tirbuşon, İngiliz anahtarı ve tornavida gibi açıcı aletler (DS 55-57).

aktaracak: dirgen, aktaraç (DS 162).

alacak: biçilmiş ekini kaldırmaya yarayan üç dişli alet; ağaçtan meyve toplamaya yarayan ucu çatallı sırık (DS 177).

asacak: su taşınacak kaplara takılarak omuza alınan demirden veya ağaçtan yapılmış sırık (DS 339).

aşacak: çit kapı (DS 349).

---

[167] Sıfat-fiil ekleri hakkında detaylı bilgi ve bu eklerin kalıcı isim oluşturma işlevi hakkında bk. ÜSTÜNER, Ahat (2000a), *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yayınları Ankara.; SALMAN, Ramazan (2003), "Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri", *TDAY-B* 1999, s. 189-223.

atacak: hallaç tokmağı; çocukların ok, taş atmak için kullandıkları sapan (DS 364).

bakacak: ayna *[Y-BYA: "ayna; televizyon" 133]* (DS 490).

basacak: tuluma peynir basmak için kullanılan kalın sopa (DS 536).

bükecek: ip bükmeye yarayan aygıt (DS 816).

bürünecek: çarşaf (DS 826).

çakacak: elektrik kilidi (DTAS 83).

çalacak: kibrit (DS 1048).

çapacağ: et kesmeye, kemik kırmaya yarayan ağır ve enli bıçak, satır (KrTS 115).

çırpacak: yün ve pamuk kabartmak için kullanılan iki çatallı ince sopa (DS 1188).

delecek: ayakkabıcıların deriyi delmek için kullandıkları bir araç, zımba (DS 1409).

dilkecek: kağnının koşusu ile tekerleğini birbirine bağlayan ağaç *[DS: dilke- (< tirke-) "bağlamak"]* (DS 1495).

döğecek: sert taneleri ezmeye yarayan ağaç tokmak (DS 1569).

dönecek: bayramlarda eğlence yerine kurulan dönme aracı, dönme dolap *[Y-BYA: "atlıkarınca" 156]* (KBTA 181, DTAS 105).

emecek: biberon ya da emzik (DTAS 111).

evirecek: saç üzerinde pişirilen yufka ekmeğini çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç (DS 1808).

evsecek/ evsecik: tahılın taşlarını ayıklamakta kullanılan budaksız ağaçtan yapılma az kenarlı tepsi *[DS: evis- "arpa, buğday, bulgur gibi tahılların kepeklerini ayırmak" 1809]* (DS 1814).

ezinecek: sabun bezi (MAS 148).

güdecek: okurken satırları izlemekte kullanılan araç (DS 2211).

inecek/ inecik: merdiven, seyyar merdiven (DS 2540).

kayacak: kaydırak *[Y-BYA: kaycak "kızak" 184]* (HKTS 174)

kazıyacak: tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç; rende (DS 2713).

kesecek: makas *[TMES: "değirmende un akışını durduran alet" 151]* (DS 2760).

kıstıracak: mandal *[DS : gısdıracak "kıskaç" 2062]* (DTAS 163).

kıyacak: ceviz kütüğünden et kıymak için yapılan kalın tahta (DS 2854).

kuracak: saatin zembereğini kurmak için kullanılan parça (HKTS 193).

kurdayacak: kürdan (DS 3006).

odalacak/ odalacağı: ateş küreği; maşa (DS 3264).

oturacak: oturulacak yer veya şey, oturak *[DS: oturcak "tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye" 3296]* (Y-THA 725).

oyacak: patlıcan, kabak oymaya yarayan araç (DS 3300).

pincek: binecek, binek, binit (Y-BYA 213).

savacak: değirmen suyunu başka yöne çevirmek için oluk önüne konulan tahta (DS 3551).

savurcak: elek (OİYA 354, TYA 206).

serecek: battaniye gibi serilecek nesne (D-KİA 849).

silecek: bulaşık bezi; hamam takımı, havlu (DS 3633-3634).

sunacak: ekinleri kağnıya yüklemekte kullanılan ucu çatallı bir araç *[DS: sun- "dokunmak, elini uzatmak, uzanmak" 3697]* (DS 3695).

sürecek: damlardan kar süpürmeye yarayan tahta araç (DS 3718).

sürtecek: bulaşık bezi, paçavra; bileğitaşı *[KbrA: "rende" 349]* (DS 3722).

tepecek: üzüm ezilen ağaç ya da taş tekne (DS 3881).

tıḫacaḫ: tandırın hava deliğini tıkamaya yarayan bez araç (DS 3908).

tutacak: maşa biçiminde bir çeşit araç *[DS: dutacak "tencere tutacağı" 1610]* (DS 3997).

yālacak: tavayı yağlamaya yarayan ucu beze sarılı çubuk (DRTA 398).

yanacaḫ: çakmak (DS 4159).

yaracak: ağaçları dilimleyemeye yarayan demir keski (TYA 250).

yazacak: yarma bıçağı, yayıkçıların tomrukları dikey olarak kapaklara ayırma aleti (TYA 254).

yazacak: kalem (DS 4216).

yonacak: taşçı kalemi; nalbant bıçağı (DS 4293).

yücek/ yüğcek: çamaşır (DS 4325).

2.2.2. Yer adları türetir.

adduracak: ormanlarda tomruk kaydırılan yer (DS 65).

arınacak: banyo, yıkanma yeri (DS 320).

atacak: orman veya dağların yüksek yamaçlarından tomruk yuvarlanan yol (DS 365).

bakacak: bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer, gözetleme yeri (DS 489).

çıkacak: hayvanların otlamasına yarayan yer (DS 1165).

sualacak: su alınan yer, pınar (DS 3686).

çimecek/ çimecik: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

salacak: havuz ya da kanallarda su boşaltmak için bulunan delik (DS 3521).

2.2.3. Hayvan adları türetir.

emecik: yeşil başlı, diğerlerine göre biraz uzun, inekleri emdiği sanılan kertenkele *[krş. DS: emecen "kertenkele" 1731]* (MAS 137).

pusucak: serçeden az büyük, tek gezen, boz renkli bir çeşit kuş *[DS: pusağan aa., DS: pusacan "serçeden büyük, yalnız gezen, insan görünce olduğu yere sinen bir kuş" 3489]* (DS 4655).

2.2.4. Bitki adları türetir.

dikecek: soğan tohumu (DS 4485).

emicek: ballıbaba denilen bir bitki (DS 1731).

gömecek: sığırkuyruğu otu (AİAD 250).

saracak: ebegümeci (DS 3542).

2.2.5. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

evecek/ evecük/ evicik: aceleci (DS 1803).

sağacak: sömürülecek, aldatılacak kimse (HKTS 252).

uçacak: ibadetini aksatmadan yapmak yanında, mevlit ve vaaz dinlemeyi de ihmal etmeyen kişiler için kullanılan bir söz (MAS 369).

yonulacak: inceliksiz kimse (DS 4294).

2.2.6. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

açacak: bilmece (DS 57).

anacak: hatıra, hediye, armağan (DS 256).

banacak: banılarak yenilen yemek (DRTA 31).

çalacak: yoğurt mayası (DS 1047).

çıhacah: can ya da mal kaybına neden olan olay, kaza (Y-AYA 105).

çıkacak: çıkar, yarar (TMES 70).

dutacak: maya (DS 1611).

emcek/ emcik/ emicik/ emicek: meme *[< emig +çek (Kaçalin, 2006: 161), < emçek < em-çe-k (Güngördü, 2009a: 586)]* (DS 1730).

ekecek: tohum (DS 1692).

geçinecek: geçim (OİYA 345).

görcek: ufuk (DS 2157).

gülecek: alay nesnesi (DRTA 190).

kesecek: boğaya gelen ineklerin döl tutması için dişilik organının kenarında çıkan, kesilmesi gerekli olan beze (DS 2766).

oturcak: konuk (AİAS 199).

öğrencek: işi ilk kez yapma, öğrenme *[DS: "ilk yapılan iş, deneme, temrin" 3317]* (DS 4621).

sayacak: para (KrTS 303).

sevinacah: evlat, çocuk (Y-AYA 132).

yakacak: şarbon hastalığı, karaçıban (DS 4130).

yedecek: önder, kılavuz *[DS: yed- "elinden tutmak, yönetmek" 4222, ET yet- "yedmek, götürmek, (bir atı) yedekte götürmek (OTG: 259)]* (DS 4817).

yuvacak: avuç, el (DS 4322).

2.3. -AcAn [168]

(-açan, -ecan, -icAn , -ucan)

Gramer kitaplarımızın çoğunda yer almayan ek, fiilin gösterdiği hareketi sürekli yapan, o harekete maruz kalan anlamında kelimeler türetir (Hatipoğlu, 1974: 63, Atalay, 1941: 99, Eren, 1994: 23). Ekin -gAn/ -AgAn ekleri ile aynı işleve sahip olduğu görülmektedir.

Hatipoğlu'na göre -e ve -cen eklerinden oluşmuş birleşik bir ektir (1974: 63).[169]

2.3.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

bilecen: bilgiçlik taslayan; bilgin; yaşına göre çok şey bilen *[GKA: bilican aa. 438]* (DS 691).

evecen: aceleci (DS 1803).

korkucan: korkak *[KrTS: ġorḫacan aa. 241]* (DS 2926).

ölecen: çok zayıf, sıska, cılız (DS 3330).

sinecen: sinsi (DS 3639).

söğecen: aşağılayıcı sözleri çok kullanan, ağzı bozuk (DS 3673).

---

[168] Ekin yeni kelimeler türetilmesinde kullanılması hakkında bk. EREN, Hasan (1994), "Sevecen ve Benzerleri", *Türk Dili*, S. 511, s. 21-24.

[169] *'babacan'* kelimesini de bu ekle kurulu kelimeler arasında sayan yazar, birleşik ekin unsurları hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

suracan: suskun, sessiz *[DS: sur- "yere bakarak susmak" 3699]* (DS 3698).
kakacan: sürekli gagalanan; aşağı görülen, horlanan kimse (DS 4529).
yiyecen: obur (DS 4822).

2.3.2. Hayvan adları türetir.
kakacan: ağaçkakan (DS 2600).
pusacan: serçeden büyük, yalnız gezen, insan görünce olduğu yere sinen bir kuş (DS 3489).
delecen: ağaçkakan (DS 1409).
eğecen/ eğilcan: hayvanlara dadanan, eğri belli, boz renkli bir çeşit sinek, sığır sineği, büğelek (DS 1674).
emecen/ emicen: kertenkele; hayvanları emen bir çeşit yılan (DS 1731).
örecen: tatarcık (DS 3344).

2.3.3. Bitki adları türetir.
eğecen: büyüyüp kuruyunca tohumları iğne gibi insanın üstüne sıvaşan bir çeşit çayır otu *[DS: eyecen "kırlarda yetişen, yabanî bir çeşit kılçıklı ot" 1820]* (DS 1674).
emecen: ballıbaba denilen bir bitki (DS 1731).
yakaçan: ağrılı yerlere sarıldığında yara açan bir ot (yakı otu) (MAS 379).
söğecen: çiğdem *[< süy- / süv- ?]* (DS 4704).

2.3.4. Çeşitli somut adlar türetir.
eğecen: vücuttaki eklem yerleri (DS 1674).
emecen: meme (DS 1730).
emecan: tülbente sarılarak küçük çocukların ağızlarına verilen lokum (DS 1731).
emecen: sigara ağızlığı (DS 1731).
gevecen: gevrek, vücutta ateşten hasıl olan kızartılar (KİAT 323).
çekecen: patlıcan, kabak, domates oymaya yarayan aygıt (AİAS 63).
buyacan: dondurucu soğuk (MKS 37).

2.4. -Aç

(-ec, -Aş)

Yazı dilimizde işlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiilin anlamını nitelik olarak taşıyan sıfat veya o hareketi gerçekleştiren ad türetir. Üretilen kelimelerin büyük bir

çoğunluğu alet adıdır (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 229, Hatipoğlu, 1974: 42, Zülfikar, 1991: 51, 76, Korkmaz, 2003: 69).

Banguoğlu'na göre ek Eski Türkçedeki -gAç ekindeki -g sesinin düşmesi ile meydana gelmiştir (2004: 229).

2.4.1. Alet, eşya adları türetir.

ahdaraç: sac üzerinde pişen yufkayı çevirmeye yarayan ağaç veya demir aygıt (DS 127).

bakaç: dürbün (DS 489).

bulaç: yoğurdu ayran yapmak için çarpmaya yarayan aygıt (DS 784).

bürüneç: çevre, yazma, başörtüsü (KİAT 310).

daraş: testere *[DS: darah "iki tarafı testere ağzı gibi dişli taşçı çekici" 1366; OT tar- "bölmek, ayırmak" (KTSV: 252)]* (DS 1367).

dikeç: sacayak; kazık, sırık, ağaç çubuk (DS 1485).

dikeç: çuval ağzı dikmek için yün ya da kıldan eğrilmiş sicim (DS 1485).

döğeç: çamaşırı döverek yıkamaya yarayan ağaç tokaç (DS 1569).

döndereç: sacda pişirilen yufkayı döndürmeye yarayan tahta ya da ince demirden yapılmış fırıncı küreği (DS 1582).

döneç: su dolabında kovayı döndüren demir (HKTS 81).

döveç/ döğeç/ düğeç: havan ve eli (DS 1592).

duyaç: ahize, telefonda sesi kulağa veren kısım (HKTS 83).

dügeş: çalı yığmaya yarayan çatal ağaç (M-ŞDK-I 73).

dürteç: üvendire (DS 1635).

eğreç: yün eğirmekte kullanılan araç (DS 4491).

kakaç: zıpkın (DS 2600).

kazaç: övendirenin ucundaki yassı demir (DS 2709).

kırkaç: davar kırkılan makas (DS 2830).

kısaç: demircilerin kızgın demiri tuttukları maşa gibi bir araç; maşa, cımbız, kerpeten (DS 3842).

kıstıraç: mandal (DTAS 163).

köseçle-: ateşi karıştırmak (DS 2971).

öttüreç: düdük (DS 4629).

septraç: sulamaç filtresi (DRTA 333).

sıktaç: sıkıştırma aygıtı, pres *[SİYA: sıktıraç "bağlanan süpürgeleri sıkıştırmada kullanılan iki yassı ağaç" 685]* (DS 3605).

sineş: duvak, örtü (KYAS 212).

süreç: eski okullarda çocukların yazıyı izlemek için kullandıkları mukavva parçası ya da çubuk; bulaşık bezi, paçavra (DS 3720).

tutaç: ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak *[DS: dutaç "tencere tutacağı" 1610]* (DS 3997).

yağlaç/ yālaç: hamura, ekmeğe yağ sürmekte kullanılan ucu bezli değnek (DS 4121).

yazaç: kalem (DS 4215).

yontaç: kalem açacağı (DS 4823).

yuvaç: içindekilerin dökülmemesi için arabaların ön ve arkalarına konulan tahta setler, kapaklar *[DS: yuvak aa.; OT yıġ- "bir şeye engel olmak" (DLTD: 779), TTT yıġ- "menetmek, engel olmak", yıġak "yasak" (YTS: 243)]* (DS 4323).

2.4.2. Sıfat türetir.

ağlaç: vara yoğa ağlayan, sulu gözlü; oyunbozan, mızıkçı (DS 100).

bilenç: çok bilen, bilgiç *[< bil-e(n)ç]* (DS 665).

bükeç: kambur (DS 816).

deneç: alçak, namussuz *[krş. OT den- "kabul etmemek, inkar etmek" (KTSV: 100)]* (DS 1442).

eveç: aceleci (DS 1803).

güleç: sevimli, güler yüzlü, çok gülen (DS 2218).

kekeç: ters *[krş. DS: kek- "sapmak, yön değiştirmek; sürtüşmek" 4542, kekir "huysuz, inatçı" 2723; krş. OT kik- "bilemek, sürtmek" (DLTD: 329)]* (DS 2722).

kunnaç: çok yumurtlayan tavuk (DS 3002).

süneç: esnek (DS 3714).

ulaş: bağlı, tutkun (M-EDK-I 31).

yağaç: yağmurlu (DS 4115).

yeneç: yenmesi uygun, güzel (D-KİA 955).

yığaç: tombul *[DS: yığma/ yığman "kısa boylu, etine dolgun", yığmaç "çok şişman, hantal" 4263; KBS: yığaç "tombul" < yığaç "ağaç, ağaç parçası" 1134]* (DS 4262).

yıllaş: eğri; çarpık *[DS: yılık aa., DS: yıl- "dış etkilerle bozulmak, eğrilmek" 4271, TTT yılık- "eğilmek, kaymak, meyletmek, inhiraf etmek" (YTS: 244)]* (DS 4269).

2.4.3. Yer adları türetir.

akıtaç: havuz, tekne vb. inde akışkan sıvının akmasını sağlayan evlekimsi kısım (HKTS 5).

atlaç: yamaç, dağın sırtı, yüzü (DS 370).

bataç: batak (DS 568).

bekleç: durak, bekleme yeri (DS 4451).

bükeç: dönemeç; akarsuların büküntü yerleri; köşe (DS 815).

eğeç: tarlanın bayırımsı ve meyilli yeri (DS 1675).

ġaynaç: su kaynağı (DRTA 148).

ġonaç: konulan yer, konulacak yer (Y-AAA 309).

gömeç: mezar (DS 2148).

konaç: leylek yuvası (DS 2915).

sarkaç: dağ eteği; su bölümü çizgisi, su çatısı (DS 3547).

ulaç: sınır; şose (DS 4031).

2.4.4. Çeşitli somut adlar türetir.

anaç: hatıra, hediye, armağan (DS 256).

banaç: lokma, ekmek parçası; sulu yemekleri yemek için yufka veya ekmeğin kaşık şekline konulmuş hali; sulu yemek; tirit (DS 515).

bukulaç: kasırga (DS 784).

dutaş: tanık (DS 1612).

emeç: henüz memeden kesilmemiş buzağı (DS 1732).

kakaç: ağaçkakan (DS 2600).

kaydıraç: kızak, taşla oynanan çocuk oyunu (Y-BYA 184).

kepeç: sertleşmiş toprak parçası *[OT kepi- "bazı yerleri kurumak" (DLTD: 362)]* (DS 2745).

küleş: buğday yığını *[krş. külte; EDAL: 817]* (DS 3031).

öndeç: mübaşir *[DS: önde- "çağırmak"]* (DS 3336).

öteç: horoz (DS 3357).

sokaç: arı iğnesi (DS 3657).

tapaç: hizmetçi *[ET tap- "hizmet etmek" (OTG: 253); KBS: 858]* (DS 3822).

yükleç: öteberi, malzeme (NF 164).

donaç: hayvanların soğuk alması (DS 1558).

2.5. -AğAn

(-AAn, -AgAn, -eyen, -igen, -egan, -eğan, -ığan, -ēn)

Türkçede eskiden beri görülen bu ek çok işlek değildir. Yaptığı isimler aşırı ve devamlı yapan veya olanı karşılar. Eklendiği kelimeye 'kolaylık, alışkanlık, devamlılık, yoğunluk, abartı' anlamı katar (Ergin, 1990: 180, Banguoğlu, 2004: 229, Hatipoğlu, 1974: 23, Korkmaz, 2003: 69, Zülfikar, 1991: 52, Zülfikar, 2010b: 48).

Banguoğlu'na göre ek -A- kuvvetlendirme işlevi taşıyan fiilden fiil yapma eki ile -gAn sıfat-fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (2004: 229). Hatipoğlu ise ekin -A istek kipi ile -gAn sıfat-fiil ekinin kaynaşmasıyla oluştuğu görüşündedir (1974: 23). Zülfikar birleşik ekin -gAn unsuru hakkında farklı düşünmektedir. Yazara göre buradaki ek sıfat-fiil eki olan -gAn'dan kelimeye kattığı anlam incelikleri bakımından farklılık göstermektedir (2010: 48).

Aynı işleve sahip olan -gAn genellikle çok heceli fiillere, özellikle çatı ekleri üzerine gelirken -AgAn tek heceli fiil köklerine gelmektedir (Zülfikar, 2010b: 48).

2.5.1. Yetenek, alışkanlık bildiren sıfatlar türetir.

akagan: çabuk meyleden, sebatsız, maymun iştahlı (DS 137).

arağan: çok kaybolan *[< *ar- ağan (Güngördü, 2011: 10)]* (DS 293).

artağan: çoğalan, fazlalaşan, bereketli (pirinç, fasulye, nohut, mercimek vb. hakkında) *[TMES: "çok su çekebilen pirinç" 43]* (DS 333).

atağan: öğünen, atıp tutan (DS 364).

batağan: eline geçen parayı boşa harcayan (DS 568).

bilegen: bilgiçlik taslayan (DS 691).

bişegen: çabuk pişen (DS 705).

döneğen: sözünde durmayan (DS 1582).

emegen: suyu çabuk emen maddelere verilen isim (DS 1732).

evegen: aceleci (DS 1803).

geleğen: arkası sürüp gelen, devam eden, kesilmeyen (KA 282).

gezeğen: çok gezen (DS 2019).

göreğen: iyi gören (kimse) (DS 2158).

güleğen: sevimli, güler yüzlü, çok gülen (DS 2218).

işağan: geceleri altını sürekli ıslatan (kişi) (AUKA 239).

kanağan: başkalarına çabuk aldanıp inanan (AADS 149).

kapağan: ısırıcı, saldırgan (köpek) *[EİA: ġapağan "ısırıcı hayvan" 119]* (DS 4532).

keseğen: kesici, keskin (DS 4547).

korğağan: korkak *[TYA: korkaġan "korkak, çok korkan" 159]* (DS 2926).

küseğen: sık sık ve çabuk küsen kimse (DS 3049).

öreğen: durmadan örgü ören (DS 4626).

öteğen: çok öten kuş *[DS: ötegen "çok öten kuş, tavuk vb." 4628]* (DS 3356).

sezeğen: tez sezen, tez duyan, duyarlı (DS 3559).

sısağan: sessiz, sinsi (DS 3619).

süneğen: değişik anlama çekilebilen söz (DS 4712).

süseğen: süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (DS 3725).

süzeğen: insanı dikkatle seyreden kimse (EAFS 103).

umağan: daima uman, bir şeyler verilmesini, bir şeyler almayı, yemeyi ümit eden (GDIA 359).

üreğen: ürüyen, havlayan köpek (DS 4068).

üteğen: çok ve çabuk üşüyen, ateş başından ayrılmak istemeyen (DS 4080).

veregen: eşcinsel *[DS: vereğan "kötü kadın, hoppa" 4095]* (DS 4095).

yatağan: çok yatan, çok uyuyan, tembel; yük taşırken sık sık yatan hayvan (DS 4198).

yeleğen ivecen, canı tez, telâşla ordan oraya gidip gelen *[DS: yeleyen "hoppa" 4233]* (DS 4232).

yüzeğen: iyi yüzen (DS 4827).

yiyağan: yiyip içmeye düşkün, boğazına düşkün (AUKA 300).

2.5.2. Hayvan adları türetir.

çalağan: kartal; çaylak; atmaca (DS 1048).

dalağan: ördeğin daha iri bir cinsi, su kuşu (DS 1335).

delegen: ağaçkakan (DS 1409).

göceğen: bir çeşit kuş (DS 2118).

güleyen: martı (D-VGHA 54).

kaçağan: tavşan; av tutmayan evcil atmaca (DS 2586).

kesegen: fare; bitki köklerini yiyen danaburnu da denilen bir böcek *[DS: kesegen/ keseğen "erkek domuz"]* (DS 2761).

pusağan: serçeden az büyük, tek gezen, boz renkli bir çeşit kuş *[DS: pusacan aa.]* (DS 4655).

süreğen: danaburnu da denilen toprak içinde yaşayıp bitki köklerini keserek zarar veren bir çeşit böcek (DS 3818).

tumağan: karabatak *[DS: tum- "suya batmak, dalmak" 3991]* (DS 3989).

yakağan: tatarcık (DS 4127).

yeleğen/ yeligen: köpek *[DS: yeleğen "tazı, av köpeği" 4818]* (DS 4232).

uçağan: karasinek büyüklüğünde, üstteki kalın, alttaki sarımtırak ve ince, çift kanatlı bir böcek (DS 4020).

2.5.3. Bitki adları türetir.

azağan: büyük geven çalısı (MİAS 37).

çalağan: ısırgan otu (DS 1048).

geveğen: bir çeşit yayla dikeni (DS 2008).

2.5.4. Yer adları türetir.

batağan: bataklık (DS 568).

döneğen: su çevirisi (DS 1582).

sızağan: az su sızan yer (DS 3627).

süreğen: dere ve ırmakların çok akıntılı yerleri (DS 3818).

uçağan: yumuşak topraklı yar (DS 4780).

yarağan: su bölümü çizgisi (DS 4180).

yarlağan: taş oyuğu, yarık *[KBS: <yar-ıl-ağan 1077]* (DS 4186)?

2.5.5. Alet adları türetir.

döneğen: hayvanın başlığı ile yuları arasında bulunan ve hayvan bağlıyken dolaşmamasına yarayan döner halka *[DS: döneyen "tekerlekleri birbirine bağlayan ve dönmelerini sağlayan ağaç" 1585]* (DS 1582).

öreğen: kapının arkasındaki ağaç dayak (DS 3344).

yeleğen: saatin saniye ibresi (KA 619).

2.5.6. Hastalık adları türetir.

gezeen: grip vb. bulaşıcı hastalıklar (DS 2019).

sızığan: küçük çıban, sivilce *[krş. DS: sızanah "sivilce" 3625]* (DS 3628).

yatağan: inme, felç (DS 4816).

gidēn: cilt hastalığı (AİAS 121).

2.5.7. Çeşitli somut adlar türetir.

burağan: girdap (PTK 271).

kaçağan: atın güzel olan yürüyüşü (DS 2586).

sazağan: kuvvetli ve soğuk esen yel, poyraz *[EDAL: 1219]* (DS 3562).

2.6. -AğI

(-a, -Af, -agu, -ağa, -ap, -Av, -AvI, -avu)

Gramer çalışmalarında yer almayan[170] bu ek fiilden fiil türeten -A- ekiyle -GI ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Genellikle tek heceli fiillere eklenmektedir. Çoğunlukla araç adları ve nitelik bildiren sıfatlar türeten bu ek, -GI eki ile aynı işleve sahiptir.

bitev: ameliyatla açılacak kızlık zarı (DS 709).

bitevi: tamamen, hepsi, tümden *[DS: bitav/ bitev "bütün, ayrılmamış, tek parça"; TTL: < *bütegü < büt- egü 358, KBS: bitemi < ET. bir+tëm 151* [171]*; Deny, 2013: 122]* (DS 709).

çalaf: ince, zayıf (DS 1048).

çalağı: süpürge (DS 1048).

çalap: ateş (DS 1049)?

çırpağı: yün ve pamuk kabartmak için kullanılan iki çatallı ince sopa *[DS: çırpak aa., MAS: çırpağa "ağaçtaki meyveleri çırpmaya yarayan uzun sırık" 89]* (DS 1188).

gicevi: at ve sığırlarda olan kaşıntı *[DS: gici- "kaşınmak" 2072]* (DS 2017).

eyef/ egef: kağnı ya da saban oklarını boyunduruğa bağlayan halka biçiminde bükülmüş, ince ağaç *[DS: egef/ eğef "boyunduruğu sabana bağlayan, yaşken eğilerek yapılan ağaç halka" 4491]* (DS 1820).

---

[170] Deny, *'-ki (-GI)'* ekinden bahsederken ekin *" '-eki (-AğI)' suretinde bir gelişimi olduğunun izleri görülüyor."* demiş ve *kılağı, karağı, yapağı, kazağı* örneklerini vermiştir (1941: 541).

[171] Yazar, *'bitemi'* maddesinde *'tamamen, hepsi, tümden'* anlamına gelen '*bitevi'* kelimesini ET *birtëm* kelimesine bağlaren, '*bitik'* maddesinde *'bütün, ayrılmamış, tek parça'* anlamındaki *'bitev'* kelimesini '*bit-ev'* şeklinde göstermiş, *'bitevi'* kelimesine burada da yer vermiştir (KBS: 151-152).

karağı: ağaçtan meyve toplamakta kullanılan ucu eğri sopa; baston; cirit oyununda kullanılan ucu eğri sopa, çevgen *[krş. OT karmak "çengel" (KBİ: 226); Az. gar- "bükmek, eğmek, kanırtmak" (ATBS: 325)]* (DS 2644).

kazağı: tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç; bel ve küreğin çamurlarını kazımaya yarayan ucu demirli sopa, sıyırgı *[DS: kazagu "bel ve küreğin çamurlarını kazımaya yarayan ucu demirli sopa, sıyırgı", kazağu/ kazavu "tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç", kaza "tahta kaşıkların içini kazıyıp biçim vermeye yarayan araç", kazzağı "ustura" 2713; Deny, 1941: 541]* (DS 2709-2711).

kılav: yerli yerinde, düzenli; çeki düzen verme işi, cila; dinçlik, beden sağlığı, neşe (DS 2793)?

kırağı: bıçak vb. araçların ağzındaki pürüz (DS 2816).

kısağı: davarlarda omuz başı ile sağrı arası, bel kısmı; çevresi sarp ve engebeli yer (DS 2839).

öneği: inatçı, ters kimse *[DS: öna/ önağı "söz dinlemeyen, ters kimse" 3335; OT ön- "inat etmek", önegü/ önevü "inatçı" (KTS: 211), TTT önegi/ önegü "inatçı", öneş- "inat etmek" (YTS: 168-169); krş. ET öŋi "ayrı, ayrılmış" (OTG: 251); < KB öŋi "başka, başkası, -den başka" < *öŋ- "farklı olmak, değişik olmak" +-i (Taş, 2009a: 135)]* (DS 3337).

sıkrağı/ sıkravu/ sıkra: cimri (DS 3607).

sızağı: ince bir aralıktan sızan soğuk hava (AADS 219).

sokağı: arı iğnesi (MAS 329).

süreği: filiz (Y-KMİA 468).

süreği: kalıtsal, irsi (DS 3818).

üteği: sıcağı seven *[DS: ütek aa.]* (DS 4797).

yeleği: hoppa *[DS: yelki aa.]* (DS 4233).

2.7. -Ak

(-Ag, -aġ, -ağ, -aḫ, -eyh)

Eskiden beri işlek olan bu ek fail adları, alet, yer adları ve bazı somut ve soyut adlar türetir. Ek ünlü ile biten kelimelerden sonra -k şeklinde kullanılır (Ergin, 1990: 178, Banguoğlu, 2004: 230, Hatipoğlu, 1974: 78, Zülfikar, 1991: 53, Korkmaz, 2003: 70, Deny, 1941: 517).

Çoğunlukla ekin Eski Türkçe -gAk ekinden geldiği kabul edilse de farklı kaynaklardan gelen birden fazla -Ak eki olabileceği ifade edilmiştir (Banguoğlu, 2004: 230, Korkmaz, 2003: 70).

Ek, geçişli fiillerde '-An', geçişsiz fiillerde '-Il-An' fonksiyonu taşır (Gülsevin, 2002: 162).

2.7.1. Nitelik bildiren sıfatlar yapar. Bu sıfatların büyük çoğunluğu alışkanlık, düşkünlük, yetenek ve bir işi sıkça yapanı gösterir.

ağlak: ıssız, tenha, boş *[OT aġla- "yalnız olmak, boş olmak" (DLTD: 11); EDPT: 84, Ata, 2002: 21-22; krş. DS: oğ "kalabalık olmayan yer" 3266, uğu "boş, ıssız" 4028]* (DS 101).

ağlak: vara yoğa ağlayan (DS 101).

akak: çabuk meyleden, sebatsız, maymun iştahlı (DS 137).

anlak: anlayışlı (DS 274).

artak: çoğalan, bereketli bereketli (pirinç, fasulye, nohut, mercimek vb. hakkında) (DS 333).

atak: cömert; geveze, mübalağacı; atıcı, nişancı (DS 364).

bişek: çabuk pişen *[DS: pişek "çabuk pişen nohut, fasulye vb. yiyecekler" 3462]* (DS 705).

bitek: verimli (DS 708).

bulunak: çok bulunan (DS 790).

coşak: çabuk çoşan (DS 1003).

çemrek: kolları veya bacakları sıvalı adam; becerikli, düzenli (kimse) (DS 1131).

çökek: yerde sürünen, kötürüm *[MİAS: "çok yaşlı, eli ayağı tutmayan" 89]* (DS 1281).

depek: sapık *[KYAS: "deli" 69; TTL: 590]* (DS 1427).

dinnek: uysal, söz dinleyen, dinlek (M-VADK 70).

dölek: uslu, terbiyeli, ağırbaşlı; uysal; eli işe yatkın; boyu bosu düzgün olan kimse; güzel, iyi; doğru, düzgün *[OT tölek "dölek, gönlü sakin kişi" (DLTD: 645); EDPT: 498, KBS: töl + (e)k 302]* (DS 1577-1578).

dörek: yaramaz çocuk *[DS: dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek; dolaşıp durmak"]* (DS 1587).

gezek: çok gezen (DS 2019).

görek: iyi gören (kimse) (DS 2158).

gülek: sevimli, güler yüzlü, çok gülen (DS 2218).

imrek: seven, düşkün *[DS: ımrek "özenen, imrenen" 2476; ET amra- "sevmek, âşık olmak", amrak "sevgili, aziz" (EUTS: 9); EDPT: 162, 163, İKPÖ: 133]* (DS 2537).

kavrak: kavrayışlı, anlayışlı, zeki (NF 134).

kayak: dönek, sözünden dönen (DS 2696).

kesek: keskin (GİYA 645, TYA 150).

kıyak: vurucu, kırıp dökücü; yiğit, yürekli (DS 2854).

kızak: tez kızan *[DS:"öfkeli, sert, kırıcı" 2862]* (DS 4559).

kişnek: çok kişneyen at (DS 4561).

kokak: kirli, pis, mundar, kokmuş (DS 2904).

koyak: etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.) (DS 2942).

küsek: sık sık ve çabuk küsen kimse (DS 3049).

oturak: emekli; iş göremeyen; kötürüm (DS 3295).

öğünek: kendini öven, övüngen *[DRTA: öünek aa. 298]* (DS 3320).

salak: saldırgan, atılgan (DS 3522).

savrak: zengin, varlıklı; atak, densiz *[AA: "delişmen, deli dolu" 581, AAS: "tutumsuz, savurgan" 280]* (DS 3554).

sezek: tez sezen, tez duyan, duyarlı (DS 3559).

sıçak: büyük abdestini çok yapan (AİAS 221).

sıypak: kaygan, eğimli *[DS: zıypak "kaygan, düzgün, parlak" 4383, sıyp- "kaymak" 3626]* (DS 4694).

sünek: esnek nesne (DS 3714).

sürtek: çok gezen kimse (DS 3722).

süsek: süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (DS 3725).

tutak: cimri (DS 3998).

türek: sonradan türemiş zengin (DRTA 378).

tütek: çekici, parlak (renk için) (DS 4015).

uçak: oynak, uçarı, çapkın (DS 4020).

ürek: çok üreyen, üremeye elverişli (DS 4068).

ütek: çok ve çabuk üşüyen, ateş başından ayrılmak istemeyen *[KBS:1002]* (DS 4080).

verek: cömert, veren, kıskanmayan (DTAS 265).

yatak: yük taşırken sık sık yatan hayvan (DS 4198).

yenek: istekle yenilen, tadı güzel, mideyi yormayan (DS 4245).

yülek: tıraş edilmiş, kılları kesilmiş, koparılmış (DS 4329).

yüzek: yüzücü (DS 4336).

2.7.2. Alet, eşya adları türetir.

akıdak: lazımlık, oturak (DS 150).

basak: merdiven, el merdiveni; paspas; mühür (DS 536-537).

bastırak: kapı sürgüsü, kol demiri (DS 546).

biçek: biçerbağlar makinesi (DS 682).

bişek: yayık dövmede kullanılan araç *[TDES: biş- "yayıkta dövmek" + -ek 54]* (DS 705).

çakak: yere çakılan kalın kısa kazık (DS 1041).

çalkak: tahıl elemeye yarayan alet (DS 1056).

çentek: et satırı (DS 1138).

çırpak: çok ince değnek veya sopa; ağaçları çırpmak için kullanılan sopa (DS 1188).

çizek: sabanın ucuna takılan toprağı kesmeye yarayan bıçak (DS 1252).

çözek: ipliklerin çile haline getirildiği araç (DS 1299).

çurġanaḫ: battaniye *[DS: çurgala- "toplamak, yığmak" 1305; bk. Krgz. çulğa- "kuşatmak, sarmak", çulğan- "sarınmak, bürünmek" (KrgzS: 286), Az. çulğa- "sarmak, paketlemek; örtmek, bürümek (ATBS: 161)]* (D-VGHA 28).

dişek: taşları yontmak için kullanılan dişli bir çeşit çekiç (DS 1521).

diyek: buzağıya anasını emmemesi için takılan burunsalık *[OT tıḋ- "men etmek" (DLTD: 612)]* (DS 1529).

dolak: başörtüsü, tülbent, yazma; boyun atkısı (DS 1542).

döndürek: fırıldak denen oyuncak; topaç (DS 1581).

dövek: kırbaç (DS 1592).

duşak: hayvanların ayak bağı, köstek; çatallı ağaçtan yapılmış köstek *[DS: tuşak "hayvanın sakıncalı yerlere gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip" 3996; OT tuşa- "köstek vurmak" (KBİ: 471); EDPT: 561, TDES: 124, KBS: 935]* (DS 1609).

düzeldek: tesviye ruhu (su terazisi) (DS 1643).

ekek: ekin ekme aygıtı (DS 1683).

giyek: giysi *[TİYA: giynek aa. 452]* (DS 2086).

itek: tarla tarağı, tırmık (DS 2567).

kakak: çivi; çekiç (DS 2600).

kazak: tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç (DS 2709).

okunak: kitap (DS 2376).

oturak: minder; kanape; tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye (DS 3296).

örek: örgü şişi (TYA 188).

salak: baston, asa; dayak *[ADÜM-I: "herhangi bir ağaçtan koparılmış ince dal" 200; krş. TTT salak "gürz" (YTS: 178)]* (DS 3522).

silek: mendil *[DS: elsilek " havlu" 1728]* (DS 3633).

söykenek: yastık (DS 3684).

susak: ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa *[ET sus- "daldırıp almak, su çekmek" (EUTS: 140, İKPÖ: 212), OT susġak "kendisiyle su vb. şeyler daldırılarak alınan nesne" (DLTD: 542); EDPT: 856, TDES: 378]* (DS 3699).

sünek: sapan (DS 4712).

sürtek: bileğitaşı (DS 3722).

süzek: süzgeç, sıvıları süzmekte kullanılan gereç (DS 3730).

şişirdek: balon *[KrTS: şişirt- "şişirmek" 322]* (DS 4729).

tökek: ağaç halka *[OT tükek "yük bağlama halkası" (DLTD: 668)]* (DS 3979).

tutak: ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak *[DS: dutak "tencere tutacağı" 1611]* (DS 3997).

uçurak: uçurtma (DS 4023).

ulak: saça takılan ek saç ya da bağ; ip, bağ (DS 4031).

ulak: tren (DS 4032).

yelpik: yelpaze *[Az. yelpik/ yėlpinc/ yėlpic aa. (ATBS: 803); ET yilbi- "esmek, yelpaze sallamak" (EUTS: 193), OT yelpet-/ yėlpet- "yelpazeletmek" (DLTD: 770), yėlpiş- "yelpazelemekte yardım etmek" (DLTD: 771)]* (STİAT 270).

yonak: marangoz keseri *[DS: yontak "yontmaya, oymaya yarayan gereç" 4294]* (DS 4293).

yörek: çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ *[OT yörge- "sarmak" (DLTD: 805); EDPT: 965, < yörge- < ör-üg+e- (Sağol Yüksekkaya, 2011: 50)]* (DS 4309).

yuvak: loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir; yol düzlemekte kullanılan silindir *[OT yuv- "yuvarlamak" (DLTD: 818)]* (DS 4322).

2.7.3. Yer adları türetir.

ağnak: at eşek gibi hayvanların debelendikleri tozlu topraklı yer *[DS: ağna- "hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak" 106; OT ağna- "hayvan yatıp debelenmek" (DLTD: 11); KBS: 57]* (DS 105).

akak: mecra , yatak, dere yatağı (DS 137).

arınak: banyo, yıkanma yeri (DS 320).

atak: orman veya dağların yüksek yamaçlarından tomruk yuvarlanan yol (DS 365).

buluşağ: buluşma yeri (DS 790).

çekek: kayık, mavna ve küçük gemileri kalafata çekildikleri yer (DS 1109).

çıkak: kaynak, menba (DS 1165).

çimek: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

çokrak: memba, pınar; kaplıca, ılıca; çamurlu, bataklık yer; taşlı arazi *[OT çokra- "kaynamak" (DLTD: 156); TDES: 97, KBS: 248]* (DS 1261).

dolanak: dönemeç, viraj (DS 1543).

dökek: zeytinin yağı alınmak için döküldüğü havuz (DS 1572).

dölek: düz, engebesiz arazi, tepenin eteği; kıvrıntısız, düz yol; tarlanın düz ve verimli olan kısmı *[TTL: 651]* (DS 1577-1578).

dönek: dönemeç; su çevirisi (DS 1583).

düşek: yatır olduğuna inanılan kimselerin yattığı yer ve taş yığınlarından meydana gelen mezarları; vurulan bir kimsenin düşüp öldüğü yer; şehitlik, şehit sini (DS 1638).

gayak: kayak yapılan yer (DS 1943).

geçek: çok geçilen, işlek yol; ufak tahta köprü (DS 1960).

gezek: otlak; pirinç, buğday tarlası; gezinti yeri (DS 2020).

girek: kapı, avlu; tilkinin korunduğu taş kovuk (DS 2081).

göçek: göçülen yer (DS 2121).

gözlek: gözetleme yeri; dağların yüksek yerlerinde nişan almak için ağaç ya da taştan yapılan belli yer (DS 2182).

güdek: güdü yeri (DS 2212).

işlek: yapımevi, fabrika *[EİA: işleyh "imalathane" 187]* (DS 2564).

izlek: keçi yolu, patika (DS 2576).

kanak: çay, dere, ırmak (DS 2617).

kısak/ kısnak/ kıstak: iki dar ve tepe arasındaki dar geçit, boğaz **(**DS 2839).

kurak: keklik avında avcıların gizlendikleri yer (DS 3004).

okunak: okul (DS 2376).

oturak: hela, ayakyolu; sürek avında avcıların av bekledikleri yer (DS 3295-3296).

önek: sürek avında avcıların av bekledikleri yer *[DS: öŋ- "beklemek; gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak" 3341]* (DS 3338).

örek: otlak *[DS: örü aa.]* (DS 3351).

öyek: ilkbaharda yerden kaynayıp bir süre sonra kaybolan su; balçık, batak *[DS: övek "içinden su çıkan sulak yer" 3361, öy- "içine geçmek" 3366, OT üyük "bataklık, kumluk yer" (DLTD: 719); EDPT: 271)]* (DS 3364).

pusak: yabankeçilerinin saklandığı in (DS 3489).

saklak: depo, ambar (DS 4663).

satak: çarşı (DS 3550).

savak: suyolu; değirmen oluğu; suyun arklarından ayrılma yeri (DS 3551-3552).

sızak: dağ sırtlarından, taş aralarından sızan su, küçük pınar (DS 3627).

siyek: domuz, kurt gibi hayvanların dağda buluştukları uğrak yerleri; ayakyolu, hela (DS 3650).

sökek: çalı ya da taş sökülen yer (DS 3675).

toplak: cami *[KBS: 913]* (DS 3964).

varak: varılacak son yer, durak, konak (DS 4090).

yazak: yazıhane *[KBS: 1101]* (DS 4215).

yudak: bataklık (DS 4311).

yunak: çamaşır yıkanan yer; hamam, yıkanma yeri (DS 4319).

2.7.4. Hayvan adları türetir.

sokak: ağılı yılan (DS 3657).

şişek/ şüşek: 1-2 yaşında koyun *[DS: şişek "bir iki yaşında doğurmamış koyun, keçi" 4728; OT tişek "iki yaşını bitirerek üçüne basmış koyun" (DLTD: 626); TDES: şişek < tişe- k 388, OTWF: tiş+ek 163]* (DS 3786).

yavşak: bit yavrusu *[TDES: yapış- + ak 444, KBS: *uwuş "ufalanmış nesne" + ak 1091, EDAL: 971]* (DS 4206).

2.7.5. Bitki adları türetir.

ışılak: temiz; geniş ve oval yapraklarının bir yüzü parlak olan bir çeşit ot (DS 2496).

kanak: sakızotu, kenger (DS 2617).

yapışak: bir çeşit yapışkan ot (DS 4178).

yumak: bir kır bitkisi (DS 4315).

2.7.6. Hastalık adları türetir.

akak: kemik veremi, bulaşıcı beyin hastalığı, daima akan çıban (DS 139).

kusaḫ: kolera (DS 4573).

ötürek: sürgün, ishal (DS 3360).

satak/ satah: grip, nezle gibi salgın hastalık (DS 3551).

sürek: isilik (DS 3718).

tutak: sara hastalığı (DS 3998).

uğrak/ uğnak: sara, cin çarpması *[DS: uğra- "cine, şeytana çarpılmak" 4027]* (DS 4026).

2.7.7. Organ adları türetir.

didek: gaga (DS 1481).

gegek: gaga *[DS: kek- "gagalamak" 2724]* (DS 1969).

ışılak: göz (DS 2495).

işidek: kulak (DS 2563).

oturak: kıç, makat (DS 3296).

oynak: eklem *[EİA: oynaḫ aa. 250]* (MAS 293).

2.7.8. Soyut adlar türetir.

aldak: avutacak, kandıracak, gönül alacak söz, şey *[OİYA: "hile" 333, KrTS: aldağ "aldatıcı, kandırıcı" 59]* (DS 209).

anak: hafıza, bellek (DS 249).

arpağ: sihir, üfürük, büyü *[OT arwa- "büyü yapmak" (DLTD: 40, EDPT: 199)]* (DS 330).

bulak: felaket, bela *[krş. DS: bulgak "başarı"* [172] *788; krş. ET bulġa- "karıştırmak", bulġak "karışıklık, isyan" (ETG: 270, EDPT: 336-337)]* (DS 785).

denek: dikkat; deneme, prova *[DTAS: "deneme, görme kaabiliyeti" 100]* (DS 1421).

durak: dirlik, düzenlik, güvenlik (DS 1604).

dutnah: delil (DS 1612).

düşek: kelepir, fırsat (DS 1638).

erişek: amaç, erek (DS 1772).

karah: bolluk, zenginlik, varlık *[DS: kar- "bentin ya da arkın suyu çoğalmak, taşmak", kara- "dolup taşmak" 2665]* (DS 2644).

---

[172] *'haşarı'* yerine okuma veya yazım yanlışı olmalı. krş. ET *bulga- 'karıştırmak'* (OTG: 241).

keskenek: hız; dikkat *[DS: kesken- "el ile ya da bir şeyle vuracak gibi yapmak, davranmak" 2765]* (DS 4548).

öğrenek: yetiştirme, öğretim, alıştırma (DS 3317).

sorağ: araştırma, izleme *[AKD: "haber, mektup" 396, KİA: soraḫ "mektup" 382]* (DS 4702).

suvak: suç atma, iftira (DS 3702).

sürek: yön, doğrultu; inanç *[MAS: "gelenek" 337, AA: "tutulan yol, iz" 626]* (DS 4713).

yetek: amaç *[KBS: 1129]* (DS 4256).

yilek: heves (DS 4277).

2.7.9. Fail adları türetir.

atak: başçı, başta giden (GİAT 263).

beslek: besleme, hizmetçi, evlatlık; uşak (DS 640).

gelek: göçmen (DS 1982).

gözlek: gözetleyen kimse, nöbetçi (DS 2182).

güdek: sığır çobanı (DS 2211).

korok: bekçi, korucu (DS 2927).

şapşırak: hizmetçi *[< tapşır-]* (DS 3747).

ulak: her zaman el altında buluna kişi, yardımcı (DS 4032).

2.7.10. Çeşitli somut adlar türetir.

ağlak: asma budanırken çubuğun kesilen yerinden akan öz su (DS 101).

atak/ attırak: meni, döl (DS 365).

azak: kuzey doğudan esen yel (DS 434).

banak: tirit; sulu yemek; yoğurdun sulandırılmış hali (DS 515).

boğnak: sağnak, şiddetli yağmur (DS 722).

boşunak: boşanma belgesi (DS 743).

çalak: işaret, iz *[TTL: 468]* (DS 1048).

çapak: kesilen metal ve kalıptan çıkan tuğla, kerpiç vb. şeylerin kenarlarındaki pürüz (DS 1072).

damzak: damla (Y-BrYA 198).

dernek: panayır, pazar (DS 1433).

dizek: yazı satırı (DS 1530).

donak: tören (DS 1558).

dönek: eni ve boyu kırkar arşın olan bir yüzey ölçüsü, dönüm (DS 1583).

görek: lohusa ziyaretine gelenlere ikram edilen yiyecek (DS 2158).

gözetlek: takvim (DS 2181).

kabarak: sel (DS 2581).

kesek: dilim (ÇKTA 56).

kısak: kısaltma, özet (DS 2839).

kopak: göllerde su üzerinde yüzen büyük köklü toprak parçası (DS 2919).

kükrek: kasırga; sis (DS 3026).

oturak: toplantı; düğün günü yalnız erkeklere yapılan yemekli eğlenti (DS 3296).

ödek: ödeme, tazminat *[DS: "zarar ödentisi; borç senedi" 3310]* (AAT 245).

örek: duvar (DS 3344).

örek: saç örgüsü (DS 3352).

öyek: döküldüğü yerde tez ve geniş yayılan yağ, boya vb. *[DS: öy- "yağ vb. maddeler düştüğü yerde yayılıp leke yapmak; yayılmak, otlamak" 3365]* (DS 4630).

sancak: arının iğnesi *[Y-EASV: sancaḫ "yılan dişi" 209; ET sanç- "saplamak, batırmak, mızraklamak" (ETY: 848, OTG: 252)]* (DS 3535).

sürek: satmak için pazara götürülen hayvan sürüsü (DS 3718).

tutak: bir borcun ödeneceğine inanca olarak, ödediğinde geri alınmak üzere, borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin *[OT tutuġ "rehine" (DLTD: 663)]* (DS 4000).

verek: eşcinsel (DS 4095).

yaldırık: merih *[DS: yalturak "kuyruklu yıldız" 4150; KBS: 1044]* (DS 4143).

yumak: anapara *[KBS: < *yum- "toplamak" 1174, EDAL: 1543]* (DS 4315).

yuvak: bulgur ufağı ya da pirinç, ince çekilmiş kıyma ile yoğrulduktan sonra küçük küçük yuvarlanıp haşlanarak yapılan bir çeşit yemek (DS 4323).

- ❖ Birkaç kelimede ekin başındaki /g/ sesinin korunduğu görülmektedir.

baskak: tahsildar *[TTL: bas- "mühürlemek" + -gak 287, KBS: 116]* (DS 541).

batkak: çamur ve su birikintisi (DS 571).

dizgek: tezgah (Y-RİHA 266).

ilgeyh: düğme iliği (DS 2521).

2.8. -AklI

-Ak eki ile +lI ekinin birleşip kalıplaşmasından oluşmuş bir ektir. Eklendiği kelimeye ‘yeterli gücü, imkânı bulundurma’ kavramlarını katar. İşlek değildir (Banguoğlu, 2004: 231, Zülfikar, 1991: 55).

acınaklı: elemli, kederli, acılı (DS 51).
bastıraklı: aile terbiyesi almış kimse (NF 97).
başarıklı: becerikli (DS 553).
döknekli: (ev için) dağınık (MAS 124).
gelekli: geleni çok, kalabalık (MAS 173).
konuşaklı: konuşkan, güzel konuşan kimse (DS 2919).
oturaklı: iri yarı adam (DS 3297).
yenekli/ yinekli: istekle yenilen, tadı güzel, mideyi yormayan (DS 4245).

2.9. -Al

Yazı dilimizde kökleri kesin olarak ayırt edilemeyen bazı kelimelerde bu ek vardır (Banguoğlu, 2004: 231, Hatipoğlu, 1974: 85, Zülfikar, 1991: 55, Korkmaz, 2003: 71).

Banguoğlu, *aval, şapşal, partal, andaval* vb. örneklerde ekin aşağılama anlatımında insan tiplerini gösteren sıfatlar yaptığını ifade etmiştir (2004: 231) (bk. -(I)l).

2.9.1. İsim ve sıfat türetir.

çatal: arabalarda dingile bağlanan tahta (DS 1087).
çokal: evlerin dış kısmına takılan tahta; binalarda odaları birbirinden ayıran bağdadi bölme; tahtadan yapılan avlu duvarı *[KS: “madeni elbise” 23; TTT çokal/ çukal “zırhlı örtü” (YTS: 59); TDES: 97, TTL: ? 527, KBS: < çoğ- “sarmak, sıkı bağlamak” 248]* (DS 1259).
çökel: hasta; ölüm, yokluk (DS 1281).
çökel: haşhaş, susam gibi tanelerin küspesi (DS 1281).
gedel: çukur, oyuk; yarımada şeklinde çıkıntı; kertik, gedik (DS 1964).
karaçökel: sazlık, bataklık (DS 2641).
karkal: ark, su birikintisi *[DS: karık- “su akarken önüne engel gelerek geriye doğru çoğalmak, birikmek” 4535]* (DS 2664).
kepel: kuru odun *[OT kepi- “bazı yerleri kurumak” (DLTD: 362)]* (DS 2745).
öşel: eşilmiş (DRTA 294).

sarkal: pörsümüş, sarkmış deri (DS 3547).

sökel: humma, ateşli bir hastalık; güçsüz, düşkün; zatürre; sakat *[OT sökel "hasta" (DLTD: 533); Trkm. sök- "to weaken" (EDAL: 1306); EDPT: 820, KBS: sök- "ateşli hasta olmak" + -el 806]* (DS 3676).

süngel: saçak (DS 3715).

şaşal: aptal, sersem; şaşkın *[DRTA: şaşal "yılık" 352]* (DS 3750).

yuval: bulgur ufağı ya da pirinç, ince çekilmiş kıyma ile yoğrulduktan sonra küçük küçük yuvarlanıp haşlanarak yapılan bir çeşit yemek (DS 4323).

2.9.2. Zarf türetir. İki örnekte ikilemeye eklenerek durum zarfı oluşturmuştur.

geçel: eskiden (DS 1961).

ığral ığral: (örülü saçlar için) kaya kaya, yılan gibi kıvrıla kıvrıla (MAS 232).

yuval yuval: yuvarlanıyormuş gibi yürümeyi anlatır (D-KMİA 546).

2.10. -AlAç

(-eleş, -üleç, -beleç)

Sadece TTA'da tespit ettiğimiz bu ek -AlAk eki ile benzer bir işlev taşımaktadır. İşlek değildir.

batalaç: sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık (DS 568).

dutalaç: tencere tutacağı (DS 1610).

gömbeleç: yufka ekmeği yaptıktan sonra kalan hamuru küle gömerek pişirilen ekmek, kül ekmeği (M-DADK 28).

güdüleç: dümen, direksiyon; odun parçası, kısa ve kalın sopa *[MKS: güdeleç "direksiyon, dümen" 88]* (DS 2214).

sapalaç: aptal, sersem; anlamsız, saçma konuşan *[KBS: sap-a+la-ç 732]* (DS 3539).

sürteleç: bileğitaşı *[ADÜM-I: sürteleş "keman yayı" 203]* (DS 3722).

yatalaç: yatalak (DRTA 406, DTAS 273).

2.11. -AlAk

(-alaġ, -alaḫ, -eleg, -elik, -elük, -elüg, -eleyh)

Tekrarlama fiilleri yapan -AlA- eki ile sıfat türeten -k ekinin kaynaşması ile oluşmuş işlek olmayan eklerden biridir. 'Tekrarlama, art arda yapılma' sonucu olan bir nitelik veya nesneyi gösterme işlevi taşır (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 233,

Hatipoğlu, 1974: 25, Zülfikar, 1991: 55, Korkmaz, 2003: 72). Kuzey grubu lehçelerde fail ismi veya vasıf adı olan birkaç kelime türetmiştir (Öner, 1998: 93).

asalak: asılmış yüz, öfkeli surat (DS 4425).

bakalak: bekleyici, gözleyici (DS 490).

basalak: ayak basmışlık, gezmişlik *[EAFS: "hücum, baskın" 22]* (DS 537).

batalak: sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık (DS 568).

bövelek: önü tutulmuş su *[DS: böğe-/ büğ-/ büve-/ büye- "suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak, göl haline getirmek" 761; OT büg- "durdurmak; set çekilmek" (DLTD: 122); EDPT: 324)* (DS 758).

çömelek: çok oturan, tembel; bacakları eğri olan (DS 1286).

dönelek: bir kimsenin özel durumu (DS 1583).

dörelek: yaramaz çocuk *[DS: dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek"]* (DS 1587).

dutalak: sara; öfke, kin, hiddet *[DS: dutalık/ turarak aa.]* (DS 1611).

emelek: körpe, taze; henüz memeden kesilmemiş çocuk (DS 1732).

eselek: dengesiz (DS 1778).

eşelek: tavukların eşelendikleri yer (DS 1790).

gezelek: otlak; pirinç, buğday tarlası (DS 2020).

kaçalak: genç kızların görücüye çıkarken giydikleri giysi (DS 2586).

kasalak: kibirli, kendini beğenmiş (DS 2672).

keselek: ormanda kurumuş dal ve ağaç parçaları (DS 2762).

sepelek: az az yağan yağmur *[DRTA: sepelek "serpilmiş" 333]* (TYA 207).

sıçalak: sık sık oraya buraya dışkı yapan hayvan *[DTAS: "büyük tuvaletini tutamayan" 227]* (DS 3600).

sokalak: çimlenmiş ekin *[DS: sokarık/ sokarak "yeni çıkan ekin"; OT sok- "delmek" (DLTD: 528)]* (DS 3657).

söğelek: aşağılayıcı sözleri çok kullanan, ağzı bozuk (DS 3673).

takalak: yara için bir çeşit sargı biçimi *[KrTS: tağalağ "elbiseye yapılan yama, yama için kullanılan kumaş" 327]* (DS 4372).

tetelek: işler arasında düzen sağlama gücü *[OT tetik "akıllı, zeki" (DLTD: 608), tėtil- "zekileşmek" (EDPT: 456)* [173]*; EDAL: *det- "1 to strive, exert 2 bold, hero 3 clever, reasonable 4 cheerful, vigorous" 1368, Tekin, 1989: 183]* [174] (DS 4755).

tutalak: bir kimsede zaman zaman görülen terslik, huysuzluk; uçurumlu yollardaki dönemeçler (DS 3998).

ütelek: çok ve çabuk üşüyen, ateş başından ayrılmak istemeyen *[DS: ütek aa.]* (DS 4080).

yapalak: ezilmiş, yapsanmış *[krş. DS: yapık "kısa ve yayvan" 4177; OT yaprı "düz ve enli yer", yapurt- "düzlemek" (DLTD: 745, 746); Az. yapıg- "yassılaşmak, tıkızlaşmak" (ATBS: 790); EDAL: *jap- "1 to smooth, level 2 flat" 867]* (BADS 104).

yatalak: çok yatan, çok uyuyan, tembel (DS 4198).

yemelek: yorgun, bitkin *[krş. DS: yemir- "yıkmak, çökertmek, bozup dağıtmak" 4242; ET yimir- "yıkmak, paramparça etmek" (EUTS: 193); TTT yemele- "topallamak, hafifçe aksamak" (YTS: 242); EDAL: *jem-ür- "1 to crush, destroy 2 to curse, reproach" 1011]* (DS 4241).

yumalak: ekmek yapılmak için yuvarlanmış hamur parçaları; toparlak *[KBS: 1174, EDAL: 1543]* (DS 4825).

yuvalak: bulgur ufağı ya da pirinç, ince çekilmiş kıyma ile yoğrulduktan sonra küçük küçük yuvarlanıp haşlanarak yapılan bir çeşit yemek *[OT yuv- "yuvarlamak" (DLTD: 818)]* (DS 4323).

züvelek: atlı karınca *[DS: süy- "süzülerek yükselmek; süzülerek inmek (kuş, bulut, vb.)" 3729]* (DS 4402).

2.12. -AlgA

(-algı, -anka, -ArgA, arğa, -ilge, -UlgA, -ulka)

Çoğunlukla yer adları türeten bir ektir. Yazı dilimizde halk ağzından alınan birkaç kelimede, Az. Türkçesinde sadece tek kelimede görülen ek, Türkmen Türkçesinde daha yaygındır (Hatipoğlu, 1974: 26, Biray, 1999: 179). Moğolca -lgA (Poppe, 1992: 57,

[173] Kelime, Atalay tarafından okunamadığı için DLT dizininde yer almıyor (DLT-II: 121). bk. Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 267.

[174] *'*tet-'* fiili ve türevleri hakkında bk. GÜNGÖRDÜ, Erol (2006), "Uzak Geçmişten Yankılar: tedirgin, tetik, tezirgin", *Türk Dili*, S. 654, s. 517-522.

Bläsing, 2013: 10-11) ekinden geliştiği bilinmektedir.[175]

2.12.1. Yer adları türetir.

basalga: sık ağaçlı yer; kuytu, ağaç gölgesi; engin alçak (DS 537).

batalka: sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık (DS 568).

biçelge: biçilecek, yer; çayır (DS 683).

çimelge: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

çökelge: bataklık, su kenarı, balçık (DS 1281).

dönekle/ dönerge: su çevirisi (DS 1583).

dönelge: dönemeç; ev (DS 1583).

ekelge/ ekerge/ ekilge: ekilecek, ekilmeye elverişli yer, tarla (DS 1694).

gezelge: gezinti yeri (DS 2020).

göçelge: göçülen yer (DS 2121).

konalga/ konalka/ konarga/ konarğa: göçebe ve yolcuların yolculuk ya da göç sırasında kondukları sulu, otlu yerler, konak yeri (DS 2916).

konarga: tavukların tünedikleri odun, sırık (DS 2916).

sürelge: ekilen toprak alanı, tarla (DS 3718).

yatalga: yatak odası (DS 4199).

2.12.2. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

batarga: ziyan olma, telef olma *[DS: batarğa "batma, boşa gitme" 4448]* (MİA 388).

bitelge: fayda, çıkar; ürün verme kuvveti; bitki; verimli toprak (DS 709).

biterge: bitecek iş, ihtiyaç *[AA: biter/ biterge "bitecek iş, çıkar" 105]* (DS 709).

çekelge/ çekerge: süre, mesafe, uzam (DS 1111).

dönelge: döner, yemek türü (Y-ETA 595).

dönelge: hortum, kasırga (DS 1583).

dönerge: çark; arabanın mazısı (DS 1584).

dönerge: işleri çevirmek için elde bulunan ana para (DS 1585).

dutalga/ dutarga/ dutulga: sara *[DS: tutalga/ tutalğa aa., DS: dutalga "öfke, kin, hiddet" 1611, tutarga "sinir hastalıkları nöbeti" 3665]* (DS 1611).

---

[175] TTA'da bu ekle kurulu kelimeler hakkında detaylı bir inceleme için bk. Bläsing, Uwe (2013), "Batalga'dan Çökelge'ye Anadolu Ağızlarındaki -alga / -elge Ekine Dair", *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 9-36.

dutulga: buğday tarlalarında yetişen tohumu zehirli bir bitki (DS 1613).

düşerge/ düşelge: pay, miras payı (DS 1638).

düşülge: ödev (DS 1638).

ekelge: ekin (DS 1693).

eserge: delilik (DS 1780).

kanalga: inanç, kanı (DS 2617).

oyulka: kalın, seyrek, gelişigüzel dikiş *[TDES: 311, KBS: 325, 643]* (DS 3304).

sėbelge: yabanıl yonca (D-VGHA 120).

sürelge/ sürerge: sürekli *[NF: sürerge "devamlılık, istikrar, kararlılık" 153]* (DS 3718).

tutalga: sözde neden, bahane (DS 3998).

tutanka: ibrik kulpu (DS 3999).

tutarga: yol, neden, elverişli durum; temelli ve düzenli durum, kararlılık (DS 3999).

yatalga: konuğa verilen yatsı yemeği (DS 4199).

yatalgı: tifo (DS 4199).

yeterge: yeterince *[D-GBA: yetelge aa. 485]* (DS 4257).

2.13. -Am

İşlek olmayan bir ektir. Bir hareketin, bir bütünün parçasını bildiren adlar yaptığı düşünülmektedir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 233, Zülfikar, 1991: 56, Korkmaz, 2003: 72). Ek ölçü birimi anlamında isimler de türetmiştir (Tietze, 2002: 489).

Banguoğlu, ekin -gA- > -A- ile uzatılmış bir berkitme fiilinden yapılmış bir -(I)m isminden kopma bir birleşik olabileceğini söylemiş (2004: 233), Tietze ise -(I)m ekinin, sonu /a/ ile biten fiillere eklenmiş şekline (dola-m, doğra-m vb.) benzetilerek yanlış bölme ile ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (2002: 489).

artam: fayda (DS 333).

banam: bir banımlık yemek (DS 516).

çekem: açılmamış yaranın üzerine konulan bir bitki tohumu; pekmez kaynatılarak yapılan ağda *[EİA: "geven gibi yakılabilen bir bitki" 63 [176]; AADS: "açılmamış yaranın üstüne asma yaprağı ile konan bir çeşit yakı" 206]* (DS 1109-1110).

çekem: kuyucu; lağımcı; su yollarını yapan ve su işlerinden anlayan kimse (DS 1110).

[176] Erzurum ağzında *'bir yakacak ot'* anlamı da tespit edilmiştir (Kırzıoğlu, 1963: 206).

çokam: birden fazla şeyin bir arada toplanması, küçük topluluk *[DS: çok- "toplanmak, birikmek, üşüşmek" 1261]* (DS 1259).

derem: kadınların bellerine bağladıkları kuşak *[krş. OT terinçek "iki parçadan yapılan kadın carı" (DLTD: 605); KBS: 275]* (DS 1432).

duram: erek, amaç (DS 1605).

ganam: aldanan kimse (DS 1908).

gülem: hoş *[krş. DS: güleyim "güldürücü" 4512]* (DS 2218).

koçam: iki kolun sarabildiği kadar, bir kucak (DS 2893).

kuram: durum, biçim *[krş. DS: kurum / kurama "yaradılış, biçim, yapı" 3012]* (DS 3004).

obram: su çevirisi, burgaç; bataklık *[krş. obruk]* (DS 3260).

sunam: kurban, şehit (DS 4708).

sunam: sulu yiyecekleri yemek için yufka ekmekten koparılarak kaşık biçimi verilen lokma *[DS: sunak aa.]* (DS 3695).

süğlem: düzgün, pürüzsüz, doğru *[DS: süğlüm "ince, uzun ve düzgün olan" 3706]* (DS 3705).

süremci: av hayvanlarını ürkütüp avcının önüne süren kimse (DS 4713).

süyem: başparmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk *[DS: süğlüç/ süğüş/ sümüç/ süyüm aa. 3705; KBS: < Mo. sügem 831, TDES: < Mo. 381; krş. DS: süy- "düzgünce uzamak, uzayıp gitmek; uzamak, sürmek" 3729; Trkm. süy- "bir şeyi çekip uzatmak, esnetmek, sündürmek" (TrkmTS: 594)]* (DS 3728)?

süyem: eğrilmek üzere temizlenmiş ve topaklanmış yün *[KBS: süy- "uzamak" + -em 831]* (DS 3728).

turam turam: yığın yığın, küme küme *[DS: türem türem "yığın yığın" 4013; krş. OT turuk- "durmak, toplanmak" (DLTD: 657)]* (DS 3994).

tutam: belge; durum (DS 3998).

tutam: bir avuçluk ot ekin vb. (DS 3998).

yiem: rüşvet (Y-SA 250).

2.14. -AmA

(-AmpA, -amba, -ıma)

Yazı dilimizde sadece *aşama* kelimesinde bulunan -AmA, TTA'da az işlek eklerden biridir (Atalay, 1941: 29, Tokatlı, 2007: 100) (krş. -AnA). Nitelik bildiren sıfatlar ve çeşitli somut, soyut adlar türetir.

alama/ alampa/ allıma: el ile tutulup atılacak büyüklükteki taş parçası (DS 192)?

aşama: çayırlık biçildikten sonra ikinci kez gelen çimen (RİA 310).

atamba: çocukların kuş vurduğu sapan (DS 366).

basama: çocuk yürütme arabası (DS 537).

cizeme: döşeme ağaçlarını yan yana dizerek yapılan duvar, duvarlara konulan ağaç; bağ, dizi (DS 991).

çırpama: bir yemek çeşidi (KYAS 58).

çizeme: parmaklık, çit *[DS: çizme/ cizeme aa.]* (DS 1252).

dizeme: kâgir olmayan evlerde oda bölmelerindeki çapraz ağaçlar (DS 1530).

döneme: dönemeç (GKA 470).

gereme: arabanın ipini kısaltmak, sıkılaştırmak için bükülen odun (DS 1997).

geveme: kaşıntı yapan bir çeşit cilt hastalığı (DS 2009).

gezeme: geniş arazi (MAS 179).

gireme: fırsat *[DS: girgi aa. 2083; Az. gireve "imkan, fırsat" (ATBS: 375)]* (TMES 105).

girempe: kuytu, sessiz yer; girintili (DS 2081).

girempe: sokulgan, becerikli, girgin (DS 2081).

kezeme: merdiven *[DS: kezemek aa.; KBS: kez-e-me (g) 505]* (DS 2780).

koşama: yirmi santim çapında, 3-5 metre uzunluğunda direklik ağaç (DS 2932).

kurama: yaradılış, biçim, yapı *[krş. DS: kurum/ kuranda aa.]* (DS 3012).

kurampa: dolandırıcılık, düzen; plan, tasarı *[DS: kuramba "kuruntu düşünce"]* (DS 3005).

öreme: harç koymadan, taştan örülen duvar; yıkılacak gibi eğik duvar (DS 3345).

öreme: meyilli; yamaç *[SD: "yamaç" 146]* (EİA 252).

salama: güz ve bahar aylarında bahçelerdeki ağaç yaprakları ve çerçöpün bir yere toplanarak yakılması *[OT sal- "toplamak, toplu hale getirmek" (DLTD: 485)]* (DS 3522).

sarsamba: yer sarsıntısı *[DS: sarsık aa.]* (DS 3548).

yaşamba: limon, portakal sarılan ince kâğıt *[krş. ET yaş- "gizlemek, saklamak" (EUTS: 189), TTT yaş- "örtmek, kapamak, gizlemek" (YTS: 238)]* (DS 4196)?

yeleme: ağırbaşlı olmayan, hoppa *[DS: yel- "amaçsız gezip dolaşmak" 4238, yelik- "şırmarık davranmak" 4819]* (DS 4234).

2.15. -AmAç

(-AmbAç, -ampaç, -ümeç)

İşlek olmayan bir ektir. Pekiştirme fiillerine gelmiş -mAç ekinin birleşiği olan bu ek az sayıda yer ve alet adı türetmiştir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 33, Korkmaz, 2003: 73).

atambaç[177]: taş atmak için kullanılan ip ya da lastikten yapılmış bir araç (DS 3539).

buramaç: yol dönemeci (DS 794).

buramaç: kağnıdaki sapı sıkıştırmaya yarayan ağaç çubuk (MKS 36).

bükemeç: dönemeç; köşe *[DS: bükümeç "dönemeç" 819]* (DS 817).

çalkamaç: sulandırılmış yoğurt, ayran; şekerden veya pekmezden yapılan şerbet (DS 1057).

çokamaç: birden fazla şeyin bir arada toplanması, küçük topluluk *[DS: çok- "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek" 1261]* (DS 1259).

düremeç/ düzemeç: içine katık konularak sarılmış yufka ekmeği (DS 1634).

gedemeç: köy evlerinde giriş yeri *[UA: "pabuçluk, eşiklik" 110, DS: gidemeç "eşik" 2074]* (DS 1965).

karamaç: mısır ekmeği yağda kavrularak yapılan yiyecek *[DS: karmaç "yağlı, taze mısır ekmeği" 2665]* (DS 2650).

öremeç: yuvarlak örülen kolan (DS 4626).

singemeç: köşe, bucak (DS 3640).

alamaç/ alampaç: yüksek alev, çalı ot ateşi (DS 192).

güdembeç: okurken satırları izlemekte kullanılan araç (DS 2212).

yöremeç: kenevirden bükülmüş ince urgan, sicim *[KBS: 1169]* (DS 4309).

2.16. -AmAk

(-AmAg, -amaḫ, -AmbAk)

Fiilden fiil türeten -A- ekiyle -mAk mastar ekinin kaynaşmasından oluşan ek işlek değildir. Fiilden 'yer, yöre, mekân' kavramı veren adlar, yemek adları, araç adları ve soyut adlar türetir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 234, Hatipoğlu, 1974: 27, Zülfikar, 1991: 57, Korkmaz, 2003: 73).

---

[177] *'sapanga'* kelimesini açıklamak için kullanılan *'atambaç'*, DS'de madde başı olarak yer almıyor.

açamak: mısır unundan yapılıp üstüne tereyağı dökülen yemek (DS 57).

asamakta kal-: sürencemede kalmak, geriye atılmak, ihmal edilmek (DS 340).

aşamak: gedik, geçit yeri; harım ve çitlere konan basamaklı merdiven (DS 350).

basamak: merdiven; dere, çaydan geçmek için suyun içine konulan taşlar; tuluma peynir basmak için kullanılan sopa (DS 537).

dikemek: sacayak (DS 1485).

duramah: durma, duruş (DS 1605).

dutamak: ana para; rehin (DS 1612).

ekemek: ekilebilen, ekilmiş tarla (OİYA 343).

geçemek: dar geçit; yol uğrağı *[DS: geçembek "çok geçilen, işlek yol; ufak tahta köprü" 1960]* (DS 1961).

gezemek: avlu, merdiven; koridor; sofa (DS 2022).

güdemek: okurken satırları izlemekte kullanılan araç (DS 2212).

kazamak: hendek (DS 2710).

oturamak: tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye; sırt; kıç, makat *[KBS: 637]* (DS 3297).

salamak: koyunların belli bir mıntıkada yayıldığı ve gezdiği yer (M-OGE 441).

su akamagı: domuzluk (GİYA 677).

tartamak: tülbent, yemeni, bez vb. şeyler *[DS: tartma/ tartı/ tartımak/ tartıncak "baş örtüsü" 3836; OT tart- "germek, çekmek, uzatmak" (DLTD: 580)]* (DS 3835).

tutamak: ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak saban eyerinin elle tutulan yeri; kazan kulpu vb. tutacak yerler *[DS: dutamak "sap, kulp; tencere tutacağı" 1612]* (DS 3997-3998).

tutamak: neden, sebep; ipucu *[DS: dutamak "vesile, neden; fırsat; delil" 1612]* (DS 3998).

tutamak: dayanak *[DS: dutamak "tutunacak, dayanacak kimse, yer", dutamık "tutunacak şey" 1612, tutamık/ tutanak "yardımcı" 4776, tutamak "iş güç, meslek" 3999]* (DS 4775).

tutamak: bir kimseye ait toprak parçası *[TYA: "yaylaya çevrilen yer" 236]* (DS 3999).

tutamak: kolayca tutuşan, ince, kuru çalı çırpı *[DS: dutamak "kolay yanan odun parçaları" 1612]* (DS 3999).

tutamaksız: savurgan, müsrif (Y-BYA 234).

2.17. -AmAt

(-mAt, -bet, -amet, -übet, -ümet)

Yazı dilinde bulunmayan bir ektir. Ekin deremet 'tedarik; derleyip toplama' kelimesinde bulunduğu iddia edilmiştir (Atalay, 1941: 108, Aksoy, 1945: 219). Tatar Türkçesindeki -ebet [178] ekinin de bu ekle ilgili olduğu düşünülebilir.

bükmet: viraj, dönemeç *[DS: bükmeç aa.]* (DS 4467).

deremet: hazırlık, sağlama, toplama; yardım, çaba; yağ, peynir *[DS: deramet "hazırlık, sağlama, toplama; çare, şifa; yardım" 1431; krş. MİAS: deremen "hazırlık, sağlama, toplama" 99; krş. Far. daramed "gelir, devlet geliri" (Parlatır, 2009: 333)]* (DS 1432)?

garamat: varlık, zenginlik *[krş. DS: kar- "bentin ya da arkın suyu çoğalmak, taşmak" 2665, kara- "dolup taşmak" 2650, kargın "herşeyi çok ve bol olan insan, zengin; bol, çok" 2660]* (DS 1920).

kesemet: anlaşma, söz kesme *[KİA: kesmet "söz kesme" 380; krş. DS: kesebiç "sözleşme, kontrat" 4547; Az. kəsmət "pensiya (emekli maaşı); şərt; qiymət" (ADDL: 252)]* (DS 4547).

kesmet: götürü, toptan iş *[DS: kesene aa.]* (DS 2762).

öğbet/ öybet/ övbet/ öyübet: çok övünen, abartarak konuşan *[DS: öğübet "kendini beğenen, onurlu" 4622; KBS: 650]* (DS 3313).

sökümet: sökme (DS 3676).

yığamat: köy derneğince toplanan para, salma (DS 4262).

2.18. -(y)An

Aslında sıfat-fiil eki olan bu ekin kalıplaşma yolu ile oluşturduğu kalıcı isimler de vardır.[179] Daha çok alet, hayvan, bitki isimleri ile soyut kavramlar türetir (Ergin, 1990: 188, Banguoğlu, 2004: 234, Hatipoğlu, 1974: 28, Zülfikar, 1991: 58, Korkmaz, 2003: 73, Üstüner, 2000a: 52, Salman, 2003: 193-201).

Banguoğlu ekin eski Türkçe -gAn sıfat-fiil ekinden geldiğini söylerken (2004: 234) Korkmaz, *sıçan, tavşan, yalan* gibi bazı kelimelerde yer alan -An ekinin tarihî

[178] *ülebet 'ölmek üzere olan canlı'* (Ganiyev, 2013: 93).

[179] Ekin işlevleri ve bu ekle türetilmiş, terim olarak kullanılmaya uygun kelimeler hakkında bk. KARA, Mehmet (1996), "Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an/-en", *Türk Dili*, S. 540, s. 631-643.

dönemlerde abartma sıfatları yapan -gAn ekinin ön sesinin düşmesi ile oluştuğunu ifade etmiş, bu eki -An sıfat-fiil ekinden ayrı bir ek olarak değerlendirmiş, şekildeki tıpkılık dolayısıyla bu ekleri karıştırmamak gerektiğini vurgulamıştır (2003: 74).

Ekin birleşik isimlerin ikinci unsuruna eklenerek pek çok kelime türettiği görülmektedir.

2.18.1. Alet, eşya adları türetir.

açan: anahtar (DS 57).

çırpan: ağaçları çırpmak için kullanılan sopa (DS 1188).

deren: tırmık denilen tarım aracı (DS 1433).

düzen: alet edevat takımı; çeyiz; elbise; süs *[M-EA: "alet, araç" 146]* (DS 1643-1644).

fışıldıyan: maytap (KrTS 154).

kasan: araba tekerinin inişte kaymaması için takılan ve fren görevi yapan ağaç gergi (DS 2673).

kıran: tırpan; taş yontmaya yarayan bir yanı sivri, öbür yanı keskin keser (DS 2816).

sarkan: kova (DS 3547).

soğutan: kahveyi soğutmaya yarayan ağaç kap, çanak (DS 3665).

söleyen: teyp (Y-ETA 615).

yıgan: kağnıyı dağdan indirirken frenlemek için teker önüne konan çalı *[OT yıġ- "bir şeye engel olmak" (DLTD: 779)]* (DS 4261).

aşsüzen: kevgir (DS 362).

çaputkesen: makas (DS 4476).

saç ġurudan: saç kurutma makinesi (KrTS 300).

sesbüyülten: hoparlör (HKTS 259).

yerbasan: silindir *[DS: yolbasan aa. 4289, KrTS: yėrdögen aa. 367]* (DS 4249).

göğe çıkan: şenlik gecelerinde yakılan fişek, maytap (DS 2127).

gün sayan: takvim (KrTS 167).

2.18.2. Fail adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.

adam yen: yamyam (KrTS 55).

arabulan: hakem, uzlaştırıcı (DS 292).

bakan: önde gelen (SMYA 412).

baslan: türlü sebeplerle basıldığına inanılan ve bu yüzden hastalanan loğusa kadın, yürümesi geciken çocuk (DS 543).

başçeken: önder, lider (KrTS 85).

başdutan: yol gösteren, kılavuz; yöneten, çekip çeviren *[DS: baştutan "başkan, aile reisi" 566]* (DS 4446).

belleyen: akıllı, çabuk öğrenen (DS 621).

çeken: su yollarını yapan ve su işlerinden anlayan kimse (DS 1110).

çömelen: çok oturan (DS 1286).

even: aceleci (DS 1803).

ġaçan: koşan, yarışçı (KrTS 224).

ġamalan: imam *[MAS: ġamal- "dikilip durmak"]* (MAS 146).

güden: çoban, sığırtmaç (DS 2212).

işliyen: evde çalışan hizmetçi kadın (KrTS 208).

itgüden: işsiz, boşgezen (DS 2568).

kol döğen: çiçek aşısı yapan kimse *[KrTS: ġoldögen aa. 240]* (DS 2910).

konan: konuk, misafir (DS 2915).

küldöken/ külatan: kadın, eş (DS 3027).

otaran: çoban (DS 4616).

oynadan: hafif yaradılışlı, pek güvenilmeyen (EAFS 91).

ören: mimar; bir aracı yapan kimse; harçsız örülen duvar (DS 3346).

resmelan: fotoğrafçı (KrTS 297).

saçburan: kuaför (KrTS 300).

savran: beceriksiz, dağınık, savruk (DS 4674).

sāzlıyan: ölü için ücretle ağıt söyleyen kadın, ağıtçı (KrTS 303).

seğirden: koşucu (DS 4678).

taşdöğen: gece bekçisi (DS 3839).

teceren: becerikli *[DS: tecer- "becermek"]* (DS 3856).

toylayan: ziyafet veren, mesrur eden (AİAS 251).

ünlen: müezzin (DS 4066).

yayan: sürü güden (DS 4209).

yelen: sülake oyununda ebe, koşturan oyuncu (KYAS 249).

yelkovan: bir yerde duramayan, kararsız (DS 4236).

yıktıran: kötü kadın (DS 4264).

yortan: hızlı yürüyen *[OT yort- "dört nala koşmak" (DLTD: 803)]* (DS 4298).

yuyan: ölüyü yıkayan kimse (HKTS 318).

yüze gelen: seçkin *[DS: üzegelen aa. 4084, DS: yüze çıkan "iyi, seçkin" 4335]* (DS 4336).

2.18.3. Yer adları türetir.

atılan: şelale (DS 369).

bağlanan: akarsuların seviyesini yükseltmek, suları toplamak veya başka yöne çevirmek için yapılan bent (DS 482).

batan: dağ geçidi (DS 569).

dıyan: akan suyun önüne kazık ve çalılarla yapılan bent *[OT tıḍ- "men etmek" (DLTD: 612)]* (DS 1475).

göveren: sebze ekilen yer (DS 2169).

gürleyen: çağlayan (DS 2236).

oban: su yutan çukur *[DS: opan "köylülerin içinde yağ, peynir sakladıkları mağara", op- "yer altı suları ya da deprem nedeniyle toprak çökmek" 3285]* (DTAS 195).

örten: saçak (M-EYADK 97).

tüyülen [180]: çağlayan *[DS: tüğül-/ tün-/ tüv- "sıçramak, atlamak" 4004; TTT düg- "havaya yükselmek, yukarı doğru fırlamak" (SN: 602); KBS: *tü- "emmek" + -y-(ü)l-en 951]* (DS 4017).

suuçan/ sutuğlen/ sutüvlen/ sutüyen: çağlayan, düden (DS 3701).

2.18.4. Hayvan adları türetir.

ağaran: inek, koyun (Y-VGKH 258).

çarpan: sırtı dikenli, büyükleri sarı, kırmızı ve küçükleri siyah renkte olan, çarptığında eli ayağı kanatan iskorpit cinsinden bir balık (DS 1083).

düren: sebzelere, çiçeklere, ağaçların yapraklarına ve taze sürgünlerine dadanarak onları yiyen ve kıvrılarak kurumalarına sebep olan yeşil, siyah bir böcek (DS 1633).

furlayan: çekirge (DS 1879).

sokan: iskorpit *[KBS: 793]* (DS 3657).

üren: köpek (DS 4794).

batançıḫen: vücudu siyah, kanat altları kırmızımsı, ayakları beyaz olan bir yabani ördek türü (D-VGHA 11).

ağaç delen: ağaçkakan (DS 80).

---

[180] *'tün-'* fiili ve türevleri hakkında detaylı bilgi için bk. UĞURLU, Mustafa (2013), "Türkçede Yer Adları: Sutüven", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4375- 4380.

arıkıran: arıkuşu (DS 317).

balıhudan: balıkçıl *[D-VGHA: balıḫudan "martı" 10]* (DS 504).

bostankesen: bostan bociği (DS 742).

burunkapan: bukalemun (DS 803).

elöpen/ elyaladan: kertenkele (DS 1726).

eptesbozan: tenya, şerit (DS 1764).

gızboğan: danaburnu (KbrA 303).

savakdelen: danaburnu (DS 3553).

taştartan: uzun bacaklarıyla küçük çakıl taşlarını kaldırabilen, uzun kanatlı büyük bir çeşit böcek (DS 3841).

yelkerken/ yeltutan: uçarken havada asılı imiş gibi duran, yele karşı kanat açmasıyla bilinen kuş türü (M-DADK 50).

2.18.5. Hastalık adları türetir.

arpakıran: arpaya zarar veren bir hastalık (DS 330).

batan: zatürre ve zatülcenp hastalıklarında sırtta hissedilen ağrı (DS 569).

börliyen: el üzerinde çıkan bir yara (DS 770).

çekilen: grip hastalığı (DS 1113).

çömelen: tavukları kötürüm yapan bir hastalık (DS 1286).

dinnendiren: tütün, domates vb. fidelerin dibinde çıkarak kurumalarına sebep olan bir çeşit ot (AADS 91).

düren: taze ekinlerin ve asmaların yapraklarını sarartıp kurutan bir hastalık (DS 1633).

etyaran: daha çok parmaklarda olan bir çeşit çıban, dolama (DS 1800).

gıran: öldürücü, salgın hastalık (DS 2052).

kurudan: verem hastalığı (DS 3011).

ordubozan: varis hastalığı *[DS: ondubozan "damar hastalığı" 3283]* (DS 3287).

2.18.6. Bitki adları türetir.

çömelen: kılçıksız bir çeşit fasulye (DS 1286).

gevriyen: bir buçuk metre boyunda kestane yaprağına benzeyen bir çeşit ot (DS 2014).

ōsüren: kusturucu bir ot (AOA 484).

yandıran: köpek üzümü *[OT yandur- "kusmak; döndürmek" (DLTD: 741)]* (DS 4163).

acı kokan: kekik otu (DS 49).

balık gıran: tohumu suya atıldığı zaman balıkları sersemleştirerek suyun yüzüne çıkmalarını temin eden, sarı çiçekli ve sapları sütlü bir bitki, balık otu (DS 505).

çanak çatlatan/ çanak kıran: gelincik çiçeği (DS 1067).

dilkanatan: sarmaşık gibi büyüyen üstü dikenli bir ot (DS 1494).

el kurtaran: kökü çövene benzeyen, eflatun çiçekli, lapa yapılarak, çıbanları oldurmakta kullanılan bir çeşit bitki (DS 1719).

gazandelen: beyaz çiçekleri olan sert dikenli bir ot (DS 1953).

kendi biten: yaban armudu; beyaz ve iri taneli bir cins üzüm (DS 2741).

köygöçüren: ekin arasında görülen ve ekine zarar veren bir çeşit dikenli bitki (DS 2983).

orakgıran: ekinle birlikte tarlada biten sivri yapraklı, sert köklü bir çeşit ot (DS 4614).

sinekkıran: tarlalarda biten bir çeşit ot (DS 3639).

yerebatan/ yeregeçen/ yerekaçan: havuç (DS 4250).

yeryaran: bir çeşit mantar (DS 4254).

2.18.7. Yemek adları türetir.

bayıldan: karnıyarık, imambayıldı (DS 579).

sümüren: çomaklı şeker (KrTS 313).

sakalaçarpan: hamur ile mercimek karıştırılarak yapılan yemek (DS 3517).

sakaldöken: keten helvası (DS 3517).

tezpişen: bir çeşit hamur tatlısı (DS 3907).

2.18.8. Tabiat olayları, zaman, coğrafya ve astronomi ile ilgili adlar türetir.

bozaran: ağustos; haziran (DS 749).

esen: rüzgar, sert esen rüzgar; soğuk (DS 1779).

sepen: az yağan yağmur; yağmurla birlikte yağan kar *[DS: "karla karışık yağan yağmur" 3585]* (DS 4683).

yağdıran: yağmur getiren lodos yeli (DS 4119).

camışkıran: nisan ayının ortalarında görülen soğuk hava *[DS: camuskıran "yirmi nisan" 854]* (D-VGHA 18).

çulyaḫan: temmuz ayı, çok sıcak zaman (AİYA 703).

dalkıran: çok şiddetli esen rüzgar (DS 1345).

dana buyduran: şubat, mart aylarında güneşli fakat çok soğuk hava (DS 1355).

danakıran: batıdan esen şiddetli rüzgar *[DS: tanakıran "kuzeybatıdan esen yel" 3818]* (DS 1356).

domuz çökerten/ çömelten: kuzeyden, kuzeydoğudan esen çok soğuk rüzgar (DS 1555).
eşek buyduran: kış güneşi (DS 1789).
itsızlatan: sabahları ince ince esen rüzgar (DS 2570).
kömüş buyduran: dondurucu soğuk (DS 2958).
kurtçömelten: gün doğudan esen kuru yel, ayaz (DS 3010).
mozubuyduran: güneybatıdan esen soğuk yel (DS 3213).
oğlakkıran: kuzeybatıdan esen yel, karayel (DS 3267).
yaprakaçan: mart başında esen yel (DS 4179).
yazgetiren: ufak taneli dolu; kırcı (DS 4215).
kervankıran: sabah en erken görülen yıldız (DS 4547).
samandöken: samanyolu (DS 3530).
günbatan: batı (DS 2224).
gündoğan: doğu (KrTS 166).

2.18.9. Çeşitli somut adlar türetir.
böyüden: süt çocuğunun hıçkırığı (DS 774).
esirten: neşe verici alkollü içki vb. maddeler (DS 1783).
göçen: çingene (DS 2121).
göveren: yeşillik (DS 2169).
kabaran: soda, karbonat (DS 2581).
eryeten: turfanda (DİAS 131).
sonkesen: sonuncu, sonuncu çocuk *[MAS: sonkesti aa. 331]* (DS 3664).
sütemen: süt emme çağında hayvan yavrusu (DS 3726).
tezbasan: turfanda (DS 3904).
tozgoparan: güreşte en alt kategori (Y-SoA 222).
tumanakaçan: kapsül (DS 3990).
kurudan: atların burunlarının iki tarafından çıkan kemik (DS 3011).

2.19. -AnA

Birkaç kelimede tespit edilen ekin yapısı ve işlevi belli değildir. Ek, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde de birkaç kelimede görülür (Atalay, 1941: 31, Uygur, 1994: 507).

çakana: diken, çalı; yaramaz (DS 1042).
çalpana: yoğurt karıştırmaya yarayan araç (DS 1061).

çarpana: tavukların kaçmasını önlemek için ayaklarına takılan şey *[DS: "dört beş metre uzunluğunda yün kuşak" 1083]* (MİA 393).

çatana: ona buna sataşan; saman taşımak için arabaya yapılan parmaklık (DS 1088).

kesene: götürü, toptan iş; kira; abone; ortaklaşa tutulan bekçiye verilecek ücretin her eve düşen eşit payı; haraç, vergi; anlaşma, yazılı sözleşme (DS 2762).

serpene: sert yelle savrulan kar *[DS: serpken/ serpkin aa.]* (DS 3585).

2.20. -AnAk

(-AnAg, -anağ, -anaḫ, enaḫ, -enekh, -eneyh, -nAk, - naḫ, -ınak, -ınaḫ, -neyh)

'Eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, alet, bir özelliği üzerinde taşıma' gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar türeten bir ektir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 235, Hatipoğlu, 1974: 30, Zülfikar, 1991: 59, Korkmaz, 2003: 74). Ek Kuzey grubu Türk lehçelerinde daha çok fail ismi yapmakta, -AgAn ekinin işlevine benzer bir işlevle kullanılmaktadır (Öner, 1998: 93).

Hatipoğlu ekin ad ya da eylem kök ya da gövdelerine gelerek ad kuran -A ve +nAk eklerinden oluştuğunu iddia etmiş (1974: 30), Banguoğlu ise ekin çözümlenmesinin zor olduğunu söylemiştir (2004: 235).

2.20.1. Alet, eşya adları türetir.

atanak: çocukların kuş vurduğu sapan; köy odalarında misafirlerin elbise ve paltolarını asmaları için iki direk arasına yatay uzatılmış direk (DS 366).

bakanak: ayna (DS 490).

burkanak: kağnının ağaç veya tahta yüküne sarılan zincirin gevşememesi için kullanılan kazık (DS 799).

çatanah: feslere dikilen altın süs (DS 1088).

çekenek: tüfeğin içindeki sıkıyı çekmek için kullanılan ucu damaklı, burgulu 60-70 santimetre uzunlukta ve yarım santimetre çapında bir demir çubuk (DS 1110).

kaçanak: taşıt (DS 4528).

sıkanak: tahtadan yapılmış içinde üzüm sıkılan ayaklı tekne (DS 3604).

soḫanak: tıpa *[Dankoff, 1995: 675* [181]*]* (DS 3656).

---

[181] *sok-* fiilinden türediği çok açık olan bu veriyi Dankoff'un Ermenice *zornak 'kapı sürgüsü'* ile ilişkilendirmesi kabul edilemez.

dahanah: kadınların ziynet eşyası (DS 1328).

2.20.2. Yer adları türetir.

akanak: çağlayan, ırmak *[TYA: "akarsularda suyun hızlı aktığı yer" 9]* (DS 137).

biçenek: otlak (DS 683).

dikenek: dikme dikilen yer, fidanlık, harım (NF 115).

döğenek: yatağı içinde çalkanarak akan su (DS 1570).

döğnek/ dögenek: çok geçilerek çiğnenmiş, yol edilmiş yer (DS 1571).

ekenek: ekilecek, ekilmeye elverişli yer, tarla (DS 1694).

gezenek: otlak; pirinç, buğday tarlası (DS 2020).

gezenek: koridor; salon, yaya kaldırımı; balkon (DS 2022).

kaçanak: yol (DS 4528).

kesenek: köylünün odunundan yararlandığı ağaçlık, ormanlık (DS 2762).

pusanak: gizlenecek, saklanacak yer (DS 3489).

sıçanak: tuvalet (MAS 321).

çarpanak: selden korunmak için evlerin önüne yapılan eğik kargir duvar (DS 1083).

2.20.3. Organ adları türetir.

bakanak: göz bebeği *[KBS: bak- ın-ak 105]* (DS 490).

bıkanak/ bukanak: ayak, bilek, diz eklemi *[DS: bık- "bükmek" 664; KBS: 179]* (DS 663).

bükenek: diz kapağı altı (DS 816).

çatanak: bacakların gövdeye birleştiği yer *[AAS: çatınak "bacak arası" 118]* (DS 1088).

doğanah: rahim, döl yatağı (DS 1536).

2.20.4. Sıfat türetir.

boğanağ: parlak olmayan, bozuk, karışık renk (DS 722).

zıyanak: kaygan,düzgün, parlak *[DS: zıy- (< sıy-) "kaymak"]* (DS 4383).

yetenek: yeni yetme, taze (DS 4256).

görenek: davranışları başkasına benzemeyen acayip kimse (DS 2159).

2.20.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

akanak: akak, sakız elde edilen kök (DS 138).

akanak: saçak oluğu, sarnıç (Y-BYA 121).

boğanah: fırtına sırasında görülen yağmur (DS 722).

çokanak: toplantı (DS 1261).

ekenek: tohum (DS 1692).

ġaçanaḫ: kızların kocaya kaçması (KYAS 98).

gėdeneg: gelenek, töre (D-GBA 312).

gelenek: gelir (yol) (DS 1974).

gerenek: örümcek ağı (DS 1999).

görenek: geçici yenilik, moda (DS 2159).

kesenek: götürü, toptan iş; kira; abone; ortaklaşa tutulan bekçiye verilecek ücretin her eve düşen eşit payı; haraç, vergi; anlaşma, yazılı sözleşme (DS 2762).

ġaçanağ: koşu (KrTS 224).

sarkanak: çene altından sarkan et; kaz ve ördeğin bacakları arasında sarkan yağ *[DS: sarkanak/ sarkınak "işkembenin bir parçası, şirden"]* (DS 3547).

sepenek: kısa süreli ve az yağan yağmur, kar (DS 3584).

sokanak: arı iğnesi (MAS 329).

takanak: alışverişte geriye kalan borç *[DS: takanak "alacak, borç" 3808]* (DS 4373).

takanak: ilişki (DS 3806).

tutanak: kanıt, delil *[DS: tutamak/ tutanak "neden, sebep" 3998, tutanak "yaptırım, yaptırma gücü" 4776]* (DS 3999).

tutnak: daha önce yardım edilen birinden yardım istemeye yüzü olmak (SİYA 702).

tutanak: bir borcun ödeneceğine inanca olarak, ödediğinde geri alınmak üzere, borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin (DS 4000).

uçanak: uğur böceği (AİYA 812).

vuranak: vurma yeterliği; vuruş (DS 4108).

yetenek: tutum (DS 4257).

yetenek: doğal süresinde alınmış üründen sonra, yeniden biten tahıl, ot, meyve vb. (DS 4256).

yığınaḫ/ yığanak: toplantı yeri (DS 4262).

2.21. -ArAk

(-arık)

Nadir görülen bir ektir (Atalay, 1941: 37) -AlAk ekinin bir varyantı olduğu düşünülebilir. Banguoğlu'na göre -Ar geniş zaman sıfat-fiil ekinin +Ak küçültme eki ile uzatılmasından meydana gelmiş olması da mümkündür (2004: 235). Bazı bilim

adamlarına göre ise -ArAk zarf-fiil ekinin kalıplaşması söz konusudur (Hatipoğlu, 1974: 31, Çotuksöken, 2011: 48) (krş. -AnAK, -AlAk).

akarak: su yolu, suyun doğal olarak oluşmuş akarı (ÇKTA 10).
basarık: dokuma tezgâhlarının ayaklığı *[TTL: bas-rak (< -arak) 285]* (DS 538).
çekerek: çekimserlik; uzaklık *[KrTS: "çekimser" 117]* (DS 1111).
ekerek: ekin (DS 1693).
seperek: tek tük, çok seyrek (DS 3583).
tutarak: direnme, inat (DS 3999).
tutarık/ tutarak: sara hastalığı *[DS: dutarak aa. 1612; TTL: tut- ar+ak 666]* (DS 3998).
düzerek: belli bir düzenle yapılmış araç (HKTS 84).

2.22. -ArcA

(-ırca)

Geniş zaman sıfat-fiil eki -Ar ile +CA ekinden oluşan birleşik bir ektir. Az görülen bu ek alet, yer, hayvan ve hastalık adları yapar (Gülsevin, 1993: 19, Tietze, 2002: 715). TTA'da ek sıfat da türetmiştir.

ağlarca: tenha yerlerde yaşadığına inanılan görüntü, şeytan *[krş. DS: ağlak "ıssız tenha boş" 100; OT ağla- "yalnız olmak, boş olmak" (DLTD: 11); Ata, 2001: 21-22]* (DS 101).
ağlarca: vara yoğa ağlayan (DS 101).
akarca: kemik veremi, bulaşıcı beyin hastalığı, daima akan çıban *[DS: aharca "daima akan yara" 125]* (DS 139).
akarca: ırmak, dere, küçük akarsu; kaplıca (DS 138-139).
akarca: çabuk meyleden, sebatsız, maymun iştahlı (DS 137).
batarca: ağrı, sızı (DS 4448).
batırca: suyun kayıp olduğu yer (KS 11).
damlarca: tepesinden, kenarlarından su sızan, damlayan mağara, kaya kovuğu (DS 1353).
dönerce: hayvanlarda sürekli olarak kendi etrafında dönme hali (D-BİA 673).
dönerce: tek demirli, basit pulluk (DS 1584).
düşerce: pay, miras payı *[DS: düşerge/ düşelge aa.]* (DS 1638).
iterce: kuvvet, güç (DS 2568).
kaynarca: hastalara kaynatılarak içirilen pekmez, yağ ve baharat karışımı (DS 2704).

kokarca: deride pis kokulu çıbanlar oluşturan bir çeşit hastalık (DS 4563).
sokarca: kardelen *[krş. DS: sokarık/ sokarak "yeni çıkan ekin" 3658]* (DS 3657).
şekerce: devenin karnı altındaki iki kolonu tutturan ip *[< çek-erce]* (DS 3757).
tutarca: karın ağrısı (DS 3999).
umarcalık: menfaat (MKS 148).
yakarca: tatarcık (DS 4127).
yakarca: zona da denilen deride oluşan ağrılı, kaşıntılı kabarcıklar (DS 4809).
yanarca: kibrit *[D-AİA: "bir çeşit parlak kumaş" 1306]* (DS 4160).
yanarca: bir çeşit balık, ısparoz (DS 4812).
yanarca: genellikle göz altında çıkan kırmızı kabarcıklar (Y-SYA 511).
yanarca: yörüklerin alacaklı korkusu (DS 4160).
yanarca: gözbebeği (DS 4160).

2.23. -ArgI

(-argi, -rkü)

-Ar sıfat-fiil eki ile +gI ekinin birleşmesinden oluşan ek nadir görülür (Atalay, 1941: 117).

gezergi: çingene *[DİAT: "seyyah" 254]* (DS 2022).
gezargi: grip vb. bulaşıcı hastalıklar *[krş. DS: gezeen aa.]* (DS 2019).
gidergi: gelip geçen, oturmayan, yolcu (DS 2074).
göçergi: tarlayı biçerken ya da sürerken aynı yönde ilerleyen işçi (DS 2121).
yürürkü: çağın, dünyanın gidişi (DS 4334).

2.24. -ArI

Fiilin gösterdiği işi çokça yapanı bildiren kelimeler türetir, işlek değildir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 236, Korkmaz, 2003: 75). Ek aynı işlevle Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir (Biray, 1999: 172, Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 188).

Banguoğlu, çoğunlukla karakter sıfatları yapan bu ek için -Ar sıfat-fiil eki ile +I ekinin birleşmesinden oluşmuş olabileceğini söylemiş ama +I ekinin işlevi hakkında net bir bilgi vermemiş, sadece bu unsurun iyelik eki olmasının zor olduğunu belirtmiştir (2004: 236).

deperi: rüzgârın etkisiyle ocakta yanan ateşin geriye tepen dumanı (DS 1428).

gederi: yolcu (DS 1966).

ġoşarı: üst üste yığılmış (Y-DA 376).

keseri: götürü, toptan iş (DS 2762).

tutarı: sara hastalığı *[DS: tutar/ tutarık aa.]* (DS 3998).

uçarı: eşsiz, benzersiz "*O uçarı particidir."* (DS 4020).

2.25. -AsI

(-es?, -si)

Aslında sıfat-fiil eki olan bu ek, kalıplaşma yoluyla birkaç kalıcı isim oluşturmuştur (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 237, Hatipoğlu, 1974: 33, Zülfikar, 1991: 60, Korkmaz, 2003: 75, Korkmaz, 2000: 53, Üstüner, 2000a: 74).

Banguoğlu ekin Eski Oğuzcada gelecek kipini (bugünkü istek kipi) teşkil eden -A sıfat-fiili ile +sI iyelik ekinin (2004: 237), Korkmaz (1968: 32-33) ve Hatipoğlu (1974: 31-32) ise eski Türkçede gelecek zaman, istek bildiren +gA eki ile yine aynı görevde kullanılan +sIg ekinin birleşmesi ile ortaya çıktığını savunmuşlardır. [182]

2.25.1. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

adı batası: çıban, kemik veremi (DS 65).

alası: alacak (DS 199).

çalası: yoğurt mayası (DS 1047).

giyesi: giysi, elbise *[DS: kiyesi "iç giysisi, çamaşır" 2888]* (NF 125).

göres: özlem, özleme *[< gör-esi ?]* (DS 2159).

kısası: iki dar ve tepe arasındaki dar geçit, boğaz (DS 2841).

onanası/ onası: iyi, güzel (DS 3281).

ötlesi/ ötleği: ucu yanmış ince odun *[< ötle- "odlamak (ateşlemek)" + -esi (Korkmaz, 1994d: 25); < ört+le-esi ?, bk. AOA: ört "ateş" 485, ET ört "ateş, alev" (OTG: 258)]* (DS 4629).

parındırasılık: barındırmaya yetecek durumda (TYA 192).

yandırası: yakacak (DS 4159).

yiyisi: yemek, yemeklik *[HKTS: yeysi "yiyecek, yol yiyeceği" 316; KBS: 1150]* (DS 4285).

---

[182] Ek hakkında geniş bilgi ve ekin yapısı hakkındaki görüş ve tartışmalar için bkz. KORKMAZ, Zeynep (1969), "-ası/ -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 1968, s. 31-38.

2.25.2. +CA eşitlik eki ile kalıplaşmış olarak beddualarda +AsIcA şeklinde kullanılır.

baba çıkasıca/ baba tutasıca: öl, geber anlamında ilenç olarak kullanılır (DS 449).

batasıca: ilenç olarak kullanılır *[DS: "ölesice anlamında ilenç" 4448]* (DS 569).

davun çıhasıca: ilenç olarak kullanılır (DS 1383).

gıran giresice: ölesice anlamında ilenç (DS 2053).

issölesice: kahrolasıca anlamında ilenç (DS 2560).

vurucular vurasıca: kötü bir ölümle ölesice (ilenç) (DS 4108).

yanıkararasıca: bir ilenç (DS 4168).

yetişmiyesice/ yetmiyesice: büyümeden ölsün (ilenç) (DS 4258).

2.26. -At

Nadir görülen bir ektir. İsim ve sıfat yapar (Räsänen, 1957: 117, Aksoy, 1945: 223, Kasapoğlu Çengel, 2005: 149).

alat: ivedi, çabuk *[TTL: 143]* (DS 181).

aşat: fazla (DS 351).

azat: işe yaramaz; güçlü, kocaman; iri ağaç (DS 435).

binet: binek taşı *[DS: binit aa.]* (DS 696).

buzat: üşüme *[DS: buz- "donmak, üşümek" 811]* (DS 810).

büvet: suyun önüne çekilen set, bent; su birikintisi, gölcük, bataklık *[OT büg- "durdurmak, hareketine mani olmak; set çekilmek" (DLTD: 122); KBS: böğe- "önünü kesmek" + -t 192]* (DS 831).

çelet: şımarık, hırçın, atılgan, haylaz (çocuk) *[krş. DS: çelen "canlı, becerikli, eli çabuk" 1120]* (DS 1122).

çimetlik: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

denet: bakış, görüş *[DS: dene-/ deŋe- "gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek"]* (DS1422).

donat: donma salgını (DS 1559).

enet: kayık ve gemilerin denize indikleri eğik yer; enginde akan suya ve pınara gidebilmek için açılan yol (DS 1751).

evet: acele *[KBS: 349, TTL: ev- + ? 753]* (DS 1803).

gömet: duvara açılan ocak, şömine (DS 2148).

göret: birini ya da bir yeri görmeye gitme, ziyaret (DS 2160).

konat: bayramlarda köylere konuk olarak gidenlere verilen yemek, bayram yemeği (DS 2916).

koşat: evlerin, kulübelerin üstünü örtmek için konulan ağaçlar, tavan kirişleri (DS 2933).

oynatlık: çocuk oyununa girme *[Y-BYA: oynamatlık "özür bildirip çocuk oyunundan çıkma"]* (Y-BYA 208)?

ölet: öldürücü hastalık salgını, kıran; veba *[Krgz. ölöt "kırgın, hayvanlara düşen salgın hastalık" (KrgzS: 610); TDES: 316, KBS: 661]* (DS 3331).

salat: çul, kilim (MİA 416).

sınat: sonbaharda bitkileri vuran soğuk; don vurma, don çalma *[< sı- "kırmak" ?]* (DS 3609).

turat: yığın *[DS: turam turam "yığın yığın, küme küme"; krş. OT turuk- "durmak, toplanmak" (DLTD: 657)]* (DS 3994).

yunat: buğday yıkama işi, buğday yıkanan yer *[KBS: 1180]* (DS 4319).

yüet: çamaşır yıkama günü (DS 4325).

2.27. -Az

Yazı dilimizde çok nadir görülen bir ektir. 'Fiilin gösterdiği işi yapan' veya 'fiilin gsöterdiği işten etkilenen' anlamında ad ve sıfatlar türetir (Hatipoğlu, 1974: 164, Zülfikar, 1991: 146, Korkmaz, 2003: 109).

Ek, TTA'da daha çok nitelik bildiren sıfatlar ve yer adları türetmiştir (bk. -(I)z).[183]

2.27.1. Sıfat türetir.

ağlaz: vara yoğa ağlayan, sulu gözlü *[DS:"mızıkçı, oyunbozan" 4409]* (DS 101).

buynaz: çok üşüyen (DS 808).

büğlez: kambur [DS: *buğlez/ büğdez/ büğdüz / büydüz/ büğlüz/ büğrüz/ bükrü/ bügrü aa. 814, 818, DS: büğelez "kamburlaşmış" 813; KBS: büğelez < böğe- "önünü kesmek" +-l- (e) z 192]* (DS 814).

büğrez: eğri büyüyen ağaç *[DS: büğdüz "eğri büğrü, yamru yumru" 4467]* (DS 814).

çöklez: hafif çökmüş yer (DS 1282).

çömez: çok oturan, tembel; kısa boylu *[KBS: 254]* [184] (DS 1286).

---

[183] Banguoğlu, burada verdiğimiz '*buynaz, yanaz, kırnaz'* kelimelerini *–nez* eki ile kurulu kelimeler arasında göstermiş, ek hakkında tatmin edici bir tahmin yürütemediğini belirtmiştir (2004: 273).

[184] Tietze, bu kelimedeki eki *"kişinin göze çarpan bir bedenî hususiyetini tarif eden –ez eki"* şeklinde tanımlamış bu ekin aslında isimden isim yapma eki olduğunu, bazı fiillere de geldiğini belirtmiş, ayrıca bu

debez: yürürken sendeleyen *[TTT debi- " yıkılacakmış gibi tökezleyerek yürümek" (YTS: 1034)]* (DS 1394).

kanraz: aksi, ters (DS 2626).

kaytaz: hırsız; dolandırıcı; savsak, ihmalci *[DS: kayıt- "geri dönmek" 2702]* (DS 2708).

kekez: kötü huylu, sapık erkek *[DS: kerk-/ kerkin- "sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek" 2755]* (DS 2723).

kırnaz: cimri, pinti (DS 2804).

kovaltaz: ihtiyar; ağaç kovuğu (DS 2938).

körez: sevimli, şirin, güzel (DS 2965).

ölez: çok zayıf, sıska, cılız *[DS: öleğez/ ölgez/ ölüyez aa.; OT öles (köz) "baygın bakan, sarhoş gibi bakan (göz)" [185]; Tekin, 1989: 184, Bilgen, 1989: 39, Güner, 2011b: 1261, EDPT: öl "ıslak, nemli" + es 151]* (DS 3330).

tuŋez: iyi sıçrayan, çevik *[AOA: tuŋ- "üzerine sıçramak, zıplamak"]* (AOA 493).

yanaz/yaŋaz: ters, huysuz, inatçı; şımarık; geveze *[KBS: yana "geri dönme bildiren edat" +z 1054, < yan- "yakınmak" (Korkmaz, 2003: 109), < ET yoŋa- "iftira etmek" (Toprak, 2011: 834); krş. DS: yanduz "düzenci" 4163]* (DS 4161).

2.27.2. Yer adları türetir.

burkaz: su ve çay kenarlarına ağaçlardan yapılan set *[KBS: bur- "çevirmek" + -ka-z 186]* (DS 799).

kepez: verimsiz, kıraç toprak *[OT kepi- "bazı yerleri kurumak" (DLTD: 362); EDAL: 780]* (DS 2748).

öğez: avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, av bekleme yeri *[DS: ön-/ öŋ- "beklemek, gözetlemek" 3341; TDES: 316]* (DS 3338).

tamaz: banyo *[KBS: tam- "damlamak"- a- z 855]* (DS 3817).

2.27.3. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

soğlaz ol-: içi boşalıp kabuğu kalmak *[DS: soğul- "sütü kesilmek, suyu çekilmek, buruşup pörsümek, sönmek" 3656]* (DS 3654).

---

ek ile Yunanca *–as* eki arasında ilgi kurmuştur. Yazara göre bu ekle kurulu kelimelerin bir kısmının doğrudan Yunancadan gelme ihtimali vardır (2002: 139, 534).

[185] Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 28. Atalay, kelimeyi *'ulas'* şeklinde okumuş, *'ulas köz'* ibaresini *'süzgün ve yakışıklı göz'* şeklinde açıklamıştır (DLT-I: 59-60). Diğer kaynaklarda kelime *'öles'* şeklinde yer almaktadır.

takaz: ağaç çengel; kayıklardaki eğri ağaç *[KBS: tak- az 851]* (DS 3807).

yalaz: alev; bayrak *[EDAL: 1541]* (DS 4141-4142).

yandıraz: mültüme de denilen bir bitki *[krş. DS: yandak/ yandık "dikenli bir ot"]* (DS 4163).

gevgez: danaburnu denilen böcek *[krş. DS: gevgeştir- "makası boş yere açıp kapamak"]* (DS 2010).

2.28. -CA

İşlek değildir. Çoğunlukla dönüşlü fiillerin üzerine gelerek bir hareketin sonucu olan soyut adlar türetir (Ergin, 1990: 188, Banguoğlu, 2004: 225, Hatipoğlu, 1974: 52, Korkmaz, 2003: 76). TTA'da ek çeşitli somut adlar da türetmiştir.

aldanca: avutacak, kandıracak, gönül alacak söz, şey (DS 209).

batınca: suyun kaybolduğu yer (DS 571).

dayança: destek (DS 1383).

depçe: bel denilen tarım aracı (DS 1426).

dinlence: rahat (DS 1508).

dirence: kol demiri, destek (DS 1513).

dutca: çamur (DS 1612).

egmençe: ağaç dallarını eğmek için kullanılan ucu eğri sırık (MİA 399).

gizlence: bayramlarda ve belli günlerde giyilen güzel elbise (DS 2087).

göğerce: ot, bitki, yeşillik (NF 125).

inanca: sözüne inanılır, güvenilir *[DS: inanç aa., DS: inance "doğru" 2537; TTT inanca "emniyetli, emin, mutemet" (YTS: 115)]* (DS 2537).

kaçınca: koşturma (DTAS 148).

kapanca: kapaklı sepet; özellikle tütün fidelerini soğuktan korumak amacıyla kamış ve ottan yapılmış örtü *[DS: kabanca "çatıya çıkan merdivenlerin üstünü kaplayan kapak" 2581]* (DS 2630).

kısca: bulanık, kapalı (hava) (DS 4556)?

kötürce: torununun torunu (DS 4570)?

öğrence: öğrenmek üzere olan, öğrenmeye çalışan (DS 3317).

öğrence: yeni öğrenilen iş; ilk yapılan iş, deneme, temrin *[DRTA: ūrence "öğrenim" 389]* (DS 3317).

sağlanca: güvence (DS 4661).

sorunca: sorgu *[TTT "sual, sorgu", sorunıl- "sorulmak" (YTS: 190); KBS: sor-un+ca 801]* (DS 3666).

söylence: laf, söz, dedikodu *[MİAS: "sipariş" 256]* (DS 3684).

süyence: önlem *[OT süyen- "bir şeye dayanmak" (KTS: 247)]* (DS 3728).

tutça: çok değerli (nesne için) (DS 3999).

tütçe: bal alınırken tüttürülen tütsü (MAS 368).

umunca: umulan, beklenen, olması istenen şey *[krş. DS: umunç aa.]* (DS 4038).

yapınca: çoban yağmurluğu, yamçı *[DS: yapıncı aa., EAFS: "pelerin" 116; KBS: 1065]* (DS 4177).

❖ Bu ek bazı kelimelerde +lIk eki ile birleşerek yeni anlamda bazı kelimeler türetmiştir.

bellencelik: öğrenmek için yapılan iş, alıştırma, temrin *[DS: bellemcelik aa.]* (DS 622).

öğrencelik: ilk yapılan iş, deneme, temrin; öğretme ücreti *[DS: öğrence/ öğrencek "ilk yapılan iş, deneme, temrin"]* (DS 3317).

kaypancalık: kaygan *[DS: kaypançalık "sulu, cıvık çamurlu yer" 2708]* (DS 4540).

keskencelik: hız; dikkat *[krş. DS: kesken- "el ile ya da bir şeyle vuracak gibi yapmak, davranmak" 2765]* (DS 4548).

2.29. -cAk

(-caḫ, -cIk, -cUk, -Ceyh, -cük)

İşlek olmayan bu ek çoğunlukla alet adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetir. Daha çok dönüşlü çatı ekinden sonra gelmektedir (Ergin, 1990: 187, Hatipoğlu, 1974: 36, Räsänen, 1957: 118, Clauson, 1967: 28, Çeneli, 1997: 18, Biray, 1999: 176, Alkaya, 2008a: 227).

Bazı bilim adamlarına göre fiilden isim yapan bir -cAk eki yoktur, ekin bizzat kendisinde veya eklendiği kelimenin tabanında meydana gelen birtakım ses hadiseleri sonucu ortaya çıkmıştır. Tietze, ekin -AcAk ekindeki ilk ünlünün düşmesi ile meydana gelmiş olabileceğini belirtmiştir (2002: 407). Koraş, -AcAk sıfat fiil ekinden veya -ç ve +Ak'ın birleşmesinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1998: 215). Hazar, bu ekin görüldüğü kelimelerde aslında farklı eklerin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre bazı kelimelerde +cAk isimden isim yapma eki, -ç ile biten bazı isim soylu

kelimelerde +Ak/ +gAk eki, bazı kelimelerde -AcAk sıfat-fiil eki, bazılarında ise -gAç (-cAk < -gAç) eki söz konusudur (2011: 142-148).

Ekin -gAç ekinden göçüşme yolu ile ortaya çıktığı yolundaki görüş en yaygın görüştür. -gAç ve -cAk ekini alarak türeyen aynı tabana sahip kelimeler örnek gösterilerek göçüşme kanıtlanmaya çalışılmıştır (Çağıran, 1999: 244-250, Gülsevin, 1999: 102, Yıldız, 2011: 128-129, 132). [186]

2.29.1. Alet, eşya adları türetir.

aylıncak: salıncak (DS 423).

bakıncak: ayna (DS 490).

basıncak/ baskıncak: merdiven, el merdiveni, merdiven basamağı, iskele (DS 536).

basıncak: paspas (DS 540).

börüncek: cibinlik (DS 772).

büründcek: örtü, çarşaf, elbise *[DS: bürünecek /bürüngeç aa.]* (DS 829).

çekincek: tetik (DS 1113).

çırpıncak: unu su içinde çırpmak için kullanılan bir araç (DS 1189).

çıvıncak: salıncak *[DS: çuğuncak aa. 1301, M-DSTYK: cıvıncak aa. 1234, DS: cıvın- / çuğun- "sallanmak" 943, 1301]* (DS 1200).

dayancak: destek *[DS: dayança/ dayangaç aa.]* (DS 1383).

eğircek/ eğercek: yün eğirmeye yarayan araç, kirmen *[DS: eğirgeç aa.]* (DS 1678).

ılıncak/ ilinçak: küçük çocuk salıncağı *[DS: ılıngaç aa.]* (DS 2471).

kavurcah: mısır, kestane patlatmaya yarayan tava *[DS: kavurgeç aa.]* (DS 2694).

puhurcak: balon (DS 3484).

sallancak/ sallancık: salıncak *[DS: sallangıç/ sallangaç aa.]* (DS 3527).

takıncak: kadınların takındıkları değerli süs eşyası, mücevher (DS 3808).

tartıncak/ tartumcak: baş örtüsü *[OT tart- "çekmek, germek" (DLTD: 580)]* (DS 3836).

yapıncaḫ: çoban yağmurluğu, yamçı *[EAFS: "pelerin" 116]* (DS 4177).

yüyürçeyh: beşik *[DS: üğrü- "yavaşça sallamak" 4060]* (DS 4335).

üğrümcek: beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol *[DS: üğrü- "yavaşça sallamak"; OT ügri- "sallamak" (DLTD: 709); EDPT: 115]* (DS 4060).

---

[186] Benzer bir göçüşme örneğini de Erdal, Eski Türkçe için göstermektedir. Yazara göre -çUk eki, -gUç ekindeki sessiz harflerin yer değiştirmesiyle oluşmuştur (1991: 357-359). qç ~ çq göçüşme örnekleri için bk. EREN, Hasan (1953), "Türk Dillerinde Metathèse", *TDAY-B* 1953, s. 167-168.

2.29.2. Nitelik gösteren sıfatlar türetir.

alıncak: anlayışlı, hassas, alıngan, onurlu *[DS: alıngaç aa.]* (DS 218-219).

çekincek: utangaç, çekingen (DS 1113).

erincek: tembel, üşengeç *[DS: eringeç aa.; TTL: erin-ecek 734]* (DS 1770).

kaypancak/ kaypıncak: kaygan; cilalı, parlak şey *[DS: kayluncak "kaygan" 2703]* (DS 2705).

öğüncek: kendini öven, övüngen *[DS: öğüngeç aa.]* (DS 3320).

sevinceyh: çok sevinçli *[DS: sevincük ol- "birden ve çok sevinerek heyecanlanmak" 3594]* (EİA 277).

sıypıncak/ sırpıncak/ sıyrıncak: kaygan, kayıcı *[DS: sırp-/ sıyp- "kaymak" 3626]* (DS 3626).

utancak: utangaç (DS 4045).

üşencek: tembel (DS 4077).

2.29.3. Yer adları türetir.

akıncak: yamaç, tepe, bayır (DS 151).

bakıncak: nişangah (DS 492).

barıncaḫ: barınacak, barınak (D-KİA 573).

depincek: pis, kirli, düzensiz, eşyanın gelişigüzel tıkıştırıldığı mekân, ayakaltı (AADS 88).

dövülçek: su değirmenlerinde buğdayın öğütüldüğü yer (Y-VMKA 450).

kayancak: tepenin eğimli yeri (DS 4539).

kayıncak: kayılacak yer *[DTAS: kayıŋgaç aa. 157]* (DS 2700).

tapıncak: tapınak *[KBS: 859]* (DS 3825).

tutuncak: kabza *[KBS: tut-un -(a)cak 939]* (DS 4001).

2.29.4. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

aldancak: avutacak, kandıracak, gönül alacak söz, şey *[DS: aldangaç aa.]* (DS 209).

bulancak: bulanık akan su (DS 787).

katıncak: ekmeğe katık edilen yiyecek *[M-DSİ: gatıncak aa. 188; KBS: 475]* (DS 2683).

korkuncak: ölme olasılığı çok olan ağır hasta (DS 2926).

köpürcek: mürekkep balığı (DS 2962).

köpürcek: sabun gibi suda köpüren bir çeşit ot (DS 2962).

köpürcük/ köpürcek: köpük (DS 2962).

öğrencek: ilk yapılan iş, deneme, temrin *[DS: el öğrenceği "nakış, oya vb. el işi yapan kimselerin ilk işledikleri şey" 1726]* (DS 3317).

seyircek: peynir kurdu (DS 3596).

somurcak: eflatun, küçük çiçekli, çiçeklerinin arka kısmı tatlı, yaprakları ve gövdesi ince dikenli bir ot (MAS 330).

tepençek: girip çıkanı belli olmayan ev için *[KBS: tep-en+çe+k 882]* (DS 3883).

uruncak: saklam, emanet *[< urun- "yüklenmek" +-cak; OT orunçak "emanet" (KBİ: 346); EDPT: urun-çak 236, KBS: uğrun "gizli" +cak 971, < *urun+ çak < ur- "vurmak, dövmek" -un + çak (Taş, 2009a: 158)]* (DS 4042).

verimcek: verilmesi üstlenilen para (DS 4096).

- Bazı kelimelerde görülen -cIk ekinin iki farklı kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır. Bu ek, bazı kelimelerde -cAk bazılarında -gIç ekinden gelişmiştir.[187]

aldancık: tuzak olarak hazırlanmış kar çukuru *[DS: aldangıç "üzeri ot veya kumla örtülmüş çukur, tuzak, hile"]* (DS 209).

bellencik: öğrencilik, acemilik (Y-DvA 138).

burcuk: çeşitli koku *[OT bur- "kokmak, buğusu yükselmek" (DLTD: 116)]* (DS 795).

geyincik: kendisiyle alay edilen kimse *[DS: geyin- "alay etmek"]* (DS 2016).

iycik: yaltaklanan kimse (DS 2573).

ököncük: masal, öykü *[DS: ökün- "öykü anlatmak" 3327]* (DS 3325).

ötcük: çok konuşan (M-NLDK 26).

tükürcük: tükrük (Y-BYA 234).

ürpercik: alerji (Y-BYA 238).

zırbıncık: kaymaya elverişli buzlu yer *[DS: zırbın- "buzda kaymak"]* (DS 4376).

2.30. -cAmA

(-cime)

İşlek olmayan bu ek -cA ve +mA eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (Ergin, 1990: 188, Korkmaz, 2003: 76).

---

[187] Çağdaş lehçelerde de -cIk eki ile türetilmiş bazı kelimeler görülmektedir (Uygur, 1994: 493, Çeneli, 1997: 18, Coşkun, 2000: 52, Kara, 2005: 224, Alkaya, 2008a: 228).

çekinceme: bir tehlike korkusuyla birşey yapmak veya söylemekten sakınmak (DS 1113).

düşünceme: düşünce *[TTL: 679, KBS: 315]* (DS 1639).

geçinceme: geçinme *[GDIA: "geçimini karşılayacak kazanç, maişet" 275, MAS: "yaşam kavgası, geçim derdi" 172]* (DS 1962).

katıncama: bir sürüye başkaları tarafından katılan davar *[KBS: 475]* (DS 2683).

öğrencime: ilk yapılan iş, deneme, temrin *[DS: öğrencimelig aa. 3317]* (MAS 294).

sıkıncama: sıkıntı, endişe *[GDIA: "sıkıntı, mahcubiyet; geçim zorluğu" 344]* (SMYA 428).

umulcama: umulan, beklenen, olması istenen şey (DS 4038).

2.31. -CAn

(-çar?)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan ek, çağdaş lehçelerin bir kısmında daha çok meyil ve düşkünlük ifade eden, insan vasıflarını gösteren sıfatlar yapmaktadır. Lehçelerde -GAn/ -AgAn ekleri ile benzer bir işlevde kullanılan ek çoğunlukla dönüşlü çatı ekinden sonra gelmektedir*: beğenceŋ 'kolayca, beğenen', çekinceŋ 'çekingen, utangaç', övünceŋ 'kendini çok öven', uyalçaŋ 'utangaç'* (Räsänen, 1957: 119, Biray, 1999: 181, Uygur, 1994: 485, Güner Dilek, 2007: 1023, Alkaya, 2008a: 227) (bk. -AcAn).

TTA'da ek vasıf bildiren sıfatlar dışında çeşitli adlar türetmiştir.

burgacan: dikenli bir ot *[DS: işşek burgacanı "mavi çiçek açan, beyaz renkli bir çeşit ot" 2565]* (DS 795).

burgacan: dizanteri (NF 101).

burgacan: soba borusunun anahtarı (DS 795).

dalacan: hırçın, canı tez, titiz *[krş. DS: dala- "azarlamak, çatmak; bir şeyin üzerine atılarak yaralamak, yırtmak" 1337; TTL: dılacan/ dalacan < Far. dilazar "gönül yaralayan" 607]* (DS 1335).

direcen: duvarların yıkılmaması, ağaç dallarını kırılmaması için konulan ağaç destek, payanda *[OT tire- "dayak veya direk dikmek" (DLTD: 624)]* (DS 1512).

direncen: hayvan yüklemek için kullanılan ucu çatal şeklinde sopa (DS 1513).

dökülcen: bir çeşit kış elması (DS 1574).

eyilcen: çayır dikeni *[DS: eyecen "kırlarda yetişen, yabanî bir çeşit kılçıklı ot" 1819]* (DS 1821).

gevcen: ağaçtan meyve toplamaya yarayan ucu çatallı değnek *[DS: gev- "eğmek, bükmek" 2012]* (DS 2008).

gevilcen/ gevülcen: ateş karşısında fazla ısınmaktan yüz, el ve bacaklarda meydana gelen kırmızı benekler; bacaklarda yuvarlak kırmızılıklar meydana getiren bir çeşit cilt hastalığı *[krş. AİAS: gevilgen "deride kıl diplerinin belirmesi ve hafif renk değişikliği" 117]* (DS 2012).

gevilcen: boşboğaz (DS 2012).

kapacan: nişan töreni; oğlan evinin düğüne başlamak için kız evine gönderdiği armağan *[krş. DS: kapama gecesi "gerdek gecesi" 2630]* (DS 2629).

pörtlecen: serçeden biraz büyük, sırtı kızıl kahverengi, göğsü ve karnı kül renkli, çalılardan çalılara sıçrayarak dolaşan bir çeşit kuş (DS 3479).

sinilcen: kurnaz, sessizce iş yapan, sinsi *[DS: siğecen/ siyecen aa.]* (DS 3630).

yalacan: çıkarcı; geveze, boşboğaz, söz taşıyarak arabozan; şımarık; yalama; dalkavuk *[OT yala- "töhmetlemek" (DLTD: 733); KBS: 1041, EDAL: 1026]* (DS 4133).

yapılcan: dikenli ardıç (DS 4177).

yazılcan: gidilmesi önceden saptanan, tasarlanan yer (DS 4217).

yelikcen: hafif, hoppa, şımarık *[DS: yelik- "şımarmak, yaramazlık yapmak" 4819]* (DS 4235).

❖ Aşağıdaki kelimede yer alan -çar da bu ekin bir varyantı olmalıdır.

utançar: utangaç *[krş. Trkm. utancaŋ aa. (TrkmTS: 650)]* (GRS 178).

2.32. -cI

(-çı, -IcI, -ucu)

ET'de gelecek zaman sıfat-fiil eki (Gabain, 1988: 82, Tekin, 1992: 97) olan bu ek, TTA'da "-AcAk olan" anlamını taşıyan bazı kelimeler türetmiştir. Çoğunlukla +lA- ile genişlemiş gövdelerin üzerine gelerek, hayvanların gebelik durumunu gösteren kelimeler oluşturmuştur (Akar, 2008: 3, Bayraktar, 2004: 111).[188]

[188] Akar'ın hayvanların gebelik durumlarını gösteren kelimeler dışında tek örnek olarak ele aldığı *cıdalacı 'kavga arayan'* kelimesi (2008: 5), '-AcAk olan' anlamını taşımadığı için buraya alınmadı.

TTA'da bazı örneklerde bu ek ile fiilden isim yapan -ICI ekinin birbirine karıştığı görülmektedir.[189]

balaklacı: gebe manda *[DS: balak "malak, manda yavrusu" 497]* (DS 498).

bortlacı/ botlacı/ botlayıcı/ bodlacı: gebe deve *[DS: portlacı "gebe" 3470, boduk/ bortlak/ potuk/ potak/ potlak/ putuk "deve yavrusu" 721, 3475; ET botu "deve yavrusu" (ETG: 269)]* (DS 741).

buzulacı/ buzalacı: gebe inek, manda, gebe hayvan (DS 810).

enikleci: gebe kalmış köpek ve kedi *[DTAS: encekleyici "hamile, gebe" 111]* (DS 1758).

kulunlacı/ kunlacı/ kunnacı/ kunnuyucu: karnında yavrusu olan at, eşek vb. hayvan *[DS: kulun/ kulın "*at ve eşek yavrusu" 2997; *ET kulun "tay" (OTG: 249)]* (DS 2998).

kuzlaçı/ kuzulacı: gebe, doğuracak hayvan (DS 3022).

doğurucu: gebe *[Y-KGKA: dōrucu aa. 109]* (DS 1539).

olucu: şişman, büyümeye, gelişmeye elverişli olan *[KA: olucu " geleceği parlak, ümit verici" 470]* (DS 3277).

2.33. -cIn, -cIm

(+cüm)

Nadir görülen bir ektir (Atalay, 1941: 148, 157 [190], Gökyay, 1976: 183-185).

belercin: ahmak, budala *[krş. DS: beler- "göz, haddinden fazla açılmak, açılıp kalmak", belercin gözlü "gözlerini iyice açarak bakan kimse"; KBS:129]* (DS 614).

gevelcin: katı, sert *[DS: gevel- "kurumak" 2009]* (DS 2008).

sıkırcım/ sıkılcım: sıkıştırma, korku, baskı *[MA: sıkılcın "sıkıntılı durum" 307, DRTA: sıkılcım "can sıkan şey" 336, AA: sıhırcım "sözle sıkıştırma" 591; TTT sıkılcım "izdiham, tazyik, sıkışıklık" (YTS: 185); < sıkıl-cı-m (Güngördü, 2004: 774)]* (DS 3606).

sıkırcım: cimri *[DS: sıkçık/ sıkçıl/ sıkı/ sıka aa.]* (DS 3605).

sıhılcım: ekzamaya benzeyen küçük yaralar (SİYA 685).

depürcüm: azar, tersleme (DS 1431).

---

[189] '-AcAk olan' anlamını göz önünde bulundurarak -ICI ile türetilmiş olan bazı kelimeleri burada vermeyi uygun bulduk.

[190] Atalay, *sıkılcım* kelimesine *'–ılcım'* (1941: 148), *sıkırcım* kelimesine *'–ırcım'* (1941: 157) başlığında yer vermiştir.

2.34. -ç / -nç

Eskiden beri görülen ve dönüşlü fiil gövdeleri üzerine gelen işlek bir ektir. Aşırılık ifadesi taşıyan bu ek hareketi yapanı, yapılan hareketi veya hareket ile ilgili bir niteliği gösteren soyut adlar ve sıfatlar yapar (Ergin, 1990: 181, Banguoğlu, 2004: 257, Hatipoğlu, 1974: 130, Zülfikar, 1991:133, Korkmaz, 2003: 76).

'Basınç, korkunç' gibi bazı kelimelerde fiilin çatı eki almış gövdesi tek başına kullanılmadığı için bazı araştırmacılar eki -nç şeklinde ele almıştır (Banguoğlu, 2004: 257, Hatipoğlu, 1974: 130, Zülfikar, 1991: 133, Gabain, 1988: 54). Bu bilim adamlarının çoğu ekin -ç şeklinde düşünülebileceğini de belirtmişlerdir. Korkmaz, göne-, iğre- ina-, kıska- gibi yalın biçimleri kullanılmayan fiiller de göz önüne alındığında ekin -ç şeklinde verilmesini daha uygun bulmaktadır (2003: 77).

Bang'ın ortaya attığı -n- dönüşlü çatı eki ile -(I)ş ekinin kaynaşmasıyla oluştuğu yolundaki görüş (1980: 65) bazı bilim adamları tarafından kabul edilmiştir (Clauson, 2007: 192, Erdal, 1991: 275, Tietze, 2002: 608). Türkiye türkçesinde -nç eki ile kurulu kelimelerin Kuzey grubu Türk lehçelerinde çoğunlukla -n-(I)ş / -n-(I)ç yapısında olması *[Krgz. süyünüç 'sevinç', Kzk. kuwanış 'sevinç, memnuniyet', KKlp. tireniş 'dayanak' (Uygur, 1994: 371-374)]* bu görüşü desteklemektedir.[191]

aldanç: çabuk aldanan uysal adam (DS 209).

acınçlık: acınacak halde (M-VADK 69).

andanç: bir şeyin tamamen kırılması *[< an+da-nç ?; krş. DS: andak "sel yarıntısı, kesintisi 256; ET aŋ "kusurlu, eksik, kırık, boş, yarık" (İKPÖ: 134)]* (DS 258).

bayınçlık: bayılacak kadar güzel, çok güzel (M-VADK 70).

bezenç: değerli süs eşyaları (DS 4456).

burunç: ağaç veremi (DS 803).

dalanç: mantık *[DS: dalan- "araştırmak" 1337, dalın- "çare aramak" 1340]* (DS 1337).

dayanç: çaba (DRTA 90).

delenç: güzel konuşan, hatip (DS 1410).

dinlenç: rahat (DS 1508).

[191] Öner, Kuzey grubu lehçelerdeki bu durumu –nç çift ünsüzünün terk edilmesi ve iki ünsüz arasına yardımcı bir ünlünün girmesi şeklinde açıklamaktadır (1998: 86).

el öğrenci: nakış, oya vb. el işi yapan kimselerin ilk işledikleri şey (DS 1726).

elebaḫınç: yatalak, yardıma muhtaç (EİA 93).

eymenç: utangaç *[ET eymen- "utanmak" (EUTS: 53)]* (DS 1824).

gatınç: sürüdeki koyun sahipleri (DS 1935).

ġırḫınç: koyun kırkma makası (EYSV 88).

güvenç: sevinçli; dayanak, arka, yardım (DS 2240).

ilenç: beddua (DS 2519).

inanç: sözüne inanılır, güvenilir *[DS: inanca aa.]* (DS 2537).

kahınç: ayıp, pürüz, kusur *[DS: gahınç "suçun yüze vurulması" 1894, AİAS: kakınç "serzeniş" 155; EDPT: 609, EDAL: 536]* (DS 2602).

kapanç: odun ateşinde kızdırılan sac üstüne kapatılan ekmek ya da yemek pişirmede kullanılan kubbe şeklinde demir kap (Y-AlYA 294).

kaypanç: sulu, cıvık çamur (DS 2706).

kazanç: yaz mevsimi (DS 2710).

kırınç: azaltılma (Y-ÇYA 193).

kirinç: karma karışık, dolaşık *[Dankoff, 1995: 356]* (DS 2878).

koşenç: yaşıt (DS 2933).

kürünç: kaydırak oyunu (DS 3049).

küsünç: hasret (DRTA 257).

küsünç: küsme, daralma (NF 141).

özenç: istek; imrenme *[KBS: 681]* (DS 3371).

pusunç: sığıntı durumunda olan *[DS: busunç "sığınmak" 806]* (DS 3491).

pusunç: suçluluk duyarak konuşmama (DS 4655).

sahlanc: herhangi bir yerde saklanan şey (DS 3516).

sanç: tasarı *[ET san- "saymak, sanmak, düşünmek" (EUTS: 129)]* (DS 4669).

sığınç: yük, ağırlık *[DS: sığıç aa.]* (DS 3603).

sığınç: sığınan kimse, sığıntı *[DS: sığıncı/ sığıç aa., TİYA: sığıç aa. 455]* (DS 3603).

söğünç: …. ? "*Adamın bahçesinden yol geçirme sonra söğünç olursun."* (GKA 173).

tıḫanç: baca tıkacı (D-VGHA 134).

umunç: umulan, beklenen, olması istenen şey *[OT umunç "umma, umut etme" (DLTD: 693)]* (DS 4038).

üzünç: üzüntü, acı (DTAS 264).

yavunç: muhtaç *[DS: yavunç ol- "ezilip büzülerek, yalvarıcı bir tavırla durumunu anlatmak", yavunci "sığıntı"]* (DS 4208).

2.35. -DA

TTA'da sadece birkaç kelimede görülen bu ek (Atalay, 1941: 256) yazı dilimizde yoktur. Örnek sayısı az olduğu için ekin işlevini belirlemek güçtür. Tarihî lehçelerde ve Kuzey grubu Türk lehçelerinde ek ile türetilmiş birkaç kelime tespit edilmiştir: *Çağ. bügdä "eğri, çarpık", Kzk. buwda 'balya, eşya' (< buw- 'paket yapmak, bağlamak'), Kzk. sokta 'yığılan, toplanan kan vb. şey' (< sok- 'toplamak')* (Räsänen, 1957: 119, Uygur, 1994: 510).

külte: bağlam, demet, düzine; iki elin tutabileceği kadar ufak ot bağlamı; iplik çilesi, kelep; toplu, çok; iç içe konmuş 3-4 yufka ekmeğinin katlanmış biçimi *[DS: kültem/ kürte "bağlam, demet, düzine", küle "iplik çilesi, kelep"; krş. DS: küleş "buğday bağlamı", külke "yığın" 3029, külte "kadınların saçlarını bağlamakta kullandıkları bir yanı açık süs eşyası; yığın" 4575, kilte "toka; yular; iplikten ya da ipten örülmüş düğme iliği; düğme" 2871, tülke "salkım; mısır bağlamı" 4008; KBS: kül- "bağlamak" + -te 591, TDES: 273, EDAL: *kül- "spool, skein, sheaf" 817, < Ar. kulta (DAET: 197)*[192]*]* (DS 3032).

yığda: davarlara verilmek için kesilerek üst üste yığılmış meşe dalı (DS 4262).

ilte: neden, sebep (DS 2533).

2.36. -dAç (< -DAçI)

(-dAş, -dacı, -dıç, -düç)

Eski Türkçede -An ve -AcAk sıfat-fiil ekleri ile aynı işlevde kullanılan ve işi yapanı bildiren -DAçI ekinden gelişmiştir. -DAçI, Eski Türkçede işlek olmasına rağmen zamanla unutulmuş, yerini başka ekler almıştır (Gabain, 1988: 55, Räsänen, 1957: 120, Mansuroğlu, 1956: 105, Eraslan, 1980: 37, 62, TS-VII : 73, Gülsevin, 1997: 124).[193] Ek,

---

[192] Eren, lehçelerde yaygın olduğu için *'külte'* kelimesinin Arapça olmasına ihtimal vermemiş, Arapça *kulta* ile birleştirilmesinin doğru olmadığını söylemiştir (1960: 357-358; 1999: 273). Kelimenin Türkçe bir türev olduğunu ifade eden yazar, kelimenin yapısı ile ilgili bir görüş ileri sürmemiş, *kül- 'bağlamak'* kökünden geldiği yolundaki savın düşündürücü olduğunu belirtmekle yetinmiştir (1999: 273).

[193] Ek hakkında bilgi ve ekin tarihî lehçelerdeki durumu için bk. ALKAYA, Ercan (2014b), "Signs of The Old Turkic Language in Tatar Dialects: Suffix-Dachy Functioning", *Jurnal Tatarica / Vıpusk*, No: 2, s. 37-48.

Türkmen Türkçesinde birkaç kalıcı isim türetmiştir: *girdeçi 'kazanç', çıkdaçı 'masraf'* (Biray, 1999: 192). Mişer Tatar Türkçesinde '*bul- (ol-)'* fiiline eklenerek sıfat-fiil işlevi ile kullanılmaktadır (Alkaya, 2014b: 39).

Mansuroğlu, Bang'ın -tA fiilden isim ve +çI isimden isim eklerinden birleştiği yolundaki görüşünü kabul edilebilir bulmaktadır (1956: 105).

andaç: hatıra, hediye, armağan; ölen kimsenin arkada kalan tek evladı; ölmüş aile büyüklerinin hatırası sayılan eşyalar; isim, ün, şöhret *[OAAD: "sülale ve nesli devam ettiren evlat" 222, DS: andaş/ andıç "hatıra, hediye, armağan" 247; KBS: *an-da-ç 69]* (DS 256).

doğdaç: yeni doğmuş bebek; doğurma kabiliyeti *[DS: doğdaş "yeni doğmuş bebek" 4486]* (DS 1536).

doğdaş/ doğdaç: doğuştan, anadan doğma (DS 1536)?

geldeç: gelecek zaman *[TTT: geldeç "gelecek" (YTS: 90); TTL-II: < gelecek kelimesinin métathétique-dissimilatif varyantı? 123* [194]*]* (DS 1973).

oldacı/ oldaç: şişman, büyümeye, gelişmeye elverişli olan *[AAS: oldeş "gelişmiş, iri yarı" 258]* (DS 3277).

ondaç: gürbüz, gelişmiş (DS 3283).

düğdüç: sarımsak döğeceği *[düğdüç < düğdeç < döğdeç < döğdeçi; DS: düdüç "keser" 1617; krş. DS: dövecek "tahta havan ve eli" 1592, döğecek "sert taneleri ezmeye yarayan ağaç tokmak" 1569]* (DS 1619).

2.37. -DI / -DU

Aslında geçmiş zaman eki olan bu ek, eksiltili kullanım yoluyla kalıplaşma sürecinden geçerek yapım eki işlevi kazanmış; yemek, hastalık ve fail adları türetmiştir (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 225, Hatipoğlu, 1974: 60, Zülfikar, 1991: 81, Korkmaz, 2003: 172, Salman, 2003: 211).

Bu kipin teklik birinci şahıs şekli de bazı kelimeler türetmiştir (Banguoğlu, 2004: 226, Aksoy, 1945: 210, Tietze, 2002: 288).

2.37.1. Araç adları türetir.

---

[194] Güner, haklı olarak *'gelecek'* kelimesinden göçüşme ile böyle bir şeklin ortaya çıkmasının zor olduğunu, kelimenin -DAçI sıfat-fiil eki ile kurulduğunu ifade etmiştir (2011: 202).

apışdı: sacayak (DS 288).

boğdu: boyuna, başa sarılan örtü, yazma, çatkı (DS 729).

doldu: iki gaz tenekesi tahıl alan bir ölçek (DS 4487).

düğdü/ döğdü/ düvdü: kazma, balta, keser vb. aygıtların çivi, kazık çakmaya yarayan kısmı *[TTL: ? 669]* (DS 1619).

dürdü: düğün hediyesi (MİAS 112).

kıstı: saç tokası; çamaşır mandalı; altından yapılan bir çeşit gerdanlık (DS 2840).

uçtu: renkli krep; ince sargı bezi (DS 4022).

yaktılık: yakacak (DS 4126).

cansıktı: kadınların içlerine giydikleri dar yelek (DS 857).

ciğerdeldi: dikiş teyeli sökmekte ve delik açmakta kullanılan kemik veya metal aygıt (DS 952).

kaşbastı: başa ve alına bağlanan çatkı, sargı (DS 2679).

zilifbastı: altın ya da gümüşten yapılan taç (DS 4387).

bandum: büyükçe silindir şeklindeki kazan (su ısıtmak, çamaşır kaynatmak, üzüm -incir bandırmak vb. işler için kullanılır) (BADS 13).

yandım/ yandımalamadım: desenli, çok renkli bir kadın kumaşı (DS 4163).

uçtum: ince, ipek tel *[UİA: "ince, ipeğimsi kumaş türü" 389]* (DS 4022).

2.37.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

ilti: çok gezen *[krş. DS: yel- "amaçsız gezip dolaşmak" 4238]* (DS 2533).

kıypdı: cimri (DRTA 244).

mızdı: oyunbozan (DS 4596).

paytı: oynak, sözüne güvenilmeyen *[krş. DS: payır- "sözünde durmamak, dönmek" 3415]* (DS 3417).

sındı: dertli (NF 150).

töredi: piç, başıbozuk çocuk (EİA 314).

tükendi: cinsel güçten yoksun olma durumu (DS 4006).

tülüdü: düzenci, vurguncu kötü özellikleri olan kimse *[krş. DS: tülü- "tüy değiştirmek" 4777; Az. tülek/ tüleg "kurnaz, hilekar" (ATBS: 750)]* (DS 4777).

ġırdıġaşdi: üçkâğıtçı, dalavereci *[KrTS: ġırdı ġāçtı "kaba, düzenbaz, hileci, sahtekar" 235]* (M-ŞDK-I 74).

kansıştı: cimri, kıskanç (DTAS 152).

mıhsıçtı: cimri *[MAS: mıhsıçan aa. 280, HKTS: mıhsıçtılık "cimrilik" 216]* (DS 3181).
yalbastı/ yalboğdu: obur, pisboğaz, duyarsız (EYDS 242).
zıpçıktı: türedi; hoppa, kendini bilmez (DS 4374).
lopyuttu: hazırlop, emeksiz, külfetsiz yiyen (DRTA 263).
büzdüm: uyuşuk (DS 833).
gızardım: güzel, zarif, ince kimse (DS 2070).
sındımcı: arabayı çekmeyen at (DS 3610).
yandım: yakınlarını çok seven, onların her işine koşan kimse (M-ŞDK-II 33).
uydum: uyuşuk, şaşkın (DS 4048).

2.37.3. Yer adları türetir.
sütüydü/ suuçtu: çağlayan, düden (DS 3701).
ayırdım: ayrıç; suyun taksim yeri (DS 420).
sıyırdım: taraf, bölge (Y-SYA 506).
kuşkondu: çam fidanının en sivri uç dalı (DS 3015).

2.37.4. Yemek adları türetir.
bastı: patlıcan veya kabakla yapılmış kır yemeği; kadınbudu köftesinin bulgurla yapılmışı (DS 546).
bayıldı: karnıyarık, imambayıldı (DS 579).
bitti: bir tür peynirli börek (ADÜM-I 155).
kıstı : patlıcan ile yapılan bir çeşit yemek (Y-BBA 117).
ürpündü: şeker, süt ve yumurtadan yapılan bir tatlı nevi (AATB 262).
soğanbastı: kuşbaşı et ve küçük soğanlarla yapılan yemek (DS 3654).
tezpişti: bir çeşit hamur tatlısı (DS 3907).
şaşdımaşı: evde pişirecek doğru dürüst bir şey bulunamadığında elde olan malzemelerden yapılan kolay yollu, uydurma yemek (MAS 340).

2.37.5. Bitki adları türetir.
dalbastı: bir çeşit iri, aşılı kiraz (DS 1340).
göndoğdu/ gündöndü: ayçiçeği (DS 2153).
güneküstü: gündüz açıp, akşam büzülen bir sarmaşık (DS 2227).
gündöndü: bir cins mantar (DS 2227).
paşabeğendi: kasımpatı (DS 3405).

şişti: mürver çiçeği (DS 3788).

2.37.6. Oyun adları türetir.

bastı: ortaya dikilen bir çubuğun vurulmaya çalışıldığı bir oyun (D-ÇİYA 563).

battı/ battı battı/ battı bitti: değnekle oynanan bir çocuk oyunu (DS 573).

bitti/ bitti bitti: saklambaç *[DS: itti bitti/ sinenbitti aa. 2570, 3640]* (DS 712).

bastıkaçtı: bir çocuk oyunu (EAFS 22).

darıyandı: eski tarihlerde oynanan bir çocuk oyunu (AADS 85).

ebegeçti: bir çeşit çocuk oyunu *[AA: ebemgeçdi "birdirbir oyunu" 239]* (DS 1652).

ebegeldi: bir çeşit çocuk oyunu (DS 1666).

hamam kızdı: bir çocuk oyunu (DS 2263).

uçtu uçtu: bir çeşit çocuk oyunu (KrTS 346).

aygördüm: geceleri oynanan bir çocuk oyunu (KYAS 19).

2.37.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

bittisi: son, sonuç (Y-BYA 138).

boğazkıstı: anjin (DS 727).

bohdu: durgun yağmursuz hava (DS 732).

bulut geçti: kısa süren, hafif yağmur (DS 790).

büzdüm: kuyruk sokumu, anüs; cinsiyet organı (DS 833).

cihangöştü: para toplayıp eğlenme (KS 16).

çığırdım: düğünlerde davetlilerin verdikleri hediyeyi üç beş kat fazla söyleme geleneği (DS 1161).

çokurdum: toplantı *[DS: çokur- "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek"]* (DS 1261).

çözdü: dişi hayvan erkeğiyle birleştikten ve döl aldıktan sonra bu dölün tutmaması *[DS: çöz- "dişi hayvan, erkekle çiftleştikten sonra dölünü tutamayıp bırakmak" 1300]* (DS 1299).

doğduluh: çocuk doğduğu zaman götürülen hediye *[AİYA: doğdu görme "yeni doğmuş bebeği görmek için yapılan ziyaret" 708, DİAS: doğduya git- "yeni doğan kadına göz aydınına gitmek" 112]* (DS 1539).

döndü: gittiği yerden geri gelen; din değiştiren, dönme (DS 1582).

dundu: havanın sıcak ve durgun olması *[ET tun- "tıkanmak, kapanmak" (EUTS: 165)]* (DS 1603).

erdi: başakları olgunlaşmış ekin (DS 1764).

geldi: göçmen, bir yere başka bir yerden gelip yerleşenler (Y-KorYA 149).

geldisi: bir yerin gelmiş, geçmişi, tarihi; kaynağı (MAS 172).

gördü: tecrübe *[D-BİA: gȫdü aa. 680]* (D-AİA 218).

göverdim: yeni dikilen bağın filizlenmesi (DS 2169).

gözümkaldı: bir çeşit kilim (DS 2184).

guydu: yağmurun bardaktan boşanırcasına yağması (DS 2203).

günaştı: batı (DS 2224).

gündinlendi: batı (DS 2226).

gündoğdu: doğu; doğu rüzgârı (DS 2226).

gündöndü: öğleden sonraki vakit; haziranın yirmi ikisinden sonraki zaman (DS 2227).

günindi: gurup zamanı; batı (DS 2229).

hoşgördü: bahşiş *[EİA: "düğünlerde gelinin takı töreni" 262]* (DS 2416).

ilkçıktı: turfanda (DS 2529).

karadı: çok bulunan, satışı az olan şey *[DS: kardı "pazarda çok bulunan mal" 2656, kara- "dolup taşmak" 2650, karah "bolluk, zenginlik, varlık" 2644]* (DS 2642).

karyağdı: atlardaki beyaz benekler (DS 2672).

kimgeldi gözü: gelenin kim olduğunu anlamak için kapıda yere alan küçük delik, pencere (NF 138).

songaldı: sonuç; sona kalan *[MAS: songaldı "en son" 331]* (DS 4702).

sözkesti/ sözkestik: nişandan önce yapılan küçük toplantı (DS 3685).

süydü: sürgün, filiz *[KS: süğdü "filiz" 79, DS: süy- "fışkırıp çıkmak, çimlenmek, sürgün vermek, uzamak; düzgünce uzamak uzayıp gitmek"]* (DS 3729).

uçtu: çökmüş, çökmek üzere olan ev, doğal nedenlerle kaymak üzere olan toprak (DS 4022).

yandı döndi: bukalemun renginde (kumaş, çarşaf vb.) (UA 142).

yeniçıktı: diril, ruh (DS 4245).

yiŋi çıkdım: son çıkan, yeni sezon; moda *[Korkmaz, 2000: 54]* (GBBA 1-25)

- Birkaç kelimede, eski Türkçede soyut ve somut adlar türeten -dU eki (Erdal, 1991: 332-334, Räsänen, 1957: 120) görülmektedir. Korkmaz, geçmiş zaman ekinin kalıplaşması ile oluştuğu düşünülen bazı örneklerde, yapısı tam olarak aydınlatılamamış bu ekin söz konusu olabileceğini ifade etmiştir (2000: 54).

sındı: makas [195] *[OT sındu aa. (DLTD: 516); EDPT: 836, TDES: 364]* (DS 3610).

eğdi: yüksek dallardaki meyveleri toplamaya yarayan çatal ağaç; sebze diplerindeki otları kesmeye ve sebzelerin köklerini kabartmaya yarayan bir çeşit çapa; ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir çeşit araç; peteklerden bal almakta kullanılan eğri uçlu demir araç *[ET egdü "eğri bıçak" (EUTS: 46); EDPT: 102, OTWF: 332, EDAL: 1159]* (DS 1674).

yahdu: ışık *[EKBK: yaḫdu "aydınlık", yaḫdu gözü "gündüz gözü" 73; OT yaktu "aydınlık, ışık, nur" (KTS: 307), TTT yaḫtu "nur, ziya, şule, aydınlık" (YTS: 230); EDAL: 469]* (DS 4126).

2.38. -DIk / -DUk

(-Dıḳ, -dIg, -dUg, -toḳ)

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan bu ek kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler türetmiştir. Ek soyut adlar, yemek adları, alet ve eşya adları oluşturur (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 226, Hatipoğlu, 1974: 61, Zülfikar, 1991: 81, Korkmaz, 2003: 78, Üstüner, 2000a: 94, Salman, 2003: 213).

2.38.1. Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Örneklerin çoğunda ekin -mA- olumsuzluk ekinden sonra gelmesi dikkat çekmektedir.

ağdık: yanlış, hatalı, yaramaz, münasebetsiz; dengesiz, eğik yük *[AAT: ādık "angarya 201" ; OT aġduk "bozuk, belirsiz, kusurlu" (DLTD: 9); EDPT: 80]* (DS 87).

ahırlamadık: ahıra alışkın olmayan hayvan (DS 130).

devirdük: son sözünü hemen söyleyen kimse (DS 1443).

dındık: alıngan, sinirli *[DS: tın- "alınmak, gücenmek" 4759]* (DS 1462).

görmedik: görgüsüz *[DS: gordüksüz aa., AOA: gokgormedik "sonradan görme" 473]* (DS 2104).

oğmadık: beceriksiz; hesabını bilmeyen, ölçüsüz *[DS: onmadık "beceriksiz, gelişmemiş" 3283]* (DS 3268).

öğrenmedük: bilinmeyen, iyice tanınmayan (DS 3318).

---

[195] Ölmez, dönüşlü çatı üzerine –dU ekinin gelmesini, açıklanması zor bir durum olarak görmektedir. Yazara göre bu kelime Türkçe olmayabilir (2009: 271).

sümdük/ sündük: arsız, açgözlü, başkasının yediğinden isteyen *[DS: sömtük "obur, çok yiyen" 3679, KS: sündük "her gördüğünü isteyen pisboğaz" 80; KBS: 807, 821]* (DS 3709).

şaşırdık: aptal, sersem (DS 3750).

unmadık: dertli *[KBS: 968]* (DS 4039).

yontulmadık/ yonulmadık: inceliksiz kimse (DS 4294).

2.38.2. Araç adları türetir.

boyun kıstık: gelinin boynuna bağlanan pullu bez (Y-KSBİ 194).

eydük: örs (DS 1819).

sındık: makas (DS 3610).

2.38.3. Çeşitli somut ve soyut adlar, sıfatlar türetir.

aşdık: tepenin arkası (NF 95).

bildik gördük: eş dost (DS 690).

bindik: bir arkalık yük *[HKTS: "Türk daması oyununda sürülmeyen, oynatılmayan bir taşın diğer oyuncu tarafından zorunlu alması durumunda bırakılması" 33]* (DS 696).

bulduk: piç, bulunan çocuk; kadının ilk kocasından olan ve ikinci kocasının yanına götürdüğü çocuk; kimsesiz çocuk (DS 787).

çıhışdıh: dövüşme, karşı gelme (DS 1164).

evdik: nikâhlanmadan nişanlısı ile cinsi ilişkide bulunan ya da ona kaçan kız *[EYDS: "evlilik öncesi ilişki neticesinde evlenmeden veya evlendikten kısa bir süre sonra doğan çocuk" 87]* (DS 1802).

geçtik: geçen (gün vb.) (DS 1963).

güvendik: birisine sığınarak meydan okuma (DS 2240).

inandık: nişan töreninde iki tarafın birbirine verdiği armağan (DS 2537).

istedik: sevgili (M-VADK 71).

sepdik: erken olgunlaşan bir tür kayısı (MAS 320).

sevdık: sevgili, yar (Y-VÇTA 291).

sözkestik: nişandan önce yapılan küçük toplantı (DS 3685).

sündük: cıva *[TTT sündük "cıva, simap" (YTS: 196)]* (KİAT 244)?

2.39. -dIrIk / -dUrUk

(-durug)

-DIr- ettirgenlik eki ile -(I)k fiilden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuş işlek olmayan bir ektir.[196] Bu birleşmede -DIr-' ın ettirgenlik işlevi kaybolmuş, birleşik ek yeni bir işlev üstlenmiştir. Ek dönüşlü çatı üzerine gelmektedir. Bu ekin oluşumunda isimden isim yapan +dIrIk ekinin etkisi açıktır.[197]

ağunduruk: başakları boş buğday *[DS: agunduruk "başak vermeyen mahsul" 78, uğunduruk "yağmursuzluktan büyüyememiş ekin; gelişmemiş, bodur, küçük kalmış" 4029; KBS: uw- "ufalamak" + -(u)n + duruk 962]* (DS 114).

akındırık: çam sakızı, reçine *[< akın+dırık (Vasary, 2007: 373)]* [198] (DS 151).

basındırık: eşya veya enkaz altında kalma *[KBS: bas-ın+dırık 116]* (DS 540).

çekindirik: mum içindeki fitil *[krş. DS: çeknedir/ çekneşir "mum fitili" 1116]* (DS 1113).

çökündürük: tortu *[DS: çökük aa.]* (DS 1282).

düşündürük: sersem, dalgın (DS 1640).

sevindirik/ sevündürük: birden ve çok sevinçle duyulan heyecan *[DRTA: sevindirik "sevindirici haber, sevindirici hediye" 335]* (DS 3594).

sıyındırık: cansız, sölük, ölgün, isteksiz (NF 151).

sokunduruk: çıkmaz sokak *[DS: soğunduruk "başkalarının tarlaları arasında kalan tarla parçası" 3656]* (BADS 87).

uğundurug: içine kapanık (GDIA 359).

zıyındırık: kaypak, ele avuca sığmayan kişi (M-KİBK 358).

---

[196] Bazı kaynaklarda -dIrIk birleşik ekinde -DIr-'lı şekilleri kullanılan bazı kelimeler örnek verilmiştir: *basturuk, tutaşturuk* (Räsänen, 1957: 122, Kononov, 1969: 84). Biz burada -DIr-'lı gövdeleri kullanılan bastırık, ağdırık, saḫındırıḫ, sündürük vb. kelimeleri ele almadık.

[197] Mevcut örnekleri değerlendiren Vasary, fiilden fiil yapan bir -dIrIk ekinin olmadığını ifade etmiştir (2007: 389-390). krş. DLT tizildürük 'mest gibi şeylerin ucuna dizilen pullar' (Bilgen, 1989: 39)

[198] Bazı kaynaklarda *akındırık, basındırık* gibi kelimelerin isimden isim yapan +dIrIk eki ile kurulu olduğu ifade edilmiştir. Fakat akındırıkla ile ilgili 'akın', basındırıkla ilgili 'basın' kelimesi yoktur.

2.40. -GA

(-gā, -ġa, -ḫa)

Yazı dilimizde çok işlek olmayan bu ek fail adları, alet adları ve soyut adlar türetir (Ergin, 1990: 179, Banguoğlu, 2004: 238, Hatipoğlu, 1974: 63, Korkmaz, 2003: 78, Erdal, 1991: 376, Taş, 2009: 122). Ek, -(I)r- ile genişlemiş ettirgen fiil gövdeleri üzerine gelerek bazı alet, organ, bitki ve hayvan adları da türetmiştir (Banguoğlu, 2004: 238, Korkmaz, 2003: 78).

Banguoğlu, ekin daha eski bir -gA-g birleşiğinden geldiğini tahmin etmiştir (2004: 238).

2.40.1. Araç adları türetir.

burga/ börgā: kadınların aşevinde kullandıkları önlük *[SİYA: börge "erkeklerin soğuktan korunmak için başlarına sardıkları atkı" 573]* (HKTS 45).

çevirge: kapı veya pencere mandalı (DS 1152).

dikke: iğne; fasulye sırığı; sofaların altına konulan direkler (DS 1488).

dizge: kadınların boyunlarına taktıkları altın gerdanlık (DS 1531).

götürge: değirmen taşını kaldırmak ve indirmek için kullanılan ağaçtan yapılmış bir çeşit ayar aracı *[ET kötür- "kaldırmak, yükseltmek" (OTG: 248); TTL-II: 180]* (DS 2166).

ittirge: el arabası (Y-BYA 179).

oturga: tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye (DS 3296).

pengeşke/ pengeşge: kapı menteşesi *[DS: bingeş- "birbiri üstüne binmek, , damar damar üstüne binmek" 696, TTT: bingeş- "birbiri üzerine binmek", bingeşik "üst üste binmiş" 34]* (DS 3426)?

savırġa: pekmez yaparken kaynatılan şırayı savurmak için kullanılan altı delinmiş uzun saplı tas (D-SİA 278).

serge: odalarda tavana yakın konulan raf (DS 3588).

sıyırga: kar küremekte kullanılan büyük kürek (DS 3624).

sürge: diken, çalı ya da büyük taş taşımaya yarayan çatal ağaç (DS 3719).

sürke: dağdan bir kez de indirilen bir adam yükü odun (DS 3721).

çevirge: sac üzerindeki ekmek, bazlama gibi pişirilen yiyecekleri çevirmeye yarayan uzun saplı, yassı bir tahta araç (EMİYA 537).

2.40.2. Sıfat türetir.

besge: kansız, cansız kimse *[krş. DS: bez- "solmak, rengini atmak" 653]* (DS 639).

gevge: geveze (DS 2010).

uyga: kolay uzlaşılabilen, geçimli, uysal (DS 4048).

yutka: çok yiyen bebek (DTAS 280).

yüdurge: çok keskin (DS 4325).

şıvga: ince, uzun, zayıf; kabadayı, çapkın; güzel, kıvrak kadın; eğri (DS 3774).

kırışga: çok süslü, temiz ve güzel giyinen *[DS: kırış- "cilvelenmek, kendini beğendirme çabasında olmak" 2827]* (DS 2796).

2.40.3. Yer adları türetir.

cızġa: patika, keçi yolu (TYA 48).

çelke: üstü açık, çalılarla ve taşlarla çevrilmiş ağıl *[KYAS: çal- "sarmak, dolamak" 52; EDAL: 442]* (DS 1060).

çevürge: etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla (DS 1153).

dönge: dönemeç (DS 1583).

gerge: ağaçlar üzerine çul atılarak yapılan çadır *[DS: "bostan gölgeliği" 2001]* (Y-SA 235).

girge: binanın alt katı (DS 2083).

dürünge: kışın karda hayvanlara ot atılan yer ve atılan ot (DS 1637).

2.40.4. Yemek adları türetir.

dürge: pişmiş ve dürülmüş yufka ekmeği; içine helva konularak dürülmüş yufka *[ADÜM-I: "kat kat yığılmış ekmek, kömbe ekmek" 166]* (DS 1633).

kavurga: ateşte kavrulmuş tahıl; kabuğu alınmış ve dövülmüş buğdaydan yapılan yiyecek; meyve kurusundan yapılan un (DS 2693).

sıyırga: haşlanmış taze fasulye (DS 3624).

2.40.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

kavurga: bostan bitkilerinin yapraklarını buruşturan, küçük bir çeşit böcek (DS 2693).

çeldirge: küçük yaşta kötü yola düşen kadın (GKA 453).

belge: kısım, parça (DS 616).

belirge: bir ana bitkinin etrafında beliren yabani sürgün ve filizler (HKTS 28).

çıvka: kavak ve söğüt ağaçlarının yeni sürmüş yumuşak ve ince dalları, budaksız, düzgün çubuk *[DS: cıvga "genç dal, sürgün" 4472, şıvga "filiz" 3774; TDES: çıv- "ağaç filiz vermek" + -ga 386, KBS: 844, Dankoff, 1995: 559]* (DS 1200).

çullanġa: bayram günlerinde oğlan evinden kız tarafına verilen hediye (D-BİA 669).

depge: bel denilen tarım aracının ayakla basılan tahta kısmı (DS 1428).

dürge: deste; iplik ve yün çilesi *[DRTA: "pli" 110, DİAS: "aynı cinsten eşyaların altısının bir arada olması" 118, DS: dirge "demet" 1515]* (DS 1633).

düzge: süs (DS 1643).

emişge: süt (DS 1736).

gezge: kol, devriye (DS 2023).

götürge: yük; iş (DS 2166).

ıvga: kaygı, işkil (DS 2497).

kemirge: keçi ve koyunlara verilen pırnal ve diken gibi kemirilen şeyler (DS 2739).

konga: oyunda aşığın dik durumu (DS 2917).

koyurtga: özgürlük *[AADS: koyurt- "bırakmak, salıvermek, özgürlüğüne kavuşturmak" 169, DS: goyur- "salıvermek, bırakmak, koyvermek" 2111]* (DS 2944).

oturga: kesilen ağacın yerde kalan bölümü (DS 3297).

örge: yukarı *[KBS: ör- "çıkmak, yükselmek" + -ge 668]* (DS 3346).

ötürġe: bir erik cinsi (STİAT 256).

savga: bir acıdan kurtulmak ya da başarı kutlamak için verilen yemek, şölen *[DS: çavga "geçirilen kazadana sonra verilen şükran yemeği" 1094]* (DS 3553).

sıyırga: orakla bir vuruşta biçilen ekin; bağlam, tutam (DS 3624).

soyha/ soyka [199]: ölünün üstünden çıkan giysi; miras, kalıt *[DS: soyka "şey, nesne; giyiniş biçimi, kılık" 3659; krş. DS: soymaç "kirli giysi" 3670; TTT soyka "elbise" (SN: 635); KBS: 802, < Slav. (Korkmaz, 2003: 120)]* (DS 3669).

sürge: bir yerden başka bir yere göçen kimse (DS 3719).

tutka: parmakta çıkan çıban, dolama *[TTT tut- "takmak, bağlamak, dolamak" (SN: 642)]* (DS 3999).

tünge: bir çeşit milli oyun (DS 4011).

vurga: tavla oyununda oyun dışı bırakılan pul (HKTS 307).

yarga: bölük, parça *[NF: yarga "iki yarı; sel sularıyla derince yarılmış yer" 161]* (DS 4182).

yedürge: eklenecek iki kumaştan birinin fazla gelen bölümü *[KBS: 1108]* (DS 4222).

---

[199] Kelime hakkında bilgi için bk. SARI, Mustafa (2006), "Soyka Sözü Hakkında", *TDAY-B* 2004-I, s. 99-106.

yılga: sel (DS 4268).

yıvga: özendirme, kışkırtma *[ET yıv- "övmek" (EUTS: 192); EDPT: 871]* (DS 4275).

yonka: odun (DS 4823).

2.41. -GAç

(-AğAç, -gac, -ġaç, -ğaç, -gAş, -ğaş, -ḫaç, -üğeç)

Genellikle dönüşlü ve ettirgen çatı eki almış gövdelere gelen ek alet adları, nadiren de huy ve tabiat bildiren sıfatlar türetmiştir (Ergin, 1990: 180, Banguoğlu, 2004: 239, Hatipoğlu, 1974: 63, Zülfikar, 1991: 84, Korkmaz, 2003: 79).

Banguoğlu'na göre fiilden isim yapan -gA ile +ç küçültme ekinin birleşmesiyle oluşmuş olabilir (2004: 239). Deny, bu ek ile -GIç ekinin aynı kaynaktan gelmiş olabileceğini ifade etmiştir. Yıldız'a göre bu ekin altı kaynağı vardır: ağaç (eğri ağaç > eğreğaç)[200], -cAk *(salıncak > < salıngaç)*, -gIç *(sürgeç ~ sürgüç)*, -mAç *(yumulgaç ~ yumulmaç)*, -GA + aş *(sorgaç <*sorga aş, dolangaç <*dolanga aş)*, -GA + cI *(dingeci > dingeç)* (2011: 119-120). Yıldız, bazı fiillerde -gAç ekinin -AcAk ekinden metatez ile oluştuğunu, ekte *-AcAk > -AgAç > -UgAç > -gAç* şeklinde bir gelişmenin olduğunu iddia etmiştir (2011: 131).

2.41.1. Araç adları türetir.

açkaç: anahtar (DS 58).

akdargaç/ akdarağaç: aktaraç (DS 146).

attırgaç: sac üstünde pişen yufkayı çevirmeye yarayan yassı, tahta aygıt; pamuk atan aygıt *[DS: attırgeç "çocukların kuş vurduğu sapan"]* (DS 373).

bandırgaç: mürekkep kalemi, kamış kalem (DS 518).

bindirgeç: kadınların örtündüğü örtü (DS 696).

bizlengeç: ucu çivili sopa, üvendire (DS 714).

boklangeç: hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap (DS 732).

bulağaç: bulama yapımında karıştırma işini yapan araç (DS 784).

---

[200]Yazar ağızlarda pek çok kelimede yer alan -GAç unsurunun *'ağaç'* kelimesinden ekleştiğini düşünmektedir. Fikrini ispatlamak için Kaşgarlı Mahmut'un *yasġaç*'ı tanımlarken kullandığı *'Buna yası yıġaç da denir.'* ifadesini (DLT-III: 38) ve ağızlardaki ağaç ile kurulu kelimeleri göstermekte, bu kelimelerde fonetik ilginin yanısıra semantik ilginin de olduğunu iddia etmektedir (2011: 123-128).

burgaç: vida; burgu; çeşme musluğu *[DS: burgaç "meyve toplamaya yarayan çatal ağaç" 4466]* (DS 797).

bürüngeç: baş örtüsü; çarşaf; atkı; yeldirme (DS 826).

çevirgeç: kapı veya pencere mandalı; yufkayı sacda çevirmeye yarayan araç (DS 1152).

dardıngaç: bebekleri baş, ense ve omuzlarından sarmaya yarayan üç köşeli patiska örtü *[TTL: 563]* (DS 1369).

dayangaç: kalınca, uzun sopa, baston, asa; destek (DS 1386).

depgeç: av tüfeklerini temizlerken yün ve paçavra tepmeye, silahı doldururken sıkılamaya yarayan çubuk, harbi (DS 1428).

dögec: çamaşır yıkamada kullanılan ağaç çubuk, tokaç (KrTS 139).

döğüşgeç: silah (DS 1572).

döndürgeç: topaç; çocukların çevirdikleri çember (DS 1582).

döngeç: pervane (DS 1585).

eğirgeç: yün eğirmeye yarayan araç, kirmen (DS 1678).

evirgeç/ evreğeç/ evrengeç: saç üzerinde pişirilen yufka ekmeğini çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç (DS 1808).

gıygaç: üç köşeli kadın başörtüsü (DS 2065).

gözlengeç: av tüfeklerinde sol elle tutulan madeni bilezik üzerine takılan hedefi daha kolay görmeye yarayan oluk şeklindeki aygıt (DS 2183).

ılıngaç: küçük çocuk salıncağı *[Y-AKGS: ilangaç aa. 318]* (DS 2471).

ısırgaç: yavaşa (AİAS 146).

ilgeç: çengel; kalemin başlığında olan cebe takmaya yarayan kısım; çengelli iğne; düğme (DS 2521).

ittirgeç: el arabası (Y-BYA 179).

kavurgeç: mısır, kestane patlatmaya yarayan tava *[DS: kavırgaç "kahve tavası" 2691]* (DS 2694).

kazgaç: tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç *[DS: kazağaç "bel ve küreğin çamurlarını kazımaya yarayan ucu demirli sopa, sıyırgı" 2712]* (DS 2709).

kırkaç: hamur kazıyacak araç *[DS: kırgıç aa. 2821]* (DS 2828).

kısdırgaç/ kıskaç: saç tokası; çamaşır mandalı (DS 2840).

kıskaç: demircilerin kızgın demiri tuttukları maşa gibi bir araç; maşa, cımbız, kerpeten (DS 2842).

kıskaç: pantolon (DS 2844).

kıyık/ kıygaç: iğne, kalın yorgan iğnesi; çuvaldız *[OT kıy- "dikmek" (KTS: 146)]* (DS 2855).

oturgaç: tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye (DS 3296).

öregeç: tava kapağı *[OT ör- "örtmek, kapatmak" (EDAL: 1060)]* (DS 3344).

ötdürgeç: müzik aracı (DS 3357).

patlangaç: çamurdan yapılan ve patlatılan bir çeşit oyuncak (DS 3412).

pişirgeç/ pişirkeç/ püsürgeç: sac üzerinde pişen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçiminde tahta araç (DS 3462).

püskürgeç: püskürteç *[DS: büsürgeç "ağaçlara ilaç sıkmak için kullanılan aygıt" 830]* (DS 3502).

sallangaç: salıncak *[UİA: sallangeş aa. 386, DS: salıŋgaç aa.]* (DS 3527).

sıyırgaç: marangoz rendesi *[DS: sıyırkaç "karları atmak için kullanılan tahta parçası" 3625]* (DS 3624).

silgeç: kap kurulama bezi; hamam takımı, havlu (DS 3633-3634).

sivretgeç: kalemtıraş (AAS 286).

sorağaç: bebeklere tülbent içinde tatlı konularak yapılan emzik (DS 3666).

söndürgeç: haşhaş yağcılarının kullandığı kömür söndürmeye yarayan sac soba (DS 3689).

süreğeç: harman toplamaya yarayan tahta araç; yıkanırken kir çıkarmak için kullanılan kese *[DS: süreğeç/ sürgeç "bulaşık bezi, paçavra" 3720]* (DS 3718).

sürgeç: kapı, kapak sürgüsü *[DS: "keman yayı" 3719]* (DS 4713).

tutağaç/ tutkaç: ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak *[M-ADK: tutgeç aa. 358, DS: dudgeç/ dutugeç "tencere tutacağı" 1610]* (DS 3997).

uçkaç: uçak (DS 4021).

uçurgaç: uçurtma (DS 4023).

üfürgeç: mangal, ocak üfürmeye yarayan kamış; körük (DS 4058).

yağlangaç: mazıyı yağlamaya yarayan araç (KYAS 243).

yargaç: sepet örenlerin kamışları düzgün bölmek için kullandıkları araç *[AAS: yargeç aa. 324]* (DS 4182).

yazgaç: kalem (DS 4817).

yellengeç: yelpaze, vantilatör ? (Y-YYA 40).

2.41.2. Yer adları türetir.

arıngaç: kurna, duş yeri (DS 321).

atlangeç: tarlalardan geçen kestirme yollar üzerine rastlıyan tarla sınırı ağlarına ters A şeklinde yapılan, 2-3 basamaklı merdiven geçit *[DS: atlangaç "çaydan geçebilmek için aralıklarla konulan iri taşlar" 370]* (DS 371).

boklangeç: hela (DS 732).

bölgeç: bir odayı veya bir yeri parçalara ayıran bölme, bu suretle bölünmüş yerlerden her biri (AA 112).

burgaç: yol dönemeci (DS 796).

burğaç: su çevrintisi, girdap (DS 797).

bükülgeç: dönemeç; akarsuların büküntü yerler; köşe; viraj, dönemeç (DS 815).

çevringeç: su çevirisi *[DS: çevrengeç "suyun akıntılı yeri, su çevirisi"]* (DS 1154).

devrengeç: su çevirisi (DS 1444).

dolangaç: dönemeç, viraj (DS 1543).

gömülgeç: sazlık, bataklık (DS 2150).

karıngaç: su çevirisi *[bk. OT kar- "bir yerde su durmak, taşmak" (DLTD: 265); DS: gar- / gark-/ garku- "su birikmek" 1927, kar- "bentin ya da arkın suyu çoğalmak, taşmak" 2665]* (DS 2663).

kızgaç: yel tutmayan, güneş gören kuytu yer (DS 2862).

zıypangaç: bayır, tepe gibi yerlere su dökülerek ve çamur ıslatılarak yapılan doğal kaydırak (BADS 112).

2.41.3. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

alıngaç: anlayışlı, hassas, alıngan, onurlu (DS 218-219).

beslengeç: çabuk etlenen, besili (EYDS 32).

bilgeç: çok bilen, bilgiç (DS 665).

burhaç: yamuk, meyilli, eğri büğrü; inatçı, aksi (DS 798).

cibelgeç: terbiyesiz, şımarık *[DS: cibel- "şımarmak, yersiz davranmak" 954]* (DS 953).

döğüşgeç: çok ve iyi dövüşen (DS 1572).

eringeç: tembel, üşengeç (DS 1770).

etlengeç: gamsız, vurdumduymaz, anlayışı kıt (EYDS 87).

gevgeç: seyrek dişli, büyük ağızlı kimse (DS 2010).

girgeç: sokulgan, becerikli, girgin (kimse) (DS 2083).

kaykaç: arkaya doğru eğik, eğri (DS 2702).

olğaç: iyi gelişmiş, yetişmiş *[AA: olgaç aa. 519]* (DS 3277).

osanġaç: usangaç, usanmış, çabuk bıkan (D-KMİA 473).

öğüngeç: kendini öven, övüngen (DS 3320).

sevingeç: ufak şeylere dahi hemen sevinen (NF 150).

somurgaç: asık suratlı (DS 3662).

gocungaç: alıngan (DS 2089).

yetirgeç: ek, bütünleyici (DS 4258).

kıygaç: çapraz, köşeleme, eğri *[DS: kıykaç "eğri büğrü" 2857; EDPT: 676, KBS: 521, EDAL: 544]* (DS 2854)

üzgeç: iyi yüzen, yüzücü (EYSV 217).

2.41.4. Yemek adları türetir.

dilkeç: pirzola *[MAS: "uzun uzun dilimlenmiş et" 117, M-OGE: dilgeç "etin uzunlamasına ince olarak kesilmesi" 374]* (DS 1495).

dolangaç: oklavaya sararak yuvarlatılmış yufkayı, tepsiye iç içe halkalar şeklinde döşedikten sonra pişirilen börek (DS 1543).

sızgaç: kavrulmuş parça et, kıyma (DS 3628).

yargaç: çekirdeksiz, kuru kayısı (DS 4182).

2.41.5. Hayvan adları türetir.

havlangaç: köpek (DS 2312).

çırlağaç: ağustos böceği *[DS: cırlangeç aa. 926]* (DS 1187).

cıllangaç: bir çeşit kuş (DS 913).

kısdırgaç/ kıstırgeç: kulağa kaçan bir böcek *[DS: gısdırgaç "yengeç" 2062]* (DS 2840).

kıskaç: soğanların sebzelerin içine giren küçük böcek (DS 2642).

pırlangaç: yeni uçmaya başlayan keklik, kuş yavrusu (DS 3443).

2.41.6. Bitki adları türetir.

cırlangeç: yenmeyen, güzel kokulu, portakal büyüklüğünde kavun cinsinden bir meyve (DS 938).

patlangaç: mürver ağacı; tohumları patlatılan bitki (DS 3411).

somurġaç: eflatun, küçük çiçekli, çiçeklerinin arka kısmı tatlı, yaprakları ve gövdesi ince dikenli bir ot (MAS 330).

yayılgaç: elde oynanan, yuvarlak, sarı, kokulu kavun, şamama (DS 4210).

aldangeç: ilkbaharda kırlarda yetişen ve patatesin küçüğüne benzeyen yenilebilir bir çeşit bitki (DS 209).

2.41.7. Oyun adları türetir.

siŋnengeç: saklambaç (DS 4698).

tülengeç: çocuk oyunu adı (Y-BYA 235).

pırtlangaç:çıtırgan çalısı veya palamut pelitinin üst tarafına armut dikeninin batırılıp düz bir zemin üzerinde döndürülmesi ile oynanan oyun (BADS 79).

yumulgaç: saklambaç (DS 4317).

2.41.8. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

aldangaç: avutacak, kandıracak, gönül alacak söz, şey *[DS: aldancak/ aldangıç aa.]* (DS 209).

bellengeç: öğrenmek için yapılan iş, alıştırma, temrin (DS 622).

burgaç: oynak yerlerindeki kemikler (DS 796).

çalgaç/ çalıgaç: yoğurt mayası (DS 1047).

deyirgeç: fabrika *[krş. DS: deyirgi "hasat vakti" 1435]* (DS 1446).

doğurgeç: gebe (DS 1539).

dolangaç: helezon (DS 1544).

döneğeç: hortum, kasırga (DS 1583).

kayğaç: kaygan, yumuşak toprak; üstü kaygan altı kayaya yakın toprak (DS 2699).

kıygaç: üçgen biçimi (DS 2855).

oturgaç: dip "*Bardağın oturgacı düzdür."* (DS 3297).

öttürgeç: kesilmiş hayvanın yemek borusu (DS 3358).

ötürgeç: sürgün, ishal (DS 3359).

savurkaç: akşamüstü çıkan sert yel (DS 3556).

yarılkaç: taş üstünde hayvan ayağı girecek kadar yarık yer (DS 4184).

2.42. -GAl

(-egel, -gar)

Yazı dilinde görülmeyen bu ek TTA'da kabiliyet anlatan, aşırılık ifade eden sıfatlar yapar. Anlamca geniş zaman sıfat-fiillerine yaklaşır (Banguoğlu, 2004: 239, Hatipoğlu, 1974b: 339, Atalay, 1941: 126, 132, Aksoy, 1945: 224). Ek Çağatay ve Kıpçak

Türkçesi ile bazı çağdaş lehçelerde de nadiren görülmektedir: *geçgel, kurgal, ütkel, orgal* (Räsänen, 1957: 126, Uygur, 1994: 510).[201]

Ekin -Al eki ile ilişkili olabileceği söylenmiştir (Banguoğlu, 2004: 240, Hatipoğlu, 1974b: 339). Tanç'a göre, ek pekiştirme eki -k-, pekiştirme eki -A- ve işlek olmayan fiilden ad yapım eki -l'nin birleşmesi ile oluşmuştur (2007: 612).

Ekin -GAn/ -AGAn ekleri ile işlev benzerliği dikkat çekmektedir. Bazı kelimeler aynı anlamda iki şekilde de karşımıza çıkmaktadır. TTA'da ek çoğunlukla uygunluk, elverişlilik, aşırılık, kabiliyet bildiren sıfatlar türetmektedir.

bişgel/ bişegel: çabuk pişen (DS 705).

bitgel: verimli (DS 709).

çoyğel: eğri büğrü (DS 1275).

dayanğal: dayanıklı, metin, sert, sağlam *[AADS: dayangal "dayanıklı" 86]* (DS 1386).

deşkel: karnı şiş, koca göbekli kimse (DS 1438).

dökkel: verimli; soğan, patates gibi sebzelerin dolgun, iyi cins olması hakkında kullanılır (DS 1573).

döngel: sözünde durmayan kimse (DS 1585).

dövüşkel: kavgacı (DS 1593).

döygel: dayanıklı; işe yarar *[DS: döy- "sabretmek, tahammül etmek, dayanmak"]* (DS 1593).

eğgel: eğri sırık (DS 1677).

geçgel: sözü geçen, sözü etkili, beğenilen *[DS: geçgel "yaşlı" 1961, geşgel "geçerli" 2007, AOA: geçkel "geçerli" 471; Trkm. geçgel "yaygın, bulunur" (TrkmTS:246); TTL-II: 116]* (DS 1962).

görgel: (göz hakkında) iyi gören *[DS: görgelgöz "iyi gören göz" 2160]* (AA 358).

keskel: keskin, sivri uçlu (DS 4548).

keskel: kestirme, kısa (yol vb.) (DS 2760).

ötkel: tadı çok (şeker); çok ağır (yağ) *[DS: örtgel "yağ, pekmez vb. yiyeceklerdeki kalori yüksekliği" 3349, ödgel "kuvvetli (şeker, yağ için)" 3311, AA: ödgel "az miktarı çok iş yapan, kuvvetli, tesirli yağ, şeker" 531; KBS: ört "alev, ateş" +gel 672]* (DS 3357).

[201] Kıpçak Türkçesinde bir örnekte *[öçkel "kinci, içten husumet besleyen" (İML: 54)]* ek isim kökünden sonra gelmektedir. Brockelmann buradaki eke şüphe ile yaklaşmıştır (1954: 112).

pişkel: iyi pişmiş *[DS: pişekkal "çabuk pişen nohut, fasulye vb. yiyecekler" 3462; KBS: pişkel < piş-ki "pişen yemek" + l 699]* (DS 3463).

seçgel: açık, okunaklı, seçkin yazı (DS 3563).

seçgel: seçilmiş, seçkin *[DS: seçgil/ seçgülü aa.]* (DS 3563)?

singel/ sinğel: sindirimi kolaylaştıran *[< siŋ-el ?]* (DS 3640).

şaşkal: aptal, sersem; şaşı (DS 3751).

töskel: patavatsız; alıngan, kavgacı *[DS: tös-/ tos- "darılmak, küsmek" 3985]* (DS 3984).

tutkal: yüke dayanan hayvan (DS 4776).

uygal: kolay uzlaşılabilen, geçimli, uysal *[DS: uygal "alıngan, dövüşken" 4049]* (DS 4048).

yangal/ yangar: çok sıcak *[KBS: < yan- gı+l 1056]* (DS 4164).

yangal: sıcakkanlı *[Y-SA: yaŋġal "sıcakkanlı, samimi, candan" 257]* (DS 4164).

yeygel: lezzetli *[DS: yengel "istekle yenilen, tadı güzel, mideyi yormayan" 4245; KBS: yeygel < yey- "yemek" + -ge-l 1133]* (DS 4260).

yongal: yontmaya elverişli *[< yonga+l (Kaçalin, 2006: 249)]* (DS 4293).

2.43. -GAn

(-ġan, -ğan, -ḫan, -an)

Genellikle fiil kök ve gövdelerinden alışkanlık ve vasıf sıfatları türeten işlek bir ektir. Daha çok birden fazla heceli fiillere ve çatı eki almış fiil gövdelerine getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar ve bazı adlar yapar, kuvvetli bir aşırılık ifadesi taşır (Ergin, 1990: 180, Banguoğlu, 2004: 240, Hatipoğlu, 1974: 64, Zülfikar, 1991: 85, Korkmaz, 2003: 80).

Bazı bilim adamları eki ET -GAn sıfat-fiil ekine bağlamış, Batı Türkçesinde hece başındaki /g/ sesinin düşmesi ile ortaya çıkan -An sıfat-fiil eki ile /g/ sesini düşürmeden devam eden -GAn eki arasında anlam farkının ortaya çıktığını, aynı kaynaktan gelen bu iki ekin görev açısından ayrıştığını ileri sürmüşlerdir (Banguoğlu, 2004: 240, Akar, 2004: 88). Bazıları ise kelimeye kattığı anlam inceliklerini göz önünde bulundurarak bu ekin sıfat-fiil ekinden farklı bir ek olduğu görüşünü savunmuşlardır (Ergin, 1990: 180, Zülfikar, 2010b: 48, Korkmaz, 2003: 74). Deny'e göre -GAn eki zaman anlamı taşımaması yönüyle -An sıfat-fiil ekinden ayırt edilmektedir (1941: 531).[202]

[202] Ekin yapısı hakkındaki diğer görüşler için bk. AKAR, Ali (2004), "-GAn Eki", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s.85-96.

2.43.1. Alışkanlık, kabiliyet ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.

ağlağan: ağlak (DS 100).

akġan/ akkan: dik, uzun boylu, serpilmiş; budaksız (DRTA 5).

akılgan: çabuk meyleden, sebatsız, maymun iştahlı (DS 137).

aldağan: çok aldatan (NF 93).

anlagan: duygulu (DS 274).

attırgan: cinsel isteklerini açığa vurmuş, isterik kadın *[Y-SYA: attırġan "oynak kişi" 475]* (DS 373).

avutgan: aldatıcı, avutgan (DS 397).

bağırgan: geveze, çok bağıran, yaygaracı, gürültücü; çok ağlayan çocuk (DS 480).

bellegen: akıllı, çabuk öğrenen (DS 621).

bitken: verimli (Y-YzYA 282).

bulaşkan: huysuz, kavgacı, sataşan (DS 786).

bükülgen: kolay eğilip bükülen (TYA 44).

cayğan: caygın (DS 869).

çalışkan: işlek (HA 437).

çekişken: kavgacı (DS 1114).

dalaşkan: kavgacı insan veya hayvan (DS 1339).

darılgan: duygulu, hisli (HPES 519).

dayangan: dayanıklı, metin, sert, sağlam (DS 1386).

didişgen: geçimsiz, kavgacı (DS 1482).

dişlegen: ısırıcı (M-BDAY 432).

dolangan: helezoni (DS 1544).

dövüşgen: kavgacı (DS 1593).

düneğen: tünemeyi seven kuş, daima tüneyen kuş (DS 1631).

emişken: meme emmeye düşkün çocuk (DS 1737).

eringan: tembel, üşengeç (DS 1770).

eşingen: çok eşinen hayvan; yaramaz (DS 1792).

görgen: iyi gören (kimse) (DS 2158).

gudurğan: yaramaz, azgın kimse (DS 2188).

gücengen: birinin beklenmeyen bir davranışı ya da sözü karşısında kırgınlık duyan, üzülen, gücenik (KbrA 309).

isirgan: ona buna sataşan; terbiyesiz (DS 2556).

itişken: kavgacı, geçimsiz (DS 2569).

karışgan: bilgiçlik taslayan, her şeye burnunu sokan (DS 2663).

kırışgan: iyi dövüşen öküz (DS 2827).

kırıtkan: kendini beğenmiş mağrur (DS 2827).

kısırgan: cimri, pinti (DS 2843).

kıyışkan: yiğit, yürekli *[DTAS: kıyışma "cesaret" 164]* (DS 2857).

kopürgen: çabucak köpüren sabun, hemen öfkelenen kişi (D-KMİA 452).

koyurtgan: özgürlük veren (DS 2944).

kurulgan: onurlu, kibirli, gösterişli (DS 3012).

kurutgan: kurutucu; kurutma özelliği olan (HKTS 194).

oturğan: olgun, ağırbaşlı (DS 3297).

sevişgen: cinsel ilişkiye aşırı düşkün kimse (HKTS 260).

sıçırgan: sık sık oraya buraya dışkı yapan hayvan (DS 3600).

sorgan: araştırıcı, ilgilenen, öğrenmek isteyen (DS 4703).

sölegen: çok konuşan, geveze *[DS: söylegen "düzgün ve rahat konuşan" 3684]* (DS 3677).

süsgen/ süsken: süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (DS 3725).

tepişken: hareketli, yaramaz (Y-BYA 230).

uçgan: çok uçan, uçucu (DS 4021).

usangan: çabuk usanan (DS 4042).

utangan: utangaç (DS 4045).

yaygan: dedikoducu, söz taşıyan (DS 4209).

yılışgan: dalkavuk (DS 4270).

yumulgan: yumulmaya yetenekli, eğilimli; sıkılgan (DS 4317).

yürüğen: düzgün ve iyi yürüyen *[DS: yörgen "eşkini fazla" 4309, yürükken "çevik yürüyüşlü" 4334]* (M-DSİ 206).

yüzgen: iyi yüzen *[DS: yüzeğen aa.]* (DS 4827).

zırlağan: sık ağlayan (DS 4378).

2.43.2. Yer adları türetir.

akılgan/ akırgan: mecra , yatak, dere yatağı (DS 137).

atılgan: şelale (DS 369).

batalgan/ batılgan/ batırgan: sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık *[TTL: 293]* (DS 568).

burlagan: su çevrisi, girdap (DS 799).

büğleğen: kaynak, pınar (DS 813).

dağılġan: suyun birden fazla kollara ayrıldığı yer (KYAS 64).

gömgen: mezar (DS 2148).

gömülgen: sazlık, bataklık (DS 2150).

ırkılgan: kayşa; göçü (DS 2487).

korgan: gözetleme delikleri olan sığınak *[ET korgan "kale, müstahkem mevki" (OTG: 248)]* (DS 4565).

korugan: otunu biçmek için korunan tarla (DS 2928).

salgan: eğimli yol (DS 3523).

sergen: tepelerdeki düzlük yerler (DS 3588).

taşgan: pınar (DS 3840).

yayılgan: yatağında çıkan akarsuyun yayıldığı yer (DS 4210).

yaygan: otlak (DS 4212).

yıḫılgan: su bendi *[DS: "su arklarının çökmüş, yıkılmış, bozulmuş yanları" 4821, yıkılgan "kayşa" 4263]* (DS 4263).

basalgan: havası bunaltıcı, sıkıcı yer (DS 537).

2.43.3. Alet, eşya adları türetir.

alışgan: kibrit (DS 220).

bitirgen: pekmez konulan küçük küp (DS 708).

çevirgen: topaç (DS 1153).

çöğgen: ucu eğri baston *[DS: çög- "bir tarafa kaymak, eğilmek"]* (DS 1279).

dirgen/ tirgen: dayama direği (TYA 77).

itişken: kağnı oku; kağnıda iki ok arasına geçirilen kol gibi ağaç (DS 2569).

kaçgan: araba (DS 2586).

kapağan: döşeme taşı (DS 2629).

kaynagan: semaver (DS 2704).

kevgen: hevenk, sepet vb. şeyleri asmaya yarayan ağaçtan yapılmış çengel, çivi (DS 2776).

kölgen: yelken bağı *[ET köl- "bağlamak" (ETG: 283)]* (DS 2954).

köpürgen: tıraş fırçası (DS 2962).

sıyırgan: teknedeki hamur kalıntılarını temizlemekte kullanılan alet (Y-EİADK 30).

sürgen: yaba (DS 3719).

şişirgen: balon (Y-BYA 226).

taşıtgan: otomobil (DS 3840).

uçurgan: uçurtma (DS 4023).

ürülgen: balon (DİAS 292).

yülüğen: ustura (DS 4329).

2.43.4. Hastalık adları türetir.

bıçılgan: kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik, çamur vb. sebeplerden ileri gelen sulu yara *[TDES: 50]* (DS 656).

buğulkan: atların diz kapaklarının altında olan ve pansumanla geçirilebilen hafif şişkinlik (DS 783).

burulgan: ishal, dizanteri (DS 798).

dikilgen: yel, sancı (DS 1487).

gidişgen: uyuz hastalığı (DS 2071).

sekilgen/ sekingen: sancı (DS 4679).

seyirtgen/ seyirtken: yılancık (DS 3596).

yörleğen: bir çeşit çıban (DS 4309).

2.43.5. Bitki adları türetir.

azgan: dikenli, bol ve ufak sarı çiçekli bir çeşit çalı *[DS: azan "katır tırnağı, bir çeşit dikenli bitki, çalı" 435]* (DS 438).

cızlağan: ısırgan otu (DS 950).

dalagan/ dalgan/ dalıgan/ dızlağan: ısırgan otu (DS 1335).

dökülgen: beyaz ince kabuklu akparmak da denilen bir çeşit üzüm (DS 1574).

dürülgen: lahana; yaprakları iyi gelişmiş lahana (DS 1637).

fısırgan: güzün yetişen patates (DS 1858).

gedirgen: kuşkonmaz (AAS 180).

gidişgen/ geçirgen: ısırgan otu (DS 2075).

ışığan: çiçek ve meyve vermeyen, yapraklarının kenarı dikenli olup defneye benzeyen ve daha çok mezarlıklarda yetişen bir çeşit çalı (DS 2495).

ilişken: küçük dikenli tohumları olan bir çeşit ot (DS 2529).

kavlağan/kavlaan: çınar ağacı *[TDES: 219]* (DS 2689).

soyulgan: tarlada biten bir çeşit ot (DS 3671).

tutkan: ilme de denilen dikenli çalı (DS 3999).

yapışkan: bir çeşit yapışkan ot; ökse otu; bir çeşit ısırgan otu (DS 4178).

yayılgan: sarmaşık (DS 4210).

2.43.6. Hayvan adları türetir.

avırtlağan: avurdunun içine ot depo edebilen bir fare türü (M-AkA-II 301).

cığırgan/ cığırtgan/ cıyırgan: ağustos böceği (DS 926).

çağlağan: doğan (MAS 76).

kesgen: bitki köklerini yiyen danaburnu da denilen bir böcek *[DS: kesegen/ kesergen/ kesirgen aa.]* (DS 2761).

solukgan: sülük (DS 4702).

vızlağan: kunduz böceği (DS 4103).

yamalkan: çavuşkuşu *[krş. DS: yamal- "biçimini, rengini doğaya uydurarak saklanmak; yassılmak"]* (DS 4153).

yumurgan: tesbih böceği *[DS: yumulganböcek/ yumulkanböcek "mayıs böceği"]* (DS 4317)

gerleğen: sırtı ve kuyruğu kara, karnı beyaz, kanatlarının ucu siyah olan bir çeşit kuş; kanat ve sırtı siyah bir çeşit arı (DS 2003)

2.43.7. Fail adları türetir.

başargan: kumandan, polis amiri (DS 553).

beslegen: besleme, hizmetçi, evlatlık; uşak (DS 640).

çatışkan: kötü kadın *[DS: çatış- "zina etmek"]* (DS 1090).

çevirgen: bir yazıyı bir dilden başka dile çeviren kimse (HKTS 62).

çevirgen: damızlık eşeğini dişi eşeğe çekerek para alan adam; idareci olan kimse (DS 1152).

dövdürgen: kötü kadın (DS 1592).

göçürtgen: haber getirip götüren, ulak (D-VGHA 52).

oğan: Tanrı *[DS: uğan aa. 4025; KBS: u- "muktedir olmak" + -gan 959]* (DS 3267).

uçurgan: hırsız (DS 4781).

algan: fatih (DS 212).

2.43.8. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

akılgan: çam sakızı reçine (DS 158).

bakışġan: benzer (Y-DEYA 494).

belleğen: bellek (DS 621).

bıkılgan: ayak, bilek, diz eklemi (DS 663).

bitken: son, uç (DS 710).

burutgan: şiddetli kar, fırtına, kasırga (DS 805).

buyurgan: kaynana (DS 809).

geçirgen: bilet (DS 1963).

işitgen: kulak (DS 2563).

kırgan: toptan ölüme götüren bulaşıcı hastalık, kıran *[DS: gırgan "öldürücü, salgın hastalık" 2052]* (DS 2822).

kırlağan: gerici, tutucular topluluğu (DS 2831).

köpüşken: bulgur ununa pekmez, bal ya da şeker katılarak yapılan bir çeşit tatlı (DS 2962).

ötgen/ ötken: geçmiş (zaman için) (DS 3357).

semirtgen: çıktığında o kişinin şişmanlayacağına inanılan sivilce (DS 3580).

serpken: karla karışık yağan yağmur; sert yelle savrulan kar *[STİAT: sepġėn "hafifçe yağan yağmur" 261]* (DS 3585).

yarılgan: döşeme tahtalarının arası (DS 4183).

2.44. -GI / -GU

(-ğI, -ğu, -ġI, -ġu, -ḫı, -ḫu, -v, -vi, -yı, -f)

Türkçenin en işlek eklerinden biridir.[203] Tek heceli fiil kökleriyle çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerine gelerek alet adları, fiilin gösterdiği hareketle ilgili somut ve soyut adlar türetir (Ergin, 1990: 179, Banguoğlu, 2004: 239, Korkmaz, 2003: 80, Hatipoğlu, 1974: 65, Zülfikar, 1991: 86, Mansuroğlu, 1953a: 341, Eraslan, 2004: 118).[204]

---

[203] Ekin yapısı hakkındaki görüşler için bk. ERASLAN, Kemal (2004), "Tarihî Yazı Dillerinde -gu/ -gü, -ku / -kü, İsim-Fiil Eki, Yapısı, İşlevi, Kullanılışı ve Genişlemiş Şekilleri", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yayınları Ankara, s. 117-118.

[204] Ekin ET'deki işlevleri için bk. TÜRK, Vahit (1995), "Eski Türkçe'de -gu/ -gü Eki ve İşlevleri", *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, s. 351-358.

2.44.1. Alet, eşya adları türetir.

açkı: anahtar; kalem açacağı; oklava (DS 58-60).

algı: haşhaş kozasını çizip akan sütü almaya yarayan aygıt *[Y-SYA: algı "bütün tahtadan oluşan dişsiz tırmık" 474]* (DS 212).

askı: başa takılan süs eşyası (DS 344).

atgı: büyük yaba (DS 368).

baskı: bir demirci aleti; kunduracı aleti *[MTA: baski "çivi" 117]* (DS 542).

bürgü: baş örtüsü; çarşaf; atkı; yeldirme (DS 826).

çalgı: baş örtüsü; tırpan *[DS: çalgu "bahçe süpürgesi" 1051]* (DS 1051).

çalġı: radyo (Y-ÇYA 186).

çalkağı: pamuk kozasını temizlemekte kullanılan en seyrek kalbur *[DS: çalkağı "testi yayık" 1057]* (DS 1056).

çatku/ çatgı: ip, urgan, kordon (DS 1089).

çelği: kalem açacak, bıçak (DS 1122).

çözgü: dokumacıların yumak yapmak için kullandıkları araç (DS 1300).

dağlayı: kelleyi ütmek, dağlamak için kullanılan kalın ve enli demir çubuk (M-KIAD 66).

dergi: tırmık denilen tarım aracı (DS 1433).

direngi: kol demiri, destek (DS 1513).

döşengi: halı, kilim, çul; oda takımı, mobilya (DS 1590).

düzgü: çeyiz (DS 1643).

düzüngü: ayna (DS 1642).

geçgi: halı dokurken ilmek sıkıştırmaya yarayan aletin adı (Y-DvA 45).

gergi: engel, perde (DS 2001).

gıygı: tütün gibi şeyleri kıymaya yarayan araç (DS 2066).

görgü: ayna (DS 2160).

götürgü: kadınların, bebeklerini sırtlarında taşımak için kullandıkları, ipten örülerek yapılmış araç (DS 4511).

gütkü: okurken satırları izlemekte kullanılan araç (DS 2239).

ışkı: deri ya da tahta kazımakta kullanılan iki ucu saplı eğri bıçak *[TDES: < yış-/ yışı- "ovmak, rendelemek" + -kı 184, EDAL: 584]* (DS 2496).

ıygı: dokunan iplerin yukarıdan aşağıya gelen ipleri (DS 2498).

ilgi: çengelli iğne; büyük iğne; kaba dikiş; yorgan ipliği (DS 2521).

kasgı: bele takılan kemer; bir şeyi kasmak ve germek için kullanılan tahta vb. şeyler *[DS: kaskı "fren; bir şeyi sıkan çember; pantolon askısı" 2675]* (DS 2674).

kazğı: tahta kaşıkların içini kazıyıp biçim vermeye yarayan araç (DS 2709).

keski: bıçak, kama; demir kesmeye yarayan araç (DS 2766).

kıskı: saç tokası (DS 2840).

köseği/ kösev/ kösevi/ kösrevi/ kosaf: ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun, tahta *[DS: közegü "maşa" 2985; OT köze- "ateş çevirmek, karıştırmak" (DLTD: 370); EDPT: 759, TDES: 260, KBS: 324, EDAL: 727]* (DS 2971).

küregi: harman kürümeye yarayan alet (EYSV 141).

oygu: tahta kaşık oymakta kullanılan ucu eğri bıçak; kabak, patlıcan oymakta kullanılan araç; ağaç yalak (DS 3300).

savurgu: pekmez kaynatırken karıştırmaya yarayan delikli kepçe şeklinde su kabağı (DS 3556).

sepki: keçecilikte kullanılan yabaya benzer bir araç *[TİYA: sepkü "yün dağıtmaya yarar alet" 455]* (DS 3584).

sergi: sofra bezi, örtü; yatak, yorgan ve yastık takımı; yaygı, kilim (DS 3589).

sıyırgı: hamur kazımaya yarayan araç ; çamur sıyırmaya yarayan araç (DS 3624).

silgi: hamam takımı, havlu (DS 3634).

sürgü: ekilen tohumu örtmeye ya da tarladaki büyük toprak parçalarını kırıp düzeltmeye yarayan çalılardan yapılan bir araç, ağaç silindir; tırmık (DS 3720).

süzgü: balıkçı kepçesi; fide sulamak için tenekeden yapılan süzgeç (DS 3730).

tutku: saç tokası (DS 3999).

üdürgü: matkap, tornavida; anahtar; keskin bıçak *[OT ötür- "delmek" (DLTD: 470)]* (DS 4058).

yazgı/ yaygı: hasır, çul, kilim, halı gibi serilen şeyler; sofa (DS 4215-4216).

yazgı: kalem; mektup; yazı; levha (DS 4216).

yitgi: kar küreği (Y-SYA 513).

yuygu: yıkanacak nesne; çamaşır (DS 4325).

yüleği: ustura; bileyi taşı *[TDES: 462]* (DS 4329).

üzgü: merdiven *[krş. Osm. üzgeç "ip merdiven", üz- "gerip uzatmak" (Tekin, 2001: 74, Parlatır, 2009: 1770)]* (DS 4085).

yaygı: yastık, divan üstüne serilen örtü; pazarda sergilenen mal (DS 4209).

düzgü: kıyafet, üst baş (DS 1645).

2.44.2. Sıfat türetir.

baygı: budala, şaşkın, sersem (DS 579).

kırışgı: çok süslü, temiz ve güzel giyinen *[DS: kırış- "cilvelenmek, kendini beğendirme çabasında olmak" 2827]* (DS 2796).

ötergi: geçici (DS 3357).

sürütgü: utanmaz, yüzsüz; askıntı (DS 4714).

üdürgü: çevik *[D-KMİA: "insan ve hayvanın çabuk çabuk seri yürüyüşünü anlatmak için kullanılır" 533]* (KS 89).

yanrağı: geveze, densiz, yersiz konuşan *[MAS: yaŋrā "insanlarla alay eden, densiz densiz konuşan" 383; ET yaŋra- "mırıldanmak" (OTG: 258), OT yaŋra- "saklanması gerekeni açığa vurmak, söylemek" (DLTD:742); EDPT: 952, KBS: 1061]* (DS 4173).

yılkı: eğri; şaşı *[DS: yıl- "dış etkilerle bozulmak, eğrilmek" 4271; TTT yılık- "eğilmek, kaymak, meyletmek" (YTS: 244)]* (DS 4269).

2.44.3. Yer adları türetir.

avlağı: ağıl; bahçelerin etrafına ağaç ve ince dallardan yapılan çit *[DS: avla- "bir yerin çevresini çitle çevirmek" 389; TTL: 230]* (DS 387-388).

bezğı: şalvar ve donun uçkur geçirilen yeri (DS 650).

çevirgi: etrafı çevrilmiş, bahçe veya tarla (GİYA 595).

depgi: üzüm ezilen yer (DS 1428).

döğgü: topraktan yapılmış, genellikle bahçe duvarı (DS 1570).

gırgı: küçük orman (DS 2055).

ilgi: tuzakla kuş tutulan yer (DS 2521).

oyğu: oyulmuş yer, kısım (DS 3300).

sapkı: sokak (DS 3541).

belgi: bir odayı ikiye ayıran kısım; yüklük, musandıra (DS 616).

2.44.4. Hastalık adları türetir.

burgu: diş ağrısı ishal, dizanteri (DS 797).

engi: nezle; bademcik iltihabı; ağrı, sancı; felç *[MAS: "kasıklarda damar sarkması" 140, DS: ingi "nezle; inme hastalığı" 2342]* (DS 1753).

ısırgı: ağızda kaşıntı ve kabarcıklar yapan, perhizle giderilen bir çeşit hastalık; hastalığın

yaptığı titreme, ürperme, ateş *[DS: ısırgu "sivilce; ergenlik" 2491, ıssırgı "trahoma benzer bir çeşit göz hastalığı" 2493; KBS: ısı + (r) + gu < *isig 419]* (DS 2491).

sepġi: ateşli hastalık sonucu ciltte oluşan döküntü (M-MTKA 71).

sürgü: ishal (DS 3720).

2.44.5. Yemek adları türetir.

dolankı: yufkanın içine ceviz koyup, tepsinin içine çörekleme dizerek yapılan bir çeşit tatlı (DS 1543).

dürgü: pişmiş ve dürülmüş yufka ekmeği (DS 1633).

kıskı: karnıyarık yemeği (DS 2842).

salgı yemeği: et yemekleri (HKTS 253).

sıyırgı: haşlanmış taze fasulye (DS 3624).

yaylanġı: lokma tatlısı (ADÜM-I 212).

dökgü: kuru yemiş, çerez (DS 1572).

2.44.6. Soyut adlar türetir.

algı: akıl *[AMA: "anlayış" 295]* (AİAD 218).

angı: şan, şeref, ün, lakap (DS 265).

baskı: terbiye (DS 542).

bulgu: keşif, icat; anlayış; ilham (DS 788).

çekinği: kararsızlık *[AAS: çekingi "kararsızlık, ürkeklik" 119]* (DS 1113).

dalgı: gaflet (DS 1344).

dayangı: dayanıklılık (DS 1386).

düşüngü: üzüntü, can sıkıntısı *[DS: "düşünce" 4489]* (DS 1640).

düzgü: plan, tasarı *[Y-KSBİ: düzgü "uyulması gereken kural" 222]* (DS 1644).

ezgi: eziyet, sıkıntı (DS 1829).

ezgi: cilve, işve (DS 1829).

girgi: sabır; fırsat (DS 2083).

goygu: içlendirici, ağlatıcı, dokunaklı (DS 2111).

görgü: göz tokluğu; dert, felaket; alışkı, adet (DS 2160).

ġurġu: kuruntu, vehim (D-KMİA 393).

itgi: yitik, kayıp, zayiat, zarar (M-MTKA 69).

kıskı: hırs (DS 2842).

kızgı: öfke (DS 4559).

olgu: gerçek "*Lafın olgusunu konuşmalı."* (DS 3277).

öğretgi: yön, doğrultu (DS 3318).

umgu: umut, iyi dilek (DS 4036).

ünkü: direnmek (DS 4066).

üzgü: eziyet (DS 4085).

yangı: sevi; etkin keder *[DS: yangı "bağlılık, tutkunluk" 4813]* (DS 4165).

yargı: dava, didişme (DS 4182).

yorgu: yorum (DS 4298).

yorğu: yorgunluk *[DS: yorgu " usanç"]* (DS 4298).

kurgu: ölçülüp biçilerek yapılan iş *[AKD: ġurġu "tuzak" 392]* (DS 3007).

2.44.7. Çeşitli somut adlar türetir.

açġı: sergi (TYA 5).

algı: kazanç, alacak; vergi; rüşvet *[OAAD: "varidat, gelir" 222, GDIA: vergi algı "ödenecek borçlar, yapılacak maddi işler" 365, AAS: algı vēgi "kazanç, alacak verecek" 62]* (DS 212).

askı: nişan (evlenme) *[KS: "gelin cihazı" 7]* (DS 344).

atġı: düğünde toplanan para (AOA 456).

baskı: inzibat *[AAT: basgı aa. 205]* (DS 542).

bitgi: son, uç (DS 710).

burgu: artezyen (DS 797).

çapkı: bir şeyi yağmalamak için yapılan akın (DS 1076).

depki: halay (DS 1431).

dergi/ deyirgi: hasat vakti (DS 1435).

doygu: azık (DS 1568).

duyġu: haber *[Y-DBİA: duygu "işitilen, öğrenilen bilgi" 374]* (Y-ÇYA 187).

dürgü: dürülme şekli, kat; tomar (DS 1634).

düzgü: binaların kapı, tavan, dolap gibi doğrama, tahta kısmı (DS 1645).

gergi: uzaklık (yol için) (DS 2001).

ġoşġu: araba veya çifte koşulan at (M-MTKA 69).

ısırgı: ısırgan otu (DS 2491).

istengi: sadaka (DS 2560).

işlengi: oya, nakış, çeyiz (KYAS 146)

kesgü: fare (DS 2761).

keski: son çocuk (DS 2776).

kırgı: kumaşa yapılan pili (DS 2821).

kızgı: güneş sıcaklığı, ısı *[DS: kızkı "ısı kuvveti" 2868, MAS: ġızġı "ısı, sıcak" 188]* (DS 2862).

salgı: haber, bilgi, tanım (DS 3524).

sargı: kuşatma (DS 3543).

satġı: satış (M-MTKA 71).

savgı: bir acıdan kurtulmak ya da başarı kutlamak için verilen yemek, şölen (DS 3553).

sınangı: deneme, deney (DS 3608).

sungu: armağan, vergi (DS 3696).

sürgü: ağaç filizi (DS 3721).

sürgü: sürgün ilacı, müshil (DS 3720).

tutku: mahkeme kararını gösterir belge (DS 3999).

tüŋgü: zıplanarak oynanan bir oyun adı (Y-KİYA 130).

tütgü: çam çiçeği (MAS 368).

vurgu: yara, bere üstüne konulan kocakarı ilacı (DS 4108).

vuruşgu: düşmanla çarpışma (DS 4109).

yalkı: ışın *[KBS: 1046]* (DS 4147).

yangı/ yanku: hastalık ateşi (DS 4165).

yanrağı: efendi, öğretmen (DS 4172).

yapgı: bal peteği (DS 4176).

yargı: fasulye vb. dikmek için sabanla açılan yarık (DS 4183).

yazgu: kayıt, yazı, belge (DS 4216).

yėdirgi: hayvanların yemi ve samanı (Y-AKYA 212).

yeygi: genellikle kış için hazırlanan, biriktirilen yiyecek ve hayvan yemi *[DS: yegi "yıllık yiyecek; yem" 4223]* (DS 4260).

yeygi: rüşvet (DS 4260).

yorgu: tırıs yürüme (ADÜM-I 214).

2.45. -GIç / -GUç

(-gIş, -ġıç, -goç, -ğoç, -ġuç, -vıç, -vuç, -vış, -vuş)

Alet adları ile fiilin gösterdiği işi yapanı veya yapılan işten etkileneni gösteren adlar türetir (Ergin, 1990: 180, Banguoğlu, 2004: 242, Hatipoğlu, 1974: 65, Zülfikar, 1991: 88, Korkmaz, 2003: 80).

Banguoğlu ekin -gAç ekinin bir değişiği olduğunu söylemiştir (2004: 242). Hatipoğlu'na göre bu ek -gAç ekinin aslıdır, -gAç eki bu ekten ses değişimi ile oluşmuştur (1974: 65). Ekin -gU ve +(I)ç küçültme ekinin birleşmesinden oluştuğu yaygın bir görüştür (Clauson, 1967: 26, Erdal, 1991: 359, Koraş, 1998: 245, Ganiyev, 2013: 70, Çeneli, 1997: 21). Öner ise ekin -gU+çI şeklinden geldiğini iddia etmiştir (1998: 83), Tarama Sözlüğü'nde de -gUç için -IcI karşılığı verilmiştir: *aldaguç 'aldatıcı'* (TS-VII : 99). [205]

TTA' da birkaç kelimede yer alan -vIç / -vUç şekli Kırım Tatar Türkçesinde de görülmektedir. Bu şeklin benzeşme ile ortaya çıkmış olabileceği ifade edilmiştir (Çeneli, 1997: 22, Çobanzade, 2009: 43).

2.45.1. Alet, eşya adları türetir.

açgıç: anahtar *[DS: açkış aa. 60]* (DS 58).

ağunġuç: merdiven *[OT ağıngıç/ ağıngıuç aa. (KTS: 3); TDES: 13]* (GİYA 566, TYA 8).

asgıç: kadınların zincirle boyunlarına astıkları altınlar (DS 341).

atkıç: çocukların kuş vurduğu sapan (DS 366).

aylangıç: pervane (DS 423).

basgıç: merdiven, el merdiveni, merdiven basamağı, iskele (DS 536).

bilengiç: kesici aletleri bilemek için kullanılan aygıt, bileği (KbrA 270).

bingiş: ayakkabı *[krş. DS: bindirgeç "kadınların kullandığı örtü", biniç "cüppe" 696]* (DS 697).

bizlengiç: ucu çivili sopa, üvendire; kunduracıların kullandığı biz; kürdan (DS 714-715).

çalgıç/ çalkıç: bahçe süpürgesi (DS 1051).

çizgiç: haşhaş sütünü çıkarmak için kullanılan bir çeşit aygıt (DS 1252).

---

[205] Erdal, ET ve OT'de bazı kelimelerin hem -gUç'lu hem de -çUk (-çUg)'lu biçimlerinin bulunmasından hareketle bu iki ekin, aynı ekin değişik biçimleri olabileceğini öne sürmüş, -çUk ekinin sonu /r/ ve /n/ ile biten kelimelere, -gUç ekinin ise sonu diğer seslerle biten kelimelere geldiğini ifade etmiştir (1991: 358-359).

dalgıç: maşrapa (DS 4482).

dayanğuç: destek (GİYA 600, TYA 69).

debgiç: dolma av tüfeğini sıkılamaya yarayan bir aygıt (DS 1394)

delgüç: ayakkabıcıların deriyi delmek için kullandıkları bir araç, zımba (DS 1409).

dürtlengiç: üvendire (DS 1635).

düzgüç: kalem açacağı *[DS: düz- "ağacı yontmak, yontarak bir araç biçimine sokmak" 1647]* (DS 4490).

görgüç: dürbün (DS 2160).

ilgiç: çengel; kalemin başlığında olan cebe takmaya yarayan kısım (DS 2521).

işlengiç: işleme, el işi (NF 133).

karlanguç: karda gezmek için kullanılan bir araç (DS 2664).

kazgıç: bitki kökü çıkarmaya yarayan ucu sivriltilmiş sopa (DS 2712).

kesgüç: hamur kesmekte kullanılan bir araç *[TYA: "nalbant yonacağı" 150, DS: keskiç "bıçak, kama; nacak; demir kesmeye yarayan araç" 2766]* (DS 2763).

kıskıç: kalem tokası (DS 2842).

kıygıç: bağ bıçağı (DS 2855).

korsanguç: fırındaki ateşi karıştırmaya yarayan uzun sırık *[Trkm. gorsa- "evirip çevirmek, karıştırmak; pişirmek" (TrkmTS: 281)]* (DS 2927).

otlangıç: ateş tutuşturmaya yarayan ağaç (DS 3293).

oturkıç: tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye (DS 3296).

örgüç: dokuma aracı (DS 3346).

patlangıç: çamurdan yapılan ve patlatılan bir çeşit oyuncak *[DS: "tüfek" 4639]* (DS 3411).

pırlangıç: topaç (DS 3442).

silgiç: silgi (DS 3634).

silgiç/ sülgüç: bulaşık bezi, paçavra (DS 3634).

sunguç: yayvan sepet, sele (DS 3696).

sürgüç: bulaşık bezi, paçavra; kibrit (DS 3720).

toplangıç: yağ bularken tencerenin altına konulan toparlanmış bez (MAS 363).

tutkuç: ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerden yapılan tutacak (DS 3997).

ülgüç: ustura *[OT yüli- "traş etmek" (DLTD: 824)]* (DS 4063).

yazgıç: kalem (DS 4215).

sürgüç: eski okullarda çocukların yazıyı izlemek için kullandıkları mukavva parçası ya da çubuk (DS 3717).

2.45.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

angıç: doğru dürüst yürüyemeyen *[< ağın-gıç; DS: ağ- "aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek" 102]* (DS 265).

dalgıç: girgin, işini beceren *[DRTA: dalgıçlık "girginlik"]* (DRTA 83)

dörgüç: yaramaz çocuk *[DS: dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek; dolaşıp durmak"]* (DS 1587).

gezgiç: çok gezen (DS 2023).

girgiç: kolay giren şey (DS 2083).

girgiç: sokulgan, becerikli, girgin (kimse) (DS 2083).

kıskıç: cimri, pinti (DS 2843).

ödürgüç: hızlı, tez yürüyen (DS 4621).

sürgüç: tembel kadın; çok gezen kadın (DS 3720).

yalavış: aşınmış, bozulmuş; vida yatağı genişlemiş, tutmaz, iş görmez olmuş (DS 4137).

yalavış: dalkavuk *[DS: yalavuş "tatlı dilli, cana yakın, yumuşak huylu" 4141; OT yala- " töhmetlemek" (DLTD: 733)]* (DS 4135).

alğoç: eğri *[DS: al- "meyletmek, bir taraf ağır gelmek" 227]* (Y-ŞvYA 151).

2.45.3. Yer adları türetir.

aldangıç: üzeri ot veya kum ile örtülmüş çukur, tuzak, hile (DS 209).

burguç: su çevrintisi, girdap (DS 797).

şarlangıç: çağlayan (DS 3749).

atlangıç/ atlavuç: çaydan geçebilmek için aralıklarla konulan iri taşlar; köprü (DS 370).

2.45.4. Hayvan adları türetir.

çalgıç: erkek yaban domuzu (DS 1051).

dalgınç kuşu: martı (DRTA 83).

delengiç: ağaçkakan (DS 1409).

kesküç: fare (DS 2761).

kıskıç: kulağa kaçan bir böcek *[AİAS: gısgıç "danaburnu" 120, OİYA: ġısġıç "böcek" 346]* (DS 2840).

pırlangıç: yeni uçmaya başlayan keklik, kuş yavrusu (DS 3443).

çırlangıç: ağustos böceği (DS 1187).

2.45.5. Yemek adları türetir.

dişengiç: çerez (DS 1523).

keskiç: dörtgen ya da üçgen şeklinde yapılan tandır ekmeği (DS 2776).

pıslangıç: külde ya da sacda kavrulmuş nohut (DS 4647).

sızgıç: kavrulmuş parça et, kıyma (DS 3628).

2.45.6. Çeşitli somut adlar türetir.

yazgıç: yazman (DS 4817).

bilgiç: alim *[DS: bılgiç/ bilgiş/ bilgüç "çok bilen, bilgiç" 665]* (KS 12).

kabargıç: olmamış incir (DS 2582).

burguç/ burkuç: yumurtası burularak erkekliği giderilmiş koç, teke vb. hayvan (DS 796).

burguç: ekinlere dadanan bir hastalık (DS 798).

büzgüç: şalvarın paça bağı, uçkur (DS 833).

çalgıç: yoğurt mayası (DS 1047).

çatlanġuç: kıvılcım (KrTS 116).

dalgıç: ocak, şubat aylarında ortaya çıkıp yazın kesilen sular (DS 1344).

doğguç: çocuğu doğanlara hediye götürülerek yapılan ziyaret (DS 1536).

durlangıç: durulmuş sıvı (DS 1606).

gazgıç: çocukların yere küçük kazık saplayarak oynadıkları bir oyun (DS 1954).

gezgiç: düğünden sonra her iki tarafın birbirlerine yaptıkları ziyaret (DS 2023).

gizlengiç: bayramlarda ve belli günlerde giyilen güzel elbise (DS 2087).

gözlengıç: beklenen, gözlenen kimse (DS 2183).

parlangıç: alev (DS 3397).

pitingiç: son (DRTA 313).

saklangıç oyunu: saklambaç oyunu (DS 3520).

sınavuç: deneme, deney *[TYA: sinavuş aa. 211]* (DS 3608).

sorkuç/ sorguç: reçine *[KBS: sor- "*yapışmak" + -guç 801]* (DS 3665).

taşlanguç: tavuk midesi, taşlık *[DS: daşlanguç "kümes hayvanlarının midesi" 1376]* (DS 3841).

yaldavuş: koşmaca oyununda, koşanın kovalayan önünde çeşitli yönlere doğrularak yaptığı şaşırtma *[KBS: (y) al+ da- (v) uş 1044]* (DS 4143).

2.46. -GIn / -GUn

(-ğın, -ğun, -ġın, -ġun, -ḫın, -ḫun)

Çoğunlukla tek heceli fiil köklerine gelerek pekiştirme, abartma anlamı taşıyan işlek bir ektir. Özellikle 'huy, tabiat, davranış hali' ifade eden sıfatlar ve fiilin gösterdiği işin tamamlanmış olduğunu gösteren sıfatlar ve adlar türetir (Ergin, 1990: 179, Banguoğlu, 2004: 243, Hatipoğlu, 1974: 66, Zülfikar, 1991: 90, Korkmaz, 2003: 81).

Bang, ekin -GAn ekinden fonetik bozulma sonucu oluştuğunu ileri sürmüştür (Çeneli, 1997: 23). İki ek arasındaki yakınlığa başka bilim adamları da değinmiştir (Gabain, 1988: 52, Deny, 1941: 533).

TTA'da ekin çok heceli kelimelere eklenmesi, çatı eklerinden sonra yaygın bir şekilde kullanılması dikkat çekmektedir.

2.46.1. Sıfat türetir.

ağgın/ āgın: dengesiz, eğik yük (DS 87).

akgın: işlenmesi kolay, pürüzsüz, düzgün, budaksız ağaç veya tahta *[MİAS: "süpürülmesi ve çalışılması kolay tavlı toprak" 16]* (DS 149).

algın/ alğun/ alkın: renksiz, cılız, hastalıklı; kötürüm; sevdalı *[OT alıġ "kötü, fena" (DLTD: 19); TTL: 151]* (DS 213).

aŋılġın: çok sözü edilen, anılan, sevilen kimse (MAS 28).

argın/ argun: yorgun, zayıf, bitkin (DS 311).

arkaşkın: yardımcı, arka çıkan, destekleyen *[DS: arkaş- "birbirine arka çıkmak, yardımcı olmak, yardımlaşmak"; OT arkaş- "yük yüklemekte yardım etmek" (DLTD: 35)]* (DS 326).

bashun: cılız, zayıf, boysuz; türlü sebeplerle basıldığına inanılan ve bu yüzden hastalanan loğusa kadın; yürümesi geciken çocuk *[DS: baskın "cin ve periler tarafından tutulduğuna inanılan sıska, cılız çocuk" 543]* (DS 539).

baskın: havasız basık yer *[NF: basıkkın "tavanı ingin, basık, havasız" 97]* (DS 543).

batgın: batkın, müflis (DS 570).

birikgin: birikmiş, toplanmış *[Y-DEYA: "fazla" 495]* (DS 701).

bitirgin: iş bitiren (Y-YzYA 282).

bungun/ bunalgın: sıkıntılı, üzgün; darlık, yokluk içinde olan (DS 792).

burgun: kederli, gaileli (MİAS 60).

caygın: vazgeçen, işin ardını bırakan, dönek (DS 868).

çalgın/ çalkın: kötürüm, inmeli, sakat (DS 1052).

çıkġın: çıkıntılı (MAS 88).

çıvdırgın/ cıvgın: çıldırmış, deli (DS 1198).

dadangın: alışkın *[DS: datgın aa. 1377]* (DS 1318).

dalıkgın: çiftleşme isteği duyan kısrak, dişi köpek (DS 1344).

daraşkın: daralmış, borca sıkışmış (NF 113).

dayangın: dayanıklı, sağlam (NF 113).

direşkin: dayanıklı (DS 1514).

dolaşgın: dolaşık (SMYA 416).

dolġun: duygulanmış (Y-DEYA 500).

dongun: katı, sert, donmuş (DS 1560).

döğüşkün: kavgalı, nizalı (DS 1572).

dökgün: verimli (DS 1573).

dölengin: işe yatkın; düz (NF 117).

döngün: bir tarafa dost görünüp de onlardan aldığı haberleri karşı tarafa götüren, satılmış kimse *[DS: döngün "sözünde durmayan, dönek" 4488]* (DS 1585).

dungun: üzgün, düşünceli *[DS: dun- "kederlenmek, düşünmek" 1604]* (DS 1603).

evgin: aceleci (DS 1803).

ġalġun: bozulmuş, kullanma tarihi geçmiş (M-ŞDK-II 24).

geçgin: sözü geçen, sözü etkili, beğenilen (DS 1962).

göçkün: yaşı ilerlemiş (DS 2121).

kalgın: evlenmemiş yaşlı kız (DS 2611).

kangın: bir şeye inancı olan kimse (DS 2622).

kargın: her şeyi çok ve bol olan insan, zengin; bol, çok; doymuş, tok (DS 2660).

kasġın: mağrur (DRTA 229).

kızgın: kızana gelmiş hayvan (DS 2861).

kokgun: çirkin kokulu, yıkanmamış (M-DADK 35).

koygun: etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.) (DS 2942).

kötülengin: zayıf, cılız, hastalık belirtisi (NF 140).

kurgun: kendini beğenmiş, kibirli (DS 3007).

nemergin: nemli (DS 3245).

oŋgun: kurtulmuş, onmuş (DS 3283).

oturgun/ oturuşgun: olgun, ağırbaşlı (DS 3297).

öygün: karıştırılmış, yoğrulmuş *[DS: öy- "karmak, birbirine karıştırmak" 3365]* (DS 3364).

pekişgin: sağlam *[DS: bekişgin "sağlamlaştırılmış, dayanıklı, katı" 602]* (NF 147).

pusgun: korkudan sinmiş, pusmuş, sessiz *[NF: pısıkkın "çekingen" 148]* (DS 3490).

saçkın: tutumsuz (DS 4660).

sargın/ sarğın: candan, içten, yürekten; tutkun; istekli (DS 3543).

sengin: az kurumuş, nemli ağaç *[DS: sen- "kurumaya yüz tutarak hafiflemek, eksilmek" 3583]* (DS 3582).

sınangın: denenmiş, denemeden geçmiş; denemiş, bilgili, tecrübeli (DS 3609).

singin: utangaç, çekingen (DS 3641).

süskün: süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (DS 3725).

şaşkın: yanlış, ters; şaşı (DS 3750).

taşkın: azmış, gözü dönmüş (DS 3840).

tedürgün: eğreti (DS 3857).

tezgin: ürkerek sürüden kaçan hayvan (DS 4757).

tutkun: bol, verimli (DS 3999).

uçgun: gelgit akıllı; bunak (DS 4021).

ulgun: çürümüş, çürümeye yüz tutmuş *[DS: ul-"bozulmak, çürümek, kokmak" 4034; OT ul- "eriyecek, dağılacak hale gelmek, eskiyerek yıpranmak" (DLTD: 688)]* (DS 4035).

ürgün: şişkin, dolu *[KBS: ür-"şişirmek" + gün 994]* (DS 4069).

üzgün: eskimeye başlamış (DS 4799).

yanġın: akraba ve dostlarına düşkün, sevgi dolu (D-KMİA 540).

yatgın: çalışmamaktan hamlamış (hayvan); çok durmuş, alıcı bulamamış mal; uzun yıllar işlenmemiş, verimsiz toprak *[DS: yatkın "birkaç yıl sürülmeden bırakılmış tarla; uzun süre kullanılmamış hayvan" 4202]* (DS 4200).

yelgin: coşkun, dişi peşinde koşan, sevdalı; hızlı (DS 4234).

yıkkın: moralsiz, dertli (Y-NEKA 231).

yozgun: tutmayan (çubuk, fidan vb.) (DS 4303).

yüzgün: yüzülmüş olan (HKTS 319).

2.46.2. Yer adları türetir.

açılgın: ormandan açılmış tarla (MAS 18).

akgın: mecra, yatak, dere yatağı; çağlayan, ırmak (DS 137).

algun: tümsek *[DS: al- "meyletmek, bir taraf ağır gelmek" 227]* (DS 214).

döğgün: uğrak yeri, çok gezilen yer (DS 1570).

ötgün: bir yerden batıp başka yerden çıkan su; su kaynağı (DS 4628).

yaygın: yatağında çıkan akarsuyun yayıldığı yer (DS 4210).

yaykın: dağ eteği, dere kıyısı gibi yerlerde bulunan küçük düzlük (DS 4211).

kargın: çağlayan; kaynak; ark, su birikintisi *[OT kar- "bir yerde su durmak, taşmak" (DLTD: 265); TDES: 213]* (DS 2659).

depgin: bir yerden batıp diğer bir yerden çıkan su, kaynak (DS 1428).

2.46.3. Fail adları türetir.

alġın: alıcı, alan (D-KİA 547).

çalgın: hırsız (DS 1053).

göçkün: çadır hayatı yaşayan, göçebe (DS 2121).

kurgun: törenlerdeki karşılayıcı (DS 3007).

tapkın: görevli (DS 3826).

kaçkun: kaçak (DS 2587).

2.46.4. Hastalık adları türetir.

bıçılğın: kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik, çamur vb. sebeplerden ileri gelen sulu yara (DS 656).

burgun: ishal, dizanteri (DS 798).

değgin: soğuk algınlığı ile birlikte gelen sıtma, ishal (DS 1400).

düğgün: kabız (DS 1621).

engin: nezle; diş nezlesi; genellikle çene altının ve yüzün şişmesiyle beliren hastalık (DS 1755).

kırgın: toptan ölüme götüren bulaşıcı hastalık, kıran (DS 2822).

2.46.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

açkun: fıçıların içini temizlemekte kullanılan yassı bir alet (DS 60).

algın: yağma, zorla alınmış mal (DS 214).

atġın: düğünde toplanan para (AOA 456).

atgın: meni, döl (DS 365).

balargın: taze ve olgun incir (DS 499).

bıçgın: bir yabanıl ot (DS 655).

bozgun: bozuk para (DS 751).

bungun/ bunalgın: sıkıntılı sıcak hava *[DS: bunkun "havasız" 793; TTL: 396]* (DS 792).

cıkkın: izin (DS 906)

çalgın: benzeme, andırma (DS 1052).

çalgın: çisenti, az yağan yağmur (DS 1053).

çelgin: yaralı av hayvanı (DS 1122).

çıvgın/ çavgın: rüzgarda karla karışık yağan yağmur *[DS: çavurgun "birdenbire yağan yağmur" 1096, çavğın "sağanak" 4476, TYA: çavġun "uzun sürmeyen yağmur" 55; TTL: 485]* (DS 1199).

dingin: ekonomik buhran (DS 1506).

dökkün: meltem (DS 1573).

düzgün: gelin elbisesi (DS 1645).

esgin: rüzgar, sert esen rüzgar; soğuk rüzgar, tipi *[DS: esirgin "tipi, kar fırtınası" 1782]* (DS 1781).

evgin: öncelikle yapılması gerekli olan (D-KMİA 364).

eygin: herhangi bir kimseye karşı maddi, manevi borçlu olma (DS 1821).

geçkin: cin, peri (DS 1963).

ġızġın: aş, yemek (Y-SYA 491).

güçgün: taburun beraberinde götürdüğü eşya, ağırlık (DS 2211).

irişgin: veli, evliya (D-KİA 765).

koğkun: uzun ve sürekli izleme (DS 2902).

puşkun: fırtına; tipi (DS 3492).

sepkin: karla karışık yağan yağmur; sert yelle savrulan kar; küçük dolu *[DS: sepgin "kısa süreli ve az yağan yağmur, kar" 3584]* (DS 3585).

sürgün: yelin çukur yerlere yığdığı kar birikintisi (DS 3721).

süygün: sürgün, filiz *[DS: süy- "fışkırıp çıkmak, çimlenmek, sürgün vermek, uzamak"]* (DS 3729).

tütgün: aşırı sıcak, yaz günü (M-DADK 46).

uçkun: soğuk yerlerde baharda yetişen mayhoş bir yemiş (DS 4021).

üşkün: toplantı *[DS: üş- "bir yere toplanmak"]* (DS 4078).

yergin: aşeren kadın (DS 4251).

yıkgın: yığın; kuş sürüsü; çokluk (DS 4263).
yutkun: boğaz (M-DADK 51).

2.47. -GIntI / -GUntU

(-ġıntı, -ğuntu)

Tietze, bu eki -(I)ntI ile aynı kabul etmiş, -gIntI yapısını -gIn ile kurulu isimlerin etkisine bağlamıştır (2002: 378). İkinci bir ihtimal olarak ekin -gIn eki ile aşağılama, küçültme bildiren +tI ekininin birleşmesinden meydana geldiği düşünülebilir.

Ek, çağdaş lehçelerde de görülmektedir: *Öz. kelgindi 'yerli olmayan, yabancı', quvğundı 'sürgün'* (Coşkun, 2000: 54), Az. *basgıntı 'baskın; çapul, yağma, soygun'* (ATBS: 64), *gısgıntı 'gözdağı verme, korkutma'* (ATBS: 368).

azgıntı: soytarı, serseri (DS 4389).
katgıntı: karışık tohum (DS 2682).
sepkinti: yağmur çisentisi (KYA 251).
soyğuntu: soygun malı (DS 3669).
üzgüntü: üzüntü (Y-BYA 240).
yapġıntı: petek (MAS 383).
askıntı: sırnaşık, asalak (kimse) (DS 4425).
yuykuntu: bulaşık yıkanan kap (DS 4826).

2.48. -GIr / -GUr

(-gar?)

İlk defa Çağatay Türkçesinde görülen ek çağdaş lehçelerin pek çoğunda kullanılmaktadır. Genellikle tek heceli kelimelere eklenerek yoğun bir özelliği ve eğilimi ifade eder, düşkünlük bildiren sıfatlar türetir: *çalışkır 'çok çalışkan', ötkür 'keskin' , sezgir 'hassas', akgır 'hızlı akan', bilgir 'bilgiç'* (Atalay, 1941: 139, Räsänen, 1957: 130, Eckmann 2009: 52, Çeneli, 1997: 24, Koraş, 1998: 257, Biray, 1999: 183, Teres, 2009: 312, Ceritoğlu, 1998: 66, Alkaya, 2008a: 231).

Bazı bilim adamları ekin Moğolcadan geçmiş olabileceğini veya Moğolca -gAr, -gUr, -gUrU [206] ekleri ile ilişkili olabileceğini iddia etmişlerdir (Räsänen, 1957: 130,

[206] Moğolcada alet isimleri yapan -gUr, yer adları ve soyut adlar yapan -gUri ekleri için bk. Poppe, 1992: 55-56.

Çeneli, 1997: 24, Koraş, 1998: 258). -gIr eki ile Moğolcada benzer sesler taşıyan ekler arasında işlev açısından bir benzerlik söz konusu değildir (Koraş, 1998: 258).

TTA'da ek alet adlarında da görülmektedir.

açkır: anahtar (DS 60).

çalgır: gelinlerin başlarına bağlanıp ucu arkadan ucu aşağıya sarkıtılan örtü *[GKA: çalġır/ çalġur aa. 449, DS: çelgir "alna bağlanan yazma" 1122]* (DS 1053).

eşkir: iyi koşan at (DİAS 133).

mızgır: çalışkan; inatçı; uyuşuk (DS 3194).

muzgur: ara bozucu *[DS: mız-/ mızı- "oyunbozanlık etmek" 3195]* (DS 4601).

örkir: iyi iş yapan *[KBS: 669]* (DS 3348).

pızıngır: haylaz; hovarda, çapkın (DS 3451)?

salgar: buğday dövmekte kullanılan tokmak *[< sal-gır?; krş. DS: salgı/ salku "havaneli, tokmak, döveç" 3524]* (SİYA 682).

salgır: akarsu (DS 3524).

sulungur: aptal, sersem, şaşkın, işe yaramaz *[DS: sulun- "sallanmak"]* (DS 3693).

yangır: yanık, etkin ses, söz *[KBS: yan- gı+r 1057]* (DS 4166).

koygur: etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.) (MİAS 207)

2.49. -GIt / -GUt

Çok nadir görülen bu ek fiilin ifade ettiği hareketle ilgili somut ve soyut adlar, nesne adları türetir: *kızgut 'işkence, ceza', ögüt 'öğüt', gergit 'kuşların kanadının büküldüğü yer', salgıt 'vergi, başlık parası', yazgıt 'kader, alın yazısı', yorgut 'yorum' tabir'* (Hatipoğlu, 1974: 67, Atalay, 1941: 136, 141, Clauson, 1967: 27, Bilgen, 1989: 58, Biray, 1999: 184, Hanser, 2003: 155, Tekin, 2004b: 427, Hengirmen, 2006: 308).

Clauson'a göre çok eski olan ve etken bir karakter taşıyan ek, *-ğu, gü: (?) ve -ut, -üt*'ün birleşiminden ortaya çıkmış olabilir (1967: 27).

TTA' da bu ekle türemiş olabileceğini düşündüğümüz kelimeler şunlardır:

açkut: orman içinde ağaçsız çıplak yer (DS 60).

argıt: dağ beli, geçit, boğaz *[DS: arkıt "dağ beli, geçit" 327; < *ar- "geçmek" + gıt?]* (DS 311).

arkıt: dövenle boyunduruğu birbirine bağlayan ok; çadırın yatay direği; köy evlerinde kapıların arkasına konulan kalın kuşak; semerin eğri ağaçları *[DS: argıt "keklik*

kapanının yan taraflarına bağlanan tahta; döğen çekmekte kullanılan ucu çatallı orta uzunlukta ağaç sırık; çit yapmakta kullanılan düzgün sırık" 311, arkut/ argut "elbise, çamaşır asmaya yarayan tel, ip" 328; TDES: ? 18] (DS 327)?

barkıt: ekinleri dıştan korumak için yapılan korkuluk *[krş. DS: barı- "bakmak, korumak" 532; Çağ. bar- "korumak, emin bir yere koymak, muhafaza etmek" (Tekin, 2001: 95-96)]* (DS 533)?

cızgıt: düz ve kaygan bir taşı, yere çizilmiş çizgiler üzerinden tek ayakta iterek geçirme, çizgi oyunu (DS 947).

durgut ol-: aptallaşmak (GKA 470).

hösgüt: sessiz, sükuti adam *[AADS: hüsküt/ hösküt ol- "susmak, konuşmamak" 137, DS: hös- "susmak" 2437]* (AA 414).

örgüt: örgü örmeye yarayan şiş, mil vb. nesneler (DS 4626).

salgut: milletvekili (DS 3524).

sızgıt/ sızkıt: kavrulmuş parça et, kıyma *[KBS: 776]* (DS 3628).

sızkıt: su damlası (DS 3628).

ulgut: Allahlık, kendinden geçmiş *[krş. DS: ul- "çürümek, ezilmek, kokmak; incelip kırılmak, eskiyip üzülmek, parçalanmak"]* (DS 4034)?

ürgüt: hamur mayası *[MİAS: "yoğurt mayası" 279; krş. DS: ördürme "maya çoğaltma" 4625, ürül- "şişmek, şişmanlamak" 4072; KBS: OT üri- "içten çürümek" + -gü-t 994]* (DS 4069).

yalavut: çok konuşan; konuşkan, cana yakın (NF 161)?

yaykut: akarsuyun sığ yeri (DS 4211).

yumkut et-: örtbas etmek, gizlemek (DS 4316).

2.50. -gAz

(-goz, -kaz)

Fiilden isim yapan (Atalay, 1941: 130) nadir bir ektir. Çoğunlukla dönüşlü çatı ekinden sonra geldiği görülen ekin yapısı açık değildir.[207]

[207] Birkaç kelimede isimden isim yapan +gaz eki söz konusu olabilir: *kavgaz 'büyük, fakat hafif olan şey'* (DS: 2688), *kavkaz 'çürümeye yüz tutmuş çam gövdesi; kuru bitki sapı'* (DS: 2689), *kurgaz/ kuruvaz/ kuruyaz 'kuru, zayıf, cılız'* (DS: 3005). bk. Atalay, 1941: 130, Aksoy, 1945: 225.

burgaz: eğri büğrü (DS 429).

ölgez: çok zayıf, sıska, cılız *[DS: öleğez/ ölez/ öleze/ ölüyez aa.]* (DS 3331)?

yalagoz: dalkavuk; çanak yalayıcı (DS 4133).

yaygaz: söylenti çıkaran, yayan (DS 4209)

batlangoz: mürver ağacı *[DS: patlangaç aa. 3411]* (DS 571).

catlangoz: bir ucu dar, diğer ucu genişçe karpuz kabuğu patlatan bir oyuncak (EAFS 31).

haylangaz: haylaz (DS 2319).

solgaz: çabuk solacak eşya *[KBS: so-l-ga-z 796]* (DS 3660).

kovlangoz: içi boş, kof *[DS: kavlangaz/ koflak/ koflangoz aa. 2690, 2890; KBS: kowı "içi boş" + la-n-goz 547; < kovlan + koz?]* (DS 2940).

patlangaz: patlak mısır *[TMES: patlangoz "kavrulmuş mısır" 195]* (DS 3412).

patlangoz: tabanca gibi ses çıkartan bir çocuk oyuncağı *[DS: patlanguç/ patlangoç aa.]* (DS 3412).

yellongoz: gezgin, gezici *[krş. DS: yelkaz/ yelli/ yelkovan "bir yerde duramayan, kararsız" 4235]* (DS 4238).

2.51. -I / -U

Eski Türkçede fiilden isim türeten -(I)g / -(U)g eki Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolmuş, ekin bağlantı ünlüsü olan -I / -U yapım eki mahiyeti kazanmıştır. Çoğunlukla tek heceli tabanlara gelerek fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut adlar ve sıfatlar türetir (Ergin, 1990: 182, Banguoğlu, 2004: 244, Hatipoğlu, 1974: 74, Zülfikar, 1991: 91, Korkmaz, 2003: 82).[208]

TTA'da da çoğunlukla tek heceli kelimelere eklenen bu ek aynı zamanda çatı eklerinden sonra gelerek pek çok kelime türetmiştir. Örneklerden bir kısmı zarf-fiil eki -I'nın kalıplaşması ile oluşmuştur.

2.51.1. Çeşitli somut adlar türetir. Bu adların önemli bir kısmı alet, eşya adlarıdır.

bakı: besleme *"Bu sığır el bakısı."* (DS 492).

bıraḫı: gelinin kardeşine kapıda verilen para (UMA 256).

biçi: nişanlı kıza elbise biçmek, dikmek (EYSV 21).

---

[208] Ekin terim yapımında kullanılması ve hangi yapılar üzerine geldiği hakkında bk. ZÜLFİKAR, Hamza (2011), "Terim Türetmede Fiilden Ad Yapan -ı (-i,-u, -ü) Ekinden Yararlanma Üzerine", *Türk Dili*, S. 716, s. 140-146.

bini: kapıların pencerelerin örtülen tarafına çakılan ve bir çıkıntı yapan çıta (DS 696).

bişi: çörek, bayramlarda yapılan yağlı, tatlı ekmek, saç ekmeği (DS 705).

biti: son, uç (DS 710).

boğu: deste, demet, tutam; nişanlı kız tarafında erkeğe gönderilen hediye bohçası (DS 730).

bozu: ekini biçilip alınmış tarla (MİAS 58).

buri: sürgün, bağırsak bozukluğu (DS 4466).

buru: halı tezgâhında erişi sıkıştırmak, gerginleştirmek ve mazıyı çevirmek için kullanılan bir metre boyundaki sopa; çeşme musluğu (DS 801).

bükü: örülmüş kamış tomarı *[AA: "ipliğin bükülmesi işi" 121, HKTS: "tornavida" 46]* (DS 4467).

bürü: baş örtüsü (DS 826).

çakı: şimşek (DS 1044).

çatı: ip, urgan, kordon (DS 1089).

çeki: ekin ve ot çekmek için kullanılan ucu çengelli ağaç (DS 1111).

çıkı: nişan töreni, büyük düğün *[KBS: *çığ- "dürmek, paketlemek, bağlamak" 236, EDAL: 446]* (DS 1167).

çırpı: yün atmak için kullanılan araç (DS 1189).

çiti: çorap şişi (DS 1241).

çiti: deterjan *[M-KDAD: "her çeşit bulaşık sabunu (deterjan)" 4, DS: çit- "çamaşır ovalamak" 1247]* (Y-ŞhYA 380).

çizi: tohum ekmek için pullukla açılan yer, karık; tarlada su yolu (DS 1252-1253).

deri: toplantı, düğün; panayır, pazar, pazar kurulan yer (DS 1433).

diki: pamuk ipliği *[AOA: "iplik" 465]* (DS 1487).

dikili: afyon kozaklarını toplarken bele bağlanan önlük, torba (Y-SYA 483).

dizi: kadınların boynuna taktıkları altın kordon; meşinden yapılmış fişeklik (DS 1531).

doğu: çocuk doğduğu zaman götürülen hediye (DS 1539).

dolu: bir tahıl ölçeği *[MAS: "içki" 121, MKS: "kadeh" 62] (*DS 1547).

döğü/ düğü: değirmende çekilerek kırılmış mısır *[DS: düğü "elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur; bulgur unu; pirinç" 1622; EDPT: 478, TDES: 125]* (DS 1572).

dönü: kocasından ayrılıp gelen kadın (D-KİA 657).

dutu: sara (DS 1613).

düğü: ecza; zehir (DS 1623).

dürü: bel denilen tarım aracı; çatal şeklinde çapa bel *[DS: dör- "domuz burnu ile yeri kazımak; tavuk yeri eşelemek" 1587; TDES: 126]* (DS 1636).

dürü: paket; hediye; düğün hediyesi; gelinin çeyizi (DS 1635-1636).

dürülü: marul (DS 1637).

ekili: evlerin önündeki küçük çiçeklik; ekin ekilmiş yer (DS 1695).

esi: rüzgar, sert esen rüzgar (DS 1779).

geri: saman vb. şeyleri taşımak için kağnı arabalarına gerilen hasır çul; yamaçlarda toprağı tutmak için yapılan setler (DS 2001).

ġoşu: tarla sürmek için beslenen öküz *[DS: koşu mandası "çift sürmekte kullanılan erkekliği giderilmiş manda" 2934]* (Y-YÇA 151).

gömü: yer altı deposu, mahzen *[DS: kömü "kuytu, çukur yer" 4568]* (DS 2150).

gönderi: uğurlama (DS 2153).

görü: nişan töreni; yön, doğrultu (DS 2162).

götürü: düğünde götürülen hediye, para (DS 2166).

göveri: sebze; ilkbaharda ekilen bitkilerden yazın alınan ürün; bostan, bahçe *[DS: göğeri "sebze; çayır, çimen, yeşillik" 2128]* (DS 2169).

güdü: at, sığır, koyun sürüsü; hayvan otlatma işi (DS 2213).

kakı: ucu demir kancalı iki metre uzunluğunda değnek, zıpkın (DS 2602).

kayı: taş, odun vb. üst üste konularak yapılan yığın (KA 380).

kesi: sepet örmek için dar ve çok ince kesilmiş ağaç (Y-AYA 123).

örü: dizi; mısır, soğan vb. yiyeceklerin saplarını örerek yapılan hevenk (DS 3351).

örü: otlak; avlanılacak yer, avlak *[ET ör- "yükselmek, çıkmak" (EUTS: 101)]* (DS 3351).

örü: tarlalarda sele karşı taştan yapılmış set; duvar (DS 3351).

saçı: düğün armağanı; gelinin başına saçılan para, şeker, arpa gibi şeyler (DS 3508).

salu: su kabı, maşrapa (DS 3529).

satı: satılık mal (DS 3550).

sepi: düğünlerde yapılan bir çeşit tören *[Y-BBA: sepi "düğünde serpilen şey" 121]* (DS 4683).

sepi: çanak, çömlek yapıştırmaya yarayan bir çeşit macun *[DS: sep/ zep aa. 3583, 4360; krş. ET sap- "birleştirmek, onarmak, tamir etmek" (EDPT: 784, OTG: 252), sapığ "birleştirme, sıra" (ETG: 292), OT sap- "bir şeyi sarmak, cinsinden eksik kalan bir*

şeyi başkasıyla tamamlamak" (DLTD: 489); krş. Erm. cep "plaster; (dial) paste used to repair broken vessels" (Dankoff, 1995: 296) [209]] (DS 4683).

seri: kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb. (DS 3588).

sıkı: silah, tabanca; mermi (DS 3605).

soku: kuyruksokumundaki kemik (DS 4701).

soku: tahıl dövmeye yarayan büyük taş dibek; dibekte, havanda dövme içini yapan tokmak *[TDES: 373]* (DS 3659).

sökü: hastahane *[KBS: < sök- "ateşli hasta olmak" 806]* (DS 3676).

sökü: ormandan ya da meradan açılan tarla (DS 3676).

sünü: uzun sırık (DS 3716).

tartı: baş örtüsü *[DS: dartı "beyaz ya da renkli başörtüsü" 137; OT tart- "germek, çekmek" (DLTD: 580)]* (DS 3836).

tevi: bütün; sıra, hiza *[OT tew- "dizmek" (DLTD: 608)]* (DS 3902).

toğu: vatan, toprak (DS 3944).

tutu: bir borcun ödeneceğine inanca olarak, ödediğinde geri alınmak üzere, borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin *[DS: "değer" 4776, dutu "güven belgesi olarak verilen şey, rehin; ipotek; alış verişte verilen pey" 1613, MAS: dutu "söz" 127; ET tutug "rehin" (OTG: 255)]* (DS 4000).

tutu: el ele tutuşarak oynanan bir halk oyunu, halay (DS 4001).

tüketi: ihtiyaç malları, gereksinim, zorunlu tüketim malları (D-DGBA 481).

tütü: koku; duman (DS 4015).

uğru: hırsız, yolkesen *[KBS: 960, < *ogur- "to steal", Yak. uor- "to steal" < *ōr- < *ōgur- (Tekin, 2004b: 436)]* (DS 4027).

üşü: kazma, kürek gibi araçlara sap yapmakta kullanılan sıyırgı (DS 4078).

yakı/ yaku: çeşitli otlardan, nesnelerden yapılarak, ağrıyan, hasta organ üstüne konulan bir em (DS 4128).

yakı: ağıt, türkü (DS 4809).

yapı: bal peteği (DS 4176).

yatı: köye dışardan gelen konuk; gece dağda hayvan yanında yatma (DS 4200).

yazı: düzlük, ova *[ET yazı aa. (OTG: 259)]* (DS 4216).

---

[209] Kelimenin *'zep', 'zeb'* varyantlarına yer veren yazar, DS'de aynı anlamı taşıyan *'sep'* ve *'sepi'* biçimlerine değinmemiştir. Eren, Dankoff'a dayanarak *'zep'* kelimesinin Ermenice olduğunu ve *'sep'* şeklinin de görüldüğünü belirtmiş, *'sepi'* biçimine temas etmemiştir (TDES: 361, 468).

yazılı: börülce; nişanlı (DS 4217).

yiği: kötü koku (DS 4276).

yonu: tuğla; yontulmuş taş; yontulması kolay iri taş; taş yontma işi (DS 4294).

yortu: taşla, çimentoyla örülmüş suyolu *[DS: yort- "koşmak" 4298]* (DS 4298).

yumru: set, tümsek; domates *[EDAL: 1543, SS: 680]* (DS 4316).

yuvu: loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir *[DS: yuv- "damın toprağını sıkıştırıp düzeltmek" 4324; OT yuv- "yuvarlamak" (DLTD: 818)]* (DS 4322).

2.51.2. Soyut adlar türetir.

ası/ assı: fayda *[ET asıġ "kazanç, fayda" (ETG: 262, EUTS: 15)]* (DS 342).

bili: bilim (DS 693).

çeki: üzüntü, sıkıntı (DS 1112).

edi: yapılış *[ET ėtig/ ėdig "süs, bezek; iş, hareket" (EUTS: 52, EDPT: 50), TTT ėdi "yapılış tarzı" (TTL: 688)]* (DS 1665).

güdü: istek, emel (DS 2213).

eylendiri: gülmece, mizah, eğlendiri (HKTS 92).

kaldırı: güç (DS 4530).

kısı: acı, sıkıntı *[TTT kısu "eziyet, sıkıntı" (SN: 622)]* (DS 2840).

kesi: ortaklık, yarıcılık (DS 2762).

küsi: küsme, darılma (EİA 209, UA 119).

sevi: sevgi, aşk (DS 3593).

şoşartı: mübalağa, abartı *[DS: şoşart- "abartmak" 3792]* (SİYA 693).

tapı: tapınılan şey (DS 3824).

umu: umut, iyi dilek (DS 4036).

ürkü: çekingenlik *[AİAS: "korku, heyecan" 259]* (DS 4069).

yıldırı: korku salma, yıldırma (HKTS 316).

2.51.3. Sıfat türetir. Sıfatların dikkate değer bir kısmında ek edilgenlik eki -(I)l-' den sonra gelmektedir.[210]

[210] Bazı bilim adamları fiilden sıfat yapan –III şeklinde birleşik bir eke yer vermişlerdir (Banguoğlu, 2004: 251, Zülfikar, 1991: 95, Gencan, 1979: 235, Tietze, 2002: 108). Örnekler değerlendirildiğinde –III birleşik bir ek olarak da ele alınabilir. TTA' da bu yapı kalıplaşma yoluyla çeşitli kalıcı isimler de türetmiştir: *dürülü 'marul', yazılı 'nişanlı' vb.*

ardılı: asılı *[TTL: art- "yüklemek" + -ılı 193]* (DS 304).

artı: fazla, başka *"Bundan artı unumuz yok."* (DS 4424).

ası: iri, gelişimli, büyük, yetişkin *[TTL: 208]* (DS 342).

ayrı seçi: daha ayrıcalıklı olan, ayrı tutulan *[HA: "ayrım, farklı muamele" 434]* (ÇKTA 14).

basılı: pekçok, yığın yığın, bol (DS 540).

bırakı: bırakılmış, terkedilmiş, eskimiş, beğenilmeyip atılmış, artık (DS 668).

binili: (ağacın başındaki meyve için) çok, bol (MAS 50).

çakılı: ağaçtaki meyve için, çok, bol, sık (MAS 77).

çatılı: birleşik *[TTL: çat-ılı 483]* (DS 1089).

çavı: azgın, vahşi (DS 1094).

çitili: birbirine sıkıca bağlı olan *[TTL: çit-ili 500]* (DS 1243).

ekti: anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elle beslenen kuzu; önüne gelen koyunu emen kuzu; asalak, başkalarının sırtından geçinen *[OT iktü "elde beslenen hayvan" (DLTD: 230), ET igid- "beslemek, doyurmak" (OTG: 244); TDES: 132, EDPT: 102]* (DS 1700).

indiri: değersiz (DS 2540).

kakılı: çok, bol, dolu (DS 4529).

kayılı: yığılı, öbekli, pek çok *[TTL-II: kay- "yığmak" + -ılı 108]* (DS 2700).

kesili: söz verilmiş, sözlü; tamamlanmış (DS 2764).

kösülü: yatar durumda, upuzun uzanmış durumda (M-OGE 423).

öğülü: tanınmış, iyi bilinen, ünlü (DS 3319).

sıkı: cimri (DS 3605).

yahşı/ yağşı: iyi, güzel, değerli *[< yak-ış-ı (EDPT: 908, OTWF: 344)]* (DS 4126).

yaprı: büyük ve yassı (kulak) *[OT yaprı "düz ve enli yer" (DLTD: 745); KBS: 1068]* (DS 4179).

yaylı: sözünde durmayan *[DS: yaylu "utanmaz, kendini beğenmiş" 4213; KBS: 1099]* (DS 4212).

yeti: uzak (KA 626).

- ❖ TTA' da ekin tekrarlanmış fiillerden sonra gelmesi ilgi çekicidir. Bu yapı yansıma tekrarlar üzerine gelen +I ekinin etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

bakbakı: ayna, dış görünüş, manzara (DS 490).

çekçeki: hamur halindeki ekmeğin üzerine iki elin sekiz parmağıyla tarayarak bırakılan iz *[AA: "tırnaklı ekmek" 152]* (DS 1108).

düğdüğü: kazma, balta, keser vb. aygıtların çivi, kazık çakmaya yarayan kısmı (DS 1619).

kıskısı: cimri, pinti (DS 2843).

sepsepi: süzgeçli bahçe kovası (DS 3583).

uçuçi: uğur böceği (M-ŞDK-I 79).

2.52. -(y)IcI / -(y)UcU

(-cI, -cü, -çi, -içi, -ıcı, -uci)

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek eklerden biridir. Daha çok geçişli fiillere gelerek fail adları, alet adları, işi yapan, yapma etkisi gösteren anlamında sıfatlar, fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar türetir (Ergin, 1990: 181, Banguoğlu, 2004: 246, Hatipoğlu, 1974: 75, Zülfikar, 1991: 93, Korkmaz, 2003: 83, Eraslan, 2004: 133).[211]

Ekin ET -gUçI ekinden geldiği, bu ekin de -gU ve +çI eklerinin birleşmesinden oluştuğu görüşü yaygındır (Banguoğlu, 2004: 236, Korkmaz, 2003: 83, Deny, 1941: 502, Mansuroğlu, 1953a: 343, Eraslan, 2004: 133). Ekin Eski Türkçe -ıġçı, -igçi ekinden -g'lerin düşmesi ile ortaya çıkmış olabileceği de iddia edilmiştir (Ergin, 1990: 181, Çeneli, 1997: 24).

2.52.1. Fail adları türetir.

alıcı vurucu/ alvurucu: eşkıya (AOA 455).

alıcı: azrail; görücü, kız istemeye gelenler *[NF: "düşman" 94] (*DS 215).

atıcı: hallaç (DS 368).

bakıcı: dadı; görücü (DS 492).

bişirci: sanatı hamuru fırına koyup ekmek pişirmek olan adam (AA 104).

burucu: tosun ve boğaları burma işini yapan (DS 801).

buyurucu: önder, amir, sözcü; emir (DS 808).

çağırıcı: davetçi, davet eden *[KrTS: çağırıcı "ses sanatkârı" 114]* (DS 1037).

çekici: sürübaşı koyun (Y-BYA 146).

---

[211] Ertane Baydar *"-Icı Eki Üzerine"* adlı makalesinde bazı örneklerde -An sıfat fiil eki ile nöbetleşe kullanılabilmesini göz önünde bulundurarak bu ekin aynı zamanda sıfat-fiil görevi üstlendiğini de söylemektedir (2008: 332-335).

çırpıcı: hırsız; çamaşırcı; zeytin toplayıcı *[IMA: "özel aletleriyle insanların sırtından kan alan kimse" 189]* (DS 1189).

damzırıcı: çam ağaçlarından sakız sızdıran kimse (DS 1354).

denetleyici: av gözleyen *[DRTA: denetici "gözetici; casus" 93]* (DS 1422).

deşirici: dilenci (DS 1437).

dökücü: kurşun döken kimse (DS 1574).

ġeyip bilici: müneccim, falcı (M-ŞDK-I 74).

isteci/ isteyci/ isteyici: dilenci *[DS: isdeci/ isdenci aa.]* (DS 2560).

isteyci: kız istemeye giden, dünürcü *[AnADK: isteyici "görücü" 43, EKBK: isdeyci "kız istemeye gidenler" 53]* (DS 2561).

kırıcı: hayvan ve başka şeyler alıp satan kimse *[TYA: "komisyoncu" 153]* (DS 2823).

koğucu: askerlikte izleme kolu (DS 3902).

odlayıcı: tandır yakmakla görevli kimse (DS 3264).

okuyucu: düğüne çağrı yapan kimse (DS 2376).

salıcı: kendi hayvan ve eşyalarıyla taşıyıcılık yapan *[HKTS: "fırına ekmek salan kimse" 253; KBS: sal- "taşımak" + -ıcı 724]* (DS 3524).

savurucu: harman savuran kimse (DS 3556).

sındırıcı: öldüren, katil; vurucu kırıcı; korkutan (DS 3610).

seyirdici: koşucu (DS 3596).

soyiçi: hırsız, soyguncu (Y-BMİA 247).

uğrulayıcı: hırsız, yolkesen (DS 4027).

vurucu: azrail *[D-GBA: "iyi vuran, yiğit" 472]* (DS 4108).

yazıcı: hamur açan kadın (Y-SYA 512).

yazıcı: oyunda ikinci oynayan; yazman *[DS: "muska yazan; büyücü" 4817]* (DS 4216).

yazıcı: Tanrı (Y-ETA 620).

yedici: önder, kılavuz *[DRTA: "sürünün önünden giden hayvan" 408, DS: "körü elinden tutup götüren" 4220; KBS: 1107]* (DS 4817).

yıldırıcı: siyasal davranışlarını kabul ettirmek için karşı tarafa korku salacak davranışta bulunan; terörist, tedhişçi (HKTS 316).

yonucu: taş ustası (DS 4295).

yorucu: fal bakan, düş yorumlayan (DS 4298).

yörücü/ yörüyücü: görücü *[OT yorıġcı "hısımlar, dünürler arasında gidip gelen adam (DLTD: 802)]* (DS 4310).

yuyucu: ölü yıkayan *[KbrA: ölüyucu aa. 334]* (AA 774).

örücü: mimar; yapı ustası (DS 3352).

2.52.2. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

ad çekici: iftiracı (DS 65).

alaktırıcı: ara bozucu (DS 191).

ālatdırıcı: dokunaklı (DRTA 7).

aldayıcı: aldatıcı *[TTT aldayıcı aa. (YTS: 7)]* (GKA 419).

bayıcı: uyutucu (DS 4450).

dökücü: cömert, eli açık (DS 1574).

evetici/ evici: aceleci (DS 1803).

eyleyici: işi olmayıp başkalarını da işinden alıkoyan (DS 1823).

kesici: birisinin arkasından kötü konuşan, kötüleyen kimse (DS 2763).

sepici: bulaşıcı (DS 3584).

sinici: sindirimi kolay, yarayıcı yiyecekler (DS 3641).

tutucu: tutumlu (DS 4001).

umucu: bir şeyi isteyen, bekleyen, uman (DS 4038).

üşenci: tembel (DS 4077).

ütücü: dolandırıcı, aldatıcı (DS 4080).

yerici: kötüleyici (DS 4820).

yiyici: obur (MİAS 293).

yuducu: rüşvetçi, yiyici (DTAS 279).

alıcı: öldürücü devasız hastalık (DS 215).

2.52.3. Araç adları türetir.

aldırıcı [212]: ses kaydedici (EMİYA 471).

çevirçi: buğdayı ya da kuru otları samana dönüştüren araç (Y-VMKA 444).

dökücü: bakırdan yapılmış ibrik (DS 1574).

tutucu: ateş maşası (DS 4001).

arıyıcı: kuyuya düşen kovaları çıkarmak için kullanılan çok uçlu çengel (DS 324).

terçi: çengelli iğne *[KBS: ter- "dermek,toplamak" -çi 884]* (DS 3888).

[212] Konuşma anında üretilmiş kelimelerden biridir: *"Onun içinde aldırıcı bişi mi va yosa?"* (EMİYA: 393).

2.52.4. Çeşitli somut adlar türetir.

elyalaycı: kertenkele (DS 1726).

gelinalıcı: kırmızı renkli, siyah benekli küçük bir böcek (DS 1979).

kabartıcı: pasta ve tatlılarda hamurun kabarmasını sağlayan toz madde *[D-GBA: ġabardıcı "kabardıcı" 330]* (Y-KSBİ 264).

kırkıcı: buzağı dişi denilen ve bitki köklerini kesen böcek, danaburnu (DS 2829).

ölücü: yaşama ümidi kalmamış, neredeyse ölecek hale gelmiş (D-KMİA 480).

seğirdici: arkadaş (DS 4678).

sümürücü: sömürücü, fil (D-KİA 860).

yiyici/ yiyiciyara: frengi (DS 4246).

2.53. -Iç / -Uç

(-ç, -iş, -Uş)

Sıfat ve alet adı olarak birkaç örnek veren bir ektir (Banguoğlu, 2004: 247, Hatipoğlu, 1974: 42, Korkmaz, 2003: 84).

Ekin kökeni hakkındaki yaygın görüş -gIç / -gUç ekinin başındaki /g/ sesinin düşmesi ile oluştuğu yolundadır (Banguoğlu, 2004: 247, Korkmaz, 2003: 84).

Korkmaz, ünlü ile biten kelimelere gelen -ç ekinin -Iç ile değil -Aç ile ilgili olduğunu vurgulamıştır (2003: 84).

2.53.1. Alet, eşya adları türetir.

biniç: cübbe *[krş. DS: bindirgeç "kadınların örtündüğü örtü, çarşaf" 695; KBS: 148, TTL: < İt. pelliccia ? 348]* (DS 697).

çömüş: kepçe *[krş. çömçe [213]; OT çöm- "dalmak, çimmek" (DLTD: 158)]* (DS 1284).

döğüç: çamaşırı döverek yıkamaya yarayan ağaç tokaç (DS 1569).

eğiç: yemiş koparmak için ağaç dalını eğmeye yarayan ucu eğri araç *[DS: eğiş "tandırdaki ateşleri karıştırmaya ve düzeltmeye yarayan bir araç" 1673; < eğ-iç (Bläsing, 2010: 33), Dankoff, 1995:7]* (DS 1677).

kakıç: ucu demir kancalı iki metre uzunluğunda değnek, zıpkın (DS 2602).

kakuç: çekiç *[DS: kokuç aa. 2906]* (DS 2606).

---

[213] Eren (TDES: 99) ve Tietze (TTL: 534)'ye göre *çömçe* Farsça bir alıntıdır. Kelime, Türkçeden Farsçaya geçmiştir (KBS: 253, SS: 114, EDAL: 1342).

köpüç: çamaşır tokacı *[KBS: < köpür-üç 555, EDAL: *gōp- "1 a wooden hammer for processing boot seams 2 to hit, pound" 566]* (DS 2961).

sağnıç: süt ya da yoğurt kabı (DS 3512).

sofuç: havan *[< sokuç]* (DS 3653).

sunduruç: boyunduruğa kayışlarla bağlanan uzun delikli ağaç (DS 3696).

süğlüç: üvendirenin ucuna takılan minik kürek (DS 4710).

takıç: şapka; kadınların giydikleri çevresi altın ve gümüşle süslü bir çeşit fes *[SMYA: tahıç "başa takılan aksesuar" 428]* (DS 3807).

üngürüş: et bıçağı *[krş. DS: üngüz aa.; OT üŋ- / öŋ- "delmek" (DLTD: 629)]* (DS 4066)?

yanıç/ yanuç: kız evinden güveye gönderilen giysi *[KBS: 1057]* (DS 4167).

yuğüç: bulaşık bezi; badana yapmakta kullanılan deri parçası *[KBS: yuk "çanak bulaşığı" + ıç 1171]* (DS 4313).

2.53.2. Yer adları türetir.

ayrıç: yol kavşağı, iki yolun ayrıldığı yer (DS 430).

batıç: kimsenin bilmediği, görmediği gizli yer (DS 570).

buyduruç: üşünen yer (KS 14).

sīnıç: sığınak (DRTA 337).

hörç: kayanın ya da tepenin yüksek yeri *[DS: hörç/ hörüç "piramit biçimindeki toprak ya da taş yığını"]* (DS 2433).

2.53.3. Sıfat türetir.

dızkırıç: kimsesiz, fakir *[TTL: dız "yansıma" +kır -ıç 611]* (DS 1477).

siliç: ezilmiş, yarısı yok olmuş (DS 3634).

süngülüç: uzun boylu, zayıf; beceriksiz (DS 3715).

tıkıç: dolgun, yuvarlak fasulye; kısa boylu, şişman *[krş. tıkız]* (DS 3910).

yeldürüç: ivecen, canı tez, telâşla ordan oraya gidip gelen (DS 4232).

2.53.4. Çeşitli somut adlar türetir.

banıç: banak (DS 520).

burç: karın ağrısı *[TTL: 397, KBS:185]* (DS 795).

buruç: makat, kalın bağırsağın bitiş yeri, dübür (AYF 575).

buruç: ökse otu (DS 802).

iliç: çam kabuğunun altında bulunan, tatlımsı yenilebilir ince tabaka *[krş. DS: ilme "suyun buzlaşmaya başlamış durumu" 2532]* (DS 2523).

kakıç: ayıp, pürüz, kusur *[KS: "insanın ayıbını yüzüne vuran adam" 51]* (DS 2602).

kekiç/ keküç: gaga *[DS: kek- "gagalamak"]* (DS 2724).

süğlüç/ süğüş/ sümüç: baş ve işaret parmaklarının gergin açılmasıyla oluşan ölçü *[DS: süngülüç "gergin durumdaki baş parmakla işaret parmağı arasındaki açıklık" 3715, süy-/ süğ- "düzgünce uzamak, uzayıp gitmek" 3729]* (DS 3705).

takıç: ağaçkakan *[DS: tak- "gagalamak" 3810]* (DS 4734).

yoruç: kumandan *[KBS: 1163]* (DS 4298).

yumuç: saklambaç benzeri oyun (AA 773).

2.54. -(I)k / -(U)k

[-g, -ġ, -ğ, -ıġ, -ög, -uğ, -uġ, -(y)Ik, -(y)Uk, -ḫ, -ıḫ, -oḫ, -uḫ, -ikh, -iyh, -öyh, -ükh, -üyh, -yh]

Çok işlek olan bu ek geçişsiz fiillerde '-mIş' , geçişli fiillerde '-Il-mIş' ekleri ile aynı işlevde kullanılarak hareketin sonucu olan sıfatlar ve adlar türetir, kelimeye 'yapılmış, bitmiş' anlamı katar. Türettiği sıfatlardan bazıları aşağılama yoluyla insanın huy ve kişiliğini gösterir. Ek az da olsa yansıma gövdelerden alet adları da türetmiştir (Ergin, 1990: 178, Banguoğlu, 2004: 248, Hatipoğlu, 1974: 80, Zülfikar, 1991: 99, Korkmaz, 2003: 84, Gülsevin, 1997: 136, Deny, 1941: 521).

Korkmaz, 'olmuş, bitmiş olanı gösterme' ve '-mIş / -mUş ekine koşut bir işlev taşıma' noktasından hareket ederek ekin Eski Türkçe -yUk'tan geldiğini iddia etmiştir (2003: 85).

Sonu ünlü ile biten bazı kelimelere getirilmiş -k ekinin hangi kaynaktan geldiği, bu kelimelerin -Ak < -gAk ile mi -(I)k ile mi türediği tartışmalıdır (Gencan, 1979: 220, Korkmaz, 2003: 86, Gülsevin, 2002: 162).[214]

TTA'da ekin çatı eklerinden sonra yaygın bir şekilde kullanılması dikkat çekmektedir.[215]

---

[214] Gülsevin, ünlü ile biten fiillere eklenen '-k' ekini, ekin kelimeye kattığı *'-Il-mIş'* anlamını göz önünde bulundurarak '-Ik' ile aynı kabul etmiş ve bu ekle türetilen kelimelere '-Ik' bölümünde yer vermiştir (2002: 162).

[215] Çatı eklerinin üzerine gelebilen yapım ekleri hakkında bk. GÜLSEVİN, Gürer (1998), "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *İlmî Araştırmalar*, S. 6, s. 125-126.

2.54.1. Sıfat türetir.

ağarık: solmuş, rengi aklaşmış (KA 97).

ağdırık: dengesiz, eğik yük (DS 87).

ağlak: nemli (yiyecekler hakkında) *[Y-AYA: aglah "memli, rutubetli (tuz için)", agla- "nemlenmek (tuz için)" 97]* (DS 101).

alarık: göğermiş, olgunlaşmaya yüz tutmuş meyve (AADS 40).

alık: kavrayıcı; hassas alıngan (DS 217).

alık: yalancı, dönek; zayıf, halsiz, renksiz, soluk *[TTL: 152]* (DS 216-217).

ardak: çürümeye yüz tutmuş ağaç, kesilmeden yerinde kurumuş ağaç; ihtiyar adam *[OT artak "bozulmuş, bozuk", arta- "bozulmak, kötüleşmek" (DLTD: 37); TDES: 15]* (DS 303).

ayruk: muhalif (DS 431).

azıtık: azıtılmış, aldatılmış, unutulmuş *[NF: azıt- "aldatmak, terk etmek"]* (NF 97).

aznaşık: şımarık, bela (DS 443).

basık: cılız, zayıf, boysuz (DS 539).

bayık: şımarık, yüzsüz, nazlı, yaramaz, terbiyesiz, arsız, densiz *[TTL: 296]* (DS 579).

baymaşık: gevşek, uyuşuk, ağır (DS 583).

bekişik: sağlamlaştırılmış, dayanıklı, katı (DS 602).

bezik: soluk, rengini atmış (DS 652).

bulaşuh: huysuz, kavgacı, sataşan (DS 786).

buyuşuk: uyuşuk, uyuşmuş (DS 809).

çalık: kötürüm, inmeli, sakat *[ET çal- "vurmak, eğilmek" (EUTS: 39)]* (DS 1052).

çatık: birleşik (DS 1089).

çelpeşük/ çepreşik: karışık, bozuk *[TTL: çalpaş- "kirlenmek, boklanmak"+-ık 493, EDPT: 418]* (DS 1117).

davranuk: canlı, çevik, cevval (AİAD 231).

derneşik: derli toplu, düzgün, düzenli kimse (DS 1436).

deşik: şişman *[GİYA: deşük aa. 603, DS: deşil- "şişmanlamak"]* (DS 1437).

dinnenik: dinlenmiş (DS 1508).

dirkeşik: birbiri ardınca, ardışık *[DS: dirke- "yanyana ya da arka arkaya bağlamak" 1517]* (M-OGE 375).

düşünük: düşünceli, saygı (DS 1640).

ernik: erimeye başlamış kar; eskimeye yüz tutmuş, kumaş ya da elbise; erimeğe yüz tutmuş salamura peynir; erimiş yağ (DS 1775).

ertişik: bilgiçlik taslayan, çokbilmiş *[KA: "sırnaşık, yılışık, çokbilmişliğe yeltenici" 260, DS: ertiş- "şımarmak" 1777; ET ert- "geçmek" (OTG: 243), OT ert- "geçmek", ertiş- "geçmekte yarış etmek" (DLTD: 192-193)]* (MKS 72).

esirik: deli; kızgın, öfkeli, sinirli (DS 1780).

eyleşük: hastalıktan kalkmış, yeni yeni iyileşmeye başlayan (DS 1823).

eymenik: utangaç *[ET eymen- "utanmak" (EUTS: 53)]* (DS 1824).

gelmeşik: yaramaz çocuk (DS 1984).

gıyıh: şaşı (DS 2066).

göğnük/ göynük: az yanmış, ateş karşısında renk değiştirmiş kumaş (DS 2132).

guduruk: kudurmuş (DS 2188).

ilmeşik: dolaşık, karışık (DRTA 215).

irik: öksüz, yetim çocuk *[OT ėr- "yalnızlık duymak" (DLTD: 188)]* (DS 2549).

iyeşik: işi üzerinden atan, savsaklayan *[DS: iyişik "tembel, yavaş yavaş iş yapan" 2574]* (DS 2509)

kaçık: eğri *[EDAL: *kač- "slanting" 656]* (DS 2586)

kaluk: evlenmemiş, yaşlı kız (DS 2610).

kanık: bıkmış, kanmış kimse; tok gözlü; inandırılmış, kandırılmış (DS 2623).

karık: kısık (ses) *[OT kar- "boğazda su durmak" (DLTD: 265)]* (DS 2660).

kınık: açgözlü; obur (kimse); kötü kadın *[KS: "av için can atan köpek" 58; ET kın- "istemek, arzu etmek" (EUTS: 116); EDPT: 632, EDAL: 820]* (DS 2810).

kıvraşık: birbirine sarılmış (DS 2852).

kokuk: şerefsiz, aşağılık kişi (AADS 166).

kolmaşık: şımarık, çaçaron *[ET kol- "dilemek, istemek" (OTG: 248), OT kol- "rica etmek, istemek" (DLTD: 340)]* (DS 2911)

küsüşük: küsülü (DRTA 257).

onarık: düzeltilmiş, bakımlı (DS 3281).

öğünük: kendini öven, övüngen (DS 3320).

ökünük: birinin yaptıklarını, söylediklerini tekrarlayarak alay eden (DS 3328).

ölük: ölmüş, cansız (DS 3333).

ölüşük: işe yaramaz, kötü davranış vb. (DS 4624).

sakınık: ürkek (Y-BYA 217).

salık: beli bükük (hayvan için) *[DS: "beli çıkık, sakat" 4665; KBS: 724]* (DS 3525).

sarsık: eli, ayağı titreyen kimse *[DTAS: saasık "çok afacan, sarsıcı" 224]* (DS 3548).

sasık: tatsız, tuzsuz yiyecek; kokmuş, bayatlamış *[DS: sası- "bozulan yemek kötü kokmak" 4673; OT sası- "kokmak" (DLTD: 495)]* (DS 3549).

savrık: tutumsuz (DS 4674).

serteşik: serleşmiş (MAS 320).

silik: onursuz, şerefsiz (adam); hoppa, ahlaksız (kadın); şımarık (kimse) (DS 3634).

susuk: sus pus olmuş (HPES 582).

sümürük: obur, çok yiyen (DS 4712).

telesik: ivecen; tez *[DS: teles- "ivmek; kaygıyla ivmek"]* (DS 3870).

tetik: uyanık, açıkgöz; çabuk davranan, çevik; becerikli *[OT tetik "akıllı" (DLTD: 608), tėtil- "zekileşmek, akıllanmak"(EDPT: 456)*[216]*; EDAL: 1368, Tekin, 1989: 183]*[217] (DS 3898).

tezikik: ürkek, korkak (Y-BYA 231).

tutuşuk: erkek meraklısı kız, ateşli kadın (DTAS 255).

uluk: çürümüş, çürümeye yüz tutmuş *[DS: ul-"çürümek, ezilmek, kokmak" 4034; OT uluk "eskimiş yıpranmış" (DLTD: 692)]* (DS 4035).

usukuk: uslu (Y-BYA 236).

uynuk: kişiliksiz, onun bunun ardına takılan, serseri, tembel, uyuşuk; uyuntu (DS 4051).

üşenik: herhangi bir işe karşı soğuk, ilgisiz kalan, eringen (MİA 422).

ütük: çok ve çabuk üşüyen, ateş başından ayrılmak istemeyen *[KBS: 1002]* (DS 4080).

üzük: eskimeye yüz tutmuş, yıpranmış, incelmiş (kumaş) (DS 4086)

yalık: çiftleşme zamanı gelmiş köpek, kurt, çakal; hoppa, kötü kadın *[OT: yal- "alevlenmek" (DLTD: 733)]* (DS 4144).

yapışık: arsız, sırnaşık; uyuşuk, tembel (DS 4178).

---

[216] Kelime, Atalay tarafından okunamadığı için DLT dizininde yer almıyor (DLT-II: 121). bk. Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 267.

[217] *'tet-'* ve türevleri hakkında detaylı bilg için bk. GÜNGÖRDÜ, Erol (2006), "Uzak Geçmişten Yankılar: tedirgin, tetik, tezirgin", *Türk Dili*, S. 654, s. 517-522.

yasıġ : gizliden gizliye işler çeviren adam *[DS: yas- "düzen kurmak, düzene koymak" 4194]* (Y-YTA 184).

yatık: çok sık hastalanan (DS 4201).

yaymaşık: yayık, yayılan (DRTA 407).

yelmeşik: yapışkan, sulu; bozulmaya yüz tutmuş; fazla pişmekten ezilen, yapış yapış olan (DS 4238).

yeyoḫ: yeyinti aş, ısırılmış yiyecek (AUKA 299).

yılık: eğri; şaşı *[DS: yıl- "dış etkilerle bozulmak, eğrilmek" 4271; TTT yılık "mail, eğik", yılık- "eğilmek, kaymak, meyletmek" (YTS: 244); KBS: ? < yalıġ "eğer kaşı, ibik" 1141]* (DS 4269).

yılık: usanmış (DS 4270).

yıllanık: yıllanmış şarap, zeytinyağı vb. (DS 4271).

yırtıḫ: utanmaz (DS 4274).

yoşuk/ yuşuk: kullanılıp eskimiş, yıpranmış *[DS: yoşu- "eskimek, yıpranmak" 4300]* (DS 4300).

yüğrük/ yörük/ yüvrük: güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk *[ET yügür- "koşmak" (OTG:260); KBS: 1187]* (DS 4325).

yülük: sakalsız *[OT yülüg "saçı sakalı düzgün" (KBİ: 562)]* (DS 4330).

2.54.2. Yer adları türetir.

çödürük: derme çatma ev (DS 1276).

ağdırık: tepenin arkası, tepenin görünmeyen yüzü (DS 88).

arınık: otu taşı temizlenmiş tarla yolu (DS 321).

ayrık: yol kavşağı, iki yolun ayrıldığı yer (DS 430).

biçik: iki derenin birleştiği yer; sel yatağı, dere, dere yatağı (DS 683).

bölük: tarlalar ortasında kalmış orman parçası; mahalle (DS 768).

burgaşık: dönemeçli yol (DS 797).

çatık: iki dere veya iki yolun birleştiği yer (DS 1086).

çevrük: etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla (DS 1153).

çümük: yıkanılan yer, banyo (DS 4481).

dönük: su çevirisi (DS 1583).

gėçik: geçit (KrTS 158).

gedik: sokak (DS 1966-1967).

gömük: sazlık, bataklık (DS 2150-51).

göynük: orman sökülerek ya da yakılarak yapılan tarla (DS 2172).

karık: bağ ve bahçelerde sebze ekmek için ayrılan bölümler; ark *[OT kar- "arkın suyu çoğalmak" (DLTD: 265); TDES: 213, KBS: 468, < *kar- "kazmak" (Tekin, 2003e: 121) [218]]* (DS 2661).

kırık: ormanda açılan tarla *[DS: gıruk aa. 2062]* (DS 2823).

kısık: iki dar ve tepe arasındaki dar geçit, boğaz; uçurum; dar ve uzun sokak, yol; çıkmaz sokak, eğri büğrü yol *[DTAS: kısnık "dar yer, aralık" 163]* (DS 2841).

kıvrık: dönemeç (DS 4557).

konuk: durak, duraklayacak yer (DS 2918).

oturuk: gazino, kahvehane (DS 3298).

örük: kırda hayvanların yattığı yer (DS 3352).

sökük: dağ tepesinde hayvanların açtığı geçit, taşlık yol (DS 3676).

sürgeşik: bulaşık yıkanan yer (DS 3719).

uynuk: çayın akıntısı az belli olan yeri (DS 4050).

üşük: çukur *[DS: öşük aa. 3356, DRTA: oşuk "eşilmiş" 293; KBS: 1000]* (DS 4078).

ütük: ağaçlık, ormanlık yerden yakılarak açılan tarla (DS 4080).

yatık: ambar *[DS: yatuk aa.]* (DS 4200).

teşik: sin, gömüt (DS 3896).

2.54.3. Alet, eşya adları türetir.

basdırık: bağlarda şırayı çıkarmak için kullanılan kaldıraç sistemi (DS 538).

basırık: tahta veya demirden yapılmış kapı sürgüsü (DS 541).

bitik: defter, mektup kitap, muska; kimlik, vekalet vb. vesikalar *[ET biti- "yazmak", bitig "yazıt, kitap" (OTG: 241)]* (DS 710).

börük: çarşaf (DS 826).

çalık: baş örtüsü (DS 1051).

damzırık: ilaç damlalığı (DS 1354).

döndürük: topaç (DS 1582).

[218] Yazar, OT'de aynı anlama gelen '*karım'* kelimesini **kar- "kazmak"* fiilinden –m ile yapılmış bir isim kabul etmiş, *'arkın suyu çoğalmak'* etimolojisinin hem ses hem de anlam yönünden kabul edilemeyeceğini öne sürmüştür.

gevük: meyve toplamaya yarayan ucu eğri sırık; deste bağlamaya yarayan çatallı çubuk *[DS: gev- "eğmek bükmek" 2012]* (DS 2015).

görük: ayna (DS 2160).

ilik: düğme (DS 252).

ilişik: geline takılan çeşitli takı (Y-NÜAY 205).

kasık: yünden örülmüş, peştemal üzerine bele sarılan iki santimetre eninde kuşak (DS 2674).

kavruk: kahve tavası (DS 2691).

kıstırık: pantolon (DS 2844).

kıyık: iğne, kalın yorgan iğnesi; çuvaldız *[OT kıy- "dikmek" (KTS: 146)]* (DS 2855).

örtük: başörtüsü, pelerin *[D-EAA: "yatak (yorgan, döşek, yastık)" 224]* (DS 3350).

pufruk: balon (M-MKAK 751).

savruḫ/ savuruḫ: buğdayı sapından ayrıştırmak için kullanılan araç (Y-VMKA 503).

sıyırık/ sıyrık: harmanda sap toplamaya yarayan bir çeşit araç (DS 3624).

şişirik: balon (DS 4729).

tuluk: tulum *[OT tulkuk aa. (DLTD: 651); EDPT: 406, TTL: tolkuk < doluk-uk 658]* (DS 3988).

tutturuk: raptiye (DS 4000).

üleşik: su terazisi (DS 4062).

yapık: yemeni, başörtüsü *[TDES: 441]* (DS 4176).

yatık: ağaç testi; ağaçtan yapılmış süt, pekmez fıçısı (DS 4200).

yaynık: ayran kabı *[Y-SYYA: "bir dokuma aleti" 408]* (DS 4214).

yėlpiyh: yelpaze (DS 4819).

yuğruk: leğen ya da teknede yoğrulan hamur (DS 4312).

kocunduruk: silah (DS 2893).

2.54.4. Fail adları türetir.

buyruk: önder, amir, sözcü *[KrTS: buyruğ "çocuk hizmetçi, çırak" 101]* (DS 808).

tetik: önder, kılavuz (DS 3998).

tutuk: görevli, işyar (DS 4001).

yelik: oyunda ebe (DS 4234).

yetik: sorumlu (DS 4257).

çalık: hırsız (DS 1053).

salık: haberci *[KBS: sal- "göndermek, yollamak" + -ık 724]* (DS 3524).

bilik: tanık, bilirkişi (DS 693).

eyeşik: yarışan, yarışmacı *[DS: eyeş- "yarışmak"; OT igeş- "çarpışmak, boğuşmak" (DLTD: 227)]* (DS 4501).

2.54.5. Hastalık adları türetir.

bertik: yara bere; incinmiş, burkulmuş eklem; deride mor küçük leke *[ET bert- "kırmak, parçalamak" (EUTS: 26); TTL: 322]* (DS 636).

buruğ: ishal, dizanteri (DS 798).

dönük: cüzam hastalığı; ayak altında ezilmekten meydana gelen yara (DS 1586).

erişik: inanışlara göre şeytan çarpması ile doğduğuna inanılan çırpınma ve seğirme belirtileri de gösteren bir çeşit sinir hastalığı (DS 1772).

gicik/ gidişik: uyuz hastalığı *[OT kiçi- "kaşınmak" (DLTD: 328); TTL-II: 153]* (DS 2071).

indirik: koltuk altında çıkan köpek memesi; ağır yük çekmekten hayvanların ayaklarında olan şiş; hayvan ve insanların boğazlarında olan şiş (DS 2540).

iyindirik/ iğinik/ iynik: bağırsak bozukluğu hastalığı, ishal *[DS: ığınık/ ıhınıh "ishal, dizanteri" 2456, AA: iyinik/ iğinik "dizanteri, kanlı basur hastalığı" 437]* (DS 2574).

kırışık: davarlarda görülen bir çeşit hastalık (DS 2827).

kızık: uyuz; sıcaktan oluşan küçük sivilceler *[KBS: 524]* (DS 2863).

ötürük: sürgün, ishal; kolera; hayvanlarda sürgün hastalığı yapan ağılı bir ot (DS 3360).

sokuk: ağılı hayvanın soktuğu yerde oluşan şişlik (DS 3659).

tutuk: kabız (MİA 421).

umsunuk/ umsuruk: özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı lohusada meme, erkekte erkeklik organında oluşan şişlik, acı (DS 4036)

üşük: soğuk algınlığı (DS 4078).

vuruk: yara, ezik (DS 4108).

yelpik/ yelpük: nefes darlığı, bronşit *[KBS: yėl+pi- "yel çarpmak" +-k 1116]* (DS 4239).

zorlak: baskıyla, zorla oluşan incinme *[NF: "ağır iş yüzünden ayakta oluşan şişlik" 166]* (DS 4395).

yüğrük/ yüğuruk: yılancık hastalığı *[AOA: yürük "vücudun herhangi bir yerinde, özellikle de kol ve bacaklarda şişmeyle ortaya çıkan bir hastalık" 496]* (DS 4326).

2.54.6. Yemek adları türetir.

āvuduḫ: ayran (D-VGHA 8).

batırık: kıyılmış et, bulgur, soğan, domates, maydanoz, biber, hıyar, haşlanmış lahana ve asma yaprağı ile yapılan, çiğ ve soğuk olarak yenen bir çeşit yiyecek (DS 571).

donduruk: dondurma (NF 116).

kavruk: kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununun şeker ya da tatlı yemişle karışımı, helva (DS 2694).

kesik: çiğ sütten yapılan yağsız peynir, çökelek; süzülmüş ayran (DS 2764).

oruk: dövülmüş et, bulgur, soğanla yapılan ızgara köfte (DS 3290).

püfürük: ince bulgurla yapılan sulu pilav (DS 3494).

püşürük: un çorbası; un ve mercimekle yapılan çorba (DS 3504).

sündürük: yağda pişirilmiş peynirli yumurta (DS 4712).

sünük: beyaz peynirin sıcak suda yumuşatılıp ip gibi uzatılmasıyla elde edilen bir peynir türü (AADS 225).

uynuk: süt kesiği; yayıkta yağı alınmış ayran; yağı alınmış çiğ süt *[KBS: 979]* (DS 4050).

ügünük: kıyma (et) (Y-VKTA 255).

yapık: asma yaprağıyla yapılan sarma (DS 4177).

ütük: tandırda pişirilen kelle (SD 158)

ezik: bazı meyvelerden yapılan ekşimsi yiyecek, marmelat (DS 1830).

2.54.7. Hayvan adları türetir.

ibileyik: çavuş kuşu (DS 2500).

kıvraşık: kertenkele (DS 2853).

kıvrık: yılan (DS 2853).

kuğuruk: baykuş *[DS: kuğur- "güvercin ötmek"]* (DS 2991).

seğrik/ serik: peynir kurdu *[TDES: seğri- "sinek konan etlerde kurt yumurtaları oluşmak" + -k 359, KBS: seğir- "seyirtmek, koşmak"+ -ik 748]* (DS 3566).

surmeşik: sülük *[KBS: 816]* (DS 3699).

ufruk: suaygırı *[KBS: 958]* (DS 4025).

2.54.8. Bitki adları türetir.

gevreyik: hayvanların yediği sütlü bir çeşit ot (DS 2014).

gidişik: ısırgan otu (DS 2074).

süğünük: ormanda yetişen bir çeşit ağaç *[DS: söğünük "bir çeşit ağaç" 3675, süynük "ıhlamur ağacı" 3729]* (DS 3706).

yumuk: açılmamış çiçek, gül goncası (DS 4317).

yermeşik: sarmaşık *[krş. Krgz. carmaş- "sarılmak, tırmanmak, tırmanarak çıkmak" (KrgzS: 183), Trkm. yarmaş- "tırmanmak, çıkmak" (TrkmTS: 680)]* (DS 4253).

yermeşik: gelincik *[DS: yelmeşük otu "sancı, ağrı gidermede ve tahtakurularına karşı kullanılan bir ot", yelmeşik "yapışkan, sulu nesne" 4238; TTT yelmeşik "yapışkan" (YTS: 242)]* (DS 4253).

2.54.9. Çeşitli soyut ve somut adlar türetir.

ağdırık: eksik, kusur *[DS: ağdır- "bir yana sarkmak, ağır basmak" 88]* (DS 4407).

akıdık: sidik (DS 150).

alığ: adak, istek (KrTS 59).

almaşık: değiştirerek kullanmak üzere çifte veya arabaya koşulan yedek hayvan (DS 227).

amruk: heveslenme, özenme (AAT 202).

anık: hatıra, hediye, armağan (DS 256).

anık: hazır, pişmiş, var *[ET anuk "hazır" (ETG; 261, EUTS: 12); KBS: *anu- "hazırlanmak"+ -k 70]* (DS 268).

asık: faiz *[ET as- "artırmak, çoğaltmak" (EUTS: 15), asıġ "kazanç, fayda" (ETG: 262, EUTS: 15)]* (DS 342).

atık: meni, döl *[Y-BYA: attırık aa. 130]* (DS 365).

ayruh: fark (DS 431).

bağırık: çığlık (DS 484).

barışık/ barışuk: götürü, toptan, kabala *[DS: barış- "götürü olarak iş vermek veya almak" 533]* (DS 532).

bilik: bilim (DS 693).

bitik: ameliyatla açılacak kızlık zarı; ferç (DS 710).

bölüşük: kısmet (DS 769).

buşurug: arayıp bir araya getirilmiş, tedarik edilmiş, hazırlanmış *[DS: buşur- "arayıp, sorup elde etmek, tedarik etmek" 806]* (GDIA 230).

çavık: koku *[DS: çav- "koku yayılmak" 1095]* (DS 1094).

çelik: çocukların sopa ile oynadıkları oyun (DS 1123).

çelik: pencere; ahırlarda dışarıya gübre atmak için açılmış delik (DS 1122).

çıkık: hayalet *[OİYA: çıkuk "hortlak" 340]* (TYA 59).

çökük: tortu (DS 1282).

dadandırık: avlanacak hayvanları belirli bir yere alıştırarak yapılan avcılık (DS 1319).

damzırık: yudum; bir damla (DS 1353).

danışık: sözleşme, anlaşma (DS 1361).

değişik: değiş tokuş, mübadele, alış veriş; ödünç süt alıp verme (DS 1402).

değişik: yedek (iç çamaşırı, giyecek) *[DRTA: dīştirik aa. 99]* (DS 1402).

deŋişik: imece, yardımlaşma *[IMA: değişik "imece" 169]* (D-BlcİA 863).

deşirik: tertip, düzen *[EİA: döşrüyh "döşürük, düzen" 82]* (DS 1437).

dilik: dilim (EYSV 56).

dönüşük: babadan kalma olup kardeşler tarafından sırayla ekilip biçilen ortak tarla (DS 1586).

duyuk: haber *[TYA: "duyum" 82]* (DS 1615).

dümüşük/ dümşük: iş güç *[DS: dümük- "bir işle ilgilenmek"]* (DS 1630).

düşnük: düşünce (DS 1639).

emişik: sütkardeş *[TYA: emişük "aynı zamanda doğan çocuklar" 88]* (DS 1736).

esük: rüzgâr, sert esen rüzgâr; soğuk (DS 1779).

geberik: savaşta Müslüman olmayan, düşman ölüsüne verilen ad *[OAAD: "geberen kimse, hörmete layık olmayan bir ölü" 243, DS: "zayıf ve güçsüzlük hakkında aşağılamak için söylenir" 1956; TTL-II: 112]* (M-DADK 26).

gırpık: kesinti *[ADÜM-I: ġırpıġ "halı dokunurken yere dökülen yün parçaları" 198]* (DS 2061).

gölük: at, eşek, beygir, katır vb. yük taşıyan ve binilen hayvan *[ET kölük "yük hayvanı" (EUTS: 77), OT kölük "yük yükletilen herhangi bir hayvan" (EDPT: 359), ET köl- "(öküzleri) sabana koşmak" (ETG: 248), "bağlanmak, vurulmak" (ETY: 814), < köl- "(hayvanı) arabaya koşmak" + -ük (TDES: 160, EDPT: 715-717)]* (DS 2145).

görük: bir babanın çocuğunun düğünü, sünneti, askerliği gibi yapması gereken görevleri (D-VGHA 52).

gülüşük: hep beraber gülüp eğlenme (AA 375).

günüşük: birbirine imrenme, birbirini kıskanma (AA 378).

iğeşik: yarış *[EYDS: iyeşik "yarış, rekabet, nisbet, iddia" 153]* (DS 2509).

itişik/ itişük: tartışma (DS 2569).

kaçık: deniz sularının alçalmış durumu, cezir olayı (DS 2586)

kınık: istek, arzu *[DS: kızık aa.]* (DS 2810).

kısık: kasık; kol ve bacaklardaki oynak yerler *[DS: gısnık "kasık" 2062]* (DS 2841).

koşturuk: koşu, yarış (Y-BYA 191).

kubaşık/ kumaşık: ortaklaşarak, yardımlaşarak iş yapma, imece; ortak *[DS: kubaş- "imece ile iş yapmak, yardımlaşmak"]* (DS 2987).

opuk: kopmuş kaya parçası *[DS: op- "yeraltı suları, ya da deprem nedeniyle toprak çökmek" 3285, up- "toprak kaymak" 4040; SLTV: 153* [219]*]* (DS 3285).

oyuk: sevinç, mutluluk *[bk. ET oy- "oynamak", Yak. oy- "sıçramak" (TDES: 311); EDAL: oj- "1 play 2 to play 3 to jump" 1070]* (DS 3303).

öznük: basamak, aşama *[krş. DS: üzgü "merdiven" 4085, krş. Osm. üzgeç "ip merdiven", üz- "gerip uzatmak" (Tekin, 2001: 74, Parlatır, 2009: 1770), krş. ET ör- "yükselmek, çıkmak" (ETG: 290, EUTS: 101)]* (DS 3379).

saḫındırıḫ: sakındırmak, korkutmak için yapılan işlem, davranış (DS 4662).

salık: haber, bilgi, tanım *[SD: salığ "tarif" 149; KBS: 724]* (DS 3524).

sarmaşık: gelin olacak kızın arkadaşlarıyla yaptığı kır eğlencesi (DS 3547).

sarsık: yer sarsıntısı (DS 3548).

savruḫ: tavuk yemi (DS 4674).

sevik: dost (DS 3594).

seziyh: his, belirti (EİA 277).

sunuk: armağan, vergi (DS 3696).

tanık: heykel (DS 3820).

tapşırık: ısmarlanan şey, ısmarlama (DS 4739).

tapuk: boyun eğme, gönül verme *[ET tapıġ "tapma, hürmet" (EUTS: 147)]* (DS 3830).

verişik: imece, ürün değişimi (DS 4096).

vuruk: tavla oyununda oyun dışı bırakılan pul (HKTS 307).

yalabık: şimşek (DS 4810).

yanaşık: iş arkadaşı; komşu; eş, karı (DS 4160).

yanık: nişanlı yanların birbirlerine gönderdikleri armağan (DS 4167).

yarık: ay ışığı *[ET yaru- "parlamak, aydınlanmak" (OTG: 258); KBS: 1075]* (DS 4183).

yavuk: sevi; nişan *[ET yaġu- "yaklaşmak" (EUTS: 182); KBS: 1092]* (DS 4207).

yazuk: herkesi üzebilecek şey *[ET yaz- "günah işlemek" (ETY: 889)]* (Y-THA 814).

yenik/ yenük: zimmet, açık (DS 4245).

---

[219] Eren, DS'deki *op- "koymak"*, verisinin *'kopmak'* şeklinde düzeltilmesi gerektiğini ve DS'deki verilerin Tietze'nin görüşünü çürüttüğünü ifade etmiştir (1988: 19).

yirik: kadının üreme organı (DS 4279).

yoluk: ekin biçme zamanı (DS 4292).

yornuk: dinlence *[SİYA: "mola, dinlenme" 716, AOA: yornuk al- "dinlenmek" 496]* (DS 4298).

yüğrük/ yüvrük: at yarışı, koşu (DS 4326).

- ❖ TTA'da ünlü ile biten bazı kelimelerde ekin yardımcı ses ile kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin bir kısmında ET -yUk eki söz konusu olabilir.

ağrıyık: ağrıma hastalığına tutulmuş koyun (M-BKHK 98).

annayıklı/ annayıkġı/ annayıkkı: anlayan, sürat-ı intikali olan (DRTA 12).

aşıyık: atlatıcı (DS 358).

düneyik: bir gün ara verilerek sağılmamış koyun *[M-BKHK: dünet- "koyunların sağımına bir gün ara vermek" 104, DS: düne- "üzerinden bir gece geçmek 1631]* (M-BKHK 98).

ḫumsuyuk yimek: bozulup kokmuş yemek *[DS: humsu-"bayatlamak, ekşimek, kokmak" 2443]* (AADS 138).

isdeyik: çağrı; istek, arzu *[D-KİA: isteyik "istek, talep" 767]* (MAS 244).

isdeyik: istekli (MAS 244).

sasıyık: bozulmuş, kokmaya başlamış (AADS 214).

şemşiyik: yiyecek için kokuşmuş, bozulmuş *[DS: şemşi- "ekşimek, bozulmak" 3760]* (MAS 342).

titreyik: beceriksiz (DS 3941).

2.55. -(I)l / -(U)l

Geçiçsiz fiillerden ad ve sıfat türeten bu ek nadir görülür (Ergin, 1990: 185, Banguoğlu, 2004: 250, Hatipoğlu, 1974: 85, Zülfikar, 1991: 100, Korkmaz, 2003: 88, Gabain, 1988: 53, Erdal, 1991: 330). Ek Moğolcada da bulunmaktadır (Eckmann 2009: 52, Poppe, 1992: 57) (bk. +Al).

anıl: bellek, hafıza; amaç (DS 269).

börül: yarı pişmiş, güneşte kalarak yarı kurumuş, iyice olgunlaşmamış sebze, meyve (DS 772).

çöngül: ufak bataklık yer *[TDES: ? 100, EDAL: 1343, < çöng- "çökmek" (Korkmaz, 1967: 635)]* (DS 1288).

dürül: lahana *[< dür-ül(ü)? ; krş. DS: dürülü "marul" 1637]* (DS 1634)?

kıvraşıl: kertenkele *[DS: kıvraşık aa.]* (DS 2853).

takıl: çeyiz; bohça; eşya *[KBS: 851]* (DS 3807).

anıl: yavaş, ağır *[ET amul "sakin, yavaş" (EUTS: 10); EDPT: 160, OTWF: 330]* (DS 269).

döydül: duvarı sağlamlaştırmak için enlemesine konulan direk, hatıl *[DS: döy- "sabretmek, tahammül etmek, dayanmak"]* (DS 1593).

höğül: yığın (DS 2428).

kıpıl: iki gözü aynı büyüklükte olmayan insan ya da hayvan; şaşı; yan, meyilli (DS 2813).

kızıl: öfkeli, sert, kırıcı; geçimsiz, idaresiz (DS 2863)?

kıyıl: kaçma, kurtulma *[krş. OT kıyıl- "inmek, geçmek" (DLTD: 324)]* (DS 2856).

singil: kurnaz, sessizce iş yapan, sinsi (DS 3630).

tıkıl: küçük parça, tane; küçük topak; domates *[KBS: tık-ıl 890]* (DS 3910).

öngül: vurmak için gözlenen, belirlenen yer, erek *[DS: ön- / öŋ- "beklemek; gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak; saklanmak" 3341]* (DS 4625).

sunul: otlak (Y-KMİA 468).

diril: ruh *[KBS: 288]* (DS 1517)?

çimil: derin olmayan, sığ (M-GDÇD 1941).

öngül: inatçı *[DS: öneği aa. 3337; TTT öŋ- "karşısına çıkmak, engel olmak", öneş- "inat etmek" (YTS: 169)]* (DS 3339).

tükel: tam, bütün *[ET "tamam, sağ salim", tüke- "tamamlamak" (OTG: 256), < tüke-l (EDPT: 480, KBS: 942)]* (DS 4006).

korsal: sac üzerinde pişen hamuru çevirmek için kullanılan araç, evirgeç *[bk. Trkm. gorsa- "evirip çevirmek, karıştırmak" (TrkmTS: 281)]* (DS 2927).

öğcel: avuçta ovalanmış hamurdan yapılan hamurlu çorba *[KBS: < oğ-ca-l (a-) 650, < ov- ca-l (Güngördü 2009a: 594)]* (DS 3313).

yerçel: suyu süzerek içen *[EYDS: "aşırı derecede seçici, beğenmeyen" 249, DS: yerçil "yemek seçen" 4250, NF: yerçe- "yemek seçmek" 162]* (DS 4250).

2.56. -lAmA

(-lime)

İsimden isim yapan +lAmA ekinden örnekseme ile meydana geldiği anlaşılan bu ek iki kelimede tespit edilmiştir.

çallama: kadınların alınlarına bağladıkları örtü (DS 4476).
çellime: kısa çalı odunu (DS 1125).

2.57. -(I)m / -(U)m

[-(y)ım]

Hareket adları, nesne adları ve fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut adlar türeten çok işlek bir ektir. Daha çok bir seferde veya kısa sürede oluşan hareketleri adlandırmaya elverişlidir, az da olsa geniş süreli bir hareketi anlatan örnekleri de vardır (Ergin, 1990: 168, Banguoğlu, 2004: 254, Zülfikar, 1991: 114, Hatipoğlu, 1974: 108, Korkmaz, 2003: 89).

2.57.1. Yer adları türetir.

ağarım: uçurum (DS 82).
attırım: çağlayan, şelale (DS 373).
burgam: dönemeç, viraj (DS 4466).
büküm: dönemeç; akarsuların büküntü yerleri; köşe (DS 815).
çalım: evlek; semt, yakın yer (DS 1055).
çatum: iki dere veya iki yolun birleştiği yer (DS 1086).
çevrim: suyun akıntılı yeri, su çevirisi; sınır (DS 1154).
dikim: yeni dikilmiş fındık bahçesi (DS 1487).
eyrim: su çevirisi, döneğen (DS 1683).
gezim: gezinti yeri (DS 2023).
gidim: dağ aşırı, sırt aşırı yerler (DS 2074).
ġorum: köyün belirli bir bölgesinin koruma altına alınarak bütün köylünün istifade edebileceği alan (M-AKGA 36).
karım: bağın üst tarafına kazılan, yağmur sularını biriktirmeye yarayan uzun çukur, ark *[KBS: 468, EDAL: 767, < *kar- "kazmak"+ -ım (Tekin, 2003e: 121)]* (DS 2662).
kesim: sel yarıntıları; dört dönümlük toprak alan (DS 2764).
konum: göçebelerin göç ettikleri yer, konak yeri, bir mevsim durulan yer (DS 2918).

oturum: sürek avında avcıların av bekledikleri yer (DS 3298).

oyum: bostan, sebze dikmek için açılmış çukur; delik (DS 3305).

örüm: otlak; avlanılacak yer, avlak *[KBS: *ör- "yükselmek, çıkmak"+ -üm 672, Güngördü, 2012: 85]* (DS 3351).

salım: bir köyün ekilmemiş, nadasa bırakılmış bölgesi; yan, bölge (DS 3525).

uçurum: su değirmenlerinde, çarka çarpan suyun, içinde indiği eğimli kanal (DS 4023).

üğüm: sık çalı kümesi, fundalık (DS 4061).

yaylım/ yayılım/ yayım: otlak (DS 4212).

yirim: küçük iki sırt arasındaki su yarıntısı *[DS: yırım "su yatağı, sel yarıntısı; uçurum" 4274]* (DS 4280).

2.57.2. Alet, eşya adları türetir.

asım takım: kadınların takındıkları değerli süs eşyası, mücevher (DS 343).

binim: semer; eyer, semer ve yular (DS 697).

bürüm: poşu üzerine geçirilen halka şeklinde kalın ip; giyim eşyası (DS 829).

çekim: tespih (DS 1113).

çevrüm: otuz üçlü tespih dizisi (DS 1154).

takım: sigara ağızlığı (DS 3808).

derim: sonbahar ortasında üzüm toplama günleri çadırın etrafını koruyan çul siper (DS 1434).

dolam: kuşak, bağ (STİAT 228).

düzüm: suda tutulan balıkların taşınmasına yarayan dal parçası (MKS 67).

kırhım: koyunların yünlerini kesmekte kullanılan büyük makas (DS 2822).

sarım: keten ya da kendirin eğrilmemiş liflerinden yapılan ince iplik (DS 3546).

sundurum: damlarda kullanılan kiriş *[DS: sündürüm "bir yandan öbür yana uzatılmış sırık" 3714]* (DS 4708).

üğrüm: beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol (DS 4060).

yırtım: kumaş, basma vb. (DS 4274).

2.57.3. Tekrarlanmış fiil köklerine eklenerek sıfat ve zarf oluşturur.

ulam ulam: akın akın, yığın yığın, art arda (DS 4033).

ulum ulum: tamamıyla ulmayı, ulmanın ileri bir şekilde olduğunu anlatmak için kullanılan bir zarf (AA 696).

ıylım ıylım: sıvı şeylerin ince ve yavaş akmasını anlatır *[DS: ıyıl- "sıvı şey incecik akmak"]* (DS 2498).

şaşım şaşım: şaşırmak fiilinin anlamını kuvvetlendirmek için kullanılan zarf (AA 637).

üğrüm üğrüm: kıvrım kıvrım (çok dönemeçli yol için); sessiz sessiz (DS 4060).

üyüm üyüm: arkası kesilmeden (M- ÇADK 160).

yalam yalam: gerçek veya mecaz anlamıyla yalanarak, iştah ile yiyecek aramayı belirtmek için "etmek" yahut "yalanmak" fiilinin zarfı olarak kullanılır (AA 724).

yellim yellim: ivedilikle, telaşla *[KBS: 1115]* (DS 4238).

yıvrım yıvrım: ezik, kıvrık, bükük (DTAS 277).

yorum yorum: yorgun düşürücü, gücü azaltıcı, eziyeti arttırarak devam ettirme hali (GDIA 371).

2.57.4. Kelimeye "parça", "bir seferlik, bir kez yapmaya yetecek kadar" anlamı katar.

bişirim: pişirmeye yetecek kadar, bir pişirimlik (DS 707).

çıkarım: bir defada tekneden çıkarılan hamur parçası (M-KIAD 66).

dövüm: yayıkta bir seferde dövülecek yoğurt miktarı (DS 1593).

ısırım: bir kez ısırılacak yer (DTAS 137).

karım: bir parça, bir çiğnem (sakız için) *[MAS: ġarım "bir kez de yoğrulabilecek miktarda hamur" 163]* (DS 2662).

kesdirim: bir taşım kaynamış pekmez (AOA 479).

salım: kez; bir kez pişirmeye yetecek ölçüde (kahve vb.) (DS 4665).

seçim: biçilerek sürülmek için yere yayılan ekin, bir saçımlık ekin (DS 3564).

seğirdim: bir atılışta gidilecek yer (DS 3566).

suvarım: bir sulamda verilen su miktarı (HKTS 272).

süyüm/ süynüm: bir sap iplik *[TDES: 381]* (DS 3729).

tıkım: lokma *[TTL: 606, KBS: 281]* (DS 4758)

sokum: lokma, azıcık (DS 4701).

sunum: lokma, parça *[DS: sun- "dokunmak, elini uzatmak, uzanmak"]* (DS 3697).

tutum: bir avuçluk ot ekin vb. (DS 3998).

vurum: bir defada pişirilecek yiyeceğe yeterli miktar erzak (GDIA 366).

yayım/ yaylım: erişte ve makarna kesmek için yoğrulup açılan hamur parçalarından her biri (DS 4210).

atım: lokma (DS 369).

çiğnem/ çiğneyim: bir parça, bir lokma (DS 1211).
saplam/ saplım: iğneye takılan bir sap iplik (DS 3541).
döşürüm: sebzelerin belli zamanlarda toplanması işi; bu suretle bir defada toplanan miktar (AA 226).
damlam/ damzım: yudum (DS 1353).
doğram: parça, tutam (DS 1537).

2.57.5. Bir işin yapılma zamanını gösteren adlar kurar.
biçim: ekin kaldırma zamanı (DS 4458).
böğürüm: geyiklerin çiftleşme mevsimi (DS 766).
budam: bağ ve ağaç budama; budama zamanı (AA 114).
çakım: hayvanların çayıra çıkma zamanı (DS 1043).
çikim: yaylaya çıkma zamanı (GRS 55).
doğurum: ineğin bir doğum ve süt dönemi (GRS 70).
enim: yayladan iniş zamanı (GRS 75).
ırgam: dut silkeleme mevsimi (DS 2484).
kesim: ürün kaldırma mevsimi (DS 2765).
örüm: sürünün gece otlaması; sürünün sabah erkenden otlaması (DS 3353).
ötüm: ötme zamanı (DS 3359).
sağım: süt sağma zamanı (DS 3513).
seçim: kasım ayındaki davar ayrımı (ADÜM-I 202).
yünüm: koyun yıkama bayramı (DS 4331).

2.57.6. Yemek adları türetir.
banım: sulu yemek; yoğurdun sulandırılmış hali; tirit (DS 515).
batırım: musakka ve yahni gibi sulu yemekler (HKTS 25).
çiğnem: sakız (DS 1210).
kaylım: yemiş *[krş. kayıntı]* (DS 2703).
kıvrım: saraylı da denilen bir çeşit tatlı (DS 2850).
yayım: ev makarnası, erişte (DS 4210).

2.57.7. Sıfat türetir.
dırlam: geveze, yerli yersiz konuşan (DS 1468).
elebakım: hiç geliri olmayan, muhtaç, düşkün (EYDS 82).

güleyim: güldürücü *[DS: gülem "hoş" 2218]* (DS 4512).

keperim: güçsüz, beceriksiz *[DS: keper- "yorulmak, güçsüz kalmak" 4545]* (DS 2746).

süğlüm: ince, uzun ve düzgün olan (DS 3706).

tıhlım: şişkin (DS 3909).

yarım: fıtıklı; sakat, beden yapısından eksiği olan (DS 4184).

yatım: becerikli, yetenekli (DS 4816).

yaylım: dağınık (DS 4212).

yıkım: iyi, güzel (DS 4264).

kestirim: kestirme, kısa (yol vb.) (DS 2760).

örüm: seçmeli, beğenmece (alınan şey) *[OT ödür-[220] "seçip ayırmak", ödrüm "her şeyin seçilmişi" (DLTD: 450); EDPT: 66-67]* (DS 3353).

2.57.8. Hareket adları türetir.

budam: budama işi (D-GBA 251).

çahım: nal çakma (DS 1040).

göçüm: göçme (KA 292-293).

güdüm: sürme, gönderme işi; birine parayla hayvanlarına baktırma işi *[AMA: "gütme, hayvan gütme" 310]* (DS 2215).

suvarım: sulamak usulü (HKTS 272).

sürüm: tarlayı sürme işi (DS 3723).

tokum: dokuma işi, mensucat (Y-THA 776).

ülüşüm: paylaşım, paylaşma (Y-KİYA 424).

yayım: otlatma, yayma (DS 4816).

2.57.9. Toplanma, bir araya gelme, yoğunlaşma ifade eden adlar kurar. Bunların bir kısmı ölçü birimi adıdır.

bağlam: deste, demet, tutam (DS 481).

boğum: deste, demet, tutam (DS 730).

büküm: dört yufka ekmeğin katlanmasından oluşan birim (DS 4467).

çarpım: tutam, deste, küme *[EYDS: "on, on beş yufka ekmekten oluşan ekmek demeti" 53; TTL: 479]* (DS 1083).

---

[220] *'üdür-'* okunuşu daha yaygındır (EDPT: 67, Dankoff-Kelly, 1982: 183, Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 929).

çokum: küme, topluluk *[DS: çok- "toplanmak, birikmek, üşüşmek"]* (DS 1261).

dolam: yaklaşık 20 cm uzunluğunda kesilen orciklerden birkaçının sarılı olduğu pestil (KÇA 429).

hörüm: yolunmuş burçak, mercimek, nohut vb. ürünlerden yapılan yığın (DS 2436).

irkim: hazine, gömü *[DS: irk- "biriktirmek, toplamak"; OT irk- "toplamak" (DLTD: 234)]* (DS 2552).

kavram: tutam, avuç dolusu; bağlam, deste; çevre (DS 2690).

oturum: yığın, öbek (DS 4617).

saçım: harmana yıkılan on yük ekin destesi (MAS 310).

kayım: yığıntı, yığın *[DS: kay- "istif etmek, yığmak" 2703]* (DS 2700).

2.57.10. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir. Bir örnekte bu ekle türetilen kelime edat görevini üstlenmiştir.

agım: ayak tarağının üst tarafındaki çıkıntı *[KBS: ağ- "tırmanmak" + -ım 53]* (DS 76).

alım: genişlik, hacim; pekmez kaynatılan tava veya kazanın ölçüsü (DS 217).

alım: ustalık, beceri, yetenek; istek, dilek *[MİAS: "kazanç, alacak; rüşvet, ganimet" 21]* (DS 4415).

artım: çoğalma, bereket *[TYA: "fazlalık" 17]* (DS 335).

aşım: hayvanda cinsel ilgi (DS 354).

aşırım: iri, seyrek dikiş (DS 355).

bağım: büyü *[DS: bağ- "büyülemek, aldatmak" 484; TTL: 259]* (DS 478).

bahım: fal *[DS: bakımcı "falcı" 492]* (DS 488).

biçim: ekin kaldırma *[DS: biçim ayı "temmuz" 683]* (DS 683).

bitim: yapı, bünye (DS 711).

bitirim: son, uç *[AİAS: bitim aa. 39]* (DS 710).

buyurum: ziyafet verme, davet, yeme, içme ve eğlence *[MA: buyrum "davet, çağrı" 294]* (M-KIAD 65).

cızım: satır (AİAS 53).

çakım: şimşek (DS 1044).

çakrım: çağrılınca ses duyulan mesafe kilometre (DS 1047).

çalım: ilgi (DS 1055).

çekim: güç, erk (DS 1113).

çelim: kuvvet, güç (DS 1124).

çıkım: ürün (DS 1167).

değim: kıymet (DS 1401).

değrim: kare şeklindeki bezi katlayarak yapılan üç köşeli şekil (DS 1404).

dinlenim: mola (DS 1508).

doyum: ganimet (DS 1568).

döküm: bostan, sebze ve tahılın verimi (DS 1574).

dönüm: defa, sefer (DS 1586).

döyüm: sabır, tahammül, kuvvet, kudret *[DS: döy-/ döz- "sabretmek, tahammül etmek" 1593; OT töz- "dayanmak, katlanmak" (KTS: 283)]* (DS 1572).

duşim: konaklama, dinlenme (HPES 524).

erim: sevgi *[KBS: 337]* (DS 1769).

everim: evlenecek çağa gelmiş kimse (DS 1805).

galdırım: yük (DS 4506).

geçirim: su oluğu *[EYDS: "salgın hastalık" 105]* (DS 1963).

gerim: dokumacılıkta, tezgâha gerilen çözgü iplikleri (DS 2002).

gırhım: koyunun kırkılması (DS 2057).

görüm: gibi (DS 2163).

götürüm: dayanma, tahammül (DS 2166).

ırım: işaret; sır; ustalık *[EDAL:*ir- / *ir- "omen" 592, EDPT: 197]* (DS 2486).

ıyım: şal dokumak için iki kazık arasına dizilen iplerin biçimi ya da yapılan iş *[TYA: "kilim dokumak için gerilen ipler" 127, DS: ıy- "dokuma tezgâhında halı kilim vb. şeylerin iplerini yerleştirmek, germek, ip çözmek"]* (DS 2498).

içim: tat, lezzet (DS 2505).

ilim: erik ve kayısı ağaçlarının çıkardığı zamk *[DS: yellim "ökse" 4237; OT yelim/ yėlim "tutkal, ökse" (DLTD: 769); KBS: *yel- "yapıştırmak, tutkallamak" + -im 1113, EDPT: 928-929, EDAL: 460]* (DS 2525).

irim: böğürtlen, ot, çalı (DS 2550).

kesim: oranlama, tahmin; derece (DS 2764).

kırım: indirim, kırma, ıskonto (DS 2825).

kırım: toptan ölüme götüren bulaşıcı hastalık, kıran (DS 2822).

kısım: avuç (DS 2841).

kurum: yaradılış, biçim, yapı (DS 3012).

kürem: yufka ekmeğin kaşık gibi kullanılması (ÇKTA 62).

oturum: dip (DS 3297).

pusarım: sıcak, sisli ve bunaltıcı hava (DS 3472).

sağlım: süt veren, sağılan hayvan (DS 4661).

salım: nezle; salgın hastalık (DS 3525).

sayım: hayvan sayısı üzerinden alınan vergi (DS 3559).

seğirdim: koşu *[DS: seyirdim "koşma süresi, koşum" 3596]* (DS 4678).

sevim: alımlılık, cazibe; bir şeyde bulunan ve o şeyi başkalarına sevdiren özellik (MİA 417).

sohum: sitem (DS 3637).

söylem: şive (DS 3684).

süğlüm/ süklim [221]: göğüs çökük, omuzlar çıkık, boyun eğik biçim için *[ET sökü- " diz çökmek" (EUTS: 138)]* (DS 4710).

tensem: saygınlık *[KrTS: tense- "aldırmak, önem vermek" 335]* (DS 4751).

tuyum: ezber *[DS: "gelişigüzel" 4776]* (DS 4003).

ulam: yüklenti, angarya *[KBS: 964]* (DS 4032).

yakım: önemli olaylar, acılar, ayrılıklar, seviler üstüne yakılmış türkü, ağıt (DS 4129).

yatım: durum, tutum; yol, yöntem (DS 4201).

yayum: ilan *[AUKA: yayum et- "her tarafa faş etmek, duyurmak", M-ŞDK-I: yayım yap "her tarafa duyurmak, faş etmek" 79]* (AUKA 297).

yeyim: iştah (DS 4261).

yeyim: rüşvet (DS 4260).

- ❖ TTA'da, sonu ünlü ile biten birkaç kelimede ekin yardımcı ses ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

avlayım: köpek yaşı (DS 389).

bağlayım: bir miktar iplik, çile (DS 484).

toplayım: toplama *[M-BTA: çayır toplayımı "çayır toplama zamanı"]* (M-BTA 392).

[221] Detaylı bilgi için bk. KARADOĞAN, Ahmet (2011), "Süklüm Püklüm Sözü Üzerine", *Türk Dili*, S. 716, s. 147-150.

2.58. -(I)mlI / -(U)mlU

(+ımli, +umli)

-(I)m fiilden isim yapma eki ile +lI ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Nitelik bildiren sıfatlar türetir, eklendiği kelimeye ‘elverişli, uygun’ anlamını katar (Zülfikar, 1991: 127, Korkmaz, 2003: 100).

-(I)mlI eki ile -AğAn eki halk ağızlarında görevdeş ekler olarak görülmektedir (Zülfikar, 1991: 114).

açımlı: yufkası kolay açılan hamur (DS 60).
alımlı: anlayışlı, hassas, alıngan, onurlu (DS 218).
artımlı/ artırımlı: çoğalan, fazlalaşan, bereketli (pirinç, fasulye, nohut vb.) (DS 333).
bilimli: aydın, okumuş (MKS 33).
doyimli: doyumlu, besleyici (HPES 523).
eğrimli: kolayca eğrilen yün ya da pamuk (DS 1685).
gelimli: verimli (tahıl için) *[AA: “çok ürün veren” 315]* (HA 442).
gerimli: görkemli; kuvvetli, bakımlı, güvenilir at ya da öküz (DS 2002).
görümlü: bakımlı (bağ, bahçe) *[HPES : görumli “alımlı, gösterişli” 535]* (NF 126, KA 299).
içimli ol-: içilmesi hoş olmak (D-KİA 759).
kıyımlı: eli açık, cömert (DS 2856).
olumli: gelişmiş, derli toplu, gürbüz (çocuk) (M-ŞDK-I 77).
saçımlı: tutumsuz (DS 3509).
varımlı: sözü kesilmiş, nişanlı kız (DS 4091).
yadımlı: uygun (DS 4114).
yatımlı: uysal, uslu (DS 4201).
yürümlü: çevik, iyi yürüyen at (DS 4334).

2.59. -msIk / -msUk

(-msuḫ, -(ü)msek)

Yazı dilimizde bulunmayan bu ek işlek değildir (Atalay, 1941: 153). Bazı lehçelerde birkaç kelimede görülür: *Özb. yalamsıq ‘aç gözlü, doymak nedir bilmeyen’*

(Coşkun, 2000: 57)*, Kzk. alımsaq 'alacaklı, alması gereken', berimsek 'verecekli, borçlu', caramsaq 'yaltakçı'* (Tamir, 2007: 445).[222]

ağlamsek/ ağlamsuk: vara yoğa ağlayan, sulu gözlü *[HKTS: ağlamsık "yalandan ağlayan" 4]* (DS 101).

kınamsık: ayıplayıcı; iştahsız, her şeyden tiksinen *[DRTA: ġınamsı- "kınamak, ayıplamak, yermek" 158]* (DS 2805).

yalamsuk: geveze, boşboğaz, söz taşıyarak arabozan *[OT yala- "töhmetlemek" (DLTD: 733)]* (DS 4135).

sölemsek: çok konuşan, geveze (DS 3677).

ölümsek: ölecekmiş gibi, cılız, zayıf olan; ince, dayanıksız kumaş *[KBS: öl-üm+sek]* (DS 3333).

yaramsuḫ: dalkavuk *[TTT yaramsık "güzel görünmeye çalışan, hilekâr" (YTS: 236)]* (AybA 158).

2.60. -msur

İncelediğimiz eserlerde tek kelimede görülen bir ektir.

ağlamsur: ağlayacak hale gelmiş, ağlamaklı *[DS: ağlamsı aa.]* (DS 101).

2.61. -(I)msIrAk / -(U)msIrAk

(-ümsürek, -imsirik)

Fiilden fiil yapan -(I)msIrA- eki ile -k ekinin birleşmesinden oluşan bu ek TTA'da birkaç kelimede görülür.

ölümsürek: ölecekmiş gibi, cılız, zayıf olan *[KBS: öl-üm + sü(re)k 662]* (DS 3333).

gülümsirek: gülünç, gülünecek *[DS: gülümsüre- "gülümsemek" 2221]* (GAA 113).

ilimsirik: uyduruk, baştan savma *[krş. DS: ili- "gelişigüzel dikmek, teyellemek" 2525]* (MAS 241)?

[222] Çotuksöken, *ağlamsık* ve *kınamsık* kelimelerini '+sIk' ile kurulu örnekler arasında saymıştır (2011: 163).

2.62. -mA

(-bA, -mBA, -nBA)

Aslında isim-fiil eki olan ve iş isimleri yapan bu ek kalıplaşma yoluyla pek çok alet, eşya ve yiyecek ismi türetmiştir (Ergin, 1990: 176, Banguoğlu, 2004: 265, Hatipoğlu, 1974: 110, Zülfikar, 1991: 106, Korkmaz, 2003: 92).

Korkmaz'a göre ek -mAk ekinin sonundaki /k/ sesinin ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur (2003: 91). Ramstedt ise ekin -m ekinden geliştiğini ileri sürmüş, eki *'m + mong. ai'* şeklinde göstermiştir (Räsänen, 1957: 134).

Bazı kelimelerde ek -mBA, -nBA şekillerinde görülmektedir. Eldeki verilere göre düz-geniş ünlü ile biten bazı kelimelere -mA eki getirildiğinde ekin arasında /b/ , /p/ sesleri türemektedir.[223]

2.62.1. Yemek adları türetir.

açma: erik ve kayısı kurusu *[DS: aşma "kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin çekirdekleri çıkarılarak kurutulmuşu" 361]* (DS 61).

akıtma: mısır ununa yağ pekmez veya haşhaş katılarak yapılan bir çeşit ekmek (DS 153).

banduma/ bandurma: tavuk veya hindi suyuna yufkaların batırılıp tepsiye dizilmesinden sonra üzerine hindi veya tavuk eti konularak yapılan yemek (DS 519).

bastırma: patlıcan veya kabakla yapılmış kır yemeği; kavrulmuş et, salamura (DS 546).

batırma: kıyılmış et, bulgur, soğan, domates, maydanoz, biber, hıyar, haşlanmış lahana ve asma yaprağı ile yapılan, çiğ ve soğuk olarak yenen bir çeşit yiyecek (DS 571).

bezdirme/ bezirme: bazlama *[DS: bazdırma/ bazırma aa. 587; TTL: 330, KBS: 137]* (DS 649).

bırakma: külbastı (DS 668).

bişme: patlıcan ya da kabakla yapılan bir tür yemek (HA 436).

boğma: bir tür rakı (DS 729).

bükme: yufka içerisine patates, soğan, ıspanak, peynir konularak yapılan börek (DS 817).

---

[223] Eckmann, Anadolu ağzılarında /m/ sesinden sonra anorganik /b/, /p/ türemesinin yaygın olduğunu belirtmiş bunu *'/m/ sesinin boğumlanması sırasında teşkil edilen dudak kapantısının gecikme ile açılmasına'* bağlamıştır (1953b: 313-314). Eren, Eckmann'ın türeme ses görüşüne katılmamış, Eckmann'ın verdiği örneklerde -mm- > -mb- benzeşmezliğinin olduğunu iddia etmiştir (1959: 95-103). Gülensoy'a göre atlambaç vb. kelimelerdeki /b/ türeme bir sestir. Yazar bu sesi *"sözcük içi /m/'den sonra türeyen ses (atlambaç, bazlambaç, çitlembik, dönembeç)"* şeklinde açıklamıştır (2007: 99).

cızlampa: yağda veya sacda pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmek *[DS: cızdırma/ çızılma "saçta veya tavada yapılan börek, ekmek" 947]* (DS 950).

çalkama: sulandırılmış yoğurt, ayran; şekerden veya pekmezden yapılan şerbet (DS 1057).

çekme: üzerinde kızartılmış et bulunan pirinç pilavı (ADÜM-I 159).

çırtma/ çırpma: ufak parçalara doğranmış kabak veya patlıcandan yapılan yemek (DS 1191).

çintme: bir çeşit kabak yemeği; cacık (DS 1230).

çürütme: şekerle yapılan nişasta peltesi; su muhallebisi (DS 1309).

dilme: zeytini bıçakla yararak yapılan zeytin salamurası (DS 1497).

doğrama: patlıcan ve domatesin doğranması suretiyle yapılan bir yemek *[DİAT: "cacık" 243]* (UA 106).

dolama/ dolandırma: yufkanın içine ceviz koyup, tepsinin içine çörekleme dizerek yapılan bir çeşit tatlı (DS 1543).

döşeme: pirinç ya da bulgurla pişirilen sulu sebze yemeği (DS 1590).

duzlumba: kaynamış darı ya da buğday *[DS: duzluma aa.]* (DS 1615).

dürtme: içine badem konularak kurutulan kayısı (DS 1635).

ezma: erik ve kızılcık şerbeti (DS 1830).

gızdırma: dalağanla yapılan bir yemek (ADÜM-I 175).

karsamba: pekmezle kar karıştırılarak yapılan kar helvası *[DS: karsambaç aa.]* (DS 2667).

katma: yarmaya yoğurt katılarak soğuk yenilen yemek (DS 4537).

kesme: pestil (DS 2766).

kıstırma: karnıyarık yemeği; imambayıldı (DS 2845).

kıvırma: saraylı da denilen bir çeşit tatlı (DS 2850).

özeme: yoğurt, bal, pekmez vb. şeylerin sulandırılmışı (DS 3370).

sıkma: bir çeşit hamur tatlısı, lokma (DS 3607).

sızdırma/ sızma/ sızırma: kavrulmuş parça et, kıyma (DS 3628).

sündürme: taze peynir ve şekerle yapılan bir tatlı (DS 3713).

terlenbe/ telembe: tuzlanmış ekşi nar, erik, çağla ve koruk gibi şeyleri ağzı kapalı bir kap içerisinde sallayıp sulandırarak yapılan bir çeşit yiyecek, çerez *[DS: terlembe "yenilebilir bir çeşit yabanıl ot" 3893]* (DS 3892).

uyutma: süt ve incirle yapılan bir yemek *[Y-KkA: "sütlaç" 222]* (DS 4051).

ütme: ateşte kızartılmış taze mısır, buğday (DS 4079).

yayma: muhallebi (STİAT 269).

2.62.2. Yer adları türetir.

açma: orman içinde yakılarak, köklenerek açılan tarla (DS 60).

ağdırma: yağmur veya güneşten korumak için evin bir tarafına yapılan ve arkası duvara verilen çatı, sundurma (DS 88).

artırma: balkon, yapılardaki çıkıntı (DS 335).

atlama: akarsuyun atlanarak geçilebilen yeri *[D-SİA: "köy dışı, köy sınırı" 271, DS: atlanba "çaydan geçebilmek için aralıklarla konulan iri taşlar" 370, hatlanba "ana yollardaki geçit" 2306]* (DS 371).

azma: ırmak kıyılarındaki çimenlik; ırmak kıyısında kavaklarının boyu 18-20 metreyi bulan kavaklık (DS 441).

bekleme: korunaklı araba durağı (Y-BYA 135).

bölme: ambar; ada; oda, banyo (DS 768).

bükme: dönemeç; akarsuların büküntü yerleri; köşe (DS 815).

çatıtma: evin bir köşesine, içine tahıl konulan çevrili yer (DS 1090).

çavdırma: akar suyun kollara ayrıldığı yer, savak (DS 1093).

çelme: akarsuyun hızını kesmek için, meşe direkleri, çalı ve kum torbalarıyla yapılan set (DS 1125).

çelme: pencere (DS 1125)

çevirtme: sokak, mahalle *[DİAS: "cadde" 87]* (DS 876).

çıkartma/ çıkma: balkon (DS 1165).

damlama: tepesinden, kenarlarından su sızan, damlayan mağara, kaya kovuğu (DS 1353).

dizme: evin önündeki camlı çıkıntı, balkon; tahta bölme (DS 1532).

dolamba: dönemeç, viraj (DS 1544).

dolma: rıhtım; zemin doldurularak yapılan taş bina (DS 1546).

dönme: su çevirisi (DS 1583).

eşme: kaynak, göze, pınar; toprağı kazarak açılmış küçük çukurlar (DS 1784-1785).

eyme: iki dağ arasındaki alçak yer (DS 1824).

gezme: ayakyolu, yüz numara (DS 2019).

girme: ılıca; yapı iskelesi (DS 2085).

indirme: tek katlı evlere yapılan ek bölüm *[DTAS: indiime "odun, kömür gibi şeyler için ana binaya eklenen eğreti yapı" 142]* (DS 2540).

karsamba: evde kalabalık yapan gereksiz eşya; eski ve gereksiz eşyaların konulduğu oda, depo (DS 2667).

kırma: ormanda açılan tarla (DS 2823).

örtme: üstü kapalı, önü açık yer; sofa, salon; tahta gölgelik, çardak; bağ kulübesi; mutfak; üstü örtülü ağıl *[TYA: "çatı" 188]* (DS 3350).

sökme: ormandan ya da meradan açılan tarla (DS 3676).

tartma: tarlalarda açılan su arkı *[DS: dartma "su yolu" 1374; OT tart- "çekmek" (DLTD: 580)]* (DS 3836).

tumma: bataklık *[DS: tum- "suya batmak, dalmak" 3991]* (KrTS 341).

yanaşma: evlere, ahırlara bitişik yapılan oda, ahır vb. (DS 4160).

yarma: insanların kazıp açtığı yol, kanal, hendek (DS 4188).

yayma: otlak (DS 4212).

2.62.3. Alet, eşya adları türetir.

aktarma: kepenek (DS 163).

asma: menteşe, üstten kulplu tencere, asma kilit (DS 345).

aşırma: kova, bakraç; pantolon askısı, boyuna asılan fişeklik (DS 355-356).

aşma: bir marangoz aygıtı (DS 361).

bandırma: üzümleri potaslı suya batırmak için kullanılan, iki kulplu süzgeç (DS 518).

bişme: güveç (ÇKTA19).

boğma: gerdanlık; şalvar (DS 729).

burma: musluk, çeşme oluğu; kolçak; bilezik *[MTA: "cıvata" 117]* (DS 799-800).

bürme: baş örtüsü; çarşaf; atkı (DS 826).

büzme: örme para kesesi; ağzı ve altı dar ortası geniş sepet (DS 834).

çalkama: testi yayık (DS 1056).

çalma: baş örtüsü; başa takılan altınlı süs (DS 1059).

çalma: kibrit (DS 4476).

çatma: sehpa (DS 1091).

çekme: çizme; ayakkabı çekeceği; harman çekmeğe yarayan ucu eğri bir ağaç (DS 1115).

çevirme: topaç (DS 1153).

çığırtma: flüt gibi bir çeşit çalgı *[EYSV: "kartal kemiğinden yapılan nefesli bir halk çalgısı" 40]* (DS 1162).

dakma: yelek; samanlık çatısına destek olarak konulan eğri direk (DS 1332).

dartma: harmanda sapları indirmeye, yaymaya yarayan, ucu çatallı, uzun ağaç, dirgen (DS 1373).

depme: bel denilen tarım aracı (DS 1426)

direme: duvarların yıkılmaması, ağaç dallarını kırılmaması için konulan ağaç destek, payanda *[OT tire- "dayak veya direk dikmek" (DLTD: 624)]* (DS 1512).

dolama: başörtüsü, tülbent, yazma; sarık; entari; önlük, peştamal (DS 1542).

donanma: kapı, pencere gibi şeylere ait kilit, menteşe vb. (DS 1558).

ġasma: at yuları (OİYA 345).

geçme: yastık kılıfı, yatak ve yorgan yüzü (GİYA 618, TYA 101).

germe: süzgeç (DS 2004).

geyme: giysi, kadınların iş gömleği (DS 2016).

işleme: saat (DS 2564).

kavrama: küçük el orağı; dişli cıvata ve boru anahtarı (DS 2690-2691).

kavuşturma: erkek gömleği, yelek; iş gömleği (DS 2694).

kaynatma: küçük, kulpsuz çamaşır kazanı; su ısıtılan teneke *[Y-SYA: ġaynatma "çaydanlık" 489]* (DS 2705).

kırkma: davar kırkılan makas (DS 2830).

kıstırma: saç tokası; çamaşır mandalı; pantolon (DS 2844-2845).

kızma: tuğladan yapılan soba; soba (DS 2868).

kurutma: havlu (DS 3013).

kürempe: bir çeşit ağaç sürgü (DS 3044).

örme: kıldan örülerek yapılan ip; ipten örülmüş kuşak; sepet (DS 3348).

örtme: başörtüsü, pelerin (DS 3350).

saklama: dolap (DS 3520).

sallama: saat kordonu; çamaşır tokmağı; uzun sopa (DS 3526).

sıkma: iç giysisi, gömlek; kollu ya da kolsuz korsa gibi sıkan kadın yeleği (DS 3606).

sıktırma: kemer, kuşak *[DS: "korse" 4689]* (DS 3607).

susma: hamam takımı, havlu; başörtüsü *[krş. susak]* (DS 3701).

sürtme: kibrit (DS 3722).

sürütme: kar küreği; uzun giysi (DS 3724).

şişirme/ şişirtme: balon (DS 4729).

tartma: baş örtüsü *[KBS: 863]* (DS 3836).

yayma: büyük minder (DS 4213).

yelme: eteklik *[KBS: 1115]* (DS 4238).

yutturma: olta (DS 4322).

2.62.4. Hastalık adları türetir.

aktutma: albümin hastalığı (DS 163).

basma: anjin (DS 543).

benleme: vücudun şişmesiyle beliren bir hastalık (DS 629).

çakma: deri hastalığı, yara, çıban (DS 1045).

çalma: bir cilt hastalığı; keçi ve koyunların ayaklarının tutulup aksaması (DS 1059).

çıhma: vücutta çıkan başsız çıban (DS 1165).

değiştirme: raşitizm hastalığı; gürbüz ve sağlam bir çocuğun birdenbire zayıflayarak tanınmayacak hale gelmesi *[DS: değişme "yeni doğan çocuklarda görülen bir hastalık"]* (DS 1402).

dolama: bir çeşit hayvan hastalığı (DS 1542).

donanma/ donatma: bütün vücudu kaplayan, kırmızı benekler şeklinde beliren ve sonra sulu yara haline gelen hastalık (DS 1558).

enme: nezle *[MAS: "ineklerin memesinde oluşan ateşli, kırmızı sertlik" 141]* (DS 1753).

gaşıtma: uyuz (DS 1934).

gicime: uyuz hastalığı *[OT kiçi- "kaşınmak" (DLTD: 328)]* (DS 2071).

girme: başın bir tarafında olan ağrı (DS 2085).

göğertme/ gövertme: kolera hastalığı (DS 2131).

göğündürme: bir çeşit çıban; göz hastalığı (DS 2133).

göyündürme: et ile deri arasında meydana gelen şişlik, bir çeşit deri hastalığı (DS 2174).

hızlaba: nefes darlığı hastalığı; bronşit (DS 2382).

indirme: ağır yük çekmekten hayvanların ayaklarında olan şiş (DS 2540).

inme: diş nezlesi (DS 2544).

kantutma: çorak yerlerde biten otu yemekle koyunlarda görülen bir hastalık (DS 2628).

karabakma: kuşpalazı, difteri (DS 2637).

kısma: menenjit *[DTAS: "kasılma hastalığı" 163]* (DS 2843).

kızdırma: ateş, yüksek vücut ısısı; sıtma (DS 2862).

oynama/ oynatma: küçük çocuklarda olan havale hastalığı (DS 3302).

sütsızma: bir çeşit çocuk hastalığı (DS 3727).

terletme/ terleme: tifo *[DS: terleme "akciğer hastalığı" 4753]* (DS 3893).

titreme: parkinson hastalığı (GRS 173).

üşütme: sıtma; zatürre (DS 4078).

yakma: şarbon hastalığı, karaçıban (DS 4130).

yanma: romatizma; kangren (DS 4172).

yellenme: sara (DS 4237).

yelpeme: solunum yolu hastalığı *[AİYA: "nefes darlığı (astım) hastalığı" 818]* (DS 4819).

yeyilme: kanser (DS 4260).

2.62.5. Oyun adları türetir.

aşırma: çelik çomak oyunu *[TYA: aşırtma "bir tür çelik oyunu" 19]* (DS 356).

basma: iskambil kağıdı ile oynanan bir oyun (DS 544).

değişma: aldatarak oynanan kartopu oyunu (DS 1400).

gömbe: kazılan çukura sopa ile top atılarak oynanan bir çeşit çocuk oyunu (DS 2150).

kalgıma: düğünlerde kadınların kaşıkla oynadığı hızlı bir oyun (DİAS 194).

simme: saklanbaç oyunu (M-EADK 904).

söktürme: şapkanın daire dışına çıkarılması esasına dayanan bir oyun (M-EDK-II 255).

surutme: bir horon çeşidi (Y-TA 279).

üçleme/ üçletme: kareyi dörde bölen çizgiler üstünde üç taşla oynanan bir oyun (DS 4791).

yörütme: düğünlerde kadınların oynadıkları bir çeşit oyun (M-KIAD 65).

yumulma: saklambaç (DS 4317).

2.62.6. Sıfat türetir.

azma: melez (EYSV 12).

bitme: kendiliğinden biten ağaç (GRS 34).

doğma: öz, aynı anneden olan (M-ŞDK-I 72).

iylempe: uyuşuk, beceriksiz *[DS: iyleşik aa.]* (DS 2575).

kasalma: kibirli, gururlu (DS 2673).

kırma: kanı karışık, melez (DS 2832).

kobarma: mağrur (AİAS 174).

koyma: yapma, uydurma, iğreti (DS 2942).

kurdama: kıpır kıpır, yaramaz (DS 3006).

oynatma: kötü, oynak kadın; ele avuca sığmaz, hareketli kimse (DS 3302).

örsembe: çok oynanıp ellenmiş *[DS: örse- "örselemek"]* (DS 3349).

sallampa: dağınık, perişan, derbeder (D-KMİA 491).

salma: başıboş, serbest (DS 3528).

sapma: başka bir yerden gelip mal mülk alarak yerleşen kimse (DS 3542).

sarartma: hastalıklı, arık, cılız (DS 3542).

selme: tez canlı, evecen *[krş. TTT sel- "sevinmek" (YTS: 183)]* (DS 3577).

sızırma: süzülmüş, eritilmiş (DS 3628).

torsamba: tombul, sevimli (D-KMİA 521).

yığma: kısa boylu, etine dolgun (DS 4263).

2.62.7. Bitki adları türetir.

bozdurma: bir çeşit üzüm (DS 750).

dürme: lahana *[OİYA: "beyaz lahana" 342]* (DS 1634).

kanatma: sakızotu, kenger (DS 2617).

sıyırma: hayvanlara yedirilen bir çeşit dikenli bitki (DS 4693).

sivirtme: havuç (DS 3648).

şişirme: arpacıktan büyük soğan tohumu (DS 3787).

tırma: çalı (DS 3923).

2.62.8. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

ağma: akan yıldız (DS 102).

akıtma: alçıdan yapılan tavan süsleri (DS 154).

akma: çam sakızı, reçine (DS 158).

alıştırma: çabuk yanan çalı çırpı, yonga (DS 221).

asartma: besleme, küçükten bakılıp büyütülmüş çocuk (DS 340).

aşlama: eski giysilere yapılan yama (DS 353).

ayama/ ayamo: lâkap, takma ad *[OT aya- "lakap vermek" (DLTD: 53); Az. ayama/ ayalama/ ayalga "lakap" (ATBS: 46)]* (DS 405).

basma/ bastırma: gübre, tezek (DS 544).

bezeme: bayram, şenlik, donanma, eğlence (DS 650).

bildirişme: haberleşme (DS 690).

bilişme: evlenecek kız ve erkeğin birbirini tanıması, bilmesi (HA 435).

böyütme: bir ailenin yanında büyütülen çocuk (DA 151).

bürkme: eğlentili kadın toplantısı (DS 827).

çıkartma: piç (Y-BYA 147).

çıkma: yalan, rivayet (EMİYA 542).

çilenpe: hafif ve ince yağan yağmur *[DS: çiğleme aa.]* (DS 1215).

çöğme: yıldız kayması (DS 1279).

daldırma: bir dalı gövdeden ayırmadan toprağa gömerek köklenmesini sağlama yolu (KbrA 282)

daşınma: göçmen (Y-KBLG 523).

dedirgeme: şüphe, tereddüt *[< tet- (i)rge -me (Güngördü, 2006: 519)]* (DS 1398).

değme: elçi, haberci (DS 1403).

deme: atasözü; söz, laf, konu (DS 1416).

derme/ deyirme: hasat vakti (DS 1435).

deyişme: konuşma; ağız kavgası, tartışma (DS 1447).

dişazma: ihtilam (DS 1520).

dondurma/ döndürme: kışa doğru ekilen tohum (DS 1559).

dondurma: beton (DS 1559).

doŋma: tuğla tozuyla kireçten yapılan harç, horasan (DS 1561).

düğme: gonca; çamların çıkardığı yuvarlak reçine (DS 1621).

düzdürme: uydurma, mübalağa (EAFS 44).

düzme: mani, türkü; müzik aletlerinde akort (DS 1646).

garalama: mektup, tezkere (OAAD 238).

gelme: göçmen (DS 1982).

getīme: kadının ikinci kocasına vardığı vakit kendisiyle getirdiği çocuğu (DRTA 155).

ġırma: kırım, katliam (EİA 138).

göçürtme: sebze fideleri *[KYAS: göçürme aa. 118]* (DS 2122).

görme: ilk görülen bir şeye yapılan tören, armağan (MİA 402).

ilme: tarla sürerken sabana takılan kaya, taş vb. şeyler *[DS: il- "değmek, dokunmak" 2532]* (DS 2531).

indirme: damadın evine gelen geline, attan inerken erkek evi tarafından verilen armağan (DS 2540).

kesişme: evlenme için söz kesilmesinden iki gün sonra oğlan tarafının kız evine gidip başlık parası ve alınacakları konuşması (AADS 159).

kıpma: öz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman, an, kısa süre (DS 2814).

kıyışma: cesaret (DTAS 164).

kökertme: filizlenmiş asma çubuğu (DS 2952).

kubaşma: ortaklaşarak, yardımlaşarak iş yapma, imece (DS 2987).

okuma: küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı; armağan (DS 3275).

oturtma: erkekle nikâhsız yaşayan kadın (DS 4617).

sarma: sigara (DS 3547).

sorma: doğum vb. önemli olaylarda götürülen hediye (M-ŞDK-I 78).

söykeme: destek, dayak, kefil (DS 3683).

söyleme: kıta, beyit, mani (DS 3684).

sunma: armağan, vergi (DS 3696).

sürüşme: yarışma, yarış (DS 3724).

tarama: sazan balığının havyarı (DS 4740).

teprime: deprem, yer sarsıntısı (MİA 420).

tıyılma: perhiz *[ET tıd- "engel olmak" (OTG: 254), OT tı̧d- "engel olmak" (DLTD: 612)]* (DS 3927).

töreme: torun *[KBS: törü- "yaratılmak" +me 927]* (DS 3983).

tutma: hizmetçi, uşak, işçi; metres, dost *[DS: dutma "uşak, yanaşma; sığırtmaç" 1612]* (DS 4000).

türeme: evlilik dışı doğan çocuk, piç (DS 4013).

uydurma: üvey çocuk (DS 4048).

üretme: maya (DS 4068).

ürkme: kayşa *[DS: ürk- "yıkılmak, çökmek"]* (DS 4069).

yakma: önemli olaylar, acılar, ayrılıklar, seviler üstüne yakılmış türkü, ağıt (DS 4129).

yapma: sır, gizem (DS 4179).

yerbozma: nadas (DS 4259).

yimişme: davet yemeği (EMİYA 835).

yortma: lağım; taşla, çimentoyla örülmüş suyolu *[DS: "kapalı su yolu" 4824]* (DS 4298).

2.63. -mAcA

(-bAcA, mAçA, -maçe, -mice, -miçe, -meçi, -meci)

Yazı dilimizde çok işlek olmayan bu ek -mA fiilden isim yapma eki ile +CA isimden isim yapma ekinin birleşmesi ile oluşmuştur. Fiil kök ve gövdelerinden bir işin yapılma tarzını ve şartını ortaya koyan sıfat ve zarfların yanı sıra hastalık, nesne, alet ve oyun adları türetir (Ergin, 1990: 188, Banguoğlu, 2004: 267, Hatipoğlu, 1974: 50, Zülfikar, 1991: 119, Korkmaz, 2003: 93, Koraş, 2001: 357).[224]

2.63.1. Yemek adları türetir.

atmaca: asma yaprağı parçalarıyla bulgurdan yapılan bir çeşit yemek (DS 4429).

basmaca: kayısı kurusu (DS 544).

bükmece: kayısı, erik gibi meyvelerin içine badem, fıstık konularak ve bükülerek yapılan meyve kurusu (DS 818).

dökmece: bir tepsiye bir kat yufka kırıntısı, bir kat dövülmüş ceviz olmak üzere kat kata döşenen ve üzerine eritilmiş yağla pekmez şerbeti dökülerek yapılan bir çeşit tatlı *[DS: dökmeç aa.]* (DS 1573).

dürtmece: çekirdeği çıkarılmış kayısı kurusu *[D-KMİA: "kurutmak veya reçel yapmak için bir tarafından çöple dürtülerek çekirdeği çıkarılmış kayısı ve vişne" 347]* (DS 1635).

ezmece: bir çeşit kabak yemeği (KÇA 380).

kesmece: pestil (DS 2766).

koymaça: yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet (DS 3020).

sepmece: içine pirinç katılarak yapılan ıspanak vb. otlardan yapılan bir yemek (DS 3585).

soymaça: dilimlenip kurutulmuş hoşaflık elma, armut (DS 3670).

yarmaca: çekirdeksiz kuru kayısı; yarılıp da kurutulan incir (DS 4188).

2.63.2. Oyun, eğlence adları ve oyunlarla ilgili bazı adlar türetir.

anırtmaca: bir tür iskambil oyunu (HTKS 11).

basmaca: iskambil kâğıdı ile oynanan bir oyun (DS 544).

bişirtmece: topla oynanan bir çocuk oyunu (HKTS 35).

çakmaca: bozuk parayla oynanan bir kumar oyunu (DS 1045).

---

[224] Ek hakkında bilgi ve ve bu ekle türetilmiş kelimeler için bk. KORAŞ, Hikmet (2001), "-maca, -mece Eki Üzerine Bir Deneme", *TÜBAR*, S. 10, s. 348-358.

ġaçmaca: bir oyun (D-KİA 694).

göteşmece: bir çocuk oyunu (OİYA 347).

sinmece/ sinnenmece: saklambaç oyunu (DS 3640).

tüymece: koşu, koşu yarışı (D-SİA 279).

yitmaca: saklambaç oyunu (Y-AYA 137, Y-AsA 246).

yormaca: söz oyunu, bir tür bilmece (DRTA 414).

yuvalamaca: ceviz oyunu (DS 4324).

kizlenmece: saklambaç (TYA 157)

aramaca: bilmece (DS 297).

atışmaca: çocuk oyunlarında oyuncuların sırasını seçmek için uygulanan herhangi bir yöntem (HKTS 15).

tanımaca: bilmece (DS 4737).

tapmaca/ tapbaca: bilmece *[KBS: 859]* (DS 3827).

tutuşmaca: çocuk oyunlarında ilk oynayacak olanın seçilmesi (HKTS 297).

2.63.3. Hastalık adları türetir.

atmaca: koyunlarda bir tür bulaşıcı hastalık (DS 372).

büzmece: yeni doğmuş çocukların topuklarında çıkan bir çeşit yara (DS 834).

bükmece: belden aşağıda olan felç hastalığı (DS 818).

çakmaca: deri hastalığı, yara, çıban (DS 1045).

ilmece: kızamık hastalığı (DS 2532).

sepbece/ sepmece: küçük sivilce (DS 3583).

sıkmaca: bir çeşit çocuk hastalığı (DS 3607).

ummaca: özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı lohusada meme, erkekte erkeklik organında oluşan şişlik, acı (DS 4036).

ütmece: gece çıkan, kızartı ve kaşıntıyla beliren bir çeşit deri hastalığı (DS 4798).

yakmaca: şarbon hastalığı, karaçıban (DS 4130).

yemece: çevresine kol atan bir çeşit kanser; frengi (DS 4241).

2.63.4. Alet, eşya adları türetir.

atmaca: çocukların kuş vurdukları sapan (DS 372).

basmaca: kapı mandalı (DS 544).

burmaca: din adamlarının baş sarığı (KrTS 101).

çekmece: dokumacılıkta kullanılan ve ip çekmeye yarayan bir aygıt (DS 1115).

dikmece: iki kulplu süt tavası (DS 1489).

dönmece: ağaçtan yapılmış pulluk (DS 1586).

eymece: yaşı ağacı eğerek yapılan yay *[DS: eymeç aa.]* (DS 1824).

salmaca: taneli ürünleri kabuğundan ayırmak için kullanılan iki parçalı değnek (DS 3528).

2.63.5. Yer adları türetir.

çatmaca: duvarları ağaç gövdesinden birbirine takılarak ve çivisiz olarak yapılan yayla evi, yığma ev (DS 1091).

damlamaca: tepesinden, kenarlarından su sızan, damlayan mağara, kaya kovuğu (DS 1353).

egmece: dağın aşağıya doğru sarkmış kısmı (DS 1673).

koymaça: çardak *[krş. DS: koyma "yapma, uydurma, iğreti"]* (DS 2942).

önmece: bekleme yeri, beklenilen yer *[DS: ön- "beklemek; saklanmak"]* (DS 3341).

tıkmaca: su mağarası (DS 3912).

oymaca: duvarda eşya koymaya yarayan kapaksız dolap, raf (DS 3301).

2.63.6. Sıfat türetir.

bezmece: bezmiş, bıkmış, usanmış (DS 652).

uymaca: saf, önüne gelene inanan kimse (EİA 320).

yapmaca: suni, yapay, yapma (DRTA 403).

yarmaca: iri yarı, kaba adam (EYSV 223).

yemece: insanı yiyip tüketecek derecede yaramaz çocuk (GRS 185).

2.63.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

demece/ dimece: atasözü; söz, laf, konu (DS 1416).

dinlemece: masal, hikaye (DS 1508).

dolmaçe: iri taneli, kar; dolu yağışı (D-VGHA 34).

dönmece: pişmanlık (DS 1586).

dürmece: üzüm yapraklarını yiyen beyaz kurt (DS 1634).

eymece: eklem yerleri *[Y-AYA: egmaca "dizin arka kısmı, eğilen kısım" 109]* (DS 4501).

gömmece: kışın ekilen ekin (DS 2148).

gülmece: şaka, mizah (DS 2220).

izlemece: dikenlerinden yemek yapılan bir çeşit bitki (TYA 133).

ömece: yığın, odun yığını (DS 3334).

örmece: kırmızı ve küçük taneli, kılçıklı buğday *[DS: ömece "başakları örgü biçiminde bir çeşit buğday" 3334]* (DS 3348).

sürmece: mayıs, haziran aylarında üzüm teveklerinin arasındaki otları belleme işlemi (DS 3721).

ummaca: düş kırıklığı (DS 4037).

uydurmaca: uydurma, masal (DRTA 385).

uymaca: terslik; inatçılık (DS 4789).

yarmaca: iri yarılmış ağaç, odun (DS 4187).

yınışmaca: toplantı (DS 4273).

2.64. -mAç [225]

(-mAc, -mAş, -BAç, -baş)

Yazı dilinde işlek olmayan bir ektir. Daha çok yemek adlarında görülen ek az sayıda alet, yer, oyun adları ve karakter belirten sıfatlar türetmiştir. Ek -(I)n- dönüşlü çatı almış fiillere -bAç şeklinde gelir (Ergin, 1990: 187, Banguoğlu, 2004: 268, Hatipoğlu, 1974: 35, 113, Zülfikar, 1991: 120, Korkmaz, 2003: 94).[226]

Yemek adlarında görülen -mAç eki ile diğer adlarda görülen -mAç ekinin farklı kaynaklardan geldiği pek çok bilim adamı tarafından vurgulanmıştır. Genel kanaat yemek adlarındaki ekin -mA + aş (yemek) , diğer adlardaki ekin -mA +cA kaynaşması ile ortaya çıktığıdır (Banguoğlu, 2004: 268, Ercilasun, 1973: 83- 88, Eren,1989: 481, Zülfikar, 1991: 121, Korkmaz, 2003: 94). Bu yaygın görüşe katılmayan bilim adamları da vardır. Räsänen eki *'ma+ç'* şeklinde vermiş (1957: 134), Koraş bazı yemek adlarındaki -mAç ekinin +mAcA ekinden kısalmış olabileceğini belirtmiş (2001: 357-358), Erdoğan Öztürk, yemek adları ve başka ekler oluşturan -mAç ekini tek bir ek olarak kabul etmiş, bu ekin fonksiyonlarından birinin de yemek adı yapmak olduğunu ifade etmiştir (2003:

---

[225] DS (3099)'de sadece Tokat'tan gönderilmiş bir fişte *'-mış, -miş'* eki yerine kullanılan -mAç ekinden bahsedilmiş, örnek olarak verilen *tutmaç* kelimesi *'tutulmuş'* şeklinde açıklanmıştır. Verilen bilgi açık değildir. Açıklamanın *"-IlmIş olan anlamında sıfatlar türetir."* şeklinde düzeltilmesi gerekir *[bk. TTA ayartmaç "ayartılmış, şaşırtılmış" (DS: 408), sermeç "serilmiş olan şey" (SMYA: 427)].*

[226] Bazı örneklerde dönüşlü çatıdan sonra /m/'nin /b/ ve /p/'ye dönüştüğü düşünülebilirse de bunu örneklerin tümü için kabul etmek mümkün görünmüyor. Eldeki verilere göre düz-geniş ünlü ile biten bazı kelimelere -mAç eki geldiğinde ekteki /m/ sesinden sonra /b/, /p/ sesleri türemektedir. Bu durum /m/ sesi ile başlayan bazı ekler için de geçerlidir (bk. –mA, +mIk).

113). Gedikli'ye göre ek, -mAk eki ile +CI ekinin birleşmesinden oluşmuş, içteki /k/ ve sondaki /I/ seslerinin düşmesi ile bugünkü şeklini almıştır (2004: 1218-1219).

2.64.1. Yemek adları türetir.

akırtmaç/ akıtmaç: yeni doğan devenin sütüne un katılarak yapılan bir yemek (DS 152).

banmaç: unla yapılan sarımsaklı ve sirkeli bir yemek (DS 521).

basmaç: ızgara köfte (DS 544).

bezdirmeç: bazlama (DS 649).

boğmaç: yoğurtla yufka karışımından oluşan bir yemek çeşidi (Y-AkYA 209).

cızlamaç: yağda veya sacda pişirilen sulu hamurdan yapılmış yağlı veya yağsız ekmek (DS 950).

çalmaç: yağlı ve yağsız nişasta, pirinç unu peltesi; kuymak yemeği (DS 1059).

doğramaç: ekmeği süt, yoğurt, ayran içine doğrayarak yapılan yiyecek, papara (DS 1537).

döğmeç: doğranmış ekmek ya da yufkayı yumurta ile yağda kızartarak yapılan yiyecek; kavrulmuş fındığı şekerle döverek yapılan tatlı (DS 1570- 1571).

dökmeç: bir tepsiye bir kat yufka kırıntısı, bir kat dövülmüş ceviz olmak üzere kat kata döşenen ve üzerine eritilmiş yağla pekmez şerbeti dökülerek yapılan bir çeşit tatlı (DS 1573).

dürmeç: içine katık konularak sarılmış yufka ekmeği *[DS: düremeç/ düzemeç aa.]* (DS 1634).

germeç: köz üzerinde bütün olarak kızartılmış, piliç, kuş vb. hayvanlar (DS 2004).

gömeç: mayalı ya da mayasız, yağlı ya da yağsız olarak yapılan bir çeşit kül pidesi, yağda kızartılmış sıcak ekmek *[EDPT: 722, TDES: 166, TTL-II: 171, KBS: 380]* (DS 2146).

gövertmeç: çok sulu ayran (DS 2169).

karlambaç: kar, pekmez ya da şeker karışımı *[UA: karlamaç aa. 120]* (DS 2664).

karmaç: yağlı, taze mısır ekmeği *[DS: "ekmek ufağı ile peynir karışımı" 4536]* (DS 2665).

katlamaç: mısır unundan yapılan sac ekmeği (DS 2669).

koyultmaç: yeni yavrulamış hayvanın ilk sütü, ağız; sütlerin koyulaştığı zaman yapılan bir çeşit tatlı (DS 2943).

oğmaç/ omaç: elle ufalanmış hamurdan yapılan çorba *[DS: oğalanbaç "ufalanmış yufka ekmeği, peynir ve tarhanayla yapılan bir yemek" 3266]* (DS 3268).

öğmeç/ örmeç/ öymeç: üstüne yağ sürülmüş sıcak ekmek (DS 3316).

özemeç: sütle ayran karışımı; içine ekmek doğranmış sıvı yiyecek, papara (DS 3370).

sıkmaç: bulgur ve kıyma ile yapılan köfte *[DS: "dürülerek yenilen kalın ekmek" 4689]* (DS 3607).

söbelemeç: gözleme (SİYA 688).

terlembeç: tuzlanmış ekşi nar, erik, çağla ve koruk gibi şeyleri ağzı kapalı bir kap içerisinde sallayıp sulandırarak yapılan bir çeşit yiyecek, çerez (DS 3892).

tıkmaç: ekmeği fazla doğranmış yoğurt *[OİYA: dıkmaç aa. 341]* (GİYA 603).

tutmaç: kesilmiş hamur içine kavurma konularak yapılan bir çeşit çorba *[OT tutmaç "herkesçe bilinen bir Türk yemeği" (DLTD: 662); EDPT: 457, TTL: 666]* (DS 4000).

yağlamaç/ yağlambaç: sacda pişmiş, üstüne tereyağı sürülmüş ekmek (DS 4121).

yarmac: kara nohudun dövülmüşü (DS 4188).

yumbaç: taze mısır ekmeğinin arasına peynir konularak yapılan yiyecek *[M-ÇADK: yummaç "bazlama ekmeğinin içine peynir koyup sıkmak" 157]* (DS 4315).

2.64.2. Yer adları türetir.

ağmaç: tepenin arkası, görünmeyen yeri (DS 102).

akmaç: çağlayan, ırmak veya derede suyun hızlı aktığı yer (DS 159).

aşırtmaç: sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzü (DS 357).

atlambaç: köprü; suya atlanacak yüksekçe yer (DS 370).

ayırtmaç: yol kavşağı, iki yolun ayrıldığı yer (DS 430).

bakmaç: bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer, gözetleme yeri (DS 495).

basımbaç: iskele (DS 536).

bölmeç: tek dağ (DS 768).

bükmeç: dönemeç (DS 815).

çalmaç: yaylada hayvan sığınağı (DS 1059).

çıkartmaç: karanın denize uzanan kısmı, burun (DS 1166).

devirmeç: yol dönemeci; yol ya da arazide meyil, yamaç *[DS: devirtmeç "bir tarafı yüksek, diğer tarafı çukur yol, meyilli yol"]* (DS 1443).

dilmeç: tarla ya da toprak parçasının burun gibi uzanan kısmı (DS 1497).

dinenmeç: konak, mola verilecek yer *[DS: diğlenbiç "yol üzerindeki dinlenme yeri" 1483]* (DS 1501).

dolamaç/ dolambaç: dönemeç, viraj (DS 1543).

dolmaç: toplantı yeri (DS 1547).

dölenbeç: su çevirisi *[DS: dömbeç aa. 1580]* (DS 1578).

dönmeç: köşe başı (DS 1586).

eymeç: kıvrıntı, viraj *[DS: eğmeç "çay ya da ırmağın kıvrıntı yeri" 1681]* (DS 1824).

girmeç: girilecek yer (DS 2085).

gölembeç: küçük su birikintisi, gölcük *[DS: göle- "su toplanmak" 2143]* (DS 2141).

kıvrambaç: dönemeç (DS 2851).

yırtmaç: vadi (DS 4275).

2.64.3. Alet, eşya adları türetir.[227]

artmaç: çuvala doldurulmuş ve çıplak hayvanın sırtına heybe gibi atılmış yük *[DS: art- "yüklemek"; KBS: 81]* (DS 336).

aşırtmaç: semerin düşmesi önlemek için kullanılan kemer (DS 356).

atmaç: çocukların kuş vurduğu sapan (DS 366).

basımbaç: merdiven, el merdiveni (DS 536).

burmaç: eğrilmek üzere bükülmüş yün (DS 800).

çevirtmeç: topaç (DS 1153).

çüveltmeç: tahterevalli (SİYA 590).

daldırmaç: mürekkep kalemi (DS 1342).

dilmeç: yanları yırtmaçlı, üç etekli elbise (DS 1497).

dirembeç/ diremeç: duvarların yıkılmaması, ağaç dallarının kırılmaması için konulan ağaç destek, payanda (DS 1512).

dutmeç: tencere tutacağı (DS 1610).

egirtmeç: yün eğirmeye yarayan araç, kirmen (DS 1673).

eğmeç: loğ taşının yay biçimindeki ağaç sapı; kuş tutmak için kullanılan sepetlerin ağzına takılan yay gibi ağaç parçası; baston; kuyudan su çekmek için kullanılan ucu eğri ağaç *[DS: "yay" 4491, DS: egmenç/ eğmeç "ağaç dallarını eğmek için kullanılan ucu eğri sırık" 1673, eymeç "yaş ağacı eğerek yapılan yay" 1824]* (DS 1681).

eşmeç: yün eğirmeye yarayan araç, kirmen *[DS: eş- "ip bükmek"; Az. eş- "bükmek, kıvırmak, sarmak" (ATBS: 276); EDPT: 275, EDAL: 606]* (DS 1975).

germeç: bir yeri bölmek, sınırı belli etmek için yapılan tahta perde; çamaşır ipi (DS 2004).

---

[227] Ercilasun'a göre ekin alet adı türetme işlevi yoktur (1973: 88). TTA'da, yazı dilinden farklı olarak bu ekin pek çok alet adı türettiği görülmektedir.

ıymaç: bükülmüş yün ip (EYDS 147).

ilmeç: elbiseyi bollaştırmak için konulan ek parça (DS 2532).

kıstırmaç: kadın tepeliklerinin önüne dikilen altın dizisi (DS 2845).

koldakmaç: cepken, yelek, içlik gibi kolsuz giysi (DS 2909).

sağmaç: topraktan yapılmış, iki kulaklı, değirmi, süt sağmada kullanılan kap (KbrA 342).

sallambaç: salıncak (Y-DBİA 397).

sündüümeç: lastik ip (DTAS 234).

sürmeç: masa gözü, çekmece (DS 3721).

sürtünbeç: merdiven tırabzanı (DS 3723).

üğrümbeç: beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol *[DS: üğrü- "yavaşça sallamak"; OT ügri- "sallamak" (DLTD: 709)]* (DS 4060).

yarmaç: iri yarılmış ağaç, odun (DS 4187).

yatmaç: bir çeşit iyi deri *[KBS: 1089]* (DS 4202).

yaymaç: radyo (HKTS 313).

2.64.4. Oyun adları türetir.

artırmaç: bir çeşit çocuk oyunu (DS 335).

atlamaç: bir oyun adı (AOA 456).

basmaç: yazı tura oyunu (DS 544).

dakılmaç: kovalamaç, bir çocuk oyunu (DİAS 98).

döndermec: aşıkla oynanan bir oyun (DS 1581).

ebelemec: saklambaç (Y-KİYA 401).

gatalamaç: kovalamaç, yakalamaca oyunu (BADS 36).

geçirtmeç: yürüyerek ya da koşarak yapılan yarış (DS 1963).

ġısmaç: bir çeşit oyun (Y-DA 375).

gizlembeç: saklambaç *[DS: gizdempoç/ gizlenpöçük [228] aa., krş. Y-ETA: saklanpedik 210]* (DS 2086).

havayaatmaç: bir çeşit yazı tura oyunu (DS 2310).

köklemeç: topaçlarla oynanan bir çocuk oyunu (M-DSTYK 1235).

kuvalamaç: kovalamaca (M-VADK 72).

puslambaç: saklambaç oyunu (HA 452).

---

[228] -mAç eki ile ilgili olduğu anlaşılan bu yapıya Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır: *gizlenpeçek 'saklambaç'* (Biray, 1999: 174).

sektirmeç: taşla oynanan bir oyun (Y-YzYA 530).
sinenbeç/ sinlenbiç/ sinmemmeç/ sinnebeç: saklambaç oyunu *[MAS: siŋilmeç/ siŋmeç aa. 327]* (DS 3640).
süzdürmeç: ince değneklerle oynanan oyun (DS 3730).
tengirlemeç: bilye ile oynanan bir çocuk oyunu (AADS 239).
yumbaç: saklambaç *[DS: yumulmaç aa. 4317]* (DS 4315).
salmaç: bir çeşit çelik çomak oyunu (DS 4667).

2.64.5. Sıfat türetir.
anırtmaç: vara yoğa bağıran, ağlayan terbiyesiz çocuk (DS 266).
ayartmaç: ayartılmış, şaşırtılmış (DS 408).
çövdürmeç: sakat, topal (DS 1298).
höllenbeç: sulanmış, cıvık şey (DS 2430).
kanırtmaç: zıt, ters; aksi, inatçı (DS 2624).
kömmeç: gömülmüş (DS 4568).
öğünbeç: kendini beğenen, onurlu (DS 4622).
pıtlamaç: sessiz, suskun kimse (DS 3450).
sümbeç: her şeye karışan (DS 3709).
sürtmeç: başıboş dolaşan (MKS 138).
yalamaç: kendi işini bırakıp küçük çıkarlar uğruna el işiyle uğraşan (DS 4137).
yasdambaç: yassı (MAS 385).
yertmeç: uyan, bağlı olan kimse (DS 4254).
yığmaç: çok şişman, hantal (DS 4263).
uydurmaç: uydurmacı (DS 4048).
uydurmaç: uydurma (DS 4048).
yüğürtmeç: kısır koyun, sığır *[AİAS: yüğürmeç aa. 275]* (DS 4327).

2.64.6. Zarf türetir.
diklemeç: dikine (DS 1487).
köşelemeç: köşelemesine, köşesine doğru (DS 2979).
tepelemeç: tepe biçimi oluşturacak denli dolu (DS 3882).
uzunlamaç: uzunlamasına, uzunluğunca (DS 4053).

2.64.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

akıtmaç: hayvanların alnındaki beyaz leke (DS 153).

atlambaç: atlaya atlaya giden bir tür kiraz kurdu (DS 371).

bulmaç: yitik (DS 789).

bürtlembeç: çanta balığı (DS 828).

bellembeç: öğrenmek için yapılan iş, alıştırma, temrin (DS 622).

bulambaç: badana (DS 786).

çığırtmaç: tellal *[TTL: 504]* (DS 1162).

dürtmeç: gaga (DS 1635).

eğmeç: vücuttaki eklem yerleri; parmak boğumu (DS 1674).

galamaç: ateş yığını *[DS: kala- "sobaya ya da ocağa odun koyup yakmak; sobaya odunları yanacak biçimde yerleştirmek" 2608]* (AKD 391).

gekmeç: gaga (DS 1892).

günlemeç: tarih (DS 2230).

kanırtmaç/ kağırtmaç: fide, ağaçtan koparılan çelik *[DS: kangırtmaç "kalem aşısı" 2622; KBS: kan "yansıma" + kır -t-maç 357]* (DS 2624).

kondurmaç: bilmece (M-EDK-II 254).

salmaç: inek yemi (HA 452).

sıkmaç: bir avuç dolusu şeyin sıkılmış durumu (DS 3605).

sormaç: bebeklere tülbent içinde tatlı konularak yapılan emzik (DS 3666).

soymaç: kirli giysi; beden, çıplak vücut (DS 3670).

tutmaç: çoban (DS 4776).

üğmeç: arpa tarlasına öbek öbek dökülen kül (DS 4059).

yanıltmaç: bulmaca *[ADÜM-II: "telaffuzu birbirine yakın aliterasyonlu cümlelerin süratle söylenmesi" 152; TTT yaŋıltmaç "yanıltıcı, şaşırtıcı söz, lügaz, bilmece" (YTS: 233)]* (DS 4168).

2.65. -mAk

(-mAg, -mağ, -maḫ, -mekh, -meyh, -mik, -beh, -bek, -beyh, -paḫ, -pek, -peyh)

Fiillerin hareket isimlerini yapan ve geçici kılış adları türeten işlek bir ektir. Aslında isim-fiil eki olan bu ek kalıplaşma yoluyla yemek, alet vb. adları türetmiştir

(Ergin, 1990: 175, Banguoğlu, 2004: 269, Hatipoğlu, 1974: 115, Zülfikar, 1991: 121, Korkmaz, 2003: 96).[229]

TTA'da bazı örneklerde ek -mIk ekinin işlevi ile kullanılmaktadır. İki ek arasında bir karışma da söz konusu olabilir.

2.65.1. Alet, eşya adları türetir.

artmak: büyük heybe *[DS: artmaç aa., DS: atmak "heybe gibi, hayvana yükletilmek için iki tarafı denk olarak hazırlanan yük" 372, art- "yüklemek, yükletmek" 336; krş. OT artıġ "yükletilen yükün bir dengi" (DLTD: 38); < ard + mak (KBS: 81, OTWF: 110), < art- "yüklemek" +mak (TTL: 202)]* (DS 336).

asmak: içine çatal, kaşık vb. konulan araç (D-BİA 660).

çakmak: tüfek, tabanca; çocukların kuş avlamak için yaptıkları yay (DS 1046).

datmak: kadın başörtüsü *[< tart-mak]* (DS 4483).

dölenbek: topaç (DS 1578).

evismek: arpa, buğday, bulgur gibi tahılların kepeklerini ayırmakta kullanılan silindir biçiminde, ortası çukurca bir aygıt (DS 1809).

karmak: olta *[DS: karmuk/ karmık "çengel" 2666, garmağ "kanca" 1928; OT karmak "çengel" (KBİ: 226), karmak "olta iğnesi, örgü tığı" (KTS: 129)]* (DS 2665).

örmek: el tezgahlarında dokunan alaca şal (DS 3349).

püfürtmek: giysi *[DS: pufurtma "üçetek giysi" 3482]* (DS 3494).

pürmek: kadın başörtüsü; kadın çarşafı (DS 3498).

serpmek: bir çeşit balık ağı; kuş tutmak için kullanılan ağ (DS 3591).

üfürtmek: balon (M-DSİ 204).

yaşmah: başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü *[DS: yaşmak "başörtüsü" 4816; ET yaş- "gizlemek, saklamak" (EUTS: 189), TTT yaş- "örtmek, kapamak, gizlemek" (YTS:238)]* (DS 4197).

ilmek: düğme (DS 2532).

2.65.2. Yer adları türetir.

armak: kaynak (DS 329).

atmak: asmayı yerden yükseltmek için ağaçlarla yapılan çardak (DS 372).

---

[229] Tarihî ve çağdaş lehçelerde bu ekle türetilmiş kalıcı kelimeler için bk. ÖZKAN, Fatma (2004), "- mak, - mek Eki ile Yapılan Kalıcı İsimler", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2277-2282.

eşmek: su dolu çukur *[DS: öşme/ öşmek "suyun topraktan çıktığı yer, kaynak" 3356, DRTA: öşme "eşilip de açılan su kaynağı" 297; KBS: 673]* (DS 1795).

kasmak: ev çatısı (DS 2675).

kısmak: geçit (MİAS 198).

oramak: kahvehane (Y-KBÇK 216).

oymak: duvarda eşya koymaya yarayan kapaksız dolap, raf *[DS: oymaḫ "odunlukta odun yığılan bölüm; samanlıkta saman konulan bölüm" 4618]* (DS 3301).

öğmek: meşe kümesi (AİAS 200).

sokmak: dağ sırtlarında, bir yanı kapalı oyuntu, girinti *[DS: zokmak "çıkmaz sokak; sokak" 4392, AADS: zokmak/ sokmak "çıkmaz sokak" 270; OT sokmag/ sokmak "ana yoldan ayrılıp bayındır olan yere gitmeyen dağlar içindeki incecik yol, dar yol" (NSÇT: 997); Krgz. sokmok "keçi yolu, patika" (KrgzS: 657); Özkan, 2009: 2281; krş. DS: sokuntu "dağ arasındaki girinti, çıkmaz sokak" 3659]* (DS 3658).

uçmak: yar, uçurum *[< uç+mak (Kaçalin, 2006: 143)]* (DS 4022).

yünmek: kadınların çamaşır yıkadığı büyük taştan oyulmuş yer (DİAS 313).

2.65.3. Sıfat türetir.

baymak: şımarık, yüzsüz, nazlı, yaramaz, terbiyesiz, densiz (DS 581).

deşmek: karnı şiş, koca göbekli kimse *[kşr. DS: deşkel aa. 1438, DS: deşil- "şişmanlamak"]* (DS 1437).

maymak: eli ayağı çarpık, ağzı eğri kimse; iki yana sallanan eğrilmiş tekerlek *[DS: baymak "ayakları eğri olarak doğan keçi yavrusu" 583, bay- "oğlaklar yan yan basmak" 4450, bayuk "eğri, yıkılacak derecede eğrilmiş" 585; OT mayġuk "paytak kimse" (DLTD: 408); EDAL: *bań- 1 to wave 2 to sway 3 club-footed 4 curved 5 to bend 6 to be bent, curved" 907]* (DS 4588).

tıkmak: kısa boylu, şişman *[krş. tıkız]* (DS 3911).

çatmak: damalı; kareli (DS 1092).

2.65.4. Yemek adları türetir.

dürmeyh: lokma; içine katık konularak sarılmış yufka ekmeği (DS 1635).

ekşimek: kaynatılmış ayran ya da kesilmiş sütten yapılan kesmik ya da çökelek *[DS: ekşimik aa.]* (DS 1699).

kuymak: yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet; sulu un yemeği, un çorbası; un, şeker yağ ya da kaymakla yapılan bir tatlı, helva (DS 3020).

sündürmek: taze peynir ve şekerle yapılan bir tatlı (DS 3713).

2.65.5. Organ adları türetir.

bıkmak: ayak, bilek, diz eklemi *[DS: bık- "bükmek"]* (DS 664).

ditmek: gaga (DS 1481).

kakmak: gaga (DS 2605).

boğmak: parmak boğumu; kas *[TTL: 365]* (DS 729).

2.65.6. Bitki adları türetir.

çitlemek: erguvan *[DS: çitlemik "erguvan çiçeği" 1246]* (DRTA 76).

ilmek: ilkbaharda yenilebilen bir ot (DS 2532).

sormah: beyaz çiçekli, bal gibi tatlı bir çeşit yabanıl ot (DS 3665).

2.65.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

annamak: anlayış, zekâ, hafıza (DS 275).

asmak: yükseklik, yükselti; ipe geçirilerek ya da birbirine bağlanarak kışa saklanabilen yaş yemiş (DS 4425).

basmak: merdiven (DS 545).

batmak: çamur (DS 572).

boğmak: düğüm, boğum *[TTL: 365]* (DS 729).

cırmak: uzun tırnaklı hayvan pençesi (DS 4471).

çakmak: deri hastalığı, yara, çıban *[DS: çahmak "yüzde olan ve çakmak taşı çakılarak tedavi edilen bir hastalık" 1040]* (DS 1045).

çakmak: şimşek (DS 1044).

ġuramak: hayal *[krş. DS: gurama/ guranpa "tasarı, düşünce" 2197]* (OİYA 348).

höremek: işe yaramaz insan kalabalığı *[krş. DS: örelen-"üşüşmek" 3345]* (MAS 229).

ilmek: fırsat; insanı oyalayacak, bağlayacak iş (DS 2533).

ilmek: süt, yoğurt, çamur gibi sıvı şeylerin üzerinde meydana gelen sert tabaka *[krş. DS: ilme "suyun buzlaşmaya başlamış durumu"]* (DS 2532).

siğmek: hayvanların üreme organlarından salınan koku bırakan koyu sıvı (M-OGE 443).

sormak: haber, haberciyle birlikte gönderilen hediye (KÇA 465).

soymak: mısır koçanını saran yapraklar (DS 3670).

ummağ: özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı lohusada meme, erkekte erkeklik organında oluşan şişlik, acı; düş kırıklığı (DS 4036).

ümek: asker (DS 4065).

yalamak: çamın soyulup çıkarılan tabakası *[DS: yalamık aa.]* (DS 4137).

2.66. -mAl

(-mıl)

Türkiye Türkçesinde sadece *'sağmal'* kelimesinde görülen ek Kuzey grubu Türk lehçelerinde daha fazla örnek vermiştir. Lehçelerde ekin nitelik bildiren sıfatlar ve soyut adlar yaptığı görülmektedir (Zülfikar, 1991: 122, Korkmaz, 2003: 96, Atalay, 1941: 209, Räsänen, 1957: 135, Koraş, 1998: 291, Kasapoğlu Çengel, 2005: 147, Güner Dilek, 2007: 1025).

Gökyay, bu ek ile kurulu olabileceğini düşündüğü birkaç kelimeyi incelemiş ancak ekin işlevi üzerine bir şey söylemenin henüz mümkün olmadığını belirtmiştir (1981: 23-32).

Bazı bilim adamlarına göre ekin Moğolcadan geçmesi kuvvetli bir ihtimaldir, ek Moğolcada da nitelik bildiren sıfatlar türetmektedir (Poppe, 1992: 59, Koraş, 1998: 291). Brockelmann ekin yapısını *'-ma+l'* şeklinde göstermiştir (1954: 150). Korkmaz'a göre ek, +lı/ +lU sıfat türetme ekiyle ilişkili olabilir (2003: 96). Bazı lehçelerde -mAl ekininin işlevine benzer bir özellik gösteren -mAlI eki (Uygur, 1994: 417, Uygur, 2007: 96, Tamir, 2007: 445) Korkmaz'ın görüşünü doğrular niteliktedir. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -mAlI ile türetilen kelimelerin, Karakalpak Türkçesindeki denklerinin genellikle -mAl ile kurulduğu görülmektedir (Uygur, 1994: 418).

TTA'da ekin çoğunlukla nitelik bildiren sıfatlar türettiği görülmektedir. Diğer kelimelerde +mAn eki veya başka bir yapı söz konusu olabilir.

baymal: yürürken ayak uçlarını içeriye doğru basarak yürüyen *[krş. DS: baymak "ayakları eğri olarak doğan keçi yavrusu" 583, bay- "oğlaklar yan yan basmak" 4450, bayuk "eğri, yıkılacak derecede eğrilmiş" 585; OT mayguk "paytak kimse" (DLTD: 408); EDAL: 907]* (DS 483).

bitmel: verimli *[DS: bitgel/ bitnel/ bitner aa.]* (DS 709).

çekmel: harman sürerken ekinleri düğenin altına getiren çengelli bir tarım aygıtı (DS 1115).

çöğmel: ucu eğri baston *[DS: çöğen/ çöğenek/ çöğmen/ çöven/ çöggen aa., DS: çeğmel "yay veya çengel biçiminde; baston şeklinde yapılmış çoban değneği; yüksek*

dallardaki meyveleri çekmek için kullanılan çatal biçimindeki sopa" 1107, çağmel/ çamel "boynuzları ay biçiminde hayvan" 4475, çöğ- "alçalmak, aşağı inmek; bir tarafa kaymak, eğilmek"; TTL: çāmel/ çeğmel ? 472, < çeğmel < Far. çengâl (Kara, 2011: 181)] (DS 1279).

dökmel: iyi, güzel (DS 1573).

dövmel: sağlam, kullanışlı; yararlı *[DS: döğmel "ateşe dayanıklı odun" 4487]* (DS 4488).

döymelli: sabırlı, tahammüllü; sabırlı, dayanıklı *[DS: döy- "sabretmek, tahammül etmek, dayanmak"1593]* (DS 1594).

eğmel: toprak tabakalarının yıkılması yüzünden bir tarafa meyletmiş olan büyükçe kayalar, taşlar (DS 1681).

gırışmal: abdal, sersem *[krş. DS: gırış- "kibirlenmek, büyüklenmek, kendini beğenmek 2058]* (DİAT 251).

göçmel: herhangi bir yere sonradan gelen *[KBS: 600, TTL-II: göç+ ? 167]* (DS 2121).

maymal: bir işe önem vermeyip savsaklayan *[bk. baymal]* (DS 3142).

tıkmıl: kendi zayıf, karnı büyük ve şişkin *[DS: tıhmıl "şiş karınlı" 3909; krş. DS: tıkmak/ tıkmalak "kısa boylu, şişman"]* (DS 3912).

2.67. -mAn

(-AmAn)

İşlek olmayan eklerden biridir. Köke 'fazlalık, aşırılık; düşkünlük, tutkunluk' kavramı katar. Geçişsiz fiillerden nitelik bildiren ad ve sıfatlar, geçişli fiillerden çeşitli adlar türetmiştir (Ergin, 1990: 187, Hatipoğlu, 1974: 116, Zülfikar, 1991: 123, Korkmaz, 2003: 97, Räsänen, 1957: 135, Erdal, 1991: 387). [230]

'Türkçenin Grameri' adlı eserinde -mAn ekine yer vermeyen Banguoğlu, Eski Türkçede fiillere gelen, -mA sıfat-fiillerinden genişlemiş zaman ve alet adları yapan bir -mAn ekinin olabileceğini iddia etmiştir (2004: 197). Benzer bir görüş de Kaçalin tarafından dile getirilmiştir. Kaçalin, Kaşgarlı Mahmud'a dayanarak değirmen kelimesindeki *'men'* unsurunu *[(DLT-I: 490), krş. tikme neŋ 'dikilmiş nesne' (DLT-I: 433)] '...me neŋ'* yapısıyla açıklamıştır: *değirmen < tegirme neŋ* (2006: 144). Bazı bilim adamlarına göre ise ek, -mA ve +n eklerinin birleşimi olabilir (Räsänen, 1957: 135, Clauson, 1967: 29).

[230] Erdal, ET'de de kullanılan bu ekin erken ve sorunsuz örneğinin olmadığını ifade etmiştir (1991: 387).

Atalay, ‘ben’ zamirine bağladığı ekin 15 işlevini tespit etmiştir (1940: 9, bk. +mAn).

2.67.1. Yetenek, aşırılık, düşkünlük nitelik bildiren sıfatlar türetir.

dalışman: cesur, yiğit *[DS: talaşman “kavgacı” 3814; KBS: 262]* (DS 1345).

döğüşmen: kavgacı, savaşçı (DS 1569).

dökmen: güzel, yakışıklı (DS 1573).

salman: başıboş, serbest (DS 3528).

sokman: kabadayı, yiğit, delikanlı (DS 3638).

söylemen: çok konuşan, konuşkan (DS 4706).

süzmen: kendini beğenen; yemek beğenmeyen (DS 4716).

tıkman: kısa boylu, şişman (DS 3911).

uruşman: savaşçı *[KBS: 971]* (DS 4042).

uyman: sevimli (DS 4789).

üşümen: çabuk üşüyen insan (DRTA 390).

yakılman: yaramaz (DS 4129).

yeymen: acımasız, kıyıcı (DS 4261).

yığman: kısa boylu, etine dolgun (DS 4263).

yılıkman: eğri; şaşı *[TTT yılık- “eğilmek, kaymak, meyletmek” (YTS: 244)]* (DS 4269).

aluşman: yayılan, şayi olan şey (DS 234).

ilmen: cam gibi düz ve parlak *yüzlü [DS: ilmer aa., DS: ilme “suyun buzlaşmaya başlamış durumu”]* (DS 2532).

ġaçamannı: Müslümanlık icabı, yabancı erkekten kaçan kadın (DRTA 127).

kesmen: kestirme, kısa (yol vb.) (DS 2767).

2.67.2. Alet, eşya adları türetir.

bürümen: ipekten yapılmış elbise (DS 829).

çekmen: su geçirmez çuldan yapılmış, çobanların giydiği yağmurluk; tırmık (DS 1116).

çelmen: fese veya başa sarılan oyalı krep, mendil, yazma (DS 1125).

çırtman: ağaçlardan kesilerek yapılan ve hayvan sürmek için kullanılan kamçı (DS 1191).

çöğmen: yüksek dalları veya otluktan ot çekmeğe yarayan çengelli *ağaç [KA: çeğmen aa. 189, DS: çöğ- “bir tarafa kaymak, eğilmek”]* (DS 1279).

delemen: topaç *[DS: develeme/ deleme aa.]* (DS 1409).

eğirmen: yün eğirmeye yarayan araç, kirmen (DS 1678).

elemen/ eliman: elek (DS 1710).

esmen: vantilatör (DS 4498).

kataman: inekleri sağarken tuz yalatmak için kullanılan kıldan yapılmış kap *[krş. DS: katma "kıldan, yünden yapılmış ip, sicim" 2684]* (DS 2681).

kısman: pantolon (DS 2844).

kızman: anahtar *[< kıs- man]* (DS 2868).

kirman/ kirmen: elde yün eğirmeye yarayan araç *[TDES: < eğir-men 245, < k'arman "spindle" (Dankoff, 1995: 782)]* (DS 2880).

salman: kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası (DS 3528).

sıkman: iç giysisi, gömlek; kollu ya da kolsuz korsa gibi sıkan kadın yeleği (DS 3606).

sokman: çizme *[TDES: sok- man 373]* (DS 3638).

süzmen: torba *[DRTA: "yoğurt süzmeye yarayan büyük torba" 350]* (DS 3730).

2.67.3. Yer adları türetir.

azman: çalı ve dikeni bol tarla; bataklık *[MİAS: "büyük su birikintisi, sazlık yer" 38]* (DS 442).

asman: lâmba veya fener asılan yer (DS 345).

çöğmen: çoban evi; içinden su akıtılan küçük oluk (DS 1279).

dolaman: dönemeç, viraj (DS 1543).

sıkman: sıkıcı yer (DS 4689).

çalman: üstü açık, çalılarla ve taşlarla çevrilmiş ağıl *[DS: çalmar aa.; SİYA: "koyunların sağıldığı yer" 582; krş. DS: çalamar "dört tarafı çitle çevrili yazlık koyun ağılı", çalak "davar için kışlık ağıl" 1049; EDAL: *č(i)al- 442, < çalı + man (Korkmaz, 2000: 129)]* (DS 1060).

dikmen: dikilerek meydana getirilen ağaçlık (DS 1489).

kesmen: büyük kaya *[KbrA: kesman "duvar gibi rüzgar kesen yerler" 321]* (DS 2767).

2.67.4. Fail adları, bir işi yapanı gösteren adlar türetir.

göçmen: memur; kiracı (DS 2121).

oğarman: usta, onarıcı (DS 4609).

geçemen: göçmen *[DRTA: "yoldan geçen insan, yolcu" 151, KYAS: göçemenlik "göçmenlik" 118]* (DS 1961).

sürmencilik: çobancılık (Y-ÇYA 197).

salman: demirci (DS 3529).

2.67.5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

ağman: kusur, hata, eksik taraf, kabahat, ayıp, örgensel kusur, hastalık; ağırlık, ağır taraf *[KS: "yükün ağır tarafı" 4, DS: ağdık "hatalı, kusurlu, eksik" 87; TTL: ? 113, KBS: 57]* (DS 104).

örtmen: yüzey (DS 3350).

kıyman: pastırma çemeni (DS 2857).

asman: boşluk, asıntı, boşluktaki yer *[krş. DS: asmak "yükseklik, yükselti" 4425]* (AA 53).

bozman: fırsat (DS 4463).

ilmen: bağ ve tarlalardaki çalı, böğürtlen; bir çeşit dikenli ağaç *[DS: il- "değmek, dokunmak" 2532]* (DS 2533).

sekdiremen: sopayla oynanan bir oyun (AOA 488).

sekmen: tek ayak üstünde yürüme, seksek (DS 3572).

bozmancalık: iş bozanlık *[DS: bozmancalık yap- "arayı bozmak, pazarlığı bozmak, caymak" 752]* (SİYA 572)

sinmencik: saklambaç (M-KAD 60).

sürmennik: tahıl başaklarında oluşan, kurum gibi simsiyah görünen, başakların gelişimini engelleyen bir hastalık, sürme (MAS 337).

2.68. -mAntI, -mAntA

(-mıntı, -manda, -mentü, -müntü, -pantı)

Yazı dilinde yer almayan ek Osm. Türkçesinde sadece soymantı/ soymandı 'hıyar gibi kabuğu soyularak yenilen şeyler; hıyar ve bazı meyve gibi şeylerin soyulmuş kabukları' kelimesinde geçer (Atalay, 1941: 206, Gülsevin, 1993: 94).[231] Türkmen Türkçesinde de bir örnekte tespit edilmiştir: *ıkmanda 'serseri, avare, aylak'* (Hander, 2003: 155). Ekin -mA eki ile +(I)ntI/ +(I)ntA veya -mAn ile +tI/ +tA eklerinin birleşmesinden oluştuğu düşünülebilir.

TTA'da ek çoğunlukla aşağılama anlamı taşıyan adlar ve sıfatlar ile parça, artık anlamı taşıyan isimler türetmiştir.

---

[231] krş. Tatar Türkçesi -ımta/ -émte: *barımta 'göçebe Türklerde yürüyüş', karımta 'kendisinden yağmalanmış malı yağmalama'* (Ganiyev, 2013: 75).

azmantı: olağanüstü gelişen, azman; zorba *[krş. DS: azgıntı "soytarı, serseri" 4389; OT azman "azmış, iri yarı" (KTS: 20); TTL: azman + ? 250, KBS: azman < Mo. asaman "iğdiş" 98]* (DS 442).

dırmantı: sıkıntı, fenalık (M-ARDK 671).

dırmıntı: ürün toplandıktan sonra geriye kalan ve tırmıkla toplanan döküntüler (DS 1471).

kesmenti: kesilmiş odun parçası, iri sopa (DS 2767).

kısmanda: pantolon *[DS: kısman aa.]* (DS 2844).

küsmentü: üstü başı dağınık, düzensiz (DS 3051)?

örtmantı: küçük, ekleme, uydurma ev *[krş. DS: örtme "tahta gölgelik, çardak; bağ kulübesi" 3350]* (MAS 298).

salmanta: sürülmüş harman toplandıktan sonra çevrede kalan ekin kalıntıları (DS 3529).

soymantı [232]: sopa *[Y-BYA: "soyulmuş saz yaprağı; kübür, artık" 223, DS: soymaltı "soyulmuş meşe kütüğü" 3670, TTT soymantı "sopa, değnek, asa" (YTS: 191); KBS: soymaltı < soy-ma + alt +ı 802]* (DS 3670).

saymantı: iri, kaba, biçimsiz *[DS: soymantı "kaba, zıpır, işe yaramaz kimse" 3670, saymanta "kaba saba, patavatsız adam" 3560, zoymantı/ zoymanta/ zoypantı "hoşa gitmeyecek biçimde iri yarı; kaba saba" 4398, EAFS: soymanta "kaba saba" 102 [233]; krş. DS: sayma "yapıda kullanılan dar ve kalınca tahta, lata" 3560; krş. Krgz. sayma cigaç "dikilmiş ağaç (yabanilerden farklı olarak)" (KrgzS: 641-642), say- "dikmek; ağaçları sapıyla dikmek" (KrgzS: 640)]* (DS 4676).

tırmanda: başkasının sırtından geçinen, asalak (DS 3923).

türmüntü: beceriksiz, aptal (DS 4014).

yaymantı: dağınık öteberi *[DS: yaymanak aa., BYA: yayman "yayılmış" 24]* (DS 4213).

yetmenti: eski, küçük minder *[krş. DS: yetme "minder; taranmış koyun yünü" 4259]* (DS 4820)?

yeymenti: hayvan yiyeceği (MAS 392).

yozmantı: terbiyesiz *[DS: yoz- "huyu bozulmak, sevimsizleşmek"]* (DS 4304).

---

[232] Deny, *'soymantı'* kelimesine -(I)ntI ekinde *(soyma-ntı)* yer vermiş bu kelimede araya sığınmış bir hece olduğunu, *karmaşmak* ve *sarmaşmak* kelimelerinde de benzer bir durumun olduğunu iddia etmiştir (1941: 514).

[233] Kelime için eserde verilen *'kasaba'* açıklaması baskı hatası olmalı.

2.69. -mAz

(-mas)

Bu ek geniş zaman sıfat-fiil-ekinin olumsuzudur. Ek, kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler ve sıfatlar oluşturmuştur. Ekin genellikle geçişsiz fiillere gelerek soyut nitelikli isim ve kavramlar; alet ve eşya adları, yiyecek adları türettiği görülmektedir (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 270, Hatipoğlu, 1974: 117, Zülfikar, 1991: 124, Korkmaz, 2003: 98, Üstüner, 2000a: 160, Salman, 2003: 206).

2.69.1. Sıfat türetir.

annamaz: münasebetsiz (M-ŞDK-I 70).

aymaz: utanmaz, edepsiz (DS 426).

baltakesmez: görgüsüz, patavatsız (DS512).

bişmez: laf anlamaz (DS 708).

çakalçekmez: çok zayıf (MAS 77).

farımaz: uslanmaz, alıştığından geri durmaz (EAFS 49).

ganmaz: anlayışsız (DS 1914).

gemalmaz: söz dinlemeyen, inatçı; yaramaz çocuk (DS 1985).

karnalmaz: kıskanç , çekemeyen (DS 2666).

kaymas: yılmayan, cesur (DS 2704).

kekmez: lafını sakınmaz (Y-YKYA 240).

malyemez: cimri (DS 3114).

salınmaz: fazla, serbest ver gür ses çıkaran (ADÜM-I 200).

solumaz: yararsız, uğursuz kişi (DS 3661).

yimez: kıskanç (DS 4278).

2.69.2. Bitki adları türetir.

böyügeçmez: yuvarlak, çok sık taneli, bir tür üzüm (MAS 60).

çalıbasmaz: kara kılçıklı buğday (DS 1054).

çobanlamaz: bir kavun türü *[< çobanalmaz]* (DİAS 93).

göğlemez: tere gibi yenilen baharlı bir bitki (DS 2131).

kuşkondurmaz: enginara benzeyen dikenli bir bitki (HKTS 195).

ölmez: bir nevi dikenli ot *[HKTS: ölmezotu "tanesi hayvanlar tarafından yenen bir bitki", ölmezçiçek "parlak sarı çiçekleri uzun zaman saklanabilen güzel kokulu bir bitki" 232]* (AAT 246).

şaravarmaz: tadı az, pek aranmayan bir çeşit üzüm (DS 3748).

yılangelmez: kökünden yakı yapılan bir ot (DS 4265).

2.69.3. Yemek adları türetir.

devebatmaz: undan ve et suyundan yapılan bir yemek (DS 1440).

kaşık atmaz: bir çeşit hamur yemeği (DS 2679).

kedibatmaz: buğday ya da mısır unundan yapılan çorba; pelte, pekmez peltesi; suyunu çekmiş, koyulaşmış (çorba, yemek) (DS 2717).

kocagörmez: evde yapılan küçük somun (DS 2892).

pıtlamaz: el büyüklüğündeki hamurdan yapılan ve kızgın küle gömülerek yapılan bir çeşit ekmek (DS 3450).

tükenmez: bir kapta ekşitilen ve alındıkça içine su eklenerek çoğaltılan, üzüm ya da elma, armut, üzüm karışımı bir çeşit içki; peynirli çorba (DS 4006).

2.69.4. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

adıbilinmez: gelincik (OİYA 333).

akmaz: bir yere akıntısı olmayan küçük göl (DS 159).

almaz: yavrusunu emzirmeyen koyun veya keçi (DS 228).

çarık çıkartmaz: kolera hastalığı (DS 1081).

dillemez: dilsiz (DS 1496).

evlek tüketmez: esmeye başladıktan sonra, çok kısa sürede yağmur getiren kuzeydoğu rüzgarı (M-EDK-I 27).

eyeralmaz: kuzeybatıdan gelen yağmur (DS 1820).

gecegirmez: sarı (renk) (DS 1958).

gidergelmez: duman; ölüm (DS 2074).

görmez: kör (NF 126).

görmez: tütünün güneş görmeyen, dip, dip üstü ve birinci ana tütün yaprakları *[DS: dip görmez "tütünün toprağa en yakın olan yaprakları" 1510]* (DS 2162).

güngörmez: reçine; yelkenin iç kenarındaki ip (DS 2229).

hahyemez: tarlaları aynı kalınlıkta işaretleyen bir araç (DS 2253).

it uyutmaz: geceleri sürekli gezinen, uyumayan kimse (DS 2570).

kurtyemez: geviş getiren hayvanlarda işkembenin üçüncü kısmı (DS 3011).

kuşkonmaz: yapılarda kullanılan uzun ağaç (DS 3015).

sayılmaz: önemsiz, mühim olmayan (Y-SKİA 312).

yolyemez: kabadayı, külhanbeyi (EYSV 228).

2.70. -mIk / -mUk

(-ımuk, -mıḫ, -moḫ, -muḫ, -müg, -buḫ, -bük)

Yazı dilimizde işlek olmayan eklerden biridir. Fiilin gösterdiği işin sonucu olan 'artıklık, küçüklük' ve 'parça' anlamlı adlar türetmiştir (Ergin, 1990: 186, Banguoğlu, 2004: 272, Hatipoğlu, 1974: 121, Zülfikar, 1991: 126, Korkmaz, 2003: 99).

2.70.1. Aşağılama, küçük görme anlamı taşıyan sıfatlar türetir.

ağlamuk: vara yoğa ağlayan (DS 101).

ağrımık: hastalıktan kurtulamayan kimse (DS 109).

cırtlamuk: kendini beğenmiş (DS 940).

ġalmıḫ: tembel, ağırcanlı, elinden iş gelmez (D-KMİA 379).

hortlamık: sevilmeyen yaşlı kadın (DS 2414).

ılımıḫ: sürekli hasta, sağlıksız *[DS: ili-/ iğle- "zayıflamak" 2525)* (D-KMİA 434).

ısmık/ ısmuk/ ımsık: sessiz, utangaç, sıkılgan, az konuşan *[DS: usmuk "utangaç" 4788, DTAS: ısmık/ ısmışık "utangan, çekingen" 138, DS: ıs- "ağzını sımsıkı tutmak" 4522; KBS: ısmık < ıs (<*idi 'sahip, iye') + mık 420]* (DS 2493).

kakmık: kudurmuş insan (DS 2506).

kalmık: evlenmemiş, yaşlı kız (DS 2610).

kısmık/ kısımuk: cimri, pinti *[DS: gısmuk aa. 2056]* (DS 2843).

söylemük: sessiz (DS 3684).

tosmuk: darılan, küsen (DS 4770).

vezlemük: cansız, sıska, yorgun, miskin (DS 4097).

yalamık: geveze, boşboğaz, söz taşıyarak arabozan; dalkavuk *[KBS: 1041]* (DS 4135).

2.70.2. Bitki adları türetir.

azmuk: bahçe ve bostanlarda biten yabani ot (DS 443).

cetlemük: bir çeşit armut (DS 887).

çaylamık: kökleri sağlam bir ot *[DTAS: "ayrık otu" 87, DS: çaylambuk "ayrık otu" 1097]* (DS 1097).

çıtlamık: alıca benzeyen bir yemiş; bir çeşit mürver ağacı (DS 1196).

kertlemik: çitlembik *[KBS: 500]* (DS 2758).

tırmık: bir çeşit dikenli bitki (DS 4761).

yakmuk: asma yaprağı *[< yap-muk? ; krş. DS: yapık "yaprak, asma yaprağıyla yapılan sarma" 4177]* (DS 4131).

2.70.3. Alet, eşya adları türetir.

aşırtmık: semerin düşmesi önlemek için kullanılan kemer (DS356).

buğmuk: kadınların takındıkları altın *[DS: boğmak "gerdanlık" 729]* (DS 781).

cırtlamuk: tulumba (DS 940).

cırtlamık: su tabancası *[DS: çırtlamık "su fişkırtan oyuncak" 1191]* (DS 940).

düğmük: düğme *[TTL: 669]* (DS 1622).

karmuk/ karmık: kanca, çengel *[OT karmak "çengel" (KBİ: 226); EDAL: 649]* (DS 2666).

kazımık: teknedeki hamurları kazıyamaya yarayan araç; sabanın çamurunu kazımaya yarayan araç (DS 4541).

tarmuk: kütük kesmeye yarayan hızar, testere (DS 3834).

üğrümük/ üğürmük: beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol *[OT ügri- "sallamak" (DLTD: 709)]* (DS 4060).

sarımık: semercilikte kullanılan bir çeşit çivi *[krş. Az. sarı- "bağlamak, sarmak; dolamak" (ATBS: 661)]* (MKS 132).

sarmık: nişadır ezmek, yumuşatmak için kullanılan demir (DS 3548).

sormuk: bebeklere tülbent içinde tatlı konularak yapılan emzik (DS 3666).

2.70.4. Yemek adları türetir.

dürmük: içine katık konularak sarılmış yufka ekmeği (DS 1634).

ekşimik: kaynatılmış ayran ya da kesilmiş sütten yapılan kesmik ya da çökelek (DS 1699).

kesmik: bir makarna türü (D-BlcİA 909).

kesmük: kesilmiş süt (DS 2768).

kısmık: bakla (MKS 109).

sıyurmuk: genç çamların kabukları altındaki yenilebilen zar *[DS: sıyırmıh/ sıyurmuk "yalamuk, soymuk" 4693]* (DS 3627).

yalamık: kabuğu soyulmadan yapılan kabak tatlısı (DS 4137).

2.70.5. Organ adları türetir.

sıkmık: bilek (DS 3607).

sormuk: meme (Y-SrA 181).

boğmuk: boğum yeri *[TTL: 365]* (DS 729).

çatmık: kaş (DS 1092).

çırmık: tırnak (DS 1188).

itmük kemiği: kuyruk sokumu kemiği (DS 2570).

2.70.6. ‘Artık, parça’ anlamı taşıyan adlar ve yakınlık, benzerlik anlamı taşıyan sıfatlar türetir.

bürtmük: yumuşak şeylerden kopan küçük parçalar (DS 828).

çatmık: ocağı tutuşturmaya yarayan küçük odun parçaları (DS 1092).

çırmık: odun parçaları *[GİYA: “küçük parçacık” 595]* (DS 1188).

çiğnemik: ağızda çiğnenip çocuğa verilen yiyecek (DS 1211).

çürmük: çürümeye yüz tutmuş *[M-ŞDK-II: çürmük “bozulmaya yüz tutmuş ayran, yoğurt gibi süt ürünlerinde oluşan topak” 21]* (DS 1308).

eğşümük: ekşimiş, bozulmuş (DS 1689).

eğşümük: kusmuk, mide bulantısı (DS 1689).

elemük: arpa, buğday ve benzerlerinin elekten geçirilmiş kısmı (DS 1711).

erimik: kaynatıldıktan sonra erime durumuna gelmiş sebze veya meyve *[DS: ermik “patates vb. şeylerin suda fazla haşlanınca dağılacak hale gelmesi” 1775]* (TYA 89).

galmuk: kalıntı, geriye kalan şey *[GKA: ġalmuḫ aa. 499]* (DS 1905).

gevşemük: ağızda çiğnenerek yumuşamış şey (DS 2014).

ısırmuk: ısırılmış, dişlenmiş şey (DS 2491).

irmik: yarılıp elenen bulgurların ince kısmı *[KBS: *yir- “yarmak, çatlatmak” + -mik 439, TTL: 408]* (DS 2553).

kakmığ/ kakmuh: yontulan, rendelenen ağaç ve tahtadan çıkan kıymıklar (DS 2598).

kazımık/ kazmık: süt, muhallebi ve yemek pişerken tencerenin dibinde yanan, yapışkan kısmı (DS 2712).

kırmıh: kıymık, yonga, ufak tahta parçası *[EYSV: ġırmik “ağaç kabuğu” 89]* (PTK 282).

kopmuk: davar tezeği (DS 2921).

özemük: gevşek (DS 3371).

soymuk: çam ağacının dış kabuğu; kabuk; talaş (DS 3670).

yalamık: aşınmış, bozulmuş; vida yatağı genişlemiş, tutmaz, iş görmez olmuş (DS 4137).

yalamuk: artık (yemek, yiyecek için) (DS 4138).

yarmuk: yarılarak elde edilen odun (TYA 251).

yılmık: küçük parça, artık (odun, sabun, tarlada kalan sap vb.); tarlada destelerin toplandığı yerde kalan her bir tane (DS 4272).

yırmık: kıymık, küçük tahta parçası *[GKA: cırmıh "yırtık" 446]* (DS 4274).

yutmuk: ağızdaki bir yutumluk şey (lokma, tükürük vb.) (DS 4322).

2.70.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

acımuk: merhamet (DS 51).

atmık: meni, döl *[DS: akmık "atmık, sperma" 159]* (DS 372).

burmuk: yumurtası burularak erkekliği giderilmiş koç, teke vb. hayvan (DS 801).

cıdamık: sabırlı *[DS:cıda- "sabretmek"]* (DS 896).

çızmık: tırnak yarası (DS 1202).

dadamık: birini oyalamak, kandırmak için söylenen tatlı söz, gösterilen iyilik, verilen yiyecek; kuş, balık avlamak için av yerine konulan yem (DS 1317-1318).

depmik/ dekmik: tekme, çifte *[TTL: 581]* (DS 1428).

gicimik/ gicimük: uyuz hastalığı *[DS: gicümük "vücutta meydana gelen ve kaşınan sivilce" 2073; bk. OT kiçi- "kaşınmak" (DLTD: 328)]* (DS 2071).

işemik/ işemük: sidik (DS 2562).

kakmuk: yumruk *[DS: kakmukla- "itelemek, sarsmak, sokuşturmak" 2600, Y-TKYA gaḫmıḫ "omuz atmak, itmek" 173]* (DS 2506).

kesmik: tavuğun son yumurtası (DS 2767).

murlamık: yatan, uyuyan kedinin çıkardığı ses, mırıltı (DS 3221).

omuk: çaylarda balıkların gizlendiği oyuklar, girintili yerler (DS 3280).

saçmıḫ: hayvanların altına saçılan saman vb. kuruluk (DS 4660).

sıkmık: tutam; bir avuç dolusu şeyin sıkılmış durumu (DS 3605).

söğmük: aşağılayıcı sözler, sövgü (DS 3674).

sünbük: gergin durumdaki başparmak işaret parmağı arasındaki açıklık (M-BADY 446).

yalamık/ yalamuk: ilkbaharda, çam ağacının budak yerlerinden akan sakızlı su (DS 4137).

yalamık: saydam kaya tuzu *[NF: "suyun aka aka aşındırıp parlattığı bazalt kaya" 160]* (DS 4136).

2.71. -mIr / -mUr, -mAr

(-amar, -ber, -eber? , -mor, -apır?, -pir)

Eski Türkçede (Gabain, 1988: 53, Erdal 1991: 389, Tekin: 1992: 85) de işlek olmayan bu ek Türkiye Türkçesinde sadece 'yağmur' ve 'kömür' kelimelerinde görülen ölü bir ek konumundadır (Ergin, 1990: 187, Hatipoğlu, 1974: 117, Korkmaz, 2003: 101).

Çağdaş lehçelerde ekin daha işlek olduğu söylenebilir: *kısmır 'cimri', tüzmir 'sabır, tahammül', basmır 'saldırgan', suwsamır 'sık sık susayan, çok sık içen'* (Biray, 1999: 176, Uygur, 1994: 502, Ceritoğlu, 1998: 7, Alkaya, 2008a: 234, Ganiyev, 2013: 208).

Bazı kelimelerde görülen -mAr eki (Atalay, 1941: 207, Räsänen, 1957: 136, Hatipoğlu, 1974: 117) bu ekin bir varyantı olmalıdır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu ek ile kurulu birkaç kelime tepit edilmiştir: *qızmar 'kızmış', ilmar 'ılık'* (Şirəliyev, 2008: 171).

atmar: topaç; elde oynanan aşık *[AADS: "sığırların dizinden çıkan büyük aşık kemiği" 47, DS: atmer "çukurunun içine kurşun dökülerek ağırlaştırılmış büyükçe aşık" 372, ADÜM-II: atmar/ atmir "en seçme aşık" 143]* (DS 372).

azmırta/ azmırtı: soyu bozuk; çok yaramaz, söz dinlemez çocuk (DS 442).

çalmar: üstü açık, çalılarla ve taşlarla çevrilmiş ağıl *[DS: çalman aa., DS: çalamar "dört tarafı çitle çevrili yazlık koyun ağılı", çalak "davar için kışlık ağıl" 1049]* (DS 1060).

eğber: eğri, biçimsiz; geçimsiz, aksi, budala (DS 1764)

eğmir: kağnı tekerleğinin dingil geçecek yerine oturtulan demir halka (DS 1681).

espir: çok gezen (DS 1786)?

göçeber: çadır hayatı yaşayan, göçebe [234] *[krş. TTA kaçemer "gayretli, çalışkan, koşucu" (Atalay, 1941: 108)]* (DS 2121)?

ilmer: cam gibi düz ve parlak yüzlü *[DS: ilmen aa.; krş. DS: ilme "suyun buzlaşmaya başlamış durumu"]* (DS 2532).

kısmur/ kısmır: cimri, pinti *[DS: gısmır aa. 2056]* (DS 2843).

kıtmır/ kıtmar: cimri, pinti *[DS: kıt- "azaltmak, çok az vermek"]* (DS 2848).

pısmırik: içe dönük, beceriksiz (D-VGHA 112).

---

[234] *'göçebe'* için bk. TTL2: 167, SS: 212, KBS: 374, Gülsevin, 2002: 159.

salapır: sünepe, kötü giyimli, perişan *[DS: salapan aa.; krş. ET salığ "kaba, pis, salak" (EUTS: 128); KKlp. salpak "pasaklı" (Uygur, 1994: 475)]* (DS 3522).
sıkmar: cimri (DS 3607).

2.72. -mIş / -mUş

Aslında yapılmış, bitmiş sıfatlar türeten bir sıfat-fiil eki olan bu ek kalıplaşma yolu ile kalıcı isimler de oluştururur. Soyut isimler ve kavramlar, eşya ve yiyecek adları türetir (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 272, Hatipoğlu, 1974: 122, Zülfikar, 1991: 127, Korkmaz, 2003: 100, Üstüner, 2000a: 147, Salman, 2003: 217-218).

angılmış/ anılmış: meşhur, tanınmış (DS 266).
basılmış: cılız, zayıf, boysuz (DS 539).
bavlumuş: usta, kurnaz, aldanmaz *[krş. DS: bavrı- "bir işte veya daha çok o işin hile ve fesat taraflarında pişmek"]* (DS 574).
bitmiş: donmuş, katılaşmış pekmez (DS 712).
cebermiş: tembel, takatsiz, fersiz, hareketsiz kişi (GRS 40).
çalkamış: dam üzerine konulan çamur (KS 19).
çaptırmış: sokak kadını (DS 1078).
çıkmış: kirli çamaşır *[DS: "kirli, yıkanacak giysi vb. nesnelerin tümü" 4478]* (DS 1168).
çikmiş: boşanmış kadın, dul (sadece kocası ölen kadınlar için kullanılır) (GRS 56).
ekemiş: hareketleri yaşı ve durumu ile bağdaşmayan; bilgiç kadın (DS 1694).
ersimiş: kocaya varacak çağa, yaşa gelmiş kızını durumu için kullanılır (KA 260).
gızmış: kötü kadınlar için kullanılır *[GKA: ġızmış "kötü yola düşmüş kadın" 505]* (DS 2071).
idimiş: gösterişli *[krş. ET idig "süs", idil-"süslenmek" (EUTS: 59-60)]* (DS 2507).
ilimiş: rengi sararmış, uçuk benizli, veremli (EKBK 53).
irişmiş: ermiş, veli (Y-KİYA 410).
irtişmiş: bezginlik verecek derecede ukala *[DS: ertiş- "şımarmak, karşısındaki kimseye kafa tutmak" 1777]* (D-KMİA 438).
kalmış: evlenmemiş yaşlı kız (DS 2611).
karımış: yirmi beş yaşına bastığı halde evlenmemiş kız (DS 2662).

kölümüş: köstebek *[krş. OT küli-* [235] *"gömmek" (DLTD: 396)]* (DS 2955)?
oturuşmuş: yaşının üstünde bir tavır takınan, ukalalık yapan (KA 473).
pişmiş: yemek gereci; yemek; tarhana hamuru *[DS: bişmiş "yemek" 708]* (DS 3462).
saklanmış: saklambaç oyunu (Y-KYA 282).
savrukmuş: cinsi isteklerinin esiri olan (DS 3555).
sınanmış: yaşlı, büyük (DS 4689).
siçilmiş: orospu (GRS 160).
sinitmiş: gizli iş yapan, sinsi (DS 3642).
şaşmış: sonradan görme, görgüsüz, gösteriş düşkünü kimse (AADS 228).
tormuş: yaşam (DS 3969).
tortamış: yaşlı (sanatçı için) *[krş. MAS: tortaş- "olgunlaşmak, ağırlaşmak, bir işte iyice pişmek" 364]* (DS 3969).
uçmuş: kar, yağmur etkisiyle çukurlaşmış, çökmüş gevşek toprak (DS 4022).
yaramış: keçilerin kırkılma zamanı *[KBS: 1071]* (DS 4180).
yetişmiş: delikanlı (DS 4258).
yollamış: yavuklu armağanı (DS 4290).
yontulmamış: inceliksiz kimse (DS 4294).

2.73. -mIt / -mUt

(-mid)

Yazı dilimizde bulunmayan bu ek sadece Türkmen Türkçesinde tespit edilmiştir. Fiillerden soyut ve somut isimler türetir, işlek değildir: *almıt 'para, mükâfat; cevap'* , *iymit 'yiyecek, yemek, gıda'* (Biray, 1999: 185, Tabaklar, 1994: 33, Kara, 2001: 32).

Tietze, ekin -mIk eki ile ilgi olduğunu iddia etmiştir (2002: 493). TTA'daki örnekler Tietze'yi desteklemektedir.

çedlemid: çitlembik (Y-KBLG 521).
kırmıt: ağaç kırıntıları *[Y-TKYA: "küçük parçalar halinde" 185]* (DS 2834).
kürmüt: herhangi bir şeyi sıyırmak veya evin damında biriken karı atmak için kullanılan tahta araç (SİYA 661).

[235] İlgili çalışmaların çoğunda kelimenin ilk ünlüsü geniş-yuvarlak okunmuştur (EDPT: 716, Dankoff-Kelly, 1984: 290, Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 736).

balamurt: taze ve olgun incir *[DS: balaran/ balargın/ balarık/ balarıt/ balart aa.; < balar-mut?]* (DS 499).

2.74. -(I)n / -(U)n

Türkçede eskiden beri görülen işlek eklerden biridir. Geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ad, seyrek olarak da sıfat türetmiştir. Fiilin gösterdiği işin 'sonucu' veya 'ürünü' olma işlevini taşır (Ergin, 1990: 178, Banguoğlu, 2004: 255, Hatipoğlu,1974: 128, Zülfikar, 1991: 130, Korkmaz, 2003: 101).

2.74.1. Somut ve soyut adlar türetir.

biçin: tarla, çayır; biçme zamanı *[TİYA: "ekin" 448]* (EİA 44).

böğen: büvet; içine yağ konulan işkembe *[KBS: böğe- "toplamak" + -n 171]* (DS 761).

çakın: şimşek (DS 1044).

çalın: çakmak (DS 1055).

çekin: alna bağlanıp uçları arkaya serbest bırakılan baş bandı (MAS 83).

çözün: arasından atkı iplikleri geçen boyuna iplik çileleri, çözgü (MAS 100).

dıkın: lokma (DS 1455).

dikin: giyim eşyası *[DS: "dikiş" 4486, M-DADK: "dikiş izi" 22, MAS: "dikiş, dikilmek üzere hazırlanmış kumaş" 116, EYA: tikin "dikilicek şey" 427]* (DS 1487).

dizin: ipliğe dizilmiş şeyler; ipliğe dizilmiş sebze ya da meyve kurusu (DS 1531).

dögün: tedavi için kol ve ayakta açılan yara, yakı; vücudun çeşitli yerlerine iğne ve barut ile yapılan döğme *[EDPT: 484, OTWF: 308, Taş, 2009a: 78]* (DS 1569).

döğün: acı, keder, yas, ıstırap, sıkıntı (EYSV 59).

eğin: sırt, arka *[TDES: 130]* (DS 1678).

esin: sabah rüzgârı (DS 1782).

gırhun: koyunun kırkılması (DS 2057).

gönen: ekilecek toprağın sulanması, tavlandırılması; nem, rutubet, yaşlık *[KbrA: "nemli toprak" 304; KBS: OT köne- "nemlendirmek" + -n 382]* (DS 2153).

ılgın: serap; hayal; yazın güneş ışığının yerde yansımasıyla görülen titrek ışıltı *[DS: "düşsel; gerçek dışı yaratık" 4521, ılkı- "serap görünmek" 2473; TTL-II: 347, Atay, 2009: 16]* (DS 2469).

ıyın: dağınıklık, perişanlık *[GİYA: ıyın "dağınıklık", ıy- "yaymak, dağıtmak" 633]* (OİYA 349).

inan: inan, güven *[DS: inam et- "inanmak" 2537; EDPT: 171]* (DTYA 68).

irkin: hazine, gömü *[DS: irk- "biriktirmek, toplamak"; OT irk- "toplamak" (DLTD: 234)]* (DS 2552).

koşun: asker; arabaya, pulluğa koşulacak hayvan (DS 2935).

kuğun: sürek avı (DS 2991).

kuran: sicim *[DS: kura- "iki parçayı birbirine dikerek eklemek" 3004]* (DS 3005).

öğün: onur (DS 3320).

örün: sürünün gece otlaması; sürünün sabah erkenden otlaması (DS 3353).

sağın: süt ve süt mamulleri (Y-EASV 209).

sökün: karların erimesiyle tepelerden gelen sel suları (DS 689).

tütün: duman *[OAAD: "tütsü" 260; KBS: 938]* (DS 4015).

tüzün: çıkın, paket (M-KIAD 67).

uyun: boyun bükme, yakarma, dilenme (DS 4051).

uyun: yoğurt *[TTT uyu- "içine damızlık karıştırılan yoğurt sütü ve pekmez gibi şeyler katılaşmak, koyulaşmak" (YTS: 222); KBS: 980]* (DS 4051).

yalın: alev; yazın esen sıcak yel *[OT yal- "yanmak" (DLTD: 733); EDPT: 929, OTWF: 302, EDAL: 1541]* (DS 4145).

yaran: bezek, süs (AKD 398).

yükün: sorumluluk *[krş. ET yükün- "diz çökmek, secde etmek, eğilmek" (OTG: 260, EUTS: 199)]* (DS 4329).

2.74.2. Sıfat türetir.

bayın: şımarık, yüzsüz, nazlı, yaramaz, terbiyesiz, densiz (DS 581).

divin: yaramaz (DS 1526).

irkin: durgun; kendini bulmuş, yetişmiş (DS 2552).

sıypın: dik, yalçın, sarp (DS 3626).

yalın: parlak (DS 4145).

yellin: canlı, hızlı (DS 4238).

yoğun: biçimsiz, kısa boylu; koyu *[KBS: yog- "yoğunlaştırmak" + -un 1151]* (DS 4286).

sağın: sağmal hayvan *[EDPT: 811]* (DS 3513).

talan: karmakarışık *[TDES: 392]* (DS 3813).

takran: çok kurumuş *[DS: takıra- "bir şey takır takır ses çıkarmak" 3809]* (DS 3811).

2.74.3. Tekrarlanmış kelimelere eklenerek zarf oluşturur.

ūrün ūrün: artarak, çoğala çoğala (D-DGBA 482).

üyün üyün: ateşin durgun, için için yanması için kullanılır *[DS: üy-/ üyü- "uyumak" 4083]* (M-ÇADK 160).

2.75. -nAl

Fiilden sıfat türeten bir ektir (Tietze, 2002: 578, TS-VII : 237). Çatı eki -(I)n- ile -Al fiilden isim yapma ekinin birleşip kaynaşmasından oluştuğu düşünülebilir (krş. -mAl).

aknal: akıntılı, hızlı akan su *[krş. DS: aklan/ akılgan aa.]* (DS 159)?

döğnel: toplu olarak bulunan şeylerin en iyi ve kalınları *[DS: döynel "orta kalınlıkta, kalınca" 1594; krş. DS: döver "çatı ortasına uzatılan uzun ve kalın ağaç kiriş, mertek" 1592]* (DS 1571).

döknel: oturaklı, ağırca; gösterişli (DS 1574).

dövnel: kullanışlı (DS 1593).

ötnel: verimli, bitek (DS 3358).

öynel: ilkbaharda yerden kaynayıp bir süre sonra kaybolan su *[DS: öyek aa., DS: öy- "yayılmak, içine geçmek" 3366]* (DS 3364).

2.76. -r, -Ar, -(I)r / -(U)r

(-ūr, -Ā)

Aslında geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak 'her zaman üzerinde bulundurma' niteliğinde sıfatlar ve kalıcı adlar yapar, fiilin bildirdiği işi yapanı gösterir, alet ve nesne adları türetir (Ergin, 1990: 189, Banguoğlu, 2004: 259, Hatipoğlu,1974: 133, Zülfikar, 1991: 135, Korkmaz, 2003: 104, Üstüner, 2000a: 160, Salman, 2003: 202).

2.76.1. Alet, eşya adları türetir.

açar: anahtar; tirbuşon, İngiliz anahtarı ve tornavida gibi açıcı aletler (DS 57).

bakar: ayna (DS 490).

biçer: ekin biçme makinesi (D-AİA 746).

çalkar: pamuk kozalarını ayıklayan makine (DS 1058).

çapar: tek direkli kayık; baş, kıç tarafı sivri ve yukarı kalkık olan mavna *[TTL: 475]* (DS 1074).

çeper: çit *[TTL: çep-"çevirmek" + -er 430]* (DS 1142).

darar: kantar *[OT tar- "tartmak" (KTS: 263)]* (DS 1367).

döger: döven (EİA 82).

döner: topaç; toplu tabanca; dokuma tezgahlarından dokunan kumaşın sarılmasına yarayan yuvarlak ağaçlar (DS 1583).

gözer: buğday, toprak vb. şeyler elenen iri gözlü büyük kalbur *[TDES: 164]* (DS 2180).

kaynar: kirli iç giysilerini kaynatmakta kullanılan teneke, kazan vb. (DS 4540).

salur: kılıç *[KBS: 727]* (DS 3529).

sancar: kısa kama *[KBS: 729]* (DS 3535).

yakar: kibrit *[DS: yanar aa. 4160]* (DS 4127).

yazarbozar: yazı tahtası (DS 4215).

yığar: iniş yolda, arabanın yavaşlaması için arka tekere takılan zincir; araba okunun yere değmemesi için ucuna geçirilen düşey kazık *[OT yıġ- "bir şeye engel olmak" (DLTD: 779)]* (DS 4262).

yoldüzer: buldozer (DS 4290).

yontar: marangoz keseri (DS 4293).

2.76.2. Fail adları türetir.

aytar: haberci (DS 432).

bilūr: bilgin (DS 691).

çapar: jandarma *[TTT "ulak" (YTS: 50); TTL: 475, KBS: 219]* (KİA 374).

emer: memeden kesilmemiş çocuk (DS 1734).

göçer: çadır hayatı yaşayan, göçebe (DS 2121).

ister: görücü (M-AnDK 38).

çarşıbilir: gelinin gereksinmelerini almakta yetenekli, güvey yanlısı kimse (DS 4476).

yolbasar: haydut (DS 4289).

başdutar: başkan, elebaşı *[DS: baştutar "başkan, aile reisi"]* (DS 556).

alır satır: tüccar (DS 220).

2.76.3. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

basar: basılmış (Y-EASV 165).

günür: kıskanç *[DS: günü- "çekememek, kıskanmak"]* (DS 2231).

kaytar: işsiz, güçsüz, tembel (DS 2708).

kekir: huysuz, inatçı (DS 2723)

kepir: verimsiz, kıraç toprak *[KBS: OT kepi- "bazı yerleri kurumak" + -r 498, EDAL: 780, TDES: ? 232]* (DS 2748).

kısır: cimri, pinti (DS 2841).

payır: eğri *[krş. DS: baymak "ayakları eğri olarak doğan keçi yavrusu" 583, bayuk "eğri, yıkılacak derecede eğrilmiş" 585, bay- "oğlaklar yan yan basmak" 4450]* (DS 3415).

sağınır/ sağlır: sağmal hayvan *[TYA: sağılur "sağılan inek, koyun veya keçi" 203]* (DS 3513).

salır: saldırgan (DS 4666).

sayar: kendisinden çekinilen, sayılan (DS 3558).

sunger: sünek, elastiki (DS 3696).

telimsinir: kibirli *[DS: telimsin- "kibirlenmek"]* (DS 3871).

teper: sakar, uğursuz, sataşkan kimse (DS 3883).

tülbür/ tülpür: dağınık, karışık saç *[MAS: tülber "saçı dağınık" 367; Güngördü, 2012: 92]* (DS 4006).

uyar: kolay uzlaşılabilen, geçimli, uysal (DS 4048).

uyar: uygun, denk (DS 4047).

yağar: yağmurlu (DS 4115).

yakar: yakıcı, acı (DS 4127).

2.76.4. Yer adları türetir.

ahar/ ahır: çay, dere, akar su (DS 125).

çağlar: çağlayan (DS 1037).

çatır: iki dere veya iki yolun birleştiği yer (DS 1086).

çeler: dam saçağı (D-KİA 619).

çıḫar: dağ, tepe gibi oluşumların uç kısımları, bitiş noktaları, sınır (M-ŞDK-II 21).

kaynar: kaynak (DS 2704).

köper: iki tarlayı birbirinden ayıran sınır (DS 2961).

üğür: depo *[DS: üğ- "yığmak" 4059, ET ük- / ök- "toplamak, yığmak" (ETY: 827, İKPÖ: 163, EDPT: 100)]* (DS 4792).

yanar: ocak (ev bölümü) (BADS 104).

yatur: yıkık yapı, yer (DS 4202).

2.76.5. Hayvan adları türetir.

çöçeler: sincap *[krş. DS: çöçelen- "toplanmak bir araya gelmek"]* (DS 1276).
sivler: serçe (DS 3649).
elöper: kertenkele (DS 1726).
koharböcek: yazın taş altlarında çok bulunan, uzun bacaklı, siyah ve pis kokan bir böcek (DS 2904).

2.76.6. Bitki adları türetir.
çakır: ısırgan otu *[KBS: çak- "ısırmak, dalamak" + -ır 212]* (DS 1044).
yanā sönē : bir çeşit yazlık saksı çiçeği (AAS 323).
ağlarağaç: salkımsöğüt (DS 4408).

2.76.7. Hastalık adları türetir.
akar: kemik veremi, bulaşıcı beyin hastalığı, daima akan çıban (DS 139).
tutar: sara hastalığı *[EA: dutar "nöbet, sinirlenme, huy" 117]* (DS 3998).
yenür: frengi *[DS: yenirce/ yiyici/ yiyiciyara aa.]* (DS 4246).
eser: sara; delilik (DS 1780).

2.76.8. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.
ahar: gelir (DS 4410).
anlar: anlayış, zeka, hafıza (DS 275).
atar: cesaret, cüret, kudret *[AA: "istek, arzu, insanın duyduyğu meyl" 54]* (DS 371).
balkır: parıltı; şimşek *[DS: balkı- "şimşek çakmak"]* (DS 508).
baltalar: kuzeydoğudan esen rüzgar (DS 512).
basar: sıkıntı, baskı (Y-AYA 101).
batar: sancı, ağrı (daha çok karın ve göğüs ağrısı) (DS 569).
batar: suyun kaybolup başka bir yerden akması (Y-AdA 220).
bozar: ayıp, kusur (DS 749).
çakar: kıvılcım, şimşek (DS 1042).
çaḫar: şiddetli ağrı, acı (KrTS 114).
çeker: çekinilen şey (DS 1110).
çitir: çamaşır kili (DS 1245).
deper: içten gelen istek (KYAS 69).
donaray: ocak ayı (DS 1558).
duyur: haber (DS 1615).

eser: rüzgar, sert esen rüzgar; soğuk (DS 1779-1780).

eyler: ninni (EYA 415).

gezer: cin, peri, ölü ruhu vb. hayali şeyler; geceleri kötü niyetle dolaşan (kimse) (DS 2022).

kaynar: hastalara kaynatılarak içirilen pekmez, yağ ve baharat karışımı *[DS: "çeşitli baharatların birlikte kaynatılmasından elde edilen çay, lohusa şerbeti" 4540]* (DS 2704).

kepir: yara kabuğu (DS 2749).

kesir: düğün için yapılan antlaşma (D-GYHA 280).

sapar: ayrıntı, fark (DS 3540).

sıḫar: acil ihtiyaç, paraya sıkışma (AİYA 795).

siŋer: dirlik, düzen *[DS: sin- "uygun düşmek, yakışmak" 3643]* (DS 3640).

teper: yüreklilik (DS 3883).

tutar: dayanak; Arapça sözcüklerde harfin okunmayacağını belirten im, cezim (DS 3998).

umar: çıkar yol, çare (DS 4785).

üzer: can sıkıntısı (DS 4084).

yediyanarlar: ağustostan yedi gün önce başlayıp, yedi gün sonra biten sıcaklar (DS 4222).

yenir: ekmek (DS 4246).

yumur: hayvanlarda, midenin bir parçası *[OT yumur "hayvanların göden bağırsağı" (DLTD: 813); KBS: 1177, EDAL: 962]* (DS 4317).

2.77. -sAk

(-saḫ)

İşlek olmayan bir ektir. 'Fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan' veya 'o işe meyilli, istekli olan' anlamında kelimeler türetmektedir (Ergin, 1990: 187, Hatipoğlu, 1974: 138, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2003: 105).

Eski Türkçedeki ve DLT'deki örnekler ekin ET -(I)gsAk ekinden gelme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2003: 105, Kocasavaş, 1998: 424-425).

TTA'da ek yakınlık, benzerlik ifade eden kelimelerle çeşitli somut adlar da türetmiştir.

ansak: hatıra, hediye, armağan (DS 256).

ardasak: çürümeye yüz tutmuş ağaç *[DS: ardak aa.; OT arta- "bozulmak, kötüleşmek" (DLTD: 37); TDES: 15]* (DS 303).

boğsak: dere kıyısı, sığ nemli yer *[KBS: boğ+sak 157]* (DS 730).

çekinsek: çekingen mizaçlı (Y-BBA 111).

çöksek: çökük, alçak *[TTL: 533]* (DS 1282).

dinsek: gürültüsüz, patırtısız yer (DS 1509).

evlensek: tekrar evlenmek isteyen dul erkek (DS 1811).

imirsek: cana yakın, sempatik *[ET amra-/ *amur- "sevmek, âşık olmak" (EUTS: 9, İKPÖ: 133, EDPT: 163-164)]* (DS 2536).

kevsek: gevşek toprak; özsüz, gevşek hamur *[OT kew- "gevelemek, gevşetmek", kewil- "gevşemek, zayıflamak" (DLTD: 307, 308)]* (DS 2777).

sersek: öküzlere verilen dinlenme zamanı *[krş. ET ser- "durmak, sebat etmek, duraklamak" (EUTS: 132)]* (KS 77).

tıkansak: utangaç, sıkılgan *[KBS: 890]* (DS 3909).

tutsak: bir borcun ödeneceğine inanca olarak, ödediğinde geri alınmak üzere, borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin (DS 4000).

tutsak: eskimiş, işlemez hale gelen (makine saat) (DRTA 376).

utansak: utangaç (DS 4045).

uysak: aptal, bön, başkasının sözüyle davranan *[M-ŞDK-II : uysaḫ "uysal, sakin" 32]* (DS 4051).

versek: suç bildirme dilekçesi *[KBS: 1015]* (DS 4097).

vesek: rehin, tutu *[DS: "belge" 4804]* (DS 4097).

2.78. -sAl

İşlek olmayan ek yazı dilinde sadece 'uysal' kelimesinde vardır (Ergin, 1990: 187, Korkmaz, 2003:105).

duysal: duygulu, içli kimse (DS 1615).

paysalla-: caydırmak *[DS: pay- "kümes hayvanları korkup, ürkmek" 4640, payırt- "sözünü geri aldırmak, sözünden dönmeye zorlamak" 3415]* (DS 3416).

savsal: beceriksiz, baştan savma iş yapan *[DS: savsak aa.]* (DS 3555).

uysal: aptal, bön, başkasının sözüyle davranan *[DS: uysal "evcil" 4789]* (DS 4051).

uysal: geçimsiz, kavga çıkaran, takılan *[DS: oysal "yaman, azgın" 3303, uy- "çatmak, kavga başlatmak", uyla/ uysalla- "üstelemek, üzer, sıkar biçimde sürekli üstüne düşmek" 4050]* (DS 4051).

yensel [236]: az tatlı *[AİAS: yinsel "yemesi hafif, lezzetli; yenilmesi, hazmı kolay" 272; krş. DS: yiyimsel "lezzetli" 4284]* (DS 4248)?

yerselle-: küçük görmek, aşağılamak (DS 4254).

kepsel: ağırlık, uyuşukluk, tembellik, güçsüzlük *[DS: kep- "çökmek"]* (DS 2750)

2.79. -sAn

Yazı dilimizde yer almayan -sAn, TTA'da sıfat türeten nadir bir ektir (krş. -sAk).

talasan: dağınık (DS 4735).

karasan: kötü, bayağı, dedikoducu (kimse) *[DS: kar-/ kara- "birisinin arkasından kötü konuşmak" 2650, 2655]* (DS 2652).

götlesen: işsiz, kararsız ve şaşkınca dolaşan kimse (DS 2165).

2.80. -sI / -sU

(-zI)

ET'de hem -sIk/ -sUk hem de -sIg / -sUg biçimlerinde görülen, 'geleceğe yönelmiş ihtiyaç, gereklilik' bildiren ek sadece birkaç kelimede vardır: *yassı, sinsi, yatsı, tütsü* (Ergin, 1990: 185, Korkmaz, 2003: 105, Räsänen, 1957: 141, Eraslan, 1996: 56) (bk. -sIk).

tamarzı: yoksul, muhtaç, ihtiyaç sahibi *[DS: tamarzı/ tamarzi "yoksul, perhiz yapan" 3817; krş. DS: tamar- "özenmek" 3817]* (D-VGHA 131)?

tütsü: kutsal günlerde yapılıp dağıtılan yağlı ekmek (DS 4015).

yansı: ters yanıt; aksi, ters kimse (DS 4172).

yassu: yığılıp dövenle sürülmeye hazırlanmış ekin (DS 4195).

körüksü: korkak olarak yetişme, korkaklığa alışma *[DS: körük- "yılmak, pusmak, durgunlaşmak; gücünü yitirmek"]* (DS 2969)

---

[236] Fiilden isim yapan –sAl ekine çalışmasında yer vermeyen Zülfikar bu kelimeyi *'uysal'* ile birlikte +sAl ekinde ele almış, kökenleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (1991: 139). Hatipoğlu da çalışmasında -sAl ekine yer vermemiş, uysal kelimesini '*uy-u+sal'* şeklinde göstermiştir (1974: 139).

2.81. -sIk / -sUk

ET'de bazı isimler ve gereklilik ifade eden sıfatlar türeten ve -sIg / -sUg şekillerinde de görülen bu ek (Gabain, 1988: 154, Räsänen, 1957: 141, Eraslan, 1996: 57, Eraslan, 1980: 42, Tekin, 1992: 84) yazı dilimizde sadece *sümsük* kelimesinde vardır (bk. -sI). [237]

ilersik/ ilersük: don uçkuru *[OT ilersük "şalvar uçkuru" (DLTD: 230); bk. OT ilert- "iliştirmek" (DLTD: 231); Tekin, 2003c: 31, Kaçalin, 2006: 196, TDES: 189, EDPT: 151, OTWF: il-er+sök 158]* (DS 2520).

sümsük: arsız, açgözlü, başkasının yediğinden isteyen *[KBS: 820]* (DS 3709).

umsuk: umutsuz, üzgün, ürkek *[DS: um- "düş kırıklığına uğramak"]* (DS 4037).

yemsük: çukur yer (DS 4244)?

yomsuk: kıymık *[< yon- ?]* (DS 4293).

dinsik: rüzgârsız, durgun ve sıkıntılı hava (DS 1509).

tütsükle: sigara ya da içki içmek (DS 4015).

2.82. -sIn

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu ek tarihî ve çağdaş lehçelerde birkaç örnek bırakmıştır. İşlevi tam olarak bilinmemektedir: *tügsin 'düğüm', baksın 'yakışıklı, gösterişli', bögesin 'küçük engel, mani', ıqtasın 'rüzgârdan, yağmurdan korunmaya yarayan kuytu yer, korunak', büktesin 'bir şeyin katlanmış, kıvrılmış yeri'* (Brockelman, 1954: 137, Räsänen 1957: 141, Vasary, 1992: 1, Uygur, 1994: 478, 503, Tamir, 2007: 445).

ersin: ateş küreği; tekneye yapışmış hamuru kazımaya yarayan demir araç; hamur kesmek için kullanılan bir çeşit bıçak *[< ërsin < ër- / ëz- "kazımak, sıyırmak" (Tekin, 2003c:11)* [238]*, KBS: 340, Tzitzilis, 1987: 364]* (DS 1776-1777).

büklesin: göbek kaçıklığından ileri gelen ve bükülünce geçeceği sanılan bir çeşit karın ağrısı *[Vasary, 1992: 1]* (DS 817).

---

[237] Ekin işlevleri ve tarihî lehçelerde bu ekle türetilmiş kelimeler için bk. DEMİRBİLEK, Salih (2004), "Tarihi Süreç İçerisinde -sık Ekinin İşlevleri", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 731-738.

[238] Daha önce Gombocz da bu denklik üzerinde durmuştur: *Türk. ez- 'ezmek, kırmak, sürtmek' / Mo. ürü- 'kazımak, rendelemek'* (2009: 324).

2.83. -(I)ş / (U)ş-, (y)Iş / -(y)Uş

İş ifade eden isim-fiil eki olan bu ek kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler türetmiştir. Nesne adları yapmaya elverişli olmayan bu ekle genellikle soyut isimler türetilmiştir (Ergin, 1990: 177, Banguoğlu, 2004: 261, Hatipoğlu, 1974: 143, Korkmaz, 2003: 106, Zülfikar, 1991: 96).

ET' de ekin ünlü ile biten tabanlara '*-ş*' şeklinde gelmesi (*alkış < alka-, kargış < karga- , küsüş < küse-*) ekin kaynağı hakkında farklı görüşler ortaya çıkarmıştır (Ergin, 1990: 177, Banguoğlu, 2004: 261, Gabain, 1988: 55, Clauson, 2007: 194, Tekin 2003: 93). Korkmaz'a göre ünlü ile biten tabanlara -ş ünsüz ile bitenlere -(I)ş / -(U)ş şeklinde gelen ek, -(y)Iş / - (y)Uş isim-fiil ekinden farklıdır.[239] Sonu -ş ile biten ve farklı görevleri olan iki ayrı fiilden isim türetme ekinin olabileceği bazı bilim adamları tarafından daha önce de dile getirilmiştir (Clauson, 1967: 22, Gülsevin, 1993: 62, 112). Erdal, sadece Batı grubu Türk lehçelerinde görülen -(y)Iş şeklinin Farsça fiilden isim yapma eki -(y)Iş ile bir karışma sonucu ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmiştir (1988: 63-65).[240]

2.83.1. Çoğunluğu nitelik bildiren sıfatlar türetir.

çalgarış: karışık, bozuk (DS 1051).

dönüş: dönme, namussuz (Y-ÇçYA 149).

ekleş: tutkun, sahip çıkan, eklenmiş (M-EDK-I 27).

eriş: yetişkin (KYA 247).

ılkış: şaşı *[DS: yılık / yılış "eğri; şaşı" 4269, yıl- "dış etkilerle bozulmak, eğrilmek" 4271]* (DS 2473).

kamaş: ekşi (DS 2613).

kımış: gözünü sürekli açıp kapayan kimse (DS 4552).

kıntış: süslü, gösterişli; oynak, havalı (DS 4553).

kıvrış: arası açık boynuz; açık ayaklı at (DS 2853).

mortuş: bir şeye kızıp yüzünü asan (kimse) *[DS: morut- / mortuş- "surat asmak, somurtmak"]* (DS 3211).

öğüş: çok *[ET üküş "çok, sayısız" (OTG: 257); EDPT: 118]* (DS 3323).

---

[239] Korkmaz'a göre *'barış, savaş, dikiş, geviş, oynaş, yağış, tanış'* gibi kelimelerde bu ek vardır (2003: 106).

[240] Ekin -(y)Iş şekli hakkında düşünürken TTA'daki bazı eklerde de aynı durumun görüldüğünü göz önünde bulundurmak gerekir. -(I)m eki TTA'da *avlayım, bağlayım, toplayım* kelimelerinde –(y)Im şeklinde yer almaktadır. Bu tür eklerin benzeşme ile ortaya çıktığı düşünülebilir.

tönteriş: ters, aksi (DS 3983).

yalaş bulaş: pasaklı, kirli, pis (AİAD 284).

yaraş: dalkavuk; parasız ya da az bir ücretle onun bunun işini gören *[KBS: yara-ş 1072]* (DS 4181).

biliş: tanıdık (DS 693).

2.83.2. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

alkış: hayır, dua, iyi dilek *[ET alka- "övmek, meth etmek" (ETY: 759, EUTS: 7); EDPT: 137]* (DS 223).

bulduruş: bulma, yaratma (DTAS 74).

çekiş: ağız kavgası *[UA: "kavga" 101; TTL: çekiş < çekiş-iş 490]* (DS 1114).

çıkış: fayda, kâr (DS 1168).

gövüşlük: sabır *[DS: göy- "katlanmak, sabretmek"]* (DS 2171).

itiş: inat, yarışma, rekabet *[DS: itişme aa. 4525]* (DS 2569).

kargış/ karvuş: ilenç *[ET karġa- "beddua etmek" (EUTS: 111); EDPT: 654]* (DS 2660).

kesdiriş: anlayış kabiliyeti (DS 2760).

kılınış: saygı, beğeni (DS 2799).

sakış: fikir, düşünce *[ET sakış "düşünce, endişe, kaygı", sakınç "fikir, düşünce, niyet" , sakın- "düşünmek, plan kurmak, endişelenmek" (OTG: 251, EUTS: 128), OT sak- "saymak" (DLTD: 483); EDPT: 816, EDAL: 1226, İKPÖ: 205]* (DS 3519).

sınayış: deneme, sınama (KA 517).

tapış: yarar, fayda *[OT tap- "bulmak" (DLTD: 573); KBS: tapı "bir şeye razı olma" +ş 859]* (DS 3826).

teyiş: ilgi, ilişik (DS 3904).

uğraş: anlaşmazlık *[TTT "harp, savaş, kavga, cenk, dalaşma" (YTS: 217)]* (DS 4027).

ağdırış eğdiriş: tahterevalli oyunu (DS 88).

arayış: budama *[< *ara- "seyrekleştimek, budamak" (Güngördü, 2009:10)]* (DS 301).

artış: zam (OİYA 334).

benzeş: birbirine benzeyen iki kişiden her biri (DS 630).

buluş: bulunan şey (DS 790).

büküş: köşe; dönemeç *[EYDS: "beş ekmekten oluşan ekmek birimi" 39]* (DS 4467).

çıkış: ürün (DS 1167).

çokuş: toplantı (DS 1261).

donuşluḫ: don, buzlanma (M-ŞDK-I 72).

elleş: komşunun komşuya tarla içinde yardımı (DS 1720).

emiş: kuzuların emme dönemi (Y-GAMA 293).

emiş: süt kardeş (DS 1736).

erkış: kervan *[ET arkış aa. (OTG: 238, EUTS: 13); EDPT: arka- "aramak, araştırmak" + -ş 216]* (DS 1774).

esiş: rüzgar, sert esen rüzgar; soğuk (DS 1779-1780).

etiş/ ediş: gürültü (DS 1798).

ġavuş: kavşak *[krş. kavuş-; İKPÖ: kawış- < *kaw-ış- 177]* (DRTA 146).

geçiş: yarış, yarışma (DS 1963).

geliş: kere, kez, defa *[MAS: keliş aa. 253]* (DS 1983).

geriş: dağların ve tepelerin üst kısmı, sırt; büyük dağ; şilte *[DS: keriş "alan; yokuş, tepe" 2754, DRTA: "ağaçlı tepe" 154, DS: geriç "iki yokuş arası"; OT keriş "üstüne çıkılabilen dağ tepesi", kerik "geniş" (DLTD: 303); EDPT: 747, TDES: 15, KBS: 367; krş. DS: ger "dağ ve tepelerin üzerindeki yüksek burun; tek tük ağaç bulunan kayalık yer" 1994]* (DS 2003).

geviş: ağızda çiğnenen şey, lokma; biçerdöverin ezdiği ürün; burgunun ucundan dökülen talaş (DS 2014).

gidiş: uyuz hastalığı *[OT kiçi- "kaşınmak" (DLTD: 328)]* (DS 2071).

gubaş: ortaklık, şirket; değişiklik, takas *[krş. DS: gubaş- "imece ile iş görmek, yardımlaşmak"]* (DS 2185).

kırış: güreş (DS 2826).

kırtış: iki tarla arasındaki ırmak seti; tarlalarda ekin sulamak için açılan küçük arklar *[DS: kırt- "bir şeyi oymak" 2839]* (DS 2838).

kırtış: yüz, surat *[OT kırtış "yüz, rengi, yüz" (DLTD: 320); EDPT: kırtış < *kırt- < kır- 649, EDAL: 827, < *kırt- "tıraş etmek" + -ış (Taş, 2009a: 163)]* (DS 4556).

konuş: savaş alanlarında birlikleri gereğince yönetip kullanma ve bu işi inceleyen bilim, tabiye (DS 2919).

kopuş: hızlı gitme, koşarak gitme (DRTA 250).

kopuş: kayşa, toprak kayması (DS 2922).

ödeş: değişme, takas *[KBS: 648]* (DS 3310).

örtüş: yatak (DS 3351).

örüş: otlak *[ET ör- "yükselmek, çıkmak" (ETG: 290, EUTS: 101); KBS: 672]* (DS 3351).

ötüş: gürültü, ses (TMES 192).

seyirdiş: koşma süresi, koşum (DS 3956).

sunuş: armağan, vergi (DS 3696).

susturuş: motorun sesini azaltmak için dışarı uzanan borunun ucuna takılan susturucu (DS 3701).

taraş: ürünün toplandıktan sonra kalanları *[ET tar- "dağıtmak" (EUTS: 148)]* (DS 4740).

tınış: soluk, nefes *[OT tın- "nefes almak" (DLTD: 616)]* (DS 3916).

tiliş: parça, dilim (DS 4762).

tutiş: kavga *[OT tutuş "çıkışma, çekişme" (DLTD: 664); EDPT: 461]* (HPES 587).

tüvüş: kurdela (DS 4016).

ülüş: pay; komşuların birbirlerine gönderdikleri yemek *[ET ülüş "pay, hisse, parça" (EUTS 177); < üle-ş (EDPT: 153, OTWF: 268)]* (DS 4064).

üşüş: toplanış (DS 4078).

yağış: yağmur (DS 4120).

yandaş: kurban bayramında kız evine gönderilen armağan *[OT yandaş- "yanaşmak" < yan+da-ş- (NSÇT: 1037); Özb. yanda- "yaklaşmak" (Öztürk, 1997: 36)]* (DS 4163).

yaranış: örgülü ve birbirine bağlı saçlar (MKS 152).

yėriş: kavga, dövüş (EİA 341).

yıkış: güreş *[DS: yıḫış aa. 4263]* (DS 4821).

yumuş/ yümüş: iş, hizmet buyruğu *[ET yumuş "iş, hizmet, vazife" (EUTS: 198); EDPT: *yum-uş 938, KBS: *yumu- "hizmet etmek" + -ş 1178, EDAL: *jumuĺ "work, service, necessity" 996 [241]]* (DS 4318).

yumuş: toplantı; topluluk (DS 4825).

2.83.3. Nadiren zarf türetir.

akış akış: akın akın, toplu olarak (DS 152).

bakış: bakarak, oranla, göre, bakınca (MAS 40).

[241] EDAL yazarları, Clauson'un genel kabul gören görüşüne katılmamışlardır: *with a highly dubious derivation from *jum- 'round'* (EDAL: 996).

2.84. -(I)t / -(U)t

(-ıd)

Yazı dilimizde çok işlek değildir. Fiilden somut ve soyut adlar, yer, alet, nesne ve yiyecek adları türetmiştir (Ergin, 1990: 184, Banguoğlu, 2004: 263, Hatipoğlu, 1974: 146, Zülfikar, 1991: 144, Korkmaz, 2003: 107).

Banguoğlu'na göre, çok eski bir ad fiil eki olan bu ek geçmiş zaman kipini meydana getirmiştir *(geç-it-im > geçtim)* (2004: 263).

2.84.1. Yer adları türetir.

aşırt/ aşıt: sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzü (DS 357).

ayırt: kıyı, sınır, çizgi; yol ya da suyollarının birleştiği yer *[DS: ayrıd "yol kavşağı, iki yolun ayrıldığı yer" 430]* (DS 4434).

bakıt: bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer, gözetleme yeri (DS 493).

binit: binek taşı (DS 696).

düşüt: değerli bir kimsenin öldüğü ve mezarının bulunduğu yer (DS 1640).

kavşıt: iki yolun, iki dağın, iki suyun birleştiği yer, kavşak; ufuk (DS 2693).

2.84.2. Yemek adları türetir.

ahıt: salça; şekerle yapılan koyu şerbet (DS 131).

banıt: ekmek banılacak yiyecek (EYSV 15).

kavut: kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununun şeker ya da tatlı yemişle karışımı, helva; kavrulduktan sonra öğütülen tahıl unu *[OT kagut/ kavut "darıdan yapılan bir yemek" (DLTD: 251); OTWF: < kavur-ut 311* [242]*]* (DS 2694).

kurut: kurutulmuş süzme yoğurt; çökelek; meyve kurusu *[TDES: 270]* (DS 3012).

serit: sac ekmeği *[DS: serme aa.]* (DS 3589).

uğut: çimlenmiş buğdayın kaynatılmasıyla yapılan bir çeşit yemek, tatlı; yağmuru bol yılların buğdayı, unu ve bu undan yapılan kara, kabarmamış ekmek *[< uw-ut (TDES: 422, EDPT: 80, KBS: 963)]* (DS 4031).

2.84.3. Alet, eşya adları türetir.

ayırt: süzgeç, kevgir (DS 420).

---

[242] Erdal, -(U)t ile türetilmiş pek çok kelimede aslında ekin -(U)r- ile genişlemiş tabanlara geldiğini, bu şekillerin -(U)r- düşmesi ile ortaya çıktığını ispatlamaya çalışmıştır: *ölüt (öldürme < öl-ür-üt), kagut (kavrulmuş yemek < kagur-), çaşut (karalama, iftira < çaşur-) vb*. (1991: 310-313).

kayıt: araç, eşya; çift, saban; ekmek yapmakta kullanılan gereçler *[TTL-II: gay-/ kay-"yığmak" +- ıt 108]* (DS 2701-2702).

kırkıt: halının yününü kesmede kullanılan alet (SİYA 652).

sürüt: döveni boyunduruğa bağlayan ok *[KBS: 828]* (DS 3724).

2.84.4. Sıfat türetir.

dölet: düz (DS 1579).

kaçıt: kaçak (DS 4528).

kesit: kestirme, kısa (yol vb.) (DS 2760).

kesit: öksüz, kimsesiz (DS 2765).

uğut: renksiz, solgun; rengi atmış, yanmış, kullanılamaz duruma gelmiş (DS 4031).

üzüt: sıska, renksiz, hastalıklı *[DS: özüt[243] "zayıf, güçsüz" 3374, üzüt kesit ol-"ortaklığı kesmek, alacağı vereceği kalmamak" 4800; krş. DS: örüt "zayıf, cılız (insan ya da hayvan)" 3354, AA: örüt "zayıf, cılız" 540; ET üzüt "ruh, can" (EUTS: 180), ET üz-"kesmek, kırmak, koparmak" (OTG: 257); < üz- "kesmek" + -üt (Uçar, 2011: 1886), KBS: öz+üt 683]* (DS 4087).

yaynut: eğri, eksik (DS 4214).

zırbıt: oynak, yerinde duramaz *[DS: sırp-/ sıyp- "kaymak" 3626]* (DS 4376).

2.84.5. Çeşitli soyut ve somut adlar türetir.

akıd: sidik (DS 150).

akıt: taş kemer (DS 153).

ayırt: hastayı iyileştireceği ya da öldüreceği inancıyla yedirilen yiyecekler (DS 4434).

bakıtcı: cadı (DS 493).

çıkıt: kirli çamaşır (DS 1168).

çıkıt: ürün (DS 1167).

denet: bakış, görüş (DS 1422).

düşüt: ürün (DS 1640).

gicit: uyuz hastalığı *[OT kiçi-"kaşınmak" (DLTD: 328)]* (DS 2071).

gülüt: gülümseme *[HKTS: "devamlı gülen" 135]* (DS 2220).

ılğıt: serap; bahar güneşi *[DS: ılkı- "serap görünmek" 2473]* (DS 2469).

---

[243] Eren (1990: 13)' e göre yanlış bir veri, *'örüt'* olarak düzeltilmesi gerekir. Yazarın DS'deki *'üzüt'* verisini gözden kaçırdığı anlaşılıyor.

kayıt: iş güç; kış için ayrılan yiyecek *[TTL-II: gay-/ kay- "yığmak" + -ıt 108]* (DS 2701-2702).

keçit: geçirilecek, geçici hastalık; deneme (DS 2716).

kesit: kalker (DS 2765).

korkut: cin, şeytan gibi hayali yaratıklar *[KBS: 542]* (DS 2926).

öğüt/ öğürt/ öyüt: su sızıntısı, nem *[DS: öğüt "kaya diplerinde çukurlarda yazın olan su birikintisi", öğ- "emmek (toprağın su emmesi için)" 3316, övek "içinden su çıkan sulak yer" 3361, öyek "ilkbaharda yerden kaynayıp bir süre sonra kaybolan su" 3364; KBS: *öl "ıslak, nem, yaş" + üt, l>g<y değişimi 655]* (DS 3323).

örüt: sürünün gece otlaması (DS 3353).

salıt: elçi (DS 4666).

tepit: köpeğe vermek için kepekten yapılan topak; az pişmiş kalın yufka ekmek (DS 3884).

yakıt yap-: ağıt yakmak (MA 310).

yanıt: düğünde güveye gelin evinin gönderdiği armağan *[DS: "nişanlı yanların birbirlerine gönderdikleri armağan" 4167]* (DS 4813).

yünüt: koyun yünü yıkama (UİA 391).

2.85. -tI / -tU, -(I)ntI / -(U)ntU

(-AntI, -du, -Unti, -(y)IntI, -(y)UntU)

-n- , -l-, +Ar- ve +Al- ile genişlemiş fiil gövdelerine gelerek somut ve soyut adlar türeten çok işlek bir ektir. Fiilden aralıklı olarak tekrarlanan işi veya sürekli kılışı gösteren adlar, bir işin sonucu olarak ortaya çıkan kalıntı ürün, parça, bölüm, artık anlamı veren adlar, insan sağlığı ve veya insanın huy ve tabiatı ile ilgili adlar türetir (Ergin, 1990: 183, Banguoğlu, 2004: 258, 273, Hatipoğlu, 1974: 158, Zülfikar, 1991: 134, Korkmaz, 2003: 102).

Bazı dilciler akıntı, çıkıntı, kuruntu vb. kelimelerde olduğu gibi eklendiği fiillerin dönüşlü biçimlerinin bulunmamasını dikkate alarak eke -(I)ntI / -(U)ntU şeklinde yer vermişlerdir (Deny, 1941: 513, Zülfikar, 1991: 134, Gencan, 1979: 215). Ergin ve Korkmaz ise bazı örneklerde -(I)n-'li gövdelerin kullanılmamasının bir şey ifade etmediğini, bunlardan bazılarının sonradan utunulmuş olabileceğini, bazılarının da benzeşme yolu ile ortaya çıkmış olabileceğini belirtmişlerdir (Ergin, 1990: 184, Korkmaz, 2003: 102).

Eki hem -inti hem de -ti şeklinde madde başı olarak ele alan Banguoğlu, *'Ek yalın tabanlara geldiğinde -inti (üzüntü), dilde dönüşlüleri yaşayan tabanlara (kaşıntı) geldiğinde -ti sayılabilir.*' diyerek anlatıda bir şeyin değişmeyeceğini belirtmiştir (2004: 258, 273). Eke -(I)ntI / -(U)ntU şeklinde yer veren başka yazarlar da iki ek arasındaki bağlantıya değinmişlerdir (Gencan, 1979: 215, Deny, 1941: 513).

Banguoğlu isimden isim yapma eki +tI (parıltı, şırıltı vb.) ile fiilden isim yapma eki -tI'nın aralarında bir akrabalık olabileceğini belirtmiş (2004: 274) Ergin ise bunların ayrı ayrı ekler olduğunu, aralarındaki şekil benzerliğine aldanmamak gerektiğini ifade etmiştir (1990: 184).

2.85.1. Yer adları türetir.

açıntı: orman içinde yakılarak, köklenerek açılan tarla (DS 60).

aşıntı: gedik (DS 354).

atıntı: iki tarlanın sınırını belirten toprak yığını (DS 369).

bağlantı: akarsuların seviyesini yükseltmek, suları toplamak veya başka yöne çevirmek için yapılan bent (DS 482).

bekenti: set (DS 601).

biçinti: yar; topraktaki kesik, yarık *[DS: bıçıntı "sel yatağı, dere, dere yatağı" 655]* (DS 683).

böğenti/ büventi: suyun önüne çekilen set, bent *[DS: büğenti "su birikintisi, gölcük, bataklık" 813; KBS:192]* (DS 831).

bölüntü: oda gibi bölünmüş yer *[DS: belinti "bir odayı ikiye ayıran kısım; yüklük, musandıra" 616]* (DS 768).

burkuntu: yol dönemeci (DS 799).

çatıntı: iki dere veya iki yolun birleştiği yer (DS 1090).

çevrinti: etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla; suyun akıntılı yeri, su çevirisi *[DS: çevrenti "tarlaları gübrelemek için yapılan geçici ağıl" 1154]* (DS 1153).

çıkıntı: balkon (DS 1167).

çömelti: tarlada yığınların yanına yapılan küçük küme; tarla bekçisinin gözetleme yeri *[D-SİA: "çardak" 273, D-KİA: "dört-beş ağaç bağlanarak yapılan küçük çadır" 942]* (DS 1286)

damlantı: tepesinden, kenarlarından su sızan, damlayan mağara, kaya kovuğu (DS 1353).

düşüntü: savaşta şehit olanın mezarının bulunduğu yer (DS 1640).

gezinti: ayakyolu, yüz numara *[AADS: "balkon" 113]* (DS 2019).

girinti: dolambaçlı sokak; denize doğru uzanmış kara parçası, burun (DS 2084).

göğerti/ göğertü: sebze bahçesi (DS 2130).

izlenti: keçi yolu, patika (DS 2576).

kıvrantı: dolanan, kıvrılan yol *[DRTA*: *ġıwrantı "viraj" 163]* (DTAS 164).

koruntu: sığınacak yer *[M-EDK-I: "bahçe çiti" 28]* (DS 2929).

kovaltı: delik, kovuk, çukur (DS 2939).

kuruntuluk: kulübe (DS 3012).

oyuntu: ırmak yatağında suyun oyduğu çukur yer (DS 3305).

siyinti: dam saçağı (DS 3652).

sokuntu: dağ arasındaki girinti, çıkmaz sokak *[krş. DS: sokmak "dağ sırtlarında, bir yanı kapalı oyuntu, girinti" 3658]* (DS 3639).

söküntü: ağaçlık ya da boz yerden açılan ekime elverişli duruma getirilen tarla (DS 3676).

gölerti: küçük su birikintisi, gölcük (DS 2141).

boğuntu: sıkıntılı, kapalı, havasız yer (DS 731).

2.85.2. Alet, eşya adları türetir.

asıntı: kadınların takındıkları süs eşyası (DS 343).

atıntı: gelin çeyizi kesilirken akrabalara alınan hediyelik giysiler (DS 369).

bölüntü: dört kulplu tabir edilen büyük tenekenin kulpsuz olan küçüğü (Y-SYA 478).

bürüntü: başörtüsü; peştamal (DS 829).

döşenti: oda takımı, mobilya (DS 1590).

ezinti: hamur teknesi (DS 1830).

gezinti: at arabasında yönü belirlemek için üstü demir, altı ağaç 1 metrelik malzeme (AMA 307).

kakıntı: ateş küreği (DS 2603).

pişinti: yemek gereci (DS 3462).

sallantı: sandalye (DS 3527).

takıntı: kadınların takındıkları değerli süs eşyası, mücevher (DS 3808).

bağlantı: duvarların arasına yatay olarak konulan ağaç (DS 482).

karartı: keçe, kilim (DS 2652).

yığıntı: birikinti; yastık (DS 4262).

2.85.3. Yemek adları türetir.

ağartı: süt, yoğurt, ayran vb. ürünler (DS 82-83).

çalhantı: sulandırılmış yoğurt, ayran (DS 1053).

çalıntı: yoğurt *[DS: "yoğurt mayası" 1056]* (TYA 52).

depinti: hafif ateşte pişirilerek koyulaştırılmış koyun sütü (DS 1429).

fırlantı: krep (DS 1856).

gazıntı: hamur teknesinin kıyılarında ve dibinde kalan hamurları kazıyarak yapılan ekmek (DS 1954).

kavruntu: kızartılarak hazırlanmış yemek (HKTS 174).

kırıntı: yemiş, çerez; hayvanların böbrek, ciğer, yürek vb. etleri ile yapılan kebap *[DS: gırıntı "meyve, çerez" 2058]* (DS 2826).

sağıntı: süt (DS 3513).

uyuntu: bir çeşit peynir (DS 4790).

yepinti/ yerpinti: koyu ve yağlı sütten kaynatılarak yapılan tatlı bulamaç; süte ekmek doğranarak yapılan yiyecek *[KBS: 1124]* (DS 4249).

yeyinti: kuruyemiş *[DS: yiyinti aa. 4285]* (DS 4261).

2.85.4. Hastalık adları türetir.

belerti: deride hafif morumsu renk (DS 614).

burkuntu: mide bulantısı, sancı (DS 799).

buruntu: sancı *[DS: "sürgün, bağırsak bozukluğu" 4466]* (DS 804).

diklenti: yel, sancı *[AAS: dikinti "bel ya da sırtta beliren romatizmal ağrı" 142]* (DS 1487).

göğerti: vurma ya da çarpma sonucu vücutta meydana gelen çürüklük, morartı (DS 2130).

ıkıntı: ishal hastalığı, dizanteri; kabızlık, peklik (DS 2456).

kaşıntı: uyuz hastalığı (DS 2680).

öğrüntü: kusma, mide bulantısı (DS 4622).

serpinti: yaranın çevresinde çıkan küçük sivilceler (DS 3591).

söküntü: bedende yara ve çıban oluşturan geçici ateşli hastalıkların tümü (DS 4705).

ürküntü: yüzde çıkan yüzün başka yerlerine dağılan yara *[DS: "sıkıntıdan çıkan sivilce, alerji" 4794]* (DS 4069).

2.85.5. İnsanların huy ve alışkanlıklarını, özelliklerini gösteren sıfatlar türetir.

asıntı: sırnaşık, yapışkan (DS 343).

azıntı: nerden geldiği belli olmayan, işe yaramayan serseri; zorba, azgın; cinsi, soyu bozulmuş şey (DS 440).

çekinti: çekingen (Y-YzYA 307).

ılıntı: kuvvetsiz, zayıf, çelimsiz kimse *[DS: ili- "zayıflamak" 2525]* (DS 2472).

ilinti: gördüğü şeyi arsızca isteyen, asalak yaşayan kimse; açgözlü (DS 2526).

ivindi: bir yere çağrılmadan giden kimse (DS 2572).

kakıntı: değersiz insan, hayvan (DS 2603).

kalıntı: olduğu yerde geceleyen, eve gelmeyen kimse (DS 4531).

koşuntu: bilinçsiz, uyuşuk (DS 2935).

sürüntü: çok gezen, serseri; zayıf, cılız, kuru (DS 3724).

uyuntu: kişiliksiz, onun bunun ardına takılan, serseri, tembel, uyuşuk (DS 4051).

yapıntı: dedikoducu, ortalık karıştıran (DS 4178).

tezinti: başıboş, yüzsüz (DS 3907).

2.85.6. Parça, artık, bölüm anlamı taşıyan kelimeler türetir.

alıntı: kırpıntı, küçük parça (DS 220).

artıntı: yemekten geriye kalan, artık *[DS: artantı "arta kalan, kullanılmış" 333]* (DS 335).

atıntı: rüzgârla çukura yığılan kar (DS 369).

atuntu: atık *[DRTA: "atılan çöplük; her nevi atılmaya layık şey" 20]* (DS 369).

bozuntu: bağ bozumundan sonra toplanan üzüm (DS 4464).

çalkantı: elenen tahılın kalbur üstünde kalan toz ve taneleri; bulaşık suyu (DS 1057).

çatıntı: iyi yapılmamış ev (DS 1090).

çekinti: halı işlenirken elle çekilen fazla yünler (DS 1114).

çeküntü: kesilmiş ağacın izi *[TYA: "çekilen ağaç" 56]* (DS 1117).

çezüntü: eski çorap söküntüsü (DS 1157).

çıkıntı: sürü içinde işe yaramayan koyun, koç; işe yaramayan; kirli çamaşır (DS 1167).

çırıntı: odun parçaları (DS 1186).

çürüntü: pişerken kesilmiş süt; çürük şeylerin döküntüsü (DS 1309).

derinti: şurdan burdan toplanmış (eşya, şey, insan) (DS 1434).

döklünti: yere dökülmüş, saçılmış eşya, döküntü *[DS: döküntü "rüzgar ya da olgunluk nedeniyle dalından düşen meyveler" 1574]* (DS 1573).

elenti: arpa, buğday ve benzerlerinin elekten geçirilmiş kısmı (DS 1711).

erinti: eritilmiş yağın süzüldükten sonra kalan kısmı, tortu (DS 1771).

ezinti: kullanılmış küçük sabun parçaları (DS 1830).

gaşantu: büyük baş hayvanların idrarı (DS 1934).

gebertü: insan dışkısı *[DS: geber- "pislemek"]* (DS 1956).

gevinti: burgunun ucundan dökülen talaş; ekinin sap ve kabuğu, boş başak (DS 2011).

gırıntı: kesilen odun parçaları (DS 2058).

ġusunti: kusmuk (GKA 512).

horuntu: çalı, çırpı, yaprak kırıntısı; talaş *[< or- "kesmek" + -untu? ; TTL-II: ? 327; krş. Tat. urıntı "anız, anızlık" (Alkaya, 2008a: 234)]* (DS 2415).

hüşüntü: rendeden dökülen kırıntı *[GDIA: tahta üşüntüsü "bıçkıda kesilen tahtadan çıkan yongalar ve tozları" 353, üşüntü "tahta talaşı, tahta tozu" 361; OT üş- "delgiç ile delmek" (DLTD: 717); EDAL: 1184; krş. TDES: ışı- / yışı- "rendelemek, ovmak" 184, EDAL: *ili- "1 to rub, scrape 2 jack-plane" 584]* (DS 2452).

irinti: yarılıp elenen bulgurların ince kısmı *[KBS: < *yir- "yarmak, çatlatmak" 439]* (DS 2553).

kazıntı: hamur teknesinden kazınmış hamur bulaşığı (DTAS 157).

seçinti: bir şeyin iyileri seçildikten sonra geriye kalanları (DS 3564).

sıkıntı: nişastası alınan buğday artıkları (DS 3606).

sırkıntı: yoğurt, pekmez, su gibi sıvıların kaplarından sızan son damlalar, sızıntı; sıvıların kapta bıraktığı tortu *[DS: sırıntı "topraktan ya da taştan damla damla akan su", sırk- "sızmak" 3617; OT sark- "sızmak, damlamak" (DLTD: 492); sız- < sīr- (Tekin, 2003c: 15-16), KBS: 772]* (DS 3617).

sıyrıntı: kumaş köşelerinden kesilen ensiz, uzun parça (DS 3627).

siyinti: saçaktan damlayan yağmur suları *[DADK: siyinti "siğen sıvıdan artık kalan" 43]* (DS 3652).

soyuntu: mısır koçanını saran yapraklar (DS 3670).

söküntü: iplik ve kumaş parçaları (DS 3676).

sürüntü: kullanılarak küçülmüş sabun (DS 3724).

süzüntü: tortu; posa; süzdürülmüş katı yoğurt; çok azalmış su (DS 3731).

taşlantı: taşlı, topraklı buğday (DS 3841).

teyelti: sonradan sökmek üzere dikilen kalın, eğreti dikiş (DS 3904).

tozuntu: bir şeyin savrulmasından veya silkilmesinden meydana gelen ince toz (AA 680).

ufantı: saman; ufalanmış; küçük odun parçaları (DS 4024).

üfürüntü: ince toz; tipi sonrasına savrulan ince kar (DS 4059).

yayıntı: ortalık yere gelişigüzel atılmış eşya (AAS 327).

yelenti: kesilmiş ağaç dalı *[DS: yele- "ağacın dallarının hepsini ya da bir bölüğünü kesmek, budamak"]* (DS 4233).

yeyinti: aşınma, kemirilme *[GRS: yeyin- "aşınmak" 186]* (DS 4261).

yonuntu: yonga *[HPES: yonilti "talaş, yonga, yontulmuş parçalar" 600; OT yonındı "yonuntu, talaş" (DLTD: 801)]* (DS 4293).

yuntu/ yundu/ yuyuntu: bulaşık suyu (DS 4320).

2.85.7. Yakınlık, benzerlik anlamı taşıyan kelimeler türetir.

ağartı: uzaktan ancak seçilebilen hafif beyazlık, ışık (DS 82).

bozarantı/ bozarıntı: hafif boz renklilik (DS 749).

çiğerti: hafif ıslaklık, nem *[KA: çığartı aa. 195]* (D-KMİA 330).

kızarantı: hafif kırmızılık, kızartı (DS 2862).

morarıntı: hafif morluk (DS 3210).

şavkartı: hafif ışık, güçsüz ışık (MAS 340).

şılartı: belli belirsiz duyulan, hissedilen, görülen bir iz (Y-TYA 183).

yaşartı: ıslaklık, hafif su sızıntısı (DS 4197).

2.85.8. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

aalantı: şikayet, şikayetname (DTAS 51).

arıntı: yıkanmış temizlenmiş çamaşır (DS 322).

asıntı: boş yere ertelenme, sallantı (DS 4425).

başlantı: eski düğünlerin ilk günü (Y-UYA 116).

bellenti: bilgi, talimat, yönerge (DS 622).

beslenti: besleme, hizmetçi, evlatlık (DS 640).

bıkıntı: mafsal *[AAS: "eklem ya da dönemeç" 94]* (DRTA 40).

biçinti: biçilmiş ot vb. şeyler (TYA 36).

birikinti: toplantı (DS 701).

bitinti: son (Y-EYA 179).

boğuntu: hırsızlık, vurgunculuk; sıkıntı, dert, yoksulluk (DS 731).

boklantı: kötü işler (DTAS 72).

buluntu: para vermeden, bir yerde bulmak suretiyle elde edilen şey (AA 115).

buyrultu: belge, diploma; il (DS 808).

buyruntu: çağırı için gönderilen küçük armağan (DS 4466).

çakıntı/ çakırıntı: şimşek (DS 1044).

çalıntı: sıcak veya soğuktan gelişemeyerek cılız kalan ekin (DS 1056).

çarpıntı: çalınmış eşya; toprak damların altına döşenen kuru ağaç dalları (DS 1083).

çığırtı: davetiye (DS 1161).

çisenti: ince yağan yağmur; çiy (DS 1239).

çokuntu: toplantı (DS 1261).

d'ōltü: heyecandan dolayı olan yürek çarpıntısı (D-KMİA 345).

dakıntı: ek, ilave; takı; hediye (DS 1331).

davrantı: hazırlık *[Y-DBİA: davrantı "hareket edecek, iş yapacak hâl, mecâl" 373]* (DS 1381).

dayantı: destek; dayanıklılık (DS 1386).

deprelti: başkaldırmak (DS 1431).

derinti: toplantı, düğün (DS 1434).

düşüntü: üzüntü, can sıkıntısı *[DS: duşenti "düşünce" 1610]* (DS 1640).

eğinti: meyil; surat asmak, kaş çatmak (GDIA 258).

ekinti: ekilen şey (DS 1695).

galıntı: evlenmemiş kız (DS 1904).

gelinti/ girinti: göçmen (DS 1982).

gerelti/ gerilti: engel, perde (DS 1997).

gezinti: hayalet (Y-KBMİ 371).

ġırıntu: ölme (OİYA 346).

girinti: girişkenlik *[DS: girintili "sokulgan, becerikli, girgin"]* (DS 2084).

girinti: kiracı; yabancı; boğaz tokluğuna çalışan kimse; içgüveyi (DS 2084).

göçerti: yıkıntı (KYAS 248).

göğerti: yeşillik, yeşerti, sebze *[KYAS: güverenti aa. 126]* (DS 2128).

göğüntü: yanık kokusu; az yanmış, ateş karşısında renk değiştirmiş kumaş (DS 2133).

guruntu: düşünce *[KrTS: "kibir" 244]* (DS 2201).

güzerti: sonbahar soğuğu *[MİAS: gözerti aa. 152]* (DS 2243).

ırgantu: hafif sallantı (DS 2484).

ilenti: beddua (DS 2519).

ilinti: bağlantı, ilişki; sevgi, aşk (DS 2526).

irkinti/ ilkinti: birikinti, toplantı (su vb. şeyler) *[DS: irkinti "miras", DRTA: ilkindi "parça parça toplanan şey (para, süt mal)" 215; OT irk- toplamak" (DLTD:234)]* (DS 2552).

istenti: istenen şey (DS 2560).

işlenti: faiz; sepilenmiş deri *[Y-DEYA: işlėnti "oya" 513]* (DS 2564).

kaçıntı: zamanından çok önce doğan kuzu; sızıntı (DS 2587).

kakıntı: isyan, ayaklanma (DS 4529).

katıntı: hayvan sürüsüne dışarıdan katılan hayvan *[DS: katıntı "yabancı madde" 4537]* (DS 2683).

kepinti: yıkıntı *[DS: kep- "yapı, duvar yıkılmak, çökmek" 2750]* (DS 2748).

kıraltı/ kırartı: kırlık, saçtaki aklık (DS 4554).

koyuntu: sıkıntı, üzüntü, keder (DS 2944).

nemelti: denizden esen ve rutubete yol açan esinti (AOA 483).

okuntu/ okuyuntu: küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı; izin kağıdı, pusula *[ET okı- "çağırmak, davet etmek" (OTG: 250, EUTS: 94)]* (DS 3275-3276).

örüntü: harçsız örülen duvar (DS 3354).

pereğenti/ pereenti/ perenti: yolunu şaşırıp sürüsünde ayrılan ve başka sürüye katılan hayvan *[krş. DS: perik- "ürkmek" 3430]* (DS 3428).

pişinti: yemek; tarhana hamuru (DS 3462).

sağaltı: süt veren, sağılan hayvan (DS 4661).

salıntı: bir işin uzayıp gitmesi, sallantı *[UİA: salıntı "berduşluk" 386]* (DS 3526).

sallantı: deprem (DS 3527).

savruntu: tipi; savrulan şey (DS 3555).

sayıntı: sayma, saygı *[DS: sayıntusuz "saygısız, saygısı olmayan" 4676]* (AİAS 218).

sepinti/ serpinti: kısa süreli ve az yağan yağmur, kar (DS 3584).

söküntü: bozgun (DS 3676).

sumurtu: dere kenarlarında yetişen, meyvesi mersine benzer bir bitki (MAS 335).

takıntı: alacak, borç (DS 3808).

takıntı: zayıf not (Y-BYA 228).

taşlantı: kümes hayvanlarında taşlık *[DS: daşlantı "kümes hayvanlarının midesi, katı, taşlık"1376]* (DS 4741).

törenti: döl, çocuk (DS 4773).

uyuntu: dul kadın yeniden kocaya vardığında, yanında getirdiği çocuğu (DS 4051).

üşenti: iş yapmaktan kaçınma, üşenme (DS 4077).

yamantı: sığıntı; hizmetçi *[KBS: 1051]* (DS 4153).

yeşerti: yeşillik (DS 4255).

yeyinti: açık, zimmet *[DS: yeyinti "rüşvet" 4260, yiyinti "çalışmadan elde edilen şey" 4285]* (DS 4821).

yeyinti: genellikle kış için hazırlanan, biriktirilen yiyecek ve hayvan yemi *[DS: yenti "yenilecek şeyler" 4248, DTAS: yinti "yiyecek" 277]* (DS 4260).

yılıntı: yılgınlık, korku (DS 4270).

yoklayıntı: ziyaret esnasında götürülen küçük armağan (NF 163).

yöşerti: karanlıkta görülen gölge, imge *[DS: öşerti "karaltı, belli belirsiz görüntü", öş "alacakaranlık" 4628, yöş "gölge; alacakaranlık", yöşer- "hava ağarmaya başlamak"]* (DS 4310).

yumultu: imece *[KBS: 1177]* (DS 4317).

yücelti: yüksek yer, yükselti; yükseklik (DS 4325).

2.86. -vIk / -vUk, -yIk / -yUk

(-vıḵ, -yıḵ)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu ek çağdaş lehçelerin bir kısmında kullanılmaktadır. Kuzey grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde daha yaygındır. Çoğunlukla yansıma adlardan +A-, +dA- ve +lA- ekleri ile genişlemiş fiil gövdelerine gelerek onlardan çeşitli adlar ve nitelik bildiren sıfatlar türetmiştir (Zülfikar, 1995: 149-150, 160-161, Çeneli, 1997: 34, Özkan, 2007: 43, Uygur, 1994: 471, Biray, 1999: 189, Güner, 2013: 154).

Deny, +dAk ekinden bahsederken +dAyIk şeklinin istisnai bir şekil olduğunu belirtmiştir (1941: 498). Tietze'ye göre ekin mahiyeti belli değildir. Yazar -(I)k ekinin Eski Osmanlıca ve TTA'da -yIk şeklinde de görüldüğünü, -yIk ekinin aslının -vUk olabileceğini belirtmiştir (2002: 439). Uygur'a göre ek -gIç ekinin paralelidir (1994: 471). Özkan ise eki, ET -gAk, -gUk ve -Ik ekleri ile ilgili görmüştür (2007: 46-47).[244]

[244] Ekin yapısı hakkındaki diğer görüşler için bk. ÖZKAN, Abdurrahman (2007), "Anadolu Ağızlarında –vIk/ -vUk ve -yIk/ -yUk Ekleriyle Oluşturulan Kelimeler", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, S.17, s. 44-47.

Özkan, ağızlarda -vIk ekinin görülmesini Kıpçak Türkçesinin etkisine bağlamaktadır (2007: 46).

TTA'da -yIk şeklinde görülen ekin kaynaştırma harfi ile birlikte kullanılan -Ik eki ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Fakat -vIk ekini açıklamak kolay görünmüyor.

2.86.1. Sıfat türetir.

apıldıyık: yürümesini bilmeyen, düzgün yürüyemeyen (DS 287).

bıdlavık: ağzının içinde konuşan, dediği anlaşılmayan (DS 659).

cıllayık: ince ve sürekli sesle bağırıp ağlayan (DS 931).

cımbıldayık: dönek, sözünün eri olmayan (DS 915).

cırtlavuk: tez canlı (DS 940).

döngüldeyik: dengesiz, ileri geri sallanan kimse *[DS: döngüldevik "kararsız, işkilli"]* (DS 1585).

faldıravık: çok konuşan, geveze (DS 1832).

harlavuk/ horlavuk: ses çıkararak nefes alan kimse (DS 2292).

ışılayık: parlak (Y-DlmA161).

kınamsavuk: kibirli, kurumlu, övünçlü (DS 2805).

muşulavık: nefes alıp verirken ıslık sesi çıkaran, horlayan kimse (DS 3225).

sadalavık: ters, uyumsuz (DS 4460).

2.86.2. Hayvan adları türetir.

cırlayık: kurbağa (DS 859).

cırlavuk: ağustos böceği *[DS: cırlayık/ çırlavık aa. 926, 1187; TTL: 440]* (DS 926).

cırlayık/ çırlavuk: kışın tarlalarda ve yollarda sürüler halinde görülen akbabaya benzer bir kuş (DS 933).

corlayıh: güvercinden küçük bir cins siyah renkli kuş (DS 1000).

gürleyik: serçe; kahverenkli tüylü, sebze tohumlarını eşeleyen bir kuş *[DTAS: gurlayık "soyu azalmakta olan ötücü bir kuş" 126]* (DS 2237).

hurlavuk: keklik büyüklüğünde, boz renkli, göğsünün altı siyah olan bir çeşit kuş (DS 2444).

ışıldayık böceği: ateş böceği (DS 2496).

2.86.3. Bitki adları türetir.

cırtlavuk: yenmeyen, güzel kokulu, portakal büyüklüğünde kavun cinsinden bir meyve (DS 938).

cızlayık: bir çeşit bitki (DS 951).

çetlevik/ çetlevuk: fındık *[TYA: çatlavuk aa. 55]* (DS 1151).

fışıldayık: bir çeşit büyük boylu ot (DS 1860).

kavşayık: yaban yulafı (DS 2692).

kıtleyük: kiraz (DS 2848).

kıvrışayık: yaban lahanası (DS 2853).

patlayık: mürver ağacı; ova ve dağlık yerlerde yetişen bir bitki (DS 3412).

2.86.4. Alet, eşya adları türetir.

cırıtlavuk: söğüt dalından yapılan su tulumbası; patlangıç (DS 931).

çakıldavuk: değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir aygıt (DS 1043).

gıncırayık/ gıncırdayık: tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı (DS 2047).

kıldıravuk/ kıldırayık: oğlak ve kuzuların boynuna takılan küçük çan *[DS: gıldırayık "küçük çan; büyük çan" 2039]* (DS 2795).

şatırdavuk: kaynana zırıltısı denilen oyuncağın büyüğü (DS 3753).

vızırdayık: topaç (DS 4103).

kıldırayık: patiska (DS 2795).

2.86.5. Yer adları türetir.

bıngıldayık: kaynak, pınar (DS 668).

gülleyük/ gürleyik: çağlayan (DS 2236).

harlayık: harıltı ile akan su, çağlayan (DS 2291).

horlavık: derelerdeki çukurlar (DS 2411).

mınkıldayuk: bataklık (DS 3185).

şarlavık/ şarlayık: çağlayan *[DS: çallayuk aa. 843]* (DS 3749).

2.86.6. Hastalık adları türetir.

giciyik: ekzama hastalığı (DS 2073).

hıcırlıyük: hırıltılı nefes alıp verme hastalığı *[DS: hıcılayık "boğmaca" 2356]* (DS 2357).

ḫırlavıḫ: göğüs tutulması (AİYA 744).

2.86.7. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

civirdeyik: mayası gelmemiş ekmeğin üzerindeki ince kabarcıklar (DS 990).

çıldırıyuk: gözbebeği (DS 1172).

çivşiyik: dolu (DS 1249).

galdırdayık: toprak yığını, büyük (DS 1898).

gircivik: vesvese *[TTT girci- "kaşınmak" (YTS: 94); TTL-II: girci- < kiçi- 153]* (DS 2071).

gürlevik: yer altından akan suyun sesi *[DS: görlevik "saçaklardan akan ince su" 2162]* (DS 2237).

parıldayık: yıldırım (DS 3397).

şarlavuk: kar suyu (DS 4720).

taklavık: çocukların kamış ya da mürver dalı içerisine kıtık sokup çöple iterek oynadıkları bir oyun (DS 3810).

yıldırayık: şimşek (DS 4132).

yaldırayık: elektrik *[KBS: yal+ drı-"az ışımak" + -(y)ık 1044]* (DS 4143).

zıngıldayık: pelte (DS 4372).

2.87. -(I)z / -(U)z

Yazı dilimizde nadir görülen bu ek, işi yapan ve işten etkilenen anlamında ad ve sıfatlar türetir. Bazı örneklerde kök, ekle kaynaştığı için kökü tespit etmek güçleşmektedir: *söz, uz, düz, kuduz, semiz, tıkız* (Banguoğlu, 2004: 263, Hatipoğlu, 1974: 164, Zülfikar, 1991: 146, Korkmaz, 2003: 109, Erdal, 1941: 323).

TTA'da yazı diline nispetle işlek olan bu ekle daha çok nitelik bildiren sıfatlar türetilmiştir (bk. -Az).

2.87.1. Sıfat türetir.

alız: zayıf, cılız *[krş. DS: alın- "zayıflamak, kuvvetten düşmek" 220]* (DS 221).

büğrüz: kambur [DS: *buğlez/ büğlez/ büğlüz/ büğdez/ büydüz/ büğdüz* [245] *aa. 814, 818, KS: bürüz "kamburluk" 14; KBS: büğdüz < bük- düz 194]* (DS 814).

---

[245] *'büğdüz'* ve *'yanduz'* kelimelerinde –dUz ekinin olduğu da düşünülebilir. Ek için bk. OT *munduz < bun-/ mun- 'senile, feeble minded'* (EDPT: 768). Clauson, bu ekin izine başka bir yerde rastlanmadığını ifade etmiştir. -dIz ekinin yer aldığı iki çalışmanın birinde tek örnek yer almaktadır: *büydüz 'kambur'* (Aksoy, 1945: 211). Diğer çalışmada ise örnek sayısı birkaç tanedir: *ildiz 'kök, ceviz'* , *daldız 'arı kovanı', salduz*

diniz/ dinğiz: sakin, durgun, sessiz (genellikle hava hakkında) *[TTL: 623]* (DS 1507).

ılız: zayıf *[DS: ili- "zayıflamak" 2525]* (DS 2472).

itiz: terbiyesiz *[krş. DS: iti- "yiyecek şeylerin tadı bozulmak, acılaşmak" 2568, KYAS: iti- "kokuşmak" 146]* (DS 2569).

kırız: saçsız, tıraşlı; tüyleri kırkılmış hayvan (DS 2828).

külüz: düşkün, şaşkın (insan, hayvan) *[krş. ET köl- "bağlamak" (ETG: 283), OT külün- "eli ayağı yorulup zayıf olmak" (DLTD: 397); EDPT: kölün- < köl- "to harness" 715, 719]* (DS 3033)?

tıkız: çok dolu; dar; koyu, katı, sert *[DS: tıkıs "sıklık, darlık" 3911, dıkız "çok sıkıştırılmış, bastırılmış, dolu, sıkı; sıkışık, dar; havasız basık yer" 1456]* (DS 3911).

tutuz: bir şeyi ya da işi tekeline alan, başkasını işten alıkoyan, oyalayan (DS 4002).

uluz: azgın, zarar yapan hayvan; yaramaz, zararcı, yoldan çıkmış hayvan (DS 4035).

ütüz: çok ve çabuk üşüyen, ateş başından ayrılmak istemeyen *[DS: ütük aa.]* (DS 4080).

yanduz: düzenci *[< ET yoŋa- "iftira etmek" (Toprak, 2011: 834); krş. DS: yanaz/ yaŋaz "ters, huysuz, inatçı" 4161]* (DS 4163).

koğuz: içerisi sıkıştırılarak doldurulmamış, gevşek bırakılmış; bir kabın dolmaya yakın durumu *[ET kok- "azalmak, küçültmek" (EUTS: 119); EDAL: 713, OTWF: 324]* (DS 2903).

2.87.2. Yer adları türetir.

gediz: su birikintisi, gölcük *[KBS: ged- iz 360]* (DS 1967).

obuz: su kaynağı; akarsulardan oluşan küçük derecikler; iki derenin birleştiği dar yer; suların oyarak yaptığı ufak çukur *[DS: op- "yeraltı suları, ya da deprem nedeniyle toprak çökmek" 3285; EDPT: 16-17, TDES: 304, KBS: 610, EDAL: 1059]* (DS 3262).

2.87.3. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

balkız: şimşek; parıltı *[DS: balkı- "şimşek çakmak" 507]* (DS 506).

damız: maya (D-BİA 670).

debiz: hakaret, tekdir (DS 1395).

kıynız: boynuz *[DS: gıynız "öküz boynuzu" 2068]* (DS 2859)

'büyük bir Türk oymağı', büğdüz 'kambur' (Atalay, 1941: 89, 91, 94, 97). Ekin hem isim, hem fiil yaptığını düşünen Atalay'a göre 'munduz', *muŋ 'sıkıntı'* kelimesinden türemiştir (1941: 94).

giyiz: giysi (DS 2086).

kıvrız: kadınların başa örttükleri ince tülbent, gelinlerin yüzüne örtülen kırmızı, yeşil renkli, pullu tül ya da krep (DS 2851).

oruz: düşün, düşünce *[< or- "kesmek" ?; krş. aklı kesmek]* (DS 3290).

üfrüz: ince toz *[DS: "toz bulutu" 4792]* (DS 4059).

üngüz: et bıçağı *[krş. DS: üngürüş aa.; OT üŋ- "delmek" (DLTD: 629)]* (DS 4066).

yalız: kor (DS 4146).

3. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

3.1. +A-

İsimlerden olma veya yapma, yansıma gövdelerden olma ifade eden fiiller türeten bir ektir (Ergin, 1990: 172, Banguoğlu, 2004: 205, Hatipoğlu, 1974: 16, Korkmaz, 2003: 111, Zülfikar, 1991: 48, Zülfikar, 1995: 116, 126-129).

ET ve OT döneminde çok işlek [246] bir ek olmasına rağmen zamanla işlekliğini kaybetmiş,[247] yerini aynı işlevi taşıyan +lA- eki almaya başlamıştır (Banguoğlu, 2004: 205, Bilgen, 1989: 81, Erdal, 1991: 428, Öner, 2006: 66, 71, Taş, 2009: 82, Güner 2013: 155).[248]

Ekin ayrı ve bağımsız bir ek olduğu görüşü yanında, +lA ekinden -l düşmesi ile oluştuğu, +gA ekinden geldiği yolunda görüşler de vardır (Arnazarov, 2004: 27).

Ekin yansıma kelimelere getirilmesi, tarihî ve çağdaş lehçelerde yaygındır (Bilgen, 1989: 81, Taş, 2009: 82, Öztürk 1997: 16).

alıza-: zayıflamak, kuvvetten düşmek (DS 221).

aşa-: yemek yemek *[ET aşa- aa. (EUTS: 15); EDPT: 256, OTWF: 418]* (DS 350).

balka-: güneş doğmak; şimşek çakmak *[TTT balk ur-/ balkı- "parlamak, ışık saçmak" (YTS: 24)]* (DS 507).

başa-: başlamak (D-KTA 76).

bele-: çocuğu kundaklamak, sarmak, beşiğe bağlayarak, sararak yatırmak (DS 610).

boğna-: dalı kertmek, gedik yapmak *[DS: bogna- "ağacı hızarla enine parçalara ayırmak" 722; Trkm. boğna- "boğum boğum kesmek" < boğun (< boğum) + a- (İlker 1997: 51)]* (DS 729).

cağşa-/ cığşa-: gevşemek, yerinden oynamak *[TTL: 413]* (DS 846).

çayra-: ekin susuzluktan kurumak (DS 1098).

çokra-: mide ekşimek, kaynamak; tencere içinde yemek kaynamak *[EDPT: 410]* (DS 1261).

---

[246] Öner, (2006: 60-76) ET ve OT dönemine ait eserlerde fiilden isim yapan ekler üzerine yaptığı taramada +lA- ekinden sonra en çok kullanılan ekin +A- olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada +lA- ekinin kullanım sıklığının gittikçe arttığı buna paralel olarak +A- ekinin kullanım sıklığının düştüğü belirlenmiştir.

[247] Zeynalov, (1993: 234-235) ekin işlek olmadığı görüşüne katılmamış, ekin +lA- ve +lAş- eklerinden geri kalmadığını, yaygın ve pek çok fiil türetmiş olduğunu ifade etmiştir.

[248] Ekin işlevleri için bk. KARABEYOĞLU, Adnan R. (2007), "+A- Eki ve Adların Fiilleşme İstikametleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, S. 23, s. 73-91.

çota-: bir ağacın dallarını gövdeden ayrıldığı yerin hemen üstünden kesmek (DS 1274).

dazıra-: yanarken ses çıkarmak (DS 1390).

dene-/ deŋe-: gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek *[TDES*: *deŋ "deneme, tecrübe" + e- 108, TTL: ET teŋ "denk" +e- 587]* (DS 1422).

derine-: derinleşmek (DS 1434).

dıgra-: yuvarlamak (DS 1450).

dımıla-: parlamak *[DS: dımıl "parlak" 4485, Y-SYA: dımıl dımıl "pırıl pırıl, tertemiz" 483]* (Y-SYA 483).

diğre-: meyve ve sebze sertleşmek (DS 1484).

dile-: evlenmek için kızı ailesinden istemek (DS 1493).

dişe-: bebek ve hayvan yavrusu diş çıkarmak; diş çıkarmaya başlamak; yedi yaşındaki çocukların süt dişleri dökülüp esas dişleri çıkmak; diş geçirmek, ısırmak (DS 1521).

dişe-: dişeği denilen ucu tırtıllı çekiçle değirmen taşı ya da herhangi bir şey üzerinde diş yapmak; bıçkı, testere, orak gibi aygıtların dişlerini eğe ile bilemek (DS 1522).

duşa-: hayvanın iki ayağını bağlamak, kösteklemek *[OT tuş "toka", tuşag "köstek" (DLTD: 659, 660), tuşa- "köstek vurmak" (KBİ: 471); EDPT: 561]* (DS 1608).

düne-: üzerinden bir gece geçmek (DS 1631).

efile-: rüzgar hafif hafif esmek *[DS: efirde- aa.]* (DS 1669).

eğne-: herhangi bir giyeceği giymeyip sırtına almak; omuzlamak (DS 1681).

ene-: hayvanlara işaret koymak amacıyla kulaklarını kesmek ya da boynuzunu kertmek (DS 1750).

fıkra-: fıkır fıkır gülmek; yerinde duramamak, hep hareket etmek, oynamak (DS 1852).

gere-: bez ateşten kavrulmak, sararmak *[MKS: "ateşte biraz kavrulmak, sararmak, benzi atmak" 82, DS: ger "kestane rengi; keçi vb. hayvanlarda tam siyah olmayan, siyahla beyaz arası bir renk" 1994]* (DS 1997).

göle-: su toplanmak; bir şeyin önüne geçmek, engel olmak (DS 2143).

göze-: eşyanın delik yerlerini örerek onarmak (DS 2178).

hakıra-: yüksek sesle konuşup gülmek (DS 2254).

hoşra-: sıvı yiyecekler ekşiyerek kabarcıklar meydana gelmek (DS 2417).

ıldıra-: ara sıra parlamak; çok hafif ışık vermek *[DS: ıldırda- aa.]* (DS 2464-2465).

ıpıla-: parlamak, parıldamak *[DS: ıpılda- aa.]* (DS 2479).

kağşa-: eskimek, yıkılmaya yüz tutmak; herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak; parça parça olmak, dağılmak, yıkılmak, kırılmak (DS 2596).

karta-: olgunlaşmak, zamanı geçmek (M-DADK 33).

kıpra-: yavaşça kımıldamak (DS 2814).

kipe-: samanlığı saman ve darı sapı ile doldurup kapısını kapamak *[DS: kip "sağlam, dayanıklı", kiple- "korumak, saklamak"]* (DS 2874).

kora-: önce gelmek; eskimek *[DS: kor "dizi, sıra" 2922]* (DS 2924).

küpe-: doyuncaya kadar yemek (DS 3041).

mangıra-: yüksek sesle konuşmak; bağırmak (DS 3121).

mola-: ağaçlar tomurcuklanmak *[DS: mol "ağaç sürgünü, fışkın" 3208]* (DS 4597).

oḫşa-/ okşa-: benzemek *[KBS: *oğuş "oymak, hısım, akraba" + a- "akrabadan saymak" 618, Kaçalin, 2006: 167, Taş, 2009a: 79]* (DS 3273).

ota-: hastalığı iyileştirmek (DS 3293).

öze-: hamur ya da çamuru yoğurup özlendirmek; yoğurt vb. şeylerle yabancı bir öğeyi karıştırarak yoğurmak; yoğurt, pekmez vb. şeyleri sulandırmak (DS 3371).

patıra-: anlaşılmayacak biçimde konuşmak, kendi kendine söylenmek *[DS: "yabancı dil konuşmak; gürültü etmek" 4639]* (DS 3410).

peke-: kapamak, tıkamak (DS 3420).

sakıra-: titremek *[DS: sakra- / sakırda- "çok titremek" 3519]* (DS 4663).

samıra-: sayıklamak, uykuda söylenmek *[DS: samırda- aa.]* (DS 3532).

sana-: tanımak, saymak *[DS: sayla- aa.; ET san "sayı", sana- "saymak, hesaplamak" (EUTS: 129); EDPT: 835, OTWF: 422]* (DS 3534).

sapra-: abuk sabuk, saçma konuşmak *[KBS: 734]* (DS 3542).

singile-: köpek inlemek (DS 3640).

sokran-: söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek (DS 3658).

şara-: çok gülmek (DS 3748).

tahrıra-: belli etmek, takibe almak *[< Ar. tahrir "yazma, kaleme alma; deftere geçirme, kaydetme" ?]* (SMYA 428).

takıra-: çok zayıflamak (DS 3809).

tava-: demiri ocakta kızdırmak (TİYA 456).

tepse-: susuzluktan dudak kurumak; uzlaşmak, anlaşmak, barışmak *[OT tebiz "çorak yer" (DLTD: 592)]* (DS 3886).

terge-: vazgeçmek, istememek *[DS: "bırakmak" 4753, GİAT: "terk etmek" 309, HA: derge- "terk etmek, bırakmak" 438]* (DS 3890).

tısıla-: ağır yük altında iniltiye benzer sesler çıkarmak *[DS: tosula- "güç ve hırıltılı soluk almak" 4770]* (DS 3925).

topura-: kar topu oynamak, kar topu atmak *[DS: topur "yumruk büyüklüğünde kuru toprak parçası, kesek" 3965]* (D-DGBA 481).

turşa-: ekşimek *[DS: turş/ tırş "ekşi" 3995, 4761]* (D-VGHA 138).

usa-: tasalanmak, kederlenmek *[KBS: 971]* (DS 4042*).*

vizre-: durmaksızın kıpırdanmak (DS 4106).

yalbıra-: ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek; şimşek çakmak *[DS: yalbır "parlak"]* (DS 4142).

yavaşa-: ağrı için azalmak (M-VADK 73).

yebire-: esintiden sallanmak *[krş. DS: yelpirde-/ yelbirde "yelle sallanmak" 4231, 4239; Krgz. celbir "sallanıp duran", celbire- "sallanmak" (KrgzTS: 198); KBS: yel+pi-r-e- 1105]* (DS 4219).

yele-: rüzgarda uçuşmak (EYSV 225).

yeyne-: artmak, güçlenmek (hız, sayı vb.) *[DS: yeğinle- aa.]* (DS 4224).

yive-: ipi gevşek bükmek *[DS: yeve- "iğrilmiş ince ipi iki kat edip iğle ya da kirmenle bükmek" 4259; KBS: yig "iğ" + e- 1149]* (DS 4283).

yoka-: dokunmak *[TTT "el sürmek, dokunmak, yoklamak; yok etmek" (YTS: 249)]* (M-DSİ 206).

yoşa-: eskimek, yıpranmak *[HKTS: yoşu- "yorulmak" 317; TTT yoş "yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, kamaşık, bulanık" (YTS: 250); KBS: < yuw- "uslanmak, akıtmak, erişmek, olgunlaşmak" + -şu- 1171]* (DS 4300).

yüve-: tüy değiştirmek *[OT yüg "kuş tüyü" (KBİ: 560)]* (DS 4335).

zayıfa-: zayıflamak (MAS 404).

zengine-: zenginleşmek (AA 782, KA 645, MAS 404).

zınga-: dizle birinin arkasına vurmak (DS 4372).

3.2. +Al-

Bu ek de eskiden beri kullanılan, çok işlek olmayan isimden fiil yapma eklerinden biridir. Genellikle sıfatlardan olma ifade eden fiiller yapar (Ergin, 1990: 171, Banguoğlu, 2004: 20, Hatipoğlu, 1974: 87, Korkmaz, 2003: 112, 116, Zülfikar, 1991: 55).

+A- ekiyle edilgenlik ifade eden -l- ekinin kaynaşmasından oluşan ek (Banguoğlu, 2004: 204, Korkmaz, 2003: 112) +lAn- ve +lAş- ekleri ile aşağı yukarı aynı işleve sahiptir (Banguoğlu, 2004: 207).

Vahit Türk'e göre +Al- eki iki farklı kaynaktan gelmektedir. İlki +A- eki ile -(I)l- ekinin kaynaşması, ikincisi ise ol- ana yardımcı fiilinin, er- fiiline benzer bir biçimde ekleşmesi sonucunda oluşmuştur. [249] Yazara göre her iki yapı da oluş bildiren geçişsiz fiiller türettiği için hangi kelimenin hangi yapı ile kurulu olduğunu tespit etmek zordur (2006: 188-190). Ganiyev de *karal-, tözel-* gibi bazı fiillerde görülen +Al- ekinin *bul- (bol-) / ul- (ol-)* fiilinden geldiği görüşündedir (2013: 137).

acal-: acıkmak (DS 37).

bayal-: bay olmak, zenginleşmek (DS 577).

bekel-: çoğalmak, kuvvetlenmek *[D-KİA: pekel- "sertleşmek" 835]* (DS 601).

betel-: kafa tutmak, surat asmak, sert, kaba davranmak *[DS: beter- aa.; TTL: bed +el- 325]* (DS 645).

bolal-: genişlemek, çoğalmak (DS 734).

dengel-: sağlığı düzelmek, iyileşmek; bozulan bir şey düzelmek, eski haline gelmek, yoluna konulmak; tamamlanmak *[TTL: deng +el- 588]* (DS 1423).

dengel-: anlamaz hale gelmek *[DS: denk "sersem, dengesiz, akılsız, dalgın" 1425]* (DS 1423).

dikel-/ dinel-/ diŋel-: karşı gelmek, kafa tutmak, dayatmak, dikleşmek *[OT tiŋ "dik" (DLTD: 624); TTL: diŋ/ din "bir şeyin en yüksek noktası" +el- 622, TDES: 113]* (DS 1485).

dincel-: dinçleşmek; isteği yerine gelmekle ferahlamak, huzur bulmak (DS 1500).

dinel-/ diŋel-: dinlenmek (DS 1501).

domal-/ dobal-/ dombal-/ dömel-: secde eder gibi durmak, arkasını çıkarmak, çıkıntı yapmak *[DS: tömel- "kabarmak" 4772; KBS: dom/ döm "yuvarlak çıkıntı" +al- 297, Kaçalin, 2006: 231]* (DS 2549).

ekel-: tecrübe, görgü sahibi olmak; büyümek, yetişmek, çocukluk çağını geçirmek *[KİA: yekel- "büyümek" 385]* (DS 1693).

---

[249] Türk, bazı kelimelerdeki +Al- ekinin *'ol-'* fiilinden geldiği görüşüne delil olarak bol- fiilini kullanan lehçelerde +Ar-, +r- ile kurulan birtakım kelimelerin, ol- fiilini kullanan Oğuz grubundaki lehçelerde +Al-, +1- ekiyle kurulmasını ve +Al-, +l- ekinin sadece Oğuz grubu lehçelerde bulunmasını göstermektedir (2006: 188-190).

engel-: genişlemek (M-EDK-I 27).

fısal-/ fosal-: balon, lastik, top ve araba tekeri gibi cisimler hava kaçırıp sönmek, boşalmak (DS 1858).

gecel-: gözü kararıp düşmek, fenalaşmak *[D-VGHA: gėcel- "başı dönmek, sersemleşmek" 47, DS: gec "sersem" 4507; Tezcan, 2001: 256]* (DS 1958).

gencel-: gençleşmek (DS 1989).

genel-: genişlemek; yemek isteği artmak (DS 1990).

gerel-: kayısı, erik vb. meyveler çağla halinden çıkıp olmaya yüz tutmak (DS 1997).

gödel-: yumrulaşmak, şişmek, çıkıntı meydana getirmek *[DS: göde "kısa boylu, şişman, göbekli" 2122]* (DS 2125).

göncel-: gönenmek *[DS: gönç "zengin, varlıklı; şen, neşeli"]* (DS 2152).

gürel-: çoğalmak (DS 2235).

hasal-: hasta iyileşmek (DS 2297).

hıral-: zayıflamak *[DS: hıra "cılız, çelimsiz, sıska" 2367]* (DS 2368).

hoşal-: iyileşmek, şifa bulmak *[NF: "zevk almak, hoşlanmak" 130]* (KBTA 184).

irel-/ iril-: gelişmek, büyümek; şişmanlamak *[TTL: 406]* (DS 2547).

iyilt-: düzeltmek, onarmak (DS 2574).

kartal-: yaşlanmak (DS 2670).

kıral-: saç ağarmak *[DS: kıralt-"ağartmak" 4554]* (DS 2816).

kıtal-: kıtlaşmak, azalmak (DS 2846).

kipelt-: sağlamlaştırmak, sıkıştırmak, sertleştirmek (DS 2874).

kirel-: kirlenmek (AAT 237).

kirtel-: gevrek duruma gelmek, sertleşmek; saçlar kirden birbirine yapışıp taranmaz duruma gelmek *[DS: kirt "gevrek, çabuk kırılan, az sert" 2881]* (DS 2882).

kitel-: kesmez olmak, körelmek *[AAS: kötel- "kesici bir aletin kesmez hale gelmesi" 241]* (DS 2887).

kosal-: gururlanmak, övünmek (DS 2899).

koval-: gururlanmak, övünmek *[DS: kaval-/ kofal-/ kokal-/ konal- aa. 2686, 2899, 2904, 2916; DS: kav "gurur, gururlu" 2686; TTL-II: gofal- "gururlanmak" < ? 162]* (DS 2938).

koval-: ağaç koflaşmak *[DS: kofal- "içi boşalmak" 2899]* (DS 2938).

koyal-: koyulaşmak; olgunlaşmak, yaşlanmak; durulmak, uslanmak (DS 2941).

kökel-: tavlanmak, semizleşmek *[DS: kök "şişman, gürbüz, tavlı" 2951; EDAL: 832]* (DS 2951).

kütel-: kötürüm olmak, bacakları tutmamak; yoksun kalmak (DS 3054).

loşal-: gevşeklik gelmek, ağırlaşmak (DS 3088).

nezel-: kumaş eskiyip incelmek, yırtılmaya yüz tutmak; iplik, ip, urgan vb. şeyler incelip kopacak duruma gelmek; güçsüzleşmek, zayıflamak *[< Ar. nez "ortadan kaldırma, yok etme; son nefesi verme" (Parlatır, 2009: 1294)]* (DS 3249).

picel-: uykusu kaçıp yeniden uyuyamamak (DS 3451).

piçel-: bozulmak, yozlaşmak (D-KİA 836).

pusal-: sislenmek; çok yağan yağmur nedeniyle otlar çürümek, bozulmak (DS 3489).

sağal-: hastalık ya da yara iyileşmek; canlanmak, dirilmek (DS 3512).

senel-: yıllanmak; eskimek, bayatlamak (DS 4683).

sertel-: sertleşmek *[Y-ABİA: "karşı koymak, sert çıkmak" 305]* (DS 4685).

sesel-: tanınmak, adını duyurmak, ünlü olmak (DS 4685).

sıḫal-: sıklaşmak *[KA: sıkalt- "sıklaştırmak" 517]* (AA 591, EİA 278).

soyalt-: eğmek, eğik tutmak *[DS: soya "eğimli, yatık" 3668]* (AOS 489).

sozal-: azalmak, suskunlaşmak *[DS: "azalmak, inmek, dinmek" 4704, DS: soz "ağır, yavaş, hızı geçmiş"]* (DS 3671).

söbel-: çıkıntı yapmak, bel vermek *[DTAS: "ovalleşmek, söbü şekle girmek" 231, DS: söbe "yumurta biçimi, oval" 3671]* (DS 3672).

şenel-: şenlenmek, neşelenmek *[OİYA: "canlanmak" 355]* (DS 3760).

tekel-: teke düşmek (SMYA 429).

tenel-: nemlenmek, ıslanmak *[DS: ten "nem" 3876]* (DS 3880).

tokal-: dolgunlaşmak, kalınlaşmak (AAS 307).

toral-: çocukluktan gençliğe geçmek (AOA 492).

tümel-: tamamlanmak, bütünleşmek; çoğalmak *[SİYA: "toplanmak, bir araya gelmek" 702]* (DS 4010).

ucal-: yücelmek *[DİAT: "yükselmek" 283; KBS: 953]* (DS 4019).

yoğal-: yok olup gitmek *[KBS: < yok ol- 1151]* (DS 4285).

yozal-: işten soğumak; işe yaramaz hale gelmek *[DİAT: "istirahat etmek (hayvan için)" 286]* (DS 4302).

yukal-/ yufkal-: sığlaşmak, incelmek, zayıflamak (DS 4313).

zoral-: zorlaşmak (DS 4395).

3.3. +AlA-

-AlA- ekinden örnekseme ile oluştuğu anlaşılmaktadır.

yaġala-: yağ sürmek (TYA 247).
kökele-: bir bitkiyi kökünden sökmek; bir orman tarlaya çevrilmek için (DRTA 252).
güzele-: hava soğumak; güz gelmek (DS 2243).
peşele-: peşine düşmek, kovalamak *[TYA: peşle- "önüne katıp kovalamak" 195, KİA: peşle- "takip etmek" 382]* (Y-BYA 212).

3.4. +An-

(+ın-, +ün-)

+A- eki ile dönüşlülük eki -n-'nin birleşmesinden oluşan ve az kullanılan bu ek adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma, vasıflanma anlamlarında içe dönük fiiller yapmıştır (Banguoğlu, 2004: 207, Korkmaz, 2003: 112, Gabain, 1988: 49).

Bu ekle kurulu türetmeler çok eski olduğu için +A- 'lı fiil şekilleri kullanıştan düşmüş, yalnız birleşik ekli türevleri kalmıştır. Bunları +A-'lı fiillerin dönüşlü biçimleri ile *(ada-n-, boşa-n- vb.)* karıştırmamak gerekir (Korkmaz, 2003: 112).

TTA'da genellikle -lAn- eki ile aynı işlevi taşıyan bu ek "gibi görmek, gibi davranmak" anlamında bazı kelimeler de türetmiştir. Bazı örneklerde ekin ünlüsü dardır.

began-: bey gibi davranmak (Y-AYA 102).
cımban-: çimmek, yıkanmak (KYAS 47).
dilen-: göz değmesine, nazara uğramak *[DS: dil değ- "nazar değmek" 1492]* (GRS 66).
düzen- : düzene girmek *[DS: düzlen aa.]* (DS 1644).
gücen-: zorsunmak, bir işi yapacak gücü olmadığı için yapmak istememek (MAS 210).
omzan-: yeltenmek *[< omuz + an- ?; krş. TTT omzaş- "omuz vermek, devirmek istemek" (YTS: 162)]* (YDS 184).
örgen-: birbirine eklenmek *[< örk + en-]* (MAS 297).
özen-: tuluktan yoğurt, tereyağı çıkarmak *[< öz "yağ" + en- ?]* (Y-DEYA 519).
sesen-: konuşmak, söyleşmek *[KBS: 758]* (DS 3592).
tacan-: törenle tac giymek (DS 3798).
tayanma-: ehemmiyet vermemek *[< tay "eşit denk" +an- ?; krş. DS taysın- "saymak, önem vermek, değer vermek" 3853]* (KS 84).

telen-: alınmak; ip ya da urgan eskimek (DS 3869).

yiven-: fakirlikten kurtulup halini vaktini düzeltmek *[krş. DS: yiver- "şişmanlamak" 4282]* (KYAS 253).

yönen-: dönüp gitmek (AİAS 274).

azın-: az görmek (DS 439).

dapın-: uyuklamak, dalmak (DS 1364).

darın-: sıkılmak, gücenmek (AOA 464).

yükün-: yüksünmek (DS 4329).

3.5. +Ar- (< +gAr- , +A-r-) [250]

(+ār-, +ā-, +ē-)

Yapma bildiren fiiller türeten ek işlek değildir (Ergin, 1990: 172, Banguoğlu, 2004: 208, Korkmaz, 2003: 113, Hatipoğlu, 1974: 134, Zülfikar, 1991: 60).[251]

Bazı araştırmacılara göre geçişli fiiller üreten +Ar- eki farklı kaynaklardan gelmektedir. Ekin ET +gAr- ile ilgili olduğu (Korkmaz, 1995: 172, Kaçalin, 2006: 162, Tekin, 2005a: 357, Tekin, 2005b: 517), +A- ile -r- eklerinin birleşmesinden oluştuğu ileri sürülmüştür (Banguoğlu, 2004: 208, Korkmaz, 2003: 113[252]). Türk, yapma bildiren fiiller türeten +Ar- ekinin bazı kelimelerde +gAr-, bazı kelimelerde +A-r- ekinden geldiğini ifade etmiştir (Türk, 2006: 184).

barkar-: ev bark sahibi yapmak (DS 533).

çokar-/ çoğar-: ateş yakmak için odunları hazırlamak, yanabilecek halde yerleştirmek *[DS: çokart-/ çokat- "yakmak" 1259; OT çoġ "ateş alevi, ateş yalını" (DLTD: 155)]* (DS 1259).

---

[250] Bazı eserlerde tek, bazılarında iki, bazılarında üç farklı kaynaktan geldiği söylenen +Ar- eki hakkında görüş ve tartışmalar için bk. KORKMAZ, Zeynep (1995), "Türkçede İsimden Fiil Türeten +r-, +ar- / +er- Eki ve Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s.168-178.; TÜRK, Vahit (2006), "İsimden Fiil Yapan -al/ -el; -l ve -ar/ -er; -r Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar*, S. 21, s.183-191.

[251] Yapma bildiren fiiller türeten +Ar- ile olma bildiren fiiller türeten +Ar- eki bazı kaynaklarda aynı başlık altında ele alınmıştır (Ergin, 1990: 172, Hatipoğlu, 1974: 134-135, Banguoğlu, 2004: 208). Banguoğlu, işlev farkından dolayı ekin kaynaklarının farklı olabileceğini belirtmiştir (2004: 208).

[252] Korkmaz'ın ek hakkındaki görüşünün sonradan değiştiği görülüyor. Bu ek hakkında daha önce yazdığı bir makalede (1995: 173) +Ar- ile kurulu birçok örnekte +gAr- eki ile birleşme durumu söz konusu olduğunu belirtmiş, bütün kelimelerde +A-r- şeklinde bir yapının kabul edilmesini doğru bulmamıştır.

otar-: ot toplamak; hayvanları otlatmak (DS 3293).

suvar-: sulamak, su içirmek (DS 3702).

ucar-: başarmak (DS 4019)?

3.6. +Ar- (< er-)

(+ā-, +ār-, +ē-, +r-)

Bu ek, bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller türetir (Ergin, 1990: 172, Banguoğlu, 2004: 208, Hatipoğlu, 1974: 35, Zülfikar, 1991: 60, Korkmaz, 2003:113, Erdal, 1991: 499).

Bazı bilim adamlarına göre bu ek, ET *'er-'* fiilinden gelmektedir (Korkmaz, 2003: 113, Tekin, 2005a: 357, Tekin, 2005b: 517, Kaçalin, 2006: 253, Türk, 2006: 188).[253]

TTA'da ek yazı diline göre daha işlektir.

ağar-: ekinler olgunlaşmak (DS 82).

alar-: kızarmak; meyve olgunlaşmaya başlamak (DS 198).

beler-: belirmek, meydana çıkmak; göz haddinden fazla açılmak, açılıp kalmak *[KBS: *bel "şişkinlik, kabarıklık" +er- 129]* (DS 614).

beter-: kafa tutmak, surat asmak, sert, kaba davranmak *[TTL: bed +er- 325]* (DS 645).

bezer-: vücutta şiş ve kızartılarla bir hastalığın belirmesi *[ET bez "kabarcık, beze" (EUTS: 27)]* (DS 652).

bolar-: genişlemek *[DS: bolara- "genişlemek, çoğalmak" 734]* (ÇKTA 19).

cücer-: filizlenmek, yeşermek *[DS: cöcer- / cücüklen-/ cücelen- aa.; DS: cüce "civciv" 1021]* (DS 1024).

çalar-: ekinler veya meyveler olmaya yüz tutmak *[DS: çal "ala renk; ben, çil, leke" 1047, çeler- "ekinler yeşermek; büyümek, gelişmek" 1111; KBS: çal-ar- 214]* (DS 1049).

çığar-/ çiğer-: nemlenmek, rutubetlenmek (DS 1159).

düzer-: mayalanmak, ekşimek (DS 1645).

ġarar-: bitmek (sona ermek) (OİYA 345).

gerer-: bez ateşten kavrulmak, sararmak; ekin, meyve vb. şeyler olgunlaşmaya başlamak (DS 1999).

---

[253] Bu görüş ilk defa Kaşgarlı Mahmud tarafından ileri sürülmüştür (DLT-II: 163).

göder-: bir şey hafifçe şişmek *[DS: güder- "kamburlaşmak, şişmek" 2212]* (DS 2125).

göler-: akarsu çukurlarda birikmek, gölcük olmak (DS 2145).

hınçar-: söz tutmamak, karşı gelmek (DS 2363).

hırar-: zayıflamak *[DS: hıra "cılız, çelimsiz, sıska" 2367]* (DS 2368).

hömer-: hiddetlenmek; birisine kızarak saldırmaya hazırlanmak *[DS: hömel- aa.; krş. DS: hümcün- "dövmeye kalkışmak" 2450; TTL-II: ? 331]* (DS 2431).

irer-: gelişmek, büyümek *[DS: irel-/ iril- aa.]* (DS 2547).

karar-: kin tutmak; surat asmak; inat etmek (DS 2652).

keler-: solmak (DS 2729).

keşer-: renk açılmak, solmak *[DS: "renk salmak" 4549]* (DS 2770).

kırar-: saç ağarmak *[DS: gırar- "ağarmak, kırlaşmak" 2053]* (DS 2816).

kipert-: sağlamlaştırmak, sıkıştırmak, sertleştirmek *[GİYA: "tam yerleştirmek" 649]* (DS 2874).

kirer-: kirlenmek (DS 2877).

kolar-: birisine vurmak ya da bir şey atmak için kolları kaldırmak *[TYA: golar- "dövmek için üzerine yürümek, kafa tutmak" 106]* (DS 2908).

loşaa-: loşarmak, gevşemek (DTAS 179).

nemer-: ıslanmak, nemlenmek (DS 3245).

nezer-: kumaş eskiyip incelmek, yırtılmaya yüz tutmak *[DS: nezel- aa.]* (DS 3249).

öşer-: karaltı biçiminde görünmek, az belirmek *[DS: öş "güneş battıktan ya da güneş doğmadan önceki karanlık; alacakaranlık" 3356, 4268, yöşer- "hava ağarmaya başlamak; hava kararmaya başlamak" 4310; OT öşer- "açlıktan gözü kararmak" (DLTD: 467); KBS: yöşer- < yaş "parlaklık" +ar- 1169]* (DS 4628).

posar-: küflenmek *[TYA: "rengi bozulmak" 198]* (DS 3472).

puhar-: buharlaşmak (MAS 308).

purçar-: ilkbaharda ağaçlar yaprak açmak, yeşillenmek *[KBS: 704]* (DS 3488).

şafkar-: aydınlanmak, şafak sökmek *[DS: şavk "ışık, aydınlık"]* (DS 3733).

tamar-: özenmek *[DS: tamkar- "özenmek" 3817, tamağır- "imrenmek" 3816; < Ar. tama' "tamah"]* (DS 3817).

teler-: kumaş eskimek, incelmek *[KBS: 878]* (DS 3870).

tısar-: tıs renk almak, tıs renge girmek *[DS: tıs "sarı benizli, sıska, zayıf" 3925, AA: tıs "soluk, donuk sarı"]* (AA 670).

topar-: yünlü giyeceklerin kumaşının üzerinde top top yün birikmek (MAS 363).

torar-: kaçmak, uzaklaşmak, yaklaşmamak *[DS: tor "ürkek, çekingen" 3966]* (MAS 363).

tosar-: darılmak, dargın durmak (OİYA 357).

tozar-: tozlanmak (DS 3977).

tömer-: çömelmek (M-OGE 452).

yakınār-: yakınlaşmak (D-DGBA 482).

yalar-: kızarmak (MAS 380).

yiver-: şişmanlamak *[KBS: 1149]* (DS 4283).

yumrar-: yumrulaşmak, toparlaklaşmak (DS 4316).

zığar-: çıkışmak; haksızlık etmek; ayıplamak *[DS: zıŋar-/ zığar- "karşı gelmek; oyunda mızımak" 4371, zığ "çıkışma"]* (DS 4366).

3.7. +Aş-

+A- eki ile -ş- işteşlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Genellikle olma bildiren geçişsiz fiiller türetmiş, çoğu karşılıklılık bir kısmı da edilgenlik anlamında kelimeler bırakmıştır (Banguoğlu, 2004: 208, Korkmaz, 2003: 113).

adaş-: çocuklar oyunda ad seçerek eş olmak *[M-KABF: yadaş- "çocukların yekdiğerinden ayrılarak ikişer ikişer arkadaş olmaları" 1586]* (DS 65).

arkaş-: birbirine arka çıkmak, yardımcı olmak, yardımlaşmak *[OT arkaş- "yük yüklemekte yardım etmek" (DLTD: 35), EDPT: 218 [254]]* (DS 326).

darış-: sıkıntıda olmak, darılmak (EİA 71).

direş-: canlanmak, ayağa kalkmak, dirileşmek *[DS: "sertleşmek, katılaşmak" 1514]* (AOA 466).

ekeş-: tecrübe, görgü sahibi olmak; bir işte usta olmak, pişkinleşmek; kartlaşmak, ihtiyarlamak, yavruluktan çıkarak anaç hale gelmek *[DS: eke "büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan); kurnaz, açıkgöz (insan)" 1691]* (DS 1694).

geneş-: genişlemek (AybA 135).

hırış-: inat etmek, haksız bir işte direnmek; başkasına güvenerek tembellik yapmak; boğuşmak, dalaşmak, vuruşmak (DS 2370).

keçeş-: vücut uyuşmak (DS 2716).

meneş-: yerleşmek *[< ben +eş-?; krş. OT meŋger- "sahiplenmek" (ME: 156)]* (DS 3161).

---

[254] Clauson, kelimenin günümüzde sadece Tuva Türkçesinde yaşadığını ifade etmiştir (EDPT: 218).

pekeş-: katılaşmak (DS 3420).

serteşik: sertleşmiş (MAS 320).

3.8. +At-

(+Ad-, +ıt-) [255]

+A- eki ile -t- ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir, 'yapma' bildiren geçişli fiiller türetir. Kaynaşma dolayısıyla -t- ekinin işlevi körelmiştir (Banguoğlu, 2004: 209, Korkmaz, 2003: 113).

TTA'da ek geçişsiz fiiller de türetmiştir.

betet-: utandırmak, küçük düşürmek (DS 646).

düzet- [256]: düzeltmek *[TTL: < düzelt- 682]* (DS 1646)?

geşet-: güvercin tüy değiştirmek (DS 2007).

pusat-: hava bulutlanmak, kapanmak, puslanmak *[DS: pusar- aa.]* (DS 3490).

tasıt-: karman çorman, karışık olmak; tadını kaçırmak *[krş. OT tas "her nesnenin kötüsü, bayağısı" (DLTD: 581), TTT tas tas "şerha şerha, parça parça" (YTS: 204)]* (DS 3837).

tasat-: gözetlemek, gizlice izlemek *[DS: "önemsemek, dikkate almak" 4741, krş. DS: tasla- aa.]* (DS 3838).

yanat-: buzağıya anasını emdirmek (DS 4161).

yaşat-: ıslatmak (KYAS 247).

yazıt-: mevsim yaza dönmek *[KBS: 1104]* (DS 4127).

yukat-: inceltmek, azaltmak, hafifletmek *[< yufka+al-t-?; krş. DS: yukal-/ yufkal- "sığlaşmak, incelmek, zayıflamak" 4311]* (AİAS 274)?

yüzet-: yüzleştirmek; aynı düzeye getirmek; kavun, karpuz toplarken irisini ayırmak (DS 4336).

---

[255] Aksoy, fiilden fiil yapan bir *'-it-'* ekinden bahsetmiş ve örnek olarak *aydınıt-, serinit- , yavaşıt-, zenginit-* kelimelerini vermiştir (1945: 190). TTA'da +I- ile genişlemiş şekilleri de bulunan bu kelimelerde birleşik bir ek olduğunu düşünmüyoruz (bk. +I-/ +U-).

[256] Bu kelimede ve oldurgan anlam taşıyan *yukat-* vb. kelimelerde +Al- ile genişlemiş gövdelerden sonra gelen -(I)t- eki söz konusu olmalı. Bu kelimelerdeki +At- yapısı, +Al- ekinin sonundaki /l/ sesinin düşmesi ile ortaya çıkmış görünüyor (bk. Tietze, 2002: 374, 682).

3.9. +CA-

(+şA-)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen ek tarihi ve çağdaş lehçelerde birkaç kelime türetmiştir. İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller yapan ek işlek değildir. Lehçelerde ekin +şA- şekli de görülmektedir (Brockelmann, 1954: 222, Güngördü, 1998: 100, Kasapoğlu Çengel, 2005: 125, Öztürk, 1997: 31, 68, Ganiyev, 2013: 165).

Geçişsiz fiiller türeten +CA- ekinin benzerlik, yakınlık bildiren +sI-/ +sA- eki ile ilgili olduğu düşünülebilir. Geçişli fiil üreten +CA- ekinin kaynağı farklı olmalıdır.

çırça-: solmak, suyunu yitirmek *[krş. DS: çır "hastalık; meyve pestili" 1184, çir "meyve kurusu" 1234]* (DS 4478).

çimçeş-: ürpermek *[DS: çımçaş- "korkudan titremek" 1176; TSYK: çim "ürperme, uyuşma, birden silkinmeyi anlatan yansıma" 203)]* (DS 1220).

gölcer: çok sulu şey (DS 2141)?

kakırca-: yemek bozulmak *[UA: "bozulmak (yağ, kuru meyve, kavrulmuş yemek)" 120; krş. DS: kakılcı- "kurumak" 2602]* (DS 2603).

kavcar: ağaç rendelenirken çıkan talaş; darı kabuğu; ardıç ağacının kabuğu *[DS: kavçar "içi çürük, kurumuş ağaç" 2688, havcar/ gavcar "ardıç ağacının kabuğu" 4516, 1938, kavcir "ağaç rendelenirken çıkan talaş" 2688; TTT kavcar "kıvılcımla tutuşabilen nesne, kav" (YTS: 130); < kavcar < *kaw+(ı)ç "kuru" +ı-r (Kabataş 2005: 234)]* (DS 2688).

kırça-: yağmur ve kar yavaş yavaş yağmak, serpiştirmek *[DS: kırçı- aa. 2819]* (DS 2818).

kırçar-: kır rengini almaya başlamak, kırlaşmak; sertleşmek (DS 2819).[257]

kurşak: kuşak *[Tekin, 2003c: 35-36, KBS: 579]* (DS 3009).

yinşel-: hafiflemek, tazeleşmek *[DS: yen/ yeğin "hafif" 4244]* (DS 4279).

3.10. +CI- / +CU-

Yazı dilimizde görülmeyen bu ek oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir. Ek yansıma kelimelerden de yeni kelimeler türetmiştir. Ekin lehçelerde +şI- şekli de görülmektedir: *kekşé- 'kurumak', kırşı- 'tüy dökmek', kalıŋcı- 'sıklaşmak, koyulaşmak', terşi- 'hafifçe*

[257] Türkmen Türkçesinde geçişsiz fiiller türeten +cAr- eki *[çaŋcar- 'tozlanmak', yağcar- 'yağlanmak', öölcer- 'nemlenmek, ıslanmak', ākcar- 'beyaz, ak görünmek' (İlker, 1997: 66, Kara, 2001: 28, Hanser, 2003: 163)]* +CA- ekinin genişlemiş şekli olmalıdır.

terlemek' (Güngördü, 1998: 101, Gündördü, 2002: 174, Ceritoğlu, 1998: 169, Kasapoğlu Çengel, 2005: 126, Ganiyev, 2013: 165, Uygur, 2010: 110, Güner Dilek, 2007: 1028, Öztürk, 1997: 68).

Güngördü, bu ekin Moğolcada 'kendisinden önce gelen kelimenin elde edilişini ifade eden' +ci- ve +cirA- [258] ekleriyle ilgili olabileceğini belirtmiştir (2002: 172). Ekin benzerlik bildiren +sI- eki ile ilgili olduğu düşünülebilir. [259] Geçişli fiiller üreten +CI- ekinin kaynağı farklı olabilir.

TTA'da ekin -k- fiilden fiil yapma eki ile genişlemiş +CIk- şekli sık görülmektedir. +CIk- şekli ayrı bir başlık olarak da ele alınabilir.

balcıma-: kendine uygun görmemek *[< mal+cı- ?]* (DS 501).

buncuk-: sıkılmak, daralmak, sabrı kalmamak *[DS: buncık- "çok acıkmak"; Güngördü, 2002a: 174]* (DS 792).

carcın-: bağırmak, çağırmak (TİYA 448).

dabulcu-: yersiz hareketlerde bulunmak (DS 1316).

derci-: biri hakkında şikâyette bulunmak, dert yanmak *[DS: derçik- "içini boşaltmak" 1431; < dert+ci- ? ; krş. Y-KYA: dertsin- "dert yanmak" 271]* (SİYA 595).

evci-: evinin işine ve eksiklerine düşkün olmak, eksiklerini tamamlamaya çalışmak; herhangi bir hayvan eve alışmak, evcilleşmek (DS 1801).

gancık-: insanın bir yeri bir şey arasında sıkışarak kan toplamak *[krş. Az. gançır "bertik, morartı, çürük" (ATBS: 312); Güngördü, 2002a: 173]* (DS 1909).

hökçü-: saldırmaya hazırlanmak (DS 2429).

huycuk-: kuşkuyu huy haline getirmek, ürkmek (KA 337).

hümcün-: dövmeye kalkışmak (DS 2450).

kakılcı-: kurumak *[AİAS: kakılcımış "kokmuş" 155; Güngördü, 2002a: 174]* (DS 2602).

kapçı-: ceviz, badem gibi meyvelerin üstündeki yeşil kabuk soyulmak (DS 2632).

---

[258] bk. Poppe, 1992: 83-84.

[259] Bu ekler ve bunların genişlemiş şekilleri bazı lehçelerde benzer işleve sahiptir. Bazı lehçelerde +cIrA- eki +sIrA- ile (Kara, 2012: 87, Hanser, 2003: 65, Öztürk, 1994: 32) -(I)mcIrA- eki (-I)msIrA- ile aynı işlevi taşımaktadır (Söyegow vd., 1999: 213, Tabaklar, 1994: 39). Ayrıca krş. OT *külsir-'gülümsemek'* (DLT: 396), *külçir- 'gülümsemek'* (KBİ: 300). Bilgi için bk. Tekin, 2003b: 343, Hacıeminoğlu 1992: 43, 57.

kırcı-: kışın soğuk havalarda ufak ve sert taneli kar serpiştirmek *[DS: kırçı- "ince ince yağmur yağmak; ince ince kar yağmak" 2819]* (DS 2818).

kircik-: kirlenmek; gücenmek; darılmak (DS 2875).

körcük-: eski neşesini yitirmek, karamsar olmak (KA 415).

lemci-: kirden kokmak *[< lem "nem"]* (DS 3072).

morcuḫ-: yıkandığında iyi ağarmayan beyaz çamaşırlar kirli bir renk almak *[MKS: morcu- aa. 119, KA: morcuk- aa. 455]* (D-KMİA 465).

morcuḫdur-: morartmak (DS 4598).

sucuk-: susamak (DS 4707).

tercik-: hafif terlemek *[DS: terci- "kışın güneşli günlerde kar erimeye başlamak" 4753; TTT derci- "terler gibi olmak" (YTS: 65); Güngördü, 2002a: 172; krş. DS: tersi- "hafifçe terlemek" 3894]* (MAS 355).

yavıncı-: yavanlaşmak, tatsızlaşmak (DS 4205).

3.11. +DA-

(+dı-)

Genellikle yansıma kelimelerden fiil yapmakta kullanılan bu işlek ek az da olsa diğer kelimelerden de fiil türetmiştir. Diğer isimlerden yapma, ses taklitlerinden olma ifade eden fiiller yapar (Ergin, 1990: 172, Banguoğlu, 2004: 204, Hatipoğlu, 1974: 57, Korkmaz, 2003: 114, Zülfikar, 1991: 77).

Ek Moğolca +dA- ekiyle benzerlik göstermektedir (Poppe, 1992: 83, Gabain, 1988: 50). Bilim adamlarının çoğu bu ek ile +lA- arasında ilgi kurmuş, bazıları bu eki +lA- ekinin varyantı saymıştır (Clauson, 2007: 194, Tekin 1992: 83, Zeynalov, 1993: 236).

3.11.1. Çoğunlukla yansıma gövdelere nadiren de yansıma köklere gelerek geçişsiz fiiller türetir. Az da olsa yansıma olmayan kelimelere de eklenmiştir.

ağırda-: eskimek, köhneleşmek; düşündüğünü anlatamamak (DS 91).

angılda-: manda bağırmak (DS 266).

bıdırda-/ bıdılda-: kendi kendine konuşmak, mırıldanmak, homurdanmak, söylenmek, fısıldamak (DS 661).

bozda-: koşmak (DS 750).

cımbılda-/ combulda-: su çalkalanmak (DS 915).

çıldırda-: hafif rüzgâr esmesiyle ağaçlar ve çalılar hışırdamak, ses çıkarmak (DS 1172).

davışta-: boşuna dolaşıp yorulmak, hafif ses, hışırtı çıkarmak (DS 1379).

dazırda-: boşu boşuna yorulmak; vızıldamak (DS 1391).

debilde-: çabalamak, uğraşmak; çocuk yürümeye çabalamak; yerinde sallanmak *[DS: dabılda- "telaş göstermek, sendeleyerek yürümek" 1312]* (DS 1394).

dıgılda-: sohbet etmek (UİA 374).

efirde-: rüzgar hafif hafif esmek (DS 1669).

fosulda-: burnundan çabuk çabuk solumak (DS 1877).

gağılda-: hasta anlaşılmayacak sesler çıkarmak (DS 1893).

gıfılda-: telaşlanmak (DS 2035).

gıldırda-: hareket eden şey ses çıkarmak (DS 2040).

gıyırda-: küçük böcekler vücutta kıpırdamak (DS 2067).

guzulda-: köpek korkudan ya da hastalıktan inlemek (DS 2205).

gümürde-: bağırmak (DS 2223).

harılda-: yanmak (DS 2289).

helpilde-: kaptaki sıvı çalkalanmak *[AAS: "rüzgarda hafifçe sallanmak" 205]* (DS 2337).

hışda-/ hışırdı-: ses çıkarmak (DS 2376).

ġoldaş-: iş arkadaşlığı yapmak, ortaklaşa çalışmak *[DS: kollaş- "iki kişi yardımlaşarak el ve kolları ile ağır bir yükü taşımak" 2910; OT kolda- "elini tutmak" < kol +da- (NSÇT: 963)]* (DRTA 171).

ığılda-: su yavaş yavaş akmak (DS 2456).

kağışta-: çok kuruyarak katılaşmak; katı şeyler birbirine değerek ses çıkarmak *[DS: kığışda- "dere suyu çakıllar arasından akarken ses çıkarmak; kuru yapraklar ve sert cisimler birbirine dokunarak ses çıkarmak" 2790]* (DS 2595).

kıkırda-: ölmek; soğuktan donmak (DS 2791).

küfürde-: serin serin esmek (DS 3026).

kükürde-: kükremek (M-KAD 57).

langırda-: gevezelik etmek; bağırarak konuşmak (DS 3063).

lingilde-: hızlı yürümek; yaylana yaylana yürümek (DS 3080).

mewulda-: miyavlamak (D-VGHA 98).

moşulda-: geniş nefes almak; öfkeyle solumak (DS 3211).

patırda-: anlaşılmayacak biçimde konuşmak (DS 3410).

portda-: dışarıya fırlamak, şişmek (DS 3470).

sakırda-: çok titremek *[KBS: 718]* (DS 3519).

samırda-: uyku ya da hastalık nedeniyle söylenmek, sayıklamak *[KBS: 728]* (DS 3532).

tirilde-: titremek (DS 3938).

tüpülde-: yürek hızlı hızlı çarpmak (DS 4012).

ufulda-: uf uf diye söylenmek (DS 4025).

vıngılda-: çınlamak (DS 4805).

yafırdan-: acımak, üzülmek, üzülerek ifade etmek (MAS 378).

yelpirde-: hafiften dalgalanmak *[DS: yelbirde- "yelle sallanmak" 4231]* (DS 4239).

zomburda-: çok titremek (DS 4393).

zongulda-: zonklamak (DS 4393).

zövülde-: bit, pire gezmek *[DS: zövülde- "belli etmeden, sessizce kaçmak" 4830]* (DS 4400).

3.11.2. Geçişli fiiller türetir.

alda-: aldatmak, kandırmak *[OT "aldatmak" (DLTD: 18)]* (DS 209).

bağda-: çelme takmak *[KBS: 102]* (DS 477).

hayda-: çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek *[DS: ayda- "hayvanları, arabayı sürmek, sevk etmek" 410, D-AİA: heyde- "bir yerden bir yere taşımak, sevk etmek" 1035]* (DS 2316).

yelte-: isteklendirmek, özendirmek *[DS: yelle- aa.; TTT yelle- "teşvik etmek", yelte "teşvik", yelte- "koşturmak, teşvik etmek" (YTS: 241)]* (DS 4236).

3.12. +DIr- / +DUr-

Nadir görülen bu ek -DIr- fiilden fiil yapma ekinden örnekseme ile ortaya çıkmış olabilir. Ekin yansıma köklerden fiil gövdeleri türettiği de görülmektedir.[260]

daydır-: küçük çocukları ayakta durdurmak *[DS: tay dur-/ taya dur- "yeni yürümeye başlayan çocuk yardımsız ayakta durmak" 4744]* (KS 27).

dildir-: orda burda amaçsızca gezinip durmak *[krş. DS: dildirik "hoppa, oynak kimse", dildirim "fazla gevezelik eden, gelişigüzel konuşan" 1492]* (MAS 116)?

ḫuydur-: saldırmak, tepelemek (Y-UA 205).

---

[260] Ş. Tekin, ET *yiltir- / yiltri- 'rüzgar esmek'* ve *yaltrı- 'parlamak'* fiillerinde +lA- eki ile aşağı yukarı aynı anlamı taşıyan +tIr- ekinin olduğunu iddia etmiştir (1992: 83). Yansımadan türetilmiş olan *bazdırma* ve *cızdırma* için krş. +DIrmA.

kıştır-: kış diye kovmak (M-BTA 392).

mezdir-: börttürmek, yumuşatmak (meyve ve sevzeler için) (DS 3175).

sindiril-: sine gömülmek (DS 3638).

yeydir-: daha iyi olmak (DS 4259).

cızdır-: yağ kızdırmak (DS 947).

bazdırma: bazlama *[DS: bazırma/ bezdirme/ bezirme aa.; TTL: 330, KBS: 137]* (DS 587).

cızdırma: saçta veya tavada yapılan börek, ekmek *[DS: cısdırma "sacda ısıtılmış yağlı yufka" 941]* (DS 947).

3.13. +GA-

Tarihî ve çağdaş lehçelerin bir kısmında birkaç kelimede görülen bu ek geçişsiz fiiller türetir (Gabain, 1988: 49, Räsänen, 1957: 146, Ceritoğlu, 1998: 66, Kasapoğlu Çengel, 2005: 127, Öztürk, 1997: 37, Ergönenç Akbaba, 2007: 63, Güngördü, 1998: 105, Uygur, 2010: 107).

çerhe-: ölmek *[< çer "hastalık" +ge- ?]* (DS 1146).

dizgel-: çömelmek (DS 1531).

kırgan-: kirlenmek (DS 2821).

ökse-/ öksi-: göreceği gelmek, özlemek, istemek *[DS: önse-/ ösge-/ öyse/ özke- aa.; SS: ög "akıl, hatır" +sa- 470, < ösge- < öz+ge-? (Ölmez, 2009: 268), KBS: 682]* [261] (DS 3326).

özge-: değişmek *[KBS: 681]* (DS 3372).

yarlığa-: bağışlamak, korumak *[KBS: yar+lıġ "hakanın buyruğu" + (k)a- 1077, Tekin 2001: 224]* (DS 4187).

seksen-: irkilmek *[DS: seysen- "korkmak, ürpermek" 3599; TTT seksen- "ürpermek, birdenbire ürküp sıçramak" (YTS: 183); YUyg. sesken- "tiksinmek, iğrenmek, bıkmak" (YUTS: 348); EDAL: *ses "1 threat 2 to threaten" 1236, < seksen- < sesken- "ürpermek, korkmak" < ses "tehdit korkutma" +ke-n- (Paçacıoğlu, 2006: 473, 475), < sek-se-n- (KBS: 750, Kaçalin, 2006: 303)]* (DS 3573).

[261] krş. OT *esle- 'önem vermek, dikkat etmek'*, Uyg., Özb., Tat. *es 'akıl, düşünce'*, Tel. *eze- 'özlemek, hatırlamak'* (Türk, 2013: 4344-4345).

ımızgan-: uyuklamak; uyuşmak *[krş. DS: ımız "yeni mayalanmış süt"; TTL-II: ımızgan- / ımızlan- "uyuklamak" < ? 348, < *ımız- "yummak" + -ga- (Banguoğlu, 1956: 121)]* (DS 2475).

3.14. +I - / +U-

Eski Türkçede daha işlek olan bu ek sonradan işlekliğini kaybetmiştir. Daha çok geçişsiz fiiller türetir. Bazı kelimelerde ek, kökle kaynaşarak ayrışmaz bir duruma gelmiştir. Ek az da olsa yansımalardan da türetmeler yapmıştır (Ergin, 1990: 255, Banguoğlu, 2004: 210, Korkmaz, 2003: 114, Erdal, 1991: 479, Zülfikar, 1995: 116).

Yabancı Türkologlar tarafından yazılan bazı eserlerde ek, +A- eki ile birlikte ele alınmıştır (Räsänen, 1957: 144, Gabain,1988: 48, Eckmann, 2009: 56). Zeynalov eki +A- ekinin değişik (zayıflamış) bir biçimi olarak kabul etmiştir (1993: 237). Banguoğlu, bu ekin -ik- fiilleri *(gecik-, birik-, acık- vb.)* ile ilişkisinin araştırılabileceğini söylemiştir (2004: 211).

TTA'da işlek bir ektir, +lA-, +lAn- ve +lAş- ekleri ile benzer işlevde kullanılarak pek çok kelime türetmiştir.

acizi-: aciz kalmak (AA 28).

aladı-: acele etmek *[DS: aladlamak aa., DS: alat "ivedi, çabuk" 200]* (DS 180).

alpı-: saygı göstermek (DS 229).

avru-: hastalanmak *[DS: ağrı- "hayvanlar sıcağın etkisiyle bir çeşit hastalığa yakalanmak" 110; ET ağrı- "hastalanmak" (OTG: 237, EUTS: 5)]* (DS 391).

ayazı-: hava ayaza çekmek *[DTAS: "aydınlanmak" 60]* (DS 409).

aydını-: aydınlanmak (DS 412).

bayadı-: bayatlamak (D-KMİA 294).

bayı-: zengin olmak; büyümek *[TTL: 296]* (DS 579).

böngü-: fışkırmak (M-KABF 1581).

çabığı-: çabuk olmak (DS 1030).

çıpı-: yıkamak (DS 1183).

dalabı-: dişi hayvan çiftleşmek istemek, erkek istemek *[DS: dalab et-/ dalabı- "istemek" 1333, dalap "at isteyen kısrak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan" 1337; TTL: dalab et- "istemek, çiftleşmek istemek" < talep et- 550 ?]* (DS 1334).

darazı-: az eskimek; kumaşın havı dökülmek; dağılmak; seyrekleşmek (DS 1368).

derdi-: derdi tazelenmek, içlenmek (DS 1432).

dıbızı-: iflas etmek *[KYAS: dıbız "iflas etmiş, batkın" 71]* (DS 1449).

dinizi-/ diŋzi-: dinmek, durgunlaşmak *[MAS: dıŋızı- "dinlenmek" 115, diŋizi- "ortalık sessizleşmek" 118]* (DS 1507).

düğrü-: zamanla yavaş yavaş birikerek katı bir madde meydana gelmek *[DS: düğür "kalın, pürüzlü" 1625]* (DS 1525).

ehveni-: hafiflemek, yükten kurtulmak *[KA: "yükünden, borcundan, sıkıntısından kurtulmak, hafiflemek" 246]* (D-KMİA 361).

ġalıŋı-: kalınlaşmak (MAS 155).

gavı-: kurumaya yüz tutmak (DS 1939).

geŋişi-: genişlemek (MAS 175).

güğü-: seslenmek (DS 2216).

hafifi-: hafiflemek, hafifleşmek (AA 382, KA 311).

hölü-: ıslanmak, ıslatmak; suyla ıslatılmış pamuk tohumunu toprağa sürtüp ufalayarak ekilecek duruma getirmek *[DS: öl "ıslaklık (toprak için)" 4623; ET öl "yaşlık, ıslaklık" (EUTS: 100), OT öli- "ıslanmak" (DLTD: 457)]* (DS 2431).

kartı-: yaşlanmak (DS 2670).

kelezi-: kuvvetten düşmek, yorulmak; zayıflamak *[DS: kelez "hasta, cılız, zayıf"]* (DS 2732).

kepezi-: çok yorulmak, gücünü kaybetmek; açlıktan bitkin düşmek (DS 2747).

körezi-: ateş ya da ışık yavaş yavaş sönmeye yüz tutmak; eskimek, yıpranmak, eski değerini kaybetmek (DS 2965).

lingi-: at ve eşeklerin koşma ile yürüme arasındaki bir hızla üstündeki yükü hoplatarak hareket etmesi (M-AkA-II 307).

ölfezi-/ öflezi-: lambanın ışığı azalmak, sönmeye yüz tutmak (DS 3331).

sakırı-: çok titremek *[DS: sakra- / sakırda-/ sakır sakır titre- aa.]* (DS 3519).

sayaŋı-: eskimek (MAS 316).

seleŋi-: dinmek, azalmak (DS 3575).

serbezi-: serbestleşmek (MAS 320).

serini-: serinlemek (AA 588, KA 507).

sıvı-: sulanmak, cıvımak (DS 3623).

tayı-: tutmak, desteklemek (MAS 351).

tıkızı-: dar gelmek *[DTAS: "sertleşmek, katılaşmak" 249]* (DS 4758).

tozu-: toz çıkarmak; belli olmak (EİA 314).

tökezi-: tökezlemek *[DS: tökeci-/ tükezin-/ tükzimek aa.; < tökez + i- < tök "aşık kemiği"+ (ü)z (Türkmen, 2007: 187)]* (DS 3978).

turşu-: ekşimek *[DS: turş/ tırş "ekşi" 3995, 4761]* (D-VGHA 138).

ucuzu-: ucuzlamak (AA 691, KA 583).

yadı-: alışamamak, yabancılık çekmek, yadırgamak (DS 4114).

yalabı-: ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek; şimşek çakmak (DS 4132).

yalazı-: alev dokunarak, yalayarak geçmek *[EİA: "ateşte tüy vs. yakmak; herhangi bir şeyi ateşin alevi ile dağlamak" 268]* (DS 4142).

yasanı-: tasarlamak, akıldan geçirmek *[DS: yasannı-/ yasanna-/ yasanla- "kestirmek, öngörmek" 4191]* (DS 4815).

yavaşı-: yavaşlamak (DS 4206).

yivi-: büyümek *[krş. DS: yiver- "şişmanlamak" 4283]* (DS 4283).

yiyi-: kokmak, çürümek *[ET yıdıt- "kokutmak" (OTG: 259), OT yıḏ "koku", yıḏı- "kötü, fena kokmak; bozulmak" (DLTD: 779); TTT yiyi- / iyi- "kokmak, taaffün etmek" (YTS: 248); EDPT: 886]* (DS 4285).

yoşu-: rengini atmak; yorulmak; uslanmak, durulmak; gevşemek; usanmak, soğumak; eskimek, yıpranmak *[TTT yoş "yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, kamaşık, bulanık", yoşu- "yıpranmak, yorulmak, zayıf düşmek, kuvvetini kaybetmek" (YTS: 250)]* (DS 4300).

zarı-: yalvarmak *[Kaçalin, 2006: 208]* (DS 4830).

zayıfı-: zayıflamak (MAS 404).

zengini-: zenginleşmek (AA 782, MAS 404).

zongu-: eşek tırıs gitmek (KYAS 260).

3.15. +(I)k- / +(U)k-

(+Ak-, +ıḫ-, +uḫ, +ih-, +iyh- +ığ-, +ıġ-, +üh-)

Eski Türkçede ve tarihî lehçelerde işlek olan ek zaman içinde işlekliğini kaybetmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde fazla örneği yoktur. Sadece olma ifade eden fiiller yapar, kök anlamı pekiştiren dönüşlü eylem gövdesi oluşturur (Ergin, 1990: 173, Banguoğlu, 2004: 211, Hatipoğlu, 1974: 82, Korkmaz, 2003: 115, Çağatay, 1967: 42, Erdal, 1991: 492).

Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde, Türkiye Türkçesine göre daha işlek bir ektir (İlker, 1997: 60).

Çağatay, ekin yapısı hakkında tereddütlüdür. Yazara böre bu ekin görüldüğü isimler bir devirde +A-, +I- /+U- ekleriyle fiil yapılmış olabilir (1967: 42).

adık-: iyi veya kötü ad ile şöhret bulmak, ünlenmek *[DS: atık- "adı çıkmak, ün kazanmak; gürbüzleşmek, büyümek" 369; OT: atık- "ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak" (KBİ: 36)]* (DS 66).

avıh-: av köpeği yavruları ava alışmak (DS 382).

barık-: yük altında, hayvan altında kalarak ezilmek *[DS: bar "ağır yük" 4443]* (DS 532).

behik-: şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırmak *[DS: beh "şaşma, korku, pişmanlık, beğenmeme, öfke, acıma bildirir ünlem" 598]* (DS 599).

berek-: berelenmek (MAS 47).

darık-: sıkışmak; sıcaktan bunalmak, nefesi kesilmek (DS 1367).

derdik-: dertlenmek, ağlamaklı olmak (DS 1432).

devih-: dikkat etmek, kulak kabartmak *[DS: dehle-/ denle-/ değe- /deŋe- "gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek" 1404; TTL: 589]* (AKD 391).

dizik-: diz çökmek (DS 4486).

elik-: utanmak, çekinmek, sıkılmak; yabancı gözü ile bakmak, yabancı saymak; üşenmek *[AOA: "gidilen bir memlekette mahcup olmak, orada istenmemek" 467]* (DS 1717).

homuk-: küsmek; bırakıp gitmek; gururlanmak *[KA: "at, sığır huysuzlanmak, kızmak" 332, D-KMİA: homuɧ- "hayvan için huysuzlanmak, insan için küsmek" 423]* (DS 2400).

içik-: ağlarken hıçkırmak; korku ile iç çekmek *[DS: hicik- "içini çekerek ağlamak; ürpermek" 2383]* (DS 2505).

irek-/ irik-: gelişmek, büyümek (DS 2547).

irek-: sahura kalkmak *[DS: er "sahur" 4497]* (DS 2547).

iyik-: iyileşmek *[DS: eyik- aa. 4501; TTT eyik- "iyi olmak" (YTS: 87); TTL: 758, EDPT: 52]* (DS 2574).

kabızık-: kabız olmak, peklik olmak (DS 2583).

karık-: güneşli havada kara bakmaktan göz ağrımak *[EDPT: 655, Hacıeminoğlu 1992: 189, NSÇT: 954, KBS: < kara- k- 468]* (DS 2662).

kinik-: kin tutmak, öfkelenmek (DS 2869).

kirek-: kirlenmek (MAS 261).

körük-: kuvvetini, gücünü yitirmek; yılmak, pusmak, durgunlaşmak; onmaz duruma getirmek, yok etmek (DS 2969).

kurduk-: sürüye kurt girmek (DS 3006).

kuşuk-: şüphelenmek *[krş. kuşkulanmak]* (DS 3017)?

otuk-: kuzu, oğlak, buzağı vb. yavru hayvanlar otlamaya başlamak, yayılmak (DS 3295).

picik-: kuşkulanmak, kaygılanmak (DS 3451).

pişik-: mızıkçılık etmek *[DTAS: "bir işi yapmaya bıkmak" 213; OT piş "bağırma, çağırma" (KTS: 216)]* (DS 3462).

suçuk-: suçluluk duymak, utanmak (DS 3688).

şenik-: yaramazlık yapmak, huysuzlanmak (DS 4723).

torak-: bir şeyden soğumak, uzaklaşmak *[MAS: torar- "kaçmak, uzaklaşmak" 363]* (ÇKTA 86).

ucuk-: bir işin sonuna gelmek; ucu, sonu, ereği görünmek *[DS: "uç vermek, belirmek, gözükmek" 4020, uçuk- "görünmek" 4022]* (DS 4780).

usuk- [262]: uslanmak; bir suçtan, öfkeden sonra sessizleşmek, uslu görünmek (DS 4044).

vızık-: savuşup gitmek *[DRTA: "koşarak gitmek" 394]* (DS 4103).

yapık-: dökülmüş, tarakta birikmiş saçlar birbirine girmek, topaklanmak *[OT yap "yapağı" (DLTD: 744)]* (DS 4177).

yönük-: yönelmek, yüzünü çevirmek *[DS: yönek- "yön almak" 4306; KBS: 1168]* (DS 4308).

yüzük-: utanç duyarak uzaklaşmak *[EYDS: "bir durum nedeniyle utanıp yaklaşamamak" 255]* (DS 4338).

zoruk-: yapılan işi yük saymak (NF 166, Y-EmA 398).

3.16. +kIr- / +kUr-

(+gIr-, +gUr-, +ġır-)

[262] +(I)k- ile türetilmiş fiiller ve bu fiillerin yazı diline kazandırılması hakkında bk. SEV, İ. Gülsel (2013), "Standart Türkçeye Bir Katkı: us+(u)k-", *Turkish Studies*, Volume 8/4, p. 1269-1279.

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek yansımaların üstüne gelerek olma veya yapma ifade eden fiiller türetir (Banguoğlu, 2004: 213, Ergin, 1990: 173, Hatipoğlu, 1974: 83, Zülfikar, 1991: 99, Korkmaz, 2003: 115, Erdal, 1991: 468).

Pek çok bilim adamı tarafından birleşik bir ek olduğu kabul edilen ekin yapısı hakkında farklı görüşler mevcuttur.[263]

afgur-/ afkır-: köpek havlamak (DS 73).

cızgır-: uğuldamak; bağırmak (DS 937).

çenkür-: köpek can acısından havlamak, haykırmak *[DS: çemkir-/ cemkür- "köpek, olduğu yerde kesik kesik havlamak" 1130]* (DS 1138).

çızkır-: bağırıp çağırmak (DS 1202).

dızgır-: öfkelenmek, hiddetlenmek; çocuk anne ve babasına karşı gelmek, isyan etmek (DS 1476).

fasġır-: vücuttan sivilce gibi kabarcıklar püskürmek (MAS 149).

gıçgır-: ateş kıvılcım çıkarmak; hiddetle birinin üstüne atılmak *[EİA: ġıjğır- "bağırmak, haykırmak" 135]* (DS 2030).

gıjgur-: arka arkaya tutunup karda kaymak (DS 2037).

havkır-: köpek havlamak (DS 2311).

havkur-: sıcak bir şeyi soğutmak ya da soğut bir şeyi ısıtmak için üflemek (DS 2311).

hınkır-: sümkürmek (DS 2366).

hupkür-: kahve, çay gibi sıcak içecekleri ses çıkararak içmek (DS 2444).

iskir-: köpeği ısırması için kışkırtmak (DS 2557).

kıjgır-: ateş kuvvetlenmek, alevlenmek; ekşimek (DS 2791).

kışgır-: haykırmak, bağırmak (DS 2845).

mankır-: sığır bağırmak (DS 3124).

mışkır-: kızmak, öfkeli öfkeli solumak; darılmak (DS 3192).

muşkur-: içini çeke çeke ağlamak (DS 3224).

öfkür-: tekkelerde yüksek sesle Tanrı'nın adını söylemek, zikretmek (DS 3313).

öğür-: bağırıp, çağırmak; çiftleşmek isteyen dişi sığır bağırmak, böğürmek (DS 3322).

pafgır-: havlamak, ürümek; gür ve hızlı akmak (su için) (DS 3377).

pafkur-: hızlı hızlı solumak (DS 3378).

---

[263] Ek hakkında görüş ve tartışmalar için bk. TEKİN, Talat (2003d), "On The Structure Of Altaic Achoic Verbs İn {-KIrA}", *Makaleler I - Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 149-162.

pıskır-: aksırmak (DS 3447).

pofkur-: bir yerde kapalı kalmış su dar bir delikten dışarıya doğru hızla ve ses çıkararak akmak; at geğirir gibi ses çıkarmak *[DS: püfkür- "sıvı ya da toz durumundaki şeyler dar bir yerden fışkırmak" 3483]* (DS 3466).

tohkur-: at, öksürür gibi ses çıkarmak (DS 3944).

töskür-: kavgadan yılıp, geri çekilmek *[KBS: 928]* (DS 3984).

tüskür-: atmak *[TTT "geri çevirmek, püskürtmek, ricate mecbur etmek" (YTS: 215)]* (DS 4015).

yemkir-: hıçkırarak ağlamak *[KBS: 1118]* (DS 4242).

3.17. +(I)ksA- / +(U)ksA-

Yakınlık, benzerlik anlamı taşıyan bu ek nadir görülür. Fiilden fiill yapan -(I)ksA- ekinden örnekseme ile veya +(I)k- ile -sA- eklerinin birleşmesi ile oluşmuştur.

gecikse-: biraz geç kalmak (DS 1959).

otuksa-: hayvan yavrusu ot yemeye başlamak *[DS: otuk- aa.]* (DS 4616).

azıksa-: az görmek, az bulmak *[M-AKGA: azıksan- "az bulmak, yetersiz görmek" 31]* (HKTS 18).

3.18. +lA-

(+dA-, +dI-, +dU-, +lI-, +lU, +lo-, +lö-, +nA-, +nI-, +nU-, +rA-, +rI-, +rU-, +ta-, +ti-, +ze-)

İsimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Sınırsız kullanım inkanına sahip olan bu ek hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar. Türkçede eskiden beri çok kullanılan ekin işlekliği son zamanlarda çok artmıştır (Ergin, 1990: 170, Banguoğlu, 2004: 214, Hatipoğlu, 1974: 89, Zülfikar, 1991: 101, Korkmaz, 2003: 116).[264]

[264] Türkçe Sözlük (TDK: 1988) üzerine yapılan iki çalışmada morfolojik yolla isimden türetilmiş fiillerin yaklaşık yarısının bu ekle kurulu olduğu tespit edilmiştir (Öner, 2006: 74, Uygur, 2005: 347-348). Ekin -(I)ş- ve -(I)n- ile genişlemiş şekilleri de hesaba katılınca bu oran yüzde doksanı geçmektedir (Öner, 2006: 74).

Ek kullanım sıklığına bağlı olarak pek çok işleve sahiptir (Korkmaz, 2003: 116-118, Hacıeminoğlu, 1992: 190, 218, Ganiyev, 2013: 139, Uygur, 2005: 347-351).[265]

Ganiyev, eki i- *(< er-)* fiili ile ilişkilendirmiş (2013: 137), Hamilton ekin ula- fiilinden türediğini iddia etmiştir (2011: 65).

3.18.1. Adın gösterdiği duruma gelme, bir hale dönüşme ifade eden geçişsiz fiiller türetir.

ağala-: zenginleşmek (DS 81).

alıkla-: zayıflamak, sararmak (DS 217).

anaçla-: kız evde kalmak, evlenmeden yaşlanmak (DS 247).

çağala-: yaşlı adam çocukça hareket etmek (DS 1035).

düşgünne-: ihtiyarlamak, gerilemek (EİA 85).

erkekle-: kendini bulmak, buluğa ermek; ihtiyarlamak; kabarmak (DS 1774).

faḫırla-: fakirleşmek (Y-SMA 314).

ġalınna-: şişmanlamak (DRTA 130).

ġarannuḫla-: kararmak (EİA 120).

harmanla-: ayın çevresinde ağıl meydana gelmek (DS 2293).

ḫesdele-: hastalanmak (EİA 167).

kötüle-: zayıflamak, bozulmak, arıklaşmak (DS 2982).

söbele-: çıkıntı yapmak (DS 3672).

zabınla-: zayıflamak; etkisini yitirmek (DS 4340).

bozla-: tarla boş kalmak, sürülmeden kalmak (DS 751).

damarla-: sinir sertleşmek, tutulmak (MAS 104).

gökle-: yeşermek (D-BİA 680).

hoyratla-: çirkinleşmek (DS 2423).

sanla-: buğday başak tutmamak, içlenmemek (DS 3539).

viranla-: yıkılmaya yüz tutmak (DS 4105).

burçla-: çiçeklenmek (MAS 63).

iğle-: zayıflamak; hastalanmak (DS 2511).

çiçekle-: ekmek bayatlayıp bakterilenmek; yara veya çıbanın etrafı kabarcıklanmak (AAS 125).

---

[265] Ekin yazı dilimizde görülmeyen bir işlevi için bk. UYGUR, C. Vedat (2007) "İsimden Fiil Yapma Eki +la/ +le Ekinin 'Vasıftan, Nesneden Uzaklaşma, Arınma' Fonksiyonu Üzerine", *IV. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 1875-1880.

3.18.2. Adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetir.

bizle-: ucu sivri bir değnekle insanı, hayvanı dürtmek (DS 714).

duşakla-: hayvanın iki ayağını bağlamak, kösteklemek *[DS: tuşakla- aa. 3996]* (DS 1609).

iple-: tarlayı ölçmek (DS 2545).

kadakla-: çivilemek; bağlamak, eklemek (DS 2588).

loğla-: loğla damı ya da harman yerini düzeltmek (DS 3083).

tavala-: bir yemeği tavada kızartmak (Y-TA 280).

tepirle-: tahılın taşını ayıklamak, elemek (DS 3884).

tokaçla-: tokaçla giysi yıkamak (DS 3946).

yabala-: döven sürüldükten sonra ürünü yaba ile aktarmak (DS 4110).

yuvgula-/ yuvula-: damların üstünde loğ taşı gezdirerek toprağı sıkıştırmak (DS 4312).

kotla-: ürünü kota koyarak miktarını ölçmek *[DS: gotla- aa. 2108]* (TMES 160).

örkle-/ örükle-: hayvanı otlaması için uzunca bir iple çayıra bağlamak (DS 3348).

peşle-: giysi eteği ile ateşi yelpazelemek (DS 3435).

3.18.3. Bir şeyi bir nesne ile örtme, kaplama, donatma; bir şeye kökte belirtilen şeyi katma, ekleme anlamı taşıyan fiiller türetir.

boncukla-: boncukla süslemek (D-AİA 762).

çulla-: örtmek (DS 1303).

ēğşile-: ekşisini atmak (D-KİA 666).

gerle-: ipi, cehri denilen bir bitki ile kahverengine boyamak (DS 2003).

katıkla-: çorbayı yoğurtlamak (DS 2682).

kupla-: sepet vb. gereçlere kulp takmak (DS 4572).

mayısla-: tarlayı gübrelemek (DS 3140).

peçele-: kapatmak, örtmek (DS 3419).

pēnirle-: yiyeceğin içine peynir koymak (UİA 386).

seple-/ sepile-: çanak, çömlek çatlaklarını özel macunla doldurmak, onarmak (DS 3585).

sırla-: küpü sır sürerek parlatmak (DS 3617).

tetirle-: boyamak *[MAS: tetir "meyve, genellikle nar ve ceviz kabuğu lekesi"]* (MAS 356).

torpaḫla-: toprakla örtmek (Y-BİA 328).

yaşala-: boyamak, süslemek *[krş. OT aşu "kırmızı toprak, aşı toprağı" (DLTD: 44)]* (DS 4196).

yorganla-: üstünü örtmek (DS 4298).

zarfla-: yorgan kaplamak (DS 4349).

3.18.4. Zaman gösteren adlardan o zamanın gelmesini ve zaman geçirmeyi bildiren fiiller türetir.

ayla-: ayı dolduran bir zaman geçirmek, aylarca kalmak (DS 423).

danla-: sabahlamak (DS 1363).

erkenle-: erken gelmek (DS 1774).

güzle-: sonbahar geçirmek (D-KİA 740).

irtele-: ertesi güne kalmak (DS 2553).

tünle-: gecelemek (DS 4012).

yılla-: çok beklemek, bir yerde çok kalmak, işi uzatmak; üstünden yıl geçmek (DS 4271).

şafakla-: sabahlamak; gün ağarmak (DS 3733).

3.18.5. Ses yansımalı kelimelere eklenerek çoğunlukla geçişsiz fiiller türetir.

banla-: horoz ötmek; bağırmak, haykırmak; anırmak; sayıklamak *[DS: bangla- "bağırmak, seslenmek, çağırmak" 520]* (DS 521).

carra-: tellal bağırmak (DS 863).

kıldırla-/ kındırla-: yuvarlamak *[DS: gıldırla-/ gındırla- aa. 2041; Tat. kiltire- "kıldır kıldır etmek" (Ganiyev, 2013: 161), YUyg. ġildire- "dönerek hareket etmek" (Öztürk, 1997: 18); TTL-II: gındırlan- < *gındır "ses taklidi" + lan- 148-149, Dankoff, 1995: 102* [266]*]* (DS 2796).

kehle-/ kehile-/ kehele-: yorgunluktan sık sık soluk almak, solumak (DS 2721).

parla-: uçmak *[DS: pırla-/ pırnı- aa. 3442]* (DS 3397).

pofla-: yılan, kedi vb. hayvanlar pof diye ses çıkarmak (DS 3466).

purla-: (geyik) bağırmak, hırlamak (AOA 486).

sinle-: madeni kaplar dokununca ya da çarpınca ses çıkarmak; kulak çınlamak *[OT siŋ "vızlama, çınlama sesi" (DLTD: 523)]* (DS 3643).

tosla-: gaz çıkarmak, yellenmek (DS 3972).

[266] Lehçelerdeki veriler kelimenin Ermenice ile ilgisinin olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

3.18.6. Bir şeyi kökte belirtilen nesneden ayırma anlamını taşıyan fiiller türetir.

bitle-: bitleri ayıklamak (GKA 440).

daşla-: tarladaki taşları temizlemek (DS 1376).

kütükle-: ekilecek olan tarladaki yaban ağaç ve bitki köklerini çıkarmak, temizlemek (DS 3055).

pirele-: pirelerini ayıklamak (DS 4649).

pirle-: cevizin yeşil kabuğunu soymak *[M-ŞDK-II: purla-: "meyve veya sebzelerin yapraklarını temizlemek" 30, NF: pürçle- "soğan, pancar gibi yumruların yapraklarını kesmek" 148]* (DS 3459).

tüyle-: tavuğun tüylerini yolmak, temizlemek (DS 4017).

başakla-: tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüleri toplamak *[DS: başak "tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüler" 550]* (DS 551).

yozla-: davardan oğlakları ayırmak; koyun sürüsünde, kısır olanla, sağmal olanı ayırmak; bağ ve bahçelerdeki işe yaramaz filizleri ayıklamak (DS 4303).

gönne-: hayvanın derisini yüzmek (Y-FA 133).

3.18.7. Adın karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını, oluşmasını sağlayan yapma bildiren geçişli fiiller türetir.

çocukla-: doğurmak (UİA 373).

enikle-: köpek ya da kedi doğurmak *[DS: encekle- aa.1744]* (DS 1758).

ġızla-: kız çocuk doğurmak (D-AİA 967).

kotala-: manda doğurmak (DS 2935).

kunna-/ kulunla-/ kunla-: hayvanlar doğurmak *DS: kulun/ kulın "*at ve eşek yavrusu" 2997; *ET kulun "tay"* [267] *(OTG: 249)* (DS 3002).

kuzla-: hayvanlar doğurmak, tavuk yumurtlamak (DS 3022).

malakla-: manda yavrulamak (DS 3109).

sirkele-: bit, pire yumurtlamak (DS 3646).

uşakla-: doğurmak (DS 4045).

3.18.8. Bir şeyi adın karşıladığı duruma getirme anlamını taşıyan geçişli fiiller türetir.

---

[267] *'kulun'* için bk. STACHOWSKİ, Marek (2010b), "Türkisch *kulak* 'Ohr', *kul* 'Sklave', *kulun* 'Fohlen' ", *Studies on the Turkic World (A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday)*, Kraków, s. 233-239; TDES: 264-265.

arıla-: temizlemek *[DS: arcala- aa. 302]* (DS 318).

boğumla-: ağacı hızarla enine parçalara ayırmak (DS 722).

bolla-: gevşetmek (DS 735).

çölle-: çölleştirmek, kurutmak (Y-TrYA 234).

dilikle-: dilimlemek (M-ŞDK-I 72).

eskile-: eskitmek (DRTA 118).

gölle-: suyu setlerin önünde biriktirmek, göllendirmek (DS 2144).

ḫarapla-: bozmak, harap etmek (D-EAA 181).

kelle-: ağaçların dallarını, sürgünlerini kesmek, budamak (DS 2734).

özle-: ezip karıştırmak (DS 3372).

safla-: düzlemek (KrTS 300).

semerle-: duvarın üstüne eğik sırt yapmak (DS 3579).

silile-: temizlemek *[DS: arı sili "temiz" 312; ET silig "arı, temiz" (ETY: 850, EUTS: 135)]* (MİA 418).

tekerle-: yuvarlak hale getirmek (Y-AlYA 297).

topaşla-: top gibi yuvarlak yapmak (MA 309).

torla-: derleyip toplamak (derlemek sözcüğüyle birlikte kullanılır) (DS 3968).

yalınla-: soymak, çalmak (DS 4811).

yaşla-: ıslamak *[STİAT: yaşla- "ıslatmak" 269]* (D-KİA 955).

yivle-: bileyerek keskinleştirmek, inceltmek, sivriltmek *[KBS: 1149]* (DS 4284).

yumurla-: topak etmek, yuvarlak hale getirmek *[OT "yumru yapmak, toplamak" (DLTD: 813)]* (KrTS 371).

delle-: deli etmek, kızdırmak (DS 1414).

3.18.9. Nesneyi kökte belirtilen şeye maruz bırakma, nesne üzerinde işlem gerçekleştirme anlamında fiiller türetir.

alazla-: bir şeyi ateşe tutup çekmek, ateş yakmak, çalı çırpı tutuşturmak *[DS: alazda- "yakmak, ateşlemek" 206]* (DS 206).

talazla-: yiyecekleri yağda hafifçe kavurmak (DS 3814).

tütüzle-: koyun, keçi ayağını ya da yolunmuş tavuğun tüyünü ateşte yakmak (DS 4016).

günne-: güneşte kurutmak *[D-KİA: günle- "güneşe sermek" 946]* (DS 2230).

yelle-: yele tutmak, havalandırmak (DS 4236).

3.18.10. Çeşitli yardımcı fiillerin işlevi ile kullanılır.

azadla-: salıvermek, kovmak, başından savmak (DS 434).

ḫırḫızla-: çalmak (GİAT 290).

hiçle-: ziyan etmek (DS 2384).

icatla-: icat etmek, yapmak, bulmak (ErzA 122).

ikmanna-: idman yaptırmak *[DTAS: ikman "idman"]* (DTAS 140).

ilezirle-: birini utanılacak güç duruma düşürmek, rezil etmek (DS 2521).

kayıpla-: kaybetmek; saklamak (DRTA 232).

köçde-: göç etmek (KİA 380).

metle-: birinin iyi yönlerini belirtmek övmek (DS 3174).

müzevirle-: dedikodusunu yapmak (M-DADK 38).

narele-: nara atmak (D-VGHA 103).

nefesle-: nazarlamak (D-VGHA 104).

önemle-: değer vermek, önemli saymak (MİA 414).

serbesle-: serbest bırakmak (Y-SMA 425).

tarifle-: tarif etmek (Y-AAA 315).

tebrikle-: tebrik etmek (DRTA 364).

tekle-: bırakmak, terk etmek (DS 3866).

yadla-: anmak (DS 4115).

yardımla-: yardım etmek (MAS 334, Y-BYA 243).

3.18.11. Yön, yer, yöre bildiren kelimelerle bir yere yönelme, orada bulunma vb. anlamı taşıyan fiiller türetir. Bu fiillerin bir kısmı mecaz anlam taşır.

arkala-: takip etmek (MİAS 31).

aykırla-: düz yoldan ayrılmak, kestirmeden gitmek (DS 423).

bazarla- : pazarın kurulduğu gün pazara gidip pazarlığı gördükten sonra dönmek (Y-BBA 110).

burunla-: öne geçmek (DS 803).

çimle-: piknik yapmak, çimde oynamak (Y-THA 528).

dağla-: dağa çıkmak, eşkıyalık yapmak *[MA: "dağa götürmek" 296]* (DS 1325).

dalla-: takip etmek, peşinden gitmek *[DS: talla- "gözetlemek, arkasından izlemek" 4375]* (DS 1345).

dible-: başlanılan işin sonunu almak, bir şeyi sonuna kadar götürmek; dip köşe, boş yer bırakmamacasına doldurmak (DS 1480).

gėrile-: geriye bırakmak, alıkoymak, artırmak (AA 319).

ġıyıla-: yaklaşmak (Y-DlmA 160).

göğüsle-: yokuş yukarı yürümek (DS 2134).

kırla-: kaçmak; bir işte başarı gösteremeyip çekilmek *[DTAS: kıla- "bir nedenle evi terk etmek" 162]* (DS 2831).

kıyla-: bir işi yapmaktan kaçmak, çekinmek (DS 2857).

ögle-: ilerlemek, öne geçmek, öne atılmak (KrTS 282).

sayla-: yana doğru gitmek, yanlamak (DS 3560).

taşarla-: dışarı atmak *[DS: teşerle- aa.]* (DS 3839).

uçla-: bitirmek (DS 4781).

uzakla-: bir yerden bir şeyden ayrılıp uzaklara gitmek (Y-THA 790).

yakınla-: yaklaşmak (MA 310)

yanla-: yan yatmak; bir yana eğilmek *[Y-KMKA: yanna- "yanlamak, kendini dağa vurmak" 373]* (DS 4171).

yaylala-: yaylada kalmak (D-KİA 916).

yılmala-: yokuş aşağı inmek (DS 4272).

yokarıla-/ yokarla-: yükselmek, yukarıya doğru çıkmak (DS 4287).

3.18.12. Bir şeyi isteme, arzu etme anlamı taşıyan fiiller türetir.

dalapla-: dişi hayvan çiftleşmek istemek, erkek istemek (DS 1334).

dalıkla-: kısrak, dişi köpek çiftleşmek istemek *[DS: dalık/ dalıkgın "çiftleşme isteği duyan kısrak, dişi köpek"]* (DS 1344).

goşla-: koça gelmek (Y-AEİA 317).

gürele-: eşek, kısrak çiftleşmek istemek *[DS: görele- "erkek ya da dişi manda çiftleşmek istemek" 2158]* (DS 2235).

kızanla-: dişi kedi ve köpek erkek istemek (DS 2861).

yalıkla-: köpek çiftleşme istemi göstermek (DS 4144).

3.18.13. Bağışta bulunmak; kökte belirtilen nesneyi sunmak, vermek, ikram etmek anlamında fiiller türetir.

abala-: yeni elbise giydirmek (DS 7).

çayla-: çay sunmak *[DRTA: "çayla ağırlamak" 70]* (D-AİA 797).

ekmekle-: ev halkını, misafirleri doyurmak; onlara yemek çıkarmak (DS 1697).

öyünle-: yemek yedirmek *[MAS: öyünne- aa. 301]* (DS 3367).

toyla-: bağışta bulunmak, ağırlamak (DS 4772).

yeygile-: yemlemek *[DS: yeğintile-/ yėgile- aa. 4224]* (DS 4260).

yemekle-: yemek yedirmek, şölen vermek (DS 4241).

davedle-: davet etmek (Y-ABİA 298).

3.18.14. Organ adlarından sonra gelerek bu organı tutmak veya bu organa zarar vermek anlamında fiiller türetir.[268]

bacakla- : bacaklarından yakalamak (GİYA 576, TYA 24).

dalakla-: insan veya hayvanı döverek bayıltmak (DS 1336).

sinirle-: hayvanı işkence ile öldürmek *[Kaçalin, 2006: 303]* (DS 3641).

kasıkla-: bıçaklamak (DS 2674).

kuyrukla-: yatan ya da düşen hayvanı kuyruğundan tutarak kaldırmaya çalışmak (DS 3020).

3.18.15. Çeşitli anlamda geçişli fiiller türetir.

akılla-: aklına getirmek, hatırlamak (M-VADK 69).

boşla-: ipini çözmek, serbest bırakmak (TYA 40).

denle-: gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek *[DS: degle-/ dehle- /değe-/ deŋe- aa.; TTL: dene- /denle- < ET teŋe-/ teŋle- < teŋ "denk" 587, 589]* (DS 1404).

dilmaçla-: çeviri yapmak (DS 1497).

esikle-: bir kimsenin eksiğini bulmak (DS 1782).

gararla-: kararlaştırmak (DS 1921).

gözle-: izlemek, seyretmek (M-ŞDK-II 25).

guşla-: kuş avlamak (STİAT 239).

günle-: günü belirlemek, tarihlendirmek (Y-KSBİ 238).

ẖarçla-: harcamak (UMA 261).

hayalla-: düşünmek, hissetmek, tahmin etmek, sezmek, vehmetmek *[DS: hıyalla- "düşünmek, hayal görmek; anlamak" 4518, hiyalla- "sınamak, denemek" 4518, EİA: ẖeyalla- "hayal etmek, düşünmek, tasarlamak" 168]* (HA 444).

ırıkla-: boş inanca göre hastayı büyü ile iyileştirmek *[OT ırk "kahinlik, fal", ırkla- "kahinlik etmek, fala bakmak" (DLTD: 228)]* (DS 2485).

[268] Ekin bu işlevle kullanılması OT'de yaygındır (Hacıeminoğlu, 1992: 192).

içle-: (meyve, yemiş için) içini çıkarmak, oymak, yenecek kısmı bıçakla çıkarmak (NF 132).

işde-/ işle-: çalışmak (DS 2561).

kesimle-: oranlamak, tahmin etmek (DS 2765).

kırkla-: dinen pis sayılan bir hayvanın bir kaba düşmesi üzerine o kabı çamurla bir çok kere yıkamak *[DS: gırkla- "köpeğin yaladığı kabı kırk kez yıkamak" 2059]* (GRS 112)

kiple-: korumak, saklamak; daraltmak (DS 2874).

kişifle-: sezdirmeden birinin davranışlarını izlemek, gözetlemek (DS 2885).

kuyla-/ kuyula-: bir şeyi gömerek saklamak *[DS: guyula- "kuyuya koymak" 2204, DİAT: guyula- "gömmek, defnetmek" 253]* (DS 3019).

metelle-: öykü okumak (DS 4593).

odla-: yakmak, tutuşturmak *[STİAT: odda- aa. 255]* (DS 3264).

otla-: ilaçlamak (DS 3294).

oyla-: düşünmek, geçmiş bir olayı anımsamak (DS 3301).

ölçümle-: tasarlamak *[AA: "tahmin etmek" 536]* (DS 3330).

sesde-/sesle: çağırmak, seslenmek (DS 3592).

sesle-: dinlemek *[M-VADK: "söz dinlemek" 74]* (DS 3592).

soyla-: soyunu araştırmak (DS 4704).

şartla-: temiz olmadığına inanılan şeyin üstünden 3, 5, 7, 40 kez su dökerek yıkamak (DS 3751).

tasla-: yapacağı bir işi aklından geçirmek, tasarlamak *[KBS: 864]* (DS 3838).

üçle-: bir işi, bir eylemi birbiri ardınca üç kez yapmak (DS 4057).

üründüle-: seçmek, ayıklamak *[DS: öründüle- aa. 3354; OT öd̲ür-/ üd̲ür- "seçip ayırmak" (DLTD: 450); TTT üründü "seçilmiş, seçkin, müntahap, güzide, mümtaz, en iyi" (YTS: 224); EDPT: 70, KBS: < ürün+ [dü+le-] /+dü+/ eki türeme olabilir 996]* (DS 4072).

yabancıla-: yabancı tutmak, yabancı saymak *[AİYA: "yabancılık çekmek, utanmak, çekinmek" 815]* (DS 4112).

yerle-: yerleştirmek (MAS 391).

yönne-: ortalığı düzeltmek, çeki düzen vermek (MAS 397).

yuvala-: evlendirmek (Y-TSİA 89).

3.18.16. Çeşitli anlamda geçişsiz fiiller türetir.

ahırla-: ahıra alışmak, ahırda uzun zaman kalan hayvan zayıflamak (DS 130).

alatla-: acele etmek *[DS: aladla-/ aladı- aa. 180]* (DS 201).

barkla-: ev bark sahibi olmak, evlenmek (DS 534).

belle-: eğilmek, bel vermek (DS 622).

çabıkla-: acele etmek (DRTA 65).

çaşıtla-: casusluk yapmak (DS 1086).

çoğeçle-: güneşlenmek, güneş banyosu yapmak *[DS: çavaşla- aa. 1093]* (DS 1256).

danla-/ daŋla-: şaşmak; ayıplamak, kınamak *[DS: tanla- aa. 3821; ET taŋ "şaşma, hayret" (EUTS: 146)]* (DS 1362).

dişle-: bebek ve hayvan yavrusu diş çıkarmak; diş çıkarmaya başlamak (DS 1521).

dizle-: diz üstü düşmek (DS 1532).

döşle-: göğüs germek (OAAD 232).

duşla-: rastlamak *[ET tuş "tesadüf, zaman" (EUTS: 166), TTT tuş ol-/ tuş gel- "rastlamak" (YTS: 214); EDPT: 558]* (DS 1610).

esikle-: tökezlemek, ayağı sürçmek *[DS: esik "çukur yer"]* (DS 1781).

eskile-: eski denilen cilt hastalığına tutulmak (DS 1783).

götle-: hoplamak, zıplamak; zengin iken fakir olmak (DS 2165).

hamurla-: iyi pişmemiş ekmeği yedikten sonra hastalanmak (DS 2270).

havla-: yılan kabuk değiştirmek; tiftiklenmek (DS 2312).

hoşda-: hoşlanmak (DS 2416).

içerle-: borçlanmak (DS 2504).

karınla-: direk, duvar vb. şeyler eğilmek, bel vermek (DS 2663).

karla-: kar yağmak (TMES 140).

kölgele-: gölgede oturup dinlenmek (MAS 265).

körle-: bitmek (Y-SKİA 279).

küsürle-: artmak, fazlalaşmak (HKTS 196).

meltemle-: soğuklar kırılmak, hava ısınmaya başlamak (DS 3158).

sıcakla-: terlemek (DS 3600).

sinekle-: güneşlenmek, güneşe karşı oturmak; oyalanmak, tembellik etmek (DS 3639).

soğukla-: üşütmek (DS 3665).

torla-: ağa düşüp kalmak (DS 3968).

yadırgıla-: alışamamak, yabancılık çekmek (DS 4114).

yasla-: yas tutmak *[DS: "başsağlığına gitmek" 4194]* (D-VGHA 145).
yeginle-: artmak, güçlenmek *[DS: yeğle- "hızlanmak, ivmek" 4225]* (DS 4223).
yūla-: yas etmek (UİA 391).
yüzle-: yüz vermek (Y-BYA 247).

3.19. +lAn-

(+dAn-, +lon-, +nAn-, +ren-)

+lA- eki ile -n- dönüşlülük ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik bir ektir. Ek 'bir nesne edinmek' ve 'ile donanmak' anlamında kelimeler türetir. Az da olsa 'gibi davranmak, gibi görünmek' anlamında kelimeler de türetmiştir (Ergin, 1990: 171, Banguoğlu, 2004: 218, Hatipoğlu, 1974: 91, Zülfikar, 1991: 101, Korkmaz, 2003: 119, Hacıeminoğlu, 1992: 224).

Ekin birleşik bir ek olup olmadığı hakkında tartışmalar vardır. Kelimenin +lA-' lı şekli kullanılıyorsa +lA-n- şeklinde ayrı, kullanılmıyorsa +lAn- şeklinde birleşik bir ek olarak almak gerektiği en yaygın görüştür (Banguoğlu, 2004: 218, Korkmaz, 2003: 119, Akalın, 2004: 92-105).

TTA'da ek bazı kelimelerde +lAş- ekinin işlevini taşımaktadır.

acılan-: meraklanmak, kederlenmek (DS 50).
acızlan-: sızlanmak, yakınmak (DS 4405).
adlan-: adı çıkmak, adı yayılmak *[DRTA: atlan-/ attan- "iyi veya kötü ad kazanmak" 21]* (EİA 18, ErzA 113).
ağızlan-: ima etmek, dolaylı olarak söylemek (DS 565).
akgıllan-: göz kulak olmak, mukayyet olmak, bakmak (M-ŞDK-I 70).
alçaẖlan-: çekilmek, azalmak (EYSV 4).
aşlan-: yemeklenmek, yemek yemek (D-AİA 699).
ataşlan-: şehveti galeyana gelmek (DS 366).
avratlan-: ev işlerinde bilgili, tecrübeli olmak; mızıkçılık etmek (DS 391).
azlan-: azalmak *[TYA: "azımsamak, az bulmak" 23]* (DS 440).
bacaklan-: uzamak, boylanmak (hayvanlarda) (DS 457).
ballan-: tatlanmak (DS 509).
barlan-: kirlenmek, paslanmak, küflenmek (DS 534).
bebelen-: çocukça hareket etmek (DS 591).

benlen-/ bennen-: meyve, en çok üzüm olgunlaşmaya başlamak (DS 627).

benlen-: kendini beğenmek, gururlanmak, bir şeye sahip çıkmak *[DS: bennen- "başkasının malına sahip çıkmak, tapulamak" 4454]* (DS 629).

biçimlen-: tafra satmak, hava atmak (KA 145, D-KMİA 297).

boğazlan-: iştahı açılmak, bol bol yemek (DS 728).

boşlan-: sona ermek, bitirmek, anlamsızlaşmak (Y-THA 512).

bönlen-: bilmemek, bilmezden gelmek (DS 769).

bücelen-/ böceklen-: oyalanmak (DS 811).

ceklen-: paslanmak, bakır kaplara konan yemek yeşermek *[EKBK: cenglen- "bakır oksitlenmek, yeşile dönmek" 33]* (DS 877).

ciğerlen-: tatlanmak, olgunlaşmak (DS 963).

cinlen-: öfkelenmek, kızmak (DS 981).

cömertlen-: cömert olmak (DRTA 57).

çallan-: adı çıkmak, ünü yayılmak *[OT çaw "şöhret, ün" (DLTD: 138)]* (DS 1058).

çerezlen-: kahvaltı yapmak (DS 1148).

çetinnen-: bir işi isteyerek yapmamak; üşenmek (GKA 453).

çiğlen-: şüphelenmek (AAS 125).

çilelen-: semizlemek, şişmanlamak; lekelenmek (DS 1215).

çimlen-: hayvanların çimenleri yemesi (AADS 79).

çöpüllen-/ çöpürlen-: kirlenmek; dolaşmak, karışmak (DS 1290).

dalaklan-: karnı vurulan insan veya hayvan kendinden geçmek (DS 1336).

darlan-: parasızlıktan sıkıntıya düşmek; sıkışmak (DS 1367).

dellen-: hiddetlenmek, kızmak; delirmek (DS 1414).

dışarlan-: hacet def etmek (TYA 75).

dillen-: cevap vermek, karşısındakine inat edercesine konuşmak (DS 1496).

domuzlan-: terslik etmek (DRTA 103).

döşeklan-: kadın doğum yapmak (Y-AYA 109).

düşmancılan-: düşman sahibi olmak (Y-HAİ 135).

eksiklen-: suçunu anlamak (DS 4492).

erlen-: güvenmek (EYDS 85).

eşlen-: evlenmek (MAS 144).

evecenlen-: rahatsız olmak, tedirgin olmak *[DRTA: eveciklen- "acele etmek" 119]* (M-EYADK 94).

fikirlen-: düşünmek (M-BDAY433).

ġayıplan-: kaybolmak (DRTA 148).

gerçeklen-: gerçekleşmek (AİAD 249).

gereklen-: kullanmak *[TMES: "elde bulunanlarla gereksinimini karşılamak, dikkatli kullanmak" 104]* (DS 1997).

getmesçelen-: gitmek istememek (MAS 178).

göğlen-: havalanmak (SİYA 624).

göklen-: meyve ve sebzeyi yeşilken yemek (DS 2138).

gudizlan-: köpek gibi yalvarmak, istemek, kuyruk sallamak (TMES 112).

gurgulan-: fesatlanmak (DİAS 165).

heriflen-: kabadayılaşmak (NF 129).

hersetlon-: özlemek (Y-RİHA 274).

herslen-: öfkelenmek (DS 2348).

hilelen-: şüphelenmek *[Y-KGKA: hilalan- aa. 110]* (M-AKGA 38).

ḫuylan-: el ve parmak temasından rahatsız olmak; kuşkulanmak, huysuzlaşmak (M-ŞDK-I 75).

ilklen-: kendini öne çıkarmak (D-DGBA 474).

incelen-: alçak gönüllü olmak (HPES 544).

iplen-: evlenmek (D-BİA 685).

isotlan-: acı duymak (EYSV 121).

izmetlen-: hizmet etmek, ilgilenmek (Y-BYA 179).

kazalan-: kazaya uğramak (DRTA 232).

köklen-: maddi durumu iyileşmek (KrTS 219).

kurtlan-: kıskanmak, çekememek (DS 3010).

moḫçuklan-: kadınlar için, çöp devşirip yuva kurmak, ev eşyası dizmek *[OT monçuklan- "boncuklanmak" (DLTD: 413)]* (AUKA 259).

naçizlan-: şikayetçi olmak, bıkmak, usanmak, rahatsız olmak (TMES 186).

namıslan-: namusluymuş gibi davranmak (AOA 483).

odalan-: gerdeğe girmek (DS 3264).

onurlan-: kibirlenmek (DS 3284).

oruşlan-: oruç tutmak için niyet etmek (DRTA 292).

oyuklan-: bir boşluğa sokulup gizlenerek uyumak (EYDS 186).

önemlen-: önem kazanmak (SMYA 426).

özürlen-: af dilemek *[KA: "bağışlanmayı dilemek" 481]* (OAAD 254).

özürlen-: sakatlanmak (DS 3374).

pamuklan-: ölmek (M-EDK-I 30).

piclen-: gayrı meşru yoldan hamile kalmak (Y-SİA 240).

pirelen-: hayvan ağzıyla bedenini kaşımak (DS 4649).

ruyalan-: cinsel düş görmek *[GRS: rüyalan- "rüyada ihtilam olmak" 154]* (DS 3506).

safralan-: hafif bir kahvaltı etmek *[HKTS: safralık "açlığı bastıracak, yatıştıracak kadar yenilen az yemek" 252, AA: safralık "kahvaltılık yiyecek"] (*AA 568).

sarılan-: sararmak (Y-THA 877).

saroşlan-: sarhoş olmak (Y-VÇTA 291).

sefillan-: mahzunlaşmak (AUKA 273).

souḫlan-: serinlemek için sıvı içmek (UİA 387).

şerlen-: sataşmak (DS 4723).

şeylen-: herhangi bir durum karşısında değişik bir tutum, davranış göstermek, ani değişikliğe uğramak (Y-THA 764).

şıhlan-: tarikata girmek (Y-BYA 227).

şikâtlan-: yakınmak, sızlanmak (DS 3776).

tekelen-: keçi çiftleşmek (DS 3863).

tekirlen-: kedi yavrusu büyüdükçe tüylerindeki çizgiler koyulaşmak, belirginleşmek (DS 4747).

tuzsuzlan-: lüzumsuzluk yapmak *[DS: dutsızlan- "işin tadını kaçırmak" 1613]* (D-KİA 954).

udlan-: utanmak, çekinmek *[DS: utlan- aa. 4046; DS: ud "utanma, sıkılma" 4023; ET ubut/ uvut "utanç, utanma" (OTG: 256, EUTS: 175), TTT ud/ ut "hayâ, edep, utanç" 217]* (DS 4781).

urklan-: kol atmak (MAS 371).

uşaklan-: kadın hamile kalmak (TYA 240).

uyuntulan-: bir işi zamanında bitirememek, ezginleşmek (NF 159).

yanaklan-: pembeleşmek, kızarmak (DS 4159).

yerlen-: yerleşmek (DS 4253).

yeşillen-: cinsel isteklerini söz ve davranışla belli etmek (DS 4256).

zavallan-: düşkünleşmek (Y-KMKA 393).

zavklan-: alay etmek *[DS: zevklen- aa. 4357]* (DS 4830).

zerlen-: sararmak (M-BDAY 451).

3.20. +lAş-

(+dAş-, +nAş-, +rAş-)

+lA- eki ile -ş- işteşlik ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik bir ektir. Bu ek genellikle 'dönüşme, kendi kendine oluşma' anlamı taşıyan geçişsiz fiiller türetir (Ergin, 1990: 171, Banguoğlu, 2004: 219, Hatipoğlu, 1974: 92, Zülfikar, 1991: 101, Korkmaz, 2003: 119).[269]

TTA'da ek bazı kelimelerde +lAn- ekinin işlevini taşımaktadır.

ağızlaş-: sözleşmek, anlaşmak (DS 97).

akçalaş-: pazarlık etmek (DS 146).

algınlaş-: sıhhati bozulmak, güçsüz kalmak (DS 214).

aralaş-: ilgisini kesmek; kavga bitmek (DS 4422).

atlaş-: iki kişi bir ata binmek *[DİAS: artleş- "bir şeye arka arkaya binmek" 29]* (DS 371).

ayaklaş-: zıt gitmek, çekişmek; ayaklanmak, davranmak, kalkışmak (DS 403).

ayarlaş-: tembelleşmek (DS 408).

ayipleş-: zina yapmak (DS 422).

balkanlaş-: karmaşa, belirsizlik, iç savaş ortamı (M-DADK 15).

bernekleş-: hayvan sürüden ayrılmak *[DS: pernekleş- "birkaç koyun, keçi sürüden ayrılmak, ayrı düşmek" 3431, bernek [270] "sürüye katılan, başkasına ait olan hayvan"]* (DS 636).

boylaş-: hangisinin daha uzun olduğunu öğrenebilmek için, iki kişiyi yan yana getirerek boy ölçüşmek (KrTS 99).

boyuncaklaş- : sarılmak, kucaklaşmak (Y-BBA 111).

buumaklaş-: karşılıklı boğuşmak, güreşmek (DTAS 75).

ceyhleş-: cenkleşmek; çekişip dövüşmek (EİA 55).

çakırlaş-: yarı olgunlaşmak (DS 1044).

çeneleş-: ağız kavgası yapmak (DS 1136).

çöpleş-: karmakarışık olmak (ip vb.) (AİAD 230).

---

[269] Ekin birleşik bir ek olup olmadığı hakkındaki görüşler için bk. +lAn-.

[270] Brendemoen, kelimeyi *'ver- (< ber-)'* fiiline bağlamış, kelimede yer alan ekin *'dernek'* örneğinde de görüldüğünü ve son derece tartışmalı olduğunu ifade etmiştir (2011: 16).

du’aleş-: vedalaşmak (D-GBA 287).

düğürleş-: evlenecek kız ve oğlan yakınları tanışmak, birbirlerine gidip gelmek (DS 1626).

ebeleş-: eşleşmek, taraflaşmak (DS 1653).

ektileş-: tok gözlü iken dilenci tabiatlı olmak (DS 1701).

elleş-: ağır bir yükü kaldırmak için birkaç kişi birden tutmak; yardımlaşmak (DS 1721).

eminleş-: uslu olmak, güvencede olmak (KrTS 147).

esenleş-: bir iki kişi dertleşmek, konuşmak *[AİAS: esanlaş- “helalleşmek, vedalaşmak” 101]* (DS 1779).

eşleş-: evlenmek (MAS 144).

fiyetleş-: fiyat artmak, pahalanmak (MAS 152).

garalaş-: gözden kaybolmak (Y-SuA 335).

ġavġalaş-: kavgalaşmak, kavga etmek (DRTA 146).

gebeleş-: ekin başakları dolgunlaşmaya başlamak *[DRTA: “gebe kalmak” 151]* (DS 1956).

göbekleş-: çiçek açmak (Y-KorYA 473).

ḫėyirleş-: alışverişte hayırlı olsun diyerek satış işini tamamlamak (EİA 169).

kalmuklaş-: konuk bıktıracak kadar uzun oturmak (DS 2610).

kesikleş-: ortaklaşmak (DS 2764).

kinneş-: kinlenmek; sözünde direnmek *[DS: kenneş- “inatlaşmak, kinlenmek” 2744]* (DS 2873).

kollaş-: iki kişi yardımlaşarak el ve kolları ile ağır bir yükü taşımak (DS 2910).

kulplaş-: bir şeyi iki kişi tutarak kaldırmak (DS 2996).

kumalaş-: kıskançlık nedeniyle çekişmek, atışmak (DS 2997).

kuşkuşlaş-: şüphelenmek (DS 3016).

matlaş-: şaşmak, şaşırıp kalmak (DS 3136).

oşlaş-: hoşlanmak (Y-BYA 208).

öcümleş-: lades tutuşmak, bahse girmek (DS 3308).

öğürleş-: birbirine alışmak, dost olmak, birbirinden ayrılmayacak derecede kaynaşıp anlaşmak *[DS: üğürleş- “kaynaşmak, çok sıkı dost olmak” 4061]* (DS 3322).

ölgünleş-: toprağın nemini tavını alması (Y-DBİA 394).

özleş-: olgunlaşmak; kaynayan sıvı koyulaşmak (DS 3372).

sancılaş-: sancı duymak (DRTA 325).

sinirleş-: kızmak, sinirlenmek (D-DGBA 479).

terkileş-: bir hayvana iki kişi birlikte binmek (DS 3892).

tevgileş-: haylazlaşmak (DS 3902).

tevürleş-: değişmek (DS 3903).

tüümleş-: iplik dolaşmak, düğümlenmek (DS 4016).

üşleş-: üç kişilik bir grup kurmak (DRTA 390).

yataklaş-: yerleşmek, müzminleşmek (M-EDK-II 256).

yörekleş-: alışmak *[KBS: 1169]* (DS 4309).

yükleş-: arılar sürü halinde suya, yiyeceğe toplanmak; yüklenmek, baskı yapmak *[DS: yukleş- "yüklenmek, abanmak" 4314]* (MAS 401).

3.21. +lAt-

(+nAt-)

+lAt- birleşik bir ek olarak kabul edilmediği için kaynakların çoğunda bu ek için ayrı bir başlık oluşturulmamış, +lA- ekinde bu ekin ettirgenlik eki -(I)t- ile kullanıldığından bahsedilmiştir. Sadece birkaç çalışmada 'isim +lA-' şeklinde kullanımı bulunmayan kelimeler örnek gösterilerek +lAt- ekine yer verilmiştir (Zülfikar, 1991: 101, Elbir, 1994: 146, Gülsevin, 2002: 157).

ağızlat-: denk getirmek, yoluna koymak (DS 98).

alıḫlat-: kuvvetle vurmak (DS 216).

boylat-: birini isteği dışında bir yere gitmek ya da bir şeyi istemeyerek satmak durumunda bırakmak (KA 152).

burğullat-: mevcut düzeni bozmak üzere karıştırmak, dağıtmak (AYF 632).

canlat-: ayıltmak *[EİA: cannat- "canlandırmak" 53]* (DS 857).

deliklet-: deliğe dıkmak (DS 1412).

delilat-: delirtmek (AUKA 209).

ehillettür-: ehil duruma getirmek (TYA 86).

eslet-: taş, ağaç vb. şeyleri yerinden oynatmak (DS 4498).

ėylet-: iyileştirmek *[RİA: ėyil'at- aa. 316]* (EİA 105).

ġayıplat-: kaybetmek (DRTA 148).

güzlet-: güz girince malı otlatmak (M-DADK 28).

huylat-: kızdırmak, sinirlendirmek, şüphelendirmek (PTK 279).

itlet-: köpeği bir kuş üzerine saldırmak (OAAD 248).

meydanlat-: meydana çıkarmak (KİAT 335).

ötlet-: birisini, öldürürüm diye korkutmak *[KBS: öt "yansıma" +le-t- 675]* (DS 3358).

tavlat-: tavlandırmak (EİA 301, ErzA 126).

tüplet-: karnı şişen çocukların iyileşeceği inancıyla karınlarının üstüne ılık kül döküp oğmak ya da oklava ile hafifçe vurmak (DS 4012).

tütünlet-: dumandan göz rahatsız olmak (DS 4016).

ulamlat-: başkasının malını, parasını yemek, yutmak (DS 4784).

üsgeyhlet-: yükseltmek (EİA 322).

yukarlat-: yukarı kaldırmak, yükseltmek (HPES 600).

ziyannat-: aklını şaşırtmak (UİA 391).

3.22. +(I)msA- / +(U)msA-

(+ımsı-, +umsu-, +InsA-, +ınsı-, +unsu-)

'Öyle sayma, gibi görme ve gibi olma' anlamında yapma veya olma ifade eden fiiller türeten bir ektir (Ergin, 1990: 174, Banguoğlu, 2004: 212, Hatipoğlu, 1974: 77, Korkmaz, 2003: 120).

Birleşik bir ek olduğu düşünülmektedir. Ekin ikinci parçası olan +sA- eki hakkında birbirine yakın görüşler olmasına rağmen (bk. +sA-, bk. +sI-) birinci parçası hakkında farklı görüşler mevcuttur. Banguoğlu ekin birinci parçasının *benimse-* fiilindeki iyelik ekinden ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir (2004: 212). Hacıeminoğlu'na göre ekin birinci parçası, *gül-* fiilinden türetilen *gül-üm* ismindeki -(I)m ekidir ve isme gelen +(I)msA- eki *gülümse-* fiiline benzetme yolu ile ortaya çıkmıştır (1992: 226). Korkmaz eki *'+(I)m +sA-'* şeklinde göstermiş, birinci unsurun henüz kesin olarak aydınlatılamadığını belirtmiştir (2003: 120). [271]

azınsa-/ azımsı-: az görmek (DS 439).

çoğumsu-/ çoğunsa-/ çoğunsu-: çok görmek, kıskanmak, çekememek *[TTL: 526]* (DS 1258).

dadımsa-: tadını alıp ağzı sulanmak, ağzını şapırdatmak (EYDS 64).

[271] Ekin ilk parçası olan +(I)m unsuru hakkındaki diğer görüşler için bk. +(I)msI eki.

evimse-: başkasının evini kendi evi gibi görmek, kendi evinde imiş gibi hareket etmek (DS 1807).

ėyimse-: iyiye almak (EİA 105).

hayinseme-: önem vermemek *[krş. TTT hayla- "ehemmiyet vermek" (YTS: 106); SLTV: 59* [272]*]* (DS 2317).

heçinsen-: kıymet vermemek *[Y-SYA: hiçiŋseme- "karşıdaki insanı küçümsememek, hor görmemek" 495]* (AİAS 137).

kurumsa-: buruşmak, suyunu çekmek (MİA 410).

malımsı-: başkasının malını benimsemek (DS 3113).

payınsı-: bir kimseden çekinmek, saymak, önem vermek *[DS: payınsıma-/ payımsama- "hiçe saymak, aldırış etmemek, önem vermemek", bk. DS: paysı-/ paysa- "önem vermek, değer vermek" 3416]* (DS 3415).

vayınsa-: söylenen sözü yineleyerek alay etmek, eğlenmek (DS 4093).

yokumsa-: yok saymak (NF 163).

yükümse-: küçümsemek, soğuk davranmak (DS 4329).

zorumsu-: zor saymak, zoruna gitmek *[KYAS: zorunsu- "zoruna, gücüne gitmek, bir işi yapmayı istememek" 261]* (DS 4396).

3.23. +(I)msIrA- / +(U)msUrA-

Türkiye Türkçesinde görülmeyen, bazı lehçelerde birkaç kelime türetmiş olan bu ekin fiilden fiil yapan -(I)msIrA- ekinden örnekseme yoluyla oluştuğu düşünülebilir (Çeneli 1977: 44, Hacıeminoğlu, 1992: 253) (krş. +(I)msA-). Ek 'istek' ve 'gibi saymak, öyle kabul etmek' anlamını taşıyan fiiller türetmiştir. Ek ile kurulu kelimelerin tamamı Acıpayam (Denizli)'dan derlenmiştir.

azımsıra-: verilen ücreti az bulmak (M-DADK 15).

benimsire-: akrabalığını göstermek, yakınlık göstermek; kendine yakın bulmak (M-DADK 16).

bizimsire-: akrabalığını göstermek, yakınlık göstermek (M-DADK 16).

göğümsüre-: yeşilliğe ve ota özlem duymak (DS 2133).

---

[272] Yazarın daha sonra bu fikrinden vazgeçtiği anlaşılıyor. Daha önce *'haylama-'* ile birlikte Slavca kabul ettiği bu veriyi etimolojik sözlüğüne almamış, *haylama-* kelimesini ise etimolojik sözlüğünde *'hay+la-ma-'* şeklinde göstermiştir (2009: 280).

kötümsüre-: kötülemek, daha kibar bir dille kötülemek (M-DADK 36).
küçümsüre-: küçük görmek, altalamak (M-DADK 36).

3.24. +(I)r- / +(U)r-

Çoğunlukla ses yansımalı tek heceli köklerden olma ve yapma ifade eden fiiller türeten bir ektir (Ergin, 1990:173, Banguoğlu, 2004: 212, Hatipoğlu, 1974: 136, Korkmaz, 2003: 120, Zülfikar, 1995: 103).

Banguoğlu'na göre, yansıma kelimeler dışındaki türetmelerde çözümü güç örnekler *(delir-, belir- vb.)* bırakmış olan ek , +I- ekinin genişlemiş bir şekli veya Doğu Türkçesindeki +gUr- ile ilgili olabilir (2004: 212).

TTA'da ekin iki heceli sıfatlara eklenerek geçişsiz fiiller türettiği de görülmektedir.[273]

afır-: öfkeyle ağzına geleni söylemek, küfretmek, bağırıp çağırmak, paylamak (DS 72).
ahur-/ ahır-: tükürmek, balgam (DS 135).
dabır-: direnmek; bağırıp çağırmak (DS 1316).
domur-: ağaçlar tomurcuklanmak; kabarmak *[DS: tomur- "ağaç ve asmalarda filiz vermek üzere gözler kabarmak" 3958; KBS: 909, SS: 629]* (DS 1554).
hampır-: çok kızmak, öfkelenmek (DS 2269).
içir-: bıçak, kama gibi keskin şeyleri batırmak, saplamak; vurmak (DS 2506).
kalınır-: kalınlaşmak, yenileşmek *[TTT "kalınlaşmak, irileşmek" (YTS: 123)]* (M-KYAÜ 13).
keleşir-: serpilmek, büyümek, güzelleşmek *[DS: keleş "güzel, yakışıklı"]* (DS 2730).
kuğur-: güvercin ötmek (DS 2991).
neziğir-: çok nazikleşmek, hassaslaşmak, ıstırabı artmak (M-DADK 39).
pufur-: üfleyerek şişirmek *[KBS: 704] (*DS 3483).
püsür-: püskürterek saçmak (DS 3503).
tamağır-: imrenmek *[DS: tamar- "özenmek" 3817; < Ar. tama' "tamah"]* (DS 3816).
tanır-: şaşırarak bakmak *[ET taŋ "şaşma, hayret" (EUTS: 146)]* (DS 3820).
tomur-: ağacı dibinden kesmek; bir şeyi uzunluğuna yarmak (daha çok ağaç için); ağacı keserek tomruk yapmak *[KBS: 909]* (DS 3958).

[273] Bu kelimelerin +I- ile genişlemiş gövdelerden -(I)r- eki ile türetildikleri de düşünülebilir. Bu durumda -(I)r- eki kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getirmez.

zayıfır-: giderek zayıflamak; hastalığı artmak, ölüm vakti gelmek *[MAS: zayıfı- aa. 404]* (M-DADK 52).

3.25. +(I)rgA-

(+ırġa-, +ırka-, +urga-)

Eski Türkçeden beri hemen bütün lehçelerde az sayıda örnek vermiştir. Türkiye Türkçesinde +(I)msA- ekine benzer bir işlev taşır. Genellikle 'bir duygu ya da nitelikle dolu olmak' anlamında geçişli birkaç fiil bırakmıştır (Banguoğlu, 2004: 210, Hatipoğlu, 1974: 78, Korkmaz, 2003: 121, Räsänen, 1957: 149, Clauson, 2007: 195, Eckmann 2009: 58).

Hamilton ekin irk- 'biriktirmek, yığmak' fiili ile ilgili olabileceğini söylemiştir (2011: 117). Hacıeminoğlu'na göre ek, dört ekin kaynaşmasından oluşmuştur (1992: 213).

Ekin, Türkmen Türkçesinde ve Kuzey grubu lehçelerde daha işlek olduğu görülmektedir (İlker, 1997: 61, Hanser, 2003: 163, Güngördü, 1998: 142).

azırga-: az görmek *[DS: azırgan- aa. 440]* (DS 438).

daşırġat-: dışarı çıkarmak, ele güne göstermek, sergilemek (MAS 106).

dıŋırga-/ dığırga-: dikkatle dinlemek, gizlice dinlemek, kulak vermek (DS 1465).

eşirgen-: arkadaş, can yoldaşı olmak *[DS: "can sıkıntısını gidermek için herhangi bir kimse ile dertleşmek, konuşmak; oyalanmak" 1793, D-KİA: "eş tutmak, edinmek" 674]* (DS 4499).

eşirgen-: kıskanmak, çekememek (DS 1793).

gecirge-: geç kalmak *[DS: gecirget- "işi uzatmak, geciktirmek"]* (DS 1960).

gıcırgan-: nazlanmak, kıskanmak *[DS: kıcırgan- "ilgi göstermemek, önemsememek", kıcırkan- "istememek, çekememek" 2784]* (DS 2028).

gocurgan-: gocunmak, alınmak *[< kūç+irge-n- (Kaçalin, 2006: 204)]* (DS 4510)?

gücürgen-: bir şeyi isteksiz, gönülsüz yapmak, üşenmek *[< kūç+irge-n- (Kaçalin, 2006: 204)]* (DS 2211).

kızırkan-: yalandan nedenlerle işten kaçmak, savsaklamak *[AA: gızırgan- "yapmak istememek, yapmamak için sebep ve bahane bulmak" 338, ÇKTA: gızırgan- "kendi kendine söylenmek" 40]* (DS 2868).

mızırgan-: çocuk mızmızlanmak, bir şeyi sürekli istemek, çok söylenmek (DS 3196).

sesirge-: bir ses duyar gibi olmak; uyumak *[EYDS: "kuşkuyla çevreyi dinlemek" 204]* (DS 3592).

suyurgat-: yüzüne karşı övülmek, armağan ya da ödül almak *[ET soyurka- "takdim etmek, sunmak" (EUTS: 137), TTT suyurġa- "taltif etmek, ihsanda bulunmak" (YTS: 195); KBS: soy-ur-ġa-t- 818, < Mo. (Tuna, 1972: 239), < Çin. zui "günah" veya Çin. ci "şefkat, merhamet" +rga- (Ölmez, 2010: 169-173), EDPT: 556]* (DS 3704).

taşırga-: çok yol yürüyen at, koyun, sığır vb. hayvanların tırnakları taşa çarpmaktan bozulmak, acımak *[DS: daşırga- "hayvanın ayağını taş aşındırıp acıtarak hayvan yürüyememek" 1376; KBS: 866]* (DS 3840).

3.26. +sA- [274]

(+sā, +sI-, +sU-, +zu-)

Türkçede eskiden beri kullanılan eklerden biridir. Çok işlek olmayan bu ek 'arzu etmek, istemek' anlamında yapma ifade eden fiiller türetir (Ergin, 1990: 174, Banguoğlu, 2004: 222, Hatipoğlu, 1974: 138, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2003: 121, Deny, 1941: 488).

Kaynakların pek çoğunda ekin aynı zamanda 'gibi saymak, gibi görmek' anlamında fiiller türetiği söylenmiştir (Ergin, 1990: 174, 222, Hatipoğlu, 1974: 138, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2003: 121).

Ekin, *sa-* 'bir şeyi kendi istekleri, kendi dilekleri arasında saymak' fiilinden ekleştiği düşünülmektedir (DLT-I: 281, Brockelmann, 1954: 211). [275]

+sA- ve +sI- eklerinin ses ve anlam yakınlığı sebebiyle dil şuurunda birbirine karıştığını ifade den Banguoğlu +sA- ekinin çağdaş Türkçede benzerlik anlamında, 'öyle bulmak, saymak' anlatımında fiiller yapmak istidadını gösterdiğini belirtmiştir (2004: 223).

alatsa-: acele ettirmek, acele etmeyi istemek *[DS: alat/ aladı "acele, ivedi, çabuk" 181]* (DS 202).

atsa-: kısrak, aygır istemek; ata binmeyi özlemek (DS 373).

---

[274] Ekin kelime türetiminde kullanılması hakkında bir öneri için bk. BULAK, Şahap (2012b), "Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi: Çaysa- Üzerine", *JASSS*, Vol. 5/1, p. 63-74.

[275] Ekin yapısı hakkındaki diğer görüşler, "+sA- , -sA- ekleri ve bunların genişlemiş şekilleri hakkında bilgi için bk. KOCASAVAŞ, Yıldız (1998), "+sa- / +se- İsimden Fiil Yapma Eki ile -sa- / -se- Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri", *TDED*, C. XXVIII, s. 419-434.

aygırsa-: dişi hayvan kısrak, aygır istemek (DS 414).

bense-: beni istemek, özlemek (UİA 371).

boğasa-/ boğarsa-/ boğası-/ buğsa-: boğaya gelmek, inekler boğa istemek (DS 725).

dalapsa-/ dalapsı-: insan ya da hayvan fazla cinsi arzu duymak (DS 1338).

erse-/ ersi-: koca istemek (DS 1776).

etse-: uzun zamandan beri et yemediğinden canı et istemek (AA 263).

gense-: çok istekli olmak, göreceği gelmek *[EYDS: geŋse- "aşırı derecede istek duymak" 106]* (DS 1993).

göğse-/ gövse-: dişi hayvan çiftleşmek istemek *[DS: göye gel- aa.; Krgz. köksö- "arzu etmek, şiddetle arzu etmek" (KrgzS: 498)]* [276] (DS 2127).

gökse-: insanlar sebzeye düşkün olmak; hayvanlar ota düşkün olmak (DS 2139).

gönülsü-/ gönülse-: gönülden istemek (DS 2156).

hayvanse-: inek ve koyun çiftleşme isteği duymak (DS 2321).

karısamış: ergenlik çağına gelmiş delikanlı (DS 2663).

kızansa-: dişi kedi ve köpek erkek istemek (DS 2861).

koçsa-: dişi koyun, erkek koyun istemek (DS 2895).

muşmulasa-: canı muşmula istemek (UİA 384).

öğürse-: dişi hayvan çiftleşmek istemek (DS 3323).

öküzse-: inek, çiftleşmek istemek (DS 3328).

şirinse-: canı tatlı istemek, tatlı yemek ihtiyacı duymak (AA 644).

tekesi-/ tekese-: dişi keçi çiftleşmek istemek (DS 3864).

yağsa-: makine, alet yağ istemek (AA 723).

yalıksa-: köpek çiftleşme istemi göstermek (DS 4144).

yarsa-: özlemek (DS 4815).

3.27. +sI- / +sU-

(+sA-)

Benzerlik bildiren ve işlek olmayan bu ek 'gibi görmek, gibi saymak' anlamında geçişli, 'gibi olmak', 'kökte belirtilen duruma dönüşmek' anlamında geçişsiz fiiller türetir (Banguoğlu, 2004: 223, Hatipoğlu, 1974: 140, Zülfikar, 1991: 141, Korkmaz, 2003: 122, Hacıeminoğlu, 1992: 195, Deny, 1941: 488-489).

[276] Anlam ilgisi için krş. TTA *yeşillen- 'cinsel isteklerini söz ve davranışla belli etmek'* (DS: 4256).

Pek çok Türkolog ekin +sA- ekinden türediğini veya +sA- ekinin bir varyantı olabileceğini iddia etmiştir (Zeynalov, 1993: 241, Korkmaz, 2003: 122, Kocasavaş, 1998: 432). Bazı bilim adamlarına göre ise +sI- eki, +sA- ekinden açık bir şekilde ayrıdır ve benzerlik fiilleri yapar (Atalay, 1945: 9, Banguoğlu, 2004: 223, Eraslan, 1996: 47, Brockelmann, 1954: 212, Räsänen, 1957: 150, Bulak, 2012a: 700). DLT'de istek anlamı +sA-, benzerlik, gibi olma anlamı +sI- eki ile oluşturulmuştur (Bilgen 1989: 101). Kaşgarlı +sA- eki ile +sI- ekinin birbirinden farklı ekler olduğunu birçok örnek vererek açıklamıştır (DLT-I: 280-282).

Banguoğlu, ekin yapısı ile ilgili olarak ilk kez Kaşgarlı (DLT-I: 282)'nın öne sürdüğü 'kırmak' anlamındaki *'sı-'* fiilinin ekleşmesinden oluştuğu yolundaki görüşü bir yakıştırma olarak değerlendirmiştir (1988: 23).[277]

Banguoğlu, açık bir şekilde birbirinden farklı olan +sA- ve +sI- eklerinin ve bunların genişlemiş şekillerinin dil şuurunda, anlam ve ses yakınlığı nedeniyle karıştırıldığını vurgulamıştır (2004: 222). Ekin lehçelerde de birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Hacıeminoğlu, 1992: 234).

3.27.1. Çoğunluğu "gibi olmak", "kökte belirtilen duruma dönüşmek" anlamını taşıyan geçişsiz fiiller türetir.

ağarsı-/ ağırsa-/ ağırsı-: yemek bozulmaya yüz tutmak (DS 82).

bayatsa-/ bayatsı-: bayatlamak, bayatlamaya yüz tutmak (DS 578).

boksu-: işin veya bir durumun karışıp olumsuzlaşması (EYDS 32).

borsu-: bayatlamak (Y-BYA 139).

böğsük-/ böğsü-: kırılmak, üzülmek *[DS: böhsü- "içli içli ağlamak" 767]* (DS 765).

çamsı-: yemek ve et için bozulmak, kokmak *(D-BlcİA: "bir işte zayıflayan ve olasılığı uzaklaştıran durum" 859]* (EYDS: 52, KYAS 53).

çıısı-: güvenini yitirmek *[NF: çığsıt-/ çisit- "soğutmak, arayı açmak" 109]* (EYDS 56).

çiğse-/ çiğsin-: nefret etmek (DS 1209).

çiğsi-/ çiğse-/ çisi-: yemek bozulmak *[DS: çiğsi- "çiğ, pişmemiş olarak kalmak"]* (DS 1211).

çiğsi-: çiğ, kırağı düşmek; çiğ altında kalarak işe yaramaz bir hale gelmek; terlemeye başlamak *[DS: çığsı- "nemlenmek, terlemek" 1163]* (DS 1211).

[277] Ek hakkındaki diğer görüşler için bk. Eraslan, 1996: 47-48.

darsı-: sıkışmak; canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek; garipleşmek, üzülmek *[DS: tarsı-/ tarsa- "canı sıkılmak, bunalmak" 3835; TTL: 565]* (DS 1372).

diksi-: dalgınlıkla bir yerde dikilip kalmak (DRTA 97).

düğümse-: içlenmek (DİAS 114).

gatıksa-: peynir acımtırak bir tat almak *[DS: katıksı- "peynir, çökelek, yağ vb. yiyecekler tuzlanarak yenecek duruma gelmek" 2683, MAS: ġatıksı-/ ġatıksıra- "tuluma basılan çökelek, peynir yiyecek kıvamına gelmek, acımak" 167]* (DS 1935).

gaysa-: kaymaklaşmak (DS 1951).

gerense-: soğuk hava yumuşamak (DS 1999).

gömüksü-: gömük kokmak *[NF: gömük "batak, sazlık"]* (NF 126).

günse-/ günsü-: süt, yoğurt gibi yiyecekler güneşte bozulmak (DS 2230).

güzse-: havanın, mevsimin güze dönmeye başlaması (Y-KİYA 408).

hamsa-: çevikliğini yitirmek, hamlaşmak (DS 2269).

hımsı-/ humsu-/ kumsu-: bayatlamak, ekşimek, kokmak *[AADS: kumsu-/ ḫumsu- aa. 138]* (DS 2362)

huysut-: çekinmek, tedirgin olmak (DS 2447).

kahirse-: üzüntüsünü anlatmak (DS 4529).

kaksı-: acımak, kokmak, bozulmak *[GDIA: "tazeliği gitmek, kurumak" 307, DS: kakırsa- "tadı bozulmak"* 4529*]* (DS 2606).

kavsa-: kavlaşmak, boşalmak, mantarlaşıp çürümek (DTAS 156).

keçesi-: zamanla yumuşak kumaşın keçeleşmesi (KMİA 448).

körsel-/ körse-/ körsü-: ateş ya da ışık yavaş yavaş sönmeye yüz tutmak (DS 2963).

körsü-: yapı yıkılmaya yüz tutmak (DS 2968).

kuraksa-: kurumaya yüz tutmak *[BYA: ġuraksı- "kuraklaşmak, kurumak" 24]* (AAS 242).

kümsü-: yemek yanmak, yanık kokmak *[DS: kömsüt- "yemeği yanık kokacak derecede pişirmek" 2597]* (DS 3035).

küpsü-/ küpşü-: ekşimek, tadı bozulmak (DS 3042).

pansı-: yiyecekler bayatlamak, bozulup kokmak (DS 3392).

parsı-/ parsu-: yiyecekler bozulmak, küflenmek, ekşimek (DS 3400).

sabınsı-: yiyecek bayatlayıp tadı bozulmak (DS 3507).

samsı-: ekşimek, bozulmak *[KBS: sam (sem, em) "ilaç" + sı- 728]* (DS 3533).

sası-: bozulan yemek kötü kokmak *[< saz "batak, çamur" + sı- (Çeneli, 1997: 43), SS: ? sası- < saz + ı - 539]* (DS 4673).

sırımsı-: sağlamlaşmak, bağışıklık kazanmak (NF 151).

sinirse-: gevrekliği gitmek, bayatlamak; sertleşmek, kartlaşmak, bozulmak *[M-DADK: "uykusunun tavı geçmek, uykusu gelmemek" 43]* (DS 3642).

tekesi-: yürürken ayağı takılıp dengesi bozulmak *[DS: tekerlen- aa.]* (DS 3863).

telefsi-: yüreği ezilmek *[SD: "yıpranmak" 155]* (DS 3868).

telsi-/ telsin-: tel tel olmak (DS 3872).

tersi-: hafifçe terlemek (DS 3894).

tifsi-: ip, halat, giysi, kumaş vb. şeyler eskimek, aşınmak (DS 3928).

tipsi-: yağmur çiselemek (DS 3936).

toksa-: tutulmak, ne yapacağını bilememek (DTAS 251).

vayıfsan-: hayıflanmak, üzülmek (DS 4093).

yassı-: ağzı sulanmak, imrenmek *[< yar "salya, sümük"]* (DS 4195).

yavansa-: tadını alamamak (DS 4203).

yelse-/ yelsi-: bayatlamak *[KBS: 1116]* (DS 4240).

yersi-: tahıl nemlenerek topraksı topraksı kokmak (DS 4254).

yoḫsa-: hıçkırarak ağlamak (DS 4287).

3.27.2. Çoğunluğu "gibi görmek, gibi saymak" anlamını taşıyan geçişli fiiller türetir.

adamsa-/ adamsı-: adam yerine koymak (DS 4405).

ayıpsa-: ayıplamak (DS 420).

ayrıksa-: yabancı görmek, bir yere uyum sağlayamamak (AADS 47).

bahası- : pahalı bulmak *[DS: bahasın- aa. 487]* (M-KDKDF 101).

damaḫsı-: alışkanlık haline gelmek (Y-YşlYA 169).

dansa-/ dansı-: ayıplamak, kınamak; bahane bulmak *[DS: dansa- "alay etmek, beğenmemek" 1363]* (DS 1362).

ġarınsı-: kıskanmak, çekememek (MAS 164).

garipsi-: özlemek *[Y-YYA: ġaribse- "özlemek" 150]* (DS 1927).

güzelsi-: bir şeyi güzel saymak (DS 2243).

ıraksı-/ ıraksa-: uzak sanmak (DS 2481).

kömse-: bir araya yığmak, toplamak (NF 139).

kulaksa-: dinlemek, kulak vermek, önem vermek (DS 2994).

mehelse-: kendine denk görmek *[DS: mağsi-/ mehelsi-/ meğersi-/ mehirse-/ mesi- "değer vermek, önem vermek, önemli saymak" 3104, mehel "uygun, denk, yerinde; önem" 3151]* (M-ÇADK 160).

öğünsü-: belli saatlerde bir işi yapmaya alışmak (NF 145).

paysa-/ paysı-: önem vermek, değer vermek (DS 3416).

tapusa-: yardım etmek, görev yapmak (DS 3830).

tense-: aldırmak, önem vermek *[DS: tenseme- "aldırış etmemek, önemsememek" 4751]* (KrTS 335)

uğursa-: uğur saymak, uğurlu olduğunu sanmak (DS 4030).

yabancısı-: kendini yabancı saymak, çekingenlik göstermek *[SMYA: yabancısıd- "yabancılık çektirmek" 431]* (DS 4112).

yabansa-: yabancı tutmak, yabancı saymak (DS 4112).

yalansığ-: yalan söylemek; yalan yakıştırmak *[EMİYA: yalansıma- "yalan söylememek" 819; KBS: yalan+sı(ğ)- 1042]* (DS 4140).

yarsı-: benimsemek, bağlanmak; korumak, yardım etmek; beğenmek, hoşlanmak, imrenmek, istemek (DS 4189).

yerfikse-: hor görmek (DS 4251).

3.28. +sIk- / +sUk-

(+sıḫ-)

+sI- isimden fiil yapma eki ile -k- fiilden fiil yapma ekinin kaynaşması ile oluşmuş olan bu ek +sI- ekinin pekiştirilmiş şeklidir. Ek +sIn- eki ile benzer bir işleve sahiptir.

arsıh-: utanmak, çekinmek; onuruna dokunmak (DS 332).

böğsük-: kırılmak, üzülmek *[DS: böğsü- aa.]* (DS 765).

buğsuk-: ateş alev almayıp duman çıkarmak *[MAS: "buğulanmak, sıcaktan buharlaşmak, sıcak havada nem oranı iyice artmak, banyo ya da çamaşırlık insanı bunaltacak kadar çok yoğun buğulanmak" 61; KBS: 177]* (DS 781).

bunsuk-: usanmak, bunalmak, daralmak (DS 791).

darsık-: canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek *[DS: "dara gelmek, sıkılmak" 4483, tarsık- "bir şeye üzülüp sinirli davranışlarda bulunmak" 3835; TTL: 565]* (DS 1371).

huysuk-: çekinmek, tedirgin olmak *[ÇKTA: "tehlikeyi sezmek, huysuzlanmak" 47]* (DS 2447).

tavsuk-: yüreği çarpmak (DS 3848).

tımsık-: ekşimek, kokmak *[DS: tımsı- "yemek bozulmak, bayatlamak" 4759]* (DS 3914).

3.29. +sIn- / +sUn-

Ek +sI- isimden fiil yapma eki ile -n- fiilden fiil yapma ekinin kaynaşması ile oluşmuştur. +sI- ekinin pekiştirilmiş bir şekli olan bu ek 'gibi görmek, gibi saymak, öyle kabul etmek, gibi olmak' anlamını taşır, eklendiği isimlerden 'duygu, niyet, tavır' ifadeleri taşıyan fiiller türetir. Oğuz grubu Türk lehçelerinde nadir görülen ek Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçelerinde daha işlektir (Korkmaz, 2003: 122, Çeneli, 1997: 37, Öztürk, 1997: 62, Güngördü, 1998: 149).

3.29.1. 'Gibi görmek, gibi saymak, öyle kabul etmek, gibi olmak' anlamını taşıyan fiiller türetir.

acıksın-: az bulmak (DS 49).

acıksın-: üzülmek, kederlenmek (DS 49).

adamsın-: adam yerine konmak *[NF: "adam gibi davranmak, olgunlaşmak" 91]* (DS 63).

ağırsın-: bir işi ağır bulmak, yüksünmek, yük saymak; hakaret saymak ağırına gitmek (DS 92).

arkasın-: arkalanmak, güvenmek (DS 326).

arsın-: utanmak, çekinmek; onuruna dokunmak (DS 332).

ayaksın-: zahmet etmek; sık sık gidip gelmek, yol etmek (DS 404).

ayıpsın-: utanmak, ayıp saymak; ayıplamak (DS 420).

azsın-: az görmek (DS 439).

bahasın-: pahalı bulmak *[AAS: bahalısın- aa. 80]* (DS 487).

bi şeysinme-: önemsiz bulmak, bir şey saymamak (AOA 458).

böğsün-: karşısındakini küçük görmek, hiçe saymak (DS 765).

bunsun-: bunalmak (KS 14).

büyüksün-: kendisini büyük görmek, büyük saymak (DS 833).

çiğsin-: alışverişte verilen fiyatı azımsamak; nefret etmek (DS 1211).

çoğsun-: çok görmek, kıskanmak, çekememek *[MAS: çoksun- aa. 95, DRTA: çoksun- aa. 78]* (DS 1258).

densin-: önem vermek, saygı göstermek *[MAS: deŋsinme- "değer vermemek" 111]* (DS 1426).

dertsin-: dert yanmak (Y-KYA 271).

ėlsin-: yadırgamamak, yakınlık göstermek (DS 1728).

evsin-: ısınmak, alışmak, evi gibi saymak, yabancılık çekmemek *[MAS: "evine sahip çıkmak, evinin erkeği ya da kadını olmak, eviyle ilgilenmek, evinin işini üstlenmek" 147]* (DS 1816).

golėysın-: kolay görmek, kolay bulmak, kolay sanmak (AA 343).

güçsün-: bir şeyi güç saymak, zoruna gelmek (DS 2211).

haysın-: pişman olmak; şaşmak; kaygılanmak, ah vah etmek (DS 2321).

hesapsınma-: hesapa almamak, önemsememek (MAS 223).

hiçsin-: boş vermek, önem vermemek, aldırmamak (DS 2384).

horsun-: değersiz görmek; tiksinmek; bir şeyi istememek (DS 2413).

huysun-: çekinmek, tedirgin olmak (DS 2447).

ıraksın-: uzak sanmak (DS 2481).

ışıḫsın-: ışık olarak kabul etmek (Y-DA 81).

kahırsan-/ kahirsen-: üzüntüsünü anlatmak (DS 4529).

karsın-: kazanç saymak (DS 2668).

kerahsın-: isteksiz davranmak *[DS: "esirgemek, sakınmak" 2751, kerevsin- "hor bakmak, gücüne gitmek" 2753, kerifsin- "savsaklamak" 2754, keripsin- "kaçınmak" 4546, Y-SYA: kerehsin-/ kereksin- "bir şeyden, bir işten ikrah ederek kaçınmak; istemeden bir şeyi yapmak" 498]* (M-SADK 280).

küçüksün-: küçük görmek, küçümsemek (DS 3025).

mahalsin-/ mehersin-: değer vermek, önem vermek, önemli saymak (DS 3104).

malsın-: başkasının malını benimsemek (DS 3113).

mapsınma-: adam yerine koymamak, önem vermemek *[DS: map "değerli, saygın, geçer"]* (DS 3126).

mühimsin-: önemsemek, önemli görmek (D-KİA 950).

öğünsün-: yemekten saymak (M-AkA-I 246).

paysın-: haklı, haksız pay ummak, pay istemek, kendine mal etmek istemek (DS 3416).

paysın-: küçümsemek; bir kimseyi güçsüz görüp üstüne varmak, çatmak *[DS: paysan- "çıkışmak, kızmak" 4640]* (DS 3416).

sıksın-: sık saymak, sık bulmak (DS 3607).

suçsun-: kendini suçlu görmek, suçlu saymak (DS 3688).

tavsın-: şişmanlamak, semirmek (DS 3845).

tavsın-: tavı geçmek, tavsamak (DS 3845).

taysın-: saymak, önem vermek, değer vermek *[DS: taysınma- "küçümsemek, önem vermemek"]* (DS 3853).

telsin-: tel tel olmak (DS 3872).

togsun-: doymak (DS 3933).

tohafsın-: yabansımak, tuhafına gitmek (DS 3944).

tühsün-: hayıflanmak, acımak *[AA: tuhsun- "esef etmek, eseflenmek 'tuh, tuh!' diye pişman olmak" 683]* (NF 157).

ucuzsun-: ucuz görmek, ucuz saymak (DS 4020).

ufaksın- : küçük görmek, küçük saymak (Y-KİYA 132).

umursan-: kırılmak, darılmak, gönüllenmek *[DS: umur "sıkıntı"]* (DS 4786).

uzaksın-: uzak bulmak, uzak saymak (DS 4790).

vahsın-: pişman olarak üzülmek (DS 4089).

yabancısın-: yabancı görmek (AADS 218).

yarsın-: benimsemek, bağlanmak; korumak, yardım etmek; beğenmek, hoşlanmak, imrenmek, istemek; dost olmak (DS 4189-4190).

yavaşsın-: yavaşlar gibi olmak (DS 4204).

yazuksan-: acımak, merhamet etmek *[KTat. yazıksın- "birisine veya birşeye çok acımak" (Çeneli, 1997: 43)]* (RİA 335).

yeğsin-: aşağılamak, azarlayıp dövmek *[KBS: 1111]* (DS 4228).

yėrsin-: bir yeri kendisinin sanmak (AA 752).

yoğsun-: yokluğunu incelikle belirtmek (bir nesnenin) *[DS: yoksun- "yoksulluktan dem vurmak" 4288]* (DS 4286).

yoldaşsın-: yoldaş saymak (MAS 395).

yüksün-: gebe kadın zayıflamak; incinmek, gücenmek, alınmak (DS 4328-4329).

zorsun-: zor saymak, zoruna gitmek; yapacağı işi yük saymak (DS 4396).

3.29.2. +sI- ve +sA- ekleri arasındaki karışma bu ekte de görülmektedir. Birkaç kelimede ek istek ifade etmek için kullanılmıştır.

seyirsin-: bakmak, görmek istemek (DS 3596).

yemsin-: yemle, yiyecekle aldanmak; canı çekmek, isteklenmek *[DS: "yem istemek" 4819]* (DS 4243).

3.30. +sIrA-

(+sırı-, +sIr-, +sura-, +sUr-)

Eski Türkçede 'birşeyden yoksun olmak' anlamında fiiller türeten +sIrA- eki (Gabain, 1988: 50, Taş, 2009: 108, Tekin 1992: 83) ile karıştırılan bir ektir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen Ek Türkmen Türkçesi ile Doğu ve Kuzey grubu lehçelerde arzu bildirmek işlevi ile kullanılmaktadır (Räsänen, 1957: 151, Öztürk 1994: 37, Arıkoğlu, 1996: 52, İlker, 1997: 64, Ceritoğlu, 1998: 172, Güngördü, 1998: 152, Söyegow vd., 1999: 213, Hanser, 2003: 163).

Bazı bilim adamlarına göre ET'de yokluk bildiren +sIrA- eki zamanla semantik bir çeşitlilik kazanarak 'yok olan veya azalan varlığa ihtiyaç duyulması; o varlığa meyledilmesi, o varlığın arzulanması' işlevlerini de ifade eder olmuş, yeni bir işlev kazanmıştır (Hacıeminoğlu, 1992: 239, 252, Öztürk 1994: 37, Ercilasun, 2007: 14).

Eski Türkçe +sIrA- eki ile istek ve benzerlik fiilleri yapan +sIrA- ekinin birbirinden farklı olduğunu düşünen bilginler de vardır (Räsänen, 1957: 152, Güngördü, 1998: 151-152, Paçacıoğlu, 2011: 315-316). Bazı bilim adamları yokluk fiilleri yapan +sIrA- eki ile 'gibi olmak, gibi hissetmek, istemek, meyletmek' anlamlarını taşıyan +sIrA- ekinin birbirinden farklı olduğunu, iki ekin birbirine karıştırıldığını vurgulamıştır (Güngördü, 1998: 151-152, Paçacıoğlu, 2011: 315-316). Çeneli, ekin isimden fiil yapan +sI- ile fiilden fiil yapan -rA- eklerinin birleşmesi ile oluştuğunu iddia etmiş (1997: 43) Paçacıoğlu ise ekin, üç ekin birleşmesinden oluşan '+sI-g+rA-' ekindeki '-g+'nin düşmesi ile oluştuğunu öne sürmüştür (2011: 315-316).

TTA' da ek arzu, istek ifade eden +sA- ile benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan +sI- ekinin işlevi ile kullanılmaktadır.

ayıbsırı-: ayıplamak (SMYA 152).

çiğsire-: sıcakken üst üste konulan ekmek bozulmağa, kokmağa başlamak *[MAS: çiğsi- aa. 90]* (DS 1211).

etsire-: etsiz kalmak, uzun süredir et yemediğinden et yemek istemek (MAS 146).

eysire-: dinlenme zamanı gelmek (DS 4502).

ġatıksıra-: tuluma basılan çökelek, peynir yiyecek kıvamına gelmek, acımak *[MAS: ġatıksı- aa., DS: katıksı- "peynir, çökelek, yağ vb. yiyecekler tuzlanarak yenecek duruma gelmek" 2683]* (MAS 167).

gaysıra-: ekmeğin lastik gibi olması, yanmaya yüz tutması (AAS 179).

gocasır-: koca istemek (Y-UYA 40).[278]

koçsıra-: dişi koyun erkeği ile çiftleşmek (DS 2895).

susura-: susamak (DS 3701).

tekesir-: dişi keçi çiftleşmek istemek (DS 3864).

tiğsir-: bitki yeşermek, uyanmak *[DS: teğ "kavun, karpuz vb. bitkilerin toprak üstündeki gövde ve dalları; asma filizi, sürgünü" 4746]* (DS 3929).

tomsur-: somurtmak, surat asmak *[DS: tomsu- aa.]* (DS 3957).

yüksür-: ayak diremek, üstelemek *[DS: yüksün- aa.]* (DS 4329).

[278] Ekin hem +sIr- hem +sIrA- şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir (Y-UYA 40).

4. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

4.1. -A-

Eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten bu ek işlek değildir. Örneklerin bazılarında pekiştirme görevinin aşındığı görülmektedir (Ergin, 1990: 203, Banguoğlu, 2004: 276, Korkmaz, 2003: 124, Räsänen 1957: 152, Hacıeminoğlu, 1992: 105).

Banguoğlu'na göre ek, Eski Türkçede fiil köklerine gelen -gA- pekiştirme ekinin damak sesini düşürmesiyle meydana gelmiştir (2004: 276).

bolara-: genişlemek, çoğalmak (DS 734).

buşura-: kıymetini bilmemek, elde edememiş, tedarik edememiş gibi olmak (GDIA 230).

buya-: donmak, çok üşümek (KYAS 40).

çala-: gözden geçirmek (DS 1049).

çende-: yontmak; keserle tahta üzerine vurularak kesik, iz yapmak *[DS: çente- "yontmak" 1140]* (DS 1134).

çite-: kumaş ve örgülerin yırtıkların örmek, dikmek *[DS: çit- aa., DTAS: çit- "iplik ilmiklerini birbirine bağlamak" 93]* (DS 1244).

dile-: kesmek (DS 1493).

dire-: derlemek, toplamak (KİAT 316).

dize-: yere sıralamak (EMİYA 570).

döne-: engel olmak; durulmak *[AOA: done- "hizmet etmek, dönmek, dolaşmak" 466]* (DS 1584).

dörne-: çiğnemek, ezmek, yıkmak *[DS: dörün- "tavuk vb. hayvanlar eşinmek; hayvan yattığı yerde yuvarlanmak, debelenmek" 1588, dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek; domuz burnu ile yeri kazmak"]* (DS 1587).

eğre-: sıcak havalarda hayvanları gölgelik yerde toplamak *[TTL: 697]* (DS 1683).

esre-: delirmek; sarhoş olmak *[ET esür- "sarhoş olmak" (EUTS: 51)]* (DS 1787).

gere-: kapamak, örtmek (DS 1997).

ildıra-: götürmek, iletmek *[TTT ildir- "dokundurmak, iliştirmek" (YTS: 114)]* (DS 2518).

kara-: dolup taşmak (DS 2650).

kayta-: geri gelmek (DS 2708).

kırsa-: el çırpmak; parmaklardaki eklem yerlerin kütletmek *[OT kars- "iki eli veya kanadı birbirine çarpmak" (KTS: 129), TTT kars- "el çırpmak" (YTS: 128)]* (DS 2836).

kösne-: yaşlanmak, güçsüz kalmak *[DS: kös- "gücü azalmak; çökmek, yıkılmak, göçmek", kösül- "yorulmak, gücünü kaybetmek" 2978]* (DS 2974).

ona-: olgunlaşmak, büyümek *[DS: oŋ- "yetişmek, ermek" 3284]* (DS 3281).

öne-: gözetlemek *[DS: ön-/ öŋ- aa.]* (DS 3338).

öte-: tarlayı çok sulamak *[krş. DS: öt- "geçmek, aşmak; boşalmak; etki etmek"]* (DS 3357).

sağna-: yumak, makara vb. boşalmak, çözülmek *[DS: sağ-/ sağın- aa.]* (DS 4662).

seğre-: az kımıldamak (DS 3566).

silke-: silkmek (TMES 207).

suna-: kötü, etkin koku yayılmak (DS 3696).

teğe-: nesnel ya da tinsel yardımda bulunmak *[MAS: teğe- "yanlarından tutmak, desteklemek", teğ- / tev-/ tiğ- "tutmak, desteklemek" 352]* (DS 3859).

tüne-: hendekten ya da yüksekten atlamak, yukarıya doğru sıçramak *[DS: tünge-/ tüngü- aa., DS: tün-* [279] *"sıçramak; atlamak", tüŋul- "olduğu yerde hoplamak, zıplamak"; krş. OT teŋ- "havalanmak, havaya yükselmek" (DLTD: 599); KBS: tüngü- < *tū "yansıma"+n + gü- 946]* (DS 4012).

tüte-: kaçmak *[DTAS: "duman çıkarmak; koşmak" 26]* (DS 4015).

üzne-: yıpranmak *[DS: üz-/ üzül- aa. 4086]* (DS 4085).

yasa-: birini teskin etmek *[DS: yas- "yatıştırmak" 4194]* (ADÜM-I 211).

yasa-: eğmek, çökertmek, yatırmak, bozup dağıtmak *[DS: yas- aa.; OT yas- "dağıtıp yaymak, çözmek" (DLTD: 754)]* (DS 4194).

yede- [280]: yedeklemek, eklemek (D-BİA 707).

yele-/ yeli-: iş için başvurmak, dolaşmak (DS 4818).

yuva-: damların üstünde loğ taşı gezdirerek toprağı sıkıştırmak *[OT yuv- "yuvarlamak" (DLTD: 818)]* (DS 4312).

---

[279] Bu fiil ve türevleri için bk. UĞURLU, Mustafa (2013), "Türkçede Yer Adları: Sutüven", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4375-4380.

[280] Bilgi için bk. USTA, H. İbrahim (1992), "yedmek Fiili Üzerine", *Türk Dili*, S. 489, s. 241–246.

4.2. -AklA-

(-aḫla-, -ıḫla-, -klA-, -IklA-, -iyhle-, -UklA-)

-Ak ile +lA- ekinin kaynaşması ile oluşmuştur. Fiilin tekrarlanması anlamını taşır, arka arkaya yapılan yoğun hareketleri anlatmak için kullanılır (Banguoğlu, 2004: 277, Zülfikar, 1991: 54, Banguoğlu, 1956: 117, Räsänen, 1957: 165, Güngördü, 1998: 160).

Ekin -IklA- şekli de vardır (Banguoğlu, 2004: 277, Deny, 1941: 529, Çeneli, 1997: 49, Güngördü, 1998: 182, Arıkoğlu, 1996: 62). Fiil tabanları ünlü ile bitiyorsa, -IklA- eki -klA- şeklinde görülür: *emeklemek, savsaklamak, uyuklamak* (Banguoğlu, 1956: 117).

basakla-: baskın yaparak yakalamak; kadına, kıza tecavüz etmek *[DS: bassakla- "dövmek, hırpalamak" 545]* (DS 537).

basrıḫla-: sıkıştırmak, bastırmak (GİAT 264).

çentekle-: yontmak *[DS: çendele-/ çentmek aa.]* (DS 1134).

çırpakla-: hafif vurmak veya dövmek; sopayla ağacı silkelemek *[krş. DS: çırpıştır- "herhangi bir şeyi silkmek" 1190]* (DS 1189).

çiliyhle-: odun parçalamak *[DS: çil- "bir vuruşta kesmek" 1219]* (DS 1218).

deşekle-: hayvanların ayakları ile toprağı deşmesi (KYAS 70).

dolukla-: göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek (DS 1547).

dürtekle-: dürtüp durmak (DS 1635).

endekle-: iyice soruşturmak; ince eleyip sık dokumak *[krş. DS: enteştir- "araştırmak, incelemek" 1761; OT yind- "aramak, sormak" (DLTD: 792)]* (DS 1745).

evekle-: acele etmek, acele ettirmek (DS 1812).

evtikle-: gerektiğinden fazla acele etmek, evecenlik göstermek (DS 1817).

ġaçaḫla-: kovalamak (EİA 116).

ġalakla-: kalakalmak, şaşırıp kalmak (MA 298).

ġavrıkla-: soğan, fasulye, et gibi yiyecekleri yağda hafif kavurmak (MAS 169).

hörükle-: tepeleme doldurmak, yığmak (DS 2436).

irtekle-: bir şeyin peşine düşmek, izlemek *[DS: irde-/ irdele- "incelemek, araştırmak" 2546; OT irte- "arkasına düşmek, istemek" (DLTD: 231)]* (DS 2553).

kakakla-: itelemek, sarsmak, sokuşturmak *[DS: kakala- aa.]* (DS 2600).

kasaklat-: birini övmek, abartmak (DS 2673).

katakla-: kovmak, kovalamak (DS 2681).

katıkla-: sabretmek, dayanmak *[TTT kat- "beklemek, sabretmek" (YTS: 130)]* (DS 2682).

kavrakla-: iki elle tutmak (DS 2690).

oturuklaş-: dibe çökmek (EMİYA 750).

örükle-: tırmanmak *[ET ör- "yükselmek, çıkmak" (ETG: 290, EUTS: 101)]* (DS 4627).

pisikle-: sinmek, çekinmek *[DS: püsülmek aa., DS: püsükle- "utanmak" 3503]* (DS 3460).

salakla-: bir şeyi gelişigüzel fırlatmak, atmak (DS 3522).

selekle-: sendelemek, düşeyazmak *[krş. DS: seldir- "aksamak, topallamak", seldire- "sendelemek" 3574]* (DS 3575).

sezekle-/ sezikle-: anlamak istemek, gözetlemek (DS 3559).

tepikle-: zorla içeri tıkmak; doldurmak *[krş. DS: tepiştir- "bir şeyin içine eşyayı zorla sokmak, tepmek, doldurmak"]* (DS 3884).

yapıkla-: (erkek) ırzına geçmek, bu amaçla götürmek (KA 610).

yıvakla-: yığmak (Y-ABİA 307).

yolakla-: saçını yolmak *[OİYA: "sebzeleri gelişigüzel yolmak, koparmak" 358]* (DS 4289)

yumcakla-: sıkmak, tartaklamak *[DS: yumcala- aa.]* (DS 4315).

4.3. -AlA-

(-lA-, -UlA-)

Bütün kuvvetlendirme ekleri içinde en işlek ve canlı olanıdır. Kelimeye 'yineleme, devamlılık, tekrar' anlamı katar. Daha çok geçişli fiil köklerine gelir (Ergin, 1990: 205, Banguoğlu, 2004: 277, Hatipoğlu, 1974: 25, Zülfikar, 1991: 54, Korkmaz, 2003: 125, Banguoğlu, 1956: 115).

Hacıeminoğlu ekin ya -A zarf-fiil ekiyle +lA- isimden fiil yapma ekinin birleşmesinden ya da +A- isimden fiil yapma eki üzerine gelen -g ekinin düşmesi ve kalan kısmın +lA- eki ile birleşmesinden oluşmuş olabileceğini söylemiştir (1992: 106). Banguoğlu ise ekin *tartaklamak, duraklamak* gibi fiillerde gürülen -AklA- ekindeki -k sesinin düşmesi ile oluştuğu iddia etmiştir (2004: 277, 1956: 118). Korkmaz'a göre ek **it-eg-le- > itele-, *şaş-ag-la- > şaşala-* örneklerinde olduğu gibi fiilden ad türeten -g ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +lA- ekiyle kaynaşıp birleşmesinden oluşmuştur (2003: 125).[281]

[281] Korkmaz, ekin 'tekrarlama ve pekiştirme' görevine dair bilgi vermekten uzak bulduğu için daha sonra bu görüşünden vazgeçmiştir. Yazara göre bu ek -A- pekiştirme eki ile +lA pekiştirme ek-edatıdan

alkala-: çok yormak, hırpalamak *[DS: alk- "yok etmek, mahvetmek, bozmak" 223; ET alk- "azalmak, bitmek, tükenmek; bitirmek" (OTG: 237, EUTS: 8)]* (DS 222).

aşala-: fokur fokur kaynamak, coşmak *[ET aş- "artmak, çoğalmak" (EUTS: 16); TTT aş- "taşmak" (YTS: 15)]* (DS 350).

atala-: atmak, savurmak (DS 4428).

basala-: çamaşırı suya basmak; bir kaba konulan eşyayı üstünden bastırıp sıkıştırmak (DS 537).

binele-: yenmek (DS 696).

bökele-: birdenbire koşmak saldırmak, su sıçramak *[TTT bük- "hareket etmek; oynamak, raksetmek" (YTS: 42); Trkm. bök- "atlamak, sıçramak, hoplamak" (TrkmTS: 82); < bök- < Uyg. bödi- "raksetmek" (Tezcan, 1994: 60), EDAL: *böŋk- "to kick, buck" 327]* (DS 767).

bulgalaş-: dolaşmak *[ET bulga- "karıştırmak, düzeni bozmak" (OTG: 241)]* (DTAS 74).

burala-: kıvırmak (MAS 63).

bükele-: kurtulmak için çabalamak, kıvranmak, uğraşmak (DS 817).

cızala-: çizmek, karalamak; ekmeğe çok az yağ sürmek (DS 946).

cizelen-: sıralanmak *[Y-BTKA: çizele- aa. 165; TTL: ciz- < diz- 451]* (DS 991).

çekele-: çekerek, sürükleyerek götürmek (DS 1109).

çendele-: yontmak; keserle tahta üzerine vurularak kesik, iz yapmak (DS 1134).

çirpele-: çırpmak, yün veya pamuğu temizlemek için sopa ile vurmak (D-KİA 624).

çitele-: mısır tanelerini koçanından ayırmak *[TTL: çit- < ket- "kesmek, yarmak" 523]* (DS 1244).

çözele-: sökmek (DS 1299).

darala-: kitap, defter gibi şeylerin sayfalarını birer birer açıp devretmek (DS 1367).

deşelen-: tavuklar eşelenmek (DS 1437).

devele-: kaşınmak *[MAS: "hafif hafif kaşımak" 113, DS: devi-/ dev- "kaşımak"]* (DS 1443).

didele-: yünü ya da pamuğu elle kabartmak (NF 115).

---

oluşmuştur (2011: 17-18). Bu görüş daha önce Ercilasun tarafından da dile getirilmiştir (2008: 52). Fakat isimlerin üstüne gelen ve isim türeten +lA ek-edatının nasıl fiilden fiil yapma eki özelliği kazandığı açıklığa kavuşturulmamıştır. Bazı kaynaklarda sıklık, pekiştirme eki olarak kabul edilen -lA- için bk. Hacıeminoğlu, 1992: 92, 115, Tekin, 2003a: 94.

dönele-: dönüp durmak, dolaşmak; acele ve telaşla bir iş yapmak (DS 1583).

dörelen-: olduğu yerden sağa sola dönmek; boşu boşuna oyalanmak; köşe bucağı karıştırmak; tavuklar çöplüğü karıştırmak, eşelenmek *[DS: dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek; domuz burnu ile yeri kazımak; tavuk yeri eşelemek"]* (DS 1587).

durala-: ayrılmak, dağılmak (DS 1604).

duralaş-: başlamak *[DS: duruş- "çalışmak, uğraşmak" 1608]* (DS 1604).

düğele-: bağlamak, düğümlemek *[TTL: 669]* (DS 1621).

dürele-: dürmek; yuvarlamak (DS 1633).

dürtele-: dürtüp durmak (DS 1635).

ekele-: tane ya da toz halindeki bir şeyi serpmek; yemeğe tuz, biber vb. şeyleri ekmek; tohumları tarlaya gelişigüzel dikmek (DS 1693).

endele-: iyice soruşturmak; bir işi ağır ağır yapıp zaman öldürmek *[DS: ındala-/ indele- "bir şeyin üzerine fazlaca düşmek, incelemek, araştırmak" 2546, enteştir- "araştırmak, incelemek" 1761, endekle- "iyice soruşturmak, ince eleyip sık dokumak"; OT yind- "aramak, sormak" (DLTD: 792); Güngördü, 2009: 17, TTL: ? 722]* (DS 1745).

ezele-: ezmek (DS 1828).

gatala-: katmak, karıştırmak (DS 4507).

gevele-: hayvan kanatmayacak biçimde hafifçe ısırmak (DS 2009).

gezele-: can sıkıntısından boşu boşuna gezmek; belli bir şeyin üzerinde gezmek; bir müzik aletini akort etmek *[TYA: "helaya gitmek" 103]* (DS 2021).

gözele-: eşyanın delik yerlerini örerek onarmak (DS 2176).

ırgala-/ ığrala-: sallamak, sarsmak *[OT ırga- "sallamak" (DLTD: 218); TTL-II: 351, KBS: 417-418]* (DS 2483).

irdeleş-: itişmek *[DS: irteş- "itişip kakışmak, kavga etmek" 2553]* (EİA 183, ErzA 122).

kakala-: itelemek, sarsmak, sokuşturmak *[DS: gakala-"itmek, dürtmek" 1895]* (DS 2600).

kasala-: sargı ile başı sarmak (DS 2673).

kazala-: bozmak, karıştırmak (DS 2710).

kepele-: kuvvetten düşmek, çok yorulmak *[DS: kep- "yapı, toprak, duvar yıkılmak, çökmek; hayvan birdenbire ölmek" 2750]* (DS 2745).

kertele-: bir şeyi girintili, çıkıntılı şekle getirmek (DS 2757).

kıyala-: kapı ve pencere gibi şeyleri aralık bırakmak *[DS: gıyala- aa. 2065]* (DS 2809).

kokala-: koklayıp durmak (DS 2904).

korkala-: korkmak, korkuya kapılmak *[MAS: ġorkala- "biraz korkmak" 194, D-KİA: ġorkala- "korkar gibi olmak" 725]* (DS 2925).

koşala-: kovalamak, kovmak (DS 2932).

koşalaş-: iki kişinin sesini birbirine uydurarak türkü söylemesi ya da ağlaması (SİYA 656).

kürele-: kar, çamur, toprak vb. şeyleri kürekle sıyırarak atmak *[AA: "bir şeyi yuvarlanarak gidecek şekilde atmak" 470]* (DS 3048).

örele-: gelişigüzel, üstünkörü iş yapmak; bir şeyi geçici olarak onarmak *[AAT: "intizamsız bir şekilde örmek veyahut yapmak" 246]* (DS 3345).

örelen-: saldırmak; üşüşmek; sallanmak, dalgalanmak *[DS: üreleş- "birikmek, toplanmak" 4068]* (DS 3345).

özele-: ezip çalkalamak, karıştırmak (yoğurt vb.) (DS 3370).

saçala-: şuraya buraya saçmak (AA 566).

sapala-: kaçamak yapmak (DS 3539).

sarala-: iyice sarmak, sarıp sarmalamak; özensiz sarmak *[DRTA: "öteye beriye sarmak" 327]* (DS 4671).

sarsala-: sarsmak *[DS: sırsala- "sallamak, sarsmak" 3618]* (DS 3548).

sekele-: tek ayak üstünde sıçrayarak yürümek; aksamak (DS 3568).

sepele-/ serpele-: çiselemek, az az yağmak *[D-KİA: serpele- "sürekli ve az serpmek" 849]* (DS 3583).

serele-: bir şeyi yere genişçe sermek (KrTS 306).

sokala-: sokmak, ırza geçmek *[DS: sokalan- "aşağılanmak" 3657]* (Y-BYA 222).

sökele-: ardı ardına sökmek (MAS 332).

sürele-: sürtmek (DS 4713).

tėzele-: acele etmek *[DS: tez- "koşmak" 3907; ET tez- "kaçmak" (OTG: 254)]* (OAAD 259).

ütele-: koyun, tavuk vb. hayvanların kıllarını, tüylerini yakmak; taze mısırı, buğdayı ateşe tutup pişirmek *[DS: üt- aa., ötele- "ateşe sokup çıkarmak, ütülemek" 3357; OT üt- "(kıl) yakmak" (DLTD: 719)]* (DS 4079).

ütele-: kumarda, oyunda kazanmak (DS 4079).

yayala-/ yazala-: yaymak, sermek, dağıtmak (DS 4209).

yayala-: kaz gibi iki yana sallanarak yürümek *[KBS: 1095]* (DS 4209).

yaykala-: yıkamak *[DS: yayka- aa.; OT yaykal- "çalkanmak" (DLTD:764), yayka- "yıkamak", yaykan- "çalkalanmak" (KTS: 316); EDPT: 273, KBS: yak "çanak bulaşığı, kaptaki bulaşık" +ka-la- 1098]* (DS 4211).

yencele-/ yincele-: sarsmak *[DS: yenç- "sarsmak, silkelemek, tartaklamak"; ET yanç- "ezmek, kırmak, parçalamak" (EUTS: 184); OT yenç- "ısırmak, yere vurup ayağıyla ezmek" (DLTD: 772); EDPT: 944, EDAL: 1150]* (DS 4244).

yepele-: birinin sırtına yavaşça vurarak okşamak *[DS: yep- "elle dokunmak; okşamak"; TTT yep-/ yepe-/ yepele- "okşamak" (YTS: 242)]* (DS 4248).

yığala-: toplamak, biriktirmek (AADS 259).

yuvala-: yuvarlamak *[OT yuw- "yuvarlamak" (DLTD: 819)]* (DS 4324).

4.4. -AnlA-

(-AnnA-, -ınna-)

Sıklık ifade eden bu ekin yapısı açık değildir. Çoğunlukla aynı kelimelerin -AlA- ile kurulu şekilleri de olduğundan /n/ türeme bir ses izlenimi vermektedir. Ek, -ArlA- ekinden benzeşme ile -An sıfat-fiil eki ile +lA- ekinin birleşmesinden de oluşmuş olabilir.

azanna-: yara, çıban azmak *[DS: azanŋa- "yara, çıban büyümek azmak; kavga kızışmak, büyümek" 4436]* (DS 435).

çekenle-: sağından solundan çekmek *[krş. EİA: çeken çeken ėt- "sürüklemek" 63]* (EAFS 36).

gezenne-: gezelemek *[DS: "can sıkıntısından boşuboşuna gezmek" 2022, Y-FA: gezennet- "gezdirmek" 133]* (MA 299).

ġaḫınna-: suçu yüze vurmak (GKA 498).

kakanla-: itelemek, sarsmak, sokuşturmak *[DS: kakala- aa.]* (DS 2601).

kovanla-: izlemek, gözlemek, gözetlemek (DS 2939).

kürenle-: bir şeyi hızla kaldırıp atmak, fırlatmak, yuvarlamak, itelemek *[DS: kürele- aa.]* (DS 3045).

savanna-: iki kişi gizli konuşmak için yanlarında bulunan üçüncü kişiyi başlarından savmak (DS 3553).

tozanla-: saçmak, tozutmak (DS 4771).

yipenle-: birinin sırtına yavaşça vurarak okşamak *[DS: yepele- aa.]* (DS 4279).

4.5. -Ar-

(-a-, -ā-, -r-)

Bu ek eskiden beri kullanılan, fakat işlek olmayan ettirgenlik eklerinden biridir. [282] Ünsüzle biten bazı geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türetir (Ergin, 1990: 203, Banguoğlu, 2004: 278, Hatipoğlu, 1974: 134, Zülfikar, 1991: 60, Korkmaz, 2003: 126).

Ergin, ekin -gAr- ekiyle ilgili olduğunu ama Eski Türkçe devresinde de ekin -Ar- şeklinde görüldüğünü ifade etmiştir (1990: 203). Banguoğlu eki, -Ir- ettigenlik eklerinin bir çeşidi olarak değerlendirmiştir (2004: 278). Ş. Tekin'e göre, -Ar-, -Ur-/ -Ir- şekillerinde görülen ettirgenlik eklerinin aralarında mana farkı olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir (1992: 86).

4.5.1. Geçişli fiiller türetir. Bazı kelimelerde pekiştirme işlevi taşımaktadır.

çapar-: parçalamak *[DS: çap- "kesmek" 1077]* (Y-EASV 171).

çıkā-: kız gelin etmek (AAS 122).

çokar-: biriktirmek, toplamak, yan yana getirmek *[DS: çok- "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek" 1261]* (DS 1259).

çöker-: ayranı kaynatıp, dibine çöktürmek; küllü suyu süzmek *[D-GBA: "çökelek yapmak" 266]* (DS 1281)

çöker-: deveyi çöktürmek (DS 1281).

depber-: tekmelemek (D-BlcİA 863).

diver-: düzeltmek, çevreyi toplamak *[krş. OT tew- eti şişe saplamak, dizmek" (DLTD: 608)]* (TMES 82).

efser-: tahılın içindeki yabancı cisimleri evsecek denilen kap içinde savurarak temizlemek *[OT ewüs- "savurmak" (DLTD: 209)]* (DS 1814).

güder-: hayvan otlatmak (DS 2239).

ıkart-: diz üstünde oturtmak *[DS: ıhar-/ ıhart-/ ıhırt- "deveyi çöktürmek" 2459, ıh-/ ık- "deve çökmek, oturmak" 2460]* (DS 2461).

iver-: telaşla aramak (DS 2571).

---

[282] Çatı ekleri hakkında detaylı bilgi ve bu eklerin yapım eki olup olmadığı hakkındaki görüş ve tartışmalar için bk. YÜCEL, Bilal (1996), "Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 153-202.

kavşar-: iki kişiyi birbirine düşürmek (DS 2692).

kopar-: atı dörtnala sürmek (DS 2920).

koşar-: anası ölen bir yavruyu, yavrusu ölen bir hayvana alıştırıp besletmek *[OT koş- "koymak, katmak" (DLTD: 348)]* (DS 2933).

öğer-: överek, değer vererek genişçe anlatmak (DS 3316).

ölçer-/ olçar-: sönmeye yüz tutmuş ateşi, lambayı canlandırmak, alevlendirmek *[DS: ölç- "yakmak, alevlendirmek" 4623; Trkm. ölçer- "ateşi güçlendirmek" (TrkmTS: 503); KBS: *öl- "ölmek" + -çe-r- 660]* (DS 3329).

ölçer-: bir konu ya da iş için düşüncelerini söyleyerek yol göstermek; bir şeye öz biçimini vermek, düzenlemek *[OAAD: "münasip görmek, uygun bulmak" 253; Trkm. ölçe- "ölçmek; bir şey hakkında fikir yürütmek, izlenim edinmek", ölçer- "tartmak, ölçmek, biçmek, kafasında hesaplamak" (TrkmTS: 502-503)]* (DS 3329).

tecer-: kazanç sağlamak, ticaret yapmak *[DS: tece- "bulup buluşturmak, derleyip toplamak; tutumlu olmak, para biriktirmek" 3856]* (KYAS 226).

tumar-: kapmak, ısırmak *[DS: tum- "saldırmak; koşmak" 3991]* (DS 3990).

yeder-: bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek *[OAAD: yider- "gütmek" 262]* (DS 4222).

4.5.2. Oluş ifade eden, dönüşlü anlam taşıyan geçişsiz fiiller türetir.

bezer-: solmak, rengini atmak *[DS: bez- aa.; KBS: 138]* (DS 652).

çöker-: ihtiyarlamak (DS 1281).

sunar-: işi yapar görünmek (DS 3696).

tepser-: kurumaya yüz tutmak *[DS: tepsir- aa., DS: tepse- "susuzluktan dudak kurumak" 3886]* (DS 3887).

ürber-: bir savı kanıtlamak için boşuna çalışmak *[Güngördü, 2012: 89]* (DS 4067).

zılar-: kaymak *[DS: zıl- "kaymak; sıvışmak" 4369]* (DS 4367).

4.6. -ArlA-

(-arra-)

-Ar sıfat fiil eki ile +lA- ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Tekerrür bildiren eklerden biridir (Banguoğlu, 2004: 279, Banguoğlu, 1956: 122, Ganiyev, 2013: 163).

düzerleme: bozuk bir şeyi onarma, yapma; bir türküyü harmonize etme (DS 1645).

evserle-: tahılın içindeki yabancı cisimleri evsecek denilen kap içinde savurarak temizlemek *[DS: evs- "tahılın içindeki yabancı cisimleri evsecek denilen kap içinde savurarak temizlemek" 1816; OT ewüs- "savurmak" (DLTD:209)]* (DS 1814).

goldarla-: sezdirmeden takip ederek himaye etmek *[krş. OT kolda- "elini tutmak" (NSÇT: 963)]* (AİAS 123).

kasarlan-: gururlanmak, büyüklenmek, övünmek (DS 2673).

kastarla-: zorla vermek, eline sıkıştırmak (DS 2676).

katarla-: kovmak, kovalamak (DS 2681).

kısarla-: zor duruma düşürmek, korkutmak; toplamak, bağlamak, kımıldayamayacak duruma sokmak; yakalamak (DS 2840).

koçarla-: sobayı yakmak için odunları doldurup sıralamak *[OT koş- "koymak, katmak" (DLTD: 348)]* (DS 2894).

ölçerle-: toplamak, düzeltmek (DS 3329).

sıkarla-: nazara uğrayana kurşun dökmek (Y-SYA 506).

sıkarla-: sıkıştırmak, zorlamak (DS 3604).

sınarlan-: barınmak *[DS: sıŋarlan- "saklanmak, sığınmak" 4689, krş. DS: sın- "güvenmek; yerleşmek" 4690]* (DS 3609).

talarlan-: dalganlanmak (DS 3813)?

tozarla-: fırlatmak *[DS: tozarra- aa. 3977, DS: toz- "gözden kaybolmak" 3977]* (Y-VGKH 272).

yumarlan-: dalmak, içine atlamak (IMA 186).

4.7. -AtlA-

(-ıtla-)

Sıklık bildiren bu birleşik ek işlek değildir. Yazı dilimizde görülmez (Gülsevin, 2002: 164) (krş. -AklA-).

ġoşatla-: halı ve kilim dokuma için ıstara çözgü etmek (D-DGBA 471).

düzetle-: düzeltmek (D-KMİA 348).

ġavuratla-: kavurmak (Y-DlmA 160).

ġırıtla-: kırmak, ufak parçalara ayırmak (ZBKA 186).

evetle-: acele etmek, acele ettirmek *[DS: evekle- aa.]* (DS 1812).

kısatla-: sıkıştırmak (DS 2840).

4.8. -cA-

(-çe-, -şa-)

Nadir görülen bu pekiştirme ekinin -ç- pekiştirme eki ile -A- ekinin birleşip kaynaşması ile oluştuğu düşünülmektedir. Ek çoğunlukla tek heceli geçişli fiillere gelmektedir: *dörce- 'kurcalamak, karıştırmak', qarcaş- 'karışmak, bozulmak'* (Çağatay, 1967: 47, Söyegow vd., 1999: 212, Güngördü, 2009a: 579, Güngördü, 1998: 173).

Hanser, eki tekerrür fiilleri üreten ekler arasında ele almıştır (2003: 165). Güngördü, -çI- ekininin pekiştirme, -çA- ekinin sıklık-pekiştirme işlevi taşıdığını ifade etmiş, ses ve işlev benzerliği yüzünden iki ek arasında karışma meydana geldiğini vurgulamıştır (2009a: 579).

dalbınca-: şaşıran, zor durumda kalan kimse çare aramak *[DS: dalbıncı-* aa., *DS: dalbın- "bir yere tutunarak sallanmak" 1334, OT talpın- "çırpınmak" (DLTD: 565), TTT talbın-/ dalbın-"heyecanlanmak, çırpınmak" (YTS: 201)]* (DS 1340).

karcaş-: karışmak, karmakarışık olmak, dolaşmak, bozulmak *[DS: garcama "kaynaşma" 1921]* (DS 2655).

karınca-: boğaz gıcıklanmak *[krş. OT kar- "boğazda su durmak" (DLTD: 265), Güngördü, 2004: 772-773]* (DS 2663).

kurcan-: kıvranmak, oynamak, kımıldamak; barınmak (DS 3006).

kurşa-: aldatmak, kandırmak *[M-VAO: gurşa- "kandırmaya çalışmak" 86; TTT kur- "tertip etmek, hazırlamak; tasavvur etmek, tasarlamak" (YTS: 148)]* (DS 3009).

öğceş-: böcekler bir yere yerleşip üremek (DS 3314).

örceş-: bir konu üzerinde tartışmak; birbirine dolaşmak, karışmak (DS 3343).

sümülce-: yalvararak istemek; bir şeyi almaya uzanmak *[TTT sümülcü- "sokulmak, ileri gitmek; tökezimek, sürçmek" (YTS: 195); < *süm-ül- "sokulmak, girmek, aradan geçmek" (Güngördü, 2004: 775)]* (DS 3713).

sürünce-: iş sonuçlanıncaya değin boş yere gecikmek *[DS: süründü- aa.; KBS: 827, Güngördü, 2004: 775]* (DS 3723).

yerçe-: yemek seçmek *[krş. DS: yerçil "yemek seçen", yerçel "suyu süzerek içen" 4250; krş. DS: yerik/ yergin "aşeren gebe kadın" 4251; ET yėr- "tiksinmek, iğrenmek" (EDPT: 955, Pelliot, 1995: 9)]* (NF 162).

tece-: bulup buluşturmak, derleyip toplamak; tutumlu olmak, para biriktirmek *[DS: teci- aa.; < *terce- < ter- "dermek, toplamak" (Güngördü, 2009a: 584)]* (DS 3856).

4.9. -CAlA-

(-şala-)

-CA- ekinin sıklık fiilleri yapan -AlA- ekiyle kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. İşlek değildir (Söyegow vd., 1999: 212, Güngördü, 2009a: 587).

boğcala-: tırmalamak; örselemek, gırtlağını sıkmak, eziyet etmek (DS 728).

dalcalan-: kızmak, öfkelenmek *[krş. DS: dalcık- aa]* (DS 1341).

ducala-: bir şeyi iki avuç arasında sıkıştırarak *ovmak [< duccala < tut-ca-ala- (Güngördü, 2009a: 588)]* (DS 1594).

ġarcalaş-: domuzlar birbirleriyle oynamak, cebelleşmek *[<*kar- "karşı koymak, karşı çıkmak" (Güngördü, 2009a: 588), EDAL: 648]* (MAS 163).

gevçele-: yemeye, çiğnemeye çalışmak (DS 2008).

govcala-: kovalamak (HKTS 123, KbrA 306).

ığşala-: ağacı sallamak, silkmek; hayvan başını sallamak *[Trkm. īkca- "yavaş yavaş hareket etmek", īk- "sallamak, sarsmak" (Güngördü, 2009a: 588)]* (DS 2458).

kapçala-: yakalamak, tutmak *[Güngördü, 2009a: 588]* [283] (DS 2631).

kürcele-: fırlatmak (DS 4577).

ovcala-: bir şeyi avuçta sıkarak ezmek, ovalamak, ufalamak *[KBS: 639]* (DS 3299).

öcelen-: uğraşıp sonuç alamamak, oyalanmak *[< ör-ce-ele- < ör-/ örü- "yapmak" (Güngördü, 2009a: 589)]* (DS 4620).

örcele-: inceden inceye sormak, kurcalamak (DS 3343).

örceleş-: pire vb. böcek üşüşmek *[< ET ör- "yükselmek, çıkmak" (Güngördü, 2009a: 589)]* (DS 3343).

övcele-: bir işi baştan savma yapmak (DS 3361).

yerçele-: kötülemek (Y-KYA 286).

yumcala-: sıkmak, tartaklamak *[MAS: "yoğurmak, karıştırmak" 399; Güngördü, 2009a: 590, KBS: yum-ca+la- 1175]* (DS 4315).

---

[283] Eren, kelimeyi *kamçak 'kedi pençesi', kamçakla- 'tırmalamak, avuçlamak' ve kapçelle- 'kapmak, avuçlamak'* ile ilgili görmüş ama bu kelimelerin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (1960: 358-359).

4.10. -CI- / -CU-

Tarihî ve çağdaş lehçelerde nadir görülen bu ek pekiştirme anlamı taşıyan eklerden biridir. Daha çok tek heceli, geçişli ve geçişsiz fiil tabanlarına gelerek pekiştirilmiş fiiller türetir. Pekiştirme eki -ç-'nin genişletilmiş biçimi olarak kabul edilmektedir (Çağatay, 1967: 47, Hacıeminoğlu, 1992: 107, Güngördü, 2004: 770, 777, Güngördü, 1998: 164, Ergönenç Akbaba, 1998: 62, Kasapoğlu Çengel, 2005: 152).

TTA'da ekin genişlemiş şekilleri olan -CIk- ve -CIn- ile de bazı kelimeler türetilmiştir. Bu eklerin her biri için ayrı bir başlık oluşturmak da mümkündür.

bucu-: donmak üşümek *[< buy-cu- (Güngördü, 2004: 771)]* (DS 777).

burcu-: koku çıkarmak *[OT bur- "kokmak, güzel kokmak" (KBİ: 116)]* (DS 794).

dalbıncı-: şaşıran, zor durumda kalan kimse çare aramak *[DS: dalbınca- aa]* (DS 1340).

dalcık-/ dalcın-: hafif baygınlık geçirmek *[< ET tal- "bayılmak, bilincini yitirmek" (Güngördü, 2004: 771)]* (DS 1341).

damcıt-: hissettirmek *[< dam- "damlamak"+ -cı-t- (KBS: 855, Güngördü, 2004: 775)]* (DS 1351).

damılçı-: akla gelmek, önceden hissetmek, sezmek, ummak (DS 1354).

dapcın-: boşuboşuna ümitlenmek (DS 1364)?

devcin-: çabalamak, uğraşmak, didinmek *[DS: devin- aa., DS: davcın- "araştırmak" 1379; krş. Krç. teb-/ tebçi- "kımıldamak, hareket etmek" (KMTS: 387-388); Güngördü, 2004: 775]* (DS 1443).

dıncık-: gücenmek, üzülmek *[DS: tın- "alınmak, gücenmek" 4759]* (DS 1462).

doncuk-: pıhtılaşmak (DS 1559).

döncün-: bir şeyin çevresinde dönmek (DS 1581).

duncuk-: sıkılmak, bunalmak; utanmak; tıkanmak, nefes alamamak; ağlayacak gibi olmak *[DS: tuncu- "kapalı yerin havası bozulmak" 3993; OT tun- "kapanmak, tıkanmak, bulutlanmak", tunçuk- "kaygıdan soluyamaz olmak" (DLTD: 652-653), TTT duncuk-/ tuncuk-/ tuncın- "havasızlıktan bunalmak" (YTS: 212); TTL: 659, Özertural, 2002: 186]* (DS 603).

karcık-: çok konuşmaktan ve soğuktan ses kısılmak *[DS: garcık-/ garıncı- "ses bağırmaktan ya da hastalıktan kısılarak kalınlaşıp incelmek" 1926, karıl- "ses kısılmak" 2662; OT kar- "boğazda su durmak" (DLTD: 265), karımsın- "boğulur gibi olmak" (DLTD: 270); Güngördü, 2004: 771]* (DS 2655).

gevci-: iki sert cisim arasında sıkışan bir nesne ezilmek (MAS 178).

gıpcı-: soğan vb. sebzeler topraktan sökülürken kopmak (DS 2050).

göncük-: meyve bozulmaya başlamak çürümek (DS 2152).

göpçü-: sevinmek; gönülden istemek *[NF: göbçü- "yerinde duramamak, hoplayıp durmak" 125]* (DS 2157)?

karıncı-: kıskanmak, çekememek *[krş. DS: kar- "birisinin arkasından kötü konuşmak" 2665]* (DS 2663)?

kıncış-: karıncalanmak *[krş. DS: kımış- aa.; EDAL: *kijm- "to move" 677]* (DS 2803)?

kınçı-: sıçramak, zıplamak *[DS: kın- "öne geçmek" 2811, Güngördü, 2004: 773]* (DS 2807).

kirinci-: kendine verilen işi başkalarına gördürmek için tembellik etmek, üşenmek *[DS: kirin- aa.]* (DS 2878).

öğülcü-: kusacağı gelmek *[DS: ölcü- "kusmak" 4623; < *öğül- < öğür- (Güngördü, 2004: 774)]* (AİAS 200).

sıncık-: sabırsızlanmak, bekleyememek *[DS: sın- "usanmak, bıkmak, yılmak" 3612; KBS: 768, Güngördü, 2004: 774]* (DS 3610).

sıpçın-: sıçrayarak kaçmak, sıyrılmak *[DS: sıp-/ sıyp- "kaymak" 3626]* (DS 4690).

sırıncı-: inat etmek; hasta acıya dayanmak *[DS: sırın- "dayanmak, katlanmak" 3617]* (DS 3616).

sürüncü-: iş sonuçlanıncaya değin boş yere gecikmek *[KBS: 827, Güngördü, 2004: 775]* (DS 3723).

tepci-: yalpalayarak dikkatsizce yürümek (DS 3881).

tıncı-: et ve yemeğin kokması *[krş. DS: tımsı- "yemek bozulmak, bayatlamak" 4759; OT tunçı-/ tınçı- "kokmak, bozulmak" (DLTD: 652); bk. tuncu-/ duncuk-]* (EYSV 205).

yėrçi-: kötülemek, ayrımcılık yapmak (Y-BİA 329).

4.11. -ç-

Nadir görülen pekiştirme eklerinden biridir (Çağatay, 1967: 46).

kırç-: bir şeyi çekerken koparmak; bir vuruşta biçmek; bir şeyi dişle kesmek, koparmak; bir şeyi sert iki cisimle ezerek koparmak *[KBS: 511]* (DS 2820).

sanç-: tasarlamak, içinden geçirmek; şansını denemek *[ET san- "saymak, sanmak, düşünmek" (EUTS: 129); Az. san- "saymak, hesaplamak" (ATBS: 660)]* (DS 4669).

4.12. -DA-

(-di-)

Yapısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız ek TTA'da birkaç fiil türetmiştir. Bazı örneklerde pekiştirme anlamı taşıdığı görülmektedir (krş. -DAlA-).[284]

dildi-: dilimlere ayırmak, parçalamak (AAT 233).

ġısda: sıkıştırmak *[Özb. gısta- "acele ettirmek, zorlamak" (Coşkun, 2000: 70)]* (AKD 392).

ırılda-: defolup gitmek (AADS 141, DS 4522).

ilte-: itmek, kakmak *[DS: il- "dokunmak, değmek; çatmak, sataşmak", ilme "itme" 2532]* (DS 2533).

irde-: beğenmemek, istememek, nefret etmek *[DS: irdele- aa., DS: irda- "iğrenmek" 2546; ET ir- / yir- "tekdir etmek, iğrenmek, nefret etmek" (ETG: 275, İKPÖ: 149)]* (DS 2547).

köste-: hayvanın ön ayaklarını urganla çatmak, bağlamak; hayvanın ayağını bir iple kazığa bağlamak *[DS: kös- "ağacı eğmek, devirmek; çökmek, yıkılmak, göçmek" 2974; OT kösür- "hayvanın ön ayaklarını kösteklemek" (DLTD: 366); EDPT: 751, KBS: 559, EDAL: *kös- "1 to hobble, fetter 2 fetters" 844]* (DS 2976)?

sivte-: kaçmak *[DS: sifte- "kaçmak, sıvışmak" 3629; krş. sıvış-]* (DS 3649).

teğedi-: yardımlaşmak *[DS: teğe- "nesnel ya da tinsel yardımda bulunmak" 3859, MAS: teğ-/ tev-/ tiğ- "tutmak, desteklemek"]* (MAS 352)?

4.13. -DAlA-

-AlA- eki ile aynı işlevde kullanılan ek işlek değildir. Az. Türkçesinde de birkaç kelimede bu ek vardır: *bükdele- 'büküvermek', çözdele- 'çözüvermek', tepdele- 'tepelemek'* (Hacıeminoğlu, 1992: 136).

bükdele-: kaçamaklı cevap vermek; ağır yük taşıyan hayvan, yükü taşıyamayarak sendeleyerek yürümek *[DS: bükele-/ büktele- "kurtulmak için çabalamak, kıvranmak, uğraşmak, didinmek"]* (DS 817).

---

[284] Eke Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır: *ilte- "ilişmek, bağlanmak"* (TrkmTS: 376).

sektele-: sıçrayarak yürümek *[DS: sekdele- "tek ayak üstünde sıçrayarak yürümek" 4680; KBS: sek- te+le-750]* (DS 3573).

yikdele-: oynarken topallıyormuş gibi hareket etmek *[DS: yek- "hafifçe topallamak" 4230]* (D-KMİA 542).

kıstala-: daraltmak, bunaltmak *[EYSV: gısdala- "sıkıştırmak; dara, zora sokmak, ısrar etmek" 89, AKD: ġısda- "sıkıştırmak" 392]* (DS 2844).

kurdala-: karıştırmak, dokunmak, yoklamak *[DS: kurda- aa.; krş. kurcala-]* (DS 3006).

4.14. -DAr-

Çok az kullanılan ettirgenlik eklerinden biridir. Eski Türkiye Türkçesinde birkaç kelime türeten ek bugün bazı ağızlarda görülür: *dönder- gönder- (< gön- 'yola çıkmak')* (Ergin, 1990: 202, Banguoğlu, 2004: 275, Korkmaz, 2003: 126, Räsänen, 1957: 158).

Ekin -(I)t- ve -gAr- ettirgenlik eklerinin birleşmesi ile oluştuğu görüşü yaygındır, ikinci ekin başındaki /g/ ünsüzü düşünce ek -der- şeklini almıştır (Ergin, 1990: 202, Timurtaş, 2005: 136, Hacıeminoğlu, 1992: 107). Ergin'e göre ek -DIr-'ın düzleşmesi ile de ortaya çıkmış olabilir (1990: 202). Banguoğlu eki, -DIr- ekinin bir değişiği olarak vasıflandırmış, *'-(I)t-Ar-'* şeklinde meydana gelmiş olabileceğini söylemiştir (2004: 275). TTA'da iki görüşü de destekleyen örnekler bulunmaktadır.

Bu ek, TTA'da eklendiği bazı kelimelerin anlamında bir değişiklik yapmamıştır.

aydar-: tedavi etmek *[DRTA: aydır- "tedavi olmak, geçirmek"; bk. DS: ay- "ayılmak, kendine gelmek" 426]* (DRTA 24).

aytar-: oyalamak, aldatmak *[DS: oytar- aa. 4619]* (DS 432)?

burtar-: surat asmak; alın ve yüz buruşturmak *[DS: burut- "darılmak, küsmek, somurtmak" 805]* (DS 801).

dönder-: döndürmek; birinin yaptığına karşılık yapmak (DS 1581).

emter-: devirmek *[OT emit- "eğilmek, meyletmek" (DLTD: 180), emder- "çevirmek, aktarmak, döndürmek", ender- "çevirmek, alt üst etmek" (KTS: 72-73); Trkm. eŋter- "devirmek" (TrkmTS: 202); emit- < eng- "eğmek" + -it- (Tekin, 1989: 178), EDPT: 157]* (Y-DlmA 160).

kaytar-: geri çevirmek, döndürmek *[ET kay- "geri dönmek" (OTG: 246); KBS: 357]* (DS 2708).

kıntar-: yüz çevirmek *[krş. DS: kınıt- "kovmak" 2811]* (DS 2812)?

kıytar-: kapı ve pencere gibi şeyleri aralık bırakmak (DS 2809).

oytar-: oymak *[krş. yontar-]* (DS 3303).

önter-: isteklendirmek, kışkırtmak (DS 3342)?

sıktar-: sıkıştırmak *[EİA: sıḫdar- aa. 278; OT sıktur- "sıktırmak, sıkılmak" (DLTD: 515)]* (DS 3607).

sırtar-: *sırıtmak; karşı gelmek, direnmek; kavgaya hazırlanmak, dikleşmek [Deny, 2013: 123]* (DS 3619).

sönder-: söndürmek *[D-DGBA: "bir işi bitirmek" 480]* (Y-SYA 146).

yontar-: yontmak (DS 4294).

4.15. -DIr- / -DUr-

(-DI-, -DU-)

Ettirgenlik eklerinin en işleğidir. 'Oldurma' ve 'yaptırma' bildiren geçişli fiiller türetir (Ergin, 1990:201, Banguoğlu, 2004: 275, Hatipoğlu, 1974: 159, Zülfikar, 1991: 81, Korkmaz, 2003: 126).

İki ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuştur (Banguoğlu, 2004: 275, Korkmaz, 2003: 126, Tekin 1992: 86). Hacıeminoğlu ekin ya birleşik bir ek olduğu ya da *'artur-'* gibi bir fiilin heceleme sırasında yanlış şekilde bölünmesi sonucu teşekkül ettiği görüşündedir (1992: 41). Gabain ise eki *'-t+u-r-'* şeklinde üç ekin birleşmesinden oluşmuş bir ek olarak ele almıştır (1988: 128).

Bazı türetmelerde ekin yaptırma manası yoktur. Bu ekle kurulmuş bazı fiillerde ek ettirgenlik işlevini kaybedip kökle kaynaşarak yeni anlamda fiiller oluşturmuştur (Gabain, 1988: 60, Korkmaz, 2003: 126).

4.15.1. Geçişli fiillerden ettirgen, geçişsiz fiillerden oldurgan fiiller türetir. TTA'da ettirgen çatı eklerinin üst üste kullanılması, ek yığılması dikkat çekmektedir. -t- ile ettirgen yapılmış gövdelerin üstüne -DIr- ekinin yaygın bir şekilde geldiği görülmektedir. Çoğunluğu Kerkük ağzına ait bazı kelimelerde -z- ile ettirgen yapılmış gövdelerin üstüne -DIr- eki gelmektedir. Bazı kelimelerde tercih edilen ettirgen çatı ekleri yazı diline göre farklılık göstermektedir.

amruktur-: özendirmek, imrendirmek (DS 4417).

asdırtdır-: astırmak (EİA 28).

aşālatdır-: aşağılatmak (DRTA 19).

avındır-: hayvanları çiftleştirip döl almak, gebe bırakmak (DS 383).

ayıkdır-: ayıltmak, gözünü açmak, uyandırmak (DS 417).

bişitdir-: pişirtmek, pişme işini yaptırmak (D-AİA 757).

bititdir-: tamamlatmak, bitirtmek (D-AİA 757).

boşandır-: serbest bırakmak, bağdan bırakmak (DS 743).

büŋgeşdir-: iki ipliği üst üste getirerek kıvırmak (MAS 66).

çimdir-: yıkamak (DS 1222).

çökütdür-: çökertmek (M-ŞDK-II 17).

damdır-: hastanın ağzına azar azar su vermek *[KrTS: dāmızdır- "damla damla akıtmak" 128; OT tamtur- "damlattırmak" (DLTD: 568)]* (DS 1351).

değdir-: ulaştırmak *[KrTS: degızdırmeğ "dokundurmak" 131]* (DS 1399).

deptir-: belletmek, kazdırmak (DS 1426).

dikittir-: ayakta bekletmek (DS 1487).

doğızdır-: doğurtmak (KrTS 137).

dolandır-: devleti yönetmek (DS 1544).

doutdur-: doğurtmak (D-BlcİA 867).

doyızdır-: doyurmak *[D-AİA : doydur- aa. 867]* (KrTS 139).

dölendir-: bozulmuş bir şeyi düzeltmek, düzene koymak (DS 1578).

ehillettür-: ehil duruma getirmek (TYA 86).

emdır-: emzirmek (Y-GMKA 328).

emendir-: yormak, zahmet vermek; boş yere ümitlendirmek, aldatmak (DS 1733).

emizdir-: emzirmek (Y-VMKA 451).

evdir-: acele etmek, acele ettirmek (DS 1811).

gaçıtdır-: kaçırtmak (Y-ETA 598).

geçittir-: geçirtmek (DA 156).

genişdir-: genişletmek *[AybA: geŋeşdü- aa., geŋeş- "genişlemek" 135]* (GKA 483).

getitdir-/ getütdür-: getirtmek *[M-ŞDK-I: getütdür- aa. 74]* (EİA 133).

gönendir-: sevindirmek (DS 2154).

ġudutdur-: kudurtmak (DRTA 181).

harcartdır-: harcatmak (Y-KMKA 253).

ısındır-: ısıtmak (D KİA 756).

içüktür-: bir şeyin tadına varmak (DS 2507).

ildir-: değdirmek, dokundurmak (DS 2518).

ilindur-: suyu ılıştırmak *[D-BlcİA: ılındır- "ılık hale getirmek" 902]* (DS 2526).

ilkdir-: biriktirmek, toplamak (DRTA 215).

kaktır-: itelemek (MAS 248).

kanıktır-: alıştırmak, usandırmak (DS 2623).

kardır-: bahçeyi ve tarlayı bol sulamak, suya doydurmak; su arkının önünü kapatıp suyu biriktirmek *[DS: gardır-"bir şey gereksiz olarak çoğalmak" 1922]* (DS 2657).

kazındır-: zevksiz, sürekli çalgı çalmak (DS 2713).

keydir-: dolap, kapı vb. şeyleri çivi kullanmadan geçme yapmak (DS 2778).

kiniktir-: birisinin kinlenmesine neden olmak (DS 2873).

kokındur-: koklatmak (RİA 324).

kondur-: konuk etmek (DS 2917).

koruhdur-: korkutmak, gözdağı vermek *[DS: koruh- "karşıdan yapılan baskı ile yapacağı işten vaz geçmek, yılmak"]* (DS 2928).

morcuḫdur-: morartmak (DS 4598).

oŋdur-: yetiştirmek, olgunlaştırmak (DS 3283).

oturuştur-: yatıştırmak *[DS: oturuş- "yatışmak"]* (DS 3298).

ördür-: davarı gece otlatmak (DS 4625).

özlendir-: toprak ve çamuru sıkıştırmak, ayrılmaz hale getirmek (ADÜM-I 194).

özleştir-: kıvamına getirmek (Y-AÇİA 356).

pustur-: korkutmak, sindirmek (DS 3491).

savuttur-: savurtmak (DS 3556).

sındır-: oruç bozmak (NF 150).

sızdır-: katı haldeki hayvan yağını pişirip soğumaya bırakmak (Y-BDA 345).

sordur-: emdirmek (DS 3665).

sözlettir-: konuşturmak, söyletmek (D-KİA 858).

şanlandır-: şanlandırmak, ünlendirmek (D-GBA 445).

taçlandır-: ağaç gövdelerinin metreye kadar olan bölümlerini budayarak biçim vermek (DS 3798).

taşdır-: taşırtmak (EMİYA 794).

tavırlandır-: büyütmek (DS 4743).

tendir-: uçurmak *[DS: tündür- "daldaki meyveyi taş ya da sopayla bir vuruşta düşürmek" 4012; OT teŋ- "havalanmak, havaya yükselmek" (DLTD: 599)]* (NF 156).

terletdür-: birini zor bir işe sokmak (TYA 228).

teziktir-: usandırarak kaçırtmak, bıktırmak *[DS: tezik- "işten soğumak, usanmak, tembellik ve haylazlık yapmak"]* (DS 3906).

tundur-: buğulandırmak *[DS: "ayna vb. nesnelerin parlak yüzüne üfleyerek buğu yapmak" 4774; KBS: tong "soğuktan donmuş" +dur- 933, < tu- "kapatmak" (Özertural, 2002:189)]* (DS 3993).

tütütdür-: tüttürmek (Y-DEYA 528).

tütüzdür-: yanan kömürün üstüne atılan kocakarı ilacının dumanını hastaya koklatmak (DS 4016).

uclandır-: saklı tutulmuş bir olayı açıklığa kavuşturmak, yiten bir nesnenin izini bulmak (DS 4019).

umsundur-: umutlandırmak (DS 4038).

ustur-: çocuk büyütmek *[DS: ös- "büyümek, boyu uzamak" 3355]* (DS 4044).

uyundur-: mayalamak (DS 4051).

üttür-: koyun, tavuk vb. hayvanların kıllarını, tüylerini ateşe tutarak yaktırmak (DS 4080).

üzdür-: bir vuruşta koparmak, kopacak duruma getirmek, kesip ayırmak (DS 4084).

vardır-: götürmek getirmek (DS 4091).

yalandır-: aldatmak, kandırmak *[ET yalkan- "aldanmak", yalkantur- "aldatmak" (EUTS: 184); krş. OT yalgandur- "yalanlamak" (DLTD: 734); KBS: yalan +tır- 1042, EDPT: 927]* (DS 3139).

yastır-: eğmek, çökertmek, yatırmak, bozup dağıtmak (DS 4194).

yavuktur-: ısındırmak, alıştırmak (DS 4207).

yeddir-: birinin yürümesine yardım etmek (DS 4219).

yemdir-: çekerken koparmak *[DS: yemir- "yıkmak, çökertmek, bozup dağıtmak" 4242; OT yemür- "kesmek" (DLTD: 772)]* (DS 4241).

yıkandır-: yıkamak, banyo yaptırmak (MAS 392).

yolculandır-: yolcu etmek, yola göndermek (MA 311).

yozdur-: kuluçka bir tavuğu kuluçkalıktan caydırmak (DS 4303).

yudur-: yıkatmak (STİAT 270, MAS 398).

4.15.2. Bazı kelimelerde ek dönüşlü veya edilgen anlam taşımaktadır. Bazı kelimelerde eklendiği kelimenin anlamını değiştirmemiştir.

adır-: bir yana meyletmek, ağır gelmek *[< ağ-dır-]* (DS 67).

aldır-: delirme belirtileri göstermek, delirmek (KA 107).

andır-: hatıra getirmek, hatırlamak, anmak (DS 260).

bundur-: beğenmemek, azımsamak, küçümsemek *[DS: bun- aa.]* (DS 793).

çıvdır-: delirmek *[DS: "çok sevinmek; delirmek, çıldırmak" 4472, D-KMİA: çavdır- "akli dengesini kaybetmek" 27]* (DS 1198).

estir-: birden savrulup gitmek (DS 4498).

estir-: duygularına yenilip aklına estiği gibi davranmak (DS 1785).

kırıttır-: gururlu, çalımlı yürümek (DS 2828).

kıyıştır-: cesaret etmek *[DS: kıyış- "mertlik, yüreklilik göstermek; atılmak, girişmek" 2857]* (DTAS 164).

kopdur-: oraya buraya koşmak, çok gezmek (DS 2921).

pıydır-: deli olmak, aklını kaçırmak; atmak, fırlatmak (DS 3450).

sektir-: aksamak, topallamak (DS 3568).

sendir-: tazeliği gitmek, sararmak *[DS: sen- "tazeliğini yitirmek, büzülmek, pörsümek" 3583]* (DS 3581).

üttür-: oyunda, kumarda yitirmek (DS 4081).

yektir-: hafif topallamak *[DS: yekit-/ yek- aa.]* (DS 4228).

yeldir-: bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak *[DS: yel- aa.]* (DS 4238).

yumdur-: örtmek, kapatmak (DS 4316).

yozdur-: acemileşmek, becerisini, uzluğunu yitirmek (DS 4303).

4.16. -GA-

(-ḫa-, -gi-, -ğa-)

Çoğu ünsüzle sonlanan, tek heceli ve geçişli tabanlara gelerek pekiştirmeli fiiller türeten bir ektir. İşlek değildir (Banguoğlu, 1956: 119, Räsänen, 1957: 165, Çağatay, 1967: 46, Tezcan, 1981c: 284, Güngördü, 2011: 8).

Ek -(I)k- fiilden fiil yapma eki ile -A- pekiştirme ekinin birleşmesi ile oluşmuştur (Banguoğlu, 1956: 119, Räsänen, 1957: 165, Tezcan, 1981c: 284, Güngördü, 2011: 8).

çemişke-: kurumaya yüz tutmak *[DS: çemiş- "sararmak, suyu çekilmek (bitkiler hk.)" 1130]* (DS1129).

yaskam: eğimli yer *[OT yas- "dağıtıp yaymak, çözmek" (DLTD: 754); < *yas-ka-m (Güngördü, 2011: 32)]* (DS 4194).

azgaç-: döğüşmek, çekişmek *[TTT azgaş- "kızmak, kızışmak, azgınlaşmak", azgaş "mücadele" (YTS: 20); krş. DS: aznaş- "bozuşmak, kavga etmek, birbirine girmek" 443]* (DS 438).

burgam: dönemeç, viraj (DS 4466).

burgaş-: karışmak, dolaşmak, burulmak *[TTL: burk- aş- ? 398, KBS: 185]* (DS 797).

darga-: herhangi bir şeyi bulmak için gezmek; dağıtmak, darmadağın etmek *[< ET tar- "dağıtmak" + -ka- (Güngördü, 2011: 27)]* (DS 1370).

dilkem: tarla sınırı; tarla ya da bahçenin dil şeklinde uzayan kısmı, tarla parçası; büyük et parçası, külbastı *[AOA: "parça, bölük" 465; Güngördü, 2011: 28]* (DS 1495).

dirke-: reddetmek, kabul etmemek (Y-BDA 338).

döyke-: sağlamlaştırmak *[DS: döy- "sabretmek, tahammül etmek, dayanmak" 1593]* (D-KİA 658).

gevgeştir-: makası boş yere açıp kapamak (DS 2010).

ilge-: ilgilendirmek (DS 2521).

ilgi-: geçici tutturmak (D-KMİA 437).

kösken-: uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi oturmak *[DS: kös-/ kösgel- aa.]* (DS 2977).

olğamlı: tavında *[KBS: ol-ga-m + lı 621]* (DS 3277).

ölüşke-: bitkiler, çiçekten güneşten tazeliğini yitirerek pörsümek, solmak *[Az. ölüşdür- "eskitmek, yıpratmak", ölüşken "solgun" (ATBS: 620)] (*DS 3334).

söyke-: yaslamak, dayamak ; yatar gibi oturmak *[krş. ET süyeş- "birbirine destek olmak", süyek "destek" (OTWF: 567), Güngördü, 2011: 24, EDAL: 1285]* (DS 3683).

tirke-: arka arkaya sıralamak (vagon, deve vb.) *[DS: dirke- "yanyana ya da arka arkaya bağlamak" 1517; < tir- / tiz- "to arrange things in a row" (Tekin, 2004b:435), EDAL: *diŕ- "1 to bead, string 2 arrange in a row" 403, OTWF: terke- < *ter- "dermek" + -ig+e- 424]* (DS 3938).

uyġeysaş-: uyuşmak (DRTA 385).

yayka-: yıkamak *[ET yay- "sallamak, sarsmak" (ETG: 310), yaykal- "sallanmak" (EUTS: 190), OT yay- "çalkamak, kımıldatmak, sallamak" (DLTD: 763); Güngördü, 2009: 32, EDPT: yayuk+a- 981]* (DS 4211).

yeldirge-: deli gibi, saçma sapan konuşarak oraya buraya gidip gelmek; sayıklamak *[DS: yeldir- "koşturmak; çok yaramazlık yapmak"]* (DS 4232)

4.17. -GAlA-

Pekiştirmeli fiiller türeten -GA- ekinin, sıklık bildiren -AlA- ekiyle genişleyip kaynaşmasıyla oluşan ek, ünsüzle biten tek heceli köklere gelerek yine sıklık fiilleri türetir (Hanser, 2003: 165, Öner, 1998: 103, Ergönenç Akbaba, 1998: 59, Alkaya, 2008a: 237, Güngördü, 2011: 35).

burgala-: araştırmak, karıştırmak; şüphelenmek, kuşkulanmak (DS 797).

burkala-: bir şeyi iki yana bükmek; yaptığını, söylediğini inkâr etmek *[DS: burgala- "kıvırmak, bükmek" 797, Güngördü, 2011: 13]* (DS 799).

durgala-: tespit etmek (DS 1605).

dargala-: aralamak, düzene koymak (DS 1369).

evkele-: kalburu çalkalayarak kullanmak, elemek *[krş. DS: evs-/ evis- "arpa, buğday, bulgur gibi tahılların kepeklerini ayırmak" 1816]* (DS 1810).

koskala-: bir yere dayanıp yaslanmak *[< kös-]* (KS 61).

şaşgalak: aptal, sersem; şaşkın *[Güngördü, 2011: 35]* (DS 3751).

ovkala-: ufaklamak *[DS: avkala-/ avkıla- "örselemek, hırpalamak; ovmak, ovalamak" 385; TTL: 229, Güngördü, 2011: 35]* [285] (DS 3299).

bōkalā-: saldırarak boğmaya çalışmak (Y-DlmA 159).

4.18. -gIlA- / -gUlA-

(-ġıla-)

Fiilden isim yapan -GI ile isimden fiil yapan +lA- ekinin kaynaşması sonucu oluşan bu ek tekrar ve sıklık işlevi taşır. Tarihî lehçelerden Çağatay Türkçesinde görülen ekin günümüzde Kuzey grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilmiştir (Räsänen, 1957: 165, Eckmann, 2009: 59, Hanser, 2003: 164, Arıkoğlu, 1996: 62, Güngördü, 1998: 179, Alkaya, 2008a: 236, Uygur, 2010: 112). Altay Türkçesinde hemen her fiile eklenebilen işlek bir ektir (Güner Dilek, 2004: 787).

yaygıla-: içinde az bir yiyecek olan kabı su ile çalkalamak (D-DGBA 482).

ġavırġıla-: hafif kavurmak (MAS 168).

gergile-: germek (DS 2001).

---

[285] '*Uv-'* fiili ve türevleri için bk. GÜNGÖRDÜ, Erol, (2002b), "uv- Fiilinden Gelişen Sözler", *Gazi Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.10/ 2, s. 235-244.

sürgüle-: çekmek, sürüklemek *[EİA: "devam ettirmek, olumlu sonuca varmak; takip etmek, devam ettirmek, sonuca ulaştırmak" 266]* (DS 3720).

örgüle-: örmek, onarmak *[DS: örele- aa.]* (DS 4626).

çalgıla-: tohumun toprağa karışması için toprağın üstünde bir dal parçası dolaştırmak (DS 1051).

4.19. -GIn- / -GUn-

(-ɧın-)

Eski Türkçeden beri nadir örnekleri bulunan bu ekin pekiştirme fiilleri yapan -(I)k- ile -n- dönüşlü çatı ekinin birleşmesi ile oluştuğu düşünülmektedir (Banguoğlu, 2004: 279, Özkan, 2007: 111, Uygur, 2010: 115).

avkın-: tuzağa düşmek *[krş. OT aw- "etrafını çevirmek, avlamak" (DLTD: 50)]* (DS 386).

bıçkın-: burkulmak, acımak *[KBS: 140]* (DS 658).

bungun-: bunalmak, sıkılmak (DS 793).

çezgin-: oyalanmak, tembellik yapmak *[DS: çezen- aa., DS: çeğzin- "ağır davranmak, oyalanmak" 1108; krş. TTT çiz- "dönmek, etrafını dolaşmak", çizgin-/ çigzin-/ çezgin- "dönmek, dolaşmak" (YTS: 56); TTL: 503; krş. ET tegzin- "dönmek, dolaşmak, devretmek" < *tek- "dönmek, dolaşmak"+-iz-in- (Özmen, 1993: 148)]* (DS 1156).

dirgin-: toplanmak (M-BDAY 432).

durgun-: durmak (Y-VÇTA 265).

giygin-: kin beslemek *[krş. DS: geygin "düşmanlık, kin besleyen (kimse)" 2015]* (DS 4509).

öygün-: üzülmek, içine dert olmak *[TTT öykün- "müteessir olmak" (Paçacıoğlu, 2006: 445); krş. DS: öy- "içine geçmek; yağ vb. maddeler düştüğü yerde yayılmak leke bırakmak"]* (DS 3365).

sıpɧın-: bir işten kendini çekmek, gizlice ortaan kaybolmak; birden yerinden fırlamak, sıçrayarak kaçmak (KrTS 308).

uçkun-: bir şeyi çok isteyerek, sevinerek yapmak *[DS: uşgun- / uçgun- "genellikle çocuk sevinçle, coşkuyla atılmak" 4788; KBS: 955]* (DS 4021).

uçkun-: korkmak, ürkmek *[krş. DS: uçun- "sakınmak, çekinmek; uykuda ya da uyanıkken birdenbire korkmak, korkarak bağırmak" 4022; TTT uçun- "korkudan sararmak, rengi uçmak" (YTS: 216); krş. uçuk; EDPT: 23, EDAL: 1176]* (DS 4021).

yergin-: aşermek (DS 4251).

4.20. -GIr- / -GUr-

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek Batı Türkçesinde donmuş birkaç örnekte 18. yüzyıla kadar varlığını korumuş, daha sonra yerini başka eklere bırakmıştır. Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçelerinde ise az işlek olup varlığını sürdürmektedir (Gabain, 1988: 59, Erdal, 1991: 748, Räsänen, 1957: 157, Gülsevin 1997: 140, Hacıeminoğlu, 1992: 109, Güngördü, 1998: 215, Öztürk, 1997: 91).

Ekin *'-ġ+U-r-'* şeklinde üç ekin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği söyleniştir (Gabain, 1988: 128, Hacıeminoğlu, 1992: 34). Ş. Tekin ise ekin *'*-k-ür-'* şeklinde düşünülebileceğini belirtmiştir (1992: 86).

dalgır-: kaynamak; şen şakrak olmak *[DS: dal- "kaynamaya başlamak"]* (DS 1344).

ergür-: ulaştırmak (DS 1769).

eşgirt-/ eşgir-: koşmak, seğirtmek *[DS: eş- "hareket etmek, yola çıkmak" 1795, ET eş- "at eşkin gitmek, atı eşkin sürmek" (OTG: 243)]* (DS 1792).

ezgirt-: şımartmak, aşırı değer vermek *[krş. DS: ezin- "nazlanmak" 1830]* (EAFS 48).

payhur-: ürkmek, sıçramak (hayvan için) *[DS: pay- "kümes hayvanları korkup, ürkmek"]* (DS 4640).

turgur-: bir işi başkasının yardımıyla yapmak (DS 3994).

uçkur-: koyuvermek, salıvermek *[KBS: 956]* (DS 4022).

ürgür-: hamur mayalamak *[krş. DS: ürgüt "hamur mayası" 4072, ördürme "maya çoğaltma" 4625; KBS: 994]* (DS 4069).

4.21. -GIt- / -GUt-

Eski ve Orta Türkçede birkaç kelimede görülen ek zaman içinde yerini diğer ettirgenlik eklerine bırakmıştır (Gabain, 1988: 128, Hacıeminoğlu, 1992: 35, 51, 80).

Ekin *'-ġ+U-t-'* şeklinde üç ekin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği ifade edilmiştir (Gabain, 1988: 128, Hacıeminoğlu, 1992: 35).

Çağdaş lehçelerde nadir görülmektedir (Räsänen, 1957: 158, Özkan 2007: 111).

TTA'da bazı kelimelerde ek hem -GIr- hem -GIr-t- şeklinde görüldüğü için ekin -GIr- ve -t- ettirgenlik eklerinin kaynaşmasından oluşan birleşik bir ek olduğu ve /r/ sesinin erimesiyle bu hali aldığı da düşünülebilir.

durġut-: durdurmak *[DRTA: dūrġutdur- aa. 107]* (D-ÇİYA 325, Y-KBÇK 205).

paykıt-: kümes hayvanlarını korkutmak, kovalamak *[DS: pay- "kümes hayvanları ürkmek", payhur- "ürkmek, sıçramak (hayvan için)"]* (DS 4640).

savġıt-: el ile göndermek *[DS: sav- "göndermek, salmak" 3554]* (KYAS 206).

sürgüt-: sürgülemek (DS 3721).

turkut-: kıstırmak, tutturmak; kapatmak (DS 3995).

üsküt-: kovmak *[krş. DS: üs- "süsmek, tos vurmak"]* (DS 4796).

yorkut-: yormak *[krş. DS: yoruk- "yorulmak" 4299; KBS: yorık "yürüme, gidiş" + ıt- 1163]* (DS 4298).

4.22. -I- / -U-

İşlek olmayan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Pekiştirme işlevi taşıyan ek, tek heceli fiil köklerine 'yineleme, devamlılık, tekrar, kuvvetlendirme' anlamı katar (Ergin, 1990: 204, Banguoğlu, 2004: 279, Hatipoğlu, 1974: 74, Zülfikar, 1991: 92, Korkmaz, 2003: 127).

avkı-: çitilemek, avuç içinde sıkıştırmak, ovmak, ovalamak *[DS: avk- "ezmek, ufalamak" 387]* (DS 386).

azı-: başkaldırmak (DS 439).

barı-: bakmak, korumak, hizmet etmek; kuvvetlenmek, kendine gelmek, gelişmek; kökleşmek, tutmak *[Çağ. bar- "korumak, emin bir yere koymak, muhafaza etmek" (Tekin, 2001: 95-96), KBS: < bar- "var olmak, bir yerde olmak" 114]* (DS 532).

berti-: incinmek, burkulmak; morarmak *[DS: bert- aa.]* (DS 637)

buru-: sancılanmak (DS 4466).

buyu-: donmak, üşümek *[DS: buy- aa.]* (DS 808).

çeleri-: ekinler kuvvetlenmeye başlamak *[DS: çeler- "ekinler yeşermek"]* (DS 1121).

çenti-: çentmek *[DS: "yontmak" 1140, D-KMİA: çinti- "soğanı ince ince doğramak" 330]* (AAS 121).

çirpi-: kırpmak, kesmek (MAS 93).

çiti-/ çinti-: kumaş ve örgülerin yırtıkların örmek, dikmek (DS 1244).

devi-: kaşımak *[DS: dev- aa.; TTL: 601]* (DS 1443).

dınnı-: hemen küsmek, gücenmek *[DS: tın- "alınmak, gücenmek" 4759]* (D-KMİA 342).

dırı-: tarladaki ürünü tırmıkla toplamak, tırmıklamak (DS 1470).

dürü-: katlamak; katlayarak kaldırmak, sarmak, kıvırmak (DS 1634).

erni-: elbise ya da kumaş eskimeye yüz tutmak (DS 1775).

evsi-: tahılın içindeki yabancı cisimleri evsecek denilen kap içinde savurarak temizlemek *[DS: evs- aa.; OT ewüs- "savurmak" (DLTD: 209)]* (DS 1814).

farı-: ihtiyarlamak; yorulmak, yorgunluktan halsiz düşmek; kuvvetten düşmek, kuvvetsiz kalmak *[< ar- "yorgun düşmek" +-ı- ; bk. ET ar- "yorgun düşmek" (OTG: 238), Özb. hari- "yorgun düşmek, yorulmak" (Coşkun, 2000: 67); TTL: ? 33, < far "yansıma" +ı- (Güner, 2011: 201)]* [286] (DS 1836).

garaḫı-: göz iyi görememek, kararmak *[DS: karah-/ karak- aa. 2645, 2646]* (DS 4506).

ili-: ilmek yapmak, bağlamak (DS 2525).

iyeşi-: inatlaşmak *[DS: iyeş- aa.]* (DS 4526).

kakı-: öfkelenmek, darılmak, kızmak (DS 2602).

kalgı-: atlamak, sıçramak *[MA: ġalġı- "hareket etmek" 298; KBS: 455]* (DS 4531).

karı-: ark, suyolu açmak (DS 4535).

katı-: üşümek, donmak *[OT kat- "katılaşmak, sert olmak" (DLTD: 278)]* (DS 2683).

kazı-: tıraş olmak (KS 54).

önü-: gözetlemek *[DS: ön- aa.]* (DS 3338).

örü-: hayvanlar gece yayılmak, otlamak; hayvanları gece otlattıktan sonra ağıla sokmak (DS 3354).

sancı-: sokmak, takmak *[DS: "saplamak" 4669, KYAS: "ipi iğneye geçirmek, sivri bir nesneyi bir yere saplamak" 204]* (DS 3535).

sarḫı-: meyve ve sebze buruşmak, pörsümek (DS 3544).

sazı-: su sızmak, damla damla akmak *[KBS: < sız- ı- 746]* (DS 3562).

soru-: emmek *[DS: sor- aa.]* (DS 3665).

tezi-: ürkmek (DS 3907).

---

[286] Kelimenin etimolojisi ile ilgili görüşler için bk. GÜNER, Galip (2011), "Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Cilt 2, F-J, Wien 2009)'na Katkılar", *TDAY-B* 2010-I, s.199-211.

ulu-: çürümek, ezilmek, kokmak; incelip kırılmak, eskiyip üzülmek, parçalanmak *[DS: ul- aa.; OT ul- "eprimek, eriyecek ve dağılacak hale gelmek" (DLTD: 688)]* (DS 4034).

yeli-: şımarmak, yaramazlık yapmak (DS 4234).

yenci-: asılmak, çekmek, sallamak *[DS: yenç- "sarsmak, silkelemek, tartaklamak; ezmek"]* (DS 4244).

yontu-: uygun yerini bulup yerleştirmek *[KBS: 1160]* (DS 4294).

yozu-: gücünü yitirmek *[M-SADK: "dejenere olmak, özelliğini kaybetmek" 284; KBS: 1166]* (DS 4304).

4.23. -(I)k- / -(U)k-

(-g-, -ġ-, -ḫ-, -ıḫ-, -uḫ-, -üyh-)

Yazı dilimizde işlek olmayan bu ek, fiillere 'kendiliğinden olma, dönüşlülük ve pekiştirme' anlamı katar (Ergin, 1990: 204, Banguoğlu, 2004: 280, Korkmaz, 2003: 127, Gabain, 1988: 59, Çağatay, 1967: 39, Hacıeminoğlu 1992: 35). Bazı örneklerde eklendiği fiilin anlamını değiştirmemiş, nadiren geçişli fiiller türetmiştir.[287]

açıḫ-: açılmak (AOA 453).

alk-: yok etmek, tüketmek *[ET alk- "azalmak, bitmek, tükenmek; bitirmek" (OTG: 237, EUTS: 8); EDPT: 135, Hacıeminoğlu, 1992: 35]* (DS 223).

avık-: örselemek, hırpalamak, ansızın altına almak *[DS: avk- "ezmek, ufalamak; parçalamak, çok küçük parçalara ayırmak" 385; TTL: 229]* (DS 385).

amruk-: heveslenmek, özenmek, imrenmek *[ET *amur-/ amra- "sevmek" (EUTS: 9, EDPT: 163, İKPÖ: 133)]* (DS 239).

atıḫ-: boy atmak, uzamak; birden ilerlemek (DS 4428).

ayık-: ayılmak, uyanmak, aklını başına toplamak (DS 417).

basık-: yük altında ezilmek, çökmek; mağlup olmak, altta kalmak *[DS: basıh- "bir şeyin kendi kendine basılması, yerleşmesi, oturması" 539]* (DS 540).

bertik-: yara azmak; incinmek, burkulmak; morarmak *[DS: bert- aa.]* (DS 637).

bezik-: solmak, rengini atmak *[DS: bez- aa.]* (DS 652).

bunuk-: beğenmemek, azımsamak, küçümsemek *[DS: bun- aa.]* (DS 793).

---

[287] ET'de geçişli fiiller de üreten bu ek, Özçelik'e göre isimlerden geçişsiz fiiller türeten ve daha yaygın olan +(I)k- ekinin etkisiyle sonraları geçişsiz fiiller türetmiştir (2004a: 290-294).

buyuh-: donmak, üşümek (DS 808).

çızıh-: sözünden dönmek (DS 1202).

çözek-: birbiri arkasına gitmek *[MAS: "arkası gelmek, sökülmek; çözülmek" 99]* (DS 1299).

dalcık-: hafif baygınlık geçirmek, bayılmak *[DS: dalcın- aa.; Güngördü, 2004: 771]* (DS 1341).

doluk-: göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek; karnı aç olduğu halde çeşitli nedenlerle doymuş gibi olmak, yiyememek (DS 1547-1548).

donuẖ-: şaşırmak, donup kalmak (M-ŞDK-I 72).

dönük-: bir iş üzerinde çok uğraşmak, kendini işe canla başla vermek (DS 1586).

duruk-: durmak, dinmek; kımıldamamak; atılan, düşen ya da suda hareket eden bir şey bir engele takılıp durmak; tereddüt etmek, karar verememek, duralamak; düşünceye dalmak; mahzunlaşmak, durgunlaşmak (DS 1607).

endik-: şaşırtmak; duraksamak, kararsız olmak; sabırsızlanmak; utanmak, sıkılmak *[DS: enti- "utanmak, çekinmek, sıkılmak" 1761; OT eŋit- "şaşırtmak", endik "şaşkın" (DLTD: 182); TTT endik-/ ensi ent- "şaşırmak" (YTS: 83); Tekin, 2004c: 248]* (DS 1746).

erik-: üzülmek *[OT iril- "kendi kendini yermek" (DLTD: 234), TTT yirin-/ yerin- "kederlenmek, üzülmek, mahzun olmak, tasalanmak" (YTS: 247)]* (DS 1769).

erik-: anlamak, kavramak (DS 1769).

evtik-: acele etmek (M-KABF 1583).

ganıh-: suya kanmak, doymak (DS 1913).

gerik-: yara dolup gerginleşmek, şişmek, kabarmak *[EYDS: "vücudun kasılması" 107]* (DS 2002).

görük-: görünmek, gözükmek (DS 2162).

huycuk-: kuşkuyu huy haline getirmek, ürkmek (KA 337).

ılık-: kanı kaynamak, birini gönülden sevmek, âşık olmak (DS 2471)

ırık-: yorulmak, güçsüz kalmak (DS 2486).

inik-: kabarmış şey inmek, sönmek (DS 2543).

karık-: ses kısılmak *[KBS: 468]* (DS 2262).

karık-: su akarken önüne engel gelerek geriye doğru çoğalmak, birikmek *[DS: garık- "su yolu tıkanıp suyu geri vurmak" 1926]* (DS 4535).

kayık-: öfkelenmek (DS 2700).

kınık-: kıskanmak (DS 2811).

kısık-: sıkışmak, kaçıp kurtulma imkanı kalmamak *[M-KABF: "işeyeceği geldiğinde daralmak" 1583, D-KMİA: ġısıḫ- "küçük tuvalete sıkışmak" 387]* (ÇKTA 57).

kirik-: inat etmek, geri çekilmek, huylanmak, ayak diremek, huylanmak *[DS: kiri-/ kirin- aa.; TTT kiri- "inat etmek" (YTS: 141)]* (DS 2877).

koluk-: soğuktan, yükten ya da yorgunluktan hayvanların ön ayakları tutulmak (DS 2912).

konuk-: selam vermek, selamlaşmak (DS 2918).

kösnük-: at, eşek vb. hayvanlar çiftleşmek istemek *[DS: kösnü- aa.]* (DS 2975).

kösük-: yan yatmak (DS 4570).

kuntuk-: aşırı derecede cinsel istek duymak *[DS: kınıt- "dadanmak, tutkunlaşmak" 2811; ET kın- "istemek, arzu etmek" (EUTS: 116)]* (DS 3003).

küyük-: çürümek (DS 3056).

ocuk-: bir şeyden korkmak, ürkmek *[DS: ocu-/ ocun- aa.; DS: ocuḫ- "korkutmak, ürkütmek; yıldırmak" 3263, KYAS: ocu-/ ocun- "çaresiz kalmak" 189; TTT ocun- "korkmak, çekinmek", ocundur- "korkutmak" (YTS: 159)]* (DS 3263).

pusuk-: korkudan sinmek, saklanmak, büzülmek, ses çıkarmamak (DS 3490).

puşuk-: manda kızmak, azmak; eşek, at vb. hayvanlar sevinçle atlayıp zıplamak *[ET buş- "kızmak, öfkelenmek" (EUTS: 36)]* (DS 3492).

savrık-: oraya buraya uçuşmak (DS 3554).

sezik-: sezmek, hissetmek (Y-AYA 132).

sınık-: bıkmak, yılmak; susup kalmak; zayıflamak, cansızlaşmak (DS 3612).

sıpıḫ-: gizlice kaçmak, sıvışmak (DS 3613).

sıyrık-: sıkıntıdan, çıkmazdan kurtulmak (DS 4694).

sürcük-: dili kaymak, takılmak *[KBS: 822]* (DS 3717).

sürük-: sürüklenmek *[AA: "sürüp gitmek, sürüncemede kalmak" 627, MAS: "devam etmek, eskiden beri sürüp gelmek; bir iş uzayıp gitmek" 337]* (DS 3723).

süzük-: yıldız kaymak (DS 3731).

tercik-: hafif terlemek (MAS 355).

tezik-: bulunduğu yerden ya da sürüden kaçıp uzaklaşmak *[DS: tez- aa.; ET tez- "kaçmak" (OTG: 254)]* (DS 3906).

uluḫ-: yaranın su toplaması *[DS: ul- "çürümek, ezilmek, kokmak" 4034]* (D-KMİA 529).

uyuk-: ortama ayak uydurabilmek (D-SİA 278, Y-SKİA 339).

ütük-: birdenbire üşüyüp ürpermek, tüyleri diken diken olmak (DS 4080).

üznük-: üzülmek; iyileşmeye başlamışken yeniden hastalanmak (DS 4086).

yalık-: köpek çiftleşme istemi göstermek (DS 4144).

yanık-: yakınmak (DS 4168).

yavuk-: ısınmak, alışmak (DS 4207).

yaynık-: genişlemek, ferahlamak (DS 4214).

yelik-: durup dinlenmeden gezmek (KS 93).

yoruk-: yorulmak (DS 4299).

yoynuk-: yerinden yurdundan olmak, soğumak *[DS: yoy- "yabanıllaşmak; eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek"]* (DS 4301).

yozuk-: bitki, hayvan, zamanla soysuzlaşmak, bozulmak, yabanıllaşmak; isteğinden caymak, bir şeyden soğumak; tavuk, kuluçkaya yatmaktan caymak, yumurtlamaz olmak *[KBS: 1166]* (DS 4304).

yürük-: zorla yürümek (DS 4334).

4.24. -(I)ksA- / -(U)ksA-

(-uksu-)

Fiilden isim yapan -(I)k eki ile isimden fiil yapan +sA- ekinin birleşmesi ile meydana gelmiş bir ektir. Benzerlik anlamı taşıyan ve -(I)msA- eki ile benzer bir işlevi olan ek, manaca zayıflatılmış, geçişsiz, dönüşlü fiiller türetir (Banguoğlu, 2004: 280, Räsänen, 1957: 150, Tietze, 2002: 642).

doluksu-: göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek *[DS: donuksa- "üzülmek, ağlamaklı olmak" 1562] (*DS 1547).

duruksa-: tereddüt etmek, karar verememek, duralamak; mahzunlaşmak, durgunlaşmak; akan sıvı durulur gibi olmak (DS 1607).

yanıksa-: acımak (DS 4168).

senikse-: yara iyileşmeye başlamak; gücü azalmak *[DS: sen- "kabarık, şişkin bir şey sönmek; kilo vermek, zayıflamak" 3583]* (DS 4683).

tanıksa-: tanır gibi olmak (DS 4737).

tutuksa-: duraksamak; kuşkulanmak (DS 4776).

fenikse-: uykusu kaçmak *[fenik- < ET evin- "acele etmek" + -ik- (TTL: 44)]* (DS 1844)?

4.25. -(I)ktIr- / -(U)ktUr-

(-ıḫdır-, -ıkdır-, -üyhdür-)

Bu birleşik ek, yeni ve oluş halinde bir sıklık ekidir. -IştIr- eki ile aynı işlevi taşımaktadır (Banguoğlu, 2004: 280, Banguoğlu, 1956: 123).

basıkdır-: yatıştırmak, durdurmak, bastırmak (DS 540).

cızıktır-: yazmak (DS 949).

duruktur-: karar vermek; pazarlıkta anlaşamayan iki kişiyi uyuşturmak (DS 1608).

duşuktur-: birbirine düşürmek (DS 1610).

ediktir-: sağılan bir hayvanı ikinci kez sağmak; inek sağılacağı zaman ya da biraz sağıldıktan sonra yavrularına emzirilmek (DS 1665).

ġısıkdır-: sıkıştırmak, yakalamak (HA 443).

sürükdür-: sürüklemek *[EİA: sürüyhdür- aa. 288]* (ErzA 126).

yarıḫdır-: bir kalabalığı veya ekili dikili yeri yara yara geçmek (D-KMİA 541).

4.26. -(I)l- / -(U)l-

(-Al-)

Genellikle ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden edilgen fiiller türeten bu ek çok işlektir (Ergin, 1990: 193, Banguoğlu, 2004: 281, Hatipoğlu, 1974: 86, Zülfikar, 1991: 101, Korkmaz, 2003: 127).

Bazı kelimelerde edilgenlik işlevini kaybederek ve eklendiği kökle kaynaşarak daha çok kendi kendine oluş ve dönüşlülük işlevi ağır basan türetmeler oluşturur (Ergin, 1990: 193, Korkmaz, 2003: 128, Gabain, 1988: 59).

4.26.1. Edilgen ve dönüşlü fiiller türetir. Yazı dilinde -(I)n- ile dönüşlü yapılan kelimelerin bazıları ağızlarda -(I)l- ile dönüşlü yapılmaktadır. Bazı kelimelerde ise ek, eklendiği kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir.

arıl-: yorulmak (DS 320).

düzül-: aldatılmak (DS 1646).

enel-: iğdiş olmak (DS 1750).

asıl-: kendi kendini asmak, intihar etmek (AOA 456).

atıl-: kapı, pencere keresteleri eğrilmek (DS 369).

bertil-: yara azmak *[DS: bert- aa.]* (DS 637).

bıçıl-: sidik, soğuk su ve havanın etkisiyle deride ince ince yarıklar oluşmak, çatlamak (DS 657).

dartıl-: kendini ağır satmak, büyüklenmek, kibirlenmek; asılmak, abanmak (DS 1373).

degişil-: değişmek, farklılaşmak (M-ŞDK-I 71).

deşil-: şişmanlamak (DS 1437).

domrul-: tomurcuklanmak *[DS: tomur- "ağaç ve asmalarda filiz vermek üzere gözler kabarmak" 3958]* (AOA 466).

döyül-: sabretmek, tahammül etmek, dayanmak (DS 1593).

gapal-: kapanmak (GİAT 280).

garıl-: ses bağırmaktan ya da hastalıktan kısılarak kalınlaşıp incelmek *[OT kar- "boğazda su durmak" (DLTD: 265)]* (DS 1926).

gasıl-: daralmak (DS 1932).

geçinil-: anlaşılmak, uzlaşılmak (D-KİA 700).

gedil-: bıçak, keser vb. şeylerin ağızları aşınmak, tırtıklanmak (DS 1967).

gevil-: eğilmek, çarpılmak *[DS: gev- "eğmek, bükmek"]* (DS 2012).

gorkul-: korkmak (D-AİA 987).

ırıl-: ayrılmak, uzaklaşmak *[DS: ıral- "uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak" 2481; TTL-II: 352]* (DS 2486).

ıyıl-: bir sıra halinde gitmek; iki nokta arasında ileri geri gidip gelmek *[MAS: "iplik çözülmek" 236, GİYA: "yayılmak" 633]* (DS 2498).

içıl-: sarhoş olmak (Y-VKTA 241).

irkil-: halk toplanmak; su toplanmak, birikmek *[DS: irk- "biriktirmek, toplamak"; OT irk- "toplamak" (DLTD: 234)]* (DS 2552).

kaçıl-: kenara çekilmek *[ÇKTA: gaçıl- "yol açmak, yol vermek" 38]* (D-KİA 947).

kakıl-: saplanmak; gittiği yerde üzün süre kalmak (EİA 191).

karıl-: hayvanlar çiftleşmek *[DS: kar- aa.]* (DS 2662).

kayrıl-: meyve ile yüklü dal gövdeden ayrılmak, kırılmak *[OT kaḏrıl- "bükülmek, eğilmek" (DLTD: 249); EDPT: 605, EDAL: 752]* (DS 2707).

kesil-: süt, ayran bozulmak, ekşimek (DS 2764).

kösül-: uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi oturmak, sere serpe oturmak; yorulmak, gücünü kaybetmek; yılmak, pısmak, korkmak *[DS: kös- "ayağını uzatmak; insan olduğu yere yıkılıp kalmak"; KBS: 559]* (DS 2977-2978).

okşāyil-: okşanmak (RİA 328).

onul-: iyileşmek; sıkıntıda olan kimse rahata kavuşmak (DS 3284).

örül-: bir araya toplanmak, üşüşmek (DS 3353).

öyül-: karıştırılmak, yoğrulmak *[DS: öy- "iki ya da daha çok şeyleri ezerek, yoğurarak iyice birbirine karıştırmak" 3365]* (DS 3366).

pufrul/ puhrul-: şişmek (MAS 308).

pusul-: korkudan sinmek, saklanmak, büzülmek, ses çıkarmamak *[DS: püsül- "sinmek, çekinmek" 3461]* (DS 3490).

sağıl-: kaymak, akmak, aşağıya doğru hızla inmek; iplik, kumaş vb. şeyler boşanmak, çözülmek (DS 3513).

sancıl-: saplanmak; sendelemek; ayağa kalkıp hızla yönelmek, saldırmak (DS 3535).

satıl-: kız evlenmek; kadınlar çocuklarının olması için bir yatıra adak adamak (DS 3550).

seçil-: çocukların ergenliğe girişlerindeki değişiklikleri ifade etmek için kullanılır (M-MKAFE 52).

sırẖıl-: süzülmek (M-DSTYK 1235).

sızıl-: yağ, bal vb. şeyler eritilerek süzülmek (DS 3628).

sinil-: gizlenmek (DS 3641).

süyül-: akmak, kaymak (yıldız vb.) *[DS: süğül- aa.; KBS: 831]* (DS 3729).

taşırıl-: yemeği çokça yapmak (KYAS 225).

tumul-: suya dalmak, batmak *[DS: tum- aa.]* (DS 3991).

tüŋül-: olduğu yerde hoplamak, zıplamak *[DS: tüğül-/ tün- / tüv- "sıçramak, atlamak" 4004]* (DS 4012).

ulal-: sıralanmak, birbiri ardına ortaya çıkmak, uzayıp gitmek (DS 4032).

ürül-: şişmek, şişmanlamak (DS 4072).

ütül-: kıllar, tüyler hafifçe yanmak (DS 4080).

ütül-: oyunda, kumarda yitirmek (DS 4081).

üzül-: incelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek *[ET üz- "kırmak, koparmak" (EUTS: 179)]* (DS 4086).

yarıl-: çocuk, hayvan yavrusu, sütten kesilmek *[DS: yar- "yavruyu sütten kesmek" 4188]* (DS 4183).

yasıl-: eğilmek; boyun eğmek (DS 4192).

yazıl-: serilmek, yayılmak *[DS: yaz- "sermek, açmak, yaymak (halı, örtü, yatak vb. için)" ; ET yaḏ- "yaymak, açmak" (EUTS: 182)]* (DS 4217).

yencil-: ezilmek; değer vermek, saygı göstermek *[DS: yenç- "sarsmak, silkelemek, tartaklamak; ezmek"; ET yanç- "ezmek, kırmak, parçalamak" (EUTS: 184), OT yenç- "ısırmak, yere vurup ayağıyla ezmek" (DLTD: 772)]* (DS 4244).

yeril-: küçümsenmek, gözden düşmek (DS 4251).

yırıl-: yırtılmak *[DS: iril- "deri, kulak, dudak vb. organlar yırtılmak" 2550, yir- "dilmek, yarmak" 4280]* (DS 4274).

yoyul-: ayrılmak, dağılmak, bozulmak *[DS: yoy- "yazılan yazıyı silmek, bozmak; işe yaramaz duruma getirmek"; OT yoḏ- "silmek, yok etmek" (DLTD: 795)]* (DS 4301).

yumul-: saklambaç oyununda ebe gözlerini kapatmak (DS 4317).

yuyul-: yıkanmak (EİA 344).

4.26.2. Bazı kelimelerde -Al- [288] şeklinde görülen ve eklendiği kelimeye kendi kendine olma ve dönüşlülülük anlamı katan ek de bu ekin bir varyantı olmalıdır.

gevel-: kurumak (DS 2009).

sövel-: zayıflamak, uzamak; boynunu ileri uzatmak (DS 3681).

çöğel-: otururken bir şeye dikkatli bakmak için doğrulmak, kafasını kaldırıp bakmak; yılan, çöreklenip başını kaldırarak karşısındakine atılacak duruma gelmek (DS 1278).

esel-: irileşmek, serpilmek, boylanmak, yetişmek, büyümek *[DRTA: "yaşlanmak" 117; < ET esil- "uzamak" < es- "germek"+ -il- (EDPT: 247, TTL: 739, KBS: 341); krş. DS: ös- "büyümek, boyu uzamak; yükselmek" 3355; OT ös- "yetişmek, gelişmek" (KTS: 152); EDAL: 623]* (DS 1779).

esel-: esnemek, yaylanmak (DS 1779).

eşel-: unutulmuş bir söz ya da olayı yeniden ortaya çıkarmak, alevlendirmek (DS 1790).

sağal-: atmaca ve şahin gibi kuşlar, tavuk vb. hayvanları kapmak için hızla aşağı süzülmek, avına saldırmak; yıldız kaymak *[DS. sağıl- aa.]* (DS 3512).

senel-: küçülmek, azalmak *[DS: sen- "tazeliğini yitirmek, büzülmek, pörsümek (meyve, bitki vb.)" 3583]* (DS 3581).

sesel-: gelişmek, büyümek, yetişmek *[DS: ses- aa.]* (DS 3592).

sömel-: masuradaki iplik gevşemek (DS 3679).

tüğel-: öfkelenmek (DS 4777).

---

[288] Bilgi için bk. Tietze, 2002: 534.

uğal-: çocuk öksüre öksüre sesi çıkmaz olmak (DS 4025).

ünel-: gelişmek, büyümek, güçlenmek *[DS: hünel- "ilerlemek, gelişmek" 2450; ET ön- "çıkmak, yükselmek" (EUTS: 101); KBS: 991, EDAL: 1053]* (DS 4066).

4.27. -lA-

(-na-)

Sıklık fiilleri türeten bu ek işlek değildir (Hacıeminoğlu, 1992: 92, 115, Tekin, 2003a: 94, Tekin, 2004b: 433, Güngördü, 1998: 183, Coşkun, 2000: 68, Herkmen, 2009: 225). Ünlü ile biten tabanlara eklenen -AlA- pekiştirme ekindeki /A/ ünlüsünün düşmesi veya kaynaşması sonucu ortaya çıkan -lA- şeklinin örnekseme ile ünlü ile bitmeyen fiillere de getirilmesiyle oluştuğu düşünülebilir.

aylanla-: gezmek *[DS: aylan- aa.]* (DS 425).

debertle-: eşelemek, kabartmak, karıştırmak *[DS: debert- aa.]* (DS 1393).

eyitle-: şarkı söylemek *[krş. TTT eydici "şarkı okuyan, hanende" (YTS: 87)]* (DS 1823).

gargıla-: beddua etmek *[< karga-]* (AKD 391).

kaştarla-: hayvan bakmak, beslemek *[DS: kaştar- "yönetmek, kayırmak, korumak, bakmak"]* (DS 2681)?

kayla-: atlamak (DS 2703).

kesle-: işi yarıda bırakmak, kesmek (DS 4548).

kıllanla-: yaltaklanmak, boyun eğmek *[DS: kıllan-/ kılın- aa.]* (DS 2799).

mayişla-: gevşemek, tembelleşmek *[OT mayış- "buyrulan bir işi yapmaktan çekinmek, tembellikten yere yapışıp kalmak" (DLTD: 409)]* (HPES 562).

meersinleme-: umursamamak, dinlememek, saymamak *[DS: mehersin- "değer vermek, önem vermek, önemli saymak" 3104]* (Y-ABİA 303).

savla-: başından savuşturmak, atlatmak (DS 3554).

sıpırtla-: ağacı yalnız gövde kalacak biçimde budamak (DS 3613).

uyla-: birisine takılmak, şakalaşmak *[DS: "üstelemek, üzer, sıkar bir biçimde sürekli üstüne düşmek" 4050, OİYA: "sataşmak" 357, DS: uy- "çatmak, kavga başlatmak"]* (D-KMİA 530).

öşürle-: aşırmak, çalmak *[KBS: aş-ır-la- 674]* (DS 3356).

4.28. -lAn-

(-dan-, -nen-)

Seyrek karşılaşılan bir ektir. İsimden fiil türeten +lAn- ekinden örnekseme yoluyla oluştuğu anlaşılmaktadır (Gemalmaz, 1995: 258).

arlan-: kurtulmak, uzaklaşmak (AAS 71).

ayırlan-: ayrılmak (EİA 32).

baylan-: şımarmak, nazlanmak; keyiflenmek, zevklenmek *[DTAS: baynan- "bay çocuğu gibi şımarmak, coşmak" 67]* (DS 581).

bıraḫlan-: bırakılmak (Y-VMKA 437).

burlan-: dolanmak, dolaşmak (DS 799).

çöğlen-: insan, bir yanına eğilmek *[DS: çövlen- "bir tarafına basılan şey dengesini kaybetmek, ağmak" 1298]* (DS 1279).

daşdan-: taşmak (AKD 390).

değişlen-: değişilmek (EİA 74).

ġannen-: insan, hayvan veya toprağın suya fazlasıyla doyması (D-KMİA 379).

otalan-: yanmak, ağzı yanmak (Y-BYA 208).

savlan-: meyveler tükenmek, bitmek *[DS: sav- aa., DS: sağlan-/ sağıl- "ağaçta yemiş kalmamak" 3514]* (DS 3554).

siŋnen-: saklanmak, gizlenmek (MAS 328).

süpürlen-: süprülmek *[EYSV: "çalınmak, aşırılmak" 190]* (EİA 287).

tarlan-: aklı karışmak (Y-EASV 213).

uylan-: bir işin ardına, ardı arkası yokcasına düşmek (M- KABF 1586).

yapışlan-: yapışmak, yapıştırılmak (EİA 333).

yuğlan-: yuvarlanmak (D-GYHA 290).

yuğurlan-: yoğrulmak (EİA 344).

çallan-: oraya buraya saldırmak *[DS: çal- "saldırıp ısırmak, sokmak, yaralamak" 1060]* (DS 1058).

yerlen-: tahta ve kalas, yel ya da güneş etkisiyle yarılmak *[KBS: 1126]* (DS 4253).

4.29. -lAş-

(-neş-)

İsimden fiil yapan +lAş- ekinden örnekseme yoluyla oluşmuş olan bu ek, işlek değildir.

darıllaş-: karşılıklı küsmek (Y-DlmA 160).

dövleş-: mücadele etmek (AOA 466).

dutlaş-: kavga için birbirine saldırmak, tutuşmak (DS 1612).

kanlaş-: ortak malları anlaşarak paylaşmak (DS 2625).

önneş-: hareket etmek, yola çıkmak *[ET ön- "yükselmek, kalkmak, ilerlemek, büyümek, çıkmak, öne çıkmak" (EUTS: 101, İKPÖ: 156)]* (Y-BYA 209).

sallaş-: uzun uzadıya uğraşmak; kavga çıkaracak biçimce söz atmak ya da elle itişmek *[KBS: 726]* (DS 3527).

saplaş-: sataşmak *[KBS: 734]* (DS 3541).

satlaş-: birine sataşmak, çatmak *[krş. sataş- ; EDAL: 1270]* (DS 3550).

savlaş-: sıkıntıyı atmak, serinlemek *[KBS: 742]* (DS 3555).

sığlaş-: sindirmek (DS 4688).

tarilleş-: karışmak *[OT tarıl- "dağılmak, yayılmak, ayrılmak" (DLTD: 578)]* (D-KİA 876).

uylaş-: sataşmak *[DS: uy- "çatmak, kavga başlatmak"]* (DS 4050).

4.30. -mAlA-

(-müle-)

Fiilden isim türeten -mA ekiyle isimden fiil türeten +lA- ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Az sayıdaki örneklerde pekiştirme, yineleme işlevi görülmektedir (Banguoğlu, 2004: 293, Korkmaz, 2003: 129, Banguoğlu, 1956: 123, Hanser, 2003: 164).

Ek bazı Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesine göre daha işlektir (İlker, 1997: 88, Güngördü, 1998: 187, Tamir, 2007: 449).

ağmala-: yükselmek, yukarı çıkmak (DS 104).

bürmele-: büzmek (DRTA 55).

çekmeler: hayvanın kuyruğu altına takılan kayış (DS 1116).

deşmele-: deşelemek (AOA 465).

dökmele-: aşırı derecede zırvalamak (M-AkA-I 245).

dörmele-/ dörnele-: çocuk emeklemek *[DS: dörmüle- "gezinip durmak", dör- "yaramazlık yapmak, etrafındakileri rahatsız etmek"]* (DS 1587).

ermele-: elle dokunma, değme (GKA 476).

kakmala-: kakmak, aşağılamak, hor görmek *[DTAS: "yumruk atmak" 150, D-KMİA: ḫaḫmala- "kötü, kusurlu bir şeyi birisine satmak" 419]* (Y-BYA 180).

karmala-: tavanı kireç ya da çamurla kaplamak (DS 2665).

keymele-: çiğnemek *[< gev-]* (DS 2779).

örmele-: çocuk emeklemek *[DS: örmele- "aşmaya, atlamaya çalışmak" 4627; ET ör- "yükselmek, çıkmak" (EUTS: 101); Trkm. yörmele- "sürünmek, sürünerek yürümek (böcek hak.)" (TrkmTS: 709)]* (DS 3349).

örmeleş-: üşümek *[krş. DS: hörpül- "dikleşmek, diken diken olmak" 2435, krş. ürper-]* (OAAD 254).

salmala-: özgür bırakmak, salmak (HKTS 254).

yörmele-: teyellemek *[bk. DS: örele- "bir şeyi geçici olarak onarmak; örmek, onarmak" 3345, 4626; KBS: ör-me+le- 1169]* (DS 4309).

yumala-: evirip çevirmek, yuvarlamak; dövmek *[DS: yamala- yumala- "evirip çevirmek, ezmek" 4152; KBS: yuv-ma + la- 1174]* (DS 4315).

4.31. -mAn-

Dönüşlülük işlevi taşıyan bu ek yazı dilinde görülmez. Yapısı açık değildir (krş. -mAş-).

ağman-: yükselmek, yukarı çıkmak *[ET ağ- "yükselmek, yukarıya çıkmak, tımanmak" (OTG: 237, EUTS: 5); KBS: 51]* (DS 102-103).

eymen-: korkmak; korkuyla canı sıkılmak, ürkmek; utanmak, sıkılmak, çekilmek *[DS: eğmen- aa.; ET ayın-/ ayman- / eymen- "korkmak, çekinmek" (EUTS: 18, 19, 53); EDAL: *Ej-men- 496, NSÇT: < *ay-ım+a-n 940, EDPT: 273, TTL: 759, OTWF: 598-599]* (DS 1824).

dürmen-: yataktan yuvarlanıp kalkmak (DS 1635).

kesmen-: el ile ya da bir şeyle vuracak gibi yapmak, davranmak *[DS: kesgen- / kesken- aa.; krş. DS: kes- "taklit etmek, alaya almak" 2767; EDAL: 673]* (DS 2765).

yaşman-: kadın utanarak yüzünü örtmek *[KBS: 1085]* (DS 4198).

yırman-: tırmanmak *[OT yarman- aa. (DLTD: 751); EDAL: *jAr-man- "to climb up" 974, < yarma-n- (EDPT : 969, OTWF: 627, NSÇT: 1038)]* (DS 4274, UİA 390).

yozman-: sözü yutkunmak, söylemek isteyip söyleyememek *[DS: yoz- "isteğinden caymak, bir şeyden soğumak" 4303]* (DS 4304).

yalman-: dili dudakta dolaştırmak, ağız şapırdatmak, susuzluk belirtileri göstermek *[EYDS: yalmın- aa. 243; TTT yalman- "yalanmak, yalanıp yiyecek şey aramak" (YTS: 232); krş. Krgz. calın- "yalvarmak, yakarmak, ricada bulunmak", calma- "ağızla kapmak, çiğnemek, hırsla yemek" (KrgzS: 168, 169)]* (DS 4148).

4.32. -mAş-

Dönüşlülük ve işteşlik bildiren birkaç örnek bırakmış olan bu ek pekiştirme anlamı taşır (Banguoğlu, 2004: 293, Korkmaz, 2003: 129, Ganiyev, 2013: 170, Çotuksöken, 2011: 131).

Banguoğlu'na göre -m ile +Aş- eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (2004: 293), Korkmaz ise eki, *'-m+A-ş-'* şeklinde üç ekten oluşan bir birleşik olarak değerlendirmiştir (2003: 129).

ağmaş-: yükselmek, yukarı çıkmak *[ET ağ- "yükselmek, yukarıya çıkmak" (EUTS: 5); KBS: 51, EDPT: 77]* (DS 102-103).

almaşık: değiştirerek kullanmak üzere çifte veya arabaya koşulan yedek hayvan *[AA: almaşıklı "nöbetleşe, nöbetle" 41, DS: almaştır- "değiştirmek, nöbetle kullanmak"; Krgz. almaş- "nöbetleşmek, değişmek, başka bir şekle girmek" (KrgzS: 29); SS: 19 [289]]* (DS 227).

çahmaş-: birbirine girmek, karışmak (DS 1040).

garmaş-: birbirine girmek, karışmak (EYSV 81).

gelmeşik: yaramaz çocuk *[krş. DS: gel- "uğraşmak"]* (DS 1984).

ilmeş-: dolaşmak, karışmak *[DRTA: "ip karışmak" 215]* (DS 2533).

kolmaşık: şımarık, çaçaron *[OT kol- "rica etmek, istemek" (DLTD: 340); EDPT: 616, EDAL: 555]* (DS 2911).

maymaş-: terbiyesizce, saygısızca baş köşeye kurulup oturmak (DS 3142).

---

[289] Nişanyan, kelimeyi *'almaş+ık'* şeklinde göstermiş, kelimenin Kırgız Türkçesinden alıntılandığını iddia etmiştir. Yazar'a göre etimolojisi açık olmayan bu kelimenin al- fiiliyle ilişkilendirilmesi keyfidir. Yazarın değerlendirmeyi yazı diline göre yaptığı, TTA'daki almaştır-, almaşık, almaşıklı kelimelerini ve -mAş- eki ile kurulu diğer kelimeleri görmediği anlaşılmaktadır.

öymeş-: sıvaşmak, bulaşmak (DS 3366).

sarmaş-: gelin olan kız evlendiğinin ertesi günü akrabalarını görmeye gelmek (DS 3547).

sırmaşık: çok karışık (DS 3618).

surmeşik: sülük *[KBS: sor- "emmek" + -maş-ık 816]* (DS 3699).

tırmaş-: asma, sarmaşık, diken vb. bitkiler bir yere sarılarak tırmanmak *[AKD: dırmaş- "tırmanmak" 391, DRTA: dīrmaş- "birlikte tırmanmak" 95]* (DS 3923).

üymeş-: karınca, zararlı kuş toplanmak *[DS: ümeş- 'toplanmak, üşüşmek' 4065, KYAS: umaş- "üşüşmek, toplanmak" 235]* (DS 4083).

yaymaş-: yayılıp oturmak *[DS: yaymaşak "yılışık, sırıtkan" 4213]* (DRTA 407).

yelmeş-: fazla pişmekten ezilmek *[DS: yelmeşik "yapışkan, sulu (nesne); fazla pişmekten ezilen, yapış yapış olan" ; OT yėlim "tutkal" (DLTD: 769), TTT yelmeşik "yapışkan" (YTS: 242); Trkm. yelme- "yapıştırmak", yelmen- "yapıştırılmak", yelmeş- "yapışmak" (TrkmTS: 689); KBS: yel-im 'tutkal' +eş- 1115, EDPT: 929, EDAL: 460]* (DS 4239).

yermeşik/ yelmeşik: sırnaşık (DS 4253).

4.33. -mAzlAn-

Sıfat-fiil eki -mAz ile isimden fiil yapan +lAn- ekinin kaynaşması ile ortaya çıkmış olan bu ek 'gibi görünmek, gibi davranmak' anlamında fiiller yapar. Türkiye Türkçesinde pek rastlanmayan bu yapı tarihî metinlerde daha çok yer almıştır (Ergin, 1990: 318, Hacıeminoğu, 1992: 224, Cin, 2006: 914, Tietze, 2002: 157).

gitmezlen-: gitmek istememek (D-DGBA 471).

bilmezlen-: bilmez gibi görünmek (DS 695).

4.34. -(I)msA- / -(U)msA-

(-ImsI-, -UmsU-, -InsA-, -ınsı-)

İşlek olmayan bu ek 'gibi yapmak, gibi görünmek' anlamında fiiller türetir. Yazı dilinde sadece 'gülümse-' fiilinde görülmektedir (Ergin, 1990: 204, Banguoğlu, 2004: 282-283, Hatipoğlu, 1974: 77, Zülfikar, 1991: 128, Deny, 1941: 490).

-(I)m ve +sA- eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (Gabain, 1988: 59, Banguoğlu, 2004: 282, Eraslan, 1996: 55, Clauson, 2007: 195, Tietze, 2009: 204). Bazı bilim adamlarına göre bu ek, +(I)msA- isimden fiil yapma ekinden benzeşme yoluyla ortaya

çıkmıştır (Ergin, 1990: 204, Deny, 1941: 488). Banguoğlu ise tam tersini iddia etmiştir (2004: 282, 1988: 23).

ET ve OT'de -(I)msI- ve genişlemiş şekli -(I)msIn-' ın hem isim köklerine, hem fiil köklerine gelmesi konu hakkında kesin hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.[290] Fakat her iki devrede de ekin daha çok fiil köklerine geldiği görülmektedir (Erdal, 1991: 531, Bilgen, 1988: 116). ET'de birkaç kelimede görülen -(I)msın- eki hakkında Erdal -(I)gsA- gibi birleşik bir ek olduğunu ama ekin geldiği kelimelerin -(I)m ile türetilmiş şekillerinin olmadığını belirtmiş, ekin problemli olduğunu ifade etmiştir (1991: 531).

Banguoğlu, 'm' unsurunu taşıyan pek çok yapıda olduğu gibi bu ekte de +sA- istek eki ile +sI- benzerlik ekinin karıştığını ifade etmiştir (2004: 282-283).

acımsa-: acımak, acısını paylaşmak (DRTA 2).

ağlamsa-: ağlayacak gibi olmak (DS 101).

alımsa-: alacak olmak (DS 4415).

ardımsı-: bayatlamak, bozulmaya, kokmaya yüz tutmak; çürümeye yüz tutmak *[DS: hardamsa- "ağaç çürümeye yüz tutmak" 2287, arda- "ağaç içten çürümek" 304, ardı- "çürümek; bayatlamak"; ET arta- "bozulmak, mahvolmak" (EUTS: 14); EDPT: 208]* (DS 306).

durumsa-: tartışmada en son sözü söylemeyip sözü ağzında kalmak (DS 1608).

ġınamsı-: kınamak, ayıplamak, yermek (DRTA 158).

gızımsa-: ısınmak, terleme noktasına gelmek (BADS 43).

gülimsin-: gülümsemek (KrTS 165).

oyumsu-: oyar gibi yapmak (MAS 293).

ölümse-: can çekişmek (DS 3333).

sayımsa-/ sayınsa-/ sayınsı-: önemsemek, saymak *[KBS: sa-y-ın + sa - 745]* (DS 3559).

sayınsa-: hor görmek, küçümsemek, azımsamak (DS 3559).

sezinse-: sezer gibi olmak (DS 3600).

uyumsa-: uyur gibi yapmak (DS 4051).

virimse-: vermeye gönlü olmak (DS 4106).

---

[290] *begimsin- 'beylenmek, bey gibi davranmak', eşimsin- 'eş saymak, arkadaş gibi hareket etmek*' (Gabain, 1988: 59, Taş, 2009: 105); *külümsi- 'güler gibi görünmek', yemsi- 'yer gibi görünmek', barımsın- 'gider gibi görünmek', tarımsın- 'eker gibi görünmek', kılımsın- 'kılar gibi yapmak'* (Gabain, 1988: 59, Bilgen, 1988: 116, Erdal, 1991: 531).

4.35. -(ü)msūre-

-(I)m eki ile +sIrA- eklerinin birleşmesinden oluşmuş bir ektir. Yazı dilimizde görülmeyen bu ek bazı lehçelerde hareketin zayıf bir şekilde yapıldığını ifade eder; benzerlik, yakınlık anlamı taşır: *ağlamsıra-, külümsire-, duyumsura-* (Räsänen, 1957: 151, Çeneli 1977: 44, Hacıeminoğlu, 1992: 253, Öztürk, 1997: 65, Hanser, 2003: 165).

Ek, TTA'da tek kelimede tespit edilmiştir.

gülümsūre-: gülümsemek (DS 2221).

4.36. -(I)n- / -(U)n-

Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek yapım eklerinden biridir. Genellikle geçişli fiillerden 'olma' bazen de 'yapma' bildiren dönüşlü fiiller türetir. Aynı zamanda sonu ünlü ile ve -l- ile biten fiillere eklenerek edilgenlik görevi üstlenir (Ergin, 1990: 191, Banguoğlu, 2004: 283, Hatipoğlu, 1974: 129, Zülfikar, 1991: 132, Korkmaz, 2003: 129).

Edilgen yapıdaki -n- eki, bazı Türkologlara göre -l- edilgenlik ekinin aykırılaşmasıyla ortaya çıkmıştır (Çeneli, 1997: 52).

Bazı kelimelerde ekin ünlüsünün düz-geniş olduğu görülmektedir. Yazı dilimizde -l- ile dönüşlü yapılan bazı kelimeler, TTA'da -n- ile dönüşlü yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde -l- ile edilgen yapılan pek çok kelimenin Irak Türkmen Türkçesinde -n- ile edilgen yapılması dikkat çekmektedir.[291]

acın-: dert yanmak, sızlanmak (DS 51).
açın-: üstündeki şeyi açmak, aralamak (D-KMİA 273).
ağlan-: durumundan yakınmak (DS 4408).
ağnan-: hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak; yatakta uyanık olarak iki tarafa dönmek, yerde yuvarlanmak (DS 106-107).
akın-: kendiliğinden gelmek, akarcasına gelmek (AOA 454).
alın-: zayıflamak, kuvvetten düşmek *[DTAS: "felç olmak, incinmek" 52]* (DS 220).
arın-: ayrılmak, taşınıp gitmek (D-AİA 693).
asın-: takınmak (DS 343).
atın-: başörtüsü, yazma vb. örtmek, başa bağlamak *[DRTA: "bürünmek" 20]* (KYAS 18).

[291] Bilgi için bk. Bayatlı, 1996: 384, Gökdağ, 2012: 115.

avun-: cinsel doyuma ulaşmak *[DS: avın- "dişi hayvan gebe kalmak, döl tutmak" 383; < ET abı- "teselli olmak" (KBS: 90, OTWF: 763, EDPT: 7, Karaağaç, 2009a: 103-107, EDAL: 307)]* (DS 4431).

bakın-: doktora muayene olmak, tedavi olmak (DS 492).

bayın-: bayılmak; uyumak; hasta kendinden geçmek (DS 580).

bertin-: incinmek, burkulmak; yaralanmak, morarmak *[ET bert- "kırmak, parçalamak" (EUTS: 26)]* (DS 637).

biten-: yara kapanmak, iyileşmek; çatlak yok olmak (KrTS 97).

boğun-: (bebek) çok ağlamaktan boğulacak duruma gelmek (KA 149).

bozun-: bozulmak (KİA 373).

çalın-: inme inmek; cin çarpmak; rüzgar veya sıcaktan ekin bozulmak (DS 1055).

çalın-: örtünmek, sarınmak *[MAS: "tülbent, yazma bağlanmak" 78]* (DS 1055).

çekin-: yaş olan bir şey kurumaya yüz tutmak (DS 1116).

çıkarın-: soyunmak (Y-BYA 147).

dalan-: köpek saldırısına uğramak (Y-KİYA 399).

dartın-: kendini ağır satmak, büyüklenmek, kibirlenmek (DS 1373).

degişilin-/ deyişilin-: değişmek (EİA 74).

deyin-: kendi kendine söylenmek *[ITT: diyin- "söylemek" 171]* (DS 1446).

dikin-: dikmek, diktirmek (DS 1487).

doğun-: doğmak (DS 1539).

dolun-: duygulanmak, dolukmak (EMİYA 573).

doyun-: karnını doyurmak, doymak *[Y-SKİA: "yeteri kadar yemiş olmak" 215]* (DS 1568).

dökün-: yıkanmak (Y-SA 232).

dölen-: bozulmuş bir şey düzelmek, iyileşmek; yatışmak, yolda rahat ve uslu durmaya alışmak *[AA: "rahat bir hayat sürüp çoluk çocuk yetiştirmek" 224]* (DS 1578).

dönen-: olduğu yerde dönmek; fırsat gözeterek bir yerin çevresinde dolanmak (DS 1584).

dörün-: hayvan yattığı yerde yuvarlanmak, debelenmek; tavuk gibi hayvanlar eşelenmek *[TTL: 654]* (DS 1588).

durun-: durulmak, temizlenmek (ITT 176).

dutun-: sevmek, ısınmak (KS 30).

düren-: sarılarak yükselmek (M-BDAY 432).

dürtün-: belâ çıkarmak; sözle sataşmak *[DS: durtun- "olay çıkarmaya çalışmak" 1606]* (DS 1634).

dürün-: yufka ekmeğinin içine katık koyarak dürüm yapmak *[D-KİA: dürün- "ekmek sık(ın)mak" 663]* (DS 1637).

düzen-/ düzün-: süslenmek (DS 1647).

emen-: boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek; çok fazla emek vermek, çalışmak *[ET emgen- "ızdırap çekmek" (EUTS: 47); TTL: 715]* (DS 1734).

emin-: yararlanmak, fayda sağlamak; ineğin sütünden faydalanmak *[EYDS: "sütünden faydalanmak" 84, D-KMİA: "topraktan kökler ile su emmek" 362]* (DS 1735).

ėşidin-: işitilmek (ITT 185).

ezin- : ezilmek (ITT 188).

ezin-: nazlanmak; yıkanmak, yıkanırken keselenmek (DS 1830).

ġatın-: katılmak (ITT 236).

geçin-/ geçirin-: vefat etmek *[TTL-II: 116]* (DS 1962).

gezin-: yüz numaraya gitmek (DS 2023).

ġoşun-: giyinmek (D-KİA 726).

için-: içilmek (ITT 217).

inen-: öfkenin dinmesi (D-KMİA 438).

irden-: beğenilmemek, hor görülmek (DS 2547).

irkin-: para biriktirmek *[DRTA: ilkin- "azar azar toplanmak" 211]* (DS 2552).

isden-: dilenmek *[DS: isten- aa. 2560, AA: "uygunsuz işler yaparak sanki, paylanmasını, pataklanmasını istemek" 434]* (DS 2554).

kakın-: öfkelenmek, darılmak, kızmak (DS 2602).

kapın-: aldanmak; âşık olmak, sevdalanmak (DS 2633).

karan-: birinin ardından kötü konuşmak, kötülemek *[DS: kara- aa.; TTT kara- "lekelemek, karalamak; zemmetmek" (YTS: 127)]* (DS 2650).

karın-: hayvanlar çiftleşmek *[DS: kar- aa.]* (DS 2662).

kasın-: daralmak (DRTA 229).

kaşan-: at, eşek işemek *[OT kaşan- aa. (DLTD: 277); EDPT: 673]* (DS 2678).

kayın-: kaymak *[DS: gayın- "bir yamaçtan aşağı kaymak" 1946]* (DS 2700).

kazın-: hayvan eşinmek (DS 2713).

kepin-: delinen kulak zarı zamanla kapanmak (DS 2748).

kerkin-: sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek (DS 2755).

kesin-: elbise biçtirmek, dikinmek (DS 2765).

kırın-: kırılmak (ITT 240).

kırın-: oynamak, raks etmek (DS 2826).

kırkın-: tıraş olmak (D-KİA 948).

kızın-: ısınmak (DS 2867).

kokun-: koklamak, öküz ineğin arkasından gitmek (DS 4563).

kurcan-: çabalamak, uğraşmak; kıvranmak, oynamak, kımıldamak *[Güngördü, 2004: 773]* (DS 3006).

kuyun-: su dökünmek (Y-EYA 181).

küsen-: beğenmek, imrenmek *[DS: küsün- "imrenmek" 3051; ET küse- "arzu etmek", (EUTS: 83); EDPT: 749]* (DS 3049).

küsün-: yaşamaktan bıkıp usanmak *[DRTA: küsün-/ küsen- "küsmek" 259]* (DS 3051).

örün-: hayvanlar gece yayılmak, otlamak *[ET ör- "yükselmek, çıkmak" (ETG: 290, EUTS: 101)]* (DS 3354).

ötün-: yalvarmak, acındırmak *[AADS: "yalvarmak, kendini acındırmak" 203, DS: "yalvarmak, dilemek" 3359; ET ötün- "rica etmek, dilemek" (OTG: 251, EUTS: 103); OTWF: 611, EDPT: 462, EDAL: 1068]* (DS 12).

pusun-: bir yere sığınmak (DS 3491).

ġupan-: kopmak (KrTS 243).

saçın-: masrafa girmek, para harcamak (NF 149).

sağın-: yumak, makara vb. boşalmak, çözülmek *[DS: sağ- aa.]* (DS 4662).

sarkın-: sarkmak (DS 3547).

sekin-: hoplamak, zıplamak, dans etmek *[KBS: 749]* (DS 3570).

sepin-: hazırlık yapmak *[ET sep- "hazırlamak, teçhiz etmek" (EUTS: 132); EDPT: 783, 784, EDAL: 1268]* (DS 3584).

serin-: kendisi için sermek, yaymak (DS 3589).

serin-: sabırla beklemek *[ET ser- "dayanmak, katlanmak" (EUTS: 132)]* (DS 3589).

sezin-: bir iş olmadan önce duymak (DS 3600).

sığan-: kendi kendine sıvazlanmak (DS 3602).

sıkın-: çalışmak, zorlamak (DS 3605).

sokun-: takınmak (D-DGBA 479).

sorun-: sık sık sormak (M-BTA 392).

sökün-: hep birlikte kalabalık halinde yürümek (Y-UYA 120).

sökün-: sökülmek (ITT 286).

süzün-: kırıtmak *[AA: "nazlı, gururlu, ağır bir tavır takınmak" 630]* (DS 3731).

talpın-: çırpınmak *[OT "(kuş) çırpınmak" (DLTD: 565); EDPT: 493]* (DS 3815).

tartın-: başörtüsünü çene altından geçirip baş üstünde bağlamak *[DS: dartın- "başını örtmek, sarmak; örtünmek" 1373; OT tart- "germek, çekmek" (DLTD: 580); EDPT: 534-535, KBS: 863]* (DS 3835).

tepin-: hamur, yufka vb. ıslak şeyler hafif kurumak *[DS: tepi- aa., DS: depi- "az nemli olan şey kurumaya yüz tutmak" 1429; EDAL: 1421]* (DS 3884).

tepren-: yerinden oynamak, kımıldamak *[ET tepre- "sarsılmak, titremek" (ETG:299, EDPT: 443)]* (DS 3886).

tirken-/ tirkelen-: birbiri arkasına bağlanmak (DS 3938).

tozun-: abuk sabuk söylenmek (DS 3977).

tütün-: hastalığın geçmesi amacıyla kimi nesneleri yakarak dumanını koklamak (DS 4779).

umun-: özenmek; istemek, dilemek (DS 4037).

uyun-: kan pıhtılaşmak *[DS: uyu- aa.]* (DS 4051).

ürkün-: ürkmek *[DS: örkün- / örkin- aa. 3348, HPES: urken- "korkmak" 591]* (Y-KBLG 554).

ürün-: yüklenmek "*Günah yükünü arkama üründüm." [KBS: < ör- "çıkmak, yükselmek" + -ün- 996; < ur- "vurmak, yüklemek" + -un-, bk. DS: vur- "yüklemek" 4108, OT urun- "sarınmak, örtünmek" (DLTD: 698), TTT urun- "giyinmek; takınmak" (YTS: 220)]* (DS 4072).

verin-: verilmek (ITT 308).

vurun-: giyinmek (DS 4108).

vurun-: vurma işini kendi üstünde uygulamak, uygulatmak (iğne, yakı, sülük vb.) (DS 4109).

yakın-: sürmek, koymak (kına için) (DS 4129).

yapın-: edinmek, kendine yapmak, yaptırmak; alışmak; hazırlanmak (DS 4177).

yapın-: yapık da denilen dört köşe başörtüyü, üçgen biçiminde katlayıp başa örterek, uçlarını çene altından bağlamak *[OT yap- "örtmek", yapın- "örtünmek" (DLTD:744, 745)]* (DS 4177).

yāpın-: yapılmak (ITT 312).

yaran-: yaratılmak (D-EAA 251).

yaşın-: yaşmak örtünmek *[OT yaş- "gizlenmek, saklanmak" (DLTD: 756)]* (DS 4197).

yayın-: yaymak, sermek, satıcı mallarını serip göstermek; açık saçık, saygısızca oturmak, yatar gibi uzanmak (DS 4211).

yėyin-: yenilmek (ITT 319).

yıġın-: yığılmak (ITT 320).

yılın-: yarı açılmak, aralanmak (AA 757).

yıvın-: para mal biriktirmek (DS 4275).

yolun-: saçını başını yolmak *[NF: "aşırı pişman olmak" 163]* (DS 4292).

yorun-: gece gündüz zorlanarak, çabalayıp çırpınarak çalışmak (AİAS 273).

yuban-: gecikmek, ayak sürümek *[OT yuba- "ihmal etmek, yüzsütü bırakmak, üstüne düşmemek" (DLTD: 806); EDPT: 872, 878]* (DS 4310).

yun-: yıkanmak *[KİA: yuyun- aa. 386]* (DS 4319).

yükün-: umarsız kalıp kabul etmek, baş eğmek *[KBS: *yük- " secde etmek" + -ün- 1191, EDPT: 913, OTWF: 631, EDAL: 879]* (DS 4329).

yülün-: tıraş olmak; tüyü dökülmüş olmak (DS 4330).

zıyın-/ zıypın-: kaymak (DS 4384).

4.37. -nAş-

Dönüşlü fiiller yapan bu ek işlek değildir. Dönüşlülük eki -n- ile -Aş- ekinin kaynaşması ile oluştuğu düşünülebilir (Aksoy, 1945: 194, 262, Tietze, 2002: 199) (krş. -mAş-).

arnaş-: dokunacak, örülecek bir şeye başlamak *[TMES: armaş- aa. 43; krş. OT arkaġ "dokumada enlemesine atılan ip" (DLTD: 118), arış "dokumanın yanlamasına atılan ipleri" (DLTD: 34); EDPT: 216, 239, TTL: 199, Güngördü, 2011: 11]* (DS 329).

atnaş-: dövüşmek, sözle kavga etmek (DS 4429).

aynaş-: sırnaşmak, musallat olmak, sataşmak; karışmak, karmakarışık olmak *[TTL: 241]* (DS 428).

aznaş-: bozuşmak, kavga etmek; bela olmak; kızışmak, şiddetlenmek *[TTL: 250]* (DS 443).

çaynaş-: dolaşmak, karışmak; şaşırmak (DS 1098).

çekneşik: kavga, gürültü (DS 1116).

çekneş-: suyunu çekmek, hafif kurumak *[EKBK: çekneşük "çok kıvamlı, yapışkan, kopmayan" 35]* (DS 1116).

çitneş-: iplik, saç vb. birbirine karışmak, dolaşmak (DS 1247).

çoknaş-: toplanmak, birikmek, üşüşmek *[DS: çaknaş- "toplanmak" 1046, çok- "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek"]* (DS 1261).

derneş-: toplu halde konuşmak, görüşmek (DS 1436).

dirneş-: karşılıklı ayak diremek *[DS: derneş- "direnmek" 1436; OT tire- "dayak veya direk dikmek" (DLTD: 624); EDPT: 533]* (DS 1514).

erneş-: sataşmak *[DS: eriş- "sataşmak; ilişmek, el ile şakalaşmak" 1772]* (DS 1775).

itneş-: direnmek, inatlaşmak *[KrTS: "itişmek, didişmek" 208]* (DS 4525).

katnaştır-: dağıtmak, karıştırmak (M-KABF 1584).

kıtnaş-: çok açlık nedeniyle yiyecek için itişip kakışmak, her şeyi göze almak *[AA: gıtnaş- "geçimde çok darlık çekmek, para kıtlığının sıkıntısı içinde bocalamak" 335; krş. DS: kıt- "azaltmak, az vermek" 2848]* (DS 2849).

kıynaşık: güzel biçimli, yakışıklı, düzgün biçimli *[krş. DS: kıyık/ kıyak aa.; SS: kıyak "güzel, yakışıklı (argo)" < kıy- 326]* (DS 2854).

kıynaş-: kapı ve pencere gibi şeyleri aralık bırakmak *(DS: kıvık/ kıyak/ kıyık/ kıynık/ kıynışık "az açık, aralık" 2858; OT kıy- "eğrilemesine doğramak" (DLTD: 324)]* (DS 2858).

kıynaş-: kötü bir şey yapmaya ya da söylemeye cesaret etmek, kıymak (DS 2858).

sarnaş-: ağaca sarılarak çıkmak (Y-ABİA 305).

sornaş-: az kurumak *[DS: soruş- "kurumaya başlamak" 3667]* (DS 3666).

sünneş-: iş uzamak (DS 4712).

sürneş-: bir savda karşılıklı iddialaşmak, direnmek (DS 3722).

uynaş-: uzlaşmak, anlaşmak (DS 4050).

4.38. -p-, -pI- / -pU-

(-b-)

İşlek olmayan bu ek pekiştirme işlevi taşımaktadır (Ergin, 1990: 204, Korkmaz, 2003: 131, Çağatay, 1967: 47).

Çağatay, ekin genişlemiş şekli olarak gösterdiği -pI- için *yelpi- 'serinlemek için bir nesneyi sallamak, yellenmek', talpın- 'heyecanlanmak, çırpınmak'* [292] örneklerini vermiştir (1967: 47). Kuzey grubu Türk lehçelerinde de -pI- ile türetilmiş birkaç kelime bulunmaktadır (Güngördü, 1998: 194).

kayıp-: kaymak *[DS: kıyıp- "ayağı kaymak" 2856, kayp-/ kaypa- "ayak kaymak" 2706]*[293] (DS 2700).

sıyıp-: kaymak *[DS: cıyıp-/ sıy-/ sıyp-/ zıy-/ zıyıp-/ zıyp- 945, 3626, 4383]* (DS 4694).

yılpık: şaşı; girgin *[DS: yıl- "dış etkilerle bozulmak, eğrilmek", yılık "eğri, çarpık; şaşı" 4269, DRTA: ilik "şaşı" 214; TTT yılık "mail, eğik", yılık- "eğilmek, kaymak, meyletmek, inhiraf etmek" (YTS: 244)]* (DS 4272).

talpın-: çırpınmak *[OT talpın- aa. (DLTD: 565); krş. DS: dalcın- "gayret etmek, çabalamak; sonuçsuz teşebbüslerde bulunmak" 1341; EDPT: 493, NSÇT: 1004]* (DS 3815).

kıypıt-: aşırmak, çalmak; görünmeden kaçmak, savuşmak *[krş. DS: kıypala- "çalmak, aşırmak" 2859, kıvıt-/ kıypat- "çalmak, aşırmak" 2850]* (DS 2859).

hörpül-: dikleşmek, diken diken olmak *[Güngördü, 2012: 87]* (DS 2435).

4.39. -pA-

(-bA-)

Yazı dilimizde bulunmayan, çağdaş lehçelerde nadir görülen bu ek pekiştirmeli fiiller türetir. -p- pekiştirme eki ile eş görevli -A- ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Güngördü, 2006: 87, Günrgördü, 1998: 193).

kaypa-: ayak kaymak *[DS: kayp- aa., DS: kıyıp- "ayağı kaymak" 2856, kayıp- "kaymak" 2700]* (DS 2706).

sıypa-: elle okşar gibi dokunmak, sıvazlamak (DS 3626).

---

[292] Çağatay'ın verdiği bu örneklerdeki eki Brockelmann (1954: 220) ve Räsänen (1957: 149) isimden fiil yapma eki olarak göstermişlerdir.

[293] Bazı kaynaklarda (Ergin, 1990: 187, Karaaağaç, 2012: 296) '*kaypak'* kelimesinde olduğu söylenen '-pak'eki, Aktan'a göre yanlış bölümleme ile ortaya çıkmış bir yapıdır. '*kaypak'* ve '*zıypak'* kelimelerinde -p- kuvvetlendirme eki üzerine gelen -Ak ekinden bahsedilebilir (2005: 347-350). krş. Uygur, 1994: 475.

çalpala-: yoğurt, pekmez gibi şeyleri sulandırarak ezmek *[Güngördü, 2009b: 43]* (DS 1061).

tülper-: titreyerek tüyleri diken diken olmak, ürpermek *[DS: tülber- "esintiden, taranmamaktan saç dolaşmak, kabarmak" 4006; < *tül- "kalkmak, kabarmak" + -pe-r- (Güngördü, 2012: 92, KBS: 944)]* (DS 4008).

caybak: vazgeçen, işin ardını bırakan, dönek *[DS: caygın/ caypak/ cayak aa.]* (DS 868).

ürpe-/ üpre-: birden korku, tiksinti duymak, ürpermek *[Güngördü, 2012: 84]* (DS 4795).

hösber-: vücutta bir yer kabarmak *[krş. DS: ös- "büyümek, boyu uzamak" 3355]* (DS 2436)?

yörpek: bebek yatağı *[krş. DS: yörek "çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ"; OT yörge- "sarmak", yörgek "örtü" (DLTD: 805); Sağol Yüksekkaya, 2011: 49-50, KBS: yörpek < körpe+ k 1169]* (DS 4309).

4.40. -(I)r- / -(U)r-

Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan ettirgenlik eklerinden biridir. Geçişsiz fiillerden 'oldurma', geçişli fiillerden 'yaptırma' ifade eden fiiller türetir (Ergin, 1990: 199, Banguoğlu, 2004: 286, Hatipoğlu, 1974: 134, Korkmaz, 2003: 131).

ET'de ettirgenlik eki olan -gUr-, Batı Türkçesinde /g/ sesinin düşmesi ile -Ur- şekline girmiş ve iki ek birbirine karışmıştır (Ergin, 1990: 203, Banguoğlu, 2004: 287).

Bazı kelimelerde ek, fiil kökü ile kaynaşmıştır, fiil kökü yalın olarak kullanılmamaktadır. Bazı örneklerde ettirgenlik işlevini yitirerek eklendiği kökle yeni bir anlam oluşturur (Banguoğlu, 2004: 286, Korkmaz, 2003:131).

Yazı dilimizde -DIr- ile oluşturulan kelimelerin bazıları TTA'da -(I)r- ile yapılmıştır. Ek az da olsa geçişsiz fiiller de türetmiştir. [294]

alır-: kudurmak, delirmek (DS 220).

ardır-: yükletmek; asmak, takmak *[DS: art- "yükletmek" 336]* (DS 307).

aşır-: yolcu etmek, uğurlamak (DS 356).

[294] Bazı kaynaklarda geçişsiz fiiller türeten, kendi kendine olma anlamını taşıyan -(I)r- / -(U)r- eki *'orta çatı'* eki şeklinde tanımlanmakta ve ayrı bir başlık altında incelenmektedir (Bilgen, 1988: 130, Erdal, 1991: 535, Tekin 2003: 95, Tekin, 2003b: 339-340; Taş, 2009: 196).

basır-: kapıyı sürgülemek, desteklemek, mandallamak; kapamak, örtmek, bastırmak *[DİAT: basır- "gömmek, defnetmek" 234; OT basur- "bastırmak" (DLTD: 72)]* (DS 541).

çimir-: yıkamak (DS 1222).

çokur-: toplanmak, birikmek, üşüşmek *[DS: çok-/ çokuş- aa.]* (DS 1261).

dadır-: tattırmak, yedirmek; tat vermek, tatlandırmak (DS 1320).

dalır-: batırmak (DS 1345).

damzır-: damlatmak, damla damla akıtmak *[DS: tamzır- aa. 3818]* (DS 1354).

değir-: duyurmak, bildirmek; vurmak, değdirmek, dokundurmak *[ET tegür- "eriştirmek, ulaştırmak" (OTG: 254)]* (DS 1401).

emir-: emzirmek (GİYA 611).

epir-: semirmek *[krş. ET op- "yutmak" (OTG: 250)]* (DS 1763)?

geyir-: giydirmek (DS 2016).

ġıvcır-: örtü, mendil gibi ince kumaşların ucunu kıvırarak bükmek *[DS: gıvcı- "bir şeyi kaba saba dikmek" 2063]* (MAS 186).

goyur-: salıvermek, bırakmak, koyvermek (DS 2111).

göçür-: bir bitkiyi yerinden çıkarıp başka yere dikmek; kız evlendirmek (DS 2122).

itir-: çok yağlı ve şekerli yiyecek tiksinti vermek (DS 2569).

itir-: itmek, ileri sürmek, dayanmak *[DS: ütür- "itmek, iteklemek, itip kakmak" 4079]* (DS 2569).

kellenīr-: birdenbire kötüleşmek, fenalaşmak *[DS: kellen- "gerilemek, durgunlaşmak, kötüleşmek" 2734]* (MAS 253).

kepir-: bayatlamak *[OT kebi-/ kepi- "bazı yerleri kurumak" (DLTD: 362)]* (DS 2749).

ötür-: ishal, sürgün olmak (DS 3359).

ötür-: kimse görmeden almak, aşırmak *[AİAD: "geçirmek" 269, KİA: "bırakmak" 381]* (DS 3359).

palazır-: korkan, ürken tavuk, kuş vb. hayvanlar çırpınmak, sıçramak *[DS: palazı- "hoplamak, zıplamak"]* (DS 3385).

payır-: sözünde durmamak, sözünden dönmek *[DS: pay- "kümes hayvanları korkup, ürkmek"]* (DS 3415).

pısır-: sinmek, büzülmek, korkudan saklanmak *[DS: pıs- aa.]* (DS 3447).

sapur-: sapmak, saptırmak *[DS: sapırt- "şaşırmak" 3541]* (KİAT 344).

sızır-: bal, yağ vb. eritip süzmek *[ET sızıl- "erimek" (EUTS: 134)]* (DS 3628).

sinir-: sindirmek, hazmetmek; korkutmak, sindirmek *[DS: seğir- "sindirmek" 3565, KS: sig- "yemeği hazmetmek" 77]* (DS 3642).

tepsir-: bir kavgayı, atışmayı uzlaştırmak, yatıştırmak, tarafları barıştırmak *[DS: tepsi- "yatışmak, durulmak", tepse- "yatışmak", tepsit-/ tepset- "bir kavgayı, atışmayı uzlaştırmak, yatıştırmak, tarafları barıştırmak"]* (DS 3887).

tepser-/ tepsir-: kurumaya yüz tutmak *[DS: tepse- "susuzluktan dudak kurumak", tesber- "nemli şeyler kurumaya yüz tutmak; yara, çıban ya da hamur kabarmak" 3895; < tepse- < tepiz+e- (Kabataş, 2005: 229, Taş, 2009b: 76), TTL: depser-/ tepser-/ tepsir- "kabarcıklanmak, çatlamak" < Far. tabsīdan aa. < tab "hastalık ateşi") 591[295]]* (DS 3887).

uçur-: yıkmak; çalmak, aşırmak (DS 4023).

yalpır-: ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek; şimşek çakmak *[DS: yalabır- "parlamak" 4809, yalpı-/ yalabı- "ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek"]* (DS 4132).

yatır-: üzüm çubuklarını kökünden ayırmadan toprağa gömüp, köklendirmek (DS 4202).

yedir-: kör olan bir adamı elinden tutup yedmek, götürmek (MİAS 289).

yemir-: yıkmak, çökertmek, bozup dağıtmak *[GDIA: "kırmak, bozmak, kazmak, kazımak, yok etmek" 369, DS: yinir- "bozmak, yıkmak" 4822, yemdir- "çekerken koparmak" 4241; ET yimir- "yıkmak, paramparça etmek" (EUTS: 193), OT yemür- "kesmek" (DLTD: 772); EDAL: *jem-ür- 101, EDPT: 937]* (DS 4242).

yetir-: yetiştirmek, denk getirmek; tamamlamak; yetiştirmek, büyütmek; götürmek, iletmek (DS 4258).

yiğır-: leş gibi kokmak *[DS: yiğ- "çürümüş nesne kötü kokmak"; OT yıḏ "koku", yıḏı- "kötü, fena kokmak, bozulmak" (DLTD: 779); EDPT: 883, 886]* (DS 4276).

4.41. -(I)rgA-

Eski Türkçede isimden fiil yapan bu ek aşağı yukarı aynı benzerlik anlatımı ile birkaç fiil köküne de gelmiştir. Daha çok -n- dönüşlülük ekiyle genişlemiş şekline rastlanmaktadır (Banguoğlu, 2004: 287, Deny, 1941: 491, Güngördü, 1998: 197).

[295] Yazara göre Farsçadan fiil alınmaları nadir olduğu için bu etimolojiye ihtiyatla yaklaşmak gerekirse de kelimenin iki dilde de aynı anlamı taşıması Farsçadan alıntı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kudret Emiroğlu ise bu kelime ile birlikte 'kuruma' anlamını taşıyan *tepi-*, *tepin-* fiillerini de Yunanca *tepsomai "kurumak"* kelimesine bağlamıştır (TMES: 216).

basırgan-: uykuda korkup sıçrayarak uyanmak *[TTL: 286]* (DS 541).

dedirgeme: şüphe, tereddüt *[DS: tet- "kaymak, yerinden oynamak; kaybolmak" 3900; Güngördü, 2006: 519]* (DS 1398).

ezirgen-: alçakgönüllülük göstermek; çağırıya çekinerek gitmek (DS 4501).

kısırga-: esirgemek, bir şeyi vermekten çekinmek *[DS: kızırgan- "kıskanmak; esirgemek, vermemek, göstermemek" 2867, kasırga- "saklamak, esirgemek" 2675, kıs- "pintilik etmek" 2843; OT kısırkan- "kısırganmak, yedirmekten çekinmek" (DLTD: 322); EDPT: 669]* (DS 2842).

taşırka-: kaygılanmak (DS 3840).

sezirgen-: sezer gibi olmak (DS 3600).

yidirgen-: iğrenmek *[OT yıḍı- "kötü, fena kokmak" (DLTD: 779)]* (DS 4276).

4.42. -sI-/ -sU-

(-sA-)

'Benzerlik, yakınlık, gibi görme, gibi olma' işlevi taşıyan bu ek nadir kullanılır (Räsänen, 1957: 167, Clauson, 2007: 195, Eraslan, 1996: 56).

ansı-: hatırlamak (MKS 21).

çavsı-: kokmak *[DS: çav- "koku yayılmak"]* (DS 1095).

dımsı-: hafiflemek, azalmak (MKS 59).

duysu-: duyar gibi olmak, kulağına çalınmak (DS 1615).

itisimiş: kokmuş, acımış (KYAS 146).

körüksü-: korkak alışmak (DRTA 253).

maysı-: gevşeyip kalmak *[OT mayıl- "gevşemek" (DLTD: 408)]* (AİAS188).

saysı-: saymak, saygı göstermek (DTAS 223).

sırınsı-: inat etmek *[DS: sırın- "dayanmak, katlanmak"]* (DS 3616).

yemsi-/ yemse-: hayvan az aksamak *[Az. yemse- "topallamak", yemsek "aksak topal" (ATBS: 804); krş. DS: yemele- "topallamak" 4241]* (DS 4243).

yovsu-: gücü azalmak *[DS: yoy- "eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek"]* (DS 4301).

ağsa-: aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek *[DS: ağ- aa.]* (DS 111).

çıksa-: cıvataları, perçinleri gevşemek (DS 4478).

kepse-: sinirden dudak kurumak (DS 2750).

sınırsa-: sindirmek, hazmetmek *[DS: sinir- "sindirmek, hazmetmek" 3642]* (DS 3612).

4.43. -sIk- / -sUk-

(-zık-)

Eski Türkçede edilgen çatı kuran ve nadir kullanılan ek Batı Türkçesinde unutulmuştur. Ek pekiştirme ifadesi taşımaktadır (Deny, 1941: 490, Gabain, 1988: 60, Çağatay, 1967: 45, Bilgen, 1988: 133, Tekin, 1992: 87, Eraslan, 1996: 57).

Ekin yapısı hakkında farklı görüşler vardır. Tekin, ekin ettirgenlik eki -z- ile geçişsiz fiiller türeten -k- ekinin birleşmesinden oluştuğunu savunmuştur (2003b: 341). Hacıeminoğlu fiilden fiil yapan -z- ve -k- eklerinin ya da fiilden isim yapan -z ve isimden fiil yapan +k- eklerinin birleşmesi ile ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1992: 40). Bazı bilim adamları ise eki -sI- ve -k- eklerinin birleşimi olarak değerlendirmiştir (Clauson, 2007: 196, Eraslan, 1996: 59).

bosuk-: boğulmak (DS 742).

yorsuk-: biraz yorulmak (MAS 396).

yığsık-: sürünün ürkmek ya da çullanmak neticesinden üst üste binmesi (M-BKHK 103).

yığsık-: irkilmek, duraklamak *[OT yıġ- "birşeye engel olmak, alıkoymak" yıġıl- "çekinmek, kaçınmak" (DLTD: 779, 780)]* (DS 4263).

çavzık-: güçlüğü yenmek için oraya buraya koşturmak, bocaladığını gösteren davranışta bulunmak *[DS: cavzık- "işi uzatmak, yarıda bırakmak, usanarak işten kaçmaya çalışmak" 867, çav- "amaçtan şaşmak, yol değiştirmek; ivmek, çabalamak; dolaşmak, gezmek" 1095; TTT çav- "ileri fırlamak, istikametini değiştirmek, sapmak" (YTS: 52); < çap- "koşmak" ? (Çağatay, 1967: 45)]* (DS 4476).

yavsuk-: ezilip büzülerek, yalvarıcı bir tavırla durumunu anlatmak *[krş. DS: yavıncı-/ yavınca-/ yavınsı- aa.; Çağatay, 1967: 45]* (DS 4205)?

4.44. -sIn- / -sUn-

(-sAn-)

'Benzerlik, gibi görme, gibi sayma' anlamı taşıyan bu ek -sI- eki ile dönüşlülük eki -n-'nin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinde görülmeyen ek Azerbaycan Türkçesinde birkaç kelime türetmiştir (İlker, 1997: 87).

ansın-: söz söyleyecekken söyleyememek, tutulup kalmak *[KBS: 72, TTL: 182]* (DS 279).

ansın-: vurmaya niyet etmek, vuracakmış gibi yapmak *[DS: anıt- aa.]* (DS 269).

avsın-: bir kimseyi ezmek eylemi göstermek (DS 392).

daksın-: önemsemek, dikkate almak (M-AkA-I 245).

deysen-: birine vurur gibi yapmak *[< değ- ?]* (DS 1448)?

gıdaksın-: bir ikramdan yüz bularak dadanmak; hayvan yem veren kimseye ya da yere alışmak *[DS: gıdak- "âdet edinmek, alışmak"]* (DS 2031).

göğsün-: göğünmek, yanmak, sararmak (BADS 45).

kıllensinme-: insan yerine koymamak, önem vermemek (DS 2800).

saysın-: tanımak, saymak *[KBS: 746]* (DS 3561).

seysin-: oyalanmak, eyleşmek *[DS: seysi- "açıkta kalmak, işsiz boş dolaşmak"; KBS: *seyre- se-n- 760]* (DS 3599)?

sümsün-: arsızlık, pisboğazlık etmek, bir yere istemediği halde sokulmak (DS 3710).

tepsin-: azaltılmak, bastırılmak (DS 3887).

umsun-: özenmek; istemek, dilemek (DS 4037).

umsan-: umutlanmak (DS 4038).

yemsin-: sığınmak, kapaklanmak (DS 4243).

yığsın-: sürülerin toplu hareketlerinde hızı kesilmek, hareket halinde iken bir engel nedeniyle üst üste biniyormuş gibi olmak (M-OGE 461).

4.45. -sIt- / -sUt-

(-zıt-, -zut-)

Sadece TTA'da tespit ettiğimiz bu ek ünsüzle biten tek heceli fiillere gelerek geçişli ve dönüşlü fiiller oluşturur. Bu ek, TTA'da sadece görset- [296] kelimesinde görülen -sAt-[297] ettirgenlik eki ile ilgili olmalıdır. Ekin -z- ve -(I)t- ettirgenlik eklerinin birleşmesinden oluştuğu söylenebilir.

---

[296] Kelimenin yapısı ve -sAt- eki hakkındaki diğer görüşler için bk. GÜNŞEN, Ahmet (2007), "Göster- ve Görset-/ Ġórset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 2005-I, s. 125-139.

[297] Bu ek, Kırım-Tatar Türkçesinde diğer lehçelere oranla daha yaygındır: *minset-, kiyset-, kirset-, tursat-, tiyset-, yürset-* (Çeneli, 1997: 55, Räsänen, 1957: 160). Ekin yapısı hakkında farklı görüşler vardır. Çobanzade, ekin -z + -At- < -Ut- şeklinde iki ettirgenlik ekinin kalıplaşması ile meydana gelmiş olabileceğini belirtmiştir (2009: 55). Çeneli, ekin fiilden fiil yapan -sA- ve ettirgenlik eki –(I)t-'den meydana geldiğini iddia ederken (1997: 55), Hacıeminoğlu ise '-z +A- t-' şeklinde üç ayrı ekin kaynaşması ile oluştuğunu ifade etmiştir (1992: 163). Hacıeminoğlu, Bang'ın *görset-* fiilini, *göster-* fiilinin metatezi olarak açıklamasını ekle kurulu diğer örnekleri göz önünde bulundurarak kabul etmemiştir (1992: 163).

ansıt-: üstü kapalı anlatmak, sezdirmek *[KBS: an-sı-t- 72]* (DS 270)?

avzıt-: oyalamak, aldatmak *[krş. avut-]* (DS 397)?

cavsıt-/ cıvzıt-: konuşurken saçmalamak, söz düzenini yitirmek *[DS: çav- "amaçtan şaşmak, yol değiştirmek" 1095; krş. DS: cıv-/ çıvdır-/ cıvıt-/ cıvsıt- "delirmek" 1198, krş. DS: cavzıt-/ cavzut- /cavzık- "işi uzatmak, yarıda bırakmak, usanarak işten kaçmaya çalışmak", cavsıt- "gideceği yeri şaşırmak, oraya buraya gidip gelmek"; < cav-sı-t ?]* (DS 867)?

dursud-: durdurmak (Y-SoA 203).

yığsıtdır-: yıldırmak *[DS: yığ- "dileğini geri çevirmek" 4263; OT yıġ- "birşeye engel olmak, alıkoymak" yıġıl- "çekinmek, kaçınmak" (DLTD: 779, 780)]* (MAS 392).

4.46. -(I)ş- / -(U)ş-

(-Aş-, -ėş-, -üs-)

Bir işi karşılıklı veya ortaklaşa yapma ifade eden fiiller türeten işlek bir ektir (Ergin, 1990: 196, Banguoğlu, 2004: 288, Hatipoğlu, 1974: 144, Zülfikar, 1991: 143, Korkmaz, 2003: 131).

Geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden 'kendiliğinden oluş bildiren fiiller de türetir, bu fiiller işlev ve anlamca -n- ekiyle kurulan dönüşlü ve meçhul fiillere yaklaşır (Ergin, 1990: 197, Korkmaz, 2003: 132, Banguoğlu, 2004: 289).[298] Ek aynı zamanda yineleme ve pekiştirme de bildirmektedir: *kuruş-, acış-, giriş-, oynaş-, titreş-* (Bilgen, 1988: 152, Hacıeminoğlu 1992: 121, Korkmaz, 2003: 132). Bu ekle oluşturulan bazı kelimelerde fiil kökü ile ek kaynaşmış, yeni bir anlam ortaya çıkmıştır. Bu kelimelerde ek çatı eki özelliğini kaybetmiştir: *barış-, kavuş-, savuş-, ulaş-, yakış-, yetiş-* (Banguoğlu, 2004: 289, Korkmaz, 2003: 133).

Ramstedt eki Moğolcaya bağlamış, Bang, ekin **eş- 'eşlik etmek, takip etmek'* fiilinden geliştiğini iddia etmiştir (Çeneli 1997: 57).

Ergin *görset-* fiilindeki ekin +sA- isimden fiil yapma ekinin tesiriyle ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir (1990: 204).

[298] Korkmaz kendi kendine oluşu gösteren fiillerin sözlük birimi olduklarını, oluş bildiren -(I)ş- ekinin de yapım ekleri arasında yer alması gerektiği görüşündedir (1999: 162). Çatı eklerinin sadece gramer görevinin olmadığı bu eklerin aynı zamanda sözlük birimi niteliği taşıyan kelimeler oluşturduğu, pekiştirme anlamı taşıdığı bazı bilim adamları tarafından dile getirilmiştir (Lübimov, 1963: 151, 153, Tuna, 1986: 395-396).

Bazı kelimelerde ekin ünlüsü düz-geniştir. TTT'de de birkaç kelimede görülen ekin -Aş- şekli fiilin anlamını pekiştiren geçişsiz fiiller yapmaktadır (Tietze, 2002: 398).

acış-: üzülmek, acı duymak (DS 53).

akış-: üşüşmek; anlaşmak kaynaşmak arkadaş olmak (DS 152).

alış-: öğrenmek (M-ŞDK-II 18).

alış-: tutuşmak yanmaya başlamak *[OT yal-"alevlenmek, parlamak" (DLTD: 733); Atay, 2009: 14]* (DS 220).

anış-: birini anmak, arkasından söz etmek (DS 270).

arış-: çekilmek, gitmek (DS 324).

aydış-: tartışmak, dil kavgası yapmak *[DS: eydiş- aa. 1919]* (DS 412).

biliş-: tanıdık çıkmak *[EMİYA: "birbirlerini bilmek" 509]* (DS 694).

brakış-: boşanmak (DRTA 51).

burkuş-: burkulmak (DS 799).

buyuş-: donmak (M-BDAY 429).

büküş-: ani bir darbe ile yere yuvarlanmak; bir köşeye kıvrılıp uyuya kalmak (DS 819).

bürüş-: soğuktan uyuşup büzülmek (DS 834).

çakış-: söz yarışı yapmak (DS 1045).

çokuş-/ çokaş-: toplanmak, birikmek, üşüşmek *[DS: çok- aa.; TTL: 528, KBS: 249]* (DS 1261).

çömeş-: çömelmek (DS 4480).

dalış-: boğuşmak (DS 1345).

dartış-: güreşe başlarken güreşçiler birbirlerini kaldırarak ağırlıklarını tartmak (DS 1373).

deyiş-: saz şairleri karşılıklı türkü söylemek (DS 1447).

direş-: dayanmak, sebat etmek; karşılıklı ayak diremek; karşı gelmek; çekişmek (DS 1514).

diriş-: toplamak, devşirmek (KYAS 74).

dokuş-: yiyecek mideye dokunmak *[DRTA: dokuş- "zarar gelmek" 102]* (DS 1541).

donuş-: hayrette kalmak, dona kalmak (DS 1562).

döleş-: düzelmek, yoluna girmek; hasta olan bir kimse tekrar sağlığını kazanmak (DS 1578).

duruş-: çalışmak, uğraşmak; dediğinde direnmek; hiddeti geçip yumuşamak *[DS: duralaş- "başlamak" 1604]* (DS 1608).

düzeliş-: anlaşmak (AKD 391).

emiş-: su ile karıştırılan un, alçı, toprak gibi şeyler iyice bağdaşmak; birleşmek, yapışmak (DS 1737).

eriş-: ilişmek, el ile şakalaşmak, alay etmek; sataşmak, yiğitlik satmak *[TTL: < er- "varmak, ulaşmak" + -iş- 734, EDAL: *er- "1 coquetry 2 cockering, endearment 3 cockered, beloved 4 entertainment, joke" 1137]* (DS 1773).

ertiş-: şımarmak, karşısındaki kimseye kafa tutmak *[D-KMİA: irtiş- "ukalalık etmek, zırvalamak", irtişmiş "bezginlik verecek derecede ukala" 438, MKS: ertişik "bilgiçlik taslayan, çokbilmiş" 72; ET ert- "geçmek, fazla olmak" (EDPT: 202, 212, İKPÖ: 142)]* (DS 1777).

eviş-: acele etmek, acele ettirmek *[ET eb- "acele etmek" (OTG: 242)]* (DS 1812).

ġavraş-: güreş tutmak (D-BlcİA 882).

geliş-: uymak, denk gelmek *[D-KİA: geliş- "yeterli olmak, yeterli gelmek" 706]* (DS 1983).

geneş-/ gengeş-: danışmak *[KBS: kenge- "danışmak, görüşmek" + -ş- 364]* (DS 1990).

gırış-: kibirlenmek, büyüklenmek; uğraşmak, mücadele etmek (DS 2058).

giciş-/ gidiş-: kaşınmak *[OT kiçi- "kaşınmak" (DLTD: 328)]* (DS 2072).

gucuş-: kucaklaşmak *[OT koç-[299] "kucaklamak" (DLTD: 337)]* (EYSV 94).

ıraş-: uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak (DS 2481).

iliş-: ırza geçmek (DS 2528).

irkeş-: toplanmak (AYF 646).

irteş-: itişip kakışmak, kavga etmek *[EİA: irdeleş- aa. 183, DS: irde- "hırpalamak, zedelemek; azarlamak; çekememek" 2547]* (DS 2553).

isteş-: sevgili olmak, yavuklu olmak *[Y-SFSİ: "karşılıklı olarak birbirini istemek" 195]* (M-VADK 71, Y-BYA 178).

iyeş-: yarışmak; tartışmak; geçimsizlik etmek; bir işi başkasının üzerine atmaya, bırakmaya çalışmak *[DS: eğeş- "herhangi bir işin yapılmasını birbirinden bekleyerek iki kişi iddialaşmak; yarışmak; şakalaşmak, sataşmak" 1677, eyeş- "bir iş üzerinde tartışmak" 1820, iğeş- "zıtlaşmak, inatlaşmak, aksilik etmek" 2509, öğeş- "zıtlaşmak" 3315, üyeş- "bir işi başkasına yükleyip kurtulmak" 4083, ığeş-*

[299] İlgili kaynakların çoğunda kelime *'kuç-'* şeklinde okunmuştur (EDPT: 590, Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 744, EDAL: 731).

“tartışmak” 4521; *OT ige- “inat etmek”, igeş- “çarpışmak, boğuşmak” (DLTD: 227); EDPT: 101, 119, EDAL: 581]* (DS 2574).

kanış-: suya donmak; pazarlıkta uyuşmak (DS 2624).

kayış-: kaymak (DS 4540).

kemriş-/ kemreş-: hayvanlar dişleriyle birbirlerini kaşımak (DS 2740).

kesiş-: pazarlıkta anlaşmak, uyuşmak (DS 2765).

kıyış-: cesaret etmek, cesaret göstermek (AYF 651).

kızış-: birlikte ısınmak, birbirini ısıtmak (D-KİA 948).

kızış-: öfkelenmek, sinirlenmek (DS 4559).

kokuş-: koklaşmak (DS 4563).

kopuş-: koşuşmak, seğirtmek *[DS: kop- “koşmak, hızlı gitmek” 2921]* (DS 2922).

kükreş-: birbirine yüksek sesle bağırmak, saldıracakmış gibi yapmak (M-OGE 424).

kürüş-: kar, çamur, toprak vb. şeyleri kürekle sıyırarak atmak (DS 3048).

küsüş-: iki kişi birbirine küsmek, darılmak (AA 473).

okuş-: öğrenciler birbirleriyle okuma yazma yarışması yapmak (DS 3276).

oŋuş-: yara kapanmak; sağlığı düzelmek; gelişmek, büyümek, yücelmek (DS 3284)

oturuş-: oturup, yerleşmek; yatışmak (DS 3298).

oynaş-: karşılıklı oynamak (D-KİA 823).

ölüş-: kendini bırakmak, gevşemek (NF 145).

öngüş-: inat etmek, inatlaşmak (DS 3340).

örüş-: kavgada birbirine girmek (DS 3354).

öyüş-: geçmek, bulaşmak *[DS: öğüş-/ öyeş- aa. 3323, 3367, öy- “yağ vb. maddeler düştüğü yerde yayılıp leke yapmak” 3365]* (DS 3367).

sayış-: ödeşmek (DS 3559).

sepiş-: serpilmek, dağılmak (DS 3585).

sınaş-: alışmak; kullanmak; karşılıklı kuvvet denemek *[DS: sınış- “alışmak” 3612]* (DS 3609).

sısış-: birlikte susmak (DRTA 338).

sidiş-: koşmak *[< seğirt-iş-]* (DS 3630).

siniş-: yemek mideye yerleşmek (DS 3642).

siviş-: bitki yeşermek *[DS: süy- “fışkırıp çıkmak, çimlenmek, sürgün vermek, uzamak” 3729]* (DS 3648).

soruş-: sormak *[DS: “soruşturmak” 3667, D-KİA: “birbirini sormak” 856]* (DS 4703).

soruş-: emmek (DS 3665).

sökeş-: arka arkaya yanaşmak, bitişmek *[DS: söyke- "yaslamak, dayamak" 3683]* (DS 3676).

sürüş-: hastalık içinde sürünmek *[GİYA: "kötü durum sürmek" 678]* (EYA 426).

süsüş-: hayvanlar toslaşmak *[TYA: "hayvanlar boynuzla vuruşmak" 215]* (DS 3726).

tapış-: buluşmak, görüşmek (DS 3826).

tirkeş-: birbirine fazla yanaşmak, yığılmak (DS 3939).

tumuş-: korkusuz, yürekli olmak *[DS: tum-/ tumet- "saldırmak" 3991]* (DS 4774).

turuş-: savaşmak; savunmak; uğraşmak *[M-GDÇD: "ayağa kalkmak, birlikte ayağa kalkmak" 1945; TTT duruş-/ dürüş- "çarpışmak, mücadele etmek" (YTS: 75)]* (DS 3996).

tutuş-: kavga etmek *[HPES: tutiş- aa. 587; ET tutuş-/ tütüş- "kavga etmek, çekişmek" (EUTS: 167, 170)]* (M-ŞDK-II 32).

yarış-: eşitçe bölüşmek (DS 4186).

yayış-: sere serpe, arsızca, terbiyesizce oturmak (D-KMİA 541).

yıkış-: güreşmek (DS 4264).

yılış-: korkmak, sinmek (DS 4270).

yitiş-: gözden uzaklaşmak, yitmek (DS 4822).

yoluş-: dövüşmek (DS 4292).

yumuş-: bir iş için emir vermek *[DS: yumuş "iş, hizmet buyruğu" 4318; ET yumuş "hizmet, iş" (OTG: 260, EUTS: 198), EDPT: yumuş < *yum- 934, 938]* (Y-BİA 330).

yumuş-: saklambaç oyununda ebe gözlerini kapatmak (DS 4317).

4.47. (I)şlA- / -(U)şlA-

(-aşla-)

Fiilden isim yapan -(I)ş ile +lA- ekinin birleşmesiyle oluşan yeni ve nadir bir ektir. Eklendiği fiile yineleme anlamı verir, hareketin zayıf bir şekilde yapıldığını anlatır (Banguoğlu, 2004: 290, Banguoğlu, 1956: 123, Tietze, 2002:675).

dürtüşle-: dürtüp durmak (DS 1635).

gakışla-: itmek, dürtmek *[GİYA: kakaşla- "itelemek, sarsmak, sokuşturmak" 637]* (DS 1895).

kakışla-: yapılan iyiliği başa kakmak *[DS: kakaşla- "azarlamak" 2601]* (DS 2603).

gopuşla-: koşmak, hızlı hızlı yürümek *[DS: kop- "koşmak, hızlı gitmek" 2921]* (DS 2103).

kapışla-: yağma etmek; yağma edercesine yemek (DS 2634).

kaykışla-: tembel tembel oturmak (DS 2703).

yağışla-: yağmak (STİAT 267).

kovaşla-: kovalamak *[DS: kuvaşla- "kovalamak, sürmek" 3019]* (DS 2939).

tartışla-: etrafa su sıçratmak *[< ET tar- "dağıtmak" (EUTS: 148)]* (AADS 237)?

yepişle-: birinin sırtına yavaşça vurarak okşamak *[DS: yep- "elle dokunmak; okşamak"; TTT yep-/ yepe-/ yepele- "okşamak" (YTS: 242)]* (DS 4248).

4.48. -şIr- / -şUr-

İşteşlik eki -ş- ile ettirgenlik eki -(I)r-'ın birleşmesiyle meydana gelen bu ek, işlek değildir (Banguoğlu, 2004: 287, Atalay, 1941: 313). Yazı dilinde sadece *'devşirmek'* kelimesinde görülür.

anşır-: üstü kapalı anlatmak, sezdirmek *[DS: anıştır- aa.]* (DS 270).

buşur-: arayıp, sorup elde etmek, tedarik etmek *[< bu(l)-şur- ; krş. DS: bulup bulşur-/ bulup buşur- "bulup buluşturmak" 806; TTL: < başar- fiilin varyantı ? 401, < ET boşğur- "öğretmek, akıl vermek, düzenlemek, halletmek" (Cin ve Tokay, 2012: 664)]* (DS 806).

çakşır-: su sıçratmak (DS 1046)?

çavşır-: çapraz duruma getirmek, yazma, tülbent biçimindeki bezleri üçgen biçiminde bükmek *[< çap- "kesmek"? [300]; DS: çavşırı "enlemesine" 1095, şivşirt "verev, yamuk" 3789]* (MAS 80).

çoğşur-: ev eşyasını toplamak *[DS: çōşur- "üst üste yığmak; toplamak" 1274, çonşur- "herhangi bir şeyin parçalarını üst üste yığmak 1268, çok-/ çokuş- "toplanmak, birikmek, üşüşmek" 1261]* (DS 1257).

evşir-: teneke, mukavva gibi eşyayı ya da yuvarlak bir şeyi ezip bozmak, girintili çıkıntılı hale getirmek (DS 1816).

[300] Anlam ilgisi için krş. TTA *kıygaç 'çapraz, köşeleme, eğri'* (DS: 2854-2855), OT *kıy- 'eğrilemesine doğramak'* (DLTD: 324).

kavşır-: birleştirmek, bir araya getirmek; iki eli birleştirerek tutmak, kucaklamak; elleri göğüste birleştirip saygıyla durmak (DS 2692).

kırşırma: davarlarda görülen, kulaklarından kan alınarak iyileştirilen hastalık (DS 2836).

köpşür-: kızarak bağırıp çağırmak *[DS: köp- aa.]* (DS 4568).

kuyşur-: boşaltmak; yerleştirmek (DS 3021).

tapşır-: bağışta bulunmak; ulaştırmak, yetiştirmek; aktarmak, ısmarlamak; bildirmek *[OT tapçur- / tapşur- "ulaştırmak, teslim etmek" (DLTD: 573, 575); KBS: 858]* (DS 3829).

yağşır-: yakıştırmak, uygun görmek *[DS: yanşır- "kırılan bir şeyin yerine başka birini yakıştırmak, benzetmek" 4174; OT yaġuş- "birbirine yaklaşmak" (DLTD: 730); EDPT: 908, Kaçalin , 2006: 176]* (DS 4125).

yıkşır-: toplamak, devşirmek *[AKD: yığşır- aa. 398]* (DS 4264).

4.49. -(I)ştIr- / -(U)ştUr-

(-IşdIr-, -UşdUr-)

-ş- işteşlik ve -DIr- ettirgenlik eklerinin birleşmesi ile oluşan ekte işteşlik ve ettirgenlik anlamı aşınıp yok olmuştur. Ek, fiilin kısa aralıklarla tekrarlandığını bildirir, eklendiği kelimeye 'yavaşlık, hafiflik, azlık' anlamı katar (Banguoğlu, 2004: 290, Korkmaz, 2003: 134, Banguoğlu, 1956: 112).

TTA'da ek işin aceleyle, baştan savma, gelişigüzel yapıldığını ifade eden birçok kelime türetmiştir.

alıştır-: kışkırtmak (DS 185).

anıştır-: üstü kapalı anlatmak, sezdirmek *[Y-KİYA: anıştır- "hatırlatmak" 392]* (DS 270).

ardıştır-: yükletmek *[DS: art- "yüklemek" 336]* (DS 307).

azıştır-: tartışmayı kavgaya dönüştürmek (DS 4437).

çarpıştır-: yiyecek türü şeyleri bir şeyin içerisine koyuverip hemencecik yemek (M-AKGA 33).

çırpıştır-: herhangi bir şeyi silkmek *[D-KİA: çirpiştir- "hafif dövmek" 624]* (DS 1190).

dadışdır-: azıcık tatmak, az az yemek, tadına bakarcasına az yemek (AA 179).

depiştir-: eşyayı kapalı bir yere zorla sokmak, sıkıştırmak (AADS 88).

deşiştirme: araştırma, bir şeyi derinliğine inceleme (DS 1438).

dinneştir-: anlamaya çalışmak (KYAS 74).

döküşdür-: serpelemek (DS 1575).

ekleştir-: iğreti olarak eklemek, birleştirmek (DS 1696).

emiştir-: sağmal hayvan yavruları anneleri sağılmadan önce gizli olarak emmek (DS 1737).

eneştür-: hayvanlara işaret koymak amacıyla kulaklarını kesmek ya da boynuzunu kertmek *[GKA: eneşdür- "hayvanlara nişan koymak" 475]* (DS 1750).

enteştir-: araştırmak, incelemek (DS 1761).

eşüşdür-: eşelemek, incelemek, karıştırmak, araştırmak (M-ŞDK-I 73).

eviştir-: herhangi bir işi acele bitirmek (DS 1809).

gevgeştir-: makası boş yere açıp kapamak (DS 2010).

izleştir-: araştırmak (DS 2576).

kovaştır-: kovalamak (DS 2939).

kuyluştur-: yerleştirmek (DS 3019).

örüştür-: bir şeyi gelişigüzel örmek (DS 3354).

öyüştür-: bir olayı, gizlenilen şeyi yaymak, duyurmak; yağlı bir öğeyi, bir nesneye ova ova iyice emdirmek *[DS: övüştür- "sıvımsı birkaç maddeyi birbirine karıştırmak" 3364, öy- "iki ya da daha çok şeyleri ezerek, yoğurarak iyice birbirine karıştırmak" 3365]* (DS 3367).

savıştır-: geçirmek, göndermek (DS 3554).

silişdir-: üstünkörü silmek *[KrTS: siliştir- "silip süpürmek, silerek temizlemek" 310]* (MAS 327).

sürüşdür-: oyalamak; takip etmek (GKA 572).

sürüştür-: bir kimseyi birçok kişi övmek (DS 3724).

taraştır-: araştırmak (DS 4740).

tutlaştır-: karşısındaki istemediği halde eline bir şey tutuşturmak, sıkıştırmak (DS 4000).

yakıştır-: önemli olaylar, acılar, ayrılıklar, seviler üstüne türkü, ağıt yapmak (DS 4130).

yepiştir-: değnekle dövmek *[DS: yep- "elle dokunmak; okşamak" 4248]* (DS 4249).

yığışdır-: toplamak (DS 4262).

yoklaşdır-: yoklamak, araştırmak *[AKD: yoḫtaşdır- aa. 398]* (DS 4287).

yoruştur-: acele yorumlamak (DS 4299).

yumuştur-: çabuk çabuk istekle yemek, atıştırmak (DS 4318).

tapıştır-: araştırmak (DS 3826).

4.50. -(I)t- / -(U)t-

(-At-, -d-, -Id-, -Ud-)

Ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten fiil kök ve gövdelerinden ‘oldurma’ ve ‘yaptırma’ ifade eden fiiller türten işlek eklerden biridir (Ergin, 1990: 200, Banguoğlu, 2004: 291, Hatipoğlu, 1974: 147, Zülfikar, 1991: 143, Korkmaz, 2003: 134).

Bu ek eklendiği bazı fiillerde kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi bakımından bir körelmeye uğramıştır. Böyle fiillerde fiil kökleri yalın biçimleriyle kullanılmamaktadır: *aldat-, avut-, dağıt-, işit-, sırıt-, tart-, unut- vb.* (Banguoğlu, 2004: 292, Korkmaz, 2003: 135). Bazı örneklerde de ekin geçişsiz, dönüşlü fiiller türettiği, pekiştirme işlevi taşıdığı görülmektedir (Korkmaz, 2003: 135, Tietze, 2002: 405, Çeneli, 1997: 60). ET’de ekin edilgenlik işlevi de söz konusudur (Gabain, 1988: 60).

Balkan ağızlarında -t- ettirgenlik eki ile -(I)r- ettirgenlik ekinin birleşmesinden oluşan -tIr- eki /a/, /e/, /u/, /ü/ ünlüleri ve /l/, /r/ ünsüzleri ile biten kelimelere gelmektedir. Yazı dilinde -t- ettirgenlik eki ile kurulan bazı fiiller Balkan ağızlarında bu eki almaktadır: *anlatır-, uyutur, kaynatır- vb.* (İgci, 2001: 1258-1259).

4.50.1. Ettirgen ve oldurgan fiiller türetir. Yazı dilinde -DIr- ettirgenlik ekini alan bazı fiiller TTA’da -t- ile ettirgen yapılmaktadır. Bu durum Kerkük [301] ağzında ve Doğu grubu ağızlarında yaygındır.

ağıt-: dağıtmak, savurmak *[OT ağıt- “dağıtmak, uzaklaştırmak” (KBİ: 10)]* (MİA 386).

akıt-: düşürmek, meylettirmek (DS 154).

aydınıt-: aydınlatmak, aydın hale getirmek (AA 58).

ayıt-: söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak *[ET ay- “söylemek, demek, konuşmak” (OTG: 239, EUTS: 19); EDPT: 268, İKPÖ: 139]* (DS 421).

aykırt-: saptırmak, yoldan çıkarmak (DS 424).

bakıt-: baktırmak (DS 4441).

basıt-: örtmek, kapatmak (MİA 388).

bolart-/ bolalt-: genişletmek (DS 734).

bulat-: bulandırmak (DS 787).

çıkıt-: çıkarmak (D-BlcİA 860).

çöküt-: çöktürmek *[DS: çöket- “çöktürüp oturtmak” 1282]* (Y-TrYA 234).

[301] Bilgi için bk. Gökdağ, 2012: 115.

damzıt-: damlatmak, damla damla akıtmak (KYAS 66).

durud-: engellemek, durdurmak (DÇÇY 241).

dünet-: koyunların sağımına bir gün ara vermek *[DS: düne- "üzerinden bir gece geçmek" 1631]* (M-BKHK 104).

ġartıd-: kartlaştırmak, zamanını geçirmek (D-DGBA 470).

geyid-: giydirmek (D-AİA 956).

gızıt-: ısıtmak (DS 2070).

girit-: giydirmek (ITT 196).

göcert-: göç ettirmek; yıktırmak (DS 2120).

gücet-: gücendirmek, üzüntü vermek *[DS: güce- "üzülmek"]* (DS 2208).

huysut-: huylandırmak; huy edindirmek (DS 2447).

ıḫıd-: deveyi çöktürmek (MAS 233).

ırat-: uzatmak, geciktirmek (DS 2482).

ilkit-: biriktirmek, toplamak (DS 2530).

iyilt-: düzeltmek, onarmak (DS 2574).

kakıt-: itelemek (MAS 248).

kepit-: bir şeyi zor kullanarak yıkmak *[DS: kep- "yapı, duvar yıkılmak, çökmek" 2750, AA: kep-/ kerp "dam gibi şeyler çökmek" 449]* (DS 2749).

kırpıt-: saç kestirmek (DS 2836).

kokut-: koklatmak (AOA 479)

oḫşat-: benzetmek, yansılamak (DS 3273).

öcüt-/ öçüt-: korkutmak *[DS: ocut- "korkutmak, ürkütmek; yıldırmak" 3263, ocu- "bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek" 3263; KBS: *öcü + t- 647]* (DS 3309).

öllüt-: ıslatmak; yumuşatarak işlenecek duruma getirmek *[DS: hölüt- "ıslatmak" 2431; OT öli- "ıslanmak", ölit- "ıslatmak" (DLTD: 457)]* (DS 3333).

örtüt-: örttürmek (MAS 298).

örüt-: davarı gece otlatmak (DS 3354).

sapıt-: suyun yönünü değiştirmek (MAS 314).

savıd-: savurmak (D-DGBA 479).

sepit-: kötü koku yaymak, kokutmak (DS 4683).

sıkalt-: sıklaştırmak (KA 517).

sırıt-: sıkıca diktirmek; aralıklı, iri dikişle diktirmek (DS 3617).

sırkıt-: sıvıyı kabından son damlasına dek akıtmak, sızdırmak (DS 3617).

sıvıt-: cıvıtmak, sulandırmak (DS 3623).

solut-: sıkıntı vermek, yormak (DS 3661).

soyurt-: çıkartmak *[Y-KİYA: soyut- "soymak, elbiselerini çıkarmak" 419]* (DS 3671).

söküt-: çıkarmak; yerinden oynatmak, çıkartmak, sökmek (DS 3677).

süpürt-: kovalamak, püskürtmek (DS 3717).

sürdürt-: em alarak bağırsakları boşaltmak, dışarı çıkmak (DS 3717).

süvelt-: sivriltmek, yontmak *[AA: sövelt- "sivriltip uzatmak" 616, DİAS: söğelt- "uzatmak" 268, DS: siveld- "sivriltmek" 4699]* (DS 3728).

şenelt-: şenlendirmek (DS 3760).

tepit-: yaş bir şeyi kurutmak *[DS: tebit- "ekmeği çok hafif pişirmek; fırında pişen ekmelerin yerlerini değiştirmek" 3855, tepi-/ tepin- "hamur, yufka vb. ıslak şeyler hafif kurumak" 3884; EDAL: 1421]* (DS 3885).

tüngüt-: hoplatmak, atlatmak, sıçratmak *[DS: tünge-/ tüngü aa., DS: tün- "sıçramak; atlamak", tüŋul- "olduğu yerde hoplamak, zıplamak"]* (DS 4012).

tütüt-: duman çıkarmak *[DS: "tütsü yapmak" 4779, GİAT: "tütsülemek" 310, DRTA: tütet-/ tütetdir- "tüttürmek, tütsülemek" 379]* (DS 4016).

ucuzut-: ucuzlatmak (AA 691, D-KMİA 529).

ulat-: ulaştırmak (DS 4033).

uyut-: yoğurt yapmak için sütü mayalamak (DS 4051).

yaşat-: barındırmak (DS 4197).

yavaşıt-: yavaşlatmak (DS 4204).

yavut-: yaklaştırmak, yanına almak (D-VGHA 145).

yaynıt-: ürkütmek (DS 4817).

yeğnilt-: yükünü azaltmak, hafifletmek (DS 4227).

yekelt-: büyütmek (DS 4228).

yılıt-: çarpıtmak, eğriltmek (DS 4270).

yiyit-: kötü kokutmak *[DS: yiğit- "kokutmak" 4277, yiy-/ yiyi- "kokmak, çürümek"; ET yıdıt- "kokutmak" (OTG: 259)]* (DS 4284).

yozut-: soğutmak, nefret ettirmek (SİYA 716).

yubat-: geciktirmek, bekletmek *[OT yuba- "ihmal etmek, yüzsütü bırakmak, üstüne düşmemek" (DLTD: 806); KBS: 1169-1170]* (DS 4310).

yufkalt-: inceltmek *[DS: yufka "zayıf, ince, dayanaksız"]* (DS 4311).

yület-/ yülüt-: tıraş ettirmek, tüylerini yolmak (DS 4330).

zeŋginit-: zenginleştirmek (AA 782).

4.50.2. Dönüşlü, geçişsiz fiiller türetir. Bazen eklendiği fiilin anlamında değişiklik yapmaz.

anıt-: aptal aptal, şaşkın şaşkın bakarak durmak, baka kalmak (DS 271).

ayazıt-: yağışlı, kapalı hava açılmak, ışır, açılır gibi olmak *[DTAS: "aydınlatmak" 60]* (DS 309).

burut-: darılmak, somurtmak, küsmek (DS 805).

büküt-: bir sıkıntı ile büzülmek (DS 818).

büzüt-/ bürüt-: soğuktan uyuşup büzülmek *[KA: büzüt- "korkudan, soğuktan bir yere sinmek 162]* (DS 834).

çalıt-: başı iyice örtüp sarmak (DS 1056).

çekit-: yazma, tülbent bağlamak *[MAS: çekin- aa.]* (MAS 83).

çöküt-: korkudan kaçmak *[TTL: 533]* (DS 1282).

çömüt-: ayaklar üzerine oturmak, çömelmek (DS 1287).

darat-: sivilce, çıban çıkmak *[DS: dara- aa.]* (DS 1367).

doŋıt-: dokumak (UMA 258).

gerit-: kurumlanmak (DS 2003).

gırıt-: kırmak (DS 2058).

gırıt-: kibirlenmek, büyüklenmek (DS 2058).

ırıt-: ayrılmak, uzaklaşmak *[TTL-II: 352]* (DS 2486).

kesit-: birisini yermek, kötülemek *[DS: kes- aa.]* (DS 2767).

kınıt-: dadanmak, tutkunlaşmak (DS 2811).

kırçıt-: kırmak, koparmak *[DS: kırç- "bir şeyi çekerken koparmak"]* (DS 2819).

kıypıt-: görünmeden kaçmak, savuşmak; gözünü yana doğru kaydırmak *[DS: kaypıt- "kaçmak, sıvışmak" 2705]* (DS 2859).

kürüt-: toplanmak, bir araya gelmek (MAS 272).

oynat-: sara hastalığına tutulmak (DS 3303).

puşut-: erkek eşek dişisini görünce ürkerek koşmak *[DS: puşuk- aa.]* (DS 4655).

serinit-: serinleşmek (AA 588).

serkit-: kurulmuş yay, zemberek boşalmak *[DS: serk- "sarkmak, gevşemek, pörsümek"]* (DS 4684).

talat-: yiyecekleri yağda hafifçe kavurmak (DS 3814).

tezit-: ivedilemek (DS 3907).

tuncut-: kapalı mekânda kalan hayvanların ve hatta çocukların dış çevreye çıkınca yerlerinde duramayıp oraya buraya koşuşturmalarına verilen isim (M-DADK 46).

yarıt-: bir şeyi kırmak veya dökmek (KYAS 246)

yekit-: hafif topallamak *[DS: yek- aa.]* (DS 4228).

yelit-: şımarmak, yaramazlık yapmak *[DS: yelik-/ yeli- aa.]* (DS 4234).

yüğürt: koşmak *[DS: yüğür- aa.]* (DS 4327).

4.51. -y- (< -d-)

Eski Türkçede -d- şeklinde yer alan ve canlı olmayan eklerden biridir. Ekin pekiştirme işlevi taşıdığı düşünülmektedir. Eklendiği kökle ayrılmayacak biçimde kaynaşmıştır (Ergin, 1990: 204, Banguoğlu, 2004: 292, Korkmaz, 2003: 135, Çağatay, 1967: 48, Gabain, 1988: 58, Tekin 2003a: 93).[302]

yoy-: yazılan yazıyı silmek, bozmak; bozmak, işe yaramaz duruma getirmek; değiştirmek; yok etmek *[OT yoḍ- "silmek, bozmak, mahvetmek" (DLTD: 795); EDPT 885; krş. yok]* (DS 4301).

buy-: donmak, üşümek *[OT buḍ- "donmak" (DLTD: 110); EDPT: 298, OTWF: 642; krş. buz]* (DS 808).

ıy-: dokuma tezgâhında halı kilim vb. şeylerin iplerini yerleştirmek, germek, ip çözmek *[ET ı-/ ıḍ- "göndermek" (EUTS: 57), OT ıḍ- "salmak, göndermek" (DLTD: 214); Hacıeminoğlu, 1992: 33]* (DS 2498).

siy-: hayvan işemek *[ET siḍ- "işemek, siğmek" (EUTS 135); EDPT: 799, OTWF: 642]* (DS 3652).

döy-: sabretmek, tahammül etmek, dayanmak *[DS: döz- aa.; OT töz- "sabır ve tahammül göstermek, dayanmak, katlanmak" (KTS: 283); Hacıeminoğlu, 1992: 125]* (DS 1593)?

---

[302] Bu ekle türetildiği düşünülen kelimeler için bk. TOLKUN, Selahattin (2007), "Eski Türkçedeki -d- Pekiştirme Ekinin Özbekçe ve Türkiye Türkçesindeki İzleri", *İlmî Araştırmalar*, S. 23, s. 131-138.

4.52. -(I)z- / -(U)z-

(-ez-)

Türkçede eskiden beri görülen, işlek olmayan ettirgenlik eklerinden biridir (Ergin, 1990: 203, Korkmaz, 2003: 136, Gabain, 1988: 59, Bilgen 1988: 174, Tekin 2003: 96). Ek, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde daha işlektir (İlker, 1997: 85).

Bu ek aynı zamanda geçişsiz ve dönüşlü fiiller de türetmektedir (Korkmaz, 2003: 136, Aksoy, 1945: 192).

Kerkük ağzında ve Doğu grubu ağızlarında bu ekten sonra çoğunlukla -DIr- ekinin gelmesi dikkat çekmektedir.

tütüzdür-: yanan kömürün üstüne atılan kocakarı ilacının dumanını hastaya koklatmak; ateşle tutuşturmak (DS 4016).

utuz-: oyunda, kumarda yitirmek *[DS: ütül-/ utul- aa., ET ut- "yenmek, kazanmak", utuz- "yenilmek, kaybetmek" (OTG: 257, EUTS: 175)]* (DS 4081)

degizdir-: dokundurmak (KrTS 131).

doğızdır-: doğurtmak (KrTS 137).

doyızdır-: doyurmak (KrTS 139).

geviz-: soğuktan tüyleri diken diken olmak (DS 2013).

çökez-: fenalık gelmek (DS 1282).

emizdir-: emzirmek (Y-VMKA 451).

damzır-: damlatmak, damla damla akıtmak *[KYAS: damzıt- aa. 66]* (DS 1354).

SONUÇ

1. TTA'da 127 iiye, 87 fiye, 30 ifye, 52 ffye, toplam 296 yapım eki tespit edilmiştir. TTA'da yazı dilindeki kelimelerden farklı kelimeler türetmediği için buraya alınmayan +Ar, +dIz vb. ekler ile birleşik bir ek olarak da ele alınabilecek -dIz, -nAz, -lIl vb. birkaç ek ile bu sayı 300'ü geçmektedir.[303] TTA'nın zengin bir yapım eki varlığına sahip olduğu görülmektedir.[304]

TTA'da isimden isim yapma ekleri ile türetilmiş 9865, fiilden isim yapma ekleri ile türetilmiş 7385, isimden fiil yapma ekleri ile türetilmiş 4196, fiilden fiil yapma ekleri ile türetilmiş 2242, toplamda yazı dilimizde olmayan 23688 türemiş kelime tespit edilmiştir.[305] Yazı dilimizde bulunmayan türemiş kelimeleri -sadece incelenen eserlerde- gösteren bu sayı ağızlarımızın ne kadar büyük bir hazine olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

TTA'da tespit ettiğimiz yapım ekleri ve bu ekle türetilen kelimelerin sayısı aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Burada yer verilen kelimelerin büyük bir kısmı kalıcı kelimelerdir. TTA'da kalıcı kelime türetmeyen +gil, +o, +ko vb. ekler için ilgili bölümde sadece birkaç kelime örnek gösterilmiş, tabloya da sadece örnek gösterilen kelimelerin sayısı yazılmıştır.

---

[303] Bu eklere yapım eki olup olmadığı kesin olarak belirlenemeyen bazı unsurlar da dahil edildiği takdirde bu sayı çok artacaktır. Örnek olarak bk. +mat, +sat (Gülsevin, 2002: 154, 155).

[304] Banguoğlu (2004: 158-294)'nda 152, Ergin (1990: 145-205)'de 127, Korkmaz (2003: 31-137)'da 163 yapım eki yer almaktadır (Korkmaz, fiilden isim yapan ekler bölümünde zarf-fiil eklerine de yer verdiği için yapım eki sayısı diğer çalışmalara göre daha fazla görünmektedir).

[305] Eklerin yazı dilindeki türetim gücü ile karşılaştırmak için bk. ÖZEL, Sevgi (1977), *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme*, TDK Yayınları, Ankara; UZUN, N. Engin vd. (1992), *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri - Bir Döküm Denemesi*, Şirin Kırtasiye, Ankara. (Özel'in çalışmasında Türkçe Sözlük'ün 5. baskısı kullanılmış, yaklaşık 13.500 türemiş kelime tespit edilmiştir; Uzun ve arkadaşlarının çalışmasında Türkçe Sözlük'ün 7. baskısı kullanılmış, 14.635 türemiş kelime tespit edilmiştir.)

İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ					
Yapım Eki	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***
+A	217	*+DIr / +DUr*	28	*+mAr*	5
+ABA	14	*+DIrIk / +DUrUk*	57	*+(I)m / +(U)m*	33
+Aç	30	*+dIrIm/ +dUrUm*	8	*+mcak*	2
+AdAk	66	*+DIrmA /+DUrmA*	3	*+mçıl*	1
+AdAn	23	*+eğin (< +egün)*	4	*+mIk / +mUk*	25
+AdAnAk	10	*+eli, +ēni*	3	*+mIr / +mUr*	10
+AğI	35	*+GA*	50	*+(I)msAk*	5
+Ak	217	*+GAç*	21	*+msAvI*	3
+Al	48	*+GAn*	47	*+(I)msI / +(U)msU*	6
+AlAk	97	*+GI / +GU*	51	*+msUk*	4
+AmIk / +AmUk	42	*+GIç / +GUç*	17	*+(I)msIrAk*	4
+Am	11	*+GIn / +GUn*	10	*+mtI*	3
+Aŋ, +An	98	*+gIr*	8	*+(ı)mtık / +(u)mtuk*	2
+AnAk	20	*+gIl / + gUl*	14	*+(u)mtul*	2
+AŋI	17	*+gil*	5	*+(I)mtırak / +(U)mtırak*	2
+AntA	7	*+gine*	38	*+mUş*	5
+ar	5	*+I / +U*	162	*+(I)n / +(Un)*	35
+At	15	*+Il / +Ul*	117	*+(I)ncI / +(U)ncU*	4
+Ay	7	*+In / +Un*	36	*+(I)ntI / +(U)ntU*	21
+Az	61	*+Ir / +Ur*	93	*+o*	19
+CA	349	*+Iş / +Uş*	10	*+oş*	7
+CAğIz, +CIğAz	24	*+kA, +ko*	12	*+(I)r / +(U)r*	22
+CAk	280	*+(I)k / +(U)k*	382	*+rAk*	117
+CAlIk	68	*+ki*	9	*+sA*	15
+CAn	47	*+(I)l / +(U)l*	44	*+sAğI*	20
+cAnA	25	*+lA*	11	*+sAk*	98
+CI / +CU	706	*+lA (< + lA - g)*	8	*+sAl*	10
+CIk / +CUk	473	*+lAç*	17	*+sAlIk*	19
+CIl / +CUl	95	*+lAğI*	61	*+sAn, +sAŋ*	7
+cılaḫ / +culaḫ	5	*+lAk*	330	*+sI / +sU (< +sI-g)*	66
+cIlAyIn	3	*+lAmA*	299	*+sIk / +sUk*	32
+CIlIk / +CUlUk	26	*+lAn*	70	*+sIl / +sUl*	7
+CIn / +CUn	29	*+lAyIn*	54	*+sIn / +sUn*	9
+(I)ç / +(U)ç	71	*+lAz*	23	*+sIrAk*	3
+dAç	4	*+lI / +lU*	1182	*+sIz / +sUz*	300
+DAk	202	*+lIk / +lUk*	1616	*+(I)ş / +(U)ş*	43
+dAlIk	3	*+mA*	24	*+şIn*	2
+dAn	11	*+mAç*	25	*+(I)t / +(U)t*	36
+dAm	10	*+mAk*	80	*+tA*	16
+DAş	37	*+mAl*	3	*+tI / +tU*	118
+dIç / +dUç	4	*+mAldAk*	5	*+y*	8
+dIk / +dUk	20	*+mAn*	110	*+(I)z / +(U)z*	25
+dIm / +dUm	15	**Toplam Türemiş Kelime: 9865**			

FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ					
Yapım Eki	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***
-(y)A	86	*-cAmA*	7	*-msIk / -msUk*	6
-(y)AcAk	142	*-CAn*	19	*-msur*	1
-AcAn	26	*-CI*	8	*-(I)msIrAk / -(U)msIrAk*	3
-Aç	101	*-cIn, -cIm*	6	*-mA*	611
-AğAn	79	*-ç / -nç*	43	*-mAcA*	85
-AğI	21	*-DA*	3	*-mAç*	209
-Ak	540	*-dAç*	7	*-mAk*	70
-AklI	8	*-DI / -DU*	164	*-mAl*	12
-Al	17	*-DIk / -DUk*	28	*-mAn*	87
-AlAç	7	*-dIrIk / -dUrUk*	11	*-mAntI, -mAntA*	16
-AlAk	38	*-GA*	92	*-mAz*	71
-AlgA	40	*-GAç*	181	*-mIk / -mUk*	118
-Am	22	*-GAl*	27	*-mIr / -mUr, -mAr*	13
-AmA	25	*-GAn*	278	*-mIş / -mUş*	48
-AmAç	14	*-GI / -GU*	316	*-mIt / -mUt*	4
-AmAk	22	*-GIç / -GUç*	121	*-(I)n / -(U)n*	67
-AmAt	8	*-GIn / -GUn*	260	*-nAl*	6
-(y)An	481	*-GIntI / -GUntU*	8	*-r, -Ar, -(I)r / -(U)r*	160
-AnA	6	*-GIr / -GUr*	12	*-sAk*	17
-AnAk	73	*-GIt / -GUt*	16	*-sAl*	8
-ArAk	8	*-gAz*	12	*-sAn*	3
-ArcA	25	*-I / -U*	213	*-sI / -sU*	5
-ArgI	5	*-(y)IcI / -(y)UcU*	108	*-sIk / -sUk*	7
-ArI	6	*-Iç / -Uç*	41	*-sIn*	2
-AsI	22	*-(I)k / -(U)k*	905	*-(I)ş / -(U)ş -(y)Iş / -(y)Uş*	96
-At	25	*-(I)l / -(U)l*	24	*-(I)t / -(U)t*	49
-Az	27	*-lAmA*	2	*-tI / -tU, -(I)ntI / -(U)ntU*	318
-CA	29	*-(I)m / -(U)m*	270	*-vIk / -vUk, -yIk / -yUk*	81
-CAk	81	*-(I)mlI / -(U)mlU*	18	*-(I)z / -(U)z*	28
				Toplam Türemiş Kelime: 7385	

İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ					
Yapım Eki	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***
+A-	140	*+DA-*	220	*+lAt-*	32
+Al-	91	*+DIr- / +DUr-*	10	*+(I)msA- / +(U)msA-*	15
+AlA-	4	*+GA-*	8	*+(I)msIrA- / +(U)msUrA-*	6
+An-	19	*+I- / +U-*	121	*+(I)r- / +(U)r-*	17
+Ar- (< +gAr- ; +A-r-)	5	*+(I)k- / +(U)k-*	47	*+(I)rgA-*	14
+Ar- (< er-)	62	*+kIr- / +kUr-*	41	*+sA-*	24
+Aş-	11	*+(I)ksA- / +(U)ksA-*	3	*+sI- / +sU-*	85
+At-	11	*+lA-*	2503	*+sIk- / +sUk-*	8
+CA-	9	*+lAn-*	430	*+sIn- / +sUn-*	78
+CI- / +CU-	22	*+lAş-*	147	*+sIrA-*	13
				Toplam Türemiş Kelime: 4196	

FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ					
Yapım Eki	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***	***Yapım Eki***	***Kelime Sayısı***
-A-	48	*-GIn- / -GUn-*	12	*-(I)n- / -(U)n-*	338
-AklA-	41	*-GIr- / -GUr-*	8	*-nAş-*	23
-AlA-	123	*-GIt- / -GUt-*	7	*-p-, -pI- / -pU-*	6
-AnlA-	10	*-I- / -U-*	54	*-pA-*	8
-Ar-	35	*-(I)k- / -(U)k-*	106	*-(I)r- / -(U)r-*	48
-ArlA-	15	*-(I)ksA- / -(U)ksA-*	7	*-(I)rgA-*	7
-AtlA-	6	*-(I)ktIr- / -(U)ktUr-*	8	*-sI- / -sU-*	15
-cA-	11	*-(I)l- / -(U)l-*	144	*-sIk- / -sUk-*	6
-CAlA-	16	*-lA-*	14	*-sIn- /-sUn-*	16
-CI- / -CU-	30	*-lAn-*	20	*-sIt- / -sUt-*	5
-ç-	2	*-lAş-*	12	*-(I)ş- / -(U)ş-*	221
-DA-	8	*-mAlA-*	15	*-(I)şlA- / -(U)şlA-*	10
-DAlA-	5	*-mAn-*	8	*-şIr- / -şUr-*	13
-DAr-	14	*-mAş-*	17	*-(I)ştIr- / -(U)ştUr-*	46
-DIr- / -DUr-	294	*-mAzlAn-*	2	*-(I)t- / -(U)t-*	320
-GA-	23	*-(I)msA- / -(U)msA-*	15	*-y- (< -d-)*	5
-GAlA-	9	*-(ü)msūre-*	1	*-(I)z- / -(U)z-*	9
-gIlA- / -gUlA-	6	**Toplam Türemiş Kelime: 2242**			

2. TTA'da, yazı dilimizde görülmeyen yaklaşık 120 ek tespit edilmiştir.

İİYE: +ABA, +AdAn, +Am, +AnAk, +AŋI, +AntA, +CAlIk, +CAn, +cılaḫ / +culaḫ, +CIlIk / +CUlUk, +dAç, +dAn, +dIk / +dUk, +dIm / +dUm, +DIr / +Dur, +dIrIm/ +dUrUm, +DIrmA / +DUrmA, +eğin (< +egün), +eli/ +ēni, +GAç, +GAn, +GI / +GU, +GIç / +GUç, +GIn / +GUn, +gine, +gIr, +gIl / +gUl, +I / +U, +Iş / +Uş, +kA /+ko, +lA, +lAç, +lAğI, +lAn, +mA, +mAk, +mAl, +mAldAk, +mIr / +mUr, +(I)m / +(U)m, +mcak, +mçıl, +mIk / +mUk, +(I)msAk, +msAvI, +msUk, +(I)msIrAk, +mtI, +(ı)mtık / +(u)mtuk, +(u)mtul, +mUş, +(I)ntI / +(U)ntU, +o, +oş, +(I)r / +(U)r, +sA, +sAğI, +sAlIk, +sAn, +sIn / +sUn, +sIrAk, +tA, +y.

FİYE: -AğI, -AlAç, -AmA, -AmAt, -AnA, -ArAk, -ArgI, -At, -CAn, -cI, -cIn, -cIm, -DA, -dAç, -dIrIk / -dUrUk, -GAl, -GIntI / -GUntU, -GIr / -GUr, -lAmA, -msIk / -msUk, -msur, -(I)msIrAk / -(U)msIrAk-, mAntI, -mAntA, -mIt /-mUt, -nAl, -sAn, -sIn, -vIk / -vUk, -yIk / -yUk.

İFYE: +AlA-, +CA-, +CI- / +CU-, +DIr- / +DUr-, +GA-, +(I)ksA- / +(U)ksA-, +(I)msIrA- / +(U)msUrA-, +sIrA-.

FFYE: -AnlA-, -AtlA-, -cA-, -CAlA-, -CI- / -CU-, -DA-, -DAlA-, -GA-, -GAlA-, -gIlA- / -gUlA-, -GIn- / -GUn-, -GIr- / -GUr-, -GIt- / -GUt-, -lA-, -lAn-, -lAş-, -mAn-, -(ü)msūre-, -nAş-, -pA-, -pI- / -pU-, -(I)rgA-, -sI-/ -sU-, -sIk- / -sUk-, -sIn- /-sUn-, -sIt- / -sUt-, -(I)şlA- / -(U)şlA.

2.1. Tarihî lehçelerde çeşitli kelimeler türetmiş olan +AŋI, +dAç, +eğin (< +egün), +GAç, +GAn, +GI / +GU, +gIl / +gUl, +gine, +lA, +lAğI, +mAk, +sIn / +sUn; -AğI, -dAç, -GAl, -mAntI; -GIn- / -GUn-, -GIr- / -GUr-, -GIt- / -GUt-, -(I)rgA- , -sIk- / -sUk- vb. ekler TTA'da varlıklarını korumaktadır. Yazı dilimizde unutulan bu eklerin TTA'da korunmuş olması Türk dili araştırmaları için büyük bir kazançtır.

2.2. Yazı dilimizde görülmeyen +CAn, +dAç, +DIr / +Dur, +gIr, +gine, +lAç, +mA, +mçıl, +msAvI, +(ı)mtık / +(u)mtuk, +(u)mtul, +sIrAk, +sAğI, +y; -AnA, -CAn, -DA, -GAl, -GIntI / -GUntU, -GIr / -GUr, -mIt / -mUt, -vIk / -vUk, -yIk / -yUk; -, +CA- , +CI- / +CU-, +GA-, +(I)msIrA- / +(U)msUrA-, +sIrA- ; -cA-, -CAlA-, -CI- / -CU-, -DAlA-, -GAlA-, -gIlA- / -gUlA-, -sIn- / -sUn- vb. ekler çağdaş lehçelerde de bulunmaktadır. TTA'da yer alan bazı eklerin Hakas, Altay Türkçeleri gibi uzak lehçelerde de görülmesi dikkat çekicidir.

2.3. Yazı dilimizde yer almayan +AdAn, +AntA, +dAn, +dIm / +dUm, +DIrmA/ +DUrmA, +eli/ +ēni, +mAl, +mAldAk, +mIr / +mUr, +mUş, +(I)ntI / +(U)ntU; -AlAç,

-AmA, -ArgI, -nAl, -sAn; +DIr- / +DUr-, +(I)ksA- / +(U)ksA-; -AnlA-, -AtlA-, -sIt- / -sUt- gibi ekler ise sadece TTA'da görülmektedir. Bu eklerin büyük bir kısmı benzeşme sonucu ortaya çıkmış olan ekler ile birleşik eklerdir. Detaylı bir inceleme ile bu eklerin önemli bir kısmının çağdaş lehçelerde tespit edilmesi mümkün görünmektedir.

3. Yazı dilinde yer alan eklerin pek çoğu TTA'da daha işlektir. Bazı ekler yazı dilinde donmuş olmasına rağmen, TTA'da canlılığını korumaktadır. Yazı dilimizde sadece bir veya birkaç kelimede görülen +A, +AğI, +Ak, +AlAk, +AmIk / +AmUk, +Aŋ, +An, +Az, +(I)ç / +(U)ç, +DIrIk / +DUrUk, +GA, +lAk, +lAz, +mAç, +mAn, +rAk, +sAk, +sIk / +sUk, +(I)ş / +(U)ş, +(I)t / +(U)t, +(I)z / +(U)z; -A, -AcAn, -Aç, -AğAn, -AlAk, -AlgA, -Am, -AmAk, -AnAk, -ArcA, -Az, -CA, -CAk, -DI / -DU, -Iç / -Uç, -(I)l / -(U)l, -mAcA, -mAn, -mIk / -mUk, -(I)z / -(U)z; +Al-, +I- / +U-, +(I)k- / +(U)k-, +lAt-,+sA-, +sI- / +sU, +sIn- / +sUn-; -A-, -AklA-, -I- / -U-, -(I)k- / -(U)k-, -mAş-, -(I)ştIr- / -(U)ştUr- ekleri TTA'da işlek ekler olarak yer almaktadır. Yazı dilimizde az işlek olan eklerin pek çoğu da ağızlarımızda işlek veya çok işlektir. TTA' da işlek olan eklerin yazı dilinde kullanılması, bu eklerin işletilmesi dilimiz için büyük bir kazanç olacaktır.

4. Yazı dilimizde bulunan bazı ekler, TTA'da farklı işlevler taşımaktadır. Bu farklı işlevlerden kelime türetiminde yararlanılabilir.

4.1. +A: Çoğunlukla eklendiği kelimenin anlamında değişiklik meydana getirmeyen bir genişletme eki olarak kullanılır. "bir, üç, beş, yedi" sayılarından sonra gelerek zaman isimleri meydana getirir. Yansıma kök ve gövdelerden hayvan, hastalık, araç, eşya adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetir.

4.2. +Aç: Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Yer adları ve bitki adları türetir.

4.3. +AdAk: Az da olsa yansımalar dışındaki kelimelere eklenerek zarf oluşturur. Nadiren nitelik bildiren sıfatlar türetir.

4.4. +AğI: Hastalık ve yer adları, çoğunlukla olumsuz anlamda nitelik bildiren sıfatlar türetir. Ekin nadiren zarf türettiği de görülmektedir.

4.5. +Ak: Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

4.6. +AlAk: Alet, nesne, yemek adları ve küçültme anlamı taşıyan çeşitli somut adlar türetir.

4.7. +AmIk: Bitki, hastalık adları ve çeşitli somut adlar türetir.

4.8. +An, +Aŋ : Yer adları ve bir yerin özelliğini gösteren sıfatlar türetir. Bitki adları türetir. Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Çoğunlukla tekrarlanmış yansımalara eklenerek çeşitli somut adlar oluşturur.

4.9. +Az: Aşağılama, küçük görme anlamı taşıyan sıfatlar türetir. Bu kelimelerin bir kısmı insan bedeniyle ilgili göze çarpan bir özelliği göstermektedir.

4.10. +CA: Kişi adlarına eklenerek bu kişiler hakkındaki olumsuz duyguları yansıtmak için kullanılır.

4.11. +CAğIz, +CIğAz: Birkaç tane kalıcı isim türetmiştir.

4.12. +CAk: Alışkanlık, düşkünlük ve nitelik bildiren sıfatlar türetir. Üzerinde sırf kökte belirtilen giysi olduğu halde veya olmadan anlamında zarflar türetir. 4.13. +CI / +CU: Sevgi, düşkünlük bildiren sıfatlar türetir. Hayvan adları türetir. Bazı kelimelerde ek işlevsizdir.

4.14. +CIk / +CUk: Üçüncü kişilerden bahsedilirken kişi adlarının sonuna gelerek samimilik ifadesi verir. Büyüklere hitap ederken ya da büyüklerden söz ederken, saygı ifadesi vermek için kullanılır. Oyun adları türetir. Çocuk dilinde birkaç kelimede görülür.

4.15. +CIn / +CUn: Kuş adları dışında da bazı hayvan adlarında görülür. Benzerlik, yakınlık ifade eder. Alet, eşya adları ve fail adları türetir. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

4.16. +CIl / +CUl: Kuş adları dışında da bazı hayvan adları türetmiştir. Sıralama ifade eder. Alet, eşya, bitki ve oyun adları türetir.

4.17. +(I)ç / +(U)ç: Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Alet, eşya, yer, hayvan ve bitki adları türetir.

4.18. +DAş: Ek bir örnekte *"oğlu (Far. zāde)"*, bir örnekte de *"kardeş"* yerine kullanılmıştır.

4.19. +dIrIk / +dUrUk: Bitki ve hayvan adları, çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

4.20. +gil: Yer adları oluşturur.

4.21. +Il / +Ul: Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Alet, eşya, hayvan adları türetir.

4.22. +In / +Un: *Bir* ve *iki* sayı adlarına eklenerek +Ar üleştirme ekinin işlevine benzer bir işlevle tarz zarfları yapar. Çarpma işleminde çarpılan sayıya *getirilerek 'defa, kere'* anlamında kullanılır.

4.23. +Ir / +Ur: Sıfat türetir. Alet, eşya adları türetir.

4.24. +(I)k / +(U)k: Özel isimlere sevgi, okşama işlevi ile eklenir. Ses yansımalı kök ve gövdelerden sonra gelerek çeşitli sıfatlar ve somut adlar türetir.

4.25. +ki: Ek kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler türetmiştir.

4.26. +(I)l / +(U)l: Vücudunun belli bir bölümü beyaz olan hayvanları gösteren kelimeler türetir. Geometrik şekil adları türetir.

4.27. +lAk: Alet, eşya, hayvan ve bitki adları türetir.

4.28. +lAmA: Alet, eşya, hastalık, yer ve oyun adları ile nitelik bildiren sıfatlar türetir. Sayılara eklenerek geometrik şekilleri gösteren adlar ile çeşitli adlar ve sıfatlar türetir.

4.29. +lAyIn: Durum zarfları ve yön gösteren zarflar türetir. Bazı kelimelerde -ken zarf fiil ekinin işlevini taşır. Küçültme, yaklaşıklık, benzerlik işlevi ile sıfatlar türetir.

4.30. +lI / +lU: Alet, eşya, hayvan, bitki, yemek ve oyun adları türetir. Bazı kelimelerde ek işlevsizdir.

4.31. +lIk / +lUk: Akrabalık adlarına eklenerek '*üvey, öz olmayan'* anlamı katar, sıhrî akrabalık adları oluşturur. Bitki, organ, hayvan, hastalık ve yemek adları türetir. Yemek zamanı, öğün bildiren kelimeler türetir. Yön eki almış işaret zamirlerine eklenerek +sI üçüncü şahıs iyelik eki ile aynı işlevde kullanılır. +CA eki ile benzer bir işlevde kullanılarak yakınlık, benzerlik gösteren sıfatlar ve tarz gösteren zarflar türetir. Ek bazı kelimelerde işlevsizdir.

4.32. +mAç: Küçültme, benzerlik işlevi taşır.

4.33. +mAn: Alet, eşya, bitki ve yer adları türetir. Hayvan adları ve hayvanların özelliklerini gösteren sıfatlar türetir.

4.34. +rAk: Nadiren kalıcı ad oluşturur.

4.35. +sAk: Hastalık, yer, alet ve eşya adları türetir.

4.36. +sAl: Yer adları ve benzerlik, yakınlık, düşkünlük anlamı taşıyan sıfatlar türetir.

4.37. +sIz / +sUz: Kalıplaşma yoluyla çeşitli somut adlar ile bazı zarflar türetmiştir.

4.38. +tI / +tU: İsim ve sıfatlardan aşağılama anlamı ağır basan kelimeler türetir.

4.39. -(y)AcAk: Yer, hayvan ve bitki adları türetir.

4.40. -AcAn: Hayvan, bitki adları ile çeşitli somut adlar türetir.

4.41. -Aç: Yer adları türetir.

4.42. -AğAn: Hayvan, bitki, yer, hastalık alet ve eşya adları türetir.

4.43. -Al: Zarf türetir. İkilemeye eklenerek durum zarfı oluşturur.

4.44. -AlgA: Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

4.45. -AnAk: Organ, alet ve eşya adları türetir. Sıfat türetir.

4.46. +AsI: +CA eşitlik eki ile kalıplaşmış olarak beddualarda +AsIcA şeklinde kullanılır.

4.47. -Az: Yer adları türetir.

4.48. -CA: Bazı kelimelerde +lIk eki ile birleşerek yeni anlamda bazı kelimeler türetmiştir.

4.49. -cAk: Nitelik gösteren sıfatlar ve yer adları türetir.

4.50. -DI / -DU: Nitelik bildiren sıfatlar türetir. Yer, bitki ve oyun adları türetir.

4.51. -GA: Yemek adları türetir.

4.52. -GAç: Yer, yemek, hayvan, bitki ve oyun adları türetir.

4.53. -GAn: Yer, hastalık, bitki, hayvan, alet ve eşya adları türetir.

4.54. -GI / -GU: Sıfat türetir. Yer, hastalık ve yemek adları türetir.

4.55. -GIç / -GUç: Yer, hayvan ve yemek adları türetir.

4.56. -GIn / -GUn: Fail, yer ve hastalık adları türetir.

4.57. -Iç / -Uç: Yer adları türetir.

4.58. -(I)k / -(U)k: Hastalık, yemek, hayvan ve bitki adları türetir.

4.59. -(I)m / -(U)m: Yer, yemek, alet ve eşya adları türetir. Bir işin yapılma zamanını gösteren adlar kurar. Sıfat türetir. Tekrarlanmış fiil köklerine eklenerek sıfat ve zarf oluşturur.

4.60. -mA: Hastalık, oyun ve bitki adları türetir. Nitelik gösteren sıfatlar türetir.

4.61. -mAcA: Yemek, yer, alet ve eşya adları türetir.

4.62. -mAç: Yer, alet ve eşya adları türetir. Sıfat ve zarf yapar.

4.63. -mAk: Yer, organ ve bitki adları türetir. Nitelik bildiren sıfatlar türetir.

4.64. -mAn: Alet, eşya ve yer adları türetir. Fail adları, bir mesleği yapanı gösteren adlar türetir.

4.65. -mAz: Bitki adları türetir.

4.66. -mIk / -mUk: Aşağılama, küçük görme anlamını taşıyan sıfatlar türetir. Bitki, alet, yemek ve organ adları türetir. Çeşitli somut ve soyut adlar oluşturur.

4.67. -(I)n / -(U)n: Sıfat türetir.

4.68. -r, -Ar, -(I)r / -(U)r: Yer, hayvan, bitki ve hastalık adları türetir.

4.69. -sAk: Yakınlık, benzerlik ifade eden kelimelerle çeşitli somut adlar türetir.

4.70. -(I)ş / -(U)ş, -(y)Iş / -(y)Iş: Sıfat türetir

4.71. -(I)t / -(U)t: Sıfat türetir.

4.72. -tI / -tU, -(I)ntI / -(U)ntU: Yer, alet, eşya ve yemek adları türetir. Yakınlık, benzerlik anlamı taşıyan kelimeler türetir.

4.73. -(I)z / -(U)z: Yer adları türetir. Çeşitli somut ve soyut adlar türetir.

4.74. +lA-: Bir şeyi kökte belirtilen nesneden ayırma anlamı taşıyan fiiller türetir. Çeşitli yardımcı fiillerin işlevi ile kullanılır. Yön, yer, yöre bildiren kelimelerle bir yere yönelme, orada bulunma vb. anlamı taşıyan fiiller türetir. Bir şeyi isteme, arzu etme anlamını taşıyan fiiller türetir. Bağışta bulunmak; kökte belirtilen nesneyi sunmak, vermek, ikram etmek anlamında fiiller türetir. Organ adlarından sonra gelerek bu organı tutmak veya bu organa zarar vermek anlamında fiiller türetir.

4.75. +sIn- / +sUn-: İstek, arzu ifade etmek için kullanılır.

4.76. -(I)ştIr- / -(U)ştUr-: İşin aceleyle, baştan savma, gelişigüzel yapıldığını anlatan fiiller türetir.

5. TTA'da yer alan bazı eklerin işletilmesi, canlandırılması yazı dilimiz için büyük bir kazanç olacaktır. Kelime türetiminde yararlanılabilecek bazı ekler ve bu eklerin işlevleri şunlardır:

5.1. +Aŋ: Yer adları ve bir yerin özelliğini gösteren sıfatlar türetir: *beleŋ "sıradağ", çaraŋ "bataklık", kıran "dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır", ölen "çiçekli çayır", koyan "dağ üzerinde otu bol olan çukur yer", selen "sel yatağı" vb.*

5.2. +Az: Aşağılama, küçük görme anlamı taşıyan sıfatlar türetir. Bu kelimelerin bir kısmı insan bedeniyle ilgili göze çarpan bir özelliği göstermektedir: *burnaz "büyük burunlu", iğez "zayıf, hastalıklı, cılız", karnaz "kıskanç, çekemeyen", kekez "kekeme, peltek", kelez "hasta, cılız, zayıf; büyümemiş, gelişmemiş" vb.*

5.3. +CAlIk: Bir işe, hizmete karşılık olarak verilen şey, nesne ve bir şeye mahsus olan, onun için yapılan şey anlamında isimler türetir: *bayramçalık "bayram elbisesi", çobancalık "çoban hakkı, çoban bahşişi", dogunçalıh "doğumu yaptıran köy ebelerine verilen hediye", ebecelik "doğumda ebeye verilen armağan ya da bahşiş" vb.*

5.4. +cAn: Nitelik bildiren sıfatlar türetir: *alavçan "sert mizaçlı", dilcan "geveze", gılcan "ince yapılı", gökçen "mavi gözlü; sarışın" vb.*

5.5. +dAk: Alet, eşya adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetir: *patırdak "motosiklet", pırıldak "vantilatör", cızıldak "yerli yersiz ağlayan", civildek "ince sesiyle hiç durmadan konuşan", homurdak "öfkelenerek kendi kendine konuşan kimse" vb.*

5.6. +lAğI: Alet, eşya ve yer adları türetir: *boğazlağı "huni", sapla "saplı su tası, maşrapa", çamurlağı "okun dingil hizasında durması için altına konulan destek", ayazlağı "rüzgarı kesen, soğuktan koruyan ağaç ya da eğreti çardak", duzlağı "hayvanlara tuz verilen yer", selleği "sel yatağı" vb.*

5.7. +lAn: yer adları ve benzerlik, yakınlık, nitelik bildiren sıfatlar türetir: *kırtlan "ekin bitmeyen kıraç yer", yivlen "dağlar arasındaki çukur yer, vadi", aklan "beyazca, beyaza yakın", bozlaŋ "bozumsu renkte", dişlen "dişleri dışarı doğru çıkık olan kimse", söpleŋ "oval, yuvarlak" vb.*

5.8. +sAk: İstek, arzu etme, düşkünlük bildiren kelimeler türetir: *atsak "aygır isteyen kısrak", avsak "ava istekli, av isteklisi", çenesek "çok konuşan, geveze", dūnsek "düğün, oyun düşkünü", kavımsak "akraba ve yakınlarına düşkün", malsak "malına düşkün" vb.*

5.9. -AcAn: Alışkanlık, düşkünlük ve yetenek bildiren sıfatlar türetir: *bilecen "bilgiçlik taslayan; bilgin; yaşına göre çok şey bilen", söğecen "aşağılayıcı sözleri çok kullanan, ağzı bozuk", suracan "suskun, sessiz", yiyecen "obur" vb.*

5.10. -AğAn: Yetenek, alışkanlık bildiren sıfatlar türetir: *döneğen "sözünde durmayan", emegen "suyu çabuk emen maddelere verilen isim", evegen "aceleci" , göreğen "iyi gören (kimse)", kapağan "ısırıcı, saldırgan (köpek)", küseğen "sık sık ve çabuk küsen kimse", sezeğen "tez sezen, tez duyan, duyarlı" vb.*

5.11. -GAl: Uygunluk, elverişlilik, aşırılık, kabiliyet bildiren sıfatlar türetir: *bişgel/ bişegel "çabuk pişen", bitgel "verimli", dayanğal "dayanıklı, metin, sert, sağlam", dövüşkel "kavgacı", döygel "dayanıklı; işe yarar", keskel "keskin, sivri uçlu", tutkal "yüke dayanan hayvan", yongal "yontmaya elverişli" vb.*

5.12. +(I)k- / +(U)k-: Olma ifade eden fiiller yapar. +lAn- ekine bir alternatif olması, bazı yardımcı fiillerin yerini tutabilmesi açısından işletilmesinde büyük yarar vardır: *adık- "iyi veya kötü ad ile şöhret bulmak, ünlenmek", berek- "berelenmek", darık- "sıkışmak; sıcaktan bunalmak, nefesi kesilmek", derdik- "dertlenmek, ağlamaklı olmak", kinik- "kin tutmak, öfkelenmek", körük- "kuvvetini, gücünü yitirmek", suçuk- "suçluluk duymak, utanmak", ucuk-"bir işin sonuna gelmek", usuk- "uslanmak; bir suçtan, öfkeden sonra sessizleşmek, uslu görünmek" vb.*

5.13. +(I)msA- / +(U)msA-: *'Öyle sayma, gibi görme ve gibi olma'* anlamında yapma veya olma ifade eden fiiller türetir: *evimse- "başkasının evini kendi evi gibi*

görmek, kendi evinde imiş gibi hareket etmek", malımsı- "başkasının malını benimsemek", yokumsa- "yok saymak" vb.

5.14. +sA-: *'Arzu etmek, istemek'* anlamında yapma ifade eden fiiller türetir: *atsa- "kısrak, aygır istemek; ata binmeyi özlemek", bense- "beni istemek, özlemek", etse- "uzun zamandan beri et yemediğinden canı et istemek", muşmulasa- "canı muşmula istemek", şirinse- "canı tatlı istemek, tatlı yemek ihtiyacı duymak", yağsa- "makine, alet yağ istemek" vb.*

5.15. +sIn- / +sUn-: *'Gibi görmek, gibi saymak, öyle kabul etmek, gibi olmak'* anlamını taşıyan fiiller türetir: *adamsın- "adam yerine konmak", ağırsın- "bir işi ağır bulmak, yüksünmek, yük saymak", arsın- "utanmak, çekinmek; onuruna dokunmak", azsın- "az görmek", büyüksün- "kendisini büyük görmek, büyük saymak", dertsin- "dert yanmak", güçsün- "bir şeyi güç saymak, zoruna gelmek", malsın- "başkasının malını benimsemek", mühimsin- "önemsemek, önemli görmek", tohafsın- "yabansımak, tuhafına gitmek" vb.*

5.16. -(I)msA- / -(U)msA-: *'Gibi yapmak, gibi görünmek'* anlamında fiiller türetir: *ağlamsa- "ağlayacak gibi olmak", alımsa- "alacak olmak",* durumsa- *"tartışmada en son sözü söylemeyip sözü ağzında kalmak",* oyumsu- *"oyar gibi yapmak", sezinse- "sezer gibi olmak" vb.*

6. TTA'da, bazı fiillere farklı çatı eklerinin getirilmesi dikkat çekmektedir. Tercih edilen ettirgen çatı ekleri ve bu eklerin sırası yazı diline göre farklılık göstermektedir. Ek yığılması da yaygındır: *asdırtdır- "astırmak", bişitdir- "pişirtmek", doğızdır- "doğurtmak", emdır- "emzirmek", getitdir- "getirtmek", taşdır- "taşırtmak", tütütdür- "tüttürmek", yıkandır- "yıkamak, banyo yaptırmak", eşgirt-/ eşgir- "koşmak, seğirtmek", durgut- "durdurmak", damzır- "damlatmak", bakıt- "baktırmak", basıt- "örtmek, kapatmak", degizdir- "dokundurmak" vb.*

7. Örnekseme yaygındır. Pek çok ek hem isim hem de fiil yapma eki olarak kullanılmaktadır. Örnekseme sonucu oluşan eklerden bazıları şunlardır: *+(I)ntI / +(U)ntU, -lAmA, +AlA-, +DIr- / +DUr-, -dIrIk / -dUrUk/, -(I)rgA-, -lAn-, -lAş-, -lAt- vb.*

8. Benzerlik anlamı taşıyan *'m'* unsuru ile kurulan eklerin sayısı yazı diline göre oldukça fazladır: *+mcak, +mçıl, +mIk / +mUk, +(I)msAk, +msAvI, +(I)msI / +(U)msU, +msUk, +(I)msIrAk, +mtI, +(ı)mtık / +(u)mtuk, +(u)mtul, +(I)mtırak / +(U)mtırak; -msIk /*

-msUk, -msur, -(I)msIrAk / -(U)msIrAk; +(I)msA- / +(U)msA-, +(I)msIrA- / +(U)msUrA-; -(I)msA- / -(U)msA-, -(ü)msūre-.

9. TTA'da sıklık ve pekiştirme işlevi taşıyan eklerin sayısı çok fazladır, sıklık pekiştirme işlevi taşıyan bu eklerin çoğu yazı dilimizde bulunmamaktadır: *-AnlA-, -AtlA-, -cA-, -CAlA-, -CI- / -CU-, -DA-, -DAlA-, -GA-, -GAlA-, -gIlA- / -gUlA-, -pA-, -pI- / -pU-, -(I)şlA- / -(U)şlA-.*

10. TTA'da pek çok ekin çeşitli ses olayları sonucu farklı şekilleri oluşmuştur.

10.1. Doğu Rodop Türk ağızlarında diğer ağızlarımızda tespit edemediğimiz bir benzeşme hadisesi söz konusudur. Sonu /k/ sesi ile biten kelimelere /l/ ile başlayan bir ek geldiğinde /l/ sesi /ġ/ veya /k/ sesine dönüşmektedir: *aralıkla-/ aralıkġa-/ aralıkka-; ayaklı/ ayakġı/ ayakkı; ayaklan-/ ayakġan-/ ayakkan- vb.* Doğu Rodop ağızlarında /l/ ile başlayan eklerde dikkat çeken diğer benzeşme örnekleri de şunlardır: /l/ sesi /ş/ ile biten kelimelerde /t/ veya /d/ ' ye, /p/ ile biten kelimelerde /p/ veya /b/ ' ye, /ç/ ile biten kelimelerde /ç/ 'ye dönüşür: *beşlik/ beşdik/ beştik; çöplen-/ çöpben-/ çöppen-; dönemeçli/ dönemeççi.*

10.2. TTA'da bağlantı ünlüsü dar olan bazı çatı eklerinin 'kendi kendine olma, dönüşlülük' anlamı söz konusu iken geniş ünlülü şekilleri de görülmektedir: Bazı kelimelere edilgen çatı -Al-, işteş çatı -Aş-, dönüşlü çatı eki ise -An- şeklinde gelmiştir: *sövel-, çöğel, senel- ; çömeş-, çokaş-, irkeş- ; yüken-, dönen-, inen- vb.*

10.3. Ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde bağlantı ünlüsü düşen -(I)m, -(I)k vb. birkaç ekin TTA'da nadiren bağlantı ünlüsünü düşürmediği, yardımcı ses ile kullanıldığı görülmektedir*: toplayım, avlayım, bağlayım; sasıyık, titreyik vb.*

11. TTA'da yazı dilimizde unutulmuş pek çok kelimenin ve kelime kökünün korunduğu görülmektedir. Geçmişle gelecek arasında köprü kurma özelliği taşıyan bu veriler aynı zamanda dil tarihimiz ile ilgili bazı sorunlara ışık tutacak, etimoloji çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

ağunġuç: merdiven *[OT ağıngıç/ ağıngıç aa. (KTS: 3)]* (GİYA 566, TYA 8).

arpağ: sihir, üfürük, büyü *[OT arwa- "büyü yapmak" (DLTD: 40)]* (DS 330).

eymen-: korkmak; korkuyla canı sıkılmak, ürkmek; utanmak, sıkılmak, çekilmek *[ET ayın-/ ayman- / eymen- "korkmak, çekinmek" (EUTS: 18, 19, 53)]* (DS 1824).

goldarla-: sezdirmeden takip ederek himaye etmek *[OT kolda- "elini tutmak" (NSÇT: 963)]* (AİAS 123).

hölü-: ıslanmak, ıslatmak *[ET öl "yaşlık, ıslaklık" (EUTS: 100), OT öli- "ıslanmak" (DLTD: 457)]* (DS 2431).

ırgın: talih, şans *[ET ırk "işaret, rumuz" (EUTS: 58), OT ırk "kahinlik, fal" (DLTD: 218)]* (DS 2483).

içeği: hastaların iyileşmesi için sarılan yaş, taze hayvan derisi *[ET içegü "iç, bağır" (EUTS: 59), OT içegü "kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı" (DLTD: 223)]* (DS 2504).

kabırcak: tabut *[ET kapırçak "tabut" (OTG: 246), OT kabırçak "tabut" (DLTD: 243), TTT kaburcak/ kapurçak "kutu, koku kutusu" (YTS: 121)]* (DS 2583).

kavurçak: bebek *[OT kuḍurçuk "kukla, bebek" (DLTD: 374)]* (DS 2693).

sağrağı: en çok atlarda görülen ve insanlara da bulaşan, öldürücü bir hayvan hastalığı, sakağı *[ET seŋregü "burnundan sürekli irin akan at; sakağı hastalığına yakalanmış at" (EDPT: 841, OTWF: 163)]* (DS 3514).

sahrav: çekirdeği ile yenecek kısmı birbirinden ayrılamayan şeftali vb. meyve türü *[OT sakır "elbiseye bulaşan meyve suyu veya hurma pekmezi gibi nesneler" (DLTD: 484)]* (AUKA 271).

tamgacı: yazman, kâtip *[ET tamġa "damga, mühür" (EUTS: 146), ET tamgaçı "damgacı, mühürdar" (OTG: 253)]* (DS 3817).

torpuç/ torpuk: bir yaşında doğuran koyun, inek vb. hayvanlar *[ET torpı "dana, buzağı" (EDPT: 533)]* (DS 3969).

üngüz: et bıçağı *[OT üŋ- "delmek" (DLTD: 629)]* (DS 4066).

üzüt: sıska, renksiz, hastalıklı *[ET üzüt "ruh, can" (EUTS: 180)]* (DS 4087).

yencele-/ yincele-: sarsmak *[ET yanç- "ezmek, kırmak, parçalamak" (EUTS: 184); OT yenç- "ısırmak, yere vurup ayağıyla ezmek" (DLTD: 772)]* (DS 4244).

yoşu-: rengini atmak; yorulmak; eskimek, yıpranmak *[TTT yoş "yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, kamaşık, bulanık", yoşu- "yıpranmak, yorulmak, zayıf düşmek, kuvvetini kaybetmek" (YTS: 250)]* (DS 4300).

12. TTA ile çağdaş Türk lehçeleri arasında pek çok benzer kelimenin bulunduğu görülmektedir. Bu kelimelerin bir kısmı uzak geçmişin ortak mirası, bir kısmı aynı mantığa sahip dil mekanizmasının farklı coğrafyalarda benzer türetmeleri

gerçekleştirmesi, bir kısmı da göçler sonucu lehçelere ait bazı türetmelerin TTA'ya taşınması şeklinde değerlendirilebilir. Ağızlarımızdaki birtakım veriler, bazı kelimelerin etimolojilerinin yapılabilmesi, bazı sorunların çözülebilmesi için çağdaş lehçelere müracaatın zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır:

melemsük: cılız, zayıf *[Trkm. mele "açık sarı" (TrkmTS: 453)]* (DS 3155).

korsanguç: fırındaki ateşi karıştırmaya yarayan uzun sırık *[Trkm. gorsa- "evirip çevirmek, karıştırmak; pişirmek" (TrkmTS: 281)]* (DS 2927).

yermeşik: sarmaşık *[Krgz. carmaş- "sarılmak, tırmanmak, tırmanarak çıkmak" (KrgzS: 183); Trkm. yarmaş- "tırmanmak, çıkmak" (TrkmTS: 680)]* (DS 4253).

bogna-: ağacı hızarla enine parçalara ayırmak *[Trkm. boğna- "boğum boğum kesmek" (İlker 1997: 51)]* (DS 722).

gölbek/ gölebek : küçük su birikintisi *[Krgz. kölmök/ kölmö "durgun su, durgun suyun irkileceği yer" (KrgzS: 500)]* (DS 2141).

takur: bir kolu sakat *[Krgz. tökör "sakat, topal" (KrgzS: 754)]* (DS 3812).

çurġanaḫ: battaniye *[Krgz. çulğa- "kuşatmak, sarmak", çulğan- "sarınmak, bürünmek" (KrgzS: 286), Az. çulğa- "sarmak, paketlemek; örtmek, bürümek (ATBS: 161)]* (D-VGHA 28).

üçgül: üç köşeli yer *[Krgz. üçkül "üçgen" (KrgzS: 793)]* (DS 4056).

seksen-: irkilmek *[YUyg. sesken- "tiksinmek, iğrenmek, bıkmak" (YUTS: 348)]* (DS 3573).

kıldırla-/ kındırla-: yuvarlamak *[Tat. kiltire- "kıldır kıldır etmek" (Ganiyev, 2013: 161), YUyg. ġildire- "dönerek hareket etmek" (Öztürk, 1997: 18)]* (DS 2796).

tokmarcom: su arkı *[krş. Alt. tokpar/ tokpak "odun, kütük" (ATS: 107)]* (MİAS 207).

13. Çalışmada, etimolojileri hakkında farklı düşündüğümüz bazı kelimeler ile etimolojik çalışmalarda yer almayan bazı kelimeler için etimoloji denemeleri de yapılmıştır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

beşik: keçi, koyun ve sığır gibi hayvanların alınlarındaki beyazlık veya böyle bir lekeye sahip olan hayvan (DS: 642). Tietze bu kelimenin ve aynı anlamdaki *beş* kelimesinin Kürtçe olduğunu iddia etmiştir (TTL: 323, 325). Bize göre bu kelime Türkçe baş "kafa", kelimesinden türemiş, /ş/ sesinin inceltici etkisi ile bu şekli almıştır *[krş. OT başıl "tepesinde beyazı bulunan" (DLTD: 74)]*. "*beş*" kelimesi ile *bel "işaret, nişan"*

arasında ilgi kurmak ve bu verileri sigmatizm örneği olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir.

ütüt: sünger gibi yumuşak ve kabarık nesne (DS: 4081). Bizce bu kelime ET *üt "delik" (EUTS: 179)* kökünden türemiştir. DS'deki tanımın *"sünger gibi delikli nesne"* şeklinde düzeltilmesi gerekir.

domalan: yer elması; yumurta; patatese benzeyen ve yenilebilen bir çeşit mantar (DS 1543). Bu kelime etimolojik çalışmalarda genellikle *domal-* fiiline bağlanmıştır (TTL: 643, KBS: 295). Bizce bu kelime *doba/ doma* isminden +lAn eki ile türetilmiştir. *[krş. TTA dobalan "patates; yağmurdan sonra çıkan ve yenilebilen bir çeşit mantar" (DS: 1533), doma "topaç" (DS: 1548)]*. Küçültme işlevi taşıyan +lAn eki TTA'da pek çok bitki adı türetmiştir.

buşur-: *arayıp, sorup elde etmek, tedarik etmek (DS: 806).* "*başar-"* fiilin varyantı olabileği (TTL: 401) iddia edilen, ET "*boşġur-"* fiiline bağlanan (Cin ve Tokay, 2012: 664) bu fiil bize göre bul- fiilinden türemiş, /l/ sesinin düşmesi ile bu şekli almıştır *[bk. TTA bulup bulşur- "bulup buluşturmak" (DS: 806)]*. TTA'da -şIr- birleşik eki ile türetilmiş pek çok kelime yer almaktadır.

kotmak: deve yavrusu; eşek yavrusu, sıpa (DS: 2937). +mAk eki ile türetilmiş bir kelimedir *[krş. TTA hotmak "tavşan yavrusu" (DS: 2420), kotak "manda yavrusu" (DS: 2937), hot "biçimi yuvarlak olan" (DS: 2418)]*. Dankoff, TTA'da '*hayvan yavrusu'* anlamına gelen *hoduk/ hotuk/ horçuk/ hortuk/ hotdik/ hartık* vb. kelimeleri Ermenice *ort "buzağı, dana"* kelimesine bağlamıştır. *Hotmak* kelimesine yer vermeyen yazar Türkçe *kotak/ kotmak vb.* verilere de değinmemiştir (1995: 577). *Hotmak* ve *kotmak* verilerine göre *hoduk* ve *hotuk* kelimelerinin Türkçe olduğunu düşünmek daha mantıklıdır.

andanç: bir şeyin tamamen kırılması (DS: 258). Bizce bu kelime ET *aŋ "kusurlu, eksik, kırık, boş, yarık" (İKPÖ: 134)* kelimesinden türemiştir: an+da-(n)ç *[krş. TTA andak "sel yarıntısı, kesintisi" (DS: 256)]*.

gıldırla-/ gındırla-/ kıldırla-/ kındırla-: yuvarlamak (DS: 2041, 2796). Dankoff, bu kelimeyi Erm. *glor "rolling"* (1995: 102) köküne bağlamış ve bu görüş bilim çevrelerince kabül görmüştür.[306] Kelimenin Ermenice ile ilgisinin olmadığı, yasıma bir gövdeye dayandığı bellidir, lehçelerdeki veriler bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır

[306] Tietze, kelimenin yansımadan türediğini belirtmiştir (TTL-II: 148-149).

[bk. Tat. kiltire- "kıldır kıldır etmek" (Ganiyev, 2013: 161), YUyg. ġildire- "dönerek hareket etmek" (Öztürk, 1997: 18)].

14. TTA'da yer alan bazı ekler, tarihî lehçelerde bir iki örnekte görülen eklerin varlığını doğrulamaktadır. TTA'daki bu ekler dil tarihimizin bazı sorunlarının çözümüne katkı sağlayacaktır.

14.1. +Aŋ: ET'de birkaç kelimede (bk. Gabain, 1988: 47, Erdal, 1991: 160) görülen bu ek yazı dilimizde ölü bir ek konumundadır. TTA'da bu ekle pek çok kelime türetilmiştir. Bu ekin yer adları, bir yerin özelliğini gösteren sıfatlar ve nitelik bildiren sıfatlar türettiği görülmektedir.

14.2. +AŋI: ET'de bir iki kelimede (bk. Erdal, 1991: 163) görülen bu ek de +Aŋ eki gibi yer adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetmektedir.

14.3. +lAn: OT'de *taylaŋ "ince, güzel, uzun boylu"* (DLTD: 590) kelimesinde görülen ek hakkında Clauson Türkçede bilinen bir ek olmadığını söylemiştir (EDPT: 568-569). Ek TTA'da yer, hayvan ve bitki adları ile küçültme, yakınlık, benzerlik ifade eden sıfatlar türeten işlek bir ektir.

14.4. +mAk: ET ve OT'de daha çok giysi adları türeten bu ek TTA'da küçültme işlevi taşımaktadır. Ek bu işlevle çeşitli somut adlar ve yakınlık, benzerlik gösteren sıfatlar türemiştir.

14.5. +egün: OT'de sadece *kökegün "gök sinek" (DLTD: 357)* kelimesinde görülmektedir. TTA'da birkaç kelimede daha bu ekin olduğunu düşünüyoruz. Ek benzerlik, yakınlık anlamı taşımaktadır.

14.6. -mAntI: Osmanlı Türkçesinde sadece *soymantı "hıyar gibi soyulup yenen şeyler; hıyar ve meyve gibi şeylerin kabukları"* (bk. Gülsevin, 1993: 94) kelimesinde görülen bu ek ile TTA'da onun üzerinde kelime kurulmuştur. Ek çoğunlukla 'aşağılama' anlamı taşıyan adlar ve sıfatlar ile 'parça, artık' anlamı taşıyan adlar türetmiştir.

15. Çalışmada, incelenen eserlerde görülen bazı yanlışlar dipnotlarda belirtilmiş, düzeltme önerileri getirilmiştir. Ağız çalışmaları içinde en önemli kaynak olan DS'de özellikle madde başlarının düzenlenmesi ile ilgili sorunlar dikkat çekmektedir. DS'de tespit ettiğimiz en büyük sorun bazen aynı kelimenin çeşitli ses olayları sonucu oluşmuş

şekillerinin farklı kelimeler gibi madde başı yapılmış olmasıdır.[307] Bu tür kelimelerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Zaman zaman aynı kelimenin varyantlarının aynı sayfada bile farklı madde başı olarak ele alındığı görülmektedir. Örnek olarak DS'nin 11. cildinde 'y' harfi ile başlayan bazı kelimeler gösterilmiştir.

yaarık "üstünde odun kesilen kütük" (DS: 4110), yağrık "et kıymak, odun yarmak için alta konulan tahta, kütük" (DS: 4124).

yabar- "göndermek" (DS: 4113), yobar- aa. (DS: 4285).

yemir- "yıkmak, çökertmek, bozup dağıtmak" (DS: 4241), yömür- "kırıp geçirmek, bozup dağıtmak" (DS: 4305), yümür- "yıkmak" (DS: 4331).

yeğa "hırsız kedi" (DS: 4223), yeğe "azgın, kötü, zararlı (hayvan, insan için)" (DS: 4223), yeye "zarar veren hırsız kedi, köpek" (DS: 4259), yiğe "hırsız, zarar veren (hayvan, insan için)" (DS: 4276), yiye "zarar verici, obur (hayvan)" (DS: 4284).

yomsuz "uğursuz" (DS: 4293), yömsüz aa. (DS: 4305), yöğümsüz/ yöğünsüz aa. (DS: 4305).

yöna "inatçı, dik kafalı" (DS: 4305), yöneği "toplulukla sürekli ters düşen, aksi" (DS: 4306).

yörep "yamaç" (DS: 4309), yürep aa. (DS: 4333).

yudul- "oyunda yitirmek" (DS: 4311), yutul- "oyunda yenilmek" (DS: 4322).

yugurtmeç "kısır hayvan" (DS: 4313), yüğürtmeç "kısır koyun, sığır" (DS: 4327).

16. Ağızlarda yazı dilimize kazandırılacak pek çok kelime yer almaktadır. Örnek olması açısından yazı diline kazandırılabileceği düşünülen 125 türemiş kelimeye aşağıda yer verilmiştir:

algıcı: tahsildar (DS 213).

altıncık: latin çiçeği (DS 231).

---

[307] DS, parça parça yayınlandığı için ciltler arasında gönderme yapılmamamış olması normal karşılanacak bir durum olsa da bir kelimenin aynı ciltteki varyantlarının, en azından aynı harfle başlayan varyantlarının bir araya getirilememiş olması büyük eksikliktir. Eserin sonradan yayınlayan 12. cildinde önceki ciltlerde yer alan pek çok kelime aynen veya farklılaşmış biçimleri ile yer almış, üstelik önceki ciltlere gönderme de yapılmamıştır. Bu haliyle eserden faydalanmak, bir kelimenin bütün varyantlarını tespit etmek güçleşmektedir. Bir kelimenin farklı varyantları bir araya toplanmadığı için bazı veriler sadece bir yerden derlenmiş gibi görünmekte, bu durum da ağızlar hakkında verilecek hükümleri zayıflatmaktadır. Araştırmacıların işini zorlaştıran, bazı verilerin gözden kaçmasına sebep olan bu durumu ortadan kaldırmak için Derleme Sözlüğü'nün yeniden düzenlenmesi, bir kelimenin bütün varyantlarının bir maddede toplanarak maddeler arası gönderme yapılması zorunludur. DS'deki madde başı sorunları hakkında bir çalışma için bk. ABİK, A. Deniz (2010), "Derleme Sözlüğü'nde Madde Birleştirme Önerileri ve Bu Maddeler Üzerine Değerlendirmeler", *TDA*, S. 20, s. 7-34.

ankaracı: sadece maaşını düşünen kişi (M-DADK 13).

anlar: anlayış, zeka, hafıza (DS 275).

asık: faiz (DS 342).

ayrıksa-: yabancı görmek, bir yere uyum sağlayamamak (AADS 47).

aytar: haberci (DS 432).

azıklık: kiler (DS 4437).

azsın-: az görmek (DS 439).

bakacak: ayna *[Y-BYA: "ayna; televizyon" 133]* (DS 490).

bakaç: dürbün (DS 489).

bellengeç: öğrenmek için yapılan iş, alıştırma, temrin (DS 622).

biçimci: terzi

burgu: artezyen (DS 797).

büyüksün-: kendisini büyük görmek, büyük saymak (DS 833).

çağırıcı: ses sanatkârı (KrTS114).

çalğı: radyo (Y-ÇYA 186).

çapar: jandarma (KİA 374).

çatkılı: çizgili; çatallı *[DTAS: "kareli, ekose" 86]* (DS 1090).

çatma: sehpa (DS 1091).

çekek: kayık, mavna ve küçük gemileri kalafata çekildikleri yer (DS 1109).

çekimci: kameraman (D-KİA 619).

çıkak: kaynak, menba (DS 1165).

çıkartma/ çıkma: balkon (DS 1165).

çıkık: hayalet *[OİYA: çıkuk "hortlak" 340]* (TYA 59).

çimek: banyo, yıkanacak yer, yunak (DS 1223).

çoksun-: çok görmek (MAS 95).

dalgı: gaflet (DS 1344).

değiştirme: raşitizm hastalığı; gürbüz ve sağlam bir çocuğun birdenbire zayıflayarak tanınmayacak hale gelmesi *[DS: değişme "yeni doğan çocuklarda görülen bir hastalık" 1402]* (DS 1402).

deyirgeç: fabrika *[DS: deyirgi "hasat vakti" 1435]* (DS 1446).

dingin: ekonomik buhran (DS 1506).

dinlenim: mola (DS 1508).

doğrultmacı: kaporta tamircisi (HKTS 79).

dolangaç: helezon *[DS: dolangan "helezoni" 1544]* (DS 1544).

doyum: ganimet (DS 1568).

dökmeci: sergici, işportacı (DS 1573).

döneğeç: hortum, kasırga (DS 1583).

döngeç: pervane (DS 1585).

dördül: dört köşeli yüzey, kare *[AAS: dȫdüllü "kare biçiminde olan yer" 146]* (DS 1587).

döyüm: sabır, tahammül, kuvvet, kudret (DS 1572).

duyaç: ahize, telefonda sesi kulağa veren kısım (HKTS 83).

dürülgen: lahana; yaprakları iyi gelişmiş lahana (DS 1637).

düzeldek: tesviye ruhu (su terazisi) (DS 1643).

emci: eczacı; doktor, operatör, ebe (DS 1731).

esmen: vantilatör (DS 4498).

etse-: uzun zamandan beri et yemediğinden canı et istemek (AA 263).

evsin-: ısınmak, alışmak, evi gibi saymak, yabancılık çekmemek (DS 1816).

geçirgen: bilet (DS 1963).

gerimçek: çamaşır ipi (DS 2004).

gizci: casus (DS 2086).

göğe çıkan: şenlik gecelerinde yakılan fişek, maytap (DS 2127).

görgüç: dürbün (DS 2160).

gözek: dürbün (DS 2178).

gözetlek: takvim (DS 2181).

gözlüce: geviş getiren hayvanlarda kırkbayır da denilen üçüncü mide (DS 2183).

güçsün-: bir şeyi güç saymak, zoruna gelmek (DS 2211).

gün sayan: takvim (KrTS 167).

günce: gazete (DS 2225).

güncek: şemsiye (DS 2230).

günek: takvim *[DS: güngen "saat, takvim" 2229]* (MKS 89, DS 2227).

günlemeç: tarih (DS 2230).

hiçsin-: boş vermek, önem vermemek, aldırmamak (DS 2384).

horsun-: değersiz görmek; tiksinmek; bir şeyi istememek (DS 2413).

ildaş: kentteş, ildeş (DS 4523).

ilklen-: kendini öne çıkarmak (D-DGBA 474).

iplicek: uyluk kemiğini kalçaya bağlayan kas; iki kemiği birbirine tutturan kas (DS 2545).

işlek: yapımevi, fabrika *[EİA: işleyh "imalathane" 187]* (DS 2564).

işleme: saat (DS 2564).

kakaç: zıpkın (DS 2600).

kanatma: sakızotu, kenger (DS 2617).

kapıl: dikdörtgen (DS 2633).

kaygıcak: olur olmaz şeyleri tasa yapacak kadar aşırı duyarlı (KA 380).

kılıkçı: fotoğrafçı *[DS: kılık "resim, fotoğraf"]* (DS 2798).

kımıldak: sinema (DS 4552).

kısık: iki dar ve tepe arasındaki dar geçit, boğaz; dar ve uzun sokak, yol; çıkmaz sokak *[DTAS: kısnık "dar yer, aralık" 163]* (DS 2841).

kısma: menenjit *[DTAS: "kasılma hastalığı" 163]* (DS 2843).

kızman: anahtar *[< kıs- man]* (DS 2868).

kinik-: kin tutmak, öfkelenmek (DS 2869).

koldam: kullanışlı, kullanışı kolay *[DS: koldan "kurala uygun, normal" 2910]* (DS 2909).

koldaş: bir işi beraber yapan kimseler, ortak (DS 2910).

kollaş-: iki kişi yardımlaşarak el ve kolları ile ağır bir yükü taşımak (DS 2910).

kusaḫ: kolera (DS 4573).

noktacı: tek başına nöbet bekleyen nöbetçi (HKTS 224, KbrA 332).

ocaklık: mutfak; baca (DS 3262).

onurcak: göğse takılan süslü parça (DS 3284).

oramak: kahvehane (Y-KBÇK 216).

ödek: ödeme, tazminat *[DS: "zarar ödentisi; borç senedi" 3310]* (AAT 245).

örücü: mimar; yapı ustası (DS 3352).

patırdak: motosiklet (DRTA 305).

saçburan: kuaför (KrTS 300).

saklak: depo, ambar (DS 4663).

satak: çarşı (DS 3550).

sayımcı: nüfus ya da hayvan sayımı yapan memur (DS 3559).

sekilik: stadyum, hipodrom gibi açık seyir yerlerinde seyirciler için yapılmış oturulacak yer (HKTS 258).

serinlik: vantilatör, yelpaze (HKTS 259).

sesbüyülten: hoparlör (HKTS 259).

sezeğen: tez sezen, tez duyan, duyarlı (DS 3559).

sıkman: iç giysisi, gömlek; kollu ya da kolsuz korsa gibi sıkan kadın yeleği (DS 3606).

sıyırgaç: marangoz rendesi (DS 3624).

söylem: şive (DS 3684).

sütül: henüz sertleşmemiş başak (DS 3728).

şirinse-: canı tatlı istemek, tatlı yemek ihtiyacı duymak (AA 644).

taşarla-: dışarı atmak *[DS: teşerle- aa.]* (DS 3839).

tecer-: kazanç sağlamak, ticaret yapmak (KYAS 226).

tezcek: ivecen *[AİYA: "hemen tepki gösteren" 808]* (DS 3905).

tıyılma: perhiz (DS 3927).

titreme: parkinson hastalığı (GRS 173).

tutak: bir borcun ödeneceğine inanca olarak, ödediğinde geri alınmak üzere, borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin (DS 4000).

tutak: sara hastalığı (DS 3998).

tüvüş: kurdela (DS 4016).

ulak: tren (DS 4032).

usuk-: uslanmak; bir suçtan, öfkeden sonra sessizleşmek, uslu görünmek (DS 4044).

üdürgü: matkap, tornavida; anahtar; keskin bıçak (DS 4058).

ürgüt: hamur mayası (DS 4069).

yakma: şarbon hastalığı, karaçıban (DS 4130).

yanarlı: fosforlu (DİAS 302).

yapıcı: mimar *[AAS: "inşaatçı" 324]* (HKTS 312).

yaymaç: radyo (HKTS 313).

yelgi: rüzgârgülü *[MİAS: "havanın hareketlerini ve rüzgârların cihetlerini gösterir alet" 290]* (DS 4234).

yerbozma: nadas (DS 4259).

yiyecen: obur (DS 4822).

yolbasar: haydut (DS 4289).

yontaç: kalem açacağı (DS 4823).

yontar: marangoz keseri (DS 4293).

yumrucak: veba *[RİA: "veba, hıyarcık" 336]* (DS 4316).

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, E. Zakiroğlu (1996), *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, TDK Yayınları, Ankara.

ABİK, A. Deniz (2010), "Derleme Sözlüğü'nde Madde Birleştirme Önerileri ve Bu Maddeler Üzerine Değerlendirmeler", *TDA*, S. 20, s. 7-34.

ACUN, Veysel (1999), *Anadolu Ağızlarında İsimden İsim Yapım Ekleri*, Niğde Ü. SBE, YL Tezi, Niğde.

ADALI, Oya (2004), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yayınları, İstanbul.

ADAMOVİÇ, Milan (2014), "Türkçe 'gil'in Kökeni ve İşlevi Üzerine" (Çev. Aziz Merhan), *Türk Dili*, S. 745, s.71-73.

AĞAKAY, M. Ali (1940), "Türkçede -l Eki", *TDAY-B*, Seri: II, S. 3-4, s. 40-47.

_____ (1943), *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısiyle Bazı Kelime Yapı Yolları*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul.

AKALIN, Şükrü Halûk (2002), "Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili*, S. 607, s. 1-58.

_____ (2004), "+lA- Ekinin Çatı Ekleri İle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 92-105.

AKAR, Ali (2004), "-GAn Eki", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 85-96.

_____ (2008), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-Fiil Kalıntısı {-cı}" *Turkish Studies*, Vol. 3/3, p. 1-7.

AKSAN, Doğan (2004), *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.

AKSOY, Ö. Asım (1945), *Gaziantep Ağzı I (Gramer)*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

AKSU, Belgin; A. TARİKTAROĞLU; E. GEMALMAZ (2004), *Türkçe Sözlüğün Ters Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara.

AKTAN, Bilal (2005), "/-pak/ Eki Üzerine", *Türk Dili*, S. 640, s. 347-351.

ALKAYA, Ercan (2008a), *Sibirya Tatar Türkçesi*, Turkish Studies Publication, Ankara.

_____ (2008b), "Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 3/4, p. 43-72.

_____ (2014a), *Mişer Tatar Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

_____ (2014b), "Signs of The Old Turkic Language in Tatar Dialects: Suffix-Dachy Functioning", *Jurnal Tatarica / Vıpusk*, No: 2, s. 37-48.

ALYILMAZ, Semra (2000), "Doğu Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri", *Atatürk Ü. TAED*, S.14, s.13-19.

ARAT, R. Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1992), *Atebetü'l Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara.

ARIKOĞLU, Ekrem (1996), *Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2004), "Türkçenin –rak ve –arak ekleri hakkında", *V. UTDK,* TDK Yayınları, Ankara, s. 187-191.

_____ ; K. KUULAR (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

ARNAZAROV, Seyitnazar (2004), "Türkmen Türkçesinde İsimlerden Fiil Yapan -a/ -e Eki", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 18, s. 27-36.

ARSLAN EROL, Hülya (2009), "Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağzı", *MTAD*, S. 6/4, s. 40-63.

ATA, Aysu (2001), "Derleme Sözlüğünde Eski Türkçe Bir Kelime: Ağlak", *Türkoloji Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 21-27.

ATALAY, Besim (1940), *Türkçemizde -Men -Man*, TDK Yayınları, İstanbul.

_____ (1941), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, TDK Yayınları, İstanbul.

_____ (1945), "Türkçede (-samak, -semek) Eki Hakkında", *TDAY-B*, Seri: III, S. 1-3, s. 5-10.

_____ (1946), *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, TDK Yayınları, İstanbul.

_____ (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I- IV*, TDK Yayınları, Ankara.

ATAY, Ayten (2008), " 'Mankafa, Mankurt' Kelimeleri ve 'Aŋ Maŋ' Şaşkınlık Sözü Üzerine", *Dil Araştırmaları*, S. 3, s. 87-98.

_____ (2009), "Türkçede *ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri", *TDAY-B* 2006-II, s.7-28.

_____ (2010), "Balkımak Fiili ve Oğuz Türkçesinde Y- ~ B- Değişmeli Kelimeler", *JASSS*, Vol. 3/2, p. 33-40.

AVCI, Yusuf (2013), "Yapım Eklerinin Anlam Merkezli Sınıflandırılmasına Dair*"*, *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 457-474.

AYDIN, Erhan (2015), *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.

_____ (2010), "Uybat VI (E98) Yazıtında Geçen Azıglıg Kelimesi Üzerine Bir Anlamlandırma Denemesi", *TDAY-B* 2007-II, s. 15-20.

AYDIN, Mehmet (2002), *Aybastı Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2014), "Ağızlarda Standart Türkiye Türkçesindekilerden Farklı Yapım Ekleri Var mıdır?", *Turkish Studies*, Vol. 9/9, p. 53-57.

AYŞEN, Kılıç (1991), *Anadolu Ağızlarında Fiil Kökleri*, Erciyes Ü. SBE, Doktora Tezi, Kayseri.

AYVERDİ, İlhan (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

Azərbaycan Dilininin Dialektoloji Lüğəti (2007), Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Şərq-Gərb, Bakı.

Azərbaycan Dilininin İzahlı Lüğəti I-IV (2006), Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Şərq-Gərb, Bakı.

BANG, W. (1980), *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları* (Çev. Şinasi Tekin), Atatürk Ü. Basımevi, Erzurum.

BANGUOĞLU, Tahsin (1956), "Türk Grameri İçin Monografiler I : Türkçede Tekerrür Fiilleri", *TDAY-B* 1956, s. 111-123.

_____ (1987), *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

_____ (1988), "Türkçede Benzerlik Sıfatları" , *TDAY-B* 1957, s. 13-27.

_____ (2004), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

BASKAKOV, N.A. (2014), "Türk Lehçelerinde –sa/ -se Şart Şeklinin Kökeni Sorununa Dair" (Çev. Mehman Musaoğlu ve Cemile Kınacı), *Dil Araştırmaları*, S. 14, s. 201-232.

_____; T. M. TAŞÇAKOVA (1999), *Altayca - Türkçe Sözlük* (Haz. Emine Gürsoy-Naskali ve Muvavvak Duranlı), TDK Yayınları, Ankara.

BAŞDAŞ, Cahit (2006), "Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu –k Ünsüzü ve Çokluk" *İlmî Araştırmalar*, S. 21, s. 45-57.

BAYATLI, H. Kemal (1996), *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.

BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları, Ankara.

BİRAY, Himmet (1999), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK Yayınları, Ankara.

BLÄSİNG, Uwe (2010), "Bir Kazıyacağın Kanlı Geçmişinden", *HÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, s. 21-40.

_____ (2013), "Batalga'dan Çökelge'ye Anadolu Ağızlarındaki -alga/ -elge Ekine Dair", *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 9-36.

BOROVKOV, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı* (Çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu), TDK Yayınları, Ankara.

BOZ, Erdoğan (2003), "Eski Anadolu Türkçesinde +lU Eki Üzerine", *TDAY-B* 2001, Ankara, s. 35-42.

_____ (2012), *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

BOZKAPLAN, Ş. Ali (1992), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği", *TDAY-B* 1987, s. 43-79.

BRENDEMOEN, Bernt (2011), "Doğu Karadeniz Ağızlarının Söz Varlığı", *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu Bildirileri* (Haz. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Hacettepe Yayıncılık, Ankara, s. 9-16.

BROCKELMANN, Carl (1954), *Osttürkische Grammatik Der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.

BULAK, Şahap (2012a), "Türkçede +sA- İsimden Fiil Yapma Eki", *Turkish Studies*, Vol. 7/3, p. 683-708.

_____ (2012b), "Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi: Çaysa- Üzerine", *JASSS*, Vol. 5/1, p. 63-74.

BULUT, Serdar (2013), "Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler", *Turkish Studies*, Vol. 8/1, p. 1129-1149.

BURAN, Ahmet (1999), "Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılıklı İncelenmesi ve Bu Konu İle İlgili Sorunlar", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara, s. 89-96.

_____ (2008a), "Konuşma Dili-Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Makaleler* (Haz. Ercan Alkaya, S. K. Yalçın ve M. Şengül), Turkish Studies Publication Series-V, Ankara, s. 206-228.

_____ (2008b), "Palu ve Palu Ağzının Bazı Fonetik Özellikleri", *Makaleler* (Haz. Ercan Alkaya, S. K. Yalçın ve M. Şengül), Turkish Studies Publication Series-V, Ankara, s.74-87.

_____ (2008c), "Gakgo ve Gakgoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı", *Makaleler* (Haz. Ercan Alkaya, S. K. Yalçın ve M. Şengül), Turkish Studies Publication Series-V, Ankara, s. 160-163.

_____ (2008d), "Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri Derleme Faaliyetleri", *Makaleler* (Haz. Ercan Alkaya, S. K. Yalçın ve M. Şengül), Turkish Studies Publication Series-V, Ankara, s. 173-181.

_____ (2011), "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Vol. 6/1, p. 40-55.

BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (2009), "Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme", *Turkish Studies*, Vol. 4/4, p. 184-195.

CAFEROĞLU, Ahmet (1929), *Türkçede 'daş' Lâhikası*, İktisat Matbaası, İstanbul.

_____ (1989), "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri", *TDAY-B* 1964, s. 1-33.

_____ (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CERİTOĞLU, Murat (1998), *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. SBE, Doktora Tezi, Çanakkale.

CHOI, Han-Woo (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.

CİN, Ali (2006), "Türkçede +sIz / +sUz Eki Üzerine", *TDAY-B* 2004-I, s. 913-922.

_____; Y. TOKAY (2012), "Bengü Taşların Söz Varlığı ile Türkiye Türkçesi Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması", *Turkish Studies*, Vol. 7/1, p. 653-703.

_____ (2013), "-maz+lan-; mez+len Yapısı ve Kullanımı", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4893-4896.

CLAUSON, Gerard (1967), "Eski Türkçe Üzerine Üç Not", *TDAY-B* 1966, s. 19-37.

_____ (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press.

_____ (2007), "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler" (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 185-196.

COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

ÇAĞATAY, Saadet (1943), "Uygurca ve Eski Osmanlıcada İnstrumental -n", *Ankara Ü. DTCF Dergisi*, I/3, s. 93-107

_____ (1967), "Pekiştirilen Fiiller", *TDAY-B* 1966, s. 39-50.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

ÇAĞIRAN, Önder (1999), "Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi", *III. UTDK*, TDK Yayınları 1996, Ankara, s. 239-266.

ÇENELİ, İlhan (1997), *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.

ÇOBANZADE, Bekir (2009), *Kırım Tatar İlm-i Sarfı* (Haz. Nariman Seyityahya), TDK Yayınları, Ankara.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (2011), *Türkiye Türkçesinin Ekleri*, Papatya Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert (1995), *Armenian Loanwords in Turkish*, Turkologia, Wiesbaden.

_____; J. KELLY (1982), *Mahmud al-Kašγari, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwan Luγat at-Turk) I,* Cambridge, Harvard University Press.

_____; J. KELLY (1984), *Mahmud al-Kašγari, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwan Luγat at-Turk) II,* Cambridge, Harvard University Press.

DEMİR, Necati (2001), "Yılkı Kelimesi Üzerine", *Türk Dili*, S. 593, s. 538-541.

DEMİR, Nurettin (1999), "Ağız Sözlükçülüğü", *Kebikeç*, S. 7-8, s. 67-75.

DEMİRBİLEK, Salih (2004), "Tarihi Süreç İçerisinde - sık Ekinin İşlevleri", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 731-738.

DEMİRCAN, Ömer (2005), *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri*, Papatya Yayınları, İstanbul.

DEMİRSOY, Ali (2001), *Eğin'de Kullanılan ya da Kullanılmış Kökü Belirsiz ya da Başka Bir Dilden Aynen ya da Değiştirilerek Alınmış ve Anadolu'da Kısmen Kullanılan Bazı Kelimeler ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Bazı Yer Adları*, Ankara.

DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

_____ (2013), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Çev. Oytun Şahin), TDK Yayınları, Ankara.

Derleme Sözlüğü (1963-1982), C. I-XII, TDK Yayınları, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ud Bin Ahmed- Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.

DİZDAROĞLU, Hikmet (1962), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

DOĞAN, Enfel (2014), "Türkiye Türkçesinde Addan Zarf Türeten Birleşik Ekler Üzerine", *TDED*, C. 50, s. 11-28.

DURAN, Suzan (1956), *"Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler"*, *TDAY-B* 1956, s. 1-110.

ECKMANN, Janos (1953a), "Türkçede -Raq -Rek Ekine Dair", *TDAY-B* 1953, s. 49-52.

_____ (1953b), "Kelime Ortasında Anorganik B, P ve M' nin Türemesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 313-320.

_____(1955), "Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi", *TDAY-B* 1955, s. 11-22.

_____ (2009), *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul.

EDİSKUN, Haydar, (1966), "-el, -il, -sel Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 179, s. 1012-1019.

_____ (1967), "Yine -el -il -sel Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 184, s. 264-272.

EKER, Süer (2006), "Altayca Gezgin Bir Kelime: Kır", *HÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergis*i, S. 4, s. 17-37.

ELBİR, Zekiye Gül (1994), *Anadolu Ağızlarında Fiil Yapım Ekleri*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.

EMRE, A. Cevat (1943), *Türkçede İsim Temelleri*, TDK Yayınları, İstanbul.

ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

_____ (1996), "+ sı - / + si- (-+su- / +sü-) İsimden Fiil Yapma Eki İle -sı- / -si- (~-su- / - sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında", *TKAE*, C. XXXII / 1-2 *(Zeynep Korkmaz'a Armağan)*, Ankara, s. 47-62.

_____ (2000), "-sar / - ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları", *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara s. 92-127.

_____ (2004), “Tarihî Yazı Dillerinde -gu/ -gü, -ku / -kü, İsim-Fiil Eki, Yapısı, İşlevi, Kullanılışı ve Genişlemiş Şekilleri”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 117.

_____ (2004), “-maklık / -meklik ve -makçı / -mekçi Birleşik Ekleri Hakkında”, *V. UTDK*, Ankara, s. 927-928.

ERCİLASUN, A. Bican (1973), “-maç, -meç Eki Üzerine”, *TDED*, C. 21, s. 83-88.

_____ (1995), “Kâşgarlı Mahmud’da -sĀ-/ -sĒ- Eki”, *Türk Dili*, S. 521, s. 449-455.

_____ (1999), “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara, s. 43-48.

_____ (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

_____ (2007), “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 9-20.

_____ (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 35-56.

_____; Z. AKKOYUNLU (2014), *Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

_____ (1998), “On the Verbal Noun in -(y)Iş”, *Doğan Aksan Armağanı*, DTCF Yayınları, Ankara.

ERDOĞAN ÖZTÜRK, Arzu (2003), “Divanü Lûgat-it-Türk’ten Günümüze Bir Yemek İsmi: Tutmaç”, *TUBA/ JTS* , S. 27-II, s. 111-113.

EREN, Hasan (1953), “Türk Dillerinde Metathèse”, *TDAY-B* 1953, s. 161-180.

_____ (1959), “Türkçede -MM- > -MB- Dissimilation’u”, *TDAY-B* 1959, s. 95-103.

_____ (1960), “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler”, *TDAY-B* 1960, s. 295-371.

_____ (1962), “Anadolu’da Kafkasya Türkleri”, *TDAY-B* 1961, s. 319-357.

_____ (1981), “Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkılar”, *TDAY-B* 1978-1979, s. 1-15.

_____ (1988), “Sırça Köşkte… (Başlangıç)”, *Türk Dili*, S. 442, s. 188-207.

_____ (1990), “Sırça Köşkte… I”, *Türk Dili*, S. 457-458, s. 1-68.

_____ (1989), “Türk Yemek Adlarında Kullanılan Bir Ek”, *İMYK*, Ankara, s. 478-483.

_____ (1993), “Türk Dili - Türk Yurdu: Balıklava”, *Türk Dili*, S. 500, s. 111-117

_____ (1994), “Sevecen ve Benzerleri”, *Türk Dili*, S. 511, s. 21-24.

_____ (1995), "Türkçemizdeki Ermenice Alıntılar Üzerine", *Türk Dili*, S. 524, s. 859-904

_____ (1999), "Dil İnkılabı ve Anadolu Ağızları", *III. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 423-432.

_____ (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Yayınları, Ankara.

_____ (2000), "Yeni Bir Ek: -sal / -sel", *Türk Dili*, S. 580, s. 291-305.

_____ (2006), "Anadolu'da Kafkasya Türkleri (II)", *TDAY-B* 2004-I, s. 163-249.

_____ (2013), "Derleme Çalışmaları ve Doğu Anadolu Ağızlarındaki Bazı Arkaik Kelimeler", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4893-4896.

ERGİN, Muharrem (1990), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın Tanıtım, Ankara.

_____ (1991), *Dede Korkut Kitabı II (İndex- Gramer)*, TDK Yayınları, Ankara.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (1998), *Nogay Türkçesinde Fiil*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2009), *Nogay Türkçesi Grameri-Ses ve Şekil Bilgisi*, Grafiker Yayınları, Ankara.

ERSOY, Feyzi (2007), "+gil Eki Üzerine", *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 21-29.

_____ (2008), "Çuvaş Türkçesindeki +lA Eki Üzerine", *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 57-71.

ERSÖZ, Serpil (2008), "Bazı Türkiye Türkçesi Ağızlarında Topluluk/ Aile Adı Yapan Bir Ek: +ēni / +īni" , *Turkish Studies*, Vol. 3/3, p. 356-377.

_____ (2009), "Sancaklı Yörükleri Ağzında Bir Ayrıntı" , *Turkish Studies*, Vol. 4/3, p. 938-951.

ERTANE BAYDAR, A. Sema (2008), "-Icı Eki Üzerine", *Türk Dili*, S. 676, s. 331-335.

ERTEN, Münir (1999), "Ağızlarımızda Yaşayan ve Kaybolmak Üzere Olan Kelimelerimizi Yeniden Kazanmak", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara, s. 97-106.

GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.

GANİYEV, Fuat (2013), *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı* (Çev. Murat Özşahin), TDK Yayınları, Ankara.

GEDİKLİ, Yusuf (2004), "Dılmaç ~ Yalabaç (Yalavaç) Denklemi", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 1203-1222.

GEDİZLİ, Mehmet (2008), "Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri", *Turkish Studies*, Vol. 7/4, p. 3351-3369.

GEMALMAZ, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları I*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1999), "Ağız Bilimi Araştırmalarının Gerekliliği", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4-13.

GENCAN, T. Nejat (1979), *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.

GOLAS, Ewa Siemieniec (1997), *The Formation of Substantives in XVIIth Century Ottoman Turkish*, Krakow.

GOMBOCZ, Zoltán (2009), "Altay Dillerinin Fonolojisi Üzerine" (Çev. Günay Karaağaç), *Dil, Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 317- 355.

GÖKÇUR, Engin (2012), *Van Gölü Havzası Ağızları I (İnceleme)*, Fırat Ü. SBE, Doktora Tezi, Elazığ.

GÖKDAĞ, B. Atsız (2012), "Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar", *Uluslararası TEKE Dergisi*, S. 1/1, s. 113-123.

GÖKYAY, O. Şaik (1976), "Unutulmuş Bir Ek mi? ", *TDAY-B* 1975-1976, s. 183-185.

_____ (1981), "Türkçede -mal ve -mel Eki Üzerine", *TDAY-B* 1978-1979, s. 23-32.

_____ (1996), "Türkçe'nin Az İncelenmiş Bir Eki: -dlç", *UTDK 1988*, TDK Yayınları Ankara, s. 169-172.

GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2000), *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

_____; E. ALKAYA (2011), *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Akçağ Yayınları, Ankara.

_____ (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Etimolojik Sözlük Denemesi I (A-N) - II (O-Z)*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2009), "Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Sınırı Nereden Başlar, Nerede Biter? ", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 231-236.

GÜLER, Zülfü (1992), *Harput Ağzı*, Elazığ Belediyesi Yayınları, Elazığ.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2009), "Artvin Ağzındaki Gürcüce Kelimeler", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 237-249.

GÜLSEVİN, Gürer; Selma GÜLSEVİN (1993), *(Kamus-ı Türkiye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya.

_____ (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1998), "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *İlmî Araştırmalar*, S. 6, s. 125-126.

_____ (2002), *Uşak İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Selma (1999), "Türkiye Türkçesinde Fiilden Yapılan Araç- Gereç Adları", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, s. 99-113.

GÜNER DİLEK, Figen (2004), "Altay Türkçesindeki {-GIlA-} Eki Hakkında", *V. UTDK,* TDK Yayınları, Ankara, s.787-791.

_____ (2007), "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara.

_____ (2013), "Kuzeydoğu Türk Lehçelerinde {+lA-} Ekinin Farklı İşlevleri", *Leyla Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 399-405.

GÜNER, Galip (2011), "Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Cilt 2, F-J, Wien 2009)'na Katkılar", *TDAY-B* 2010, s. 199-211.

_____ (2011b), "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Ulas/ Öles 'Süzgün, Baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies,* Vol. 6/1, p. 1259-1263.

_____ (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

GÜNGÖRDÜ, Erol (1998), *Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2002a), "İsimden Fiil Türeten +çı-/ +çi- Eki ve Gelişmiş Şekilleri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. XXII, S. 3, s. 171-182.

_____ (2002b), "uv- Fiilinden Gelişen Sözler", *Gazi Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi,* C. X, S. 2, s. 235-244.

_____ (2003), "tu- Fiili Üzerine", *Türk Dili*, S. 622, s. 475-483.

_____ (2004), "Fiilden Fiil Türeten -çı-/ -çi- Eki Üzerine", *Türk Dili*, S. 636, s.770-780.

_____ (2006), "Uzak Geçmişten Yankılar: tedirgin, tetik, tezirgin", *Türk Dili*, S. 654, s. 517-522.

_____ (2009a), "-çA- Eki ve Genişlemiş Şekilleri", *Leyla Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 579-598.

_____ (2009b), "-van Ekinin Yapısı", *TDAY-B* 2006-II, s. 41-50.

_____ (2011), "Türkçede -kA- Pekiştirme Eki", *TDAY-B* 2009-II, s.7-43.

_____ (2012), "Köken Bilimlik Çözümlemeler- I: çiğne- (1), çiğne- (2); esne- (1), esne- (2)", *Gazi Türkiyat*, S.10, s. 109-126.

_____ (2012), "ürper- fiilinin kökeni", *Dil Araştırmaları*, S.10, s. 83-97.

GÜNŞEN, Ahmet (2004), "Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk İsimleri Yapan Ekler Üzerine", *Türk Dili*, S. 626, s. 150-162.

_____ (2007), "Göster- ve Görset-/ Ġórset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 2005-I, s. 125-139.

GÜRSES, Reşide (2002), "Türk Dil Kurumunda Yapılan Ağız Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Türk Dili*, S. 607, s. 175-188.

GÜRSOY, E. Naskali (1999), "Kelime Gövdesinde Ses Değişmeleri İle Yapılan Küçültmeler ve Bir Ablaut Örneği", *III. UTDK*, TDK Yayınları 1996, Ankara, s. 491-494.

HACALOĞLU, Recep A. (1992), *Azerbaycan Türkçesi Dil Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.

_____ (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1997), *Harezm Türkçesi Grameri*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

HAFIZ, Nimetullah (1996), "Kosova Türk Ağızlarında Çekim ve Yapım Ekleri", *UTDK 1988*, TDK Yayınları, Ankara, s. 225-249.

_____ (1999), "Kosova Türk Ağızlarında Sırp ve Arnavut Dilinin Etkisi", *III. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 517-522.

HAMİLTON, J. Russel (2011), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.

HANSER, Oscar (2003), *Türkmence El Kitabı* (Çev. Z. Kargı Ölmez), Mehmet Ölmez Yayınları, İstanbul.

HATİPOĞLU, Vecihe (1974), *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1974b), "Türkçedeki Eklerin Kökeni", *Türk Dili*, S. 268, s. 331-340.

HAZAR, Mehmet (2011), "Türk Dilindeki Fiilden İsim Yapan -cAk Eki Hakkında", *Dil Araştırmaları*, S. 8, s. 141-153.

HENGİRMEN, Mehmet (2006), *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.

HERKMEN, Dilek (2009), *Dîvânü Lugati't Türk'te Fiil Yapımı*, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

_____ (2009b), "Eski Tükçedeki Yañşa- Fiilinin Yaşadığı Bir Örnek: Yençeleşmek", *Turkish Studies*, Vol. 4/8, p. 1525-1534.

İBRAHİM, Nazim (2013), "Makedonya Valandova Yöresi Türk Ağzında Yapım Ekleri", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2157-2173.

İGCİ, Alpay (2001), "Balkan Ağızlarında Farklı Bir Fiil Çatısı" , *Turkish Studies*, Vol. 6/1, p. 1258-1267.

İLHAN, Nadir (2009), "Türkçede Ek + Kök / Kök + Ek Kaynaşması ile Ortaya Çıkan Ekler", *Turkish Studies*, Vol. 4/8, p.1535-1557.

İLKER, Ayşe (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara.

İMER, Kamile (1976), *Türkiye Türkçesinde Kökler*, TDK Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1998), " 'Adaş' ve 'Sağdıç' Kelimelerinin En Eski Anlamları",

Makaleler ve İncelemeler I, TTK Yayınları, Ankara, s. 295-304.

İPEK, Bilgen (1989), *Dîvânu Luġāti't Türk'te Söz Yapımı*, Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

JANKOWSKİ, Henryk (2000), "Crimean Tatars and Noghais in Turkey", *TDA*, S. 10, s. 113-131.

KABATAŞ, Orhan (2005), "Kıbrıs Türk Ağızlarında Korunan Eski Sözcükler Üzerine", *Türk Dili*, S. 639, s. 223-238.

KAÇALİN, Mustafa S. (2006), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), *Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ ; A. A. BİLGİN (1997), "+lağu / +legü Eki Üzerine", *Türkiyat Mecmuası*, C. XX, s. 69-84.

KALSIN, Şirvan (2013), "Tarihî Türk Lehçelerinde Küçültme Ekleri ve İşlevleri", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2449-2460.

KARA, Mehmet (1996), "Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an/ -en", *Türk Dili*, S. 540, s. 631-643.

_____ (2001), *Türkmence*, Akçağ Yayınları, Ankara.

_____ (2012), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Kesit Yayınları, Ankara.

KARA, Mehmet (2005), *Hakas Türkçesinde İsim*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2009a), "Abı- ve Türevleri", *Dil, Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 103-107.

_____(2009b), "Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?", *Dil, Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 235-246.

_____ (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARABEYOĞLU, Adnan R. (2007), "+A- Eki ve Adların Fiilleşme İstikametleri Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, S. 23, s. 73-91.

KARADOĞAN, Ahmet (2004), "Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Ögeleri", *Türk Dili*, S. 634, s. 541-549.

_____ (2011), "Süklüm Püklüm Sözü Üzerine", *Türk Dili*, S. 716, s. 147-150.

KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1999), "Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar" , *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara, s. 24-28.

_____ (2011), "Gramatikal Ölçütlerle Belirlenen Türkiye Türkcesi Ağız Gruplarında Leksik Verilerin Anlamlılığı Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara s. 398-411.

KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

KARADEMİR, Fevzi (2009), "Bilmece Dilinde Ağız Yansımaları", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 415-452.

KARTALLIOĞLU, Yavuz; H. YILDIRIM (2007), "Azerbaycan Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 171-230.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Zeki (2000), "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği", *TDAY-B* 1997, s. 251-341.

KAZIMOV, İsmayıl, *Axıska (Mesxed) Türklerinin Dili* (Elektronik Sürüm), http:/ / www.axiska.narod.ru/ 4.2.1..htm, Erişim Tarihi: 02.09.2014.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1963), " 'Lehce-i Erzurum' Yazmasındaki Halk Sözleri", *TDAY-B* 1962, s. 195-244.

KOCASAVAŞ, Yıldız (1998), "+sa- / +se- İsimden Fiil Yapma Eki ile -sa- / -se- Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri", *TDED*, C. XXVIII, s. 419-434.

KONONOV, A. N (1969), "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY-B* 1968, s. 81-88.

KORAŞ, Hikmet (1998), *Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*, Erciyes Ü. SBE, Doktora Tezi, Kayseri.

_____ (2001), "-maca, -mece Eki Üzerine Bir Deneme", *TÜBAR*, S.10, s. 348-358.

_____ (2002), "Derleme Sözlüğü'ne İlaveler", *TÜBAR*, S. 12, s. 171-209.

_____(2009), "Derleme Sözlüğü'nün Yeniden Düzenlenmesi ve Yeniden Söz Derlenmesi Hakkında", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 459-466.

KORKMAZ, Zeynep (1959), "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Ü. DTCF Dergisi*, S. 3-4, s. 275-358.

_____ (1976), "Anadolu Ağızları Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *TDAY-B* 1975-1976, s. 143-172.

_____ (1966), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) – I", *Türk Dili*, S. 181, s. 24-32.

_____ (1967a), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) – II", *Türk Dili*, S. 187, s. 514-518.

_____ (1967b), "Türkçede -°l Eki (-al / -el / -ıl / -il / -ul / -ül; -sal / -sel) – III", *Türk Dili*, S. 188, s. 635-642.

_____ (1969) "-ası/ -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 1968, s. 31-38.

_____ (1994a), "Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", *TDAY-B* 1990, s. 141-149.

_____ (1994b), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1994c), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1994d), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1995), "Türkçede İsimden Fiil Türeten +r-, +ar- / +er- Eki ve Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s.168-178.

_____ (1999), "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler", *TDAY-B* 1996, s. 159-165.

_____ (2003), "Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekler", *Türk Dili*, S. 620, s. 118-127.

_____ (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2011), " 'La' Pekiştirme Ek Edatının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Uzantıları ve –AlA Tekrarlama Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 2010-I, s. 7-20.

LE, Yŏng-Song (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Simurg Yayınları, İstanbul.

_____ (2004), *Türk Dillerinde Son Takılar*, Mehmet Ölmez Yayınları, İstanbul.

LEWİS, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford University Pres, New York.

LÜBİMOV, Konstantin (1963), "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller", *Türk Dili*, S. 147, s. 150-155.

MANSUROĞLU, Mecdut (1953a), "Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 342-349.

_____(1953b), "Türkçede -mış Ekinin Fonksiyonları", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, s. 345-348.

_____ (1956), "Türkçede –taçı Ekinin Fonksiyonları", *TDED*, C. 7, S. 1-2, s. 105-108.

_____ (1960), "Türkiye Türkçesi Söz Yapımı Üzerine Bazı Notlar", *TDED*, C.10, S.1-2, s. 5.

MOLLOVA, Mefküre R. (1974), "Balkanlarda Türk e- Ağızları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, s. 357-414.

MUNGAN, Güler (2002), *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi*, Simurg Yayınları, İstanbul.

MUSAOĞLU, Mehman (2002), *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

NALBANT, M. Vefa (2004), "Türkçe Enklitik Edatı 'LA' ", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2157-2173.

NAKİB, Bülent (2004), *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Folklor*, Hatay Folklor Araştırmaları Yayınları, Antakya.

NİŞANYAN, Sevan (2012), *Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü-*, Everest Yayınları, İstanbul.

ORKUN, H. Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.

ÖLMEZ, Mehmet (2009), "Türkiyedeki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri", *TDA*, S. 19, s. 223-304.

_____ (2010), "Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni", *Trans-Turkic Studies-Festchrift in Honour of Marcel Erdal, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, İstanbul, s. 167-175.

ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2006), "Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üstüne Notlar", *MTAD*, S. 3/1, s. 60-76.

ÖNLER, Zafer (1996), "Türkçede -lA Zarf Eki", *UTDK 1992*, s. 9-15.

_____ (2004), "Türçede +lı Eki" , *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2203-2208.

ÖZ, Aynur (1999), *Özbek Türkçesinde İsimler*, Ankara Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

ÖZÇELİK, Sadettin (2004a), "Türkçede İsimden Fiil ve Fiilden İsim Yapım Eki Olarak (I)K", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 290-295.

_____ (2004b), "Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üstüne", *İlmî Araştırmalar*, S. 17, s. 143-154.

ÖZEK, Fatih (2003), *Türkiye Türkçesi Ağızlarının Şekil Bilgisi*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.

_____(2015), "+Ak ve +(I)k eklerinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme", *UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, s. 57-67.

ÖZEL, Sevgi (1977), *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme*, TDK Yayınları, Ankara.

ÖZERTURAL, Zekine (2002), "Eski Türkçe tu- 'kapatmak' Eylemi Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, C.15, s. 181-192.

ÖZEZEN Mine Y. (2004), "Türkiye Türkçesi Konuşma Dilinde Seslenme Biçimleri Üzerine Gözlemler Genel Sınıflama", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2265-2276.

ÖZKAN, Abdurrahman (2007), "Anadolu Ağızlarında -vIk/ -vUk ve -yIk/ -yUk Ekleriyle Oluşturulan Kelimeler", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, S. 17, s. 39-57.

ÖZKAN, Fatma (2004), "- mak, - mek Eki İle Yapılan Kalıcı İsimler", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2277-2282.

ÖZKAN, İsa (2004), "Bir Yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2283-2287.

ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2001), "Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme", *İlmî Araştırmalar*, S. 12, s. 153-165.

ÖZMEN, Mehmet (1993), "Değirmen, Teker ve Tegzinmek Kelimelerinin Kökeni Üzerine", *TUBA/ JTS*, S. 17, s.147-151.

ÖZTEK, Zafer (2004), "Türk Dilinin Zenginleştirilmesinde Derleme Sözlüğü'nün Yeri", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2342-2344.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1999), "Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 319-324.

PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

_____ (2011), "+sıra-/ +sire- Ekinin Morfolojik Yapısı ve İşlevleri Üzerine", *TÜBAR*, S. 30, s. 311-317.

PARLATIR, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.

PEKACAR, Çetin (2007), "Kumuk Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 939-1008.

PEKEL, Ali Galip (1943), *Türkçede Kelime Üreme Yolları*, Maarif Matbaası, İstanbul.

PELLIOT, Paul (1995), *Uygur Yazısı ile Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine* (Çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.

POLAT, Fadime (2000), *Şavşat ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Ü. SBE, YL Tezi, Kayseri.

POPOVA, Tatyana (2013), "Çağdaş Türk Lehçelerinde +duruk Eki ile Yapılan İsimlerin Sınıflandırılması", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 3649-3667.

POPPE, Nicholas (1992), *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (Çev. Günay Karaağaç), Ege Ü. Basımevi, İzmir.

RÄSÄNEN, Martti (1957), *Materialien Zur Morhlogie Der Türksichen Sprachen*, Helsinki.

REYCHMAN, Jan (1966), "Polonya'nın Bir Güney Lehçesinde Kullanılan Bir Sözcüğün Menşei Hakkında", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE Yayınları, Ankara, s. 388-389.

ROSS, E. Denison (1994), *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü* (Çev. Emine Gürsoy-Naskali), TDK Yayınları, Ankara.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülden (2011), "Yörgek > Yörek Kelimesi Üzerine", *Алтаистика Және Тюркология*, No: 4, s. 48-56.

_____ (2013), "Yöre Kelimesi Üzerine", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4833-4847.

SALMAN, Ramazan (2003), "Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri", *TDAY-B* 1999, s. 189-223.

SARI, Mustafa (2006), "Soyka Sözü Hakkında", *TDAY-B* 2004-I, s. 99-106.

SARIÇİÇEK, Mümtaz (1990), *Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elazığ.

SEREBRENNİKOV B. A.; N. Z. GADJİEVA (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner), TDK Yayınları, Ankara.

SERTKAYA, O. Fikri (2006), *Dede Korkut Kitabı-Dresden Nüshasının 'Giriş' Bölümü-*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

SEV, İ. Gülsel (2013), "Standart Türkçeye Bir Katkı: us+(u)k-", *Turkish Studies*, Vol. 8/4, p. 1269-1279.

SEVORTYAN, E. V. (1968), "Fiilden İsim Yapma - I … Eki ve Bununla İlgili Fonetik Sorunlar", *Bilimsel Bildiriler 1966*, TDK Yayınları, Ankara, s. 101-107.

SIRKAŞEVA, L. T.; N. A. KUÇİGAŞEVA (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Ş. H. Akalın ve Ç. Turgunbayev), TDK Yayınları, Ankara.

SÖYEGOW, Mıratgeldi vd. (1999), *Türkmen Diliniŋ Grammatikası-Morfologiya*, Aşgabat, Ruh.

STACHOWSKİ, Marek (2010a), "Ist das slavische Schaf (**овьса*, **овьсь*) bis nach Transkaukasien (*hōgač*) und Anatolien (*öveč, ögeč*) gewandert?", *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 15, s. 127-136.

_____ (2010b), "Türkisch *kulak* 'Ohr', *kul* 'Sklave', *kulun* 'Fohlen' ", *Studies on the Turkic World (A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday)*, Kraków, s. 233-239.

_____ (2011), *Etimoloji*, TKAE Yayınları, Ankara.

STAROSTİN, S.; A. DYBO; O. MUDRAK (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Brill, Leiden-Boston.

ŞAHİN, Hatice (2013), "Kaşgarlı'dan günümüze -Gan Eki", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 3955-3962.

ŞÇERBAK, A. Mihail (1996), "Tarihî Bakımdan Türkçe Kelimelerin Şekil Yapısı", *TDAY-B* 1994, s. 123-130.

ŞİRƏLİYEV, Məmmədağa (2008), *Azərbaycan Dialektologiyasının Əsasları*, Şərq-Gərb, Bakı.

TABAKLAR, Özcan (1994), *Türkmencenin Morfolojisi*, İstanbul Ü. SBE, Doktora Tezi, İstanbul.

TAMİR, Ferhat (2007), "Kazak Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 431-480.

TAN, Ali (2013), "Ağız Çalışmalarının Türkçe Sözlük'e Katkısı", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4053-4067.

TANÇ, Mustafa (2007), "Osmaniye Ağzında Kullanılan Fiilden Ad Türeten -gel Eki Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 2/2, p. 610-615.

Tarama Sözlüğü I-VI (1963-1972), TDK yayınları, Ankara.

Tarama Sözlüğü VII Ekler (1996), TDK Yayınları, Ankara.

TANNAGAŞEVA, A.N. Kurpeşko; Ş. Haluk AKALIN (1995), *Şor Sözlüğü*, Çukurova Ü. Basımevi, Adana.

TAŞ, İbrahim (2009a), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2009b), *Süheyl ü Nevbaharda Eskicil Öğeler*, Palet Yayınları, Konya.

TAVKUL, Ufuk (1994), "Başhüyük'ten Derlenen Karaçayca Sözler", *TDAY-B* 1989, s. 193-254.

_____ (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, TKAE Yayınları, Ankara s. 69-119

_____ (2001), *İştikakçının Köşesi*, Simurg Yayınları, İstanbul.

TEKİN, Talat (1987), *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____(1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüle*r, Simurg Yayınları, Ankara.

_____; M. ÖLMEZ vd. (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara.

_____ (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları, Ankara.

_____ (2003a), *Orhon Türkçesi Grameri*, Simurg Yayınları, Ankara.

_____ (2003b), "Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic", *Makaleler I-Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 325-346.

_____ (2003c), "Zetacism and Sigmatizm in Proto-Turkic", *Makaleler I - Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 1-37.

_____ (2003d), "On the Structure of Altaic Achoic Verbs İn {-KIrA}", *Makaleler I-Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 149-162.

_____ (2003e), "Once More Zetacismz and Sigmatizm" , *Makaleler I- Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 111-130

_____ (2003f), "Türk Dillerinde Ön Seste –y Türemesi", *Makaleler I- Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 308-326.

_____ (2003g), "Türkçe /ş/ Çuvaşça /s/ ve Moğolca /ç/ ", *Makaleler I- Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 235-240.

_____ (2004a), "On a Misinterpreted Word", *Makaleler II- Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öncü Kitabevi, Ankara, s. 13-24.

_____ (2004b), "Notes on Old Turkic Word Formation", *Makaleler II- Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öncü Kitabevi, Ankara, s. 414- 447.

_____ (2004c), "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler", *Makaleler II- Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öncü Kitabevi, Ankara, s. 237- 256.

_____ (2005a), "On Some Homophonous Suffixes in Modern Turkish", *Makaleler III- Çağdaş Türk Dilleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 355-359.

_____ (2005b), "Türkçe ve Edebiyat Ders Kitapları (I)", *Makaleler III- Çağdaş Türk Dilleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 515-521.

_____ (2005c), " 'Amca' ve 'Teyze' Kelimeleri Hakkında", *Makaleler III- Çağdaş Türk Dilleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 201-212.

_____(2013), *Irk Bitig*, TDK Yayınları, Ankara.

TEMİR, Ahmet (1996), "Türkiye Türkçesindeki –sal / -sel Sıfat Eki Nereden Geliyor?", *UTDK 1992*, TDK Yayınları, Ankara, s. 5-7.

TERES, Ersin (2009), *Çağataycada Söz Yapımı*, Yıldız Teknik Ü. SBE, Doktora Tezi, İstanbul.

TEZCAN, Semih (1981a), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK Belleten*, C. XLV/2, S. 178, s. 23-78.

_____ (1981b), "Peter Zieme Manichäisch-türkische Texte. Berliner Turfantexte V, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1975. 90 s. + 56 tablo üzerinde 178 tıpkıbasım, 4°", *TDAY-B* 1978 - 1979, s. 295-300.

_____ (1981c), "János ECKMANN, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976 359 s. 8°", *TDAY-B* 1978 -1979, s. 279-294.

_____ (1994), *Süheyl ü Nevbahar Üzerine Notlar*, Simurg Yayınları, Ankara.

_____ (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul.

_____ (2011), "Etimoloji Önerileri", *'Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu' 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, HÜ. Basımevi, Ankara, s. 819-829.

TİETZE, Andreas (1999), *Anadolu Türkçesinde Yunanca, Islavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler* (Haz. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, İstanbul.

_____ (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I* (A-E), Simurg Yayınları, İstanbul-Wien.

_____ (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II (F-J)*, Österreichische Akademie der Wissenschten, Wien.

TİMURTAŞ, F. Kadri (2005), *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

TOKATLI, Suzan (2007), *Anadolu Ağızlarının Söz Varlığından Yararlanılarak Türetilen İsimler*, Laçin Yayınları, Kayseri.

TOLKUN, Selahattin (2007), "Eski Türkçedeki -d- Pekiştirme Ekinin Özbekçe ve Türkiye Türkçesindeki İzleri", *İlmî Araştırmalar*, S. 23, s. 131-138.

TOPRAK, Funda (2011), "Orhon Yazıtlarından Anadolu Ağızlarına Karşılaştırmalı Dil Çalışmaları ve İki Örnek Fiil", *'Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu' 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, HÜ. Basımevi, Ankara, s. 831-835.

TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Kebikeç Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), "Anadolu Ağızlarında {+lık} Ekinin İşlevleri I", *1. UDDTS (20-21 Kasım 2008, Ankara)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 305-318.

TOSUN, Cengiz (2004), "{ -iş} ve { -iş} Eklerinde Süreçleşme İşlevi", *V. UTDK*, TDK Yayınları Ankara, s. 2899-2908.

TULUM, Mertol (1993), "-la/ -le Ekine Dair", *TDED*, C. XXVI, s. 157-164.

TUNA, O. Nedim (1972) "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, s. 209-250.s

_____ (1986), "Türkçede Transative-Causative 'Geçişli-Ettirgen' Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü", *TDED*, C. XXIV-XXV, s. 381-428.

TURAN, Zikri (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.

TURGUT, Aynur (2010), *Çağatay Türkçesinde Fiil*, Erciyes Ü. SBE, Doktora Tezi, Kayseri.

TURGUT, Günay (1978), *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı MFAD Yayınları, Ankara.

TÜRK, Vahit (1995), "Eski Türkçede -gu/ -gü Eki ve İşlevleri", *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, s. 351-358.

_____ (2006), "İsimden Fiil Yapan -al/ -el; -l ve -ar/ -er; -r Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar*, S. 21, s. 183-191.

_____ (2013), "As~es (is)~us Sözleri ve Kavram Alanları", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4341-4348.

Türkçe Sözlük (2005), TDK Yayınları, Ankara.

TÜRKMEN, Seyfulllah (2007), "Tökezlemek Kelimesinin Kökeni Üzerine", *TDAY-B* 2005, s. 185-188.

TZİTZİLİS, Christos (1987), *Griechische Lehnwörter im Türkischen: Mit Besonderer Berücksichtigung der Anatolischen Dialekte*, Wien.

UÇAR, Erdem (2011), "Uygurca Üzüt-Üzütlüg Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 6/1, p. 1885-1890.

UĞURLU, Mustafa (2013), "Türkçede Yer Adları: Sutüven", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4375- 4380.

USER, Hatice Şirin (2010), "Türk Dillerinde Çilek ve Yilek", *Studies on the Turkic World (A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday)*, Kraków, s. 131-138.

USMANOVA, Shoira (2008) "Altay Dillerindeki Bazı Ev Araç Gereç Adları Üzerine" (Çev. Galip Güner), *İlmî Araştırmalar*, S. 25, s. 97-103.

USTA, H. İbrahim (1992), "yedmek Fiili Üzerine", *Türk Dili*, S. 489, s. 241-246.

UYGUR, C. Vedat (1994), *Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde İsim*, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2007), "İsimden Fiil Yapma Eki +la/ +le Ekinin 'Vasıftan, Nesneden Uzaklaşma, Arınma' Fonksiyonu Üzerine", *IV. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 1875-1880.

_____ (2010), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter Yayınları, İstanbul.

UYĞUR, SİNAN (2005), "+lA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili*, S. 646, s. 347-351.

_____ (2013), "Artvin İlinin Sarıbudak Köyünde Kullanılan Kişi Adları ile Bunlarda Meydana Gelen Ses Değişimleri", *Diyalektolog*, S. 7, s. 63-92.

UZUN, Nadir Engin (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar*, Papatya Yayınları, İstanbul.

ÜSTÜNER, Ahat (1995), "-dık -duk ve -acak Eklerinin Hareket İsmi Göreviyle Kulanılmaları", *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Bizim Gençlik Yayınları, s. 362-369.

_____ (1999), "Harput Ağzına Has Kelimelerin Yapı ve Anlam Özellikleri", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, C. 1, s. 455-468.

_____ (2000a), *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.

_____(2000b), "Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı", *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 189-206.

_____ (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Ü. Basımevi, Elazığ.

_____ (2011), "Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki", *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 177-184.

_____ (2013), "ok / ök Enklitiğinin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kalıntıları", *Leyla Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 839-847.

VASARY, Istvan (1996), "Türkçedeki Denomial -sun Eki", *UTDK 1992*, TDK Yayınları Ankara, s. 1-3.

_____ (2007), "Notes on the Formative +dXrXk in Turkic", *TDA*, C. 17, s. 371-395.

_____ (2013), "Çöp ve Türevleri", *VI. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 4491- 4502.

YALMAN, A. Rıza (1977), *Cenupta Türkmen Oymakları I* (Haz. Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YAMAN, Hatice (2003), *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıcı İsim Yapmada İsim Çekim Eklerinin Kullanımı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE, YL Tezi, Afyon.

YEDEKÇİOĞLU, Kazım (1992), *Kayseri Ağzı II - Sözcükler*, Kayseri.

YENER, M. Levent (2012), "Çuvaşça 'Юм/ Yum'- Ortak Türkçe 'Yum' Sözcüğü Üzerine", *Gazi Türkiyat*, S. 10, s. 189-210.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983), (Haz. Cem Dilçin), TDK Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Ali (2009), "Türkçede 'sI' (sı-, si-, su-, sü-) Kökünden Türediği Düşünülen Kelimelerin Kavram Alanları ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki İzleri Üzerine", *TTAAÇB (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)*, TDK yayınları, Ankara, s. 803-812.

YILDIRIM, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

YILDIZ, Hüseyin (2011), "Türk Dilinde -GAç Ekinin Kaynakları", *Dil Araştırmaları*, S. 8, s. 115-140.

YOLDAŞEV, A. A. (2012), "Türk Dillerinde Sesleniş Sözcükleri" (Çev. Bahar Güneş), *Atatürk Ü. TAED*, S. 48, s. 441-446.

YUDAHİN, K. K. (1988), *Kırgız Sözlüğü I-II* (Çev. Abdullah Taymas), TDK yayınları, Ankara.

YUSİPOVA, R. R (1975), "Türkçede Yeni Sözcük ve Deyim Yapma Yolu", *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yayınları, Ankara.

YÜCE, Nuri (2004), "Bazı Nadir Sözcükler ve İlginç Bir Ek Üzerine", *V. UTDK*, TDK Yayınları, Ankara, s. 3275-3298.

YÜCEL, Bilal (1999), "Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 153-202.

YÜKSEL, Zühâl (2007), "Kırım-Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 883-938.

ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Akt. Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul.

ZÜLFİKAR, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1995), *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2010a), "Meslek Adları ve -CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri", *TDAY-B* 2007-I, s. 173-218.

_____ (2010b), "-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi", *Turkish Studies*, Vol. 5/1, p. 42-56.

_____ (2011), "Terim Türetmede Fiilden Ad Yapan -ı (-i,-u, -ü) Ekinden Yararlanma Üzerine", *Türk Dili*, S. 716, s. 140-146.

ORİJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ferdi GÜZEL
Öğrenci Numarası	101213201
Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Eski Türk Dili
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER
Tez Başlığı (Türkçe)	Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 380 sayfalık kısmına ilişkin, 3/ 12/ 2015 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER
Danışman

Prof. Dr. Ahmet BURAN
Ana Bilim Dalı Başkanı

F.Ü. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla **%10**, "alıntılar dâhil" **% 30'u** geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

1979 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamladı. 2000 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Elazığ'ın Palu ilçesinde Türkçe öğretmeni olarak göreve başladı. 2005'te Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans programını 2007 yılında Prof. Dr. Ahat Üstüner'in danışmanlığında hazırladığı *"Peyami Safa'nın Yalnızız Romanında Söz Dizimi"* konulu yüksek lisans tezi ile tamamlayarak Türk dili uzmanı oldu. 2010 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı'nda doktora öğrenimine başladı. Elazığ Ahmet Kabaklı Anadolu Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Elazığ ağzı üzerine makaleleri bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Adres: Ahmet Kabaklı Anadolu Lisesi / ELAZIĞ
Telefon: 0506 8932524
e-posta: guzelferdi@hotmail.com